DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

100. Yılında

Mübadele

Hazırlayan:
Mehmet Söylemez

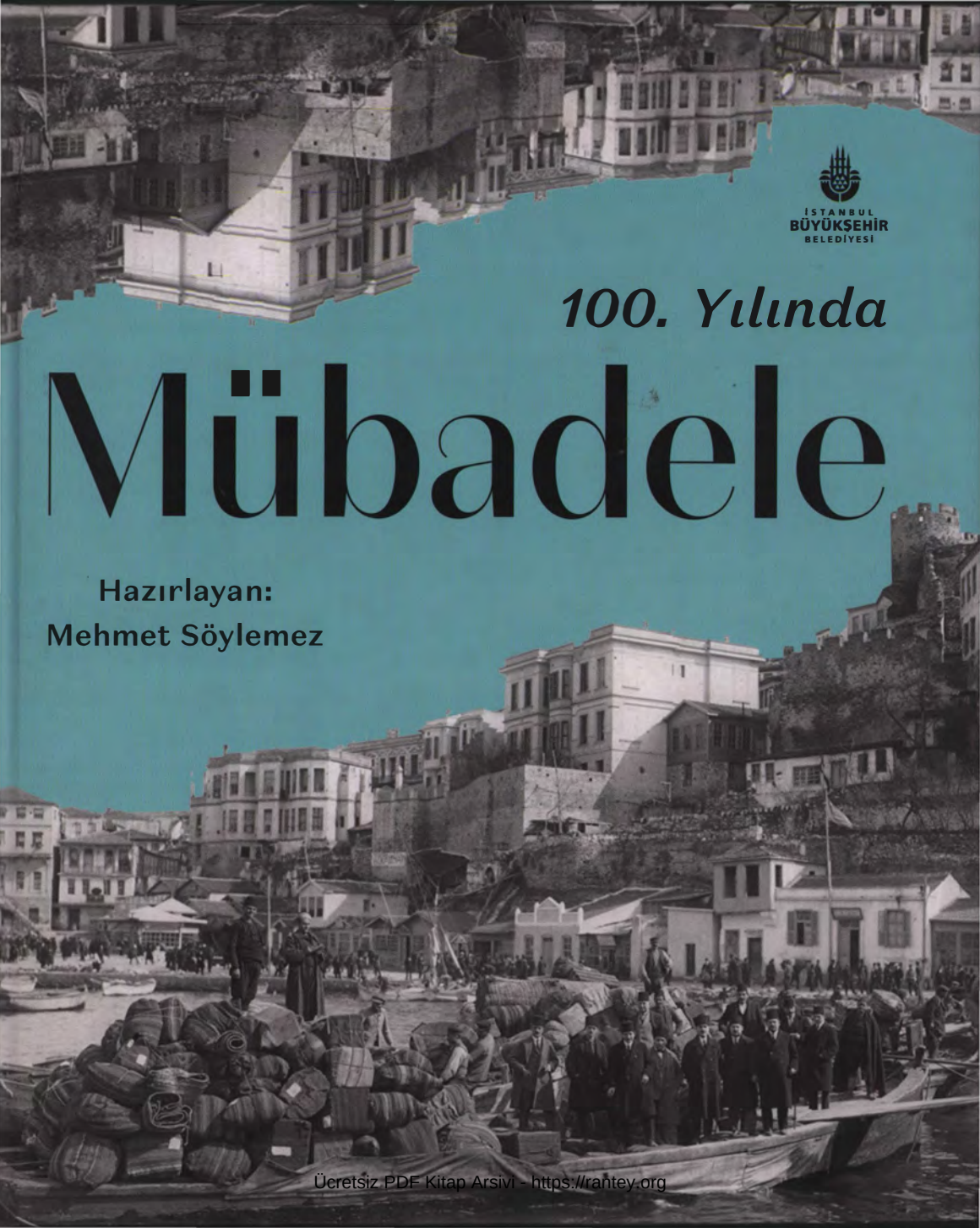

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

100. Yılında

Mübadele

Hazırlayan:
Mehmet Söylemez

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

100. YILINDA MÜBADELE

İBB Yayınlar Koordinatörü: Cengiz Özkarabekir

Yayın Yönetmeni: Ahmet Bozkurt

İçerik ve Yayın Danışmanı: Vahit Uysal

Koordinatör: Mehmet Söylemez

Bölüm Yazarları:
Aycan Yılmaz, Aytek Soner Alpan, Eva Achladi (Çeviri: Ari Çokona), Gülen Göktürk Baltas, İhsan Tevfik, Kemal Arı, Makbule Uysal, Mehmet Söylemez, Neval Halaçoğlu Konuk, Saim Örnek, Sefer Güvenç, Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, Sertan Alibekiroğlu, Suat Çabuk, Zeliha Nilüfer Nahya

Editör: Ahmet Bozkurt

Redaksiyon: Cem Keser

Son Okuma: Bülent Ulus

Kapak Tasarımı: Geray Gençer

Sayfa Kimlik Konsepti ve Tasarımı: Faruk Güney

Baskı Öncesi Hazırlık ve Renk Ayrımı: Mehmet Kara

Görseller: İBB Atatürk Kitaplığı, Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi, İstanbul İçerik Atölyesi Arşivi, Salt Arşiv, Küçük Asya Araştımaları Merkezi, Fransa Ulusal Kütüphanesi Arşivi, Mehmet Söylemez Arşivi, Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi, Müfide Çimen, Berkant Çolak, Amerikan Ulusal Kongre Kütüphanesi, Paskal Valsamidis, Gülen Göktürk Baltas, Mehmet Emre Toker, Yılmaz Kander Arşivi, Oktay Güldüren Arşivi, Aydın Sertbaş, Dimitrios Avramidis, Mimika Karasouli Aile Arşivi, Haberdar Gazetesi, Tahsin İşbilen Arşivi, Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi, Getty Araştırma Enstitüsü, Aytek Soner Alpan Arşivi, Depo Photos

Yapım:
Korekip Bilişim Hizmetleri A.Ş.
İçerenköy, Workinton Kozyatağı AND, Topçu İbrahim Sk. No: 8 D:10D, 34752 Ataşehir/İstanbul
info@korekip.com

Baskı ve Cilt
BPC Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No:17 Esenyurt / İstanbul
info@bpcmatbaacilik.com.tr
Tel: 0212 549 53 83

ISBN: 978-625-8049-93-0
1. Baskı: İstanbul, Ocak 2023, 3000 adet

Yayınevi Sertifika No: 15321 Matbaa Sertifika No: 48745

İSTANBUL KÜLTÜR VE SANAT ÜRÜNLERİ TİCARET AŞ
Maltepe Mah., Topkapı Kültür Parkı Osmanlı Evleri, 328. Sok., No. 49 34010 Topkapı/Zeytinburnu/İSTANBUL
TEL: 0 (212) 467 07 00 FAKS: 0 (212) 467 07 99
© İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret AŞ 2022
Bütün hakları sınırlıdır. Yasal sınırlar içinde ve kaynak gösterilmek sureti ile yapılabilecek alıntılar dışında her türlü kullanım ve yararlanma, eser/hak sahiplerinin ve yayıncının önceden yazılı iznine tabidir. | All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electrical, mechanical or otherwise, without seeking the written permission of the copyright holders and of the publishers.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

100. Yılında

Mübadele

Hazırlayan:
Mehmet Söylemez

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cumhuriyet'i kuranların aziz hatırasına...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Ekrem İmamoğlu
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

Sevgili Dostlarım,

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus değişiminin bilinen ismiyle Nüfus Mübadelesi'nin 100. yılındayız. Aslında pek çok konunun da 100. yılındayız, en başta cumhuriyetimizin. Ve tabii ülkemizin tapusunun alındığı Lozan Barış Antlaşması'nın. Bunları birbirinden ayıramayız. 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak yapılan bir sözleşmeyle Türkiye ve Yunanistan kendi ülkelerinin yurttaşlarını din esası üzerine zorunlu bir göçe tabi tuttu ve bu göç aynı yıl bitmedi, yıllarca sürdü. İşte bu tarihsel sürece mübadele, göçe tabi tutulan kimselere ise mübadil diyoruz. Aradan geçen 100 yıl kimseyi yanıltmasın, bu konu hâlâ daha kabuk bağlamayan bir yara olarak hafızalarda ilk günkü tazeliğini koruyor. O yıllar göçlerin ardında derin izler ve trajediler bıraktığı yıllar oldu. Mübadelenin dramı nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaştı. Geriye göç sırasında yaşanan ölümler, acılar, ayrılıklar, parçalanan aileler, kaybolan yıllar ve yaşanmışlıklar kaldı. O yılları unutmamak, hafızamızda diri tutmak ve bunları kayda almak gerektiğini düşünüyorum...

Her yıl şubat ayının ilk günlerinde bazı anma etkinlikleri düzenleniyor. Bu etkinliklere Beylikdüzü Belediye Başkanı olduğum dönemde ben de çok iştirak ettim. Özellikle Çatalca, Silivri, Büyükçekmece ve Beylikdüzü Nüfus Mübadelesi'nin ismi en çok geçen yerleşim yerlerinden olmuştur. O bölgelerde benim tanıdığım çok sayıda mübadil dostlarım var. Çatalca'daki Mübadele Müzesi'ni de ayrıca hatırlatmak isterim...

Bu amaçla, İBB Yayınları gurur duyduğumuz bir eser daha hayata geçirdi, *100. Yılında Mübadele*... Kitap beş bölümden oluşuyor ve mübadelenin tarihsel sürecinin yanı sıra kültürel ve sosyolojik yanını da çokça anlatıyor. Diğer taraftan birçok değerli yazarın bir araya gelerek oluşturduğu kolektif bir eser. Tüm yazarlara ve emeği geçen arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum. Eminim ki gelecek kuşaklara bu konuyu anlatacak kıymetli bir eser bıraktılar...

Çok saygı duyduğum değerli tarihçi İlber Ortaylı'nın şu sözlerini hatırlarım: "Her mübadele bir yaradır, izi kalır. Sanatlar yok olur, kabiliyetler yok olur..." *100. Yılında Mübadele* Cumhuriyet'imizin 100. yılında yayımlayacağımız onlarca kitaptan biri ve çok kıymetli...

İyi okumalar diliyorum...

Sevgi ve saygılarımla

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 5

Önsöz: 8
Mehmet SÖYLEMEZ

Mübadeleye Giden Tarihsel Süreç 15
Kemal ARI

1. BÖLÜM **MÜBADELE VE TARİH**

Lozan Konferansı'nda Tarafların Mübadele Konusuna Yaklaşımı 25
Sefer GÜVENÇ

Mübadele Gemileri 73
Kemal ARI

Atatürk, Göç ve Mübadele 93
Kemal ARI

2. BÖLÜM **MÜBADELE VE GÖÇ**

Mübadele Öncesi Pendik Rumları 111
Neval KONUK HALAÇOĞLU

Yunanistan-Türkiye Hattında Mübadiller ve Uyum Süreci 137
Aycan YILMAZ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

3. BÖLÜM MÜBADELE VE MEKÂN

İstanbul'un Batı Kanadı Çatalca Sancağında, Büyükçekmece ve Silivri'de Mübadele 177
İhsan TEVFİK

Mimar Sinan'ın Köyü Ağırnas ve Mübadele 227
Suat ÇABUK

Makri/Fethiye ve Livisi/Kayaköy: İki Rum Ortodoks Cemaatinin (Yerleşiminin) Ortak Tarihi ve Mübadele Hikâyesi 239
Eva ACHLADI

Ankara Rumları 255
Gülen GÖKTÜRK BALTAS

4. BÖLÜM MÜBADELE VE SONRASI: TOPLUMSAL HAYAT, TARİH VE KİMLİK

Mübadillerin Ekmek ve Yaşam Kavgası 273
Aytek Soner ALPAN

Çatalca- Kaleiçi Mahallesi Mübadillerinde Kimliğin Nesiller Arası Aktarımı 297
Makbule UYSAL, Zeliha Nilüfer NAHYA

5. BÖLÜM MÜBADELE VE KÜLTÜR

Öncesi ve Sonrasıyla Mübadelenin Edebî Mirası 347
Şehnaz ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK

Anadolu Kökenli Rumların Türkçelerindeki Fonetik Yapı 369
Sertan ALİBEKİROĞLU

Müzikal Bağlamda Mübadele 389
Mehmet SÖYLEMEZ

Mübadele ve Yemek 413
Saim ÖRNEK

DİZİN 434

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Evlerimiz birer birer yazıldı.
Bu senedir dirliğimiz bozuldu.
Mezarımız gurbet elde kazıldı.
Kazın mezarımız ~~burda olsun bari~~.[1]

İnsanoğlunun başlangıcından beri varlığını pekiştiren ve onu destekleyen en önemli unsurlardan birisi hiç kuşkusuz yaşama başladığı topraklar olmuştur. Doğanın ona sunmuş olduğu imkânlarla hayatına devam eden insan, gittikçe zorlaşan hayat şartları karşısında kendisini ve sonraki kuşakların yaşamını tehlike altında hissettiği anda yaşadığı yeri terk ederek farklı topraklarda yaşamak zorunda kalmıştır. İnsan kimi zaman uzun süre barınabildiği topraklar bulurken kimi zaman da yeni gittiği yerlerde kalamamış ve yeni yerlere doğru tekrardan hareket etmek zorunda kalmıştır. Bizim dilimizde "göç" olarak ifade edilen bu süreç, ne bu topraklara ne de bu topraklarda var olmuş olan insanlara yabancı bir olgudur. Bin yıllardır Doğu'dan ve Batı'dan insan topluluklarının geçiş noktası olan "Anadolu" veya "Küçük Asya" (Μικρά Ἀσία) denilen bu bölge, medeniyetlerin doğduğu ve dönüştüğü bir yer olarak insan kültürünün varlığını sürdürdüğü en önemli bölgelerden birisi olmuştur.

Doğal olaylar etrafında hayatını şekillendiren insanlar, göç ederken de öncelikle doğanın vermiş olduğu işaretleri okuyarak çadırlarını sökmüş, duruma göre daha sıcak ya da daha serin yerlere giderek hem kendilerinin hem de besledikleri hayvanların yaşamına uygun yerlerde yaşamıştır. Fakat daha sonrasında başlayan çatışma ve savaşlar, insanları doğal nedenlerin dışında da göç etmeye zorlamıştır. Göç alan ve göç veren bir yer olarak Anadolu, medeniyetlerin hem en fazla çatışma yaşadığı hem de en fazla ilişki kurduğu yer olması nedeniyle insanlık tarihindeki en ilginç kültürel ilişkilerin doğuşuna sahne olmuştur.

Az önce de söz edildiği gibi binlerce göç hikâyesine sahne olan Anadolu'da en farklı göç süreci belki de bizim adına mübadele dediğimiz, Yunanistan tarafında ise "Antalagi" olarak ifade edilen, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan ikili antlaşmayla vücuda gelmiştir. Lozan Antlaşması'ndan önce 30 Ocak 1923 yılında, iki ülke tarafından imzalanan "Mübadele Sözleşmesi" ile çeşitli taşınmazların durumu karara bağlanırken Türkiye ve Yunanistan tarafından imzalanan bu sözleşme gereğince sayıları bir buçuk milyona yakın insanın yer değiştirmesi kabul edilir. Fikir ve düşünceleri alınmayan ve sonrasında kendilerini ifade ederken "takas edilen" anlamına gelen "mübadil" kelimesini kullanacak olan bu insanlar için de hayatlarının en zorlu süreci başlamış olur. İlk tarım mevsimine yetişmesi gereken bu göç

1 Niğde-Çarıklı kökenli Maria Karalidi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İstanbul'a trenle gönderilen mübadiller.

için hızlıca oluşturulan komisyonlar, nüfus tespit çalışmalarını yaparken göç ettirilecek insanların fikir ve görüşlerini almamış, mübadiller yaşadıkları yerlerden, atalarının mezarlarından, ibadethanelerinden, topraklarından, kültürlerinden, geçmişlerinden, hikâyelerinden ve hatıralarından seçme hakları olmadan kopartılmıştır. Bu süreç o kadar hızlı işlemiştir ki çoğu mübadilin sürece uyum sağlaması mümkün olmamış ve hayatlarına uyum gösteremediği, dilini ve yolunu tanımadığı yerlerde veda etmek zorunda kalmışlardır.

Kayserili bir Rum ya da Selanikli bir Türk, ikisi de kendilerini bilmedikleri yerlerde, alışmadıkları iklimlerde, tanımadıkları yüzlerle çok zorlu bir sürecin içerisinde buldular. Hem kendileri hem de aileleri için bu süreci atlatmak daha başından itibaren kolay olmamıştır. Çoğunlukla gemi ve trenlerle sağlıksız koşullarda yeni vatanlarına gelmek zorunda kalan mübadillerin bellekleri yollarda kaybettikleri akrabalarının hikâyeleriyle doludur. Bu durum iki taraf için de geçerli olmuştur. Türkçe bilmeden Türkiye'ye ya da Yunanca veya hiçbir lehçesini bilmeden Yunanistan'a yerleşmek zorunda kalanlar, aslında sadece isimleri farklı olan aynı hikâyenin kahramanlarıdır. Çok sancılı ve acılarla dolu olan bu süreç Yunanistan tarafında sürekli özel gün ve haftalarla anılırken Türkiye tarafında doksanlara kadar neredeyse hiç ele alınmamıştır. Doksanlı yıllar ile birlikte bu konuda yapılan akademik çalışmalar ve incelemeler bunun yanında çeşitli roman ve filmlerle gündeme gelmeye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başlamış, kurulmuş olan dernek ve vakıflarla araştırmalar ilerleyerek mübadillerin kendi geçmişlerini arama heyecanları her geçen gün artmıştır. Karşılıklı yapılan ziyaretlerle unutulmaya yüz tutan hatıralar tekrar hatırlanmış artık kullanılmayan Türkçe ve Yunanca uzun süre sonra iletişim dili olmaya başlamış, yeni kuşakların dedelerinin doğdukları topraklarla, onların hatırlarıyla buluşmaları sağlanmıştır.

Mübadele artık bilimsel çerçevede ele alınmaktadır ve yüzüncü yılında çok fazla araştırmacının dikkatini çeken bir konu hâline gelmiştir. Mübadele konusunda, alanında çok değerli isimlerin yer aldığı bu çalışma belki de bu kadar farklı kaynak ve başlıkla bakılan ilk çalışma olmasından dolayı mübadele tarihi açısından önem arz etmektedir. Kitap çalışmasının önceliği bu süreci yaşamış olanların ortak tarihinin ve bir kimlik hâline getirdikleri "mübadil" veya "mikrasiatis" olma yolunda yaşadıkları sürecin anlaşılmasına katkı sunmaktır. Gerek Türkiye'de gerekse de Yunanistan'da hiçbir mübadil diğerinin acısını daha az görmemektedir.

Çalışmamız da bu doğrultuda oluşturulmuş ve mübadelenin iki yakasında da sürece bakılmıştır. Bu bağlamda, *100. Yılında Mübadele* isimli kitap çalışmamızın Birinci Bölümü olan "Mübadele ve Tarih" kısmının "Lozan Konferansı'nda Mübadele Konusuna Tarafların Yaklaşımları" başlıklı ilk yazısı bir mübadil ve araştırmacı olan Sefer Güvenç tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazı mübadelenin öncesi ve sonrası konusunda çok önemli bilgileri muhteva etmektedir. Yazının başlangıcında mübadele fikrinin Osmanlı'nın daha önceki toprak kayıplarıyla olan ilişkisine değinilmiştir. Özellikle Balkan ve Kafkas bölgelerinde kaybedilen her karış toprakta yaşayan Müslüman ahalinin büyük bölümü daha iç topraklara doğru hareket ettiğinden, bu bölgelerden gelen insanların yerleştirilmesi için bazı devletlerle mübadeleler yapıldığına değinilmiştir. Güvenç yazısında kalan ve giden insanların durumlarına değinirken Lozan'da konunun ele alınışı, mübadeleye dâhil olacak azınlıklar, mübadelenin coğrafi sınırları, ilgili maddeler ve mübadele öncesi ile sonrasında mübadele dışında kalan ahalinin sorunlarına değinmiştir. Mübadelenin tam olarak nasıl ve hangi sınırlarla yapılacağı belirlendikten sonra mübadillerin nasıl taşınacağı sorusu artık iki devletin gündemi hâline gelmiştir. Bu bölümün ikinci ve üçüncü yazıları Prof. Dr. Kemal Arı tarafından yazılmıştır. Bu yazılardan birincisi, mübadillerin taşınma konularını ele alan, "Mübadele Gemileri" başlığıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İki ülke de en hızlı şekilde mübadeleye dâhil olan insanları kendi topraklarına getirmek istiyordu. Bunun en kestirme yolu işlevsel bir taşıma planı olacaktı. Fakat ne Türkiye'nin ne de Yunanistan'ın ilk etapta bu şekilde bir taşıma kabiliyeti vardı. Bu yüzden Türkiye hızlı bir şekilde ihale ve satın alma yöntemlerini deneyerek taşımacılık kabiliyetini artırmayı seçmiş ve mübadillerin taşınma işlemlerini gerçekleştirmiştir. Bu taşıma sırasında yaşanan dramların, olumsuzlukların bir kısmı Arı'nın yazısında görüldüğü gibi gazete haberleri veya bazı resmî tutanaklara geçse de büyük çoğunluğu sadece insanların hafızalarında kalmıştır. Kemal Arı'nın ikinci yazısının başlığı ise "Atatürk, Göç ve Mübadele"dir. Aslında Mübadele Sözleşmesi ile kendisi ve ailesi için geri dönülmez bir yolu açmış olan Atatürk, bu sözleşmenin hükümlerinden doğruca etkilenmiştir. Göçmenler konusundaki deneyimi ve özellikle Doğu'da görev yaparken Müslüman ahalinin yaşadığı sıkıntıları yakından görmesi Atatürk'ü mübadele konusunda daha hassas olmaya itmiş ve hem kendisi hem eşi mübadillerin yaşadığı zorlukların en alt seviyede yaşanması için çaba göstermişlerdir.

İkinci Bölüm yazıları ise "Mübadele ve Göç"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başlığı altında toplanmıştır. Bu bölümde ilk yazı Dr. Neval Konuk Halaçoğlu'na aittir. "Mübadele Öncesinde Pendik Rumları" yazısında Halaçoğlu, her şeyden önce "Rum" nedir ve nasıl bir anlamı vardır? sorularına cevap bulmaya çalışmıştır. Mübadele öncesinde ve sonrasında Pendik'te mukim Rumların durumunun sorgulandığı bu yazıda, gidenler kadar Yunanistan'dan mübadeleyle gelmiş mübadiller hakkında da bilgiler verilmiştir. Küçük bir balıkçı kasabasından günümüzün kozmopolit yapısına geçişte aslında bir İstanbul kasabası olan Pendik'in dönüşüm hikâyesine de bu yazıda şahitlik etmiş oluyoruz. Bölümün ikinci yazısı ise yine bir mübadil ve araştırmacı olan Aycan Yılmaz tarafından kaleme alınmıştır. "Mübadele, Kültür ve Gelenek: Yunanistan-Türkiye Hattında Mübadiller ve Uyum Süreci" adlı yazısında Yılmaz, özellikle Niğde-Yeşilburç köyüne mübadeleyle yerleşen mübadillerin kültürel yapılarını, bölgeye ve kültüre uyum çabalarını, bunun yanında önemli ritüel ve günlerin bu bölge mübadilleri için ne anlam ifade ettiğini açıklamıştır. Yılmaz'ın üzerinde durduğu en önemli konu ise hiç kuşkusuz büyük çoğunluğu sadece Yunanca konuşarak gelen Müslüman mübadillerin kültürel yapılarıdır. Mübadillerin konuştukları dil, yemek isimleri, geldikleri köyler, aile isimleri veya lakapları üzerine duran Aycan'ın araştırması, mübadele öncesinde yaşadığı topraklarda Yunanca konuşan, daha sonrasında Türkiye'ye gelip yaşamaya başlayan mübadillerin kültürleri hakkında yapılmış ender çalışmalardan biridir. Mübadil olarak öteki olmanın zorluklarını yaşayan bu topluluk bir de Türkçe bilmemenin zorluklarıyla uğraşmış ve sadece Türkçe konuşarak Türkiye'den Yunanistan'a giden mübadillerle benzer sorunları farklı mekânlarda yaşamıştır.

Çalışmanın Üçüncü Bölüm'ünün adı ise "Mübadele ve Mekân"dır. İnsanın belleği hangi koşul ve şartta şekillenirse şekillensin hikâyesi asla mekândan hariç yazılamaz. Mübadiller terk etmek zorunda kaldıkları yerlerdeki kültürleri bir daha asla aynı şekilde yaşayamadılar. Ne evleri onlara aitti ne de yürüdükleri yollar atalarının yürüdükleri yollardı. Mekândan uzaklaşan insan, atalarının belleğinden de uzaklaşıyor. Bir daha o bellekle buluşamasa da en azından atalarından devraldığı hatıraları anlatarak deneyimlemediği mekânları öğrenme şansını araştırmacılar olarak sizlere aktarabiliyoruz. Bu bölümün ilk yazısı araştırmacı İhsan Tevfik tarafından ele alınan "İstanbul'un Batı Kanadı: Çatalca Sancağında, Büyükçekmece ve Silivri'de Mübadele" başlıklı yazıdır. Tevfik çalışmasında çok nadir karşılaşılan sayısal ayrıntıları vererek mübadele öncesinde ve sonrasında Çatalca ve civarının demografisi ve yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölgeden giden ve bu bölgeye gelen mübadillerin geliş gidiş şekilleri, ortaya çıkan taşınmazlar ve dağılımları hakkında bilgiler veren Tevfik, bu bölgenin mübadeledeki konumu hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bu bölümün ikinci yazısı Prof. Dr. Suat Çabuk'un ele almış olduğu "Mimar Sinan'ın Köyü Ağırnas ve Mübadele" adlı yazıdır. Bir devşirme olarak Osmanlı sarayında mimarbaşılığa kadar yükselmiş ve zamanının çok ötesinde bir deha olan Mimar Sinan ve ata yurdu Kayseri'nin Ağırnas köyünü anlatan bu yazıda Sinan'ın mimarlığa yükselmesinde belki de aldığı eğitimin yanında köyünün üzerine kurulmuş olduğu yer altı şehrinin de etkilerini okumak mümkündür. Mübadele sonrası Ağırnaslıların sanat üzerindeki etkisi Yunanistan'da devam etmiş ve Kapadokyalılar için en önemli kadın seslerden birisi olan Katina Farasopulou atalarından öğrendiği Türkçe ve Rumca şarkıları ölünceye dek söylemeye devam etmiştir. Sonraki yazı ise Eva Achladi tarafından ele alınmış olan "Kayaköy" yazısıdır. Kayaköy, mübadelenin âdeta yüzü hâline gelmiş en

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

önemli yerlerdendir. Mübadele sonrası yerleşimler olsa da geçmişi görkemli olan bu köy çoğu sakinin gitmesi nedeniyle günümüzde âdeta bir hayalet köy durumuna geçmiştir. Acladi yazısında köyün mübadele öncesini ve sonrasını çok ayrıntılı bilgilerle bizlere sunmuştur. Bu bölümün son çalışması Dr. Öğr. Üyesi Gülen Göktürk Baltas tarafından kaleme alınan "Mübadele Öncesi Birlikte Yaşam: Ankara Rumları"dır. Mübadele öncesi Ankara'nın pek bilinmeyen durumuna önemli katkılar sunan bu yazı aslında bir bellek çalışmasıdır. Gerek Ankara il merkezinde gerekse o dönemde sayfiye yeri sayılan bölgelerdeki Rumların dinî ve sosyal hayatları hakkında bilgileri içeren yazı, yine o dönem çekilen fotoğraflarla çok önemli bir konuma sahiptir. Mübadeleden kısa bir süre önce Ankara'yı terk edip Yunanistan'a yerleşmek zorunda kalan bir aile üzerinden yapılan bu çalışma, dönemin Ankara Rumları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çalışmada adı geçen Ankaralı Rumlardan Altıntop aile fertlerinden birinin mezar taşı, Ankara-Ulus'ta bulunan Roma Hamamı kalıntılarının orada görülebilmektedir.

Dördüncü Bölüm'ün adı ise "Mübadele ve Sonrası Toplumsal Hayat, Tarih ve Kimlik"tir. Bu bölümün ilk yazısı Dr. Aytek Soner Alpan tarafından yazılan "Mübadillerin Ekmek ve Yaşam Kavgası" adlı yazıdır. Mübadillerin ulaşım sorunlarını aştıktan sonraki en büyük sorunları barınma ve beslenme olmuştur. Hem Türk hem de Yunan tarafında yetersiz konut ve iki ülkenin de benzer mali sorunlarla uğraşması her iki mübadil grubunu çok zor durumda bırakmıştır. Alpan yazısında Türkiye'ye gelen mübadillerin geçici misafirhaneler ve iskân edildikleri köylerdeki zorlu hayat koşullarını ele almıştır. Çoğunlukla istedikleri cevapları alamayan mübadillerin çaresizliklerinin işlendiği bu yazı, iskân döneminde mübadillerin hayatı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu bölümün ikinci yazısı ise Dr. Makbule Uysal ve Doç. Dr. Zeliha Nilüfer Nahya tarafından "İstanbul Civarı Mübadilleri: Mübadil Mahallesinde Kimlik, Tarih, Söylem" başlığıyla kaleme alınmıştır. Kimlik ve mekân üzerinden özellikle Çatalca mübadilleri üzerine yapılan bu çalışma, Çatalca'nın mübadeledeki tartışmalı durumu ve sonrasında mübadeleye dâhiliyle yerleşen mübadillerin aidiyetlerini ve kimliklerini irdelemiştir. Mübadil olan diğer grupların da durumlarına değinen bu yazı, insanların mübadil kimliğiyle oluşturmuş olduğu bağ açıklanmıştır. İki binli yıllardan sonra insanların yan yana gelerek kurduğu derneklerin bu kimlikteki etkileri yadsınamaz bir öneme sahiptir. Mübadiller kendilerini nasıl ifade ederse etsin bu tip sosyal kurumlar onları mübadele ekseninde birleştirmiş ve kimliklerini unutmamalarını sağlamıştır.

Çalışmamızın son bölümünün adı "Mübadele ve Kültür"dür. Mübadele kararı alındıktan sonra çok hızlı bir şekilde evlerinden çıkmak zorunda kalan mübadillerin yanlarına alabilecekleri eşyaları oldukça kısıtlıydı. Bilerek veya bilmeyerek yanlarında taşıdıkları ve ihtiyaçları olduğunda atalarını anabilecekleri en önemli kültürel unsurları bellekleri içinde saklıydı. Yeni vatanlarında ne zaman ihtiyaçları olsa atalarından kalan bu unsurları kendilerini ifade etmek için kullandılar. Bazen bir kilim bazen bir şiir bazen de türkü... Yunanistan'a gönderilen Niğde-Çarıklı kökenli mübadillerin, mübadelenin onlardaki yıkımını anlatmak için Türkçe ağıtlar yakması, Niğde'ye yerleşen Krifçe kökenli mübadillerin ise sıkıntıları Yunanca anlatması, aslında mübadelenin kültürel dokusunun tahmin edilenden çok daha karmaşık olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Bu bölümün ilk yazısı "Öncesi ve Sonrasıyla Mübadele ve Edebiyat" başlığıyla Dr. Öğr. Üyesi Şehnaz Şişmanoğlu tarafından kaleme alındı. Türkiye'de uzun yıllar edebiyat ve sanat mübadeleye karşı sessiz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dururken (birkaç örnek hariç) Yunanistan'da sürecin sürekli işlenerek gündemde tutulması ilginç bir durumdur. Yunan harfli Türkçe veya Arap harfli Yunanca, ikisi de Osmanlı döneminde kullanılmış ve ortak kültür hazinesinin bir parçası olmuştur. Bazen bir romandaki kahraman olarak karşımıza çıkan bu ortak kültür bazen sadece harflerle kendisini göstermiştir. Türkçe konuşup yazdıkları için hicivleştirilmiş, Kayserili bir Rum oyun kahramanı ya da Giritli atalarından öğrendiği Rumca ninniyi çocuğuna okuduğu için sorun yaşayan bir anne, bu mirasın hem taşıyıcısı hem de çilesini çeken insan olmuştur.

Bu bölümün ikinci yazısı ise Doç. Dr. Sertan Alibekiroğlu tarafından kaleme alınan "Anadolu Kökenli Rumların Türkçelerindeki Fonetik Yapı" adlı yazı olmuştur. Mübadeleyle Anadolu'dan gönderilen Rumların büyük bir kısmı hayatlarında kilise dışında Yunancayı belki de ilk defa Yunanistan'da duymuşlardır. Pek çoğu bu dili bilmeden ve anlamadan hayatını kaybetmiş olan mübadillerin Türkçelerindeki yapının incelendiği bu yazı, fonetik anlamda yapılmış ender yazılardan olması itibarıyla bu alanda çalışan araştırmacılar için önemli yazılardan biridir.

Bölümün üçüncü yazısı ise tarafımca kaleme alınmış olan "Müzikal Bağlamda Mübadele" adlı yazı olmuştur. Yunanistan'da yapılan alan çalışmalarından elde edilen verilere dayanan bu yazımda, özellikle Türkiye'den giden mübadillerin Türkçe sözlü kültürleri üzerinde durmaya çalıştım. Bu derlemeler sırasında İstanbul'a dair türküler dikkat çekicidir. Hemen her Anadolu toplumu gibi Rumlar için de İstanbul'un gurbetle veya hayata dair sorunlarla özdeşleştirildiği bilgileri yer almaktadır. Osmanlı'nın başkenti İstanbul, erkek Rumlar için bir çalışma yeriyken köylerinde onları bekleyen kadınlar için uzun süre ayrılık ve hasret demekti. Önceleri İstanbul ve gelinen köylere dair hasret, mübadeleden sonra Anadolu'nun tamamı için sözlere yansımış ve müzikle vücut bularak kuşaklar arasında aktarılmıştır. Kitabın ve bölümün son yazısı ise Dr. Saim Örnek tarafından kaleme alınmış olan "Mübadele ve Yemek" adlı yazıdır. Mübadillerin yanlarında taşıdıkları en önemli hazineleri hiç kuşkusuz daha önce de belirtildiği gibi bellekleri olmuştur. Bu belleğin aktarıldığı en önemli yerlerden birisi de mutfak olmuştur. Mutfak lezzetleri bir toplumun kendini ifade ederken kimlikleriyle örtüştürdükleri en önemli kültürel unsurlardan olmuştur. Yeni lezzetler ve yeni tarifler var olanlarla birlikte farklı birliktelikler oluşturmuş ve yemek kültürünün zenginleşmesini sağlamıştır. Topraklarından ve kültürlerinden kopartılan mübadiller, atalarından aldıkları ve belleklerinden kalan kültürü hâlâ yaşamaya çalışmaktadır.

100. Yılında Mübadele kitabının temel hedefi, yaşadıkları yerlerden kopartılmış olan mübadillerin, mübadil kültürünün ve mübadele tarihinin hem mübadil hem de mübadil olmayan insanlar tarafından okunabilmesi ve anlaşılabilmesidir. Bu çalışma ile mübadele farklı açılardan ele alınırken, iki tarafın da acısı ortak paydaş kabul edilmiştir. Bir asırdır etkileri hâlâ devam eden mübadele *100. Yılında Mübadele* kitabında hem bilimsel bir çerçevede hem de insani boyutuyla ele alınmıştır.

Farklı konu ve disiplinlerden gelen akademisyen ve araştırmacıların yazılarıyla vücuda gelen bu kitap çalışması yüzüncü yılında mübadelenin anlaşılması için önemli bir boşluğu dolduracaktır. Başta sayın yazarlar olmak üzere, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınlar Koordinatörü Cengiz Özkarabekir'e, Yayın Yönetmeni Ahmet Bozkurt'a, yazarlara çalışmaları sırasında yardımcı olan herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Mehmet SÖYLEMEZ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kavala Limanı ikinci kordonunda mübadillerin eşyaları taşınırken. (1924) (Getty Araştırma Enstitüsü)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MÜBADELEYE GİDEN TARİHSEL SÜREÇ

Prof. Dr. Kemal ARI*

Önce "Mübadele nedir?" sorusunun yanıtını vererek başlayalım: Sözcük olarak mübadele, "Bir şeyi, başka bir şeyle değiştirmek", "Değiş tokuş etmek" anlamına gelir. Ancak burada sözü edilen "mübadele", sözcüğün salt anlamından çok daha ötede tarihsel bir anlama bürünür. Öyle ki Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 günü imzalanan bir sözleşme uyarınca, iki ülke arasında yaşanan ve uygulamaya konulan zorunlu nüfus değişimini ifade eder. Bu iki ülke, yani Türkiye ve Yunanistan kendi aralarında uzunca zamandır süregelen savaş durumunu sona erdirmek ve barış görüşmeleri sonunda, uzlaşarak kalıcı bir barışı inşa etmek için Lozan'da bir araya geldiklerinde önlerinde devasa bir nüfus sorunu bulmuşlar ve bu sorunu ivedi olarak (acil, müstacel) çözmek amacıyla bir nüfus mübadelesi sözleşmesi yapma gereğini duymuşlardır. Bu sözleşmeyle Batı Trakya ve kimi adalar dışındaki Yunanistanlı Müslümanlar ile İstanbul ve kimi adalar dışındaki Türkiyeli Ortodokslar zorunlu olarak göç ettirildiler. O tarihe kadar kendiliğinden göç etmiş ve belli koşulları taşıyan nüfus da mübadele kapsamına alındı.[1]

Bilindiği gibi 15 Mayıs 1919 günü Yunanistan'ın İzmir'i kanlı biçimde işgal etmesiyle Türkiye ile Yunanistan yeni bir savaşın içine girmiş oldu. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 günü Birinci Dünya Savaşı'nı bitirmede ilk adım sayılacak Mondros Bırakışması'na

* Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı kemal.ari@deu.edu.tr

1 Kemal Arı (1995): *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 6-13.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

karşın; henüz barış antlaşması imzalanmadan Yunanistan büyük bir patlamanın fitilini çekmiş oldu. İzmir'in işgali Türkler için büyük bir düş kırıklığı ve yoğun kaygıların başlamasına neden oldu. Ülkenin her yerinde bu olayı kınayan mitingler yapıldı ve Yunanistan'ı Anadolu'ya süren ülkeleri kınama bildirileri yayınlandı. Ardından da Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla Yunanistan'a ve onun destekçisi konumunda olan ülkelere karşı eylemli olarak Anadolu direnişi başlamış oldu. Türlü aşamalardan sonra Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu Meclis'in önayak olmasıyla ulusal ordu kuruldu. O zamana değin, dağınık ve sivil güçlerle Yunan ilerleyişine karşı konulurken artık düzenli bir orduyla düşman ilerleyişine karşı koyan ulusal bir güç yaratıldı. 1921 yılı başında İnönü Savaşları, ardından Eskişehir Kütahya Savaşı ve son olarak da Sakarya Savaşı... Bu savaşların sonunda Anadolu'nun büyük kısmı Yunan işgal güçlerinin denetimine geçmişti. Büyük karşı saldırı 26 Ağustos 1922 günü başladı. Dört gün sonra, 30 Ağustos 1922 günü düşman ordusunun ana gövdesi, Dumlupınar'da yok edildi. Dağılan öteki düşman güçleri, birçok yerleşim yerini yakıp yıkarak Batı Anadolu'ya doğru çekilirken, Türk ordusunun da çekilen düşman güçlerini zorlu takibi gerçekleşti.

İşte mübadeleyi tetikleyen olayların ipuçları, bu sürecin içinde gizlidir. Ancak temel neden, nüfusun savaşın hemen sonunda yerleşik olduğu yerlerden ayrılıp öteki ülkeye yığılması, böylece sosyal ve ekonomik yapının büyük bir darbe alması; topoğrafyanın alabildiğine değişmesi, büyük güvenlik sorunları çıkması ve bir de devletlerin ulus devlet olma ereklerinin bir sonucu olarak bu olupbiten gelişmeye ilgisiz kalmalarıdır.

30 Ağustos 1922'de Yunan cephesi çöküp Türk ordusu hızla batıya doğru ilerlemeye başladığında, cephenin çöktüğü söylentilerinin yayılması üzerine, önce Batı Anadolu, ardından Marmara ve sonunda da Doğu Trakya'dan yoğun biçimde Ortodoks göçü başladı. Böylece Anadolu'da ve Doğu Trakya'da Ortodoks Rumların yerleşik olduğu alanlarda nüfus boşalmasının sonucu olarak adına "emval-i metruke" denilen terk edilmiş mallar ortada kaldı. Bu malların, özellikle yapıların önemli bir kısmı bu karmaşa ortamında ilgisiz kişilerin yasal olmayan işgaline uğramaya başladı. Askerî birimlerin, işgallerden kurtarılan bölgelere ulaşması üzerine, askerî yönetim kurulurken bu birimler tarafından da bir kısım mallara el konuldu. Yetmiyormuş gibi bu kez de işgalden kurtarılmış bölgelerde savaşın ağır yıkımıyla zor duruma düşmüş olan ve adına "Felaketzede" denilen gruplar Ortodoks nüfusun terk ettiği bölgelere ulaşarak bu mallardan pay kapmaya çalıştı. Yunanistan'a doğru göç eden gruplar Batı Anadolu kıyılarından deniz taşıtlarıyla adalara ulaşıyor, ardından da ana kara Yunanistan'a geçmeye çalışıyordu. Yine Marmara Bölgesi'nden gidenler, İstanbul ve Doğu Trakya üzerinden kara yoluyla Yunanistan'a geçiyordu. Doğu Trakya'dan ise doğal olarak Meriç Nehri geçilerek Yunanistan topraklarına ayak basılıyordu.[2]

Türkiye'den Yunan topraklarına göç, karşı tarafa sığınma biçiminde gerçekleşiyordu. Mevsim koşulları gittikçe güçleşmekteydi. Artık yaz geçmiş, sonbahar kendini duyumsatmıştı; bir süre sonra da kış aylarının dondurucu soğukları gelecekti. Tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde yöreden yöreye farklılıklar gösteren ürünlerin hasat zamanı gelmişti. Can kaygısıyla kaçıp gitseler, özellikle tarımsal uğraşı içinde olan çiftçi Rumlar, geride bıraktıkları ürünleri toplayamamış olacaklardı. Bu, geçmiş bütün bir yılın emeğinin yok olması demekti; daha da ötesi gerilim düşse ve geri dönme olanağına kavuşmuş olsalar, belki de açlık tehlikesiyle karşılaşacaklardı. Gitmeseler; bu kez olası bir toplumsal kargaşada kıyıcı bir

2 Kemal Arı (1992): "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 273-282.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şiddetle karşılaşmaktan korkuyorlardı. Kargaşa ortamında bu olasılıkları ayrıntılı biçimde düşünmek elbette olanak dışıydı. Geleceğe ilişkin önlerinde büyük bir belirsizlik vardı. Korku daha da kabarışa geçince kaçma eğilimi güçlendi ve özellikle Türk ordusunun hareket alanı üzerinde olan Rumlar, göç etme yönünde harekete geçti. Kaçmaya yönelenlerin bir kısmı günü geldiğinde olaylar yatışınca geri dönebileceğini de düşünüyordu. Böyle zamanlarda abartılı şehir efsaneleri çok olur ve kendisini tehlike altında duyumsayan insanların davranışlarında akılcılıktan daha çok düşsel olarak yatarılmış imgeler sürece damgasını vurur. Saplantılı bir travmanın içine düşmüş olan Ortodokslar, Türk süvarilerinin kılıçlarının ve piyade süngülerinin her an kafalarında parlayacağının korkusuyla kendilerine yön veriyordu. Kısa sürede büyük kitleler, içine düştükleri durumu akılcı biçimde değerlendiremeden, içgüdüsel bir davranış kalıbıyla göç etmek için yollara döküldü. Yük denkleriyle insanlar önce Batı Anadolu'dan, ardından da Doğu Trakya ve Kuzey Anadolu'dan bulabildikleri araçlarla adalara ya da ana kara Yunanistan'a göç etmeye başladı. Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde, kıyıya doğru uzanan alanlarda yerleşik olan Rum nüfus panik içinde kıyı kentlerine, özellikle de İzmir'e doğru göç ediyordu. Ancak yollar hiç de güvenli değildi. Tehlike her yerdeydi. Bir güvenlik örgütü ortada kalmadığından ve işgal bölgesinde Yunan güvenlik güçleri ve yerel yönetimler bir çözülüş biçiminde bu kaçıp giden dalgalara karıştıklarından, karşılaşılabilecek tehlikeleri önleyecek hiçbir güç ortada görünmüyordu. Yunan yönetiminin çöktüğü, Türk yönetiminin de bir anda kurulamadığı o ara dönem, hukukun ortadan kalktığı bir kargaşa dönemiydi. Ortada hukuk da yoktu; hukuku ve güvenliği sağlayacak resmi kurumlar ve güvenlik güçleri de... Arada kalan sivil halk, bu kargaşa döneminin kurbanı olmuştu. Kimi yeni türedi soyguncu, vurguncu ve fırsatçı tipler, yollara sırf canlarını kurtarmak ve bir şiddetle karşılaşmaktan korkarak dökülülen aileleri korkutarak soymak çabasına düşmüştü. Hemen her ailenin kentlerde ya da kırsal alanda gündelik yaşamının sürdüğü yerlerde geride bıraktıkları bir şeyleri vardı. Kimisi evinin ocağının ve eğer varsa ambarının, atölyesinin ve başkaca taşınmazının kapısına kilit vurup yollara dökülmüştü. Ancak bu evlere, öteki taşınır ve taşınmaz mallara göz diken kişiler için kilitleri kırıp el koymak hiç de zor değildi. Onlara engel olacak bir güvenlik gücü ortada olmadığı için pek çok mal, neredeyse kapanın elinde kalıyordu. Birçok Rum yola çıkarken geride kalan komşularına, örneğin iyi anlaştıkları Türk ailelere taşınmaz mallarını emanet etmişti. Kimisi de bir karanlık maceranın içine sürüklendiğini duyumsayıp, belki de bu zor durumdan bir çıkış yolu olmadığını öngörerek, duygusal bir kopuş ve ruhsal bir çöküntü de yaşıyordu. Geleceğin kendileri için karanlık olduğunu ve büyük bir belirsizlik ortasında kaldıklarını düşünenler, içinde bulundukları sıkışık zamanda mülkiyetinde olan taşınır-taşınmaz mallarını satarak ellerinden çıkarma çabası içine girmişti. Oysa yoğun insan hareketliliğinin ve belirsizliğin olduğu ortamlarda satışa çıkarılan bir ürünün ya da malın gerçek değerini koruyabildiği örnekler oldukça azdır. İnsanlar sırf gözleri arkada kalmasın ve malları ellerindeyken bunu paraya çevirsinler düşüncesiyle ederinden çok daha ucuza satışa sunuyordu. Açıkgöz alıcılar da gerçek değerinin çok altında ederle mal kapatmak ve varlıklarını fırsattan yararlanarak artırmak çabası içindeydi. Kimi gözlemlere göre bir ürün ya da mal gerçek ederinin belki de on katı düşük ederle satışa sunuluyor; çoğu kez de bu mallar yok pahasına elden çıkarılıyordu. Birçok kişi de mallarını yoktan ederine satıp elinden çıkaramıyor; bu kez malının başına gelecekte ne geleceğini bilmeden kapısını penceresini kilitleyerek, eli avucu boş biçimde göç için yola düşüyordu. Bu biçimde pek çok köy, kasaba kapısına kilit vurularak terk edilmiş ve buralar âdeta içinde insan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bulunmayan hayalet yerlere dönüşmüştü. Rumlardan kalan mallar için o dönemin literatüründe "terk edilmiş mallar" anlamında "emval-i metruke" denilmekteydi.[3]

Rum göçmenler İzmir dışında başka kentlerde de buna benzer görüntülerin canlı aktörü olmuştu. Genellikle yöneldikleri Yunanistan'a geçiş kapısı olarak Edirne, Antalya, Trabzon ve Samsun gibi sınır ya da liman kentlerini kullanıyorlardı. Daha sonra yapılacak olan Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol gereğince, mübadele kapsamına alınmayan İstanbul Rumlarından da kenti terk edenler bulunduğu görülmekteydi. Bir Ankara gazetesinde İstanbullu zengin Rum ve Ermenilerin İstanbul'dan yoğun biçimde ayrılmaya başladıkları ve bunların sayısının şimdilik 5.000 kadar olduğu belirtilmekteydi.[4] 11 Ekim 1922'de Mudanya Bırakışması'nın imzalanmasından sonra, 8 Kasım'da Türkiye'de kalmış olan Hristiyanların isterlerse Anadolu'yu terk edebilecekleri duyuruldu. Bu duyurudan sonra o zamana değin çekinceleri olduğu için beklemekte olan ya da kaçmaya fırsat bulamamış Rum aileler hazırlıklara başladı ve göç etmek için harekete geçti.[5] Anadolu'nun çeşitli yörelerinden kalkarak Yunanistan'a gitmek zorunda kalan çok sayıda Rum önce İstanbul'a geliyor ve oradan hareket edecek bir gemiyle ya da olmazsa Edirne yönünde kara yoluyla, çoğunlukla da trenle ve yaylı kara araçlarıyla Yunanistan'a gidiyordu. İstanbul onlar için Yunanistan'a geçebilmek için bir ara duraktı. Anadolu'nun herhangi bir yerleşim yerinden yorucu yolculuktan sonra burada dinlenmek, varsa sağlık sorunlarına çözüm bulmak, bu süre içinde gıda gereksinimlerini karşılamak amacındaydılar. İstanbul'u nefes alabilecekleri bir ara durak olarak görmelerinin temelinde bu kenti oransal olarak daha güvenli bulmalarının etkisi de vardı. Anadolu'da çok yerde hâlâ çatışmalar olabiliyordu ve kendilerini yolculuk sırasında hiç de güvende görmüyorlardı; İstanbul ise İtilaf güçlerinin denetiminde —en azından şimdilik—, çatışma riski olmayan bir yerdi. Göçmenlerin kente yığılması İstanbul için de göğüslenmesi ve altından kalkılması gereken bir yük anlamına geliyordu. Anadolu'dan akın akın gelen Rumlar, İstanbul'da belli bölgelere yığılıyor ve buralarda bir süreliğine azalıp çoğalan kalabalıklar biçiminde varlık gösteriyordu. Bir süre geçici yerlerinde kaldıktan sonra bir kısmı bulabildikleri gemilerle doğrudan adalar, bir kısmı da trenle ya da yaylı arabalarla Edirne üzerinden Yunanistan'a doğru hareket ediyordu. İstanbul'u geçiş noktası olarak kullanan ve bir süre burada kalanlar, dinlendikten sonra buradan kalkıp da yollarına devam ettiklerinde bu kez gidenlerin yerini yeni gelenler alıyordu. Bu dolaşım (sirkülasyon) nedeniyle yığıntı pek de belli bir sayının altına inmiyor; en azından İstanbul'daki göçmen kalabalığı gündelik yaşamın bir parçası olarak aylara varan görüntüsünü sürdürüyordu. Bir İstanbul gazetesinin belirttiğine göre bu insanların sayısı bir ara 21.505'e ulaşmıştı.[6]

İstanbul'a gelen Anadolulu Rumlar genellikle Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı, Selimiye Kışlası, Ayastefanos (Yeşilköy), Burgaz, Heybeli, Büyükada gibi semtlerde toplanıyordu.[7] Göçmenlerin öncelikli olarak yerleştiği yerler Rum okulları ve kiliselerdi.[8] Hangi ortamda ne kadar göçmenin yerleştirildiğini ya da bu mekânlarda ne yoğunlukta bir nüfus döngüsü yaşandığını bilmiyoruz. En azından bu yığılmaların denetimsiz olduğu kesindir ve birçok insani ve çevresel sorunun

3 Kemal Arı (Temmuz 1989): "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Envali Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15, s. 691-706.
4 *Anadolu'da Yenigün*, 2 Teşrinievvel/Ekim 1922.
5 *Tanin*, 14 Ocak 1923.
6 *Tanin*, 26 Mart 1923.
7 *Tanin*, aynı sayı.
8 *Vakit*, 7 Aralık 1922.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tetiklendiği de açıktır. İstanbul'da yerel yönetimlerce ve göçmenleri ağırlayan azınlık vakıflarınca kimi önlemler alınması için uğraşıldı. En çok da sağlık sorunlarıyla ilgileniliyordu. Mevsimin iyice kışa döndüğü zamanlarda yaygın bir salgından korkuluyordu. Salgın hastalıklar göçmenleri olumsuz etkiliyor ve yol koşullarının yarattığı güçlükler nedeniyle bu olumsuz etkenle ilgilenmek ve uğraşmak pek de kolay olmuyordu. İstanbul sağlık kurullarınca göçmenlerde çiçek, kızamık ve humma hastalıkları görülmüştü. Bu salgınların önünün alınması ve arıtımı o günkü koşullarda hiç de kolay değildi ve etkileri haftalarca sürebiliyordu. Bu süre içinde göçmenlerden çocuklar ve bedence güçsüz olanlar oldukça zarar görüyordu. Bu ve benzeri hastalıkları tetikleyen en önemli etkenler; değişen mevsim koşulları, barınma güçlükleri ve gıda sorunuydu. Soğukların artmasıyla, İstanbul'a gelip giden göçmenler daha çok sorun yaşamaya başladı. Soğuklarla birlikte yağmur ve kar yağışı başladı ve göçmenler bu çetin kış koşullarında, yağışlı ve soğuk havalarda yolculuklarını sürdürüyordu. Birçok göçmen aile ve daha geniş gruplar korunaklı olmayan ortamlarda tutunmaya ve olumsuz hava koşullarından korunmaya çalışıyordu.

Büyük Millet Meclisi Temsilcisi sıfatıyla Refet Paşa'nın, başında bulunduğu yüz kişilik kuvvetle ve gösterişli bir yürüyüşle 19 Ekim 1922 günü İstanbul'a girmesi kentin tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıydı. İtilaf birliklerinin bütünüyle kenti terk etmesi ve yönetimini Türklere bırakması 6 Ekim 1923 tarihini buldu. Dolayısıyla bu tarihten sonra İstanbul'u geçiş alanı olarak gören göçmenlerin geçici olarak sorunlarıyla ilgilenmek de Ankara'nın sorumluluğuna girdi. Alınan önlemlerden birisi, Yedikule Rum Hastanesi'nin hasta olan göçmenlerin sağıtımları için ayrılmasıydı.[9] Yolculuğun İstanbul'dan sonraki evresini kolaylaştıracak kimi önlemler de alındı. Örneğin bir kısım Rum göçmen yabancı ülkelere ait gemilerle parçalar hâlinde "peyderpey" Yunanistan'a gönderildi.[10] İstanbul'a gelen Rumlar çoğunlukla Balıkesir ve Bandırma'ya yakın yerlerden geliyordu. İstanbul'dan Yunanistan'a gemilerle göçmen gönderme işine 6 Aralık 1922 günü başlandı.[11] İstanbul'da göçmen yığılması olduğu sıralarda Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon'da da o yöredeki Rumların göç etmek için iskelelerde toplandığı ve bunların sayılarının bir ara 30.000'in üzerine çıktığı görüldü.[12] Bu göçmenlerin göç etmesini kolaylaştırmak ve gemilerine "nezaret" etmek üzere, Amerikan Muavenet Heyeti Trabzon'a gitti. Türkiye'nin birçok yerinde etkin olan bu kurulun görevi göçmenlerin durumunu görüp incelemek ve onların Yunanistan'a taşınmasını kolaylaştıracak önlemler almaktı. Göçmelerin yığıldığı yerlerde onları taşıyacak gemilerin bulunması için çalışmaktaydı.[13] Bu sırada Yunanistan'a ait gemiler de sürekli göçmen taşıyordu. Yunan Hükûmeti 2.000 kişilik kafileler hâlinde göçmenlerin taşınmasını kararlaştırmış ve kendi gemileriyle İstanbul ve Anadolu'nun liman kentlerinden göçmen taşıyordu.[14] Amerikan Muavenet Heyeti'nin Karadeniz kentlerinde toplanan Rum göçmenler için yaptığı çalışmalar oldukça ilgi çekiciydi.[15] Karadeniz Bölgesi'nden kalkarak İstanbul'a gelen Rumlar ilk önce Selimiye yöresine geçici olarak yerleştirildi. İstanbul'dan da pek çok İstanbullu Rum, pasaportlu ya da pasaportsuz olarak Türkiye dışına çıkmayı sürdürüyordu.[16] Bu süreçte Doğu Trakya'daki yerli Rumlar da göç etmeye başladı. 1922 yılı Ekim ayından sonra Doğu Trakya Rum ve Ermenileri,

9 *Tanin*, 29 Kânunusani/Ocak 1923.

10 *Tanin*, aynı sayı.
11 *Vakit*, 7 Aralık 1922.
12 *Vakit*, 10 Aralık 1922.
13 *Vakit*, aynı sayı.
14 *Vakit*, 29 Ağustos 1923.
15 *Vakit*, 23 Teşrinievvel/Ekim 1923.
16 *Düstur*, V, 3. tertip, Ankara, 1969, s. 646.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tren istasyonlarında yığıldı. Değişik istasyonlarda büyük kalabalıklar oluşturarak göçe başladılar. Örneğin Tekirdağ vapur iskelesinde de büyük yığılmalar oldu. Trenler ve gemiler Tekirdağ-Selanik çizgisinde durmadan göçmen taşıdı. Bir süre sonra Rum ve Ermeni arabacılar da göçmen taşımaya başladı. Atlı ve yaylı arabalarla Edirne'den Karaağaç'a kadar olan yol için 200 drahmiden aşağıya olmamak koşuluyla ücret isteniyordu. Daha uzun yolculuklar için 400-500 drahmiye kadar para istendiği görülüyordu. Nafia Köprüsü yoluyla, Dimatiko (Dimatoka) üzerine doğru atlı yaylı arabalar, uzun kâfileler oluşturuyordu.[17] Göçün başladığı ilk günlerde Yunan Hükûmeti'nin trenler sağlayacağını ve mallarını bu trenlerle taşıyabileceklerini sanan Rumlar bir süre sonra umutlarını yitirince eşyalarını ve yanlarında götüremedikleri diğer mallarını çok düşük fiyatlarla özellikle Musevilere satmaya başladı. Acıkgöz Musevi tüccarlar Rum göçmenlerin elinden buğdayın okkasını 60 para ile 2 kuruş arasında çok düşük edere kapıyordu.[18] *Tanin* gazetesinin verdiği bilgiye göre Yunan bozgunundan sonraki bir ay içinde 650.000 kadar Rum, Yunanistan topraklarına ayakbastı ve bu insanlar büyük izdihama neden oldu.[19] Bu sayı her geçen gün artarak kısa bir süre sonra 1.000.000'u geçti.[20] Rumların Doğu Trakya'yı boşaltması üzerine bölgede yönetsel boşluk çıktı. Türk Hükûmeti'nce bölgenin İngilizlerden teslim alındığı tarihe kadar bu boşluk kendini duyumsattı. Koskoca alanda hiçbir yönetim kalmamış, önemli güvenlik boşlukları ortaya çıkmıştı. Türkler etkin oldukları bölgede özel yönetimler kurarak bu boşluğu kapatmak için çaba gösteriyordu.[21] Bir kaynağa göre, "erbab-ı san'at ve ticaret" olan Rum göçmenlerin sayısı 800.000 kadardır.[22]

Türklere gelince; Yunanistan'daki Türklerin büyük kısmı, oradaki baskılar nedeniyle evlerinden atılmış ve büyük oranda kıyı iskelelere yığılmış olmakla birlikte, büyük ölçüde sınırı geçerek Türkiye'ye ulaşamıştı. Meriç Nehri'ni geçerek ya da başka bir ülkeye gidip o ülke üzerinden Türkiye'ye gelenlerin sayısı, mübadelenin uygulamaya başlanmasından önce 50.000'in üzerine çıkmadı. Bunun temel nedeni, yoğun biçimde Rum nüfusun, Türkiye'den ayrılma süreci devam ederken, sınırların açık olmasına karşın, sonradan sınırların kapatılması ve bu dönemde de Türklerin kaçarak Türkiye'ye sığınma olanağı bulamamasıydı. Bu durum Yunanistan'da baskıların ve yakınmaların artmasına neden olmakla birlikte; konuya daha kalıcı bir çözüm bulmak için mübadele uygulamasını son derece zorunlu kıldı. Öyle ki Lozan'da barış görüşmeleri için taraflar bir araya geldiğinde; Milletler Cemiyeti'nin uzmanlarından Dr. Nansen, azınlıkların mübadelesi düşüncesini ortaya atıp bir rapor sunduğunda; tarafların buna çok da karşı duracak gücü kalmamış bulunuyor; bu öneriden sonra karşı ataklar, daha çok süreçten en kârlı çıkmak için kurgulanmış diplomatik manevraların ötesine gitmiyordu.

Ve Nansen'in de önerisinde görüleceği gibi, Türkiye ve Yunanistan arasında bu yoğun nüfus hareketi karşısında yalnızca iki seçenek olabilirdi: Ya kendiliğinden yer değiştirmiş nüfusu yeniden geldiği yörelere geri göndermek ya da durumu bir olupbitti olarak kabul edip geride hâlâ göç etmemiş olanları da hesaba katarak, karşılıklı nüfus değişimine yönelmek...

İşte 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan bir zorunlu nüfus mübadelesi yapmak durumunda kaldıklarında onları mübadele sözleşmesi yapmaya iten etkenler, bunlardı.

17 *Tanin*, 20 Teşrinievvel/Ekim 1922.
18 *Tanin*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1922.
19 *Tanin*, aynı sayı.
20 *TBMM Zabıt Ceridesi* (1975): Devre: II, İçtima: I, C. II, Ankara, 1975, s. 60.
21 Tevfik Bıyıklıoğlu (1987): *Trakya'da Milli Mücadele*, I, TTK Yayınları, Ankara, s. 456-463.
22 *TBMM Zabıt Ceridesi* (1975): Devre: II, İçtima: I, C. II, Ankara, 1975, s. 60.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KAYNAKÇA

Anadolu'da Yenigün, 2 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

Arı, Kemal (1995): *Büyük Mübadele,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Arı, Kemal (1992): "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", Üç *İzmir,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Arı, Kemal (Temmuz 1989): "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Envali Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* V/15.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (1987): *Trakya'da Milli Mücadele,* I, TTK Yayınları, Ankara.

Düstur, V, 3. tertip, Ankara, 1969.

Tanin, 14 Kânunisani (Ocak) 1923; 29 Kânunusani (Ocak) 1923 26 Mart 1923

TBMM Zabıt Ceridesi (1975): Devre: II, İçtima: I, C. II, Ankara.

Vakit 20 Teşrinievvel (Ekim) 1922, 22 Teşrinievvel (Ekim) 1922; 7 Aralık 1922, 10 Aralık 1922; 29 Ağustos 1923; 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://ranmey.org

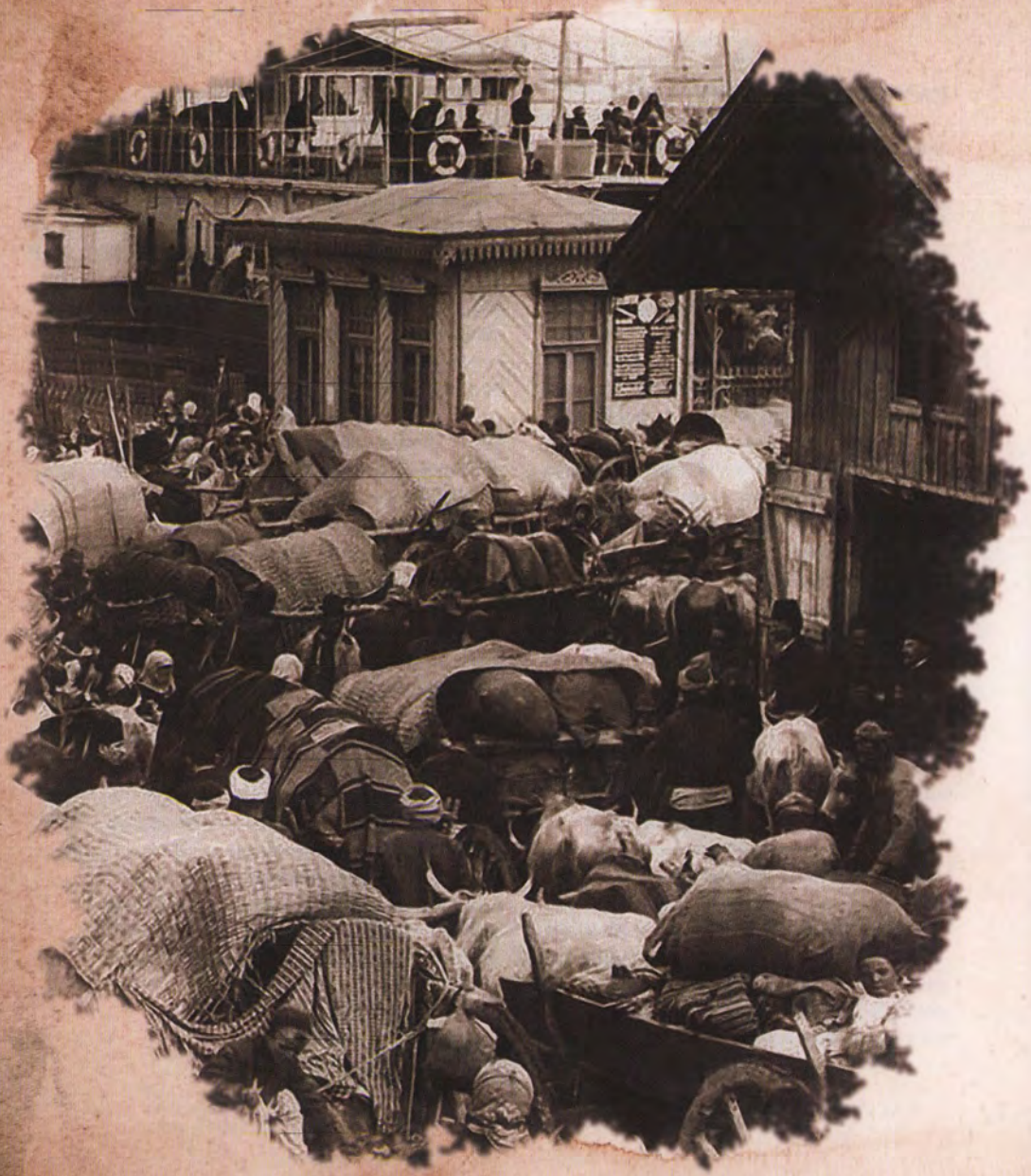

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1. BÖLÜM

MÜBADELE VE TARİH

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çorlu'da yük vagonlarına bindirilerek İstanbul'a gönderilen Türkler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

LOZAN KONFERANSI'NDA TARAFLARIN MÜBADELE KONUSUNA YAKLAŞIMI

Sefer GÜVENÇ*

Tarihçilere ve sosyal bilimcilere göre Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısı göç kökenlidir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminden çıkan topraklardaki sivil halk, sürekli savaşlar nedeniyle doğdukları toprakları kitleler hâlinde terk etmek zorunda kalmıştır. 1821 Yunan Ayaklanması sırasında katliamdan kurtulan Mora'nın bütün Müslüman halkı, topraklarından kovuldu.[1] 1783-1922 yılları arasında göç etmek zorunda kalan Kırım Tatarlarının sayısı en az 1.800.000 kişiydi.[2] 1759 yılından sonra Ruslar Kafkasya'yı işgal edince Çerkeslere karşı büyük bir kıyıma girişti. On binlerce insan Rusların katliamlarında hayatlarını kaybetti. 1864 yılına kadar 1.500.000 civarında Çerkes yurtlarından sürüldü.[3]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında topraklarını terk ederek göç etmek zorunda kalan Müslümanların sayısı 1.230.000 kişidir.[4] 1878-1914 yılları arasında Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan göç edenlerin sayısı 2.500.000 olarak hesaplanıyor.[5] 1896-1897 Girit Ayaklanmaları, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı sonucu meydana gelen kitlesel göçler, belleklerde derin izler bırakmıştır. Bu kitlesel göçlerin en önemlilerinden birisi hiç kuşkusuz 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunanistan Hükûmeti arasında Lozan'da imzalanan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile gerçekleşen zorunlu göç uygulamasıdır.

Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin tarihî süreci irdelenmeden Mübadele'nin nedenlerini, boyutlarını ve sonuçlarını kavramak olanaksızdır. 1800'lü yılların başından itibaren Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar başlamıştır. 1821 yılında meydana gelen Mora Ayaklanması, 1830 yılında "Yunan Krallığı" adlı bağımsız bir devletin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Yeni Yunan Krallığı sınırları içinde kalan topraklarda, 1821'de başlayan ayaklanma öncesi yaklaşık 90.000 Müslüman yaşamaktaydı. Çatışmalar sırasında Müslümanların çoğu katledilmiştir. Bunlara örnek olarak Neokastro'nun Müslüman sakinlerinin ve özellikle 23 Eylül 1821'de Tripoliçe'nin bütün Müslüman halkının katledilmesi verilebilir.[6] 6 Nisan 1826'da III. Yunan Meclisi,

* LMV Kurucu, Genel Sekreter seferguvenc@ttmail.com

1 Aleksandre Popovic (1995): *Balkanlarda İslâm*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 299.

2 Hakan Kırımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri", https: //kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-dan-turkiye-ye-kirim-tatar-gocleri, Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği web sitesi, (Erişim tarihi: 21.05.2022)

3 Osman Köse (2014): "1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün", Mehmet Hacısalihoğlu (der.), "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan Nüfusu İskân Siyaseti (1770-1870)", içinde, Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) / İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, s. 117.

4 Nedim İpek (1999): *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. baskı, s. 41.

5 Emilia Salvanou, Saim Örnek (çev.) (2022): *Mübadil Belleği-Tarih ve Pratik Olarak Geçmiş*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 36.

6 Aleksandre Popovic (1995): *Balkanlarda İslâm*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 299.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fantey.org

Türkiye'ye gelen mübadiller. (Lozan Mübadilleri Vakfı Arşivi)

Osmanlı Hükûmeti'ne barış teklif etmiş ve Türkleri Yunanistan'da ikamet edemeyeceklerini bildirmiştir. 22 Mart 1829'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Londra'da imzalanan bir protokolle, Yunanistan'daki Müslüman halk ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Rumların karşılıklı göçü teklif edilmiştir. 1832 Kalender Köşkü Kararnamesi'nin 5. maddesi toplumların isteğe bağlı olarak mübadelesini öngören özel bir madde içermekteydi.[7]

Hristiyan ve Müslümanların karşılıklı mübadelesi ilk kez bu metinde yer almıştır. Katliamlar ve katliamlardan kaçanlar nedeniyle Mora'da mübadele edilebilecek fazla sayıda Müslüman kalmamıştı. Sağ kalan ve sayıları çok azalan Müslümanların bir kısmı Anadolu'ya, bir kısmı o dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olan topraklara göç etmiştir. Yunanistan'dan Türkiye'ye yönelik ilk Müslüman/Türk göçü bu süreçte yaşanmıştır.

Yunanistan'dan ikinci kitlesel göç dalgası ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Yunanistan savaşa girmediği hâlde büyük devletler, Berlin Kongresi'nde (3 Mart 1878) Babıâli'yi Tesalya ve Epir'deki sınırların düzenlenmesi için Yunan Hükûmeti ile görüşmeye davet ettiler. Görüşmeler sonucunda (Mart 1881) İstanbul Antlaşması yapılmış ve Alasonya kazası hariç tüm Tesalya ve Epir bölgesine ait Arta kazası Yunanistan'a bırakılmıştır. Çeşitli kaynaklara göre, Osmanlı yönetiminin son yıllarına doğru Tesalya'da 40.000 civarında Müslüman yaşıyordu.[8] Bölgenin Yunanistan egemenliğine girmesinden sonra Tesalya bölgesi Müslümanları kitlesel olarak Anadolu'ya ve İmparatorluğun elinde kalan Selanik civarındaki topraklara göç etmiştir.

Bir diğer önemli kitlesel göç dalgası, 1896-1897 Girit Ayaklanmaları sırasında ve sonrasında

7 Aleksandre Popovic, age., 1995, s. 301.

8 Aleksandre Popovic, age., 1995, s. 305.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaşanmıştır. 1897 yılı için değişik kaynaklar Ada'nın Müslüman nüfusunu 70.000 olarak vermektedir. 1911 yılında yapılan genel nüfus sayımında ise Müslümanların sayısı 27.852 kişiye düşmüştür. İsyanlar sonrası 40.000'in üzerinde Giritli Müslüman o dönemde Osmanlı egemenliğinde olan başta Rodos ve Kos Adası olmak üzere Lübnan, Suriye ve Libya gibi Arap ülkelerine ve Anadolu'ya göç etmiştir.[9]

En büyük kitlesel göç hareketlerinden biri de halk arasında "Balkan Bozgunu" olarak adlandırılan Balkan Savaşları sırasında yaşanmıştır. 1912-1913 yıllarında meydana gelen Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Trakya hariç Rumeli'deki toprakları Sırbistan, Karadağ, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan devletleri arasında paylaşılmıştır. Ege Makedonyası, Girit, Midilli, Limni ve Sakız Adası Yunanistan sınırlarına katılmıştır. On İki Ada'yı (Rodos, Kos) İtalya işgal etmiştir. Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmiştir. Balkan Savaşları sonrası Yunanistan'ın nüfusu 2.632.000'den 4.777.000'e çıkarak %81 oranında fazlalaşmıştır. Yunanistan sınırlarına yeni katılan topraklardaki nüfusun önemli bir kısmını Müslümanlar oluşturuyordu. Bu savaşlar sırasında ve hemen sonrasında Türk/Müslüman sivil halk baskılar sonucu, doğdukları toprakları terk ederek Anadolu'ya sığınmıştır.

Balkan ittifakının orduları Trakya'ya ilerlediğinde 178 bin Müslüman Trakya'yı terk etmişti. Carnegie Vakfı'na göre Balkan Savaşları döneminde yaklaşık 156 bin Hristiyan göçmen Yunanistan'a, 104 bin göçmen Bulgaristan'a ve 200 binden fazla Müslüman ise Anadolu'ya sığınmıştı.[10]

Balkanlar'da yeni kurulan devletler çağın ulusçuluk anlayışı gereği tek dinli, tek soylu homojen bir ulus yaratmak amacıyla Müslümanları göçe zorlamışlardı. Aynı politika İttihat ve Terakki yönetiminde Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarda da uygulandı. 1913 yılında Bulgaristan Hükûmeti ile sınır boylarındaki halkı kapsayan sınırlı bir mübadele anlaşması yapıldı; Edirne, Kırklareli ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edildi. Ardından, Ege sahillerindeki ve Doğu Trakya'daki Rumlar göçe zorlandı.[11]

Her iki devletin sivil halka karşı uyguladığı bu sürgün politikalarına son verilmesi için diplomatik kanallardan çözüm yolları arandı. Sonunda Yunan Hükûmeti ile İttihat ve Terakki yönetimi 1 Temmuz 1914'te Ege Makedonyası'nda yaşayan Müslümanlarla Doğu Trakya ve Aydın vilayetindeki –günümüzde İzmir vilayeti sınırları içinde olan yerler o tarihte Aydın vilayetine bağlıydı– Ortodoks Rumların gönüllü mübadelesi için anlaşmaya vardı. Fakat bir ay sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu anlaşmanın uygulanmasına imkân vermedi. Yalnız anlaşmadan evvel 240 bin Türk'ün Yunanistan'da kalan Batı Trakya ve Makedonya'dan Osmanlı Devleti'ne ve bilhassa Doğu Trakya ve Batı Anadolu'ya sığındıkları anlaşılmıştır.[12]

9 Ayşe Nükhet Adıyeke, (2000): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 267.

10 Emilia Salvanou, age., 2022, s. 4.

11 Ahmet Halaçoğlu (2014): *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, s. 39. Alıntı "Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe anılarında bu uygulamayı şöyle açıklamaktadır: Alınan tedbirler şu oldu: Valiler ve diğer memûrin resmen işe müdahale eder görünmeyerek, cemiyetin teşkilatı işi idare edecek, bir vak'a ihdas edilmeyerek, yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyânetlerinin tepkisiyle mâneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. (Trakya'dan) 100 bine yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civârında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları (gitmek için) ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu... Bâb-ı Âli bu işte hükümetin bir müdâhalesi olmadığını, Balkan Harbinin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğunu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürdü. İzmir ve civarından da 200 bine yakın Rum Yunanistan'a gitti".

12 Ahmet Halaçoğlu (2014): *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 40.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

1914 yılında başlayıp 1918 yılında sona eren I. Dünya Savaşı'nda İttihat Terakki yönetimi Almanya'nın safında yer aldı ve bu savaştan yenik çıktı. Sevr Antlaşması'na dayanarak galip devletlerin kararı ve koruması altında Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktı. İzmir'den başlayarak bütün Ege Bölgesi'ni, Temmuz 1920'de Doğu Trakya'nın Çatalca'ya kadar olan kısmını işgal etti. İşgalin kalıcı olacağını düşündüklerinden 1922'de 1.500 şehir ve köyün adını değiştirdiler.[13]

Yunan ordusu işgal ettiği bölgelerde Osmanlı uyruklu Rumları askere aldı. İşgal edilen yerlerin Müslüman halkının bir kısmı evlerini, köylerini, kasabalarını terk ederek Anadolu'nun işgal altında olmayan bölgelerine sığındı. İşgale karşı yerel silahlı direniş grupları oluşmaya başladı. Kuvayi Milliye adı altında örgütlenen milis kuvvetleri bir çeşit gerilla savaşı başlattı. Mustafa Kemal önderliğinde örgütlenen millî kuvvetler, Türkiye'nin paylaşılmasını öngören Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını ilan edip direnme kararı aldılar. 1922 yılının Eylül ayına kadar sürecek olan Türk-Yunan Savaşı başladı. Savaşı kaybeden Yunan ordusu geri çekilirken güzergâhı üzerindeki kasabaları, köyleri yakıp bölgenin ileri gelen kişilerini de tutsak alarak Anadolu'yu terk etti. İsmet Paşa'nın verdiği bilgiye göre; Yunan ordusu, Anadolu'da 27 büyükşehir, 1.400 köy ve 98.000 konutu yakıp yıkmıştır.[14]

Türklerin zulüm yapacağından korkan Rum Ortodoks dininden sivil halk da ordunun peşinden yollara düştü. İzmir ve İstanbul gibi liman kentlerine yığıldı. Bir kısım halk ise bulabildiği gemi, balıkçı motoru, kayık gibi deniz araçlarıyla karşı kıyıdaki adalara sığındı. Çoğunluğu 9 Eylül 1922 tarihi ile Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı 11 Ekim 1922 tarihi arasında olmak üzere bir ay içinde yaklaşık 650.000 Rum ülkeyi terk etti.[15] Mudanya Mütarekesi hükümleri gereğince Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı boşaltması üzerine Doğu Trakya'dan da yaklaşık 200.000 Rum Ortodoks Yunanistan'a göç etti. Yunan kaynakları Mudanya Mütarekesi sonrası 1922 yılının Aralık ayına kadar 260 bin Hristiyan'ın 70 bin Yunan askeri ile birlikte Trakya'yı terk ettiğini belirtiyor.[16] 1922'nin Aralık ayına kadar Anadolu ve Trakya'yı terk eden Rum Ortodoksların sayısı 1.000.000'na yaklaşmıştı. Türkiye'den giden Rum Ortodoks mülteciler, Yunanistan nüfusunu dörtte bir oranında artırdı. Yunan ordusunun "Küçük Asya" macerası büyük bir bozgunla sonuçlandı. Bu bozgun, Yunanistan'da moral bozukluğuna ve iç karışıklıklara yol açtı. Toplumun belleğinde "Küçük Asya Felaketi" olarak derin izler bıraktı.

İsviçre'nin Lozan kentinde 20 Kasım 1922 tarihinde toplanan Barış Konferansı başladığında Yunanistan'ın bütün kentlerinde sefalet kol geziyordu. Mültecilerin sağlık, beslenme ve barınma sorunları acil çözüm bekliyordu. Anadolu'daki durum da farklı değildi. İsmet Paşa Anadolu'da yüz binlerce evsiz barksız bir nüfusun kendilerine barınacak bir yer bulmak için dolaşıp durduğunu, oysa Rum göçmenlerin, Yunanistan'daki Müslümanların evlerinde barınabilme olanağını bulduklarını belirtiyordu.[17] Yunanistan'a sığınanların bir kısmı Müslümanların evlerine yerleştirilmişti. Müslüman aileler ya evlerinin bir kısmını Türkiye'den gelenlerle paylaşmış ya da evlerini boşaltarak gelenlere bırakmıştı. Kendileriyse yakınlarının yanına taşınmıştı. Benzer bir durum Türkiye'de de yaşanmıştır. Çatalca ve köylerine iskân edilen mübadiller geldiklerinde Rumlar henüz Yunanistan'a gitmemişlerdi. Çatalcalı Rumlar

13 Emilia Salvanou, age., 2022, s. 49.
14 Seha L. Meray (çev). (1969): *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar ve Belgeler,* Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 209.
15 Kemal Arı (2003): *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, s. 8.
16 Emilia Salvanou, age., 2022, s. 50-51.
17 Seha L. Meray, age., 1969, s. 121.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yunanistan'a giden Rum mübadiller. (*Refugee Greece*, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi)

da evlerinin bir kısmını Yunanistan'dan gelen mübadillerle paylaşmış ve bir süre aynı evde birlikte yaşamışlardır.

Yunan Devleti mübadele uygulamasından önce gelen Rumların barınma sorunlarının yanı sıra geçimlerini sağlamak için gerekli olan tarla, çift ve binek hayvanı gibi ihtiyaçlarını Müslüman ailelerin mallarını müsadere (zor alım/el koyma) ederek karşılamaya karar verdi. Bu karar çerçevesinde Müslüman ailelerin hayvanlarının ve mallarının bir kısmını müsadere etti. El konulan mallar Türkiye'den gelenlere verilmiştir. Müslüman mübadiller mallarına el koyulması olayını "Satmayalım diye hayvanlarımıza damga vurdular, pitakşi (epitaksi) yaptılar, gelenlere verdiler." diye anlatıyorlar.

Venizelos, İsmet Paşa'nın sözlerine karşılık, Müslümanların evlerine yerleştirilenlerin sayısının çok az olduğunu, Yunan Hükûmeti'nin, Müslümanların yalnız, evlerinin boş kalan kısımlarına göçmenlerden bazılarını almaları için bir çağrıda bulunmaktan başka bir şey yapmadığını söyleyerek Yunanistan'a sığınmış bulunan göçmenlerin en büyük kısmının evsiz barksız olduğunu ve şu sırada kiliselerde, okullarda ya da çadır altında barındıklarını belirtmiştir. Yunanların Küçük Asya'da yakıp yıktıkları şehir ve kasabalarla ilgili İsmet Paşa'nın verdiği rakamların, Türk subaylarının Kızılhaç temsilcilerine verdiği abartılı rakamlar olduğunu ileri sürmüştür. Kızılhaç temsilcilerinin raporlarında, Küçük Asya'da evsiz barksız kalmışların toplam sayısının 180.000 olarak hesaplandığını belirtmiştir.[18] Konferans başlamadan önce, her iki ülkede yerinden edilmişlerin içinde bulundukları zor durumlar taraflarca bu şekilde ifade edilmiştir.

18 Seha L. Meray, age., 1969, s. 122.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Lozan Konferansı'nda Türk delegeler. (İBB Atatürk Kitaplığı)

Mübadele Konusunun Konferans Gündemine Gelmesi

Konferansın, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun (Kısaca Komisyon) 1 Aralık 1922 tarihli oturumunun gündeminde yokken İngiliz İmparatorluğu temsilcisi Lord Curzon, "Savaş tutsaklarının mübadelesiyle doğrudan doğruya ilgili ve geciktirilmeye gelmez bir sorunu –Türkiye ile Yunanistan ülkeleri arasında nüfus mübadelesi sorununu– incelemek üzere Komisyon'u toplantıya çağırmış olduğunu" söyledi. Milletler Cemiyeti adına mültecilerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere görevlendirilen Dr. Fridtjof Nansen'in oturuma davet edildiğini ve bu konuda bir açıklama hazırladığını belirtti. Dr. Nansen yaptığı açıklamada "Milletler Cemiyeti Meclisi'nce yüz binlerce göçmenin durumuyla uğraşmak ve onlara maddi yardım yapmak üzere ekim başlarında İstanbul'a gönderildiğini, burada dört büyük devletin İstanbul'daki temsilcilerinden azınlıkların mübadelesini sağlamak üzere bir anlaşma yapılmasını

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gerçekleştirmek amacıyla Türk ve Yunan hükûmetleri arasında bir görüşme kapısı açmaya çalışmasını isteyen bir çağrı aldığını" belirtmiştir. Görüştüğü temsilcilerin, mübadeleye karar verilirse kesin bir barış antlaşması yapılmasını beklemeksizin hemen uygulanmasının gerekli olduğu yolunda bir görüşü dile getirdiklerini, bunun üzerine Yunan Hükûmeti'nin rızasını almış bulunduğunu, Türk Hükûmeti ile de ilerleme sağlandığını söylemiştir. Nansen'in önerisi şu şekildedir:

> Yakın Doğu'da ekonomik durum gerçekten çok kötü görünmektedir. Şimdiden nüfusun çok büyük yer değiştirmeleri olmuştur. Bir milyona yakın insan yurtlarından ayrılmış ve başka bir ülkeye kaçmıştır. Bunlar Türkiye'de kazanç getiren işlerini bırakmışlardır. Yunanistan'da kazanç sağlayacak herhangi bir işten yoksun kalmışlardır. Bu duruma hemen bir çözüm bulunup uygulanmazsa her iki memleket için de ekonomik sonuçların felaket olacağını söylemek, aşırı konuşmuş olmak sayılmaz... Azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesi bu felaketi önleyebilecektir. Böyle bir mübadele, kaçmış olan Rumların bıraktıkları bakımlı toprakları işletmek için gereken nüfusu hemen ve iyi koşullar altında Türkiye'ye sağlayacaktır. Mübadelenin zorunlu göçle, isteğe bağlı göç ilkelerinden hangisine dayanacağı, antlaşmanın uygulanacağı bölgenin genişliğinin ne olacağına karar vermek ve eğer mübadeleye karar verilirse hemen yapmak ve bir an önce yürürlüğe koymak gerekir.[19]

Venizelos, Dr. Nansen'in teklif ettiği ilkeleri kabul ettiğini, mümkün olduğu kadar çabuk bir çözüm bulmanın; ister Türk ister Rum, herkesin yararına olduğunu belirtip ister gönüllü ister zorunlu olsun Yunan tarafı yapılacak olan bir nüfus mübadelesini göz önünde tutmaya hazırdır demiştir. İsmet Paşa ise nüfus mübadelesi yoluna gidilecekse bu mübadele İzmir ve İstanbul'u da içine almak üzere, Türkiye'deki bütün Rum nüfusunu kapsaması gerektiğini ifade etmiştir.[20] Venizelos ve İsmet Paşa'nın konuşmalarından sonra söz alan L. Curzon, "Hiç şüphe yok ki herkes içgüdüsüyle mümkün olduğu ölçüde isteğe bağlı (gönüllü) bir mübadeleyi üstün tutacaktır. Fakat birçok nedenden zorlama gerekeceğini sanmaktadır.

19 Seha L. Meray, age., 1969, s. 117-118.
20 Seha L. Meray, age., 1969, s. 120-123.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

Gönüllü mübadeleye karar verilirse bunun uygulamasının tamamlanması aylar gerektirecektir." demiştir.

Curzon, İsmet Paşa'nın mübadelenin İstanbul Rumlarını da kapsaması gerektiğini ifade etmesine karşı çıkarak "Bu nüfusun İstanbul'un varlığı için hayati bir rol oynadığı kanısındadır; büyük bir ticaret ve sanayi şehri olan İstanbul, bu Rumlar olmazsa etkisini, varlığını ve ticaretini yitirecektir. Bu yüzden alt komisyon kurulursa İstanbul'daki nüfusu alıkoymak için Türk Temsilci Heyeti'ni ikna etmeye çalışmalıdır. Batı Trakya'da bulunan Türklerin nüfusu 124.000 kişi hesaplanmıştır. Yunan Temsilci Heyeti bunları sınır dışı etmeyi düşünmemektedir." demiştir.[21]

Yapılan görüşmeler sonucunda; "Savaş tutsakları ile sivil rehinelerin geri verilmesini de içine almak üzere Yunanistan ile Türkiye arasında nufüs mübadelesi sorununun, konferansa çağıran üç büyük devletle (İngiltere, Fransa, İtalya), Türkiye ve Yunanistan devletlerinin birer temsilcisinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı alt komisyon kurulmasına ve bu komisyonun Dr. Nansen'i dinlemesine karar verilmiştir."[22] Bu karar doğrultusunda İtalyan Temsilci Montagna başkanlığında Türkiye adına Rıza Nur, Yunanistan adına Caclamanos'un katılımıyla bir Alt Komisyon kurulmuştur.

Alt Komisyon ilk oturumunda üç sorunla uğraşmak gerektiğine karar vermiştir.

1. Sivil rehinelerin geri verilmesi
2. Savaş tutsaklarının mübadelesi
3. Nüfus mübadelesi (azınlıklar) konusu

Sivil Rehinelerin Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Değişimi

Alt Komisyon, öncelikle sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının değişimi konusunu ele aldı.

21 Seha L. Meray, age., 1969, s. 124.
22 Seha L. Meray, age., 1969, s. 126.

Yunan ordusu işgal ettiği bölgelerdeki Rumları Türk ordusuna karşı savaşmak üzere askere almıştı. Türk ordusu bunun önüne geçmek için 18-52 yaşına kadar eli silah tutabilen Rum erkek nüfusu Anadolu'nun iç bölgelerine sürmüştü. Yunan ordusunun elinde Anadolu'yu terk ederken zorla alıp götürdüğü, işgal ettiği bölgelerde ve Trakya'da tutukladığı, Girit, Korfu gibi adalara sürgün ettiği Türk/Müslüman sivil tutsaklar vardı. İsmet Paşa, Türk sivil tutsakların sayısını 9.595 erkek, 251 kadın, 11 çocuk toplam 9.857 kişi olarak vermektedir.[23] Başbakanlık'tan İsmet Paşa'ya gönderilen 18 haziran tarihli telgrafta "dâhile sevk edilen Rumların, 18-52 yaş arası sivil tutsakların, sayısının yaklaşık 9.495 kişi olduğu bildiriliyordu.[24]

Savaş tutsakları ve sivil rehinelerin bir kısmı maalesef tutuklu kaldıkları yerlerde yaşamlarını yitirmişlerdir. 25 Ocak'ta Başbakanlık'tan İsmet Paşa'ya gönderilen telgrafta: "Dört aydan beri Korfu adasında bulunan 900 sivil esirimizin bir kuru ekmeğe münhasır kalarak sefalet ve perişani içinde yaşadıkları ve üç ayda 90 vefat verdikleri" bildiriliyordu. Lozan Mübadilleri Vakfı yönetici ve üyeleri olarak Korfu Şehitliği'ni 2017 yılında topluca ziyaret etmiştik. Kaynaklarda; Korfu Şehitliği'ne, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, I. Dünya Savaşı, Balkan Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda ölen bazı Türk esirlerinin defnedildiği bilgisi yer alıyor. Başbakanlık'tan İsmet Paşa'ya gönderilen telgraftan anlıyoruz ki burada yatanların büyük bir kısmı Yunan ordusu tarafından Anadolu'dan ve Trakya'dan zorla alınıp götürülen sivil tutsaklardır.

Alt Komisyon'da sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda birkaç oturumda anlaşma sağlanmıştır. Sivil rehinelerin geri verilmesiyle ilgili anlaşmaya göre, "Yunanistan'da alıkonmuş bulunmakta olan sivil Türk rehineleriyle, sivil tutsakları, Yunan Hükûmeti'nce

23 Seha L. Meray, age., 1969, s. 330.
24 Bilâl N. Şimşir (1990): *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt II, S. 453.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

15 Mayıs 1919'da Türkiye'den Girit'e sürgüne gönderilen subaylar. Bazı isimler: Hüseyin Kutsizade, Faik ve Simin Abacı'nın babaları Seyyit Ciliv, Vedat Ciliv, Süreyya Ciliv, Besim Tokgözlü, Süreyya Tokgözlü, M.Ali Çınar, Afendakacı Hasan Bey, Hilali Baba, Poliryolas Ahmet Bey, Ahmet Bey (Saime Erman'ın kardeşi). (Ethem Kutsigil albümü. LMV Arşivi)

geri verilecektir. Yunan Hükûmeti, Anadolu kökenli olanları, ilke olarak İzmir'e, Trakya kökenli olanları da İstanbul'a taşıttıracaktır. Türklerin elinde bulunan Yunan rehineleri ve sivil tutsakları; Türk rehinelerin geri verilmesinden hemen sonra geri verilmek üzere Türk Hükûmeti'nce İzmir'de ya da İstanbul'da bir araya toplanacaktır". Savaş tutsakları konusunda varılan anlaşma ise şöyledir: "Yunan Hükûmeti, elinde tuttuğu bütün savaş tutsaklarını Türkiye'ye geri verecek ve bunların hepsini, bir defada İzmir'e taşıtacaktır. Türkiye, bundan sonra, Yunanistan'a subaya karşılık subay, ere karşılık er olmak üzere, eşit sayıda Yunan savaş tutsağını geri verecektir. Türkiye, Yunan savaş tutsaklarının geri kalanları, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ve üç hafta içinde geri verecektir".[25]

Sivil rehineler ve savaş tutsakları konusunda kısa sürede anlaşma sağlanmıştır fakat nüfus mübadelesi konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Çözüme kavuşturulması gereken önemli konular vardı: Hangi azınlıklar mübadele edilecek? Azınlık kavramı hangi grupları kapsayacak? Mübadelede hangi kriter (dinî inanç, etnik köken, konuşulan dil) esas alınacak? Mübadele gönüllü mü, zorunlu mu olacak? Mübadele hangi coğrafi bölgelerde yaşayanları kapsayacak? İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri mübadeleye dahil edilecekler mi? Patrikhane'nin durumu ne olacak? Mübadele ile yurtlarını terk edeceklerin ve daha önce terk edenlerin mülkiyet hakları nasıl korunacak?

Alt Komisyonu'nun gündemi oldukça yoğundu.

25 Seha L. Meray, age., 1969, s. 122.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Azınlık Kavramı Üzerine Yapılan Tartışmalar

Konferans oturumlarında öncelikli olarak hangi grupların azınlık sayılacağı, hangi azınlıkların mübadele edileceği konusu üzerine yoğun tartışmalar olmuştur. Azınlıklar konusunda Türk tarafının görüşü nettir: Azınlıklar konusunun çözümü mübadeledir. Bir başka deyişle, Rumların ve Ermenilerin mübadele yoluyla ülkeden gönderilmesidir. Müttefiklerin görüşü ise mümkün olduğu kadar çok sayıda Rum, Ermeni ve diğer Hristiyan azınlıkların Türkiye'de kalmasıdır. Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılında, en çok baş ağrıtan konulardan biri büyük devletlerin azınlıklarla ilgili talepleri ve baskıları olmuştur. Konferansta mübadele konusu gündeme gelince İsmet Paşa mübadele konusunun azınlıklar konusuyla birlikte ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. "Azınlık" kavramının "Müslüman olmayanları" ifade ettiğini, Müttefiklerin Temsilci Heyetleri ise azınlık kavramının; din, dil ve soy bakımından azınlıkta olanları kapsadığını, Müslüman olmayan azınlıkların dışında, "Müslüman azınlıklar"ın da yaşadığını ileri sürmüşlerdir. L. Curzon; Kürtleri, Çerkezleri ve Arapları bu gruplara örnek olarak göstermiştir.

İsmet Paşa, L. Curzon'a ve Müttefiklerin temsilci heyetlerine verdiği yanıtta: "Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık yoktur. Çünkü kurumsal yönden olduğu kadar uygulamada, Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayrım gözetilmemektedir." demiştir.[26] Alt Komisyon'da yapılan tartışmalardan sonra, azınlık tanımından sadece Müslüman olmayan azınlıkların anlaşılması gerektiği konusunda anlaşma sağlanmıştır.[27]

Müslüman Olmayan Azınlıklar Konusu

Müslüman olmayan azınlıklar kavramından Hristiyanlar ve Museviler anlaşılmaktadır. Müttefikler, Türkiye'de Hristiyan azınlık olarak Rumların, Ermenilerin, Asurilerin-Keldanilerin ve Bulgarların yaşadığını söyleyerek bu gruplarla ilgili taleplerde bulunmuşlardır.

Komisyonun 12 Aralık oturumunda "Bir Ulusal Ermeni Yurdu" kurulmasına ilişkin olarak "Türkiye, Asya'daki ülkesinin bir yerinde –ister kuzeydoğu vilayetlerinde ister Kilikya'nın güneydoğusu ile Suriye sınırlarında– Ermeniler için bunların diledikleri bir toplanma merkezi bulmalıdır." diye talepte bulunulmuştur.[28] Ermeniler dışında Asuriler-Keldaniler için de bir yurt talebi olmuştur. "Bunların sayıları azdır fakat bunlar soyları, tarihleri, dinleri ve çektikleri acılar yüzünden, dünyada aynı boyda herhangi bir topluluktan daha çok ilgi çekicidir... Bu halk Türkiye'de ve İran'da oturduğu yerlerden savaştan kaçmıştır. Bunların bir kısmı Irak sınırlarında İngilizlerin koruyuculuğu altında yaşamaktadır. Bunların pek çoğu Türkiye ülkesinde ya da Çölemerik (Hakkâri) dolaylarına, yurtlarına dönmek istemektedir." denmiştir. Alt Komisyon'da; Ermeni, Asuri-Keldani, Bulgar heyetlerinin temsilcileri ve her iki Trakya'da Göçmenler Komitesi'nin temsilcileri dinlenmiştir. Amerikan Temsilci Heyeti, "Ermenistan için Amerikan Derneği"nin "Ermeniler için bir ulusal yurt tahsisi" talebini Alt Komisyon'a sunmuştur.[29]

İsmet Paşa, L. Curzon'a verdiği yanıtta, Müttefiklerin özel yurtlarla ilgili öne sürdüğü teklifin Türkiye'yi parçalamak anlamına geleceğini belirtmiştir. "Bu yüzden, Türk Temsilci Heyeti, böyle bir sistemin görüşülmesine girişmeye bile imkân görmemektedir. Bulgar azınlıklarına gelince Türkiye ile Bulgaristan arasında 10 yıl önce yapılmış sözleşmeye dayanarak nüfus mübadelesi sorununa yeniden dönmenin mümkün olmadığını" söylemiştir.[30]

26 Seha L. Meray, age., 1969, s. 306.
27 Seha L. Meray, age., 1969, s. 302.
28 Seha L. Meray, age., 1969, s. 183.
29 Seha L. Meray, age., 1969, s. 242.
30 Seha L. Meray, age., 1969, s. 307.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

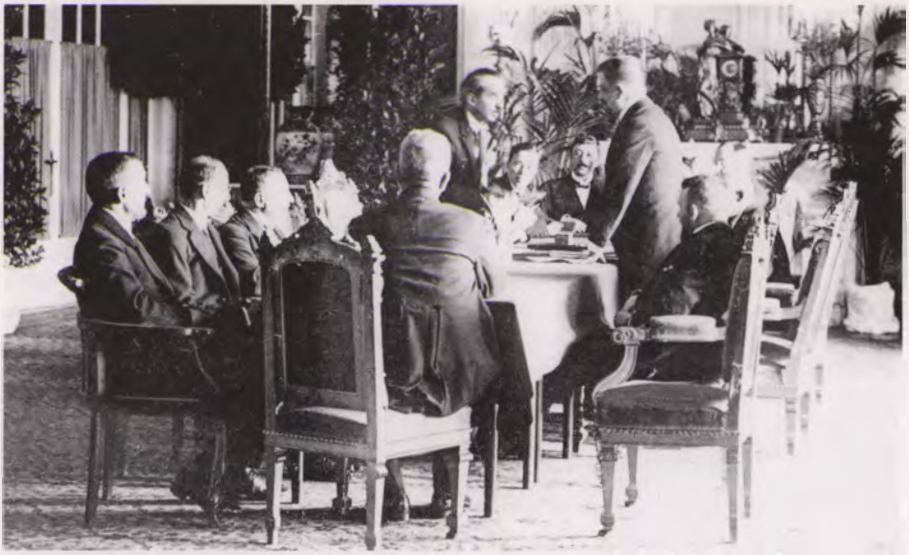

İsmet (İnönü) Paşa Lozan görüşmelerinde.

Azınlıkların Korunması Konusunda Yapılan Görüşmeler

Azınlık kavramının sadece Müslüman olmayanları (Hristiyanlar ve Museviler) kapsaması konusunda Alt Komisyon'da varılan mutabakattan sonra bu azınlıkların korunması için alınması gereken önlemlerin neler olabileceği Komisyon'un 12 Aralık oturumunda tartışmaya açılmıştır. L. Curzon, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da kalacak azınlıkların korunması için Müttefik devletlerin önerdiği tedbirleri açıklamıştır:

1. Türk ve Yunan Hükûmetleri tarafından adi suçlar dâhil bütün suçları kapsayacak bir genel af ilan edilmesi,
2. Türkiye Hristiyanları ile Batı Trakya Müslümanlarının aşırı olmayan bir bedel karşılığı askerlik hizmetinden muaf tutulması,
3. Bu tedbirlerin uygulanmasını denetlemek üzere, İstanbul'da ve Yunanistan'ın uygun görülecek bir yerinde bir organın kurulması,

L. Curzon, Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti üyeleri arasına katılmasıyla Milletler Cemiyeti'nin daha uygun bir organ olacağı görüşünde olacağını da ifade etmiştir. L. Curzon'un önerilerine yanıt veren İsmet Paşa, Türkiye'ye karşı birtakım emeller besleyen devletlerin, azınlıkları gizlice kışkırtmalarını ve Milletler Cemiyeti'nin işe karışması için meydana gelecek karışıklıklardan eskisi gibi yararlanmalarını önleyebilecek hiçbir engel olmadığını belirtmiştir. Bu kışkırtma unsurunun ortadan kaldırılması, her şeyden önce ve ancak Türk ve Rum halkalarının mübadelesiyle gerçekleştirilebilir, demiştir. Mübadele uygulaması dışında kalacak azınlıkların güvenlikleri ve gelişmeleri için en iyi garantileri ülke kanunlarının sağlayacağını ifade etmiştir.[31]

Genel Af İlan Edilmesi Önerisi: Bu konuda Türkiye ve Yunanistan aynı görüşü savunmuştur. Yunanistan tarafı, affın Yunanistan ile Türkiye arasındaki savaş sırasında askerlik ödevlerinde

31 Seha L. Meray, age., 1969, s. 184-200.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

kusur sayılan nedenler yüzünden kendi ordusuna mensup bulunan ya da bulunmuş olan ve Müslüman olmayanları kapsamamasını, Türk tarafı da genel affın yalnız Müslüman olmayanlarla sınırlı olmasını savunmuştur. L. Curzon bu önerinin, Türkiye'den kaçmış bulunan birtakım azınlık topluluklarından olanları memleketlerine dönmekten korkutacağını ya da bunların misilleme tehdidi altında yaşamak zorunda kalacağını öne sürmüştür. Çerkezlerin savaş sırasında yaşadığı yerler yüzünden müttefik devletlerle sıkı temasta bulunduğunu, bugün bunların Türkiye dışında her yere dağılmış durumda olduklarını belirterek Müslüman olanların da af kapsamına alınmasını istemiştir. Türk Heyeti bu öneriye karşı çıkmıştır. Yapılan tartışmalar sonunda, sadece 150 kişinin af kapsamı dışında tutulacağı ve bu kişilerin Türkiye'ye dönüşlerinin yasaklanabileceği şeklinde mutabakat sağlanmıştır.[32]

Azınlıkların Askerlikten Muaf Tutulması Önerisi: Müttefikler azınlıkların belli bir bedel karşılığı askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını önermiştir. İsmet Paşa, azınlıkların askerlik hizmetinden bağışık tutulmaları, bir ülkenin yurttaşlarından tek bir kısmına ayrıcalıklar sağladıktan başka, aynı yurdun çocukları arasında bulunması gereken duygu birliğinin kurulması ve kuvvetlendirilmesi bakımından da sakıncalı olacağını belirtmiştir. "Türkiye, bu teklifi hayati çıkarlarına aykırı saymaktadır." diyerek reddetmiştir.

Azınlıkların Korunması İçin Özel Bir Komisyon Kurulması Önerisi: Azınlıkların korunması uygulamasını denetlemek üzere İstanbul'da ve Yunanistan'ın bir yerinde özel bir komisyon kurulması veya Milletler Cemiyeti'nin bu işi üzerine alması önerisine Türk tarafı şiddetle karşı çıkmıştır. İsmet Paşa, böyle bir komisyonun Türk Hükûmeti'nin içişlerine karışma eğiliminde olacağını, Türkiye'nin bağımsızlığı hatta varlığıyla bağdaşmayacağını belirtmiştir. "Azınlıkların hakları Türk Hükûmeti'nce, son zamanlarda Avrupa'da yapılmış antlaşmalarda belirtilen aynı esaslar üzerinde ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecektir." demiştir. Yapılan tartışmalardan sonra azınlıkların korunmasına ilişkin hükümler Barış Antlaşması'nın 37-45 maddeleri arasında ayrıntılı olarak yer aldığı şekliyle kabul edilmiştir. Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistanca, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa da tanınmıştır.

Ermenilerin Mübadelesi ve Ermeni Yurdu Konusu

Türk tarafının mübadele konusundaki düşüncesi, tüm Hristiyan azınlıkların; özellikle Rumların ve Ermenilerin Türkiye dışına çıkarılmasıdır. İsmet Paşa Lozan'a kısa bir talimatla gitmiştir. Bakanlar Kurulu toplantısında alınan 14 maddelik talimattaki maddelerden birinde "Azınlıklar için: esas mübadeledir." denmekteydi. Talimatta yer alan diğer önemli iki konudan biri "Ermeni Yurdu" diğeri kapitülasyonlardır. Bu konularda İsmet Paşa'ya, Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesme yetkisi tanınmıştır.[33] Gerek Konferans

32 Seha L. Meray, age., 1969, s. 13-14. Af kapsamı dışında kalacak olan 150 kişinin isimleri, 23 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu ve TBMM'nin oturumunda kararlaştırılmıştır... 150 kişilik listede ismi geçenlerden 9 kişi Çerkes Ethem ve taraftarları, 18 tanesi "Şark-i Karib Çerkesler'i Cemiyeti" kongresine katılan Çerkesler, 40 kişi Gönen ve dolaylarında Anzavurla iş birliği, çetecilik ve eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle suçlanan Çerkesler, 11 kişi mülki ve askeri görevlerindeki tutumlarından ve 8 kişi de Kuva-i İnzibatiye ve Vahdettin'in maiyetinde bulunmaktan dolayı listeye alınanlardan oluşmak üzere listedeki toplam 86 kişi Çerkestir... 150'likler listesi adıyla yurt içinde oturmaları ve Türkiye'ye girmeleri yasaklanan kişilere ait yasa 26 Haziran 1938 yılında, 15 yıl sonra yürürlükten kaldırılmışsa da yurda dönen pek az kişi olmuştur." Aydemir İzzet (2005) https://kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/226-yuzellilikler-listesi-ve-cerkesler.html (Erişim tarihi: 04.06.2022)

33 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 115.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Atina yakınlarında kışlalarda Rum ve Ermeni mübadil çocuklar. (Library of Congress)

oturumlarında gerekse Alt Komisyon görüşmelerinde "Ermeni Yurdu" talebi konusunda Türk Temsilci Heyeti büyük baskılarla karşılaşmıştır. İsmet Paşa, Heyeti Vekile Riyaseti'ne (Başbakanlığa) 26 Kasım 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta, bir Ermeni Heyeti'nin kendisini ziyarete geldiğini ve yurt dışındaki 70 bin Ermeni için yer istediğini bildirmiştir. Başbakan H. Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği cevabi telgrafta "Heyeti Vekile [Bakanlar Kurulu], Türkiye'deki Ermenileri Ermenistan'daki Türklerle değiş tokuş etmek ve Türk Ortodoksların mümtaz bir hak iddia etmemek şartıyla memlekette kalmaları fikir ve kararındadır." demiştir.[34] Bu telgrafa İsmet Paşa'nın yanıtı şu şekildedir:

> Benim fikrimce Ermenilerin memleket haricine çıkarılmasına âleme karşı irad etmek [söz etmek] mümkün değildir. Rumların mübadelesinden bilhakkın bahsedelim. Türk Ortodoksların ihracından bahsetmek ise esasen caiz değildir. Yerli Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadelesini kimlerle görüşeyim? Bu konuyu açmak şark hudutlarını ve Moskova Antlaşması'nı onlarla mevsubahis etmektir. Ruslarla görüşmek ise Boğazlardan başka mesailimize [sorunlarımıza] onların iştiraklerine ve bu vesile ile Moskova Ahidnamesi'nin tekrar rüyetine [görüşülmesine] imkân vermektir.[35]

Konferansta Ermenilerin mübadelesi konusu üzerinde fazla durulmamıştır. "Ermeni Yurdu" konusunda ise gerek Komisyon'un gerekse Alt Komisyon'un oturumlarında büyük tartışmalar olmuştur. Müttefik temsilci heyetleri Türkiye sınırları içinde Ermeniler için bir yurt tahsis edilmesi talebini ısrarla dile getirmiştir. Konferans oturumları dışında kamuoyuna yönelik yoğun bir propaganda çalışması da yapılmıştır. İsmet Paşa'nın kaldığı otele Ermeni yurdu talebini içeren "Ermenistan İçin Konferansa Çağrı" başlıklı bir bildiri asılmıştır. Bu çağrıyı Fransa'nın ileri gelenleri; Fransa Akademisi'nden Anatole France, Maurice Barrês, General de Lacroix gibi önemli isimler de imzalamıştır.[36]

34 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 143.

35 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 229.

36 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 229.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanaltr.org

Türk tarafı Ermeniler için özel bir yurt talebine şiddetle karşı çıkmıştır. İsmet Paşa: "Türkiye'de kalmak isteyen Ermenilerin Türk yurttaşlarıyla kardeşçe yaşayabileceklerini, konferans önünde belirtmek istemektedir... Öte yandan, Türkiye ülkesinin parçası olan bir toprağın Ermeni yurdu kurulmak üzere Türkiye'den ayrılmasını, Türkiye'nin bölünmesine yeni bir girişim saymak zorundadır. Şu varki bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve gerçekleşemeyeceği bol bol ispat edilmiş bulunmaktadır. Türkiye'nin doğu vilayetlerinde ya da Kilikya'da, Türk çoğunluğunun bulunmadığı ve her ne yoldan olursa olsun anayurttan ayrılabilecek bir karış toprağı yoktur." demiştir.[37]

"Türk Ortodokslar"ın Mübadelesi

Anadolu'da, dilleri Türkçe, dinî inançları Ortodoks Hristiyan olan kalabalık bir topluluk yaşıyordu. Genellikle eski Karaman Beyliği sınırları içindeki yerleşim yerlerinde yaşayan bu topluluğa "Karamanlılar" deniyor. Orta Anadolu şivesiyle Türkçe konuşan bu topluluk yazı yazarken Yunan alfabesindeki harfleri kullanıyordu. Bu yazı diline Yunan araştırmacılar "Karamanlıca/Karamanlidika" diyor. Bu yazı diliyle çok sayıda Türkçe öykü, roman gibi edebî eser verilmiş; gazeteler, dergiler yayımlanmıştır. Türk tarafı bu grubu "Türk Ortodokslar" olarak tanımlarken, Yunanistan tarafı ise bu grubun soy olarak Yunan olduğunu, Türkçe konuşuyor olmalarının onların "Türk" olduğu anlamına gelmediğini savunuyordu.

Lozan Konferansı daha başlamadan önce dış ve iç basında "Türk Ortodoksların" mübadele edilip edilmeyecekleri konusunda çeşitli haberler ve farklı yorumlar yer almıştır. Anadolu Ortodoksları da tedirgin bir bekleyiş içine girmiştir. Başbakan H. Rauf Bey, 28 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "Bakanlar Kurulu, Türk Ortodoksların mümtaz bir hak iddia etmemek şartıyla memlekette kalmaları fikir ve kararındadır." denmekteydi.[38] Konferans'ın, 31 Aralık tarihli oturumunda söz alan İsmet Paşa, "Türk Ortodokslarına gelince; bunlar, herhangi bir konuda, Müslüman yurttaşların zararlandığı işlemden başka türlü bir işlem görmeği hiçbir vakit istememişlerdir; böyle bir istek öne sürmeleri de asla beklenmeyecek bir şeydir." diyerek Ankara'dan gelen talimat doğrultusunda görüş belirtmiştir.[39] Venizelos, "Türk Temsilci Heyeti'nin söylediğine göre

Bilecik Küplü'den Edessa'ya giden Rum aile.

37 Seha L. Meray, age., 1969, s. 211.

38 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 143.

39 Seha L. Meray, age., 1969, s. 210.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkiye'den Yunanistan'a giden Rum Ortadoks mübadiller.

Türkçe konuşan 50 bin Ortodoks herhâlde bulundukları yerde kalacak." diyerek Anadolu Ortodokslarının mübadelede kapsam dışı kalabileceğini ima etmiş ve hiçbir itirazda bulunmamıştır.[40] Bu konunun genel kabul gördüğü söylenebilir.

Türk tarafının üzerinde önemle durduğu konu Patrikhane'nin yurt dışına çıkarılması ve Patrikhane'ye bağlı tüm Ortodoksların mübadeleye tabi tutulması isteğidir. Eğer Patrikhane yurt dışına çıkarsa Türkçe konuşan Anadolu Ortodoksları için yeni bir bağımsız kilise ihtiyacı doğacaktı. Bu boşluğu gidermek için Papa Eftim öncülüğünde "Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilisesi" kuruluş süreci başlatılmıştı. Hükûmet süreci başından beri izliyor ve destek veriyordu. İsmet Paşa, 24 Aralık'ta Başbakanlığa gönderdiği telgrafta "Kayseri'de bir Sinod teşekkül etti mi ve yerliden birkaç diyakos münhal yerler için episkopos takdis edildi mi ve kilisenin tanınması için hükümete müracaat olundu mu?" diye soruyordu.[41] Başbakanlık'tan İsmet Paşa'nın sorusuna yanıt olarak gönderilen 17 Ocak tarihli telgrafta; Kilise'nin fiilen kurulduğu, adının ve tüzüğünün onayı için Adliye Vekâleti'ne başvurulduğu belirtiliyordu.[42]

İsmet Paşa, gelen telgrafa yanıt olarak eski Adliye Bakanlığı Mezhepler Müdürü Baha Bey'in görüşünü aktarmıştır. Baha Bey, konferansta çelişki yaratmaması için yeni kilisenin şimdilik mutasarrıflıkça (bakanlıkça değil) sözlü olarak kutlanmasını önermiştir.[43] Çünkü komisyonlarda "Ortodoks" kavramının kimleri kapsayacağı konusunda henüz bir görüş birliği sağlanamamıştı. Kilikya bölgesindeki Ortodoks Hristiyan Arapların durumu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda değerlendirilirken Türk Delegasyonu söz konusu ifadenin hangi kiliseye bağlı olduklarına bakılmaksızın tüm Ortodoks Hristiyanları içermesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşe göre, Türk uyruğunda olan tüm Sırplar, Ruslar, Romanyalılar ve Hristiyan Araplar'ın nüfus mübadelesine dâhil edilmesi gerekiyordu. Yunan Delegasyonu bu teklife karşı çıkmış ve bu kavramın hem Rum hem Ortodoks olanları kapsadığını ifade etmiştir. Karma Komisyon da "Rum Ortodoks" kavramının "Ekümenik Patrikhane"ye bağlı olanları kapsadığına ve

40 Seha L. Meray, age., 1969, s. 226.
41 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 277.
42 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 396.
43 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 415.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu ifadenin Fener dışındaki patrikhanelerle (Antakya, Kudüs, İskenderiye) bağımsız kiliselere (Kıbrıs, Romanya, Sırp, Karadağ, Rus, Arnavut kiliseleri ile Bulgar Eksarhanesi vd.) uygulanamayacağına karar vermiştir.[44] Dolayısıyla kimin "Rum Ortodoks" sayılacağı bütünüyle İstanbul Patrikhanesi'nin ruhani otoritesine bağlı olup olmamak meselesi olarak değerlendirilmiştir. "Rum Ortodoks" kavramı İngilizce ve Fransızcaya "Greek Ortodoks/Yunan Ortodoks" olarak çevrilmiştir. "Türk Ortodoks Kilisesi" mübadelenin kimleri kapsaması gerektiğine dair tartışmalarda anılan bağımsız kiliseler arasında sayılmamıştır. Benlisoy'a göre:

> Türk tarafı dahi bu kilisenin varlığını söz konusu ederek ona bağlı olanları mübadeleden istisna saymadığını, Türkiye tarafının Kayseri merkezli yeni kiliseye tabi olanların İstanbul Patrikhanesi ile herhangi bir ilgisinin bulunmadığı iddiasında pekâlâ bulunabilirdi. Oysa böyle bir iddiada bulunulmamıştır. Dolayısıyla daha önce Türk kökenli olduğu ileri sürülen Anadolu Ortodokslarının İstanbul Patrikhanesi'ne tabi olduğu kabul edilmiş oluyordu ve bu grup da Yunan sayılarak mübadele kapsamına alınmışlardır.[45]

Türkçe konuşan diğer bir Ortodoks grup, Gagavuzlardır. Trakya'nın Meriç Nehri'nden doğuya doğru, Ergene Nehri'nden kuzeye doğru olan bölgelerde; yani Edirne, Kırklareli, Babaeski ve Uzunköprü'deki 26 yerleşim yerinde yaşayan ve ana dilleri Türkçe olan Ortodoks Gagavuzlar da İstanbul Patrikhanesine bağlı oldukları için "Rum Ortodoks" sayılarak Mübadele Sözleşmesi kapsamında Yunanistan'a gönderilmişlerdir.[46]

44 Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hristiyan Türkler*, İstanbul: İstos Yayınları, 2002.

45 Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, age., 2022, s. 151.

46 Bülent Hünerli (2019): *Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*, (içinde) "Gagavuzlar ve Lozan Mübadelesinin Bilinmeyen Bir Yönü: Yunanistan Gagavuzları", (Editör) Yonca Cingöz, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, s. 93.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bodrum'dan gidenlerin yerleştiği Nea Alikarnasos İlkokulu'nda müdür ve öğrenciler, 1934. (Luka Lukidis Albümü, LMV Arşivi)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Epir – Çamerya Bölgesi Müslüman Arnavutlarının Mübadelesi

Güney Epir'de bulunan Çamerya bölgesi, İyon Denizi kıyılarından başlayarak doğuda İyonya dağlarına ve güneyde Preveze Körfezi'ne kadar uzanan bölgedir. Bu bölgede Yunanistan'ın Parga, Preveze, İgumenitsa, Margariti, Paramitya ve Filiates şehirleri bulunur. Kendilerinin İliryalılardan geldiklerini kabul eden buradaki Arnavut nüfus, İliryalılardan bu yana bu bölgenin yerlisidir. Yunanların Çamides, Türklerin Çam Arnavutları dediği bu Müslüman topluluğun mübadeleye dâhil edilip edilmeyecekleri Mübadele Alt Komisyonu'nun 19 Ocak 1923 tarihli oturumunda tartışılmıştır. Sözleşme taslağının 1. maddesi görüşülürken "...Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının..." cümlesinin Yunan uyruklu Arnavut Müslümanları da kapsamaması için Komisyon Başkanı M. Montagna, "Müslüman dininden Yunan uyrukları" deyiminin "Türk Müslüman dininden Yunan uyrukları" biçiminde teklif etti. Yunanistan temsilcisi, Müslüman Arnavutları mübadele etmeyi düşünmediklerini ifade edince teklifini geri çekti. Yunanistan Temsilcisi M. Caclamanos, "Arnavutlar, çok iyi sınırlandırılmış bir bölgede, Epir'de oturmaktadırlar. Türklerle dindaş iseler de onlarla hiç de yurttaş değillerdir." diyerek Çamerya Arnavutlarının yerlerinde kalacaklarını ifade etmiştir. Yunanistan Hükûmeti de Arnavutların kaygısını gidermek için Milletler Cemiyeti'ne yazdığı 6 Ağustos 1923 tarihli mektupta, Arnavut azınlığın

Grebene (Batı Makedonya) mübadillerinden. (Erdoğan Akter albümü, LMV Arşivi)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Florina'dan göç eden Müslümanlar.

mübadele dışı tutulacağını beyan etmiştir. Rıza Nur Bey de Arnavutların mübadele dışı bırakılması gerektiğini kabul ettiğini söylemiştir.[47]

Yunanistan, Lozan'da ve devamında verdiği tüm güvencelere rağmen nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan Epir-Çamerya bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutları "Müslüman dininden Yunan uyruklular" oldukları gerekçesiyle Türkiye'ye göndermek için harekete geçmiştir. Bunun üzerine Arnavutluk'un Atina Büyükelçisi Frashëri ve Arnavutluk makamları, Müslüman Arnavutları mübadele kapsamı dışında tutabilmek için Milletler Cemiyeti ile Muhtelit Mübadele Komisyonu nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Konu Cemiyet-i Akvam'da görüşülmüştür. Arnavutluk Heyeti, Yunan tarafının Epir'deki Arnavutları Türk azınlık olarak göstermek için çaba sarf ettiğini iddia etmiştir. Frashëri, daha önce yaşadıkları yerlerden 60 bin Arnavut'un kovulduğunu, beş bin Arnavut'un daha yerinden edilme projesinin, Yunan ve Türk Hükûmeti'nin taahhütleri ile Milletler Cemiyeti kararlarına ters düştüğünü ifade etmiştir. Yunan baskısının artması üzerine, Müslüman Arnavutları Türkiye'ye göç etmek için Mübadele Karma Komisyonu'na müracaat etmişlerdir.

47 Seha L. Meray, age., 1969, s. 344.

Komisyon'un kabul etmesi üzerine, Türkiye'nin yaklaşık 6.000 Arnavut Müslümanı da mübadil olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çamerya bölgesi Arnavutlarının dışında Florina ve Kesriye (Kostur) bölgesindeki köylerde yaşayan Müslüman Arnavutlar da mübadele kapsamında Türkiye'ye gelmiştir. Milletler Cemiyeti'nde bulunan Arnavut delegesinin 1928 yılı Genel Kurulu'na sunduğu rapora göre, 1924'ten başlayarak 1926'ya kadar Florina ve Kostur (Kesriye) bölgesinden 40 bin Arnavut, zorla göç ettirilmiştir. Ayrıca Epir'den de 20 bin Arnavut göçe dâhil edilmiştir. Göçe zorlanan Arnavutların bir kısmı Arnavutluk'a giderken büyük kısmı Türkiye'ye gönderilmiştir.[48]

Baskılara rağmen yerlerini terk etmeyen Çam Arnavutları, II. Dünya Savaşı'nda düşmanla (İtalya ve Almanya) iş birliği yaptıkları gerekçesiyle düşman ilan edilmişler ve saldırılara maruz kalmışlardır. Bu süreçte katliamlar yaşanmıştır. Yerlerini terk etmek zorunda kalan Çam Arnavutlarının bir kısmı Arnavutluk'a sığınmış, bir kısmı ise asimilasyona uğramıştır.

48 Halil Özcan (2017): "Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 13, Sayı 25.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İstanbul Rumlarının Mübadelesi

Türk tarafı İstanbul Rumlarının da mübadeleye dâhil edilmesini önermiştir. Bu öneriye bütün müttefikler şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle Amerikan Heyeti sert tepki göstermiştir. Avrupa gazeteleri ve Amerika basını da eleştirilerde bulunmuştur.[49]

Komisyon'un 31 Aralık oturumunda İstanbul Rumlarının mübadelesi tekrar gündeme gelmiştir. L. Curzon ile İsmet Paşa arasında yoğun tartışmalar olmuştur. İsmet Paşa yaptığı konuşmada; her türlü kuralı bir yana iterek yönetilen son yıllardaki savaşların, birçok Türk uyruğu Rum'u kendi ülkelerine karşı saldırgan duruma soktuğunu ve bunların istilacı ordu tarafından zorla alınıp götürülmesine yol açtığını ifade etmiştir. Ortaya çıkan bu durumun Yunanistan'da bulunan Türklerle bu unsurların mübadelesini gerekli kıldığını belirtmiştir. Konuşmasını, "İstanbul'daki Rumların mübadelesi acıklı fakat mantığa uygun düşen bir zorunluluktur; eşitlik ve adalet de bunu zorunlu kılmaktadır; üstelik, böyle bir mübadele, bütün Yunan şehirlerinden sürülüp çıkartılmış Müslümanların [Türkiye'de] barındırılmasına da imkân verecektir." diye sürdürmüştür. Bununla birlikte, "Türkiye, en doğru Türk istatistiklerine göre sayıları 200 bini geçmeyen İstanbul doğumlu Rumların mübadele dışı bırakılmasını kabul etmektedir." demiştir.[50]

L. Curzon İsmet Paşa'ya yanıt olarak; Alt Komisyon'daki görüşmelerde Türk Temsilci Heyeti'nin, İstanbul'daki Rum nüfusun yerinde kalması için Patrikliğin bütün kurumlarıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmasını, Türk uyruğu olmayan ve İstanbul'da doğmamış bütün Rumların mübadele kapsamı içine alınmasını şart koştuğunu belirtmiştir.[51] Zorunlu nüfus mübadelesini Yunan Hükûmeti'nin teklif etmediğini, bu çözümün "Türk Hükûmeti'nin, kendi

Lord Curzon

ülkesinden Rumları kovmuş olması yüzünden, kaçınılmaz şekilde ortaya çıktığını, Alt Komisyon'daki görüşmelerin gösterdiği gibi şimdi bile Türk Hükûmeti'nin, İstanbul'da oturan Rumlardan kurtulmak için elinden geleni yapmakta olduğunu," söylemiştir.[52] Türk tarafının, savaş sonrası ordu ile birlikte Türkiye'nin kıyı bölgelerini terk ederek Yunanistan'a sığınanların Yunan ordusu tarafından zorla alınıp götürüldüğünü söylemesine karşılık, L. Curzon bu sivil halkı Türk Hükûmeti'nin kovduğunu ileri sürmüştür. "Kovulma" kavramı günümüzde de Yunan tarafında sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Rumların, 1914 yılından sonra Türkiye'nin kıyı bölgelerini terk edişleri "1. kovulma", 1922 Eylül ayı ve sonrası terk edişleri "2. kovulma" olarak adlandırılmaktadır. Müttefikler ve Yunanistan tarafı, İstanbul'da mümkün olduğunca fazla sayıda bir nüfusun yerinde kalmasını, Türk tarafı ise mümkün olduğunca az sayıda bir nüfusun İstanbul'da kalmasını savunmuştur. L. Curzon, İstanbul'da oturan yaklaşık 300 bin Rum olduğunu, bu nüfusun sınır dışı edilmesinin İstanbul için ekonomik yönden büyük bir kayıp olacağını ileri sürmüştür. L. Curzon'un bu görüşüne karşı İsmet Paşa, "Bu iddia, İstanbul Rumlarının zorunlu mübadeleden muaf tutulmalarını istemek için pek inandırıcı bir kanıt sayılmaz. Herkes bilir

49 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 182.
50 Seha L. Meray, age., 1969, s. 210.
51 Seha L. Meray, age., 1969, s. 213.
52 Seha L. Meray, age., 1969, s. 215.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Rum mübadiller.

ki bu Rumlar, bakkal ve benzeri işler yapan bir küçük esnaf sınıfı meydana getirmektedirler ve onların yerini başkalarının alması güç değildir." diye yanıt vermiştir.[53] Alt Komisyon Başkanı M. Montagna'nın Komisyon'a sunduğu 8 Ocak tarihli raporunda, İstanbul'un Rum nüfusu ile Batı Trakya'nın Müslüman nüfusunun mübadele dışı tutulmasının kabul edildiğini fakat Türk Temsilci Heyeti'nin, İstanbul'un Rum nüfusu kapsamına kimlerin girmesi gerektiği konusunda bazı şartlar ileri sürdüğünü belirtmiştir. Türk Temsilci Heyeti'nin, İstanbul Rumlarının mübadele kapsamı dışında kalmalarıyla ilgili aşağıdaki şartları ileri sürmüştür:

1. Türk uyruklu olmayan bütün Rumların İstanbul'dan çıkarılması.
2. İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruklu bütün Rumların İstanbul'dan çıkarılması.
3. Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranmış bütün derneklerin ve birliklerinin İstanbul'dan uzaklaştırılması.
4. İstanbul Rumları yararına kabul edilmiş kural-dışılıktan yalnız Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması.
5. "Evrensel Patrikliğin" bütün organları ve kurullarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması.

Patrikhane Konusunda Yapılan Tartışmalar

4 Ocak günü yapılan Alt Komisyon Oturumu'nda; Türk Temsilci Heyeti, Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını resmen istemiştir. Türk tarafı, bu kurumun Türkiye'de her zaman politikayla uğraştığını ve politikayla uğraşmaya ara vermeyeceğini ifade etmiştir. İsmet Paşa, son savaş sırasında Patrikliğin devlete karşı davranışının çok düşmanca olduğuna

53 Seha L. Meray, age., 1969, s. 331.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantev.org

işaret ederek Patrikliğin İstanbul'da kalmasının yeni anlaşmazlıklara yol açacağı kanısında olduğunu belirtmiştir. "Patriklik Aynaroz'a [Mont Athos] taşınabilir, Ortodoks dünyası üzerinde ruhani nüfuzunu orada kullanabilir". demiştir.[54] Yunan Temsilci Heyeti, Patrikliğin İstanbul'da kalmasının vazgeçilmez olduğunu savunmuştur. "Bu şehri bırakıp gitmek zorunda kalsa bile, Patrik her zaman İstanbul Patriği ve Başpiskoposu unvanını taşıyacaktır." demiştir. İngiliz Heyeti, "Geçmişi yüzyıllara varan bu Osmanlı kurumunun Ortodoks dininin sembolü olduğunu, 'Evrensel Patrikliğin' İstanbul'dan çıkarılmasının yalnız Ortodoksları değil fakat bütün Hristiyan dünyasının dinsel duygularını yaralayacağını, İngiltere'de ve başka yerlerde pek üzücü etki yapacak nitelikte olduğunu" ileri sürmüştür. Fransız Temsilci Heyeti, İngiliz Temsilci Heyeti ile aynı görüşü savunmuş, Patrik aynı zamanda İstanbul Başpiskoposu olduğundan, Ortodoks topluluğunu, ruhani başından yoksun bırakmanın mümkün olmadığını sözlerine eklemiştir. ABD Temsilci Heyeti, "Evrensel Patrikliğin" İstanbul'da bırakılması için Amerikan kamuoyunun büyük bir bölümünce paylaşıldığını belirterek açıkladığı istekleri Amerikan Hükûmeti adına komisyona sunmuştur.[55]

Türk Temsilci Heyeti görüşünden vazgeçmemiş ve Halife'nin dünya işlerine ilişkin yetkilerine son veren Türk Hükûmeti'nin, "Evrensel Patrikliği" İstanbul'dan uzaklaştırmaya kesin olarak karar verdiğini açıklamıştır. Türk Heyeti, "İstanbul Rum halkının bu şehirde kalması isteniyorsa patrikliğin İstanbul'dan çıkarılması zorunludur. Böyle olmazsa Rum halkının İstanbul'dan çıkıp gitmesi gerektiğini" ifade etmiştir. Ayrıca, patriklik sorunu çözümlenmezse Alt Komisyon'da öteki sorunlarla ilgili açıkladığı rızasını geri alacağını sözlerine eklemiştir.[56]

Tarafların pozisyonlarında direnmeleri karşısında Fransız Temsilci Heyeti uzlaşıcı bir formül sunmuştur. Bütün Ortodoks kiliseleri üzerinde üstünlüğü olan "Evrensel Patrikliğin" dünya işlerine ilişkin haklarına son verilerek İstanbul'da bırakılması ilkesine dayanan bir anlaşmayı incelemelerini, Türk ve Yunan temsilci heyetlerine önermiştir. "Türk Hükûmeti Patriğin atanmasını yapabilecek, denetleyebilecek ve çalışmalarını sınırlayabilecektir." diyerek Türkiye'nin demokratik bir devlet olarak dinsel hoşgörüyle davranması gerektiğini sözlerine eklemiştir.[57]

Konferansın 10 Ocak tarihli oturumunda, L. Curzon da Fransız Temsilci Heyeti'nin önerisi doğrultusunda bir konuşma yapmıştır.

> Türk Temsilci Heyeti, Patriğin yetkilerini siyasal amaçlarla kullandığını, üstelik Patrikliğin siyasal bir kışkırtma merkezi olduğunu bile iddia etmiştir. Bu iddialar doğruysa Patrikliğin siyasal ayrıcalıklarını şüphesiz değiştirmek, kısıtlamak ya da bunlara son vermek için bunlar yeterli bir neden sayılabilir. Böyle bir teklifin –Patrikliğin yetkilerini kötüye kullandığı ya da bu yetkilerin Türk Devleti için bir tehlike yarattığı ispatlanırsa– öncelikle göz önünde tutulması gerekir. Ne olursa olsun bu iddialar, Patriğin ruhani konulara ve kilise işlerine ilişkin yetkilerine son vermek için bir neden sayılmaz. Patriğin siyasal alanlarla yönetim alanlarında bütün yetkileri elinden alınmakla birlikte, ruhani konularda ve kilise işlerinde yetkilerini kullanmaya devam etmemesini gerektirecek bir neden yoktur. Tam tersine, ruhani konulara ve kilise işlerine ilişkin bu yetkilere son verilecek ve Patriklik yerleşmiş bulunduğu İstanbul'dan uzaklaştırılacak olursa uygarlık dünyasının vicdanı yaralanmış olur.

Lord Curzon, yapmış olduğu teklifi Müttefik Temsilci Heyeti adına yaptığını, "Patriklik kurumunun ileride siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması gerekeceğini, Müttefik

54 Seha L. Meray, age., 1969, s. 340.
55 Seha L. Meray, age., 1969, s. 337-338.
56 Seha L. Meray, age., 1969, s. 341.
57 Seha L. Meray, age., 1969, s. 339.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Devletler'in kabul ettiklerini bildirmek istemektedir," diyerek müttefiklerin ortak kararını açıklamıştır.[58] L. Curzon'dan sonra söz alan Venizelos ise kilisenin yetkileri konusunda müttefiklerin kararına katıldığına dair şöyle bir konuşma yapmıştır:

> Hiç şüphesiz Patrikliğin durumunda böyle bir değişiklik yapmaya kilise hukuku el vermektedir. Fakat herhangi bir yanlış anlamaya yer kalmaması için evlenmenin, Ortodoks Kilisesi'nce yapılan kutsal bir tören sayıldığını ve bu yüzden, evlendirmeye ve evliliğe son vermeye yalnız kilise makamlarının yetkili bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu sorun bir yana bırakıldıktan sonra, Patrikliği Ortodoks Kilisesi'nin ileri gelenlerini ve piskoposları, bütün öteki yetkilerinden yoksun bırakmak mümkündür. Böyle davranmakla, Türk Hükûmeti, vaktiyle [Osmanlı yönetimi döneminde] vermiş olduğu yetkileri Patriklikten geri almaktan başka bir şey yapmış olmayacaktır.[59]

Müttefik temsilcilerinin ve Venizelos'un konuşmasından sonra söz alan İsmet Paşa, "Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyeti'nin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saymaktadır," demiştir.[60] Patrikhane'nin sadece dinî işlerle ilgili görev yapması koşuluyla İstanbul'da kalması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Patriklik sorunu da bu şekilde çözüme bağlanmıştır.

Mübadelenin Dinî İnanç Temelinde Yapılması

Taraflar prensip olarak mübadelenin dinî inanç temelinde yapılmasını kabul etmiştir. Yunanistan'daki Müslüman dininden olanlarla Türkiye'deki Ortodoks dininden olanların mübadele edilmesi konusunda fikir birliği sağlanmıştı. Ancak "Ortodoks" ve "Müslüman" kavramlarının kimleri kapsayacağı konusunda görüş birliği yoktu. Türk tarafı bu kavramın tüm Ortodoks Hristiyanları içermesi gerektiğini savunuyordu. Bu görüşe göre; Türk uyruğunda olan tüm Ortodoks Arapların, Sırpların, Bulgarların, Romanyalıların nüfus mübadelesine dâhil edilmesi gerekiyordu. Yunan tarafı ise "Ortodoks" kavramının yalnızca İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı olanları içermesi gerektiğini savunuyordu. Bu konuda Karma Komisyon'un görüşü sorulmuştur. Karma Komisyon, mübadelenin Fener Rum Patrikhanesi dışındaki kiliselere bağlı olanları kapsamadığına karar vermiştir.[61] "Ortodoks" ifadesi yerine "Rum Ortodoks" ifadesi kabul edilmiştir. Benzer bir anlaşmazlık, mübadele kapsamına girecek olan Müslümanlar konusunda da yaşanmıştır. "...Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının" ifadesi Yunan uyruklu Arnavut Müslümanları da kapsayacağı şeklinde yorumlanabilirdi. Yunanistan temsilcisi, Müslüman Arnavutları mübadele etmeyi düşünmediklerini belirtince bu ifadede bir değişiklik yapılmamıştır.

Uygulama başladığında ise Yunanistan "Müslümanlar" ifadesini, Yunan uyruklu bütün Müslümanları kapsadığı şeklinde yorumlamış ve Epir-Çamerya bölgesi Arnavutlarının da mübadele edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mübadelede dinî inanç kriter olarak alındığı için her iki taraftan farklı etnik kökene sahip olanlar, gittikleri ülkenin resmî dilinden farklı bir dil konuşanlar da mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Yunanistan'a gidenler içinde Türkçe, Pontus Rumcası, Slavca hatta Arnavutça konuşanlar vardı. Türkiye'ye gelenler arasında; Rumca (Yunanca), Pomakça (Bulgarca), Arnavutça, Makedonca ve Vlahça konuşanlar vardı.

58 Seha L. Meray, age., 1969, s. 324.
59 Seha L. Meray, age., 1969. s. 328.
60 Seha L. Meray, age., 1969. s. 331.
61 Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy age., 2022, s. 149.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Yanya Mübadele Komisyonu. (Lütfü Karadağ albümü, LMV Arşivi)

Bu grupların gittikleri ülkenin dilini konuşamamaları ayıp sayılmış ve dışlanma yaşamışlardır. Meclis'te iskân ve imar konuları görüşülürken Doktor Rıza Nur, "İstanbul civarında en iyi yerlere sanki hiç Türk yokmuş gibi birtakım Arnavutlar getirilmiş konmuştur, İzmir Arnavutlarla dolmuştur," diyerek iskân olayına ırkçı bir yaklaşım göstermiş ve tepkisini dile getirmiştir. Hamdullah Suphi Bey de "Gebze'den bu yana Yanya'dan gelenleri iskân ettiler. Bunların bir kısmı da Çatalca ve havalisine yerleştirildi. Halbuki biz, Türk ekseriyeti kahiresiyle meskûn olan yerlerde Türk lisanından başka herhangi bir lisan varsa izale etmeğe mecburuz... Adalar sahiline Rumca konuşan kitleleri getirip yerleştirdiler. Büyük bir hata oldu. Yarın, öbür gün, vaziyet daha sukûne gittikten sonra, adalarla sahiller arasında temas başlar, Rumca konuşanlarla Rum adaları arasındaki kitleler temasa gelirse bu yabancı lisanı boğmanın imkânı kalmaz." diyerek Rıza Nur'un görüşlerini desteklemiştir.[62]

62 T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, 30.10.1340 (1924).

Farklı bir dil konuşmaları ve farklı kültürel özelliklere sahip olmaları nedeniyle Yunanistan'a gidenlere "Türk tohumu", "yoğurtla vaftiz edilmiş" gibi sıfatlar takılmıştır. Türkiye'ye gelenlere de; "Gavur Tohumu", "Yarım Gavur", "Bitli Macır" gibi sıfatlar takılmıştır. 1950'lere hatta 60'lı yıllara kadar yerlilerle mübadiller arasında pek fazla evlilik de olmamıştır. Bu grupların yerli halk ile kaynaşması epey bir zaman almıştır.

Mübadelenin Zorunlu Olması

Konferans'ta mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olması gerektiği üzerine yoğun tartışmalar olmuştur. Konuşmalara bakılırsa taraflardan hiçbiri zorunlu mübadeleyi açık açık savunamamış ve zorunlu mübadeleyi kendilerinin önermediğini öne sürmüştür. Mübadele konusunun gündeme geldiği Komisyon'un 1 Aralık Oturumun'da L. Curzon, "Gönüllü mübadeleye karar verilirse bunun uygulamasının tamamlanması aylar gerektirecektir,"

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

diyerek zaten mübadelenin zorunlu olmasından yana görüş belirtmiş oluyordu.

Konferans'ın 12 Aralık Oturumu'nda söz alan İsmet Paşa, nüfus mübadelesi görüşünün Yunan Temsilci Heyeti'nce teklif edilmiş ve savunulmuş olduğu konusunda bir izlenim edindiğini belirtmiştir.[63]

Venizelos; halkların zorunlu olarak mübadelesi görüşünün Yunan Temsilci Heyeti'nce öne sürülmediğini söyleyerek "Sınır dışı edilmiş Rumların Türkiye'ye dönmelerine Türk Hükûmeti'nce hiçbir vakit izin verilmeyeceği sanısıyla, sığınmak için göç etmiş, evsiz barksız insanlara bir barınak bulabilmenin tek yolu olarak zorunlu bir nüfus mübadelesine girişilmesini teklif eden Dr. Nansen'dir," demiştir.[64]

Venizelos, Türkiye ile Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi düşüncesini her zaman tiksinti duyarak karşıladığını ancak Anadolu'da 650 bin Rum'a, Yunan ordusunun Batı Trakya'yı boşaltması üzerine burasını bırakıp giden 300 bin Rum'un katılmasıyla ortaya çıkan acı zorunluluk karşısında boyun eğerek böyle bir mübadelenin görüşülmesine razı olmak zorunda kaldığını belirtmiştir.[65] Yunanistan'a sığınmak üzere göç etmiş olan Anadolu Rumlarının ve Doğu Trakya halkının kendi yurtlarına dönmelerine izin verilir, İstanbul Rumları bu şehirde oturma haklarından yararlanmaya devam eder ve gidenlerin geri dönmelerine izin verilirse zorunlu nüfus mübadelesinden vazgeçilmesine hazır olduğunu belirtmiştir.[66]

Lozan Konferansı'nda Venizelos (en önde, sağda) ve Yunan delegeler. (Fransa Ulusal Kütüphanesi Arşivi)

63 Seha L. Meray, age., 1969. s. 206.
64 Seha L. Meray, age., 1969. s. 212.
65 Seha L. Meray, age., 1969, s. 229.
66 Seha L. Meray, age., 1969, s. 226.

L. Curzon, "Düşünülmekte olan çözüm yolunun zorunlu nüfus mübadelesi olmasından, kendi hesabına, çok üzülmektedir; bu çözüm, baştan aşağı sakat bir yoldur. Dünya, gelecek yüz yıl boyunca bunun acısını çekecektir. Böyle bir çözüm yolu tiksindiricidir. Fakat bunu Yunan Hükûmeti'nin teklif ettiğini söylemek gülünç olur. Bu, Türk Hükûmeti'nin, kendi ülkesinden Rumları kovmuş olması yüzünden, kaçınılmaz şekilde ortaya çıkmış bir yoldur," diyerek sorumluluğu Türk tarafına atmıştır.[67]

İngiliz delegesi Sir Horace Rumbolt ise, "Dr. Nansen mülteciler sorunu ile ilgili taraflarla görüşmek için İstanbul'a geldiğinde, İstanbul'da Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi Hamid Bey ile de görüşmüştür. Nüfus mübadelesinin, ancak zorunlu bir mübadele ilkesine dayanırsa düşünülebileceğini, Dr. Nansen'e kesin olarak söyleyen de Hamid Bey olmuştur" diyerek, zorunlu mübadele düşüncesinin Türk tarafından teklif edildiğini öne sürmüştür.[68]

Alt Komisyon Başkanı Montagna, L. Curzon'a sunduğu 8 Ocak 1923 tarihli raporda, Dr. Nansen'in de katıldığı Alt Komisyon'da yapılan tartışmaları aktarmıştır:

> Mübadelenin isteğe bağlı mı yoksa zorunlu mu olması gerektiği sorunu ortaya çıkmıştır. Hiç kimse zorunlu mübadeleden yana olmak istememekle birlikte, Dr. Nansen, uygulama ve tutumlu davranma bakımından, ister istemez zorunlu mübadele yolunu, yararlı ve etkili tek çözüm olarak salık verme eğiliminde görünmüştür. Komisyon'da bütün temsilci heyetleri bu zorunluluğa istemeye istemeye katılır göründüler. Alt Komisyon da Komisyon'un daha çok zorunlu mübadele eğiliminde görünmüş olmasına dayanarak bu formülü kabul etmiştir.[69]

67 Seha L. Meray, age., 1969, s. 215.
68 Seha L. Meray, age., 1969, s. 229.
69 Seha L. Meray, age., 1969, s. 335.

Mübadele Edilecek Bölgelerin Coğrafi Sınırlarının Belirlenmesi

Türk tarafı, sadece 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etabli) olanların, İstanbul'un Rum halkı olarak kabul edilmesini ve mübadelede kapsam dışı kalmasını, bu tarihten sonra gelenler ile İstanbul doğumlu olmayan bütün Rumların mübadele kapsamına girmesini ve İstanbul'u terk etmesini istemiştir. 30 Ekim 1918, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasından sonra imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imza tarihidir. Bu tarihten sonra başta İstanbul olmak üzere galip devletlerin Türkiye işgali başlamıştır. Türk tarafı, işgaller sonrası mübadele kapsamına girecek olan bölgelerden ve Yunanistan'dan çok sayıda Rum Ortodoks'un İstanbul'a geldiğini öne sürmüştür. İstanbul sınırının da 1912 Kanunu ile kabul edilen İstanbul Şehremaneti (Belediye yönetimi) sınırı olduğunu belirtmiş; Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumları hariç diğer tüm İstanbul Rumlarının mübadele kapsamına girmesini savunmuştur. Müttefikler ve Yunan tarafı Şehremaneti (Belediye) yönetiminin içinde bulunmayan öteki yerlerde de (örneğin Pendik'te) Rumların oturmasına izin verecek biçimde, İstanbul bölgesinin sınırlarının genişletilmesini istemiştir. Bu talebe karşılık Alt Komisyon'un 19 Ocak tarihli oturumunda Rıza Nur, Karasu (Struma) Nehri'nin doğusunda kalan coğrafi bölgede (Serez, Drama, Kavala) yaşayan Müslüman nüfusun yerlerinde kalmaları gerektiğini savunmuştur. Gerekçe olarak da "İstanbul'da kalmasına izin verilecek Rumların sayısına eşit sayıda Müslüman göstermek gerekir, İstanbul Rumlarının sayısı 300.000'dir. Buna karşılık Trakya'daki Müslümanların sayısı ancak 130.000'dir. Bu iki sayının hemen hemen eşit kılınması, adalet gereğidir; Struma Vadisi Müslümanları bu dengeyi sağlayacaktır," demiştir.[70] Fransız Temsilci M.D. Lacroix, Rıza Nur'un Struma Vadisi Müslümanlarının yerlerinde kalmalarına ilişkin teklifine destek vermiştir.

70 Seha L. Meray, age., 1969, s. 345.

Trakya teriminin, siyasal bir terim olarak ancak Balkan Savaşları'na son veren antlaşmaların yapıldığı 1913'ten bu yana kullanılmakta olduğuna işaret etmiştir. Müttefik Devletler'in, Trakya'nın batı sınırı olarak 1913 antlaşmalarında belirtilen sınırdan başka bir sınır kabul etmeleri güçtür. Öte yandan, Mesta ile Struma arasındaki bölgede, çok verimli toprakları işleten, varlıklı, çalışkan, çoğunluğu Türk olan bir halkın oturmakta olduğu da inkâr edilemez demiştir. Bu halkın buradan çıkıp gitmesi, bu ülkenin yıkıma uğraması demek olacaktır. Struma Vadisi'ne uğramış olan herkes bilir ki esas olarak yerleşik bir halk olan Müslüman nüfus hem Drama'da hem de Serez'de, en varlıklı ve en ilgi çekici unsurdur" diyerek. Sözleşme'nin 3. Maddesi'ne "Mesta ile Struma arasındaki bölge de kural dışı tutulacaktır" diye bir fıkranın eklenmesini önermiştir.[71]

İsmet Paşa, 22 Ocak 1923 tarihli telgrafında; "Pendik-Maltepe-Kartal mevkiinin mübadeleye tabi olmasını Karasu'ya [Struma] kadar mübadele yapılmamasına karşılık tutuyoruz," diye Başbakanlığa bilgi vermiştir.[72] Komisyon'da, İstanbul'un sınırları Türk tarafının istediği şekilde kabul edilmiş, Pendik-Maltepe-Kartal mevkiinin Rum halkı da mübadeleye tabi tutulmuştur. Türk tarafının Karasu (Struma)[73] Nehri'nin doğusunda kalan Müslümanların yerlerinde kalması teklifi ise kabul edilmemiştir. Yapılan tartışmalar sonucunda, "1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etabli) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) kabul edilmiştir."[74]

İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda çekilmiş bir fotoğrafı.

Bulgaristan-Yunanistan sınırını belirleyen 1913 Bükreş Antlaşması'na göre, Mesta Karasu Nehri'nin doğusunda kalan ve günümüzde Batı Trakya'nın İskeçe vilayetine bağlı bazı yerleşim yerleri Yunanistan sınırları içinde kalmıştı. Bu yerleşim yerleri de (Çakırlar, Saltıklı, Sarnıç, Ada, Atmancalı, Kurlar/Kurular, Kurtalan, Yeniköy/Stavroupolis, Mahmatlı, Hüseyinköy, Berçeli, Hocalar, Demirtaş, Meşeli, Kozluca, Kalova vd.) mübadele kapsamına girmiştir.

71 Seha L. Meray, age., 1969, s. 346.

72 Bilâl N. Şimşir, age., 1990, s. 424.

73 Osmanlı döneminde "Struma" nehrine "Karasu", Batı Trakya ile Yunanistan'ın Makedonya bölgesini ayıran "Mesta" nehrine ise "Mesta Karasu" deniyordu.

74 1918 yılında basılmış Hershey ile Anderson'un birlikte yazdıkları *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia and Africa 1870-1914*, isimli kitabın Bükreş Antlaşması ile ilgili "The Treaty of Bucharest, August 10, 1913" adlı bölümü. Ve pollitecon.com sitesinde antlaşmanın tam metni ve ek protokoller ile sınır çizgisini gösteren haritalar yer alıyor. 1913 Bükreş Antlaşması'na göre Yunan-Bulgar sınırı, batıda, yeni Sırp-Bulgar sınırındaki Belasica Planina dağının tepelerinden başlıyor ve doğuda Mesta Karasu Irmağı'nın Ege Denizi'ndeki ağzında sona eriyor. Çizilen sınıra, bu defa doğudan batıya doğru baktığımızda şunu görüyoruz: Mesta Karasu'nun Ege Denizi'ne döküldüğü yerden başlayarak sınır, Mesta Karasu Irmağı sınır çizgisi olmak üzere, kuzeye doğru çıkıyor. Okçular'da sınır ve ırmak ayrılıyor. Okçular Tren İstasyonu'ndan başlayarak Mesta Karasu kuzeybatıya doğru kıvrılırken, sınır çizgisi kuzeye doğru çıkmaya devam ediyor. Bükreş Antlaşması ile çizilen bu sınır Batı Trakya'nın batı sınırı olarak kabul ediliyor. Bu sınırın batısında kalan bölgelerin halkı mübadele kapsamına giriyor, doğusunda kalan bölgede yaşayan Batı Trakya halkı yerinde kalıyor. Aktaran ve Türkçeye çeviren: Yavuz Başarır.

Mübadelenin Yürürlük Tarihinin Başlangıcı

Alt Komisyon Başkanı M. Montagna, Balkan Savaşları'nın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında imzalanmış olan Atina Barış Antlaşma'sının tarihi olan 14 Kasım 1913'ten sonra topraklarını bırakıp gidenlerin mübadele kapsamına alınmasını öncerdi. Rıza Nur Bey, önerilen tarihin Balkan Savaşı'nın başlangıç tarihi olan 18 Ekim 1912 olarak değiştirilmesini istedi. "Bu savaşlar sırasında çok sayıda Türk, Selanik'i terk etmiştir." dedi. Balkan Savaşı yenilgisi sonrasında Osmanlı Devleti'nin asker ve sivil bürokrasisi, Selanik'in ileri gelenleri, bazı zengin aileler ve çatışmalardan kaçarak Selanik'e sığınan sivil halk Türkiye'ye göç etmişti. II. Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında özellikle Bulgaristan-Yunanistan sınırına yakın olan Serez, Langaza ve Drama'ya bağlı bazı yerleşim yerleri halkı ile Bulgar ordusunun işgali sonrası Batı Trakya'nın Müslüman halkının bir kısmı da topraklarını terk ederek Türkiye'ye sığınmıştı. Rıza Nur'un önerisi doğrultusunda, mübadelenin yürürlük tarihinin başlangıcı 18 Ekim 1912 olarak kabul edilmiştir. Maddenin bu şekilde kabul edilmesiyle Balkan Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ı terk eden Türkler ile I. Dünya Savaşı ve Türk-Yunan Savaşı sonrası Türkiye'yi terk eden Rumlar da mübadele kapsamına alınmıştır. Böylece; fiilî duruma yani mülteciler sorununa da hukuki bir çözüm bulunmuş oluyordu.

Mübadele Sözleşmesi ve Protokolü'nün İmzalanması

Mübadele konusu Komisyon'da ve Alt Komisyon'da ayrıntılarıyla tartışıldıktan sonra, Yunanistan'da yerleşik Müslümanlarla Türkiye'de yerleşik Rum Ortodoksların zorunlu mübadelesine karar verildi. 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan Hükûmeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında "Yunan ve Türk Ahalinin Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. Mübadele her iki tarafın da çıkarına uygundu. Mübadeleyle her iki ülke hem kendi azınlıklarından kurtuluyor hem de terk edilen ve edilecek olan toprakları işleyecek taze işgücüne kavuşmuş oluyordu. Toplam 19 maddeden oluşan Mübadele Sözleşmesi'nin maddeleri özet olarak aşağıda yer almaktadır:

Birinci madde: Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdir.

İkinci madde: (İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsam dışı bırakmıştır.) Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini) b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunu ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etabli) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etabli) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.

Üçüncü madde: Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1'inci maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır. İşbu Sözleşme'de kullanılan "göçmenler" (emigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır.

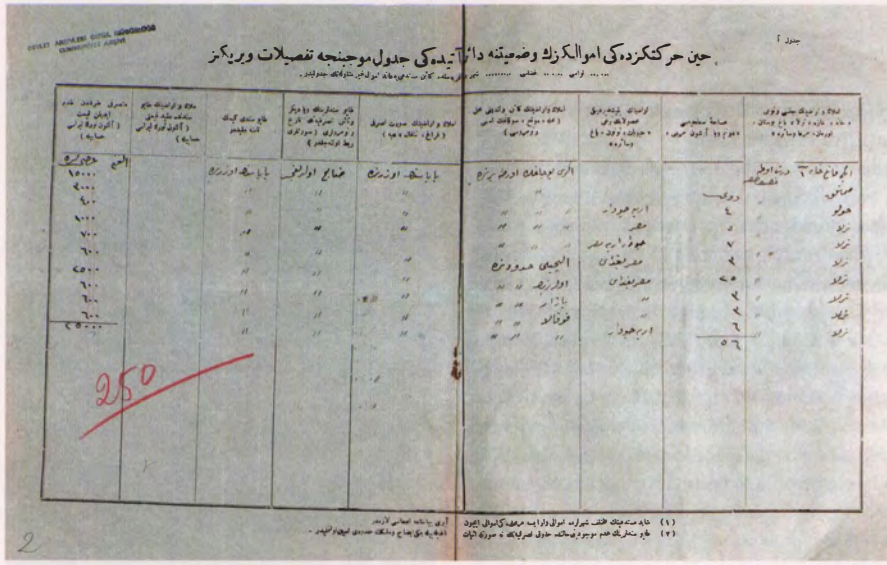

Eğribucaklı Yörük Ahmet Oğlu Ali'ye ait mal tasfiye belgesi. (Selanik, Langaza) (LMV Arşivi)

4. madde, Türkiye'deki sivil rehinelerin değişimini, 5. madde, mübadillerin mülkiyet haklarının korunmasını, 6. madde, ceza soruşturması yapılan ya da kesinleşmiş cezası olanların gidecekleri ülkeye teslimini, 7. madde, mübadillerin gittikleri ülkenin vatandaşlığını otomatik olarak kazanmalarını, 8. ve 9. maddeler, mübadillerin kendilerine ve mübadillere ait vakıf, kurum ve kuruluşların her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte serbest olacaklarını hükme bağlıyor. Taşınır malların tümünü ya da bir kısmını yanlarında götüremeyecek olan mübadiller, bunları, oldukları yerde bırakabileceklerdir. Bu durumda, yerel makamlar, bırakılan taşınır malların dökümünü (envanterini) ve değerini, ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaklardır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların çizelgesini ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlarca saklanacak, ikincisi Karma Komisyon'a sunulacak, üçüncüsü göç edilecek ülkenin hükûmetine, dördüncüsü de göçmene verilecektir. 10. madde, mübadeleden önce; 18 Ekim 1912-30 Ocak 1923 tarihleri arasında ülkelerini terk etmiş olanların mülkiyet haklarına ilişkin yapılacak olan düzenlemeleri içeriyor. 11. madde göçü denetlemek ve kolaylaştırmak üzere, Bağıtlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilecek üç üyeden oluşacak bir Karma Komisyon kurulmasını öngörüyor. 12. ve 13. maddeler, göçü denetlemek ve kolaylaştırmak amacıyla kurulan Karma Komisyon'un yetkilerini belirliyor. 14. madde, mübadillerin göç ettikleri ülkede geride bırakmış olacağı mallarına karşılık, gittiği ülkede aynı değerde ve aynı nitelikte mal almaları gerektiğini hükme bağlıyor. 15.madde, Karma Komisyon'a avans verilmesini, 16. madde, mübadele edilecek halklara, gidişleri için konmuş olan tarihten önce yurtlarını bırakıp gitmeleri için doğrudan ya da dolaylı baskı yapılamayacağını hükme bağlıyor.[75]

75 Sözleşmenin tam metni için bakınız, Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar ve Belgeler*, Takım: II, Cilt: 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 291, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s. 89. ve http: // www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-sozlesmesi/

Uygulamanın Başlaması Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Sözleşme'nin 11. Maddesi'ne göre, göçü denetlemek ve kolaylaştırmak üzere bir Karma Komisyon kuruldu. Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu'nda Türk tarafının başkanlığını Tevfik Rüştü Bey (Aras), Yunan tarafının başkanlığını Mösyö Papas, komisyon başkanlığını ise bağımsız üye sıfatı ile General Dulara üstlendi. 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kuruldu. Bakanlığa Mustafa Necati seçildi. 8 Kasım 1923'te "Mübadele, İmar ve İskân Kanunu" kabul edildi. Deniz yoluyla Türkiye'ye gelecek olan mübadillerin taşınması için ihale açıldı. İhaleyi İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası'nın kazanmasına Türk Vapurcular Birliği itiraz etti. Bu itiraz üzerine taşıma işi, Türk Vapurcular Birliği ve Seyr-Sefain İdaresi'ne verildi. Çoğu yolcu taşımaya elverişli olmayan gemiler elden geçirildi. Bazı düzenlemeler yapılarak yolcu taşımaya elverişli hâle getirildi. Bakanlık ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) arasında bir anlaşma yapıldı. Mübadillerin sağlık ve beslenme sorunlarını Kızılay üstlendi. Her gemide bir doktor ve iki sağlık memurunun görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Kızılay, Türkiye'ye sevkleri için bekleyen mübadillere Yunanistan'da çadırlı misafirhaneler kurdu. İndirme iskelelerindeki [Tuzla, İzmir Klazumen (Urla), Samsun, Sinop, Mersin, Aydın, Gelibolu, Çanakkale, Fethiye, Ayvalık, Erdek, Çeşme vd.) tahaffuzhane ve misafirhaneler hizmete hazır hâle getirildi. Mübadiller sağlık kontrolleri ve aşıları yapıldıktan sonra iskân yerlerine buralardan sevk edildiler.[76] Türkiye'ye gelecek olan mübadillerin yaptıkları işler dikkate alınarak 10 iskân bölgesi belirlendi. Mübadele uygulamasına 1 Mayıs 1923 tarihinde başlanması öngörülüyor ise de Konferans'ın uzaması, hazırlıkların tamamlanamaması gibi nedenlerle uygulamanın 10 Kasım'da kesin olarak başlayacağı ilan edildi. Ancak Midilli Adası müslümanları bu tarihi beklemeden 15 Ekim 1923 tarihinde 955 kişi olarak Ayvalık'a gitmek üzere yola çıkmışlardır. Yolda bir erkek çocuğunun dünyaya gelmesiyle bu sayı 956'ya ulaşmış ve bu bebeğe Mustafa Kemal adı verilmiştir.[77] Mübadillerin sevkine 1923 yılının Kasım ayı sonlarında başlandı. Kış şartlarında yoğun olarak devam etti.

Selanik'te bir Kızılay hemşiresi.
(Orhan Dilgimen albümü, LMV Arşivi)

76 Kemal Arı (2003): *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2014, s. 96.

77 Zengin Cahide Aghatabay (2021): *Mübadelenin Mazlum Misafirleri-Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Dorlion Yayınları, s. 169-172.

Mübadillerin Yerleştirilmesi ve İmar Konusunda Ortaya Çıkan Sorunlar

Mübadiller için esas sorun ülkeye geldikten sonra başladı. İskân edilmeleri planlanan bölgelerin çoğunda yeterince konut ve arazi yoktu. Rumlardan kalan evlerin bir kısmına, Anadolu'da fiilî işgalin sona ermesiyle ortaya çıkan felaketzedeler (Türk-Yunan Savaşı'nda zarar görmüş olanlar), harikzedeler (evi, ocağı yanarak savaştan zarar görenler), mülteciler (mübadele uygulaması öncesi yerlerini terk edenler) ve şark muhacirleri (I. Dünya Savaşı'ndan bu yana yerleştirilmemiş olan doğulu göçmenler) –özellikle Kars ve Erzurum yöresini terk edenler– yerleştirilmişti. Kıyı bölgelerindeki Rumların büyük çoğunluğu Türkiye'yi 1922 yılı Eylül ayından itibaren terk etmişti. Rumların terk tarihleri ile mübadillerin geliş tarihleri arasında en az bir yıl gibi bir süre var. Bu süre içinde Ege, Marmara ve Karadeniz bölgelerindeki evler yıkılmış, pencereleri, kapıları, taban ve tavan döşemeleri sökülmüştür. Merkezî hükûmetin terk edilmiş mallar üzerinde tam otoritesini sağlayamadığı dönemde bu gayrimenkuller işgal edilmiştir. Hükûmet denetimi sonrası bir kısmı kiraya verilmiş, bir kısmı satılmış, bir kısmına resmî kurumlar ve askeriye tarafından el konulmuştur. Mustafa Necati eski bakan sıfatıyla mecliste yaptığı konuşmada, Rumlardan kalan 100.000'den fazla terk edilmiş ev bulunduğunu ama bunun ancak 20.000-25.000 tanesinin hükûmetin elinde olduğunu belirtmiştir.[78] Mübadillerin iskân edilmesi gereken fakat işgal edildiği için boşaltılamayan gayrimenkuller nedeniyle büyük sorunlar yaşanmaktaydı. Sorunu çözmek için bazı bölgelerde mübadiller için yeni köyler kurulmasına karar verildi. Türkiye genelinde (Manisa, Adana, Mersin, Samsun, Bursa) ilk aşamada 27 köy öngörülmüş, daha sonra bu sayı 69'a çıkmıştır.[79]

78 Kemal Arı, 2003, age., s. 9-12.

79 Zeynep Eres, Müfide Pekin (ed.) (2014): *Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan* içinde "Türkiye'de Çağdaş Köy Kurma İlk Örnekleri: Mübadil Köyleri", LMV Yayınları, s. 277.

İskân ve İmar Sorunlarının TBMM'de Tartışılması

Mübadillerin iskânı konusu Meclis'te ele alınmış ve bakanlığın çalışmaları eleştirilmiştir. Meclis'in 30 Ekim 1924 günlü oturumunda söz alan mebuslar; iskânları yapılamayan mübadillerin Türkiye çapında sefil ve perişan bir hâlde olduklarını, dama taşı gibi oradan oraya sürüldüklerini dile getirmişlerdir. Menteşe Mebusu Esat Efendi Meclis'te yaptığı konuşmada "Dağlıyı ovaya, ovalıyı dağa iskân etmek gibi hatalar dolayısıyla öteye beriye sevk olunan mübadillerin perişan olduklarını" örnekler vererek anlatmıştır. Milas'ın Cazgırlar ve Söke'nin Domaçya nahiyesine iskân edilenlerin yarısının hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Sivrisinek nedir, sıtma hastalığı nedir bilmeyen insanların ovalık yerlere iskânı büyük insan kayıplarına yol açmıştır. Kastamonu Mebusu Halit Bey'in Meclis konuşmasında verdiği örneğe göre; üç yüz küsur Drama ve Dospat muhaciri önce Balıkesir'e sevk edilmiş, Balıkesir'de yer olmayınca bunlar Trabzon'a gönderilmişler. Trabzon'dan Vakfıkebir'e, Vakfıkebir'den de onlara Ankara'nın Keskin kazasına gidecekleri söylenmiş. Keskin'e gitmek üzere İnebolu iskelesine gönderilmişler. Grubun yarısı İnebolu'dan Keskin'e hareket etmiş. Diğerleri tam hareket edecekken "İnebolu'da boş yer var, kalanları oraya iskân edin." diye bir emir gelmiş. Bir ailenin çocuğu, annesi gitmiş, çocuk geride kalmış, eşyasının bir kısmı önde gitmiş, bir kısmı geride kalmış, hayvanlarının bir kısmı öndeki kafile ile gitmiş, bir kısmı arkada kalmış. Ailelerin parçalanmasına somut bir örnek bu. Bunlar çiftçi aileler, İnebolu kent merkezinde boş evler var ama yeterli arazi yok. Kafile biz burada durmayız diye diğer grupla birleşmek üzere yola koyulmuş. Vilayetten jandarmaya önce "Engelleyin!" talimatı verilmiş, sonra "İskân haklarından vazgeçerlerse kendilerini serbest bırakınız istedikleri yere gitsinler," diye ikinci bir talimat verilmiş. Meclis konuşmalarında, memur sayısının fazlalığı ve

Pire Limanı'nda Türkler tarafından Küçük Asya'daki evlerinden gönderilen Rum mülteci çocuklar Atina'daki mülteci köylerinde. (Library of Congress)

memurların büyük çoğunluğunun emekli ve emekli asker olmaları eleştirilmiştir. Esat Efendi, bir kişinin yapacağı işe beş memur, beş memurun yapacağı işe elli memur görevlendirildiğini, bakanlığın âdeta "Mütekaitler Darülacezesi"ne (emekliler bakımevi) dönüştürüldüğünü belirtmiştir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, bu konuların etraflıca araştırılması ve soruşturulması için "Meclis Araştırma Komisyonu" kurulmasını önermiştir.[80]

Mübadele Sözleşmesi Kapsamına Girenlerin Sayısı

Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra 1. madde uyarınca Türkiye'ye gelen Türk/Müslümanların ve Yunanistan'a giden Rum Ortodoksların sayısı konusunda araştırmacılar farklı rakamlar vermektedir. Karma Komisyon'a ait istatistikler, 1923-1926 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye taşınanların sayısını 355.635 kişi olarak vermiştir. Bu sayılara Karma Komisyon kurulmadan önce gelenler ile Karma Komisyon'un sevk ettikleri dışında kendi olanaklarıyla Yunanistan'dan ayrılıp Türkiye'ye gelenler dâhil değildir.

Belli'nin İstatistik Yıllığı'na dayanarak vilayetler bazında verdiği rakamın toplamı 463.534 kişi,[81] İskân Tahriçesi'ne göre Türkiye'ye gelen mübadillerin sayısı ise 499.239 kişidir.[82]

Yunanistan'a gidenlerle ilgili verilen rakamlar ise şöyledir: 1928 yılında Yunanistan'da yapılan genel nüfus sayımında göçmen olarak kaydedilenlerin sayısı 1.221.849 kişidir. Bu kişilerin 117.633'ü Bulgaristan'dan ve Kafkasya'dan göç etmiş. Bulgaristan ve Kafkasya'dan gelenler düşüldüğünde 1.104.216 kişinin Türkiye'den göç ettiği anlaşılıyor. Bu sayının içinde Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Türkiye'yi terk edenlerin sayısı sadece 189.916 kişidir.[83] Bu kişilerin büyük çoğunluğu Anadolu'nun

80 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi* 30.10.1340 (1924).

81 Mehmet Mihri Belli (2004): Müfide Pekin (çev.), *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi-Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, s. 96.

82 Kemal Arı, age., 2003, s. 92.

83 Paschalis Kitromilides (1992): *Refugee Greece*, Athens: Center For Asia Minor Studies.

iç bölgelerinde yaşayan ana dilleri Türkçe olan Rum Ortodokslardır. Geriye kalan 914.300 kişi Yunan ordusunun Küçük Asya yenilgisi sonrası ordunun peşi sıra Anadolu'yu ve Mudanya Mütarekesi hükümlerine göre Doğu Trakya'nın Yunan ordusu tarafından boşaltılması ile birlikte Trakya'daki yerleşim yerlerini terk eden sivillerdir. Bu rakamlar bize Yunanistan'da mübadil kavramı yerine neden mülteci (Prosfigas) kavramının kullandığı konusunda bilgi veriyor. Milletler Cemiyeti verilerine göre Küçük Asya'da (Anadolu'da), Pontus'ta ve Trakya'da yurtlarını terk eden Hristiyanların toplam sayısı yaklaşık 1,2 milyon kişidir.[84]

Verilen rakamlara göre, mübadele kapsamına giren Rum Ortodoksların sayısı şu şekildedir:

Mübadele Sözleşmesi imzalanmadan önce gidenler:	Mübadele Sözleşmesi imzalandıktan sonra gidenler:	Yunanistan'a gidenlerin toplam sayısı:
914.300 kişi	189.916 kişi	1.104.216 kişi

18 Ekim 1912-1923 yılları arasında Türkiye'ye gelenler:	Mübadele Sözleşmesi imzalandıktan sonra gelenler:	Türkiye'ye gelenlerin toplam sayısı:
200.000 kişi (yaklaşık)	499.239 kişi	699.239 kişi

Mübadele Sözleşmesi öncesi ve sonrası çalışmak ya da yerleşmek için Amerika gibi dış ülkelere gidenler de hesaba katıldığında Yunanistan'daki yurtlarını terk eden ve mübadele kapsamına giren Türk/ Müslümanlar ile Türkiye'deki yurtlarını terk eden Rum Ortodoksların sayısı yaklaşık iki milyon kişi olarak hesaplanmaktadır.

Yunanistan'dan Türkiye'ye gitmeye hazırlanan Müslüman mülteciler. (1923)

84 Emilia Salvanou, Saim Örnek (çev.), age., 2022, s. 39.

"Etâbli" Kavramı Konusunda Ortaya Çıkan Anlaşmazlık

Sözleşmenin uygulama safhasında kimlerin İstanbullu, "etabli" sayılacağı konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu kavram Fransızcadan Türkçeye "sakin bulunmuş"; bugünkü Türkçeyle "yerleşmiş/yerleşik" olarak çevrilmiştir. Türk Delegasyonu, "etabli" kavramının 1918 yılı öncesi sürekli kalmak niyetiyle İstanbul'a yerleşenleri kapsaması gerektiğini savunuyordu. Yunan tarafı ise Rumların 1918 öncesinde sürekli kalmak niyetiyle gelmelerine gerek olmadığını, belirli bir süre için İstanbul'da yaşama amaçları bulunmasınının yeterli olacağını savunuyordu. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı da bu yönde görüş belirtmişti. Divan, "servet" (fortune) kazanıp daha sonra geldikleri yere (lieu d'origine) geri dönme niyetiyle İstanbul'a gelmiş kişilerin de belirli uzunlukta bir süre ikamet amacıyla İstanbul'da olma şartını karşılayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla, "daimî" olarak oturmak amacıyla İstanbul'a gelmiş olmanın şart olmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Divan'ın bu kararına rağmen mübadele konusunda Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar tamamen çözülememiştir. Nitekim 17 Aralık 1924'te Konstantin Arapoğlu'nun Rum Ortodoks Patrikliğine seçilmesi sonrasında iki devlet arasında diplomatik kriz çıkmıştır. Konstantin Arapoğlu İstanbul'a geliş tarihi itibarıyla ilgili Sözleşme'ye göre mübadeleye tabi biriydi. Karma Komisyon'un görüşü de bu yöndeydi. Bu sorun Arapoğlu'nun Patriklik makamından istifası ile çözümlenmiştir.[85]

Atina Antlaşması (1 Aralık 1926)

Gerek etabli sorununu gerekse mübadillerin geride bıraktıkları malların değerinin tespitiyle ilgili sorunların çözümü için Atina'da yapılan görüşmeler sonucunda 1 Aralık 1926'da bir anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya göre mübadele bölgelerinde Türk ve Yunan vatandaşlarının bıraktıkları mallar, bölgenin bulunduğu ülke hükûmetlerinin kontrolüne geçecekti. Yunanistan'da, mübadele dışı bölgelerdeki Müslüman malları ise sahiplerine iade edilecekti. Kâğıt üstünde antlaşmalar yapılmasına rağmen Muhtelit Mübadele Komisyonu hâlâ mübadillerin geride kalan mallarına değer biçilmesi konusunda sorunlar yaşamaya devam ediyordu. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. 1928 yılında Venizelos'un işbaşına gelmesiyle Yunanistan, Türkiye ile ilişkilerini düzeltme konusunda yeni bir politika belirledi. Venizelos, Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup gönderdi. Bu mektupta Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurma isteğini ifade etti. Türkiye de aynı şekilde Yunanistan'ın toprakları hakkında herhangi bir hak iddia etmemesinden duyduğu memnuniyeti belirtti.[86] Deneyimli bir politikacı ve diplomat olan Venizelos'un bu barışçı yaklaşımında, Yunanistan'ın komşuları İtalya ve Bulgaristan'da faşizmin, Almanya'da nazizmin yükselmesinin etkisi olmuştur.

Ankara Antlaşması (10 Haziran 1930)

Atina Antlaşması'nın uygulamasından doğan sorunları gidermek üzere 10 Hazıran 1930'da Ankara Antlaşması imzalandı. İmzalanan antlaşmaya göre; Mübadil Müslümanların Yunanistan'da bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Yunan Hükûmeti'ne, Mübadil Rumların Türkiye'de bıraktıkları menkul ve gayrimenkul malların tam mülkiyeti Türk Hükûmeti'ne geçecektir. Ankara Antlaşması, etablinin de tanımını açık bir şekilde yapmıştır. Antlaşma metni, "Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun,

85 Nejat Doğan (2015): "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübaele Davaları", *Tesam Akademi Dergisi*, sayı: 2(2) s. 221-239.

86 Bestami S. Bilgiç (2015): "Atatürk Döneminde Türkiye Yunanistan İlişkileri, 1928", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2015, Cilt: 31, Sayı: 91, s. 1-28

mübadeleden istisna edilmiş olan İstanbul mıntıkasında elyevm (şu anda) hazır bulunan Türk tabiiyetindeki bütün Rum Ortodokslara "etabli" sıfatı tanır. Yunanistan, Garbi Trakya'ya geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun mübadeleden istisna edilmiş olan Garbi Trakya mıntıkasında elyevm hazır bulunan Yunan tabiiyetindeki bütün müslümanlara "etabli" sıfatı tanır," şeklinde düzenlenmiştir. Her iki ülkedeki terk edilen araziye ayrı ayrı değer bilçilmesi ve sonunda borçlu ve alacaklı tarafın belirlenmesi sürecinde önemli sorunlar kendini göstermişti. Bu konu da şu şekilde çözüme bağlandı: Yunanistan'da terk edilen araziler için Yunan Hükûmeti 425 bin İngiliz lirası ödemeyi kabul etti. Bu paranın 150 bin lirası mübadele bölgesi içinde kalan mallarına karşılık Batı Trakya Türklerine, 125 bin lirası mübadele edilmiş olan Türklerin orada bıraktıklarına, 150 bin lirasının da etabli sayılan Rumların terk ettikleri mallarına karşılık verilmesi kararlaştırıldı.[87] Ankara Antlaşması nüfus mübadelesinden doğan bütün sorunları kesin olarak çözüme bağlamıştır.

İkamet, Ticaret ve Seyrisefain (Dolaşım) Sözleşmesi (30 Ekim 1930)

1930 Ankara Antlaşması'nın imzalanması münasebetiyle İsmet Paşa, Başbakan Venizelos'u Ankara'ya davet etti. Venizelos ve Yunanistan Dışişleri Bakanı 27-31 Ekim tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret ettiler. Bu ziyaret sırasında 30 Ekim 1930 günü iki ülke arasında "Dostluk Tarafsızlık Antlaşması", "Uzlaşma ve Hakem Antlaşması", "Deniz Kuvvetlerinin Tahdidi Hakkında Protokol: İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi" isimli üç belge imza edildi. Konumuz açısından önem taşıyan "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi"ne göre; "Taraflardan her birinin vatandaşları, diğer tarafın ülkesine serbestçe girebilecekler, orada seyahat, ikamet edebilecekler, yerleşebilecekler veyahut orayı her vakit terk edebileceklerdir. Menkul ve gayrimenkul mal edinebilecekler, bunları satma, değiştirme, bağışlama, evlenme, vasiyet sureti ile elden çıkarabilecekler. Bulundukları ülke vatandaşlarından daha ağır vergiye tabi tutulmayacaklar. Bulundukları ülkede ticaretlerini ya bizzat veya istihdamlarını uygun görecekleri adamlar vasıtasıyla yapabileceklerdir..." Sözleşme toplam 36 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin müddeti iki yıl olarak belirlenmiştir. "Bu tarihten sonra taraflardan biri altı aylık süre içinde feshetmedikçe yürürlükte kalacaktır." Bu sözleşmeden sonra iki ülke arasında bir dostluk ortamı oluştu. Bu dostluk ilişkileri Venizelos'un Başbakanlıktan ayrılmasından sonra da devam etti. İki ülkenin başbakanları ve dışişleri bakanları karşılıklı birbirlerinin ülkesini ziyaret etti. Bu ziyaretler sırasında yeni antlaşmalar imzalandı. Atatürk'ün barışçı dış politikası sonucu 1934'te "Balkan Antantı" kuruldu. II. Dünya Savaşı'nda Almanların Yunanistan'ı işgali etmesi üzerine Kahire'ye göç etmiş olan Yunan Hükûmeti'ne ve Mısır'da kurulan Yunan ordusuna katılmak üzere Türkiye'ye kaçanlara yardım edildi ve onların Mısır'a ulaşmaları sağlandı.[88]

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Türkiye ve Yunanistan Batı ittifakı içinde yer aldı. Her iki ülke 1952 yılında NATO'ya üye oldu. 1952'de Gümülcine'de Celâl Bayar azınlık lisesi açıldı.

Kıbrıs Sorunu Nedeniyle Gerginleşen Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Azınlıklara Yansıması

1930'da başlayan Türk-Yunan ilişkilerindeki dostluk ortamı Kıbrıs sorunu nedeniyle 1955'ten itibaren yerini gerginliğe bıraktı. 6-7 Eylül 1955'te İstanbul'da azınlıklara yönelik saldırılar sonucu İstanbul Rum azınlığının bir kısmı Yunanistan'a

87 Kemal Arı, age., 2003, s. 161-162.

88 Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş (2008): "Türk-Yunan İlişkileri (1878-1952)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, s. 61-63

göç etti. Yunanistan da Batı Trakya Türk/Müslüman azınlığına yönelik baskı politikasını uygulamaya koydu. 1955 tarihli Yunan Vatandaşlık Yasası'nın "Yunan kökenli olmayan bir kişinin geri dönme niyeti olmadan Yunanistan'ı terk etmesi hâlinde, Yunan vatandaşlığını yitirdiği ilan edilebilir." şeklindeki 19. maddesi işletilmek suretiyle, çoğunluğunu Batı Trakyalı Türk/Müslümanların oluşturduğu on binlerce kişi vatandaşlıktan çıkartıldı.

Yunanistan İçişleri Bakanlığı, 19. madde çerçevesinde Yunan vatandaşlığını kaybedenlerin sayısını 46.638 olarak açıklarken ECRI (Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu), 24 Şubat 2015 tarihinde yayınlanan Yunanistan hakkındaki raporunda, söz konusu rakamın 60.000 olduğunu kaydetmiştir. Söz konusu madde, 1998 yılında yürürlükten kaldırılmış olmakla birlikte, 19. madde mağdurlarının tekrar Yunan vatandaşlığına alınmalarını sağlayacak ve mağduriyetlerini "geriye dönük" giderecek özel bir düzenleme öngörülmemiştir. Mağdurlar için sadece dava açma hakları tanınmıştır.[89]

Rumların İstanbul'u kitlesel olarak terk edişleri 1964 yılında yaşandı. Türkiye, 1930'da imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi'nin 36. maddesine dayanarak antlaşmayı tek taraflı feshetti. Yunan vatandaşı olan İstanbullu 12 bin Rum'u sınır dışı etmeye karar verdi. Bu kişilerin Yunan vatandaşı olmayan eşleri, çocukları da hesaba katılırsa bu sayının 30 bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Yunan vatandaşı olan Rumların sınır dışı edilmesinden sonra kendileri ve çocukları için bir gelecek umudu kalmayan Türk uyruklu Rumların da göç etmesiyle bu sayının 50 bin civarında olduğu öne sürülüyor.[90]

Rum öğrenciler.

89 https: //www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa
90 Samim Akgönül, *Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün*

Kıbrıs sorunu 60'lı, 70'li yıllar boyunca devam etmiştir. 1974 Kıbrıs harekâtından sonra İstanbullu Rumların Yunanistan'a göçü hızlanmıştır. Yunanistan İstanbul'daki Rum nüfusunun az görünmemesi için İstanbulluların büyük çoğunluğuna vatandaşlık vermemiştir. Sadece "Yunan Soylu" belgesi vererek İstanbul Rumlarına seçme ve seçilme hakları hariç diğer Yunan vatandaşları gibi oturma, çalışma, iş kurma hakkı tanımıştır. Kesin rakam olmamakla birlikte, şu anda Yunanistan'da, özellikle de Atina'da Türk pasaportu taşıyan 50 bin civarında İstanbullunun yaşadığı hesaplanıyor. Vatandaşlık konusunda Türkiye'nin de benzer bir yaklaşım içinde olduğu öne sürülüyor. Günümüzde İstanbul Rumlarının sayısının 2000'e kadar düştüğü ancak Hatay'da yaşayan ve Arapça konuşan Ortodoks Hristiyanların 1970'li yıllardan itibaren İstanbul'a gelip yerleşmesiyle bu sayının 4000'i aştığı kabul ediliyor. Şu anda İstanbul Rumlarının lise düzeyinde eğitim veren üç büyük okulları var. Fener Rum Lisesi, Zoğrafyon Lisesi ve Zapyon Lisesi. Bu okulların dışında Büyükada'da 3, Langa'da 5 öğrenciyle eğitim veren iki ilkokul mevcuttur.

İmroz ve Gökçeada'daki Rum okulları hesaba katıldığında tüm Türkiye'deki Rum okullarında öğrenim gören öğrenci sayısı 350 civarındadır.[91] İstanbul Rumlarının güncel taleplerinden biri de Ruhban Okulu'nun açılması ve eğitime başlamasıdır. Batı Trakya Türk/Müslüman azınlığı da eğitim konusunda önemli sorunlar yaşamaktadır. Azınlık okullarının bir kısmının kapatılarak birleştirilmesi, Türkiye'de eğitim almış nitelikli öğretmenlere görev verilmemesi, çift dilli azınlık okullarının açılmasına izin verilmemesi önemli sorunlardır. Dinî haklar konusunda ise azınlık mensuplarının seçtikleri müftülerin tanınmaması ve devlet tarafından atanması, seçimle gelen vakıf yönetimleri yerine atama ile görevlendirme yapılması gibi sorunlar güncelliğini koruyor. En önemli konulardan biri de "Türk" etnik kimliğinin tanınmamasıdır. AİHM kararlarına rağmen Yunanistan Hükûmeti bu konudaki katı tutumunu sürdürmektedir. İskeçe Türk Birliği ve Gümülcine Türk Gençler Birliği'nin AİHM'e açtıkları davalar kazanılmasına rağmen hâlen uygulanmamaktadır.

Mübadele Konusuna İki Farklı Bakış

Rakamlardan anlaşılacağı gibi, Rum Ortodoksların büyük çoğunluğu (914.300 kişi) mübadele sözleşmesi imzalanmadan önce; 1922 yılının Eylül ayından sonra, Yunan ordusunun peşi sıra Türkiye'yi terk ettiklerinden bu insanlara Yunanistan'da mübadil (Ανταλλαγής/Antalağis) değil mülteci/sığınmacı (Πρόσφυγας/Prosfiğas) deniyor. Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra gidenlerin sayısı ise sadece 189.916 kişidir. Bunların büyük çoğunluğu da Orta Anadolu ve Kapadokya bölgesinden (Karamanoğlu Beyliği topraklarından) giden, ana dilleri Türkçe olan Karamanlı Rum Ortodokslardır. Rum Ortodoks mübadillerin yaşadığı dram gerek Yunanistan'da gerekse Yunanistan dışında; tarihçiler, sosyal bilimciler, sanat tarihçileri, mimarlar, edebiyatçılar, ressamlar, heykeltıraşlar, müzikologlar tarafından incelenmiş ve bu konuda sayısız eser verilmiştir. Yunanistan'da konu üzerine araştırma yapan enstitüler, döneme ilişkin objelerin ve belgelerin sergilendiği müzeler kurulmuş, anıtlar dikilmiştir. "1922 Küçük Asya Felaketi" ve mübadele ile ilgilenen çok sayıda vakıf ve araştırma enstitüsü kurulmuştur. En önemlilerinden biri "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi"dir. "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" (KAAM) 1930 yılında İstanbul Zapyon mezunu, akademik çalışmalarını Fransa'da sürdüren müzikolog bayan Melpo

Hikayelerinden Biri, 20 Dolar, 20 Kilo Projesi, Babil Bağımsız Araştırma, Bilgi ve İletişim Derneği Yayını. İçinde "İstanbul Rumları: Bir Tükenişin Hikâyesi", S. 17

91 Ali Kemal Erdem, "Yunanistan'daki Rumlar, 'Dönün' Çağrısına Rağbet Göstermedi, Gelenlerin Yarısı Gitti", https: // www.indyturk.com/node/89026/haber/yunanistan

Logotheti ve Yunan edebiyatı profesörü eşi Fransız Octave Merlier tarafından kurulmuştur. Rumların Anadolu'daki tarihsel görünümünü ön plana alıp yörenin tarihini ve kültürünü bilim ve araştırma nesnesi olarak benimsemiş ve bu amaç çerçevesinde bir dokümantasyon merkezi olarak da çalışmaktadır. Anadolu'dan göç eden Rumların anlatılarına dayanan bir sözel tarih arşivi 1922 öncesi yaşamla ilgili zengin bir bilgi hazinesidir. 300 bin sayfayı aşan ve 1375 belgeyi kapsayan bu arşiv için yüzü aşkın araştırmacı ekibi çalışmıştır. KAAM bu arşivde yer alan tanıklıkları 3 cilt olarak 1. cilt Batı Anadolu, 2. cilt Orta Anadolu, 3. cilt Kuzeydoğu Anadolu (Pontus) yayımlamıştır.[92]

Yunan tarafında mübadelenin iki taraflı bir zorunlu göç olduğu konusuna hiç değinilmez. Yalnızca Anadolu'yu terk etmek zorunda kalan Rumların yaşadıklarına değinilir. Yunanistan'dan ayrılmak zorunda kalan Müslümanlara ait bilgiler ise araştırma konusu olmamıştır.[93]

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadillerin terk ettiği topraklardaki yaşamı, kültürü ve çektiği acılar 90'lı yıllara kadar hiçbir kurum ve kuruluş tarafından yazılmamış, araştırılmamıştır. Damla Demirözü, *Göç: Anadolu'dan Mecburi Ayrılış* adlı kitabına yazdığı önsözde (2001: 22), Türk tarafının göç ve göçmenlik konularında yazmamalarının nedenlerini şu şekilde açıklıyor: a) 19. yüzyılın başlarından beri göçlere açık olmasına, dolayısıyla göç olgusuyla tanışık olmasına, b) Misak-ı Millî nedeniyle kayıp memleketlerden söz edilmemesi gerekliliğine, c) Anadolu'ya gelen yaklaşık 400 bin nüfusun Türk toplumunda sayısal bir üstünlük yaratmamasına, d) Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadillerin genelde kırsal alandan gelmelerine ve muhtemelen yazmak gibi bir alışkanlıklarının bulunmayışına (Osmanlı Devleti'nin asker ve sivil bürokrasisi, aydınlar ve kentli nüfusun büyük bir kısmı Yunanistan'ı Balkan Savaşı sonunda terk etmişti), e) Eğer varsa yazılan el yazmalarının farklı dillerde yazılmış olduklarına –Osmanlıca veya Yunanca– ve bu nedenle değerlendirilmemesine ve bu dillerde yazılanların belki zaman içinde yitip gitmiş olduklarına bağlıyor.

Mehmet Hacısalihoğlu'nun, "1864 Tehcirinin Araştırmalarda ve Türkiye Kamuoyundaki Konumu" (2013: 39) adlı makalesinde bu konudaki görüşleri ve Türkiye'deki tarihçiler hakkındaki eleştirisi şu şekildedir:

> Batı kamuoyu mübadele meselesini neredeyse bütünüyle Yunanistan'ın ve Rumların mağduriyeti olarak bilir. Yunanistan'daki ve Avrupa'daki tarih yazımının etkisiyle Türk tarih yazımında da sıklıkla asıl mağdurların Rumlar olduğu çünkü Yunanistan'ın bu kadar büyük bir göçmen kitlesiyle baş etmekte çok zorlandığı vurgulanır. Oysa 1923 yılında Türkiye'nin nüfus yapısına ve bu nüfusun içinde bulunduğu duruma bakıldığında, onların durumunun Yunanistan'dan hiç de iyi olmadığı görülecektir. Müslümanların yaşadıkları zorunlu göç ve sürgünler yalnızca Batı Avrupa tarihçiliğinde ihmal edilmiş bir konu değildir. Türkiye'de tarihçilerin ve tarih yazımının ilgisiz olduğu bu konuda, doğal olarak okul tarih ders kitaplarında da bilgi mevcut değildir. Çünkü okul tarih müfredatında zorunlu göç konuları son yıllara kadar yer almamıştır.

Hacısalihoğlu, mübadele ve göç konusundaki bu suskunluğu; homojen bir ulus yaratma düşüncesine sahip Cumhuriyet idarecilerinin, nüfusu oluşturan farklı etnik gruplara "ana yurtlarını" ve "etnik kökenlerini" hatırlatacak konuları ön plana çıkarmanın pek işlevsel olmayacağını düşünmüş olabileceklerine bağlıyor. Bir başka gerekçe olarak "Göç konularını

92 Millas, Herkül (der.), (2001): *Göç-Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 16.

93 Herkül Millas (der.), (çev.), Damla Demirözü (2001): "Önsöz», s. 22. *Göç-Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

dile getirmenin 1915 Ermeni Tehciri gibi konuları da gündeme taşıyacağı endişesi olabilir," diyor.[94]

Geçmiş yıllarda, mübadele konusunun araştırılması ve gündeme getirilmesi birlik ve beraberliği bozar gerekçesiyle devlet yöneticileri tarafından hoş karşılanmamıştır. Mübadele konusu son yıllara kadar sadece bireysel belleklerde saklanmıştır. Hacısalihoğlu'nun işaret ettiği gibi, son yıllarda bile mübadele konusunun konuşulur, araştırılır olmasından rahatsız olan çevreler var. Ermeni tehciri ile mübadele konusunda bir paralellik kurulacağından korkuluyor. Mübadele konusu Türkiye'nin 1922'de zaferle çıktığı Türk-Yunan Savaşı'nın sonucunda gündeme gelmiştir. Osmanlı döneminden beri Türkiye'ye sıkıntı yarattığı düşünülen azınlıkların ülkeyi terk etmesi, onlardan boşalan yerlere Yunanistan'dan gelen Türk-Müslüman mübadillerin yerleştirilmesi homojen bir ulus devletin inşasını kolaylaştırmıştır.

Yunanistan açısından ise 1922 yenilgisi Megalo İdea (büyük ülkü) düşünün sonu olmuştur. "Küçük Asya felaketi - Mikrasiatiki Katastrofi" olarak adlandırılan bu yenilgi Yunan toplumsal hafızasında derin izler bırakmıştır. Türkiye'ye gelen mübadiller yabancı bir ülkeye gelmemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış topraklardan "ana vatan" denilen elde kalan topraklara göç etmişlerdi. Oysa, Yunanistan'a giden Rum Ortodoksların büyük çoğunluğu için Yunanistan "ana vatan" değildi. Yunanistan Devleti 1830 yılında kurulmuştu. 1922'de ve mübadele sözleşmesi sonrası Türkiye'yi terk eden Rum Ortodoksların büyük çoğunluğu yüzlerce yıldır bu topraklarda yaşıyorlardı. 1901 yılında Yunan Krallığı'nın İzmir'deki başkonsolosu Stamatios Antonopoulos, yerel Ortodoks cemaatlerinin durumlarını gözlemlemek için "Küçük Asya" içlerine bir geziye çıkıyor. Gezi iki yıl sürüyor. Bu gezisinde Anadolu'nun içlerinde Türkçe konuşan, Yunanistan'a ilişkin hiçbir farkındalık veya bağlılık belirtisi sergilemeyen bir Ortodoks cemaati keşfediyor. 1905 yılında izlenimleriyle ilgili *Kratos* (Devlet) gazetesinde bir dizi makale yazıyor. 1907 yılında kitap olarak da yayımlanan bu makalelerde Anadolu'nun iç bölgelerindeki bu Ortodoks cemaate Yunan dilinin öğretilmesini ve yayılmasını desteklemeyen cemaat yöneticilerini ve Yunan Hükûmeti'ni eleştiriyor.[95]

Trakya'da da durum farklı değildi. 1907 yılında Edirne'de konsolos olan Stilianos Gonatas, bölgede bir süreliğine yürüttüğü görevlerinden dönerken Dışişleri Bakanlığı'na hitaben: "Taşra bölgesinin sakinleri acınası bir ulusal tarafsızlık durumundadırlar, bunların büyük bir bölümünde Hristiyan, Müslüman ya da Yahudiler arasında tek ayrım din. İnsanlar Yunan, Bulgar ya da Rus arasındaki etnik ayrım hakkında ilgisiz ve bilgisiz." diye yazmıştı. Yine Keşanlı Doktor Nikolaos Malatestas da Yunanistan Edirne Konsolosu'na verdiği bilgide "Ulusal bilinç yok, köylerde bile Hristiyan ve Yunan arasındaki ayrımı yapamıyorlar." diyordu.[96]

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Yunanistan'a giden mübadiller kendilerini sadece dinî kimlikleri ile tanımlıyorlardı. Yunanlık diye bir ulusal bilince sahip değillerdi. Başta Türkçe olmak üzere farklı dil ve lehçeler konuşuyorlardı. Dilleri, kültürleri farklı olan bu insanlar Yunanistan'a vardıklarında yerli halk tarafından pek de hoş karşılanmadılar. Dışlanma yaşadılar.

"Türk tohumu", "yoğurtla vaftiz edilmiş" gibi sıfatlar takıldı kendilerine. Zorlu bir yaşam savaşı içinde buldular kendilerini. Dışlanmaları göğüsleyebilmek, barınma ve geçim sorunlarını çözebilmek için örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkmıştı.

94 Mehmet Hacısalihoğlu, (ed.), (2013): *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, içinde "1864 Tehcirinin Araştırmalarda ve Türkiye Kamuoyundaki Konumu", s. 39-40.

95 Müfide Pekin, (der), (2005): *Yeniden Kurulan Yaşamlar-1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, içinde Kitromilides M. Paschalis, "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği", s. 27.

96 Salvanou Emilia, Saim Örnek (çev.), age., 2022, s. 99.

Yunanistan'a Giden Mübadillerin Örgütlenmesi

Yunanistan'a giden Rum Ortodoksların mübadeleden hemen sonra dernekler kurarak örgütlendikleri görülüyor. İlk örgütlenmeler daha çok somut ve güncel sorunlara çözüm bulmak amacı taşıyor. Anatoli, Yeni Sinasos (Nea Sinasos), TrakyaMerkez (Thrakiko Kendro), Pergamonlular Derneği, Attalos mübadillerin acılarının dindirilmesi adına sistematik etkinlikler geliştirmiş "Küçük Asya Felaketi" sonrasının ilk yıllarında kurulmuş mübadil derneklerinden bazılarıdır.[97] Bu dönemde kurulan dernekler, yerleşme ve konut sorunu, işsizlik sorunu, parçalanmış ailelerin buluşması gibi temel sorunlarla uğraşmışlardır.

Yunanistan'daki mülteci ve mübadil dernekleri tipik birer hemşehri derneği özelliği taşımaktadır. Türkiye'den giden Rum Ortodokslar farklı kültürel özelliklere sahip oldukları için aynı dernek çatısı altında örgütlenmek yerine geldikleri bölgelere göre ayrı ayrı dernekler kurmuşlardır.

Yunanistan'da faaliyet gösteren dernekleri beş ana gurupta toplayabiliriz: Ege Bölgesi'nden gidenler geldikleri yöreye "Küçük Asya" dedikleri için Küçük Asya derneklerinde, Trakya'dan gidenler Trakya derneklerinde, Kapadokya'dan ve eski Karaman Beyliği topraklarından gidenler Kapadokya derneklerinde, Karadeniz'den gidenler Pontus derneklerinde, İstanbul'dan gidenler İstanbul derneklerinde örgütlenmişlerdir.

Yunanistan'daki mülteci/mübadil derneklerinde ortak bir özellik olarak din faktörü öne çıkmaktadır. Bazı derneklerin adlarının yanında tırnak içinde gelinen yörenin azizlerinin ismi de belirtilir. Örneğin: Enosi Mirasiaton Lamias "O Ayios Hrisostomos."

Dünyadaki göçmen örgütlerinin büyük çoğunluğu gibi Yunanistan'daki mülteci/mübadil dernekleri de istisnaları olmakla birlikte resmî ideolojiye bağlı bir duruş sergiler. Resmî ideoloji çizgisinde yapılan yayınlarda mübadil kavramı kullanılmaz. Mülteci kavramı kullanılır. Mülteci kavramı vatanını terk edip başka bir ülkeye sığınan kimseleri ifade eder. Bu kavramın hemen arkasından bir başka kavram "Kayıp vatanlar" kavramı kullanılır. Kayıp vatanlardan söz edildiğinde akla hemen baskı, zulüm ve mağduriyet geliyor. Rum Ortodoksların Türkiye'yi kitlesel olarak terk edişlerine tarihî ve mistik bir geçmişe gönderme yapılarak EXODOS deniyor.[98]

Resmî ideoloji mülteciler/mübadiller üzerindeki etkisini "kayıp vatanlar" söylemiyle sürdürmektedir. Yunan Parlamentosu 23 Şubat 1994 tarihinde 19 Mayıs gününü "Pontus Soykırımını Anma Günü", 24 Eylül 1998 günü gerçekleşen oturumunda ise 13 Eylül'de başlayan ve beş gün süren "Büyük İzmir Yangını" nedeniyle Rum halkın panik hâlinde sahile akın ettiği gün olan 14 Eylül'ü "Küçük Asya Felaketi'ni Anma Günü" olarak kabul etti. 14 Şubat 2001 tarihinde kabul edilen yasayla anma günlerinde tüm yurtta anma etkinlikleri yapılması kararlaştırıldı.

19 Mayıs ve 14 Eylül'de bütün eğitim kurumlarında konuyla ilgili konuşmalar yapılıyor, kiliselerde ayinler düzenleniyor. Yerel yönetimler çeşitli etkinlikler düzenliyor, kamu binalarındaki bayraklar yarıya indiriliyor. Yunanistan'ın birçok şehrinde "Pontus" ve "Küçük Asya Felaketi"ni hatırlatan anıtlar mevcuttur.

Her yıl, anma günlerinde Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği ve Selanik Başkonsolosluğu önünde gösteriler yapılıyor. Bu konuda çeşitli toplantılar, konferanslar düzenleniyor. Makaleler, kitaplar yayımlanıyor. Belgesel filmler yapılıyor. Bu tür etkinliklerle toplumsal bellek canlı tutuluyor.

97 Emilia Salvanou, Saim Örnek (çev.), age., 2022, s. 116.

98 İsrailoğulları'nın Musa önderliğinde Mısır'daki kölelikten kaçışını, Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye bölmesini, Kızıldeniz'i geçmelerini ve On Emir'in gelişini anlatır. Çıkış aslında bir özgürlük olarak nitelendirilir. (https: //tr.wikipedia.org/wiki/Exodus) (Erişim tarihi: 25.05.2022).

Yazar Emilia Salvanou "Bellek öyle görünse bile taştan değildir. İki halk arasında gerçekleşmiş son büyük çatışmanın 100. yıl dönümünde sadece bizleri ayıran şeyleri değil, ortak geçmişimizi, iş birliği ve barış yollarını düşünme fırsatına sahibiz. Ege'nin iki tarafından araştırmacılar ve mübadil kuruluşları olarak toplulukların yerinden edilme travmasının ve gelecekte dostluk ve iş birliğinin nasıl tasavvur edileceği üzerine kafa yoralım."[99] diyor.

Türkiye'ye Gelen Mübadillerin Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti 1800'lü yılların başından itibaren, kaybedilen topraklarda kalan Türk ve Müslüman halkın Osmanlı sınırları içerisine doğru göç etmeye başlaması sebebiyle muhacir iskânı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Gelen muhacirler için uygun yerler bulunup iskânlarının yapılması ve iaşelerinin sağlanması için devlet tarafından çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Devlet eliyle kurulan çeşitli komisyonlar dışında, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamayı, karşılaşacakları sorunları gidermeyi amaçlayan çeşitli cemiyetler de kurulmuştur. Bu cemiyetlerden birisi, *Muhacir* gazetesini de çıkaran Rumeli Muhacirîn-i İslâmiye Cemiyeti'dir. (RMİC). 1908 yılında kurulan bu cemiyet, Rumeli'den gelecek muhacirlerin en uygun yerlere yerleştirilmesine kılavuzluk etmeyi ve geldikten sonraki haklarını savunmayı ilk hedefi olarak belirlemiştir.[100]

Henüz mübadele fiilen başlamadan önce de göçmenlerle ilgili olarak Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Muhacirin-i İslamiye İskan ve Teavün Cemiyeti adlı cemiyetler kurulmuştur.[101] Mübadele İmar ve İskân

Orijinal kıyafetleriyle Giritliler. (Cüneyt Pekman albümü, LMV Arşivi)

Bakanlığı'nın henüz kurulmadığı bir tarihte; 6 Eylül 1923'te gelecek olan mübadillerin yerleştirilme alanlarını belirlemek üzere her bakanlıktan bir kişinin katılımıyla yapılan toplantıya, Şarki Makedonya Cemiyeti ile Makedonyalılar Cemiyeti adlı iki cemiyetin/derneğin de katıldığını öğreniyoruz. Bu cemiyetlerin bu toplantı tarihinden önce kuruldukları anlaşılmaktadır. 24 Eylül 1923 tarihinde yayımlanan "İskân ve Teavûn Cemiyeti; Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası"ndan, bu iki cemiyetin; "Makedonya" ve "Şarki Makedonya" cemiyetlerinin

99 Emilia Salvanou, Saim Örnek (çev.), age., 2022, s. 11.

100 Zuriye Çelik (2010): "Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1910), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 28, s. 403-413, https: //dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26258/276598

101 Kemal Arı, age., 2003, s. 104.

birleşerek "Mübadele Cemiyeti"ni oluşturduklarını öğreniyoruz. Sadece mübadillerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere oluşturulan bu kuruluşun başkanlığına Serezli Esat Efendi getirilmiştir. İdare heyetinde, Selanik'ten 3, Drama'dan 3, Serez'den 3, Yanya'dan 1, Yenişehir'den 1, Midilli'den 1 olmak üzere 12 kişi yer almıştır.[102] Bu cemiyet, 17 Ağustos 1924 günü İstanbul Sultanahmet'te bir miting düzenlemiştir. Mitingde yapılan konuşmalarda ve alınan kararlarda çözüm bekleyen acil sorunlar dile getirilmiştir. Alınan kararlarda: Lozan Antlaşması'nın mübadillere tanıdığı hakların uygulanması, İstanbul'daki Rumlardan mübadeleye tabi tutulanların Yunanistan'a gönderilmeleri, mübadiller ve gayrimübadiller aleyhine olacak antlaşmalara imza konulmaması, Batı Trakya'daki Türklere yapılan muamelelere sessiz kalınmaması dile getirilmiştir. Alınan karaları İnönü Hükûmeti'ne iletmişlerdir. Bu miting Karma Komisyon'un Türk üyesi Tevfik Rüştü Aras'ın istifasına neden olmuştur. Bu cemiyetin faaliyetlerini hangi tarihe kadar sürdürdüğü ve daha başka ne tür çalışmalar yaptığı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Bu cemiyetin dışında Lozan Mübadilleri Vakfı kuruluncaya kadar Türkiye'de başka bir mübadil örgütlenmesi ortaya çıkmamıştır. Lozan Mübadilleri Vakfı, 17 Ağustos 1999'da meydana gelen Körfez depremi ve 7 Eylül'de meydana gelen Atina depremi sonrasında iki halk arasında kendiliğinden gelişen dostluk ortamına katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştur.

1999 yılında "Büyük Mübadele Çocukları Girişimi" adıyla başlatılan örgütlenme çalışmaları, 2000 yılında LMV'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Vakfın tescili 25 Mayıs 2001 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayınlanarak kesinleşti. Vakıf amaçlarını; mübadillerin kültür, sanat ve folklorik değerlerini korumak, yaşatmak, yakın tarihimizi ve mübadeleyi bilimsel olarak araştırmak, belgelemek, mübadillerin geride bıraktıkları insanlık mirası kültür varlıklarının korunması için çaba göstermek, Türkiye ve Yunanistan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve iş birliğini geliştirmek ve barış kültürünün yerleşmesi için çaba göstermek olarak belirlemiştir.[103]

Vakıf; aralarında Yunanistan doğumlu birinci kuşak mübadillerin de yer aldığı, mübadil kökenli 23 kişi tarafından kurulmuştur. Kuruluştan sonra katılanlarla birlikte üye sayısı kısa sürede 65'e çıkmıştır. 2002 yılında Medeni Yasa'da yapılan bir değişiklikle vakıfların yeni üye kabulü yasaklanmıştır. Bu kısıtlamayı aşmak için vakıf amaçlarını benimseyen ve vakıfla eşgüdüm hâlinde çalışacak yerel derneklerin kurulması teşvik edilmiştir. İstanbul'da, Ankara'da, Edirne'de, Samsun'da ve diğer mübadil yerleşimlerinde yerel mübadil dernekleri kurulmuştur. Türkiye'de kurulu mübadil dernekleri; Yunanistan'daki dernekler gibi sadece aynı bölgeden gelenleri değil bütün mübadilleri kapsamaktadır. Bunun tek istisnası Girit'ten gelenlerin kurduğu derneklerdir. Bunun sebebi de mübadele uygulamasından önce; özellikle de 1897-98 yıllarında Girit'ten kitlesel bir göçle (yaklaşık 40 bin kişi) gelenlerin varlığıdır. Mübadele'de gelenlerin sayısı da yaklaşık 27 bin kişi civarındadır. Girit kökenliler, mübadeleden önce gelenlere "Eski Giritli", mübadele ile gelenlere de "Yeni Giritli" diyor.

Kara Yunanistan'dan gelenlerde ise "Selanikli" kimliği baskındır. "Kara Yunanistan'ından (Epir Bölgesi -Yanya hariç) Türkiye'ye gelen mübadillerin büyük çoğunluğu hangi kent veya bölgeden gelmiş olurlarsa olsunlar kendilerini öncelikli olarak Selanikli olarak adlandırmaktadırlar. Bu adlandırma aynı şekilde 2. ve 3. ve hatta 4. kuşaklarda da devam etmektedir. Osmanlı yönetimi döneminde Selanik vilayeti çok geniş bir coğrafi alanı kapsıyordu.

102 https: //esatergelen.wordpress. com/2014/10/24/mubadele-encumeni-mazbatasi/ (Erişim tarihi: 05.07.2022)

103 http: // .lozanmubadilleri.org.tr/kisaca-mubadele/ (Erişim tarihi: 25.05.2022)

İstanbul Rum Patriği Bartholomeos'un Çatalca Mübadele Müzesi'ni ziyareti. (8 Şubat 2020)

Kavala, Sarışaban, Drama, Serez, Kılkış, Karaferye, Vodina, Katerin kentleri Selanik vilayetine bağlı birer "Sancak" ya da "Kaza" merkezleri idi. Buralardan gelenlerin kendilerini Selanikli olarak adlandırmalarından daha doğal bir şey olamaz.

Ne var ki, Osmanlı yönetimi döneminde Manastır vilayetine bağlı olan Kozana, Kayalar, Florina, Grebene, Nasliç, Kesriye gibi bölgelerden gelen mübadillerin de büyük çoğunluğu kendilerini Selanikli olarak adlandırmaktadırlar.

Bunun iki nedeni olabilir. Birinci neden bu yerleşim yerleriden gelenlerin büyük çoğunluğu Selanik limanından gemilere bindirilmişlerdir. Sevk için sıranın kendilerine gelmesi için haftalarca, kimileri aylarca Selanik'te kurulan çadırlarda bekletilmişlerdir. Selanik "memleket"lerine son kez "elveda doğduğum toprak" denilen yerdir. İkinci ve en önemli neden ise, Atatürk ile hemşeriliğe vurgu yapılmasıdır. Atatürk ile hemşeri olmak onlar için yeni vatanlarında dışlanmalara ve haksız uygulamalara karşı koruyucu ve kollayıcı bir kalkan olmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarımlarla Kara Yunanistan'ından gelen bütün mübadiller kendilerini Selanikli olarak adlandırmaları bu nedenlerden dolayıdır."

Günümüzde mübadillerin ve Giritlilerin kurduğu 100 civarında kuruluş faaliyet göstermektedir. Lozan Mübadilleri Vakfı ve yerel dernekler eşgüdüm hâlinde çalışıyor, birlikte ortak etkinlikler düzenliyorlar. Mübadil kuruluşları, sözleşmesinin imzalandığı tarih olan 30 Ocak'ta, denize kıyısı olan mübadil yerleşimlerinde "savaşlarda ve göç yollarında yaşamını yitirenlerin anısına" denize kırmızı karanfiller bırakıyorlar. Her yıl, mübadillerin güncel taleplerini içeren ortak bir açıklama hazırlıyorlar; basın, kamuoyu ve ilgili kurumlarla paylaşıyorlar. Ortak açıklamalarda; mübadil kökenlilerin ata topraklarını ziyaret etmelerini kısıtlayan vize uygulamasına son

verilmesi, her iki ülkede mübadeleden kalan mimari mirasın korunması, 24 Temmuz'un Lozan Barış Bayramı olarak ilan edilmesi gibi güncel taleplerini dile getiriyorlar. "Derenin öte yanından gelenler... Sonradan bu ülkeyi kendisine vatan edenler... Siz bu ülkenin sahibi değilsiniz, haddinizi bileceksiniz." gibi sözlerle mübadillere ve Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik ırkçı ve şoven saldırıları kınıyorlar.

Sonuç

"Mübadele" daha çok ekonomik ilişkilerde kullanılan bir sözcüktür. Bir malın eşdeğerde bir başka malla "değiş tokuş" edilmesi, "trampa"/"takas" yapılması demektir. "Nüfus Mübadelesi" ise iki ülkenin, özellikle de sınırdaş ülkelerin çoğunluk nüfusundan farklı dinî inanca sahip olanların ya da farklı bir etnik kökenden gelenlerin değiş tokuşu anlamında kullanılmıştır. Nüfus Mübadelesi'nde takas edilen, trampa yapılan sadece mallar değil; insanlardır. Kurtuluş Savaşı (Türk-Yunan Savaşı) sonrası toplanan Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin İstanbul dışında yaşayan Rum Ortodoks nüfusu ile Yunanistan'ın Batı Trakya dışında yaşayan Müslüman nüfusunun yer değiştirmesine karar verilmiştir. Nüfus Mübadelesi'ni diğer göçlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri göç uygulamasının karşılıklı olması, isteğe bağlı değil zorunlu olmasıdır. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan tarafından imzalanmış olsa da göçün kapsamına kimlerin gireceği, göçün gönüllü mü, zorunlu mu olacağı, hangi bölgelerde yaşayanları kapsayacağı konferansa katılan bütün ülkelerin temsilcileri tarafından tartışılmıştır. Göçün planlanması ve uygulanması uluslararası toplumun gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin bir diğer özelliği de sadece imza tarihinden sonra yerlerini terk edecekleri değil, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren yurtlarını terk edenleri de kapsamına almasıdır. Yani geriye dönük olarak da uygulanmasıdır. Balkan Savaşları'nın başlangıç tarihi olan 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren yurtlarını terk etmiş olanları da kapsamına alan zorunlu nüfus mübadelesi sözleşmesi uygulaması nedeniyle yaklaşık 2.000.000 insan doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Bu zorunlu göçe insani açıdan yaklaşıldığında büyük acıların yaşandığı gerçeği çıkar karşımıza. Mübadil kuruluşları, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalandığı gün olan 30 Ocak'ta her yıl düzenledikleri anma etkinliklerinde ve yaptıkları ortak açıklamalarda, yaşanan acıları ve çekilen sıkıntıları şu şekilde dile getiriyorlar:

> Mübadeleye tabi tutulanlar; yüzlerce yıldır ekip-biçtikleri topraklarını, ekmek parası kazandıkları iş yerlerini, evlerini, ibadet ettikleri kutsal mekânlarını, sevdiklerinin mezarlarını geride bıraktılar. Limanlarda, tren istasyonlarında kurulan çadırlarda haftalarca, aylarca beklediler. Çoğu yolcu taşımaya elverişsiz olan gemilerle olmak üzere iki ülke arasında günler, haftalar süren yolculuklar yaptılar. Bu uzun ve zahmetli yolculuk sırasında kaybettiklerinin ölülerini denize verdiler. Yetersiz beslenmeden ve kötü fiziki koşullardan ötürü hastalanarak ölenler oldu. Aileler dağıldı. Yeni vatanlarında uzun süre uyum güçlüğü çektiler. Acılarını dışa vurmadılar, anlatmadılar, aktarmadılar...[104]

Konuya devletler açısından bakıldığında ise mübadele uygulamasıyla iki ülkenin büyük ölçüde azınlıklarından arındığı, homojen bir nüfus yapısına kavuştuğu söylenebilir. Uygulama sürecinde bazı anlaşmazlıklar olsa da 1930 yılında mübadele uygulamasından doğan bütün sorunlar çözümlenmiş ve bir dostluk ortamı oluşmuştur. 1955 yılına kadar devam eden bu dostluk ortamı Kıbrıs sorunu nedeniyle yerini gerginliğe bırakmıştır. Bu gerginlikten en çok etkilenen mübadele kapsamı dışında

104 Mübadil kuruluşlarının ortak açıklamasından alınmıştır.

Mübadil kuruluşları her yıl 30 Ocak tarihinde göç yollarında yaşamını yitirenleri anıyor ve denize karanfiller bırakıyor. 2015 Mimar Sinan etkinliği (LMV Arşivi)

kalan İstanbul Rum Ortodoks azınlığı ile Batı Trakya Türk/Müslüman azınlığı olmuştur. Günümüzde de iki ülke siyasi ilişkilerinde gelgitler yaşanmaktadır. Siyasi ilişkilerdeki gerginliğe karşın 2000'li yıllardan itibaren iki ülke halkı ve özellikle de mübadil kökenliler arasında bir yakınlaşma olmuş ve bir dostluk ortamı yaratılmıştır. Günümüzde; mübadil kuruluşları ortak projeler yapıyorlar, kültürel etkinlikler düzenliyorlar. Her iki yakanın mübadilleri; Facebook, Instagram, Twitter, Whatsapp gibi sosyal medya platformlarında haberleşiyorlar, bilgi paylaşımları yapıyorlar. Gençler arasındaki evliliklerde, mübadil kökenlilerin aile büyüklerinin terk ettikleri "memleketlerine" yaptıkları ziyaretlerde, ticari ilişkilerde, belediyelerin kardeş şehir olmalarında önemli artışlar gözleniyor. Dileğimiz; "Ege'nin iki yakası"nın ortak çıkarlar temelinde, tez zamanda bir araya gelmesidir. Mübadil kuruluşlarının ortak açıklamasında dile getirildiği gibi, "Bu topraklarda yaşayan halkların geçmişinde yüzlerce yıllık birlikte yaşam deneyimi var. Bizler; mübadil çocukları ve torunları olarak Mübadele'nin 100. yıl dönümünde; Balkanlar'da, Ege adalarında, Orta Doğu'da ve yaşadığımız coğrafyada çatışma yerine barış, farklı olanı sürgün yerine birlikte yaşama ortamının oluşturulabileceğine yürekten inanıyoruz."

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıyeke, Ayşe Nükhet ve Adıyeke, Nuri (der.), (2011): *Girit Nikâh Defteri (1916-1921) ve Girit'teki Aile Adları*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

Adıyeke, Ayşe Nükhet: (2000): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Aghatabay Zengin, Cahide (2021): *Mübadelenin Mazlum Misafirleri-Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Dorlion Yayınları, 3. baskı, Eskişehir.

Arı, Kemal (2003): *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul.

Belli, Mehmet Mihri, (2004): *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi-Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul.

Benlisoy, Foti ve Stefo (2022): *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: "Hıristiyan Türkler" ve Papa Eftim*, İstos Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Cingöz, Yonca (ed.), (2019): *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul.

Güvenç, Sefer (der.), (2014): *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, 2. baskı, İstanbul.

Hacısalihoğlu, Mehmet (ed.), (2014): "1864 Tehcirinin Araştırmalarda ve Türkiye Kamuoyundaki Konumu", *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Balkar&Ircica ortak yayını, İstanbul.

Halaçoğlu, Ahmet (2014): *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Halaçoğlu, Ahmet (2014): *Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İpek, Nedim (1999): *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri 1877-1890*, 2 baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kitromilides, Paschalis (haz.), (1992): *Refugee Greece*. Center For Asia Minor Studies, Athens.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: II, Cilt: I, Kitap I*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: I, Cilt: 1, Kitap: 2*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: I, Cilt: 2*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: I, Cilt: 3*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: I, Cilt: 4*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: II, Cilt: 1, Kitap 2*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Meray, Seha L. (1969): *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım: II, Cilt: 2*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 291, Ankara.

Millas, Herkül (Türkçe basımı der). Demirözü, Damla (Yunancadan çeviren) (2001): *Göç-Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Pekin, Müfide (der.), (2005): *Yeniden Kurulan Yaşamlar-1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Pekin, Müfide (ed.), (2014): *Mübadil Kentler: Mekân ve İnsan*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul.

Popovic, Aleksandre (1995): *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Salvanou, Emilia (2022): Örnek, Saim (Yunancadan çeviren), *Mübadil Belleği-Tarih ve Pratik Olarak Geçmiş*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Şimşir, Bilâl N. (1990): *Lozan Telgrafları I (1922-1923), Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Şimşir, Bilâl N. (1990): *Lozan Telgrafları I (1922-1923), Cilt II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Makaleler

Akgönül, Samim (2014): "İstanbul Rumları: Bir Tükenişin Hikâyesi", *Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sürgün Hikâyelerinden Biri, 20 Dolar, 20 Kilo Projesi*, Babil Bağımsız Araştırma, Bilgi ve İletişim Derneği Yayını. İstanbul.

Bilgiç, Bestami (2015): *Atatürk Döneminde Türkiye Yunanistan İlişkileri, 1923-1938*. Dergipark, Yıl 2015, Cilt 31, Sayı 91.

Çelik, Zuriye (2010): Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göç-

menlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi (1909-1910), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28).

Doğan, Nejat (Temmuz 2015): "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları", *Tesam Akademi Dergisi*.

Eres, Zeynep (2014): *Türkiye'de Çağdaş Köy Kurma İlk Örnekleri: Mübadil Köyleri, Mübadil Kentler: Mekân ve İnsan*, Müfide Pekin (ed.), LMV Yayınları, İstanbul.

Hünerli, Bülent (2019): "Gagavuzlar ve Lozan Mübadelesinin Bilinmeyen Bir Yönü: Yunanistan Gagavuzları", *Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kayıran, Mehmet; Metintaş, Mustafa Yahya (2008): *Türk-Yunan İlişkileri (1878-1952), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, sayı 3.

Kitromilides, M. Paschalis (2005): "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve Küçük Asya'da Yunan Kültürel Geleneği", *Yeniden Kurulan Yaşamlar-1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Müfide Pekin (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün", Balkar&Ircica ortak yayın, İstanbul.

Köse, Osman (2014): *1864 Kafkas İskân Siyaseti (1770-1870)*, Mehmet Hacısalihoğlu (ed.), "1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus

Özcan, Halil (2017): "Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 25.

Resmi Yayın

TBMM Zabıt Ceridesi 30.10.1340 (1924).

İnternet Kaynakları

https://kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-dan-turkiye-ye-kirim-tatar-gocleri. (Erişim tarihi: 21.05.2022)

https://kaffed.org/bilgi-belge/tarih/item/226-yuzellilikler-listesi-ve-cerkesler.html (Erişim tarihi: 04.06.2022)

http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele/ (Erişim tarihi: 25.05.2022)

https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa (Erişim tarihi: 07.06.2022)

https://www.indyturk.com/node/89026/haber/yunanistan (Erişim tarihi: 27.05.2022)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Exodus (Erişim tarihi: 24.05.2022)

https://esatergelen.wordpress.com/2014/10/24/mubadele-encumeni-mazbatasi/ (Erişim tarihi: 05.06.2022)

Müslüman mübadilleri Türkiye'ye getiren *Gülcemal* gemisi.

MÜBADELE GEMİLERİ

Prof. Dr. Kemal ARI

GİRİŞ

30 Ocak 1923 tarihli "Mübadele Sözleşmesi", mübadelenin tarafı olan iki ülkenin her birine kendi göçmenini kendisinin taşıması zorunluluğunu getiriyordu. Buna göre Türkiye'nin de kendisine ait göçmenleri, kendi olanaklarıyla taşıması gerekiyordu. Mübadele Sözleşmesi imzalandığı anda bile, Yunanistan'da akıl almaz baskılara uğrayan Türkler, liman kentlerine ve iskelelere doğru göç etmeye başlamışlar; her an Türkiye'den gemilerin gelmesini ve kendilerini almasını bekliyorlardı. Sözleşme uyarınca Batı Trakya dışındaki Yunanistan'ın bütününden Müslüman olan Yunan uyrukluların "mübadil" kapsamına girmesinden dolayı yaklaşık bir hesaba göre, beş yüz bine yakın insanı hayvanları ve taşıyabileceği öteki eşyalarıyla Türkiye'ye getirilmesi gerekiyordu (Arı, 1995, 16). Sözleşme imzalandığında en önemli sorun; evinden barkından atılan insanların liman kentlerine yığılmış olmasıydı. Mübadele Sözleşmesi imzalandıktan sonra göçmenlerin karşı tarafa taşınıp sağlıklı biçimde yerleşimlerinin yapılabilmesi için gidecekleri ülkede birçok hazırlığın yapılması gerekliydi. Önce iskân edilecekleri yerlerin saptanması, oralarda kendi yaşam ortamlarını kurabilecekleri hazırlıkların yapılması; taşıma işinin sağlıklı biçimde yürütülebilmesi için bir taşıma stratejisinin oluşturulması, taşıma araçlarının saptanması ve bunların gerekli donanıma sahip kılınması gibi birçok eksikliğin giderilmesi, kararların alınması, kaynak yaratılması ve bu düşünülen şeylerin uygulanabilmesi gerekiyordu.

Lloyd Triestino Firması ile Sözleşme

Her iki ülkede de hazırlıklar yapılmaya başlandı. Ancak sorunun ağırlığı nedeniyle hızlı yol almak elbette pek olanaklı değildi; üstelik savaş sonrasının ağır zorlukları nedeniyle gerekli kaynakların ayrılabilmesi, araç gerecin hazırlanması hiç de kolay değildi. Sözleşmenin imzalanmasından tam on ay sonra, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulabildi. Vekâletin kurulmasından sonra, imar ve iskân işlerinin yanı sıra, mübadele göçmenlerini Türkiye'ye getirme işi de bu bakanlığın sorumluluğundaydı.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bir ön değerlendirme yaparak Türkiye'nin getirmek durumunda olduğu mübadil göçmenlerin hangi araç gereçlerle getirilebileceğini değerlendirdi. Bu kadar çok insanın ve onlara ait yüklerin taşınabilmesi için en doğru yol deniz araçlarının, olabildiği ölçüde de trenlerin kullanılmasıydı çünkü iki ülke arasında bulunan Adalar Denizi (Ege) bu araçların kullanılmasını zorunlu kılıyordu. Vekâlet deniz taşıtlarının kullanılmasını gerekli görse de o günkü koşullarda Türkiye'nin elinde bu büyük yükün altından kalkabilecek gemi filosu bulunmuyordu. Vekil Mustafa Necati, Türkiye'de devletin elinde bulunan

tek gemicilik şirketi olan Seyrisefain yönetimiyle de görüşerek hem bu millî şirketin hem de bağımsız olarak çalışan öteki özel millî firmaların elinde bulunan gemileri genel bir değerlendirmeye almış; kimi bilgiler edinmişti. Yapılan ilk hesaplara göre gemilerle yolcu taşımanın ancak 1923 yılı sonlarında olabileceği kestirilebilmişti. Mevsim koşullarının ağırlaşacağı, üstelik Yunanistan iskeleleri ile Türkiye iskeleleri arasındaki mesafenin uzunluğu; öte yandan göçmenlerin çok ve eşyalarının yoğun oluşu; Türk gemilerinin de hem sayıca hem de fiziksel özellik olarak ya eski ya da yolcu taşımaya uygun olmayışı gibi nedenlerle Türkiye'nin kendi gemileriyle göçmenleri taşıyamayacağı sonucuna varıldı. Bu durumda tek bir çözüm yolu vardı; o da adı bilinen, hizmet kalitesi belli olan yabancı ülkelere ait gemi işletmeleriyle görüşerek onlarla bir anlaşma yapmak ve bu anlaşmada belirlenecek çerçeve içinde mübadillerin taşınmasına başlamaktı.

Bu kanıya varıldıktan sonra vekâlet, Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilecek göçmenlerin taşıma işi için bir ihale açtı. Bakanlığın idari yapısı içinde bir Sevkiyat Müdürlüğü oluşturuldu. Bu ihaleyi ve sonrasında da göçmen taşıma süreçlerini yürütmek görevi bu birime verildi. Adı geçen birim, açık artırma koşullarını belirledi. Koşullar bakanın onayı ile duyuruya çıktı (*Muhacir Nakliyatı*, 377-378). Hükûmetin Selanik'ten getirilecek göçmenlerin hangi iskelelere indirileceğini belirlemek üzere bir hazırlık yaptığı görülüyordu (*Muhacir Nakliyatı*, 377-378). Yine ihale sonucu belli olduktan sonra kazanan firma, vekâlet tarafından belirlenen iskelelere dört büyük gemi gönderecekti. Taşıma işlerinde taşıma ücretini göçmenin kendisi verecek; parasını ödeyemeyecek kadar yoksul olan göçmenlerin ücretini hükûmet ödeyecekti. Bu ücret ödeme işi, taksit hâlinde de yapılabilecekti. Sekiz yaşına kadar olan çocuklardan ücret alınmayacak; yine eşya ve hayvanlardan türlerine göre ayrı ayrı tutarda ücret ödemesi yapılacaktı. Bu arada göçmen taşıma işinde mübadillerin rahat yolculuk yapabilmesi için gemilerde işletme sahipleri kimi önlemler alacaklardı. Örneğin tatlı su sarnıçları konulacak; yine Hilal-i Ahmer ile iş birliği yapılacaktı. Her bir göçmenin kendisinden alınan ücrete karşılık; yüzer kilo yükleri ücretsiz taşınacaktı (*Muhacir Nakliyatı*, 377-378).

Bu ihaleye birçok yabancı gemi işletmesinin yanı sıra Türk gemi şirketleri de katıldı. Öneriler bakanlığa sunuldu. Bakanlık uzmanları yapılan önerileri incelediler. Vapurların sayısı, büyüklükleri ve göçmen taşımaya uygunlukları ile önerilen fiyatlar yönünden değerlendirmeler yapıldı. Sonuçta en uygun önerilerin İtalyan firması Lloid Triestino Kumpanyası'nın yaptığı görüldü. Üstelik bu firmanın insan ve yük taşımacılığında köklü bir geçmişi olduğu biliniyordu. Bu firmanın önerisinde, kendi gemilerinin yanı sıra başka gemi firmalarından da gemiler alınarak taşıma filosunun genişletileceği de vardı. Öyle ki firma Yunan gemilerinin de bu filoda görev yapacağını bildirmişti (*Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinisani/Kasım 1923). Firmanın fiyat önerileri de şöyleydi: İstanbul ve yakın sayılacak yerlere getirilecek kişilerin her birinden 400, Karadeniz, Mersin ve yöresi için 600 kuruş ücret alınacaktı. Göçmenlerin yanlarında getirecekleri hayvanlardan, indirme iskelesinin uzaklığına göre farklı fiyatlar alınacaktı. Örneğin koyunlar için İstanbul ve yakın çevresine 100, diğer yerlere 150 kuruş, sığırlar için de İstanbul ve çevresi için 400, diğer yerler için 500 kuruş ücret alınacaktı (*Muhacir Nakliyatı*, 377). Sonuçta ihaleyi bu kumpanya kazanmış oldu (*Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrinisani 1923).

İtirazlar

Mübadil taşıma işinin Lloyd Triestino firması tarafından kazanıldığı haberi kamuoyunda duyulunca bu kimi çevrelerde şiddetli bir eleştiri konusu oldu. En önemli eleştiri, ihalenin yabancı bir firma

tarafından kazanılması hakkında yapılıyordu. Bunda temel gerekçe ise ekonomik yönden zayıf bir ülke olan Türkiye'nin sınırlı sermayesini yabancı bir ülkeye aktarmasının ulusal ekonomi yaratma çabalarına ters bir gelişme olmasıydı. Oysa hükûmeti ihaleyi Lloyd Triestino'ya vermeye zorlayan değişik gerekçeler bulunmaktaydı. Her şeyden önce Türkiye'nin elinde yarım milyonluk bir göçmen kitlesini ülkeye taşıyacak oranda ve nitelikte gemi bulunmayışı en önemli gerekçeydi. Daha ihaleye girilmeden yapılan ön araştırmalarda; ülkede en büyük denizcilik işletmesinin Seyrisefain İdaresi'nin olduğu, onun da elindeki gemilerin toplam taşıma kapasitesinin 26.900 ton olduğu saptanmıştı (Arı, 2008, 26). Bu firmanın yanı sıra; Sadıkzadeler, Kırzadeler, Nafi Bey, İbrahim Ethem, Mustafa Cemil, Akyıldız, Kartal Mişah ve Hilal kumpanyaları da vardı. Bunların birçoğunun elinde bulunan gemi sayısı birkaç taneyi geçmiyordu ve çoğu da kuru yük taşıma gemisiydi. Bu firmalar, Türk Vapurcular Birliği adında bir birlik çevresinde toplanmışlardı. İhalenin Lloyd'a verilmesinden sonra adı geçen Türk firmaları, bu birliğin çatısı altında seslerini duyurmaya çalıştılar. Bu konu önce 23 Eylül 1923 günü, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda dile getirildi. Adı geçen birliğin başında bulunan Sufizade Suudi Bey burada bir konuşma yaparak mübadele göçmenlerini taşıma işinin bir yabancı birliğe verilmesini Türk ticari denizciliği açısından da önemli bir eksiklik olarak görüyordu. Onun anlatımına göre, bu endişeler içinde kendisi kimi hükûmet yetkilileriyle iletişime geçmiş ve görüşmeler de yapmış, düşüncelerini aktarmıştı. Bu iletişiminden kimi yüreklendirici sözler de almıştı. Sonunda hükûmete yapılmış olan ihalenin yeniden gözden geçirilmesi dileğiyle birlik adına başvurmaya karar verildi. Yabancı firmalar karşısında kendilerine rekabet şansını azalttıracak bu ihalenin iptal edilmesini; Seyrisefain'in etrafında bir birlik oluşturularak Türk gemi şirketlerine bu ihalenin verilmesini istediler. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası da Türk Vapurcular Birliği'ni destekledi ve bu birlik adına da hükûmet nezdinde girişimlerde bulunuldu (İstanbul Ticaret, 28). Sufizade Suudi Bey, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bir telgraf çekmiş ve mübadele edilecek ahalinin ucuz olması neden gösterilerek Yunan ve İtalyan gemileriyle taşınmasının haber alındığını belirtmiştir. Onun telgrafında belirttiğine göre; "Bu işte kendilerini yetki sahibi gören Türk vapurcuları olarak yoksul memleketin parasının yabancılara verilmesi nedeniyle üzüntüleri büyüktü. Halkın acılarını gidermek üzere, mübadele taşıma işi Seyrisefain vapurlarıyla yapılabilirdi. Bu idare bu işin altından kalkabilecek güçteydi. Eğer bu devlet işletmesi bu işe yanaşmak istemezse bu idareden alınacak gemilerle Türk Vapurcular Birliği olarak bu işi kendileri üstlenebilecekler ve gerektiğinde kendi gemilerini de bu işe ayırabileceklerdi. Bu biçimde yoksul memleketin serveti dışa gitmezdi ve yoksul halk da kolayca yurda gelebilirdi." (*Muhacir Nakliyatı*, s. 377).

Telgraf hükûmete ulaştı; yetkililer birçok kaynakta çokça belirtildiği gibi bu öneriyi büyük bir memnuniyetle karşıladılar. Özellikle Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati bu konuyla yakından ilgilenmeye başladı.

Türk Vapurcular Birliği'nin Önerisi

Vekâletin aracı olmasıyla Türk Vapurcular Birliği'nden yeniden öneri alındı. Yapılan öneriye göre; İstanbul ve yakın yöresine getirilecek göçmenlerden her bir kişi için 400, diğer yöreler için 600 kuruş alınacaktı. Koyun başına İstanbul ve çevresi için 100, öteki yerler için de 150 kuruş isteniyordu (*Muhacir Nakliyatı*, 377). Konu bakanlıkça değerlendirildi. Mübadele Vekili Mustafa Necati bu önerilere karşı yeni bir çalışma yapılmasını istedi. Ardından da Lloyd Triestino Kumpanyası'nın kazanmış olduğu ihale iptal edildi. İptal edilen ihale, yedi vapur şirketinin bir araya gelmesiyle oluşan Türk Vapurcular Birliği

ile Seyrisefain İdaresi'nin oluşturduğu ortaklığa verildi. Oluşan bu ortaklıkta yer alan gemi işletmeleri şunlardı: Seyrisefain İdaresi, Sadıkzadeler, Kırzadeler, Nafi Bey Kumpanyası ve İbrahim Ethem Bey Kumpanyası, Mustafa Cemil Kumpanyası, Akyıldız Kumpanyası, Kartal Mişah Kumpanyası ve Hilal Kumpanyası (Arı, 2008, 42).

Gemiler

İhale Türk Vapurcular Birliği ile Seyrisefain ortaklığına verildikten sonra göçmenlerin neredeyse yarısından çoğunun kendi ücretini ödeyemeyecek ölçüde yoksul olduğu değerlendirilerek taşıma koşulları yeniden gözden geçirildi. Bu çalışmanın sonunda göçmen taşıma işinden göçmenlerden alınacak ücretler yeniden saptandı. Buna göre; İstanbul ve çevresine getirilecek göçmenlerden kişi başına 300 kuruş alınacaktı. Karadeniz, Mersin ve çevresi için de taşıma ücreti 600 kuruştu. Sekiz yaşından küçük çocuklardan ve kendi ücretini veremeyecek kadar yoksul olanlardan ücret alınmayacaktı. Her gemi belli oranda mübadili ücretsiz olarak taşıyacak; ancak bu oran aşılırsa aşılan miktar hükûmet tarafından ödenecekti. Göçmenlerin yanlarında getirecekleri hayvanları ve yükleriyle ilgili de yeni kararlar alındı. Buna göre, İstanbul ve çevresine getirilecek koyun ve keçilerin her birinden 100, Karadeniz ve Akdeniz çevresine getirilenler için 125 kuruş bedel alınacaktı. Büyükbaş hayvanlar için İstanbul ve yakın çevresine 400, Karadeniz ve Akdeniz çevresine getirilenler içinse 500 kuruş ücret alınacaktı (Arı, 2008, 340). Bu ödemeler üzerine, elde edilecek hasılatın yüzde yirmisi Hilal-i Ahmer'e verilecekti. Bu konuda hükûmet oldukça ısrarlı olmuştu çünkü göçmen taşıma işinde Hilal-i Ahmer de önemli bir yükün altına girecekti. Bunun için de hükûmetin bütçe yönünden desteklenmesi gerekiyordu. Buna göre, gemi şirketlerinin net hasılatı yıl sonunda belli olunca, Hilal-i Ahmer de üzerine düşen payı almış olacaktı (CCA, 272/14-76-29-6).

Bu süreçte adı geçen ortaklığın elinde bulunup da mübadele işinde kullanılacak gemilerin adları da belirlendi. Buna göre: Seyrisefain İdaresi'ne ait *Akdeniz, Giresun, Ümit, Bahrı Çedit;* Akyıldız Kumpanyası'na ait *Rize;* Sadıkzadelere ait *Sakarya, İnönü, Aslan;* Bilecikzade ve Mahdumuna ait *Trabzon*... Kırzade Şirketi'ne ait *Kırzade, Ankara ve Nilüfer;* Yeni Türkiye Vapur Şirketi'ne ait *Türkiye;* Hacıpaşazadeler'e ait *Hacı Paşa;* Hasan Mahdumlarına ait *İstiklal;* Hasan Mustafa Bey'e ait *Timsah ve Kartal* (CCA, 272/14-76-29-6, Arı, 2008, 145). Bu filoya sonradan başka gemiler de eklendi. Eklenen gemilerin çoğu Seyrisefain İdaresi'ne aitti. Bunların en göz doldurarı *Akdeniz*'di. 4.000 tonluk bu gemi, o dönemde Türkiye'nin en iyi gemilerinden biri sayılıyordu. Onu 3.000 tonluk *Giresun*, 3.100 tonluk *Sakarya*, 2.750 tonluk *İnönü* ve 1.500 tonluk *Ümit* izliyordu. Yine filoya sonradan eklenen *Teşvikiye* (Kurtuluş) 2.500, *Sulh* 2.450 tonluk gemilerdi. Nafi Bey Kumpanyası'na ait Türkiye 1.350, İbrahim Ethem Bey'e ait *Sürat* 1.200 tonluktu. Bu gemilerin toplam tonilatosu 20.150'yi buluyordu. 1.500 tonluk Mustafa Cemal Kumpanyasına ait olan *Ankara*, 1.450 tonluk *Rize*, 1.200 tonluk *Bahrıcedit*, 1.000 tonluk *Antalya*, 900 tonluk *Kartal* ve 900 tonluk *Aslan* gemileri ise yedekte tutuldu. Ayrıca *Gülcemal, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Gülnihal, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet, Sulh, İnönü, Yeni Türkiye (Asya), İstanbul, Trabzon, Anadolu, Mahmut Şevket Paşa, İstiklal, Anadolu, Karabiga... Dumlupınar, Timsah, Hacı Paşa, Nilüfer, Bozkurt, Rumeli, Sürat, Arslan, İsmet Paşa, Cumhuriyet, Turan, Milas, Girit, Ereğli* de göçmen taşıyacaktı (Arı, 2008, 151). Bu filoda yer alan gemilerin elbette hepsi aynı anda kullanılmıyordu; buna gerek de yoktu. Göçmen yoğunluğuna ve Türkiye'de göçmen karşılayacak kurumların ve kuruluşların hazır olma düzeyine göre gemiler filoda aktif olarak yer alıyor ve gerek kalmadığında da kimi gemiler yeniden gereksinim oluncaya kadar seferden alınıyordu.

Bu gemilerin hepsi Yunanistan'a giderek göçmen almış da değildi çünkü bir kısmı Türkiye'nin bir iskelesine getirilip indirilen ve burada karantina işlemleri gibi işlemleri yapılan göçmenleri sonradan buradan alıyor ve yerleşecekleri yere yakın iskelelere bırakıyordu. Yani göçmenlerin bir kısmını Yunanistan'dan Türkiye'deki herhangi bir iskeleye bir gemi getirdiğinde o gemi ya karantina işlemleri bitene kadar açıkta bekliyor ve göçmenler yeniden bu gemiye bindiriliyor ya da bazen göçmenleri bir iskeleye getirdikten sonra göçmenler karantinaya alındığında o gemi başka bir göreve gidebiliyordu. Bu durumda göçmenlerin karantinalarda arıtım işleri tam olarak bittikten sonra başka bir gemiyle karantinanın bulunduğu iskeleden yeniden yükleme yapılıp başka bir iskeleye kadar götürülebiliyordu.

Gemiler belirlenirken belli bir tonajın üstünde olma koşulu da aranmaktaydı. Çok küçük tonajlı gemiler hem uzun deniz yolculuğu için elverişli değildi hem de göçmenleri taşımak için uygun olmayabiliyordu. Bu gemilerin içinde en ünlüsü, kuşkusuz Akdeniz'di. *Akdeniz* 126 metre uzunluğu ve 16,6 metre eni olan bir gemiydi. 1890 İskoç yapımıydı ve 2.550 beygir gücünde bulunuyordu. Geminin 49 birinci, 38 ikinci mevki kamarası bulunuyordu. 1911 yılında İngiltere'den alınmıştı ve o tarihten bu yana hizmetteydi. 1930 yılına kadar hizmette kalan gemide, varlıklı Giritli göçmenler kendi paralarıyla getirilmek istenmişti. Gemi kapasitesi itibarıyla, bir kerede koskoca bir kasabayı alıp Türkiye'ye getirebilmekteydi. *Sakarya* ise 1880 yılında Almanya'da kızaktan inmiş ve yıllar sonra Sadıkoğlu Biraderler tarafından satın alınmıştı. Türkiye'ye geldiği günden itibaren sürekli mübadil göçmen taşıdı. Bir saptamaya göre, Bursa'ya ilk göçmen kafilesi bu gemiyle gelmişti. Bir keresinde Langaza'dan kalkan gemi Mudanya'ya gelerek göçmenleri karaya çıkarmıştı. Ancak bu ilk sefer uzun sürmüştü çünkü yolda gemi arızalanmış ve bu nedenle Tuzla'ya gitmek zorunda kalmıştı. Burada gemi onarılırken göçmenler bir hafta kadar geminin içinde kalmıştı. Havaların soğuk olması nedeniyle yolcular oldukça sıkıntı yaşadı ancak zaman içinde *Sakarya*, Türkiye'nin değişik limanlarına sürekli yolcu taşıdı (Kaplanoğlu, 1999, 76,).

Akdeniz gemisi.

Mübadilleri Taşıyan Bazı Gemiler

Trabzon gemisi.

Altay gemisi.

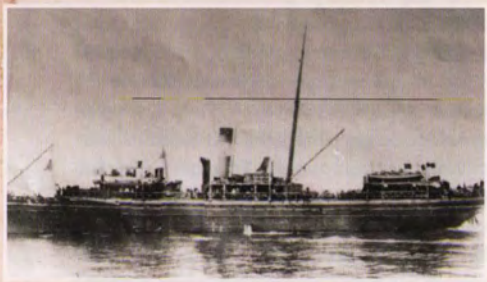

Ümit gemisi.

Arslan gemisi.

Dumlupınar gemisi.

Giresun gemisi.

Türkiye gemisi.

Sulh gemisi.

İsmet gemisi.

İstanbul vapuru.

Mahmut Şevket Paşa gemisi.

Millet gemisi.

Gülnihal vapuru.

Gülcemal vapuru.

Mübadelede göçmen taşıma işinde kullanılan en ünlü gemi, hiç kuşkusuz *Gülcemal*'dir. 1974 yılında, Kuzey İrlanda'nın Belfast kentinde, ünlü *Titanic* gemisini de yapan Harland and Wolf adlı firma tarafından yapılan bu gemi 5.071 grostonluktu. 142 metre boyunda, 14 metre genişliğindeydi. 3.825 beygir gücündeydi. Uzun yıllar Avrupa ve Amerika arasında yolcu taşımış hatta 1899 yılında New York Limanı'nda aşırı yağan kardan ve fırtınadan dolayı dibe oturmuştu. Sonradan yeniden yüzdürülmüş ve 1910 yılında Seyrisefain tarafından alınmıştı. I. Dünya Savaşı'nda asker ve mühimmat taşıdı (Arı, 2008, 156).

Önemli gemilerden biri de 1893 Rusya yapımı, 4.179 grostonluk *Cumhuriyet*'ti. 113 metre uzunluğunda, 13,7 metre enindeydi. Geminin motor gücü 3.580 beygirdi. Saatte 14 mil hız yapabiliyordu. *Dumlupınar* ise 1888 yılında Almanya'da yapılmıştı. 96 metre uzunluğunda, 12 metre genişliğindeydi. 1.100 beygir gücünde olan gemi, saatte 12 mil hız yapıyordu. *Sadıkzade* de 1902 Almanya yapımıydı; 83 metre uzunluğunda, 12 metre genişliğindeydi. 1657 Gross tonluktu. *Giresun* 106 metre boyundaydı. *Teşvikiye* ise 76 metre boyunda ve 10.67 enindeydi. 2.735 Gross tonluk olan gemi ilk olarak *Euripides* adıyla 1883 yılında İngiltere'de üretilmişti. Uzun yıllar nakliye gemisi olarak kullanılan *Teşvikiye (Kurtuluş)*, 1924 yılında Kalkavanlar tarafından Sırbistan'dan alınmıştı (Arı, 2008, 158).

Cumhuriyet gemisi.

Yeni Gemi Alımı

Göçmen taşıma işinin Türkiye'nin kendi gemileriyle yapması kesinleştikten sonra, hükûmet ulusal gemi filosunu zenginleştirmek amacıyla hem kendisi yeni gemi alımına yöneldi hem de özel şirketlerin gemi alımını kolaylaştırmak için yeni kaynaklar yaratmaya çaba gösterdi. Hükûmet tarafından işletilen bir devlet işletmesi olan Seyrisefain İdaresi'ne bağlı gemiler, oluşturulmuş olan ortaklıkta gemi sayısı en çok olan işletmeydi. O dönemde bu idarenin elinde her biri 300 tondan fazla tonajı olan altı gemi vardı. İdarenin elinde bulunan bütün gemilerin toplam tonajı 37.494'tü (İstanbul Ticaret, 1924, II/6, 619-629).

Hükûmet, Seyrisefain İdaresi'ne yeni gemiler alarak elinde bulunan gemi filosunu hem sayıca hem de nitelik olarak yükseltmek çabasına girdi. Türk denizciliğini geliştirmek bu dönemde âdeta bir ulusal ülkü olarak görülüyordu. Bu nedenle Mustafa Necati bir konuşmasında şunları söylüyordu: "Mübadele hitamına [sonuna] kadar, Akdeniz'de sevgili sancağımızı taşıyan elli mütecaviz bir ticaret filosu meydana gelmiş bulunacaktır" (*Sada-yı Hak*, 8 Şubat 1924). Başka bir konuşmasında da şunları söylüyordu:

> Rumeli'nden memleketimize hicret edecek olan kardeşlerimiz, kendi bayrağımız altında, kendi vapurlarımızla gelecekleri gibi, vapur sahipleri de Müslüman ve Türk olmak dolayısıyla kendilerine vapur içinde azami (kolaylık) yapacaklardır. Elyevm vekâlet emrinde, on yedi kadar Türk vapuru mevcuttur.. Millî iktisadımızın inkişafını kendisine meslek ve vazife edinen vekâlet, bütün işlerinde bu hususa dikkat edecektir. Yalnız, gerek Seyrisefain, gerek millî şirketler bu nakliyat işinde elde edecekleri kazançla yeni vapurlar tedarik etmeleri ve bu suretle memleketimizin bütün sahillerinde, kendi bayrağımız altında işleyen vapurlar görmek, ihtizar-ı emelimizdir. Bu ciheti vapur sahiplerinin temin edeceklerini ümit ederim. (*Ayın Tarihi*, 1923, II/4, 20)

Bu nedenle Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, kendisine ait bütçenin sevkiyat ve nakliyat işi ile ilgili olarak 600.000 lirayı yeni vapur alımı için Seyrisefain'e aktardı. Bu paranın aktarımı için Büyük Millet Meclisi'nden bir yasa geçirildi. Bu yasanın geçmesi için hazırlanmış olan gerekçede de belirtildiği gibi kanun sonradan, 1 Temmuz 1925'te yürürlüğe girecektir. Kabotaj Yasası ile de yakın ilgisi olduğu görülüyordu. Türkiye o tarihlerde, Lozan'da haklarını elde etmiş olmasına karşın, kendi kıyılarında, kendi gemileriyle taşıma gereksinimini sağlayacak düzeyde gemiye sahip değildi. Hükûmet bilinçli olarak kabotaj hakkını eksiksiz biçimde uygulama kararını daha o günlerde almıştı. Bu nedenle ayrılacak kaynakla yeni gemilerin alınması demek; aynı zamanda kabotaj hakkının kullanılabilmesi için gerekli olan filo büyüklüğüne ulaşmak için atılacak yeni adımlar demekti. Bu nedenle gerekçede; Yunanistan göçmenlerinin taşınmasında kullanılmak ve bu konu için harcanacak önemli oranda taşıma ücretinin olabildiği ölçüde ülke içinde kalmasına hizmet etmek üzere gemi alımı için 600.000 lira ödeneğin Seyrisefain yönetimine verilmesi isteniyordu (TBMM, II/1, 15). Konuyu mali yönden inceleyen kurulun yaptığı araştırmaya göre bu parayla üç küçük iki büyük ya da iki küçük üç büyük oranlı gemi alınabilecek; gemilerin ufak olanları 800-1.200, büyükleri ise 2.000-3.000 ton yük taşıyabilecek büyüklükte olabilirdi.

Hazırlıklar ve Gemilerin Hareketi

Bu sürecin sonunda Seyrisefain İdaresi ile Türk Vapur Şirketleri arasında bir sözleşme yapıldı. Bu sözleşmeye göre, taşımayı yapacak şirketlere ait gemilerin sayısını, kapasitesini şirketler İstanbul Liman İdaresi Başkanlığı'na bildireceklerdi. Buraya kayıtlanan gemiler liman idaresi tarafından sıhhi yönden incelenecek, durumu uygun olanların yola çıkmasına onay verilecekti. Gemilerin göçmen taşıma sürecinde herhangi bir risk yaratmaması için yaşları, fiziki

durumları ve gerekli donanıma sahip olup olmadıkları yönünden incelenmesi gerekiyordu. Bu yönden incelenip olur belgesi alan gemilerin, sağlıklı göçmen taşıma işini yerine getirebilmesi için de kimi hazırlıklar yapmaları gerekliydi. Her şeyden önce bu gemilerin birçoğunun kuru yük taşıma işinde kullanıldığı, taşıma işinin zor mevsim koşullarında yapılmasının daha büyük olasılık olduğu göz önüne alındığında, bu hazırlıkların ne denli yaşamsal önemi bulunduğu kolayca anlaşılır. Öyle ki her gemide bulunan kamaralar, daha korunaklı olacakları için hastalara, hamile kadınlara, sağlık durumları iyi olmayan yaşlılara ve küçük çocuklara ayrılacaktı. Onların dışında kalan yolcular güvertelerde yolculuk yapacaklardı. Güvertelerde yeterli hazırlık yokken yapılacak yolculuk, pekâlâ göçmenler arasında yoğun bir kıyıma neden olabilirdi. Açlık, yağmur, kar, fırtına, soğuk gibi mevsimsel zorluklar ile hijyen eksikliği göçmenler üzerinde önü alınamaz kayıplara neden olabilirdi. Güverteler yolculuk boyunca göçmenler için ortak yaşam alanları olarak saptandığına göre, buralarda gündelik gereksinimlerin karşılanması için kimi önlemler alınması da gerekliydi. Örneğin her gemide, yolcuların su gereksinimlerini karşılamak üzere temiz su sarnıçları kurulmalıydı. Yine Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile vekâletin yaptığı anlaşmaya göre; Hilal-i Ahmer de gemilerde kimi hazırlıklar yapmalıydı. Göçmenlerin karşılaşabileceği sağlık sorunlarıyla ya da beslenme işleriyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti ilgilenecekti. Bu nedenle Hilal-i Ahmer her gemi için birer doktor sağlayacak, yine doktora yapacağı işte yardımcı olacak iki sağlık memurunu da hazır edecekti (TBMM, II/2, 48). Bu uygulamalara daha sonra, olası bir veba salgınının önüne geçmek için mübadele gemilerine Türkiye'den hareketinden önce sıkı bir ilaçlamayla fare itlafı koşulu da getirildi. (Arı, *Fare İtlafı*, 2008, 145-158).

İstanbul Liman Müdürlüğü'ne mübadelede kullanılacak gemilerin kayıtları yapıladursun bu arada Yunanistan'da gemilere bindirilmek üzere iskelelerde birikmiş olan göçmenler için de kimi hazırlıklar yapılıyordu. Her ne kadar sonradan pek uygulanamasa da Yunanistan'da hangi yöreye yerleşik olan göçmenlerin; Türkiye'de hangi bölgelere yerleştirileceğine ilişkin kaba bir plan yapılmıştı. Buna göre ülkede önce on, sonra da yedi iskân bölgesi belirlenmiş; her iskân bölgesinde idari birimler oluşturulmuştu. Bu plan çerçevesinde gemilere bindirilecek göçmenler için meslek durumlarına ve yerleşik oldukları yöreye göre tasnif sistemi uygulandı. Bunun için Yunanistan'da iskelelerde "irkap heyetleri" adı verilen göçmenleri gemilere bindirme kurulları oluşturuldu. Türkiye'den giden bu kurullar, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun gözetimi altında işlerini yapıyorlardı. Göçmenler birçok yönden kayıt altına alınıyor, hangi gün, hangi gemiyle Türkiye'ye yolculuğa başlayacağı belirleniyordu.

Türkiye'den hareket eden gemiler, 1923 yılının Ekim ayında artık Yunanistan limanlarında görünmeye başladılar. Belli başlı iskeleler Selanik, Kavala; Girit Adası'nda da Hanya ve Kandiye idi. Pek çok göçmen aylardır bu iskelelerde Türk gemilerine binip Türkiye'ye gitmek üzere bekleşiyordu. Bu bekleşme anında başta sağlık sorunları, açlık ve doğal zorluklardan etkilenme gibi birçok sorunun yanı sıra ciddi güvenlik sorunları da görüldü. Gerekli tasnif işlemleri sırasında göçmenlere Türkiye'ye gidecek gemilere binmeden önce değişik aşılar da uygulanmaya başlandı. Bir gemi, bir iskeleye yanaşmadan önce göçmenler son hazırlıklarını yapıyorlardı, sonra da gemilere belli bir düzen içinde alınıyorlardı. Göçmenler hayvanlarını ve taşınabilir eşyalarını yanlarında götürebildikleri için gemilere bu yüklerin yüklenmesi son derece zahmetli oluyor ve kargaşa çıkıyordu. Gemilerin ambarları hayvanlara ve taşınabilir eşyalara ayrılmıştı. Bu hayvanların taşıma süresince bakımından göçmen ailelerin

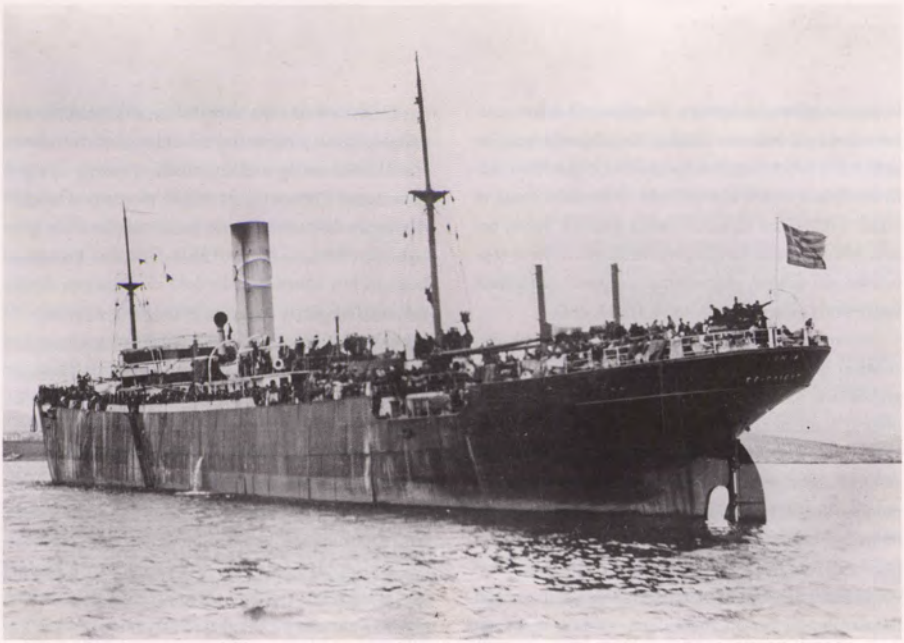

Trabzon'dan Yunanistan'ın Pire kentine mülteci getiren *Ionia* gemisi. (Şubat 1923)

kendileri sorumluydu. Hayvanların dar bir mekânda, kapalı bir ortamda beslenmesi ve bakımı tahmin edilebileceği gibi zor bir iş olarak göçmenlerin üzerinde bulunuyordu.

Göçmenlerin büyük bir çoğunluğu açık havada, gemi güvertelerinde seyahat etmek durumundaydı. Mevsimin yaz ya da bahar olduğu dönemlerde bu pek bir sorun yaratmıyordu ancak kış ayları gittikçe yaklaştığı için havaların soğuması, yağmur ve kar yağışı gibi olumsuz doğal etkenler nedeniyle göçmen taşıma işi gittikçe zorlaştı.

Göçmenler yolculuk süresince kendi yemeklerini kendileri hazırlıyordu. Zor koşullarda göçmenlerin yemek amacıyla yanlarında getirebildikleri şeyler, basit gıdalardı. Pek çok göçmen ailenin yanında kendi gıda gereksinimlerini karşılayacak besin maddeleri ya da bunları alabilecekleri maddi imkânları bulunmuyordu bile... Pek çok göçmen aile, kendileriyle kader birliği yapmış olan öteki göçmenlerle ellerindeki ekmeklerini paylaşıyorlardı. Hükûmetse bu zor koşullarda Hilal-i Ahmer aracılığıyla gemilerde kurduğu mutfaklarda hiç olmazsa göçmenlere birer kap sıcak yemek vermek için uğraşmaktaydı. Başta içme suyu olmak üzere göçmenlerin kimi temel gereksinimleri gene Hilal-i Ahmer tarafından sağlanmaya çalışılıyordu. Gemilerde görevlendirilmiş olan doktorlar ve hemşireler, hastalanan göçmenlerle uğraşıyordu. Buna karşın, süreç içinde birçok gemide yeterli sağlık personeli olmadığı, doktor görevlendirilmediği gibi yakınmalar da ortaya çıktı. Seyyar olarak görev yapan doktorlar, gemi iskeleye yanaştığında karaya çıkıp ilgili kişilere gemiyle getirilen göçmenlerin sağlık durumlarına ilişkin rapor verdikten sonra görevlendirildiği ilk gemiyle yeniden

başka bir göreve gidiyordu. Gemilerin hareket saatlerinde boşta bulunan doktor olmadığında gemiler doktorsuz hareket etmek zorunda kaldığında bu ciddi sorunlara neden olabiliyordu. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bu sorunun önüne geçmek üzere, beş ayrı doktoru daha bu işle görevlendirdi. Böylece toplam on altı doktor, göçmen taşıyan gemilerde görevlendirilmiş oldu (*THAM*, 1924, III/33, 291).

Gemilere binen göçmenlerin kabaca sağlık durumları gözden geçiriliyor; eğer ciddi sorunu olan göçmenler varsa bunlar izlemeye alınıyordu. En önemli konulardan birisi de yolculuk anında göçmenlerin aşı durumlarını denetlemekti. Doktorlar ve öteki sağlık personeli, gemiye binmeden önce göçmenlere uygulanan aşılarda eksiklik olup olmadığını denetliyorlardı. Bindirme kurullarınca aşısı yapılan göçmenlerin eline, aşı yapıldığına ilişkin birer belge verilmekteydi. Bu belgeler üzerinden yapılan incelemelerde eğer bir göçmenin aşısı eksikse ve bu aşı eğer gemide yapılabilecekse bu aşının yapılması için gerekli uygulamalar yapılıyordu. Hangi göçmene, hangi aşıların yapıldığını, aşılarında bir eksiklik olup olmadığını göstermek üzere ayrıntılı çizelgeler hazırlanmıştı (TBMM, 1975, II/II, IX, II, C. IX, 58).

Bu çizelgelerin, kıyıya çıkana kadar geliştirilmesi; karaya çıkınca da göçmenin genel sağlık taramalarının yapılacağı karantinalara teslim edilmesi gerekmekteydi. Birçoğu kuru yük taşımaya uygun gemilerdi ve üstelik filonun yaş ortalaması da çok yüksekti. Tehlikeli havalarda gemilerin bir felakete neden olacağına ilişkin endişeler de vardı. Kiminin donanımında, örneğin motorlarında, kimisinin de fiziksel yapısında eksiklikler olduğu görülüyordu. Örneğin, *Ümit* adlı geminin yaşı elliyi bulmuştu. Öyle ki bu gemi gerçekten de bir fırtınada, Kandiye'de denize sürüklenmiş, sonra da kıyıya oturmuş ve çok sonraları uzun uğraşılar sonunda yeniden yüzdürülebilmişti. Gemide göçmen olmaması, büyük bir şans olmuştu (Arı, "Ümit..." 2007, 193-200).

O dönemde, bu sorunlara dikkat çekmeye çalışan kimi gözlem sahiplerine göre, bu olumsuzlukların ortaya çıkmasında göçmen taşıyan şirketlerin fırsatçılığı da etkili olmuştu. Örneğin *Akşam* ve *Müstakil Gazete* bu tür savları dile getiriyordu (*İleri*, 27 Mayıs 1924). Göçmen taşıma işi başladıktan sonra gemilerdeki eksikliklere dönük yakınmalar göçü yaşayan göçmenler arasında da görüldü. Kış olduğu hâlde, gemiye yolcu alınmış ve yolcular açık havada yola çıkarılmışlardı. Gemiler, kış koşullarında göçmen taşımaya uygun değildi. Oysa bu kötü havalarda yolculuk ancak gemilerin kapalı ortamlarında, kamaralarda ve ambarlarda yapılabilirdi. Bu yapılmadığı için göçmenler güvertede yolculuk yapmak durumunda kalmışlardı. Ambarlarda göçü yaşayanlar da üst üste yığılmış, pek sıkışık bir hâlde yolculuk yapmışlardı. Beşinci İskân Müdürü Arif Bey şöyle diyordu: "Selanik'te, çadırlar altında ve sokak ortalarında günlerce kalarak ahval-i sıhhiyeleri bozulan muhacirlerin vapurlarında büsbütün sıhhatleri mahvolmuştur. Bu itibarla kusurun başını bu noktada aramak lazımdır." (*İleri*, II Kânunusani 1924).

Bir İstanbul gazete muhabiri Girit'ten Tuzla'ya götürülen bir grup göçmenle ilgili bulgu ve gözlemlerini anlatırken *İstanbul* adlı gemi içinde ve Tuzla iskelesinde âdeta mahşeri andıran ve insanı üzüntüye boğan bir görüntüyle karşılaştığından bahsediyordu. Bu gemi pek de büyük değildi. Gemiye bin yüz elli nüfus âdeta balık yığını gibi yerleştirilmiş ve bundan da fazla göçmenlerin önemli oranda hayvanı ve eşyası da gemiye konmuştu. İzdiham, geminin pisliği yüzünden de son derece dayanılmaz bir duruma gelmişti. Yolculuk sırasında bir iki göçmen de ölmüştü. Zavallı göçmenler en katı yürekleri merhamete getirecek bir biçimde günlerce bu geminin içinde kalmıştı. Türk toprağına ayak bastıklarından dolayı müteşekkir kalan bu zavallılar Girit'ten çıkışlarından önce Yunanlardan gördükleri sert davranışa

ülkede de uğramışlardı. Jandarmalar bunlara karşı merhametsizce şiddet uygulamıştı. Bu göçmenleri gören gazete muhabiri, bütün göçmenlerin hasta olduğunu söylüyor ve kimi göçmenlerin kendilerine reva görülen kötü muameleden dolayı savcılığa başvurduklarını belirtiyordu (*Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel/Ekim 1924).

Selanik'ten İstanbul'a on altı gün gibi uzun bir zamanda gelen *Rumeli* vapurunda yolculuk etmiş bir göçmen de şunları söylemekteydi:

> Vapurda evvela bin kadar muhacir vardı. Yarısına kadarını İzmir limanına çıkarttı ve biz de İstanbul'a geldik. Fakat nasıl geldik? Vapurda hiçbirimize ekmek vermediler. Vapur kamarotunun sattığı bir çorbayı parası olan 35 kuruşa içtik. Parası olmayan açlıktan kıvrandı. Bereket versin, İzmir'e geldiğimiz zaman Selanikli muhacirler bize ekmek gönderdiler. Yoksa hepimiz açlıktan ölecektik. İstanbul'a kadar kimseden en ufak bir yardım bile görmedik. 16 gün vapurda deniz suyu içtik. İstanbul'a kavuştuğumuz zaman bile saatlerce yağmur altında memur beyleri bekledik. Eşyamızın beher tonu için vapur kumpanyası her muhacirden dört lira istedi. Hiçbirimizde para yoktu. Bunun için iki günden beri eşyalarımız alenen vapurda duruyor. (*Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel/Ekim 1924)

Kırzade adlı gemi, Ocak 1924 tarihinde göçmen taşırken gemide bir salgın kuşkusu ortaya çıktı. Gemiye binmiş 2.526 göçmen vardı. Her ne kadar gemide sağlık ekibi olsa ve gerekli sağlık malzemeleri bulunsa da hızla yayılacak bir salgın, daha yolculuk anında yolculara büyük bir kırım yapabilirdi. Bu nedenle gemide sağlık taraması yapıldı ve kuşkulanılan belirtilerin salgın olmadığı, 22 Ocak 1924 günü Bakanlığa çekilen telgrafla bildirildi (CCA, 272–14–76–28–5).

Girit'ten gönderilen Müslüman mübadiller.

Göçmenlerin "köhne" vapurlarla Türkiye'ye getirildiğini belirten Ömer Dürri Tesal son gruplardan birisi olarak 1925 yılında yolculuk ettiği *Giresun* adlı vapurda, göç ve göçmenlerle ilgili gözlemlerini şu satırlarla dile getirmektedir:

> Uzak görüşlü babam, tahsili(m) daha fazla aksamasın diye, kendileri yola çıkmadan önce İstanbul'da bir okula göndermeyi uygun bulmuştu. İşte bu amacı gerçekleştirmek (düşüncesiyle), ben, ailemden önce, o sırada İstanbul'a dönmekte olan bir yakınıma emanet edilerek, mübadil taşıyan bir Türk gemisi ile yola çıkarıldım. Bu gemi, o zamanlar adı Seyrisefain İdaresi olan Denizyolları'nın en iyi teknelerinden *Giresun* vapuru idi. Gerçi devlet mübadillerimizi taşıtmak için daha ziyade köhne araçlar kullanıyordu; amma, vapurda, normal kamara yolcusu olarak, yakınım ile benden başka, büyük bir tütün tüccarının aynı maksatla yola çıkarılan iki oğlu da vardı. Yalnız, benim çıkış ve Türkiye'ye giriş için geçerli evrakım olmasına karşın, bu iki çocukta herhangi bir belge yoktu. Onlar, yine bir yakın olan gemi doktorunun aracılığıyla süvarinin asıl yolcuları olan sayısı yüksek mübadil kafilesi ambarda yolculuk ediyor, güvertede hemen de hiç görünmüyor(lardı). Bu yüzden biz yalnızlık çekiyorduk. Neyse ki gemiciler her yeri gezmemize izin veriyor, bizlerle ilgileniyorlardı. Ve ben kendimi bildiğim andan beri hasretini çektiğim, kitaplarda görmek, resmini çizmekle yetindiğim bayrağımıza kavuşmanın, bu bayrağı taşıyan ve Türkler tarafından yönetilen bir gemide olmanın huzur ve gururunu yaşıyordum. Vapur İstanbul'a varmadan, mübadil yolcuların temizlik işinin yapılması için Tuzla'ya demirledi. Burada o tarihlerde bir tephirna [karantina] vardı. Türkiye'ye giriş evrakı olmayan iki çocuk, Tuzla'daki kontrol noktasından yararlanarak, buradan karaya çıkarılacaklardı. Ancak, kendileri yalnız başlarına şehre gidemeyecekleri için yol göstericimiz akraba, beni de alarak, birlikte gemiyi terk ettik." (Tesal, 212).

Binlerce tonluk gemileri bu gibi iskelelere yanaştırmak, binlerce insanı ve hayvanı, çok miktardaki eşya denklerini kıyıya çıkarmak hiç de kolay olmuyordu. Bu tür iskelelere, ağır tonajlı gemilerin yanaşması, hele kış aylarının fırtınalı denizlerinde istenildiği anda ve biçimde insan ve yük boşaltılması oldukça zor oluyordu. 1923-1924 kışı oldukça ağır koşullarda geçiyordu. Anadolu bembeyaz bir kar örtüsü altında kalmıştı. Yollar kapanmış, bu ortamda Türkiye'ye getirilen göçmenler için yiyecek, giyecek ve ısınma güçlükleri belirmişti. Bütün olumsuz koşullara karşın, Yunan kıyılarından Anadolu'ya gelen göçmenlerin kırılan ve kesilen umutlarını canlı tutmak gerekiyordu. Özellikle Aralık, Ocak ve Şubat ayları boyunca göçmen taşıma işleri büyük ölçüde aksadı. İşler planlandığı gibi gitmiyordu. Denizi aşıp Türkiye'ye gelen kimi gemiler kıyıya yanaşamıyordu. Kıyıya yanaşamayınca açıklarda demir atılıyor, oralardan küçük deniz araçlarına aktarılarak göçmen ve onlara ait eşya ve hayvanların kıyıya çıkarılması gerekiyordu. Ancak bu kez de gemi ile kıyı arasında aktarma yapılacak küçük taşıma araçlarının eksikliği ile karşılaşılıyordu. Zaten tıklım tıklım, büyük zorluklar çekerek Türkiye kıyılarına kadar gelebilmiş göçmenler kıyıya çıkarılamayınca, insanlar patlayacak ölçüde sabırsızlanıyor ve öfkeleniyordu.

1924 yılının Ocak ayında Çeşme'ye gelen ve kıyıya yanaşamayan bir gemi için aktarma yapılacak mavna bulunamamıştı. Bunun üzerine 4. İskân Müdüriyeti nezdinde şikâyette bulunulmuş, şikâyet üzerine İzmir'den Çeşme'ye mavna götürülmüştü (*Türk Sesi,* 8 Kânunusani/Ocak 1924). Bu arada geçen zaman içinde göçmenler kıyıya çıkarılamadığı için bekleyiş kızgınlık ve öfkeli yakınmalarla sürmüştü. 5. İskân Müdürü Arif Bey, Selanik'ten Gelibolu'ya 2.500 göçmen götürmekte iken havanın sisli, denizin de dalgalı olması nedeniyle Marmara Denizi'ne demirleyen bir vapurda, haberleşme araçlarının yetersizliği ve memur sayısının azlığı yüzünden hasta durumda olan iki göçmenin karaya çıkarılamadığı ve bunların gemide öldüğünü belirtilmektedir (*İleri,* 11 Kânunusani 1924).

1924 yılı Temmuz'unun oldukça sıcak günlerinden birinde Kesriye ve Kozana'dan göçmen getiren bir gemi Urla'ya gitmiş ve orada bulunan Klazumen Tahaffuzhanesi'nin açıklarında demirlemişti. O dönemde göçmen taşıyan göçmenlerin küçük iskelelere yanaşması güç olduğundan, göçmenlerin ve yanlarında getirdikleri taşınabilir yüklerinin ve hayvanlarının kıyıya aktarımı sandal ya da mavna gibi deniz araçlarıyla; eğer elde bulunuyorsa motorlu teknelerle yapılıyordu. Gemi gelmiş, demirlemiş, kıyıya yanaşamadığı için kıyıdan küçük deniz araçlarının gelip gemi yükünü almalarını beklemeye başlamıştı. Gemide 3.500 kadar göçmen bulunuyordu. Gemi süvarisi kıyıya gönderdiği bir haberle, göçmenlerin boşaltılması için motor gönderilmesini istedi. Ardından da hem gemi hem de yolcular, gelecek aktarma deniz araçlarını beklemeye başladılar. Ancak saatler, günler geçiyor; bir türlü kıyıdan yolcuları ve yüklerini aktaracak deniz araçları gelmiyordu. Karantina işlerini bitirerek kıyıya çıkmayı uman göçmenler, bu sıkıntılı durum karşısında giderek bunalmaya başladılar. Güverteye çıktıkları zaman gür ışınlarıyla güneş, yakıp kavuruyordu. Ambarlarda ise büyük ve küçükbaş hayvanlar vardı. Oralara inilse, bu kez geminin metal gövdesinin oluşturduğu yüksek sıcak ve dayanılmaz hayvan kokusu insanların boğazına yapışıyordu.

Gözlem sahiplerinin aktardıklarına göre, ambarlar içinde hayvanlar âdeta kavruluyordu. Birkaç gün geçince gemide yiyecek ve içilecek su azaldı. Hem insanlar hem de hayvanlar açlık ve susuzlukla karşı karşıya kaldı. İyice bunalan ve sabırları tükenen Kesriye ve Kozana göçmenleri adına Hafız İbrahim ve Bekir Osman 23 Temmuz 1924'te saat 10.18'de Mübadele Vekâleti'ne gemiden bir dilekçe göndererek karşı karşıya kaldıkları sorunları anlattılar. Telgrafta anlatıldığına göre gemide bir salgın hastalık çıkabilir korkusu başlamıştı. Geminin doktoru göçmenler arasında salgın hastalık belirtisi görülmediğini söylüyordu. Öyle de olsa kural gereği gemiden hiç kimse karantina işlemlerinden geçmeden karaya çıkamazdı. Bu nedenle hiç kimsenin kıyıya çıkmasına izin verilmiyordu. Gemi görevlileri de dâhil hiç kimse ne gemiden ayrılabiliyor ne de bir sorun çıktığında bunu çözebilmek için dışarıdan bir yardım alabiliyorlardı. Neden bu kadar uzun süre

Yunanistan'dan gemiyle getirilen mübadiller Foça Limanı'na sandallarla indirilirken.

bekletildiklerini anlamak için kıyıya haber gönderdiklerinde; gelen bilgi notunda gemiye gönderecek deniz aracı bulunmadığı yanıtını alıyorlardı. Göçmenlerin ağırlıklı kısmı kadın ve çocuklardan oluşuyordu. Telgrafı çekenler durumu ayrıntılarıyla betimledikten sonra; "Perişanız!" diyorlar ve bu durumları karşısında gerekenin yapılmasını istiyorlardı. Dilekçeyi görüşen Bakanlık, sonunda konuyu Mıntıka Müdürlüğü'ne aktararak duruma çözüm bulunmasını istedi. Mıntıka Müdürlüğü bakanlıktan gelen yazı uyarınca durumu araştırmaya başladı. Sonunda Urla'dan 29 Temmuz 1923 günü Bakanlığa verilen bilgide, göçmenlerin karaya indirilememesinin nedeninin, göçmenleri gemiden kıyıya taşıyacak deniz motorlarının yetersizliği olduğu söylenmişti. Karantinanın elinde tek bir motor bulunduğu; bunun da başka bir görevde olduğu belirtiliyordu. Denildiğine göre denizdeki fırtına da göçmenlerin kıyıya indirilmesini zorlaştıran bir etken olmuştu. Bu nedenlerden ötürü göçmenlerin gemiden kıyıya çıkarılamadığı belirtilen yanıtta ayrıca artık geçen zaman içinde denizin dinginleştiği, fırtınanın yavaşladığı ve bundan sonra göçmenlerin karaya çıkarılabildiği belirtiliyordu. Yanıtın sonunda, bu işte herhangi bir ihmal olmadığı, kasti bir neden bulunmadığı, böyle bir şeye meydan verilmediği de ekleniyordu (*Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1924).

Göçmenlerin taşınmasında gemilerden ayrı olarak sınırlı da olsa demiryolundan da yararlanıldı. Demiryolu ulaşımından daha çok Trakya bölgesine getirilen göçmenlerin taşıma işinde yararlanıldı. Mübadillerden demiryoluyla gelenlerin çoğu Drama'dandı. Trenlerle getirilen göçmen sayısı, gemilerle getirilenlerin yanında son derece azdır. Örneğin, 1924 yılı Şubat ayında Drama'dan Dedeağaç ve Burgaz yoluyla 3.236 nüfus trenlerle Trakya'nın değişik yörelerine getirildiler (*Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1924). Bu tarihe kadar deniz yoluyla getirilen mübadillerin 1.501'i Samsun, 2.236'sı Trakya, 2.540'ı Karesi, 5.426'sı İzmir, 1.022'si İstanbul, 2.204'ü İzmit, 1.574'ü Antalya, 3.305'i Adana'ya yerleştirilmişti. Trenle Drama'dan getirilenler de Uzunköprü, Edirne, Keşan ve Kırkkilise'ye götürülerek buralara yerleştirilmişlerdi. Gelen göçmenler yanlarında 9.456 büyükbaş hayvan, 33.272 koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvan getirdiler. Şubat ayı içinde Kavala; Selanik, Girit yükleme iskelelerine gönderilen gemiler yalnızca bu ay içinde 13.500 insanı ve 2.000 büyükbaş ve 2.500 de küçükbaş hayvanı

Samsun'dan Yunanistan'ın liman kenti Patras'a gelen Rum mültecilerin pek çoğu, üzüm bağları ve zeytinliklerde çalışabilmek için trenlere bindi ve iç kesimlere doğru yolculuğa devam etti. (Library of Congress)

taşımış; bunların bir kısmı ise mart ayı başlarında Türk iskelelerine indirilebilmişti. Artık gemiler sürekli göçmen taşıyordu. Yalnızca mayıs ayı içinde Selanik, Kavala ve Girit Adası'ndaki iskelelerden 66.362 insan ile 272 büyükbaş hayvan, 15.296 küçük hayvan getirildi.

Gemi trafiğinin yoğunluğunu da bir örnekle açıklayalım: Aşırı göçmen yığılması nedeniyle Selanik'e gemi gönderilmesini isteyen Tevfik Rüştü Bey'e gönderilen karşı yazıda, onun bu isteğine karşın, seyrüsefer hâlinde olan gemilerin trafiğine dikkat çekildi. Buna göre Selanik'te 4 Nisan sabahı taşınması gereken göçmen sayısının 6.182 olduğu; *Sulh*'ün 4.1' de(1 Nisan) ulaştığı; *Sakarya*'nın 4.4 (4 Nisan) sabahı, *Sürat*'in de bir gün sonra, 5.4 (5 Nisan) sabahı ulaşacağı belirtiliyordu. 6.000 kişinin de karantinada olduğu; İzmir'e göçmen indirmiş olan *Türkiye*'nin Selanik'e hareket emri aldığı söylenmekteydi. Yine aynı nottaki bilgiye göre, göçmen indirmeyi izleyen sürede *Sadıkzade*'nin de onları izleyeceği bilgisi

Türk mübadiller *Gülnihal* gemisinden sandallara bindirilirken. (LMV Arşivi)

veriliyordu. Ancak yazıda, Pire'den hareket edemeyen *Dafenman*'ın ne hareket tarihinin ne de hareket edememesinin nedenlerinin bildirilmediği vurgulanıyordu. Bu geminin de şu günlerde Selanik'e ulaşmasının çok arzu edildiği söyleniyor ve şöyle devam ediliyordu:

> Ankara'da iken, toplam sekiz yüz göçmenin taşınması gerektiğine karar verilmiş iken, son günlerde bu sayıyı bin iki yüze kadar çıkardınız. Bunları taşımak söz konusu olsa da durumumuz bunları iskân etmemize uygun değildir. Onun için bugünkü gibi pazarlar hariç olmak üzere taşınması gerekenlerle ilgili, kişilerle ilgili taleplerinizi 800'ü aşmamak üzere bildirmenizi rica ederim. Mustafa Necati (CCA, 272/14-76-30-14)

İzmir'e ilk göçmen kafilesi 3 Aralık 1923 günü geldi. *Ahenk* bu haberi okuyucularına "İlk Kafile-i Mazlumin" başlığı ile duyurdu (*Ahenk*, 4 Kânunuevvel/Aralık 1923). Büyük bir heyecanla kaleme alınmış bu yazıya göre; İzmir'e, Urla iskelesinde karaya çıkan bu kafileyi taşıyan gemi, Hanya'dan hareket etmişti. Gemiye binen mübadil göçmenlerin sayısı 1.027'ydi. Yolda bir kadın doğum yapmış ve böylece dünyaya gelen bebek ile İzmir İskelesi'ne ayak basan göçmen sayısı 1.028'e çıkmıştı. Bu göçmenler karaya çıktıktan sonra karınları doyuruldu; daha sonra ise sağlık denetiminden geçirilmek üzere Urla'da Klazumen Tahaffuzhanesi'ne alındılar. Halk gelen göçmenleri büyük bir ilgiyle karşılayarak âdeta yüreğine sardı. Kısa bir dinlenme anından sonra gelenlerin

karınları doyuruldu (*Ahenk*, 4 Kânunuevvel 1923). Gazete haberini şöyle sürdürmekteydi:

> Kardeşlerimiz tahaffuzhanedeki memurin ve İzmir'den Muhacir Yurdu Heyeti tarafından hürmetle istikbal olunmuşlardır. Karaya çıkanlar vatanın hür ve mesut topraklarını öperek, Allah'a hamdeylemişlerdir. Bu manzara karşısında gözyaşları dökülmüştür. Kardeşlerimize sıcak yemekler tevzii olunmuş [dağıtılmış] ve istirahatları temin edilmiştir. Kardeşlerimizin ahval-i sıhhiyeleri hamdolsun pek iyidir... Vapurdan çıkanlar tütünsüzlükten üzüldüklerini söylüyorlardı. (*Ahenk*, 4 Kânunuevvel 1923)

Sonuç

Mübadele, Türkiye'nin yakın tarihinin en travmatik olaylarından birisidir. Bu göçle birlikte eylemli olarak Türkiye'ye getirilen göçmen sayısı yarım milyonu bulmuştur. Giden Ortodoksların sayısı da ortalama bir milyon iki yüz bin kadardır. Bu büyük insan kütlesinin ağırlıklı kısmı, deniz ulaşım araçlarıyla karşı kıyıya taşınmıştır. Türkiye de kendi dar olanaklarıyla ve kendi gemileriyle Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Müslüman mübadilleri taşımıştır.

Yeni kurulan ve savaşta büyük zararlar görmüş bir ülkenin, bu denli ağır bir yükün altından onca zorluklara karşın yine de kalkabilmiş olması kuşkusuz önemli bir başarıdır. Türkiye geçmişte deniz ticaret filosu güçlü bir ülke olmamasına karşın, Mübadele göçmenlerinin taşınmasından Türk denizciliği sektörüne aktarılan para ve devletçe sağlanan kredilerle yeni gemiler alınarak aynı zamanda kabotaj hakkını kullanmanın yolu açılmıştır.

KAYNAKÇA

Arı, Kemal (1995: *Büyük Mübadele,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Arı, Kemal (2007): "Ümit Girit Sularına Gömüldü; Girit, Giritlilerin Yüreğine", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VI/14.

Arı, Kemal (2008): "Mübadele Sürecinde Mübadillerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, İzmir.

Arı, Kemal (2008): Mübadele Gemileri, DTO İzmir Şubesi, Yayınları, İzmir.

Ayın Tarihi, 1924. II/6 (1924).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), 272/14-76-29-6; CCA, 272-14-76-28-5; CCA, 272/11-18-89-12: CCA, 272/14-76-30-14.

Cumhuriyet, 23 Teşrinievvel/Kasım 1924.

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Teşrinisani/Kasım 1923.

İleri, 11 Kânunusani/Ocak 1924.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, IXL/1 (Teşrinisani/Kasım 1923).

Kaplanoğlu, Raif, (1999): *Bursa'da Mübadele,* Avrasya Etnografi Vakfı Yayınları, Bursa.

"Muhacir Nakliyatı Meselesi" (1923): *Türkiye İktisat Mecmuası*, II/36 (26 Teşrinisani/Kasım).

Sada-yı Hak, 8 Şubat 1924; 21 Mart 1924.

TBMM Zabıt..., 1968, Devre: II, İçtima: I, C. IV, Ankara.

TBMM Zabıt..., 1975, Devre: II, İçtima: II, C. IX, Ankara.

TBMM Zabıt ..., 1975, Devre: II, İçtima: II, C. X, Ankara.

Tesal, Reşat D. (1989): "Bir İstanbul Vardı", *Tarih ve Toplum,* XII/70 (Ekim).

Türk Sesi, 8 Kânunusani/Ocak 1924.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, 1924, (THAM), III/33 (15 Mayıs).

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele yıllarında. (23 Mart 1923)

ATATÜRK, GÖÇ VE MÜBADELE

Prof. Dr. Kemal ARI

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, 20. yüzyılın yetiştirdiği en dikkat çekici siyasi liderlerin başında gelir. O, içinde doğduğu, yetiştiği Osmanlı Devleti ve ülkesinin dağılış evrelerini doğrudan gördü ve göçün içinde yaşadığı toplumsal yapının üzerindeki ağır etkilerinin tanığı oldu. İmparatorluğun yıkılmak üzere olduğu bir anda eline geçirdiği siyasi güçle, ulusal niteliği olan yeni bir devletin kuruluşuna öncülük etti. O imparatorluk ki göçlerle yayılıp büyümüştü, uzun yüzyıllar sonrasında da göçlerle eriyip dağılmaktaydı. Yeni kurulan devlet ise Anadolu'da yüzyıllardır oturan Türk ve Müslüman unsurlara göçler yoluyla eklenen farklı etnik ve kültürel kökenli grupların eklenmesiyle oluşan yeni yapı üzerinde kendisine yaşam alanı aralamaktaydı. Bu nedenle Anadolu'da nüfus yapısını belirleyen en önemli kaynaklardan birisi göçlerdi (Arı, 1992, 409-420).

Dağılma süreçlerinde ülke içine ve dışına yönelik göçler, hemen her imparatorluk için ortak bir yazgı gibidir. Bu süreç hem göçü yaşayan kitleler hem de bu göçmen kitlelerini kendi içine alarak uyum süreci yaşayan yerli gruplar için zorluklarla doludur. İmparatorluklardan artakalan topraklar üzerinde kurulmuş olan yeni devletler de hem sistem hem de sosyoekonomik oluşum süreçlerinde bunun sancılarını ister istemez çekmek zorunda kalırlar. Bu zorlukları Osmanlı Devleti çözülüş, Türkiye Cumhuriyeti de kuruluş süreçlerinde ister istemez yaşamışlardır. İmparatorluktan artakalan Türkler, bir ulus devlet inşası sürecinde bir zamanlar egemen oldukları topraklardan kopup elde kalan ana yurda doğru göç etmek durumunda kalmışlarken ana yurtta da Türk olmayan unsurlar dışa doğru göçlere yönelmek durumunda kalmışlardır. Bu durum Türkiye dışından ana yurda doğru gelen göçmenlere yeni yaşam alanları aralarken Türkiye'den ayrılanlar için de gittikleri yerlerde yeni yaşam alanları ortaya çıkarmıştır.

Yeni Türkiye'nin Oluşumunda Göçler, Göçmenler ve Mustafa Kemal

Osmanlı İmparatorluğu Batılılar tarafından "Türk İmparatorluğu" olarak bilinir ve adlandırılırdı. Bu imparatorluk, 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'ndan sonra hızla toprak yitirmeye başladı. İmparatorluğun üç kıtaya yayılmış sınırlarından hızlı bir geriye çekiliş yaşanıyordu. Öyle ki bu çekiliş aradan yüzyıllar geçtikten sonra ancak 1921 tarihinde Anadolu'nun tam ortasında verilen ve kanlı bir meydan savaşı niteliğinde olan Sakarya Savaşı ile durdurulabildi. Bu çekiliş süreçlerinde bile Atatürk'ün gözleri önünde yanıp yıkılarak işgal edilen bölgelerden on binlerce insan daha güvenli gördükleri yerlere göç etmeye çalışıyordu. Anadolu'da Türkler bir yandan ellerinde kalan son toprakları emperyalizme karşı savunurken

öte yandan kendi toplumsal yapılarında bu göçlerin neden olduğu büyük yıkımların önüne geçmek için uğraşıyor; savaş bölgelerinden kaçan insanları kıt olanaklarıyla beslemek ve kimi yerlere yerleştirmek için çabalıyordu. O dönemde büyük siyasi oyunların nüfus ve göç olgusu üzerine biçimlendirildiği ve özellikle Wilson İlkeleri'nin bu iki etken doğrultusunda oluşturulduğu biliniyordu. Bu nedenle Ana dolu'da ulusal savaşın verildiği yıllarda daha yerel örgütlenme aşamasında bile; örneğin Doğu vilayetlerinde yapılan propagandalar ve planlar incelenmiş ve "katiyen göç etmemek ve derhal bu konularda ilmi, iktisadi, dinî teşkilat yapmak" gereğine vurgu yapılmıştı. Eğer bir saldırıya uğranılırsa buna herhangi bir yerin savunmasında birleşmek gibi bir strateji de geliştirilmişti (Atatürk, 2015, 33). Bu temel yaklaşımın ana programı ise 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millî'ye dayandırılmaktaydı (Arı, 2017, 23-37).

Bu göçler en yoğun biçimde işgaller döneminde yaşandı ve Sakarya Savaşı günlerinde en üst düzeye ulaştı. Tam bir yıllık bir bekleme sürecinin sonunda Türkler, kendi öz yurtlarından işgalci orduları atmak için büyük bir saldırıya kalktılar. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz, çok başarılı bir askerî harekâtla, 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar'da bir kuşatma ve imha savaşına dönüştü ve doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından "Rum Sındığı Meydan Muharebesi" olarak nitelendirildi ve düşman ordusunun ana kütlesi imha edildi (ASD, 1, 267).

Mustafa Kemal Atatürk, bu savaşımı verirken kendi ailesi de doğup büyüdüğü kentten göç etmek durumunda kalmış; kendisi Türk ordularının başkomutanı olarak bu mücadelenin içinde yer alırken annesi ve kız kardeşi muhacir durumuna düşmüş olarak İstanbul'da Akaretler'de yaşıyordu. Göç, yalnız toplumsal temelde bütün ulusu değil, bireysel temelde hemen her aileyi etkiliyordu. Bu sürecin içinde yaşayan, yoğun etkilerini gören ve duyumsayan Atatürk'ün kurtuluş yolu olarak topluma önerdiği ulusal devlet yapısının oluşumunda bu yıkımın elbette etkileri olacaktı. Bir anlamda üç kıtaya dağılmış imparatorluğun gövdesi ona göre, gerçek sınırlarına ulaşıyor bu da onda göçle temellendirilmiş ulusal devlet düşüncesini daha da berkitiyordu.

Gerçekten de onun aile yaşantısında ve doğrudan kendi yaşantısını ilgilendiren evrelerde göç, ana belirleyici bir etken olarak ortaya çıkmıştı. Özellikle Balkanlar, Türklerin Rumeli'ye ayak bastığı 14. yüzyılın başlarından bu yana yoğun Türk göçleriyle kozmopolit görüntüye bürünmüştü. Mustafa Kemal Atatürk'ün aile köklerinde de bu tarihî göçlerin etkisi vardı. Bir kere babası Ali Rıza Bey Kocacık yörüklerinden gelen yani kökeni bu kültüre dayanan bir gümrük memuruydu. Annesi Zübeyde Hanım da Anadolu'dan Balkanlar'a geçmiş olan akıncı Türklerden olan Konyarlar'dandı. Konyarlar sınırlarda gazi olan ve Balkanlar'ın Türkleşmesinde çok etkili bulunan bir Türk boyuydu. Türklerin Rumeli'ye geçişleri ve Balkanlar'a yoğun biçimde Türkmen yerleştirmelerinin başlamasıyla onun da ataları Anadolu'nun değişik yerlerinden Rumeli'ye geçmiş ve orada yerleşmişlerdi (Güler, 969-1008). Yörüklerin çok eski dönemlerden beri sürekli göçleri yaşayan Türk boylarından olduğu, göç kültürünün de Asya steplerinden Anadolu'ya, oradan da Balkanlar'a uzanan bir süreci içerdiği düşünüldüğünde, göçün Atatürk'ün kendi öz yaşam öyküsünde çok eskilere dayanan doğal bir özellik olduğu söylenebilir.

O, kendi öz yaşamı içinde de ailesini ilgilendiren göçlerin yakın tanığı oldu ve dolaylı da olsa bu sürecin içinde bulundu. Henüz yedi yaşındayken babası Ali Rıza Efendi'yi yitirdi. O daha çok annesinin gözetiminde yaşama tutundu. Askerî okullara gitti ve uzun yıllar boyunca ailesinden uzakta, bir anlamda gurbette, sıla özlemiyle yaşadı. Annesinin oğluna, oğlunun da annesine çok tutkun olduğu; bu ayrılıkların kimi duyguları daha da etkili bir boyuta taşıdığı biliniyor (Arı, 2017, 7-38). O, yalnızca yaz

tatillerinde annesini görmek için Selanik'e gider ve kısa süreli olarak onunla zaman geçirirdi. Onun dışında gençliğinde bütünüyle ailesinden uzakta yaşadı. O dönemde Osmanlı Devleti'nde büyük askerî ve siyasi olaylar, çalkantılar yaşanıyordu. Yaşanan her bir büyük askerî olayın ya da siyasi çalkantının sonunda da büyük toprak parçaları imparatorluğun gövdesinden kopuyor, kütleler hâlinde sınır ötesinden ülke içlerine doğru göçler oluyordu. Atatürk henüz doğmadan; 1877-1878 yıllarında yaşanan 93 Harbi'yle birlikte hem Kafkasya'dan hem de Balkanlar'dan Anadolu'ya sayıları milyonu aşan göçler yaşanmıştı (İpek, 1994, 174). O dünyaya gözlerini açtığında, sonra da çocukluk ve gençlik dönemlerinde bu büyük göç dalgalarının neden olduğu çetin sorunların biçimlendirdiği bir toplum yapısı içinde varlığını sürdürmüştü. Öyle ki Selanik yoğun göç alan Osmanlı kentlerinin başında geliyor; hatta her göç dalgasında, önceki göçmen kitlelere yeni göçmenler ekleniyor; bunların yerli halkla kaynaşması ise kendine özgü süreçleri getiriyordu. Bu göçler neredeyse hiçbir zaman durmadı. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Romanya gibi yerlerden Anadolu'ya doğru sürekli göçler yaşandı. Özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Balkanlar bütünüyle Osmanlı Devleti'nden koptu. Bu savaş başladığında Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan yeni dönmüştü ve pek çok arkadaşı gibi, o da bir anda kendini Balkan Savaşı'nda buldu. Balkan Savaşları'nın özellikle birinci aşamasında Türkler ağır bir yenilgi almıştı. O zamana değin Balkanlar'dan büyük göçler olmuş ve Türklerin elinde yalnızca Adriyatik'ten Makedonya'ya uzanan bir kıyı şeridi ile Doğu Trakya kalmıştı. Bu savaş sonunda Balkanlar tümüyle yitirildi. Doğu Trakya da işgale uğradı ve ancak 1913 yılında Balkan Savaşları'nın ikinci aşamasında bu bölge yeniden kurtarılabildi. Bu olaylar sırasında Mustafa Kemal Paşa, 1909 yılında Osmanlı Devleti'nin ciddi önlemler almazsa Balkanlar'ı bütünüyle yitirebileceğini öngörmüştü.

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, Balkan Savaşı günlerinde. (1912)

Öyle ki 1911'de Trablusgarp'a giderken arkadaşı Ali Fuat Bey'e (Cebesoy) Selanik'i yeniden görüp göremeyeceğinden emin olamadığını söylemişti. Asım Bey'e de (Gündüz) şunları söylemişti: "Asım biz gidiyoruz ama korkarım ki dönüşte Rumeli'yi bile elden çıkmış bulacağız." (Gündüz, 1973, 24).

Bu süreçte onun üzüldüğü konu, yalnızca yurt topraklarının elden çıkması değil, aynı zamanda buna koşut olarak elden çıkacak ve bu topraklardan yaşanacak Türk göçüydü. Bu kaygılarını dile getirirken o; aynı zamanda kendi ailesini de düşünüyordu. Babasının ve öteki aile büyüklerinin mezarları Selanik'teydi.

Onca zor koşullarda kendisini yetiştirmiş ve birçok çocuğunu yitirmiş olmanın verdiği acılarla annesi Zübeyde Hanım ve yaşamda kalabilen tek kardeşi Makbule Hanım, Selanik'te yaşıyordu. Selanik'in olumsuz gelişmeler sonucunda elden çıkabileceğini öngörüyor ve bu durumda annesinin ve kardeşinin başına gelebilecek felaketleri aklına getirdikçe çok üzülüyordu. Sonunda öngörüsü doğru çıktı. Balkan Savaşı sırasında gerçek ata yurdu Selanik, önemli bir savunma olmadan Yunan ordusuna teslim edildi. O Selanik ki İstanbul'dan sonra Osmanlı Devleti'nin ikinci büyük kentiydi ve önemli bir limana sahipti. 9 Kasım 1912 günü, düşman kenti sardığında, yeterince merkezden yardım alamayacağını gören Tahsin Paşa tarafından, Yunan ordusuna hiç çatışmaya girmeden teslim edildi. Atatürk ise zaten birkaç yıldır annesinin yanına gidip Selanik'i görememişti ve bundan sonra da hiçbir zaman göremeyecekti (Yavuz, 2008).

Balkanlar'ın tümüyle elden çıkmasından sonra Yunanistan'dan, Bulgaristan'dan ve öteki Balkan devletlerinden yoğun biçimde göçler başladığında, Selanik'ten göç eden aileler arasında annesi Zübeyde Hanım ile kız kardeşi Makbule Hanım da vardı. Selanik'ten Türklerin göç etmek durumunda kaldığını öğrendiğinde, o da Balkan Harbi'nin ikinci aşamasında Osmanlı Devleti'nin bir komutanı olarak savaşta etkin biçimde yer alıyordu. Selanik'in boşaltıldığını öğrendiği zaman kuşkusuz o da büyük acılar, korkular ve kaygılar yaşadı. Doğup büyüdüğü, onca anısını içinde barındıran güzel Selanik düşman eline geçmiş ve bu topraklardan yoğun biçimde Türkleri arındırma politikası uygulanıyordu. Üstelik sağlıklı haber alamadığı annesi ve kız kardeşi de Selanik'teydi ve onların başına her an kötü bir şey gelebilirdi. Öyle ki sonradan Balkan Savaşları'nın eleştirisini de yaptığı, arkadaşı Salih Bozok tarafından kaleme alınan *Zabit ve Kumandan* adlı yapıta yanıt vermek için yazdığı *Zabit ve Kumandan İle Hasbihal* adlı

Çorlu'dan Çatalca'ya geri çekilen Türk birlikleri.
Fotoğraf: Herbert F. Baldwin

yapıtında bu konuya değinerek duyduğu acıyı canlı biçimde anlattı. Görüyordu ki Balkanlar bütünüyle elden çıkmış, doğduğu yer yurttan koparılmış, kardeşi ve annesi de yerlerinden koparılarak göç etmek durumunda kalmıştı. Onca anı, geçmişten kalan izler; bütünüyle geçmişin karanlığına gömülmüştü artık. O bu konuyla ilgili şöyle demekteydi:

> Bir gün duydum ki, vatanım Selanik, oradaki anam, kardeşim, bütün akrabalarım... düşmana bağışlanmış. Ne garip bir ruh hali... Dertli insanlar

> karşısındakinin derdini dinlemekten çok kendi yaralarını açmaktan zevk alıyorlar. Ben de Nuri, âdeta seni dinlediğimi unutup ne derin yaraları karıştırmaya başladım (Mustafa Kemal, 2010, 15).

Evet, Mustafa Kemal'in annesi ve kız kardeşi yalnız olarak İstanbul'a gelmiş ve Akaretler'de bir eve yerleşmişlerdi. Bu sırada Mustafa Kemal, Bulgarların eline geçmiş olan Edirne'nin ve bütün olarak Doğu Trakya'nın geri alınması için yoğun bir emek harcıyordu. Daha önce Selanik'te kısa aralıklarla gördüğü annesini ve kız kardeşini şimdi İstanbul'da görebilecekti.

Gerek Mustafa Kemal'in düşünce dünyasında gerekse ülkesini savunma yönünden en önemli konumda bulunan askerler için bu tür felaketlerin sonunda yaşanmış olan göçler, son derece üzücüydü. Ancak her şeyden önce Mustafa Kemal'in bunu askerlik namus ve onuruyla ele alıp değerlendirdiği görülüyor.

> Camilerin kilise yapıldığı, Müslüman kızlarının, kız kardeşlerimizin düşman kucağında dolaştırıldığını, yetimlerin, ihtiyarların düşman çizmesi altında can verdiği, yüz binlerce göçmenin aç ve çıplak, yağmur, kar altında yollarda perişan olduğunu görmek en çok bizi, subayı acı acı düşündürmelidir. Bunların olmaması için düşmana karşı duracak siper, bizim göğüslerimizdir." (Mustafa Kemal, 2010, 91).

Balkan Savaşları'ndan sonra I. Dünya Savaşı başladı. Savaş başlamadan kısa süre önce Mustafa Kemal Paşa Bulgaristan'a ataşemiliter (askerî elçi) olarak gitmişti. Sofya'da bu görevini sürdürürken savaş başlayınca doğrudan savaşta yer alabilmek için Harbiye Nezareti'ne bir mektup yazdı. Bu mektuptaki isteği uyarınca Çanakkale Cephesi'nde görev yapacak olan 19. Tümen Komutanlığı'na atandı. Onu savaş süresince önce bu cephede, ardından Bitlis ve Muş'un geri alınması sırasında

Mustafa Kemal, Sofya'da askerî ataşe iken arkadaşlarıyla birlikte. (2 Şubat 1914)

Doğu Cephesi'nde; sonra da Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı görevlerinde görüyoruz. Bu cephelerde özellikle Ermeni Ayaklanması ve Rus işgalinin neden olduğu yoğun göçlerin sonucunda bu toprakların büyük kısmının nasıl boşaltıldığını gözleriyle gördü. Onun göçe ilişkin tanıklığını Şükrü Tezer tarafından yayımlanan *Atatürk'ün Hatıra Defteri* adlı kitapta görüyoruz. Örneğin o, Doğu'da 2. Ordu komutanı olarak bulunduğu sırada; cepheye yaptığı bir gezi sırasında yollarda Bitlis'e dönen birçok muhacir gördüğünü anlatır. Onun gözlemlerine göre bunların "cümlesi aç, sefil ve ölüme mahkûm bir halde"ydi. Ancak bu muhacir halk, yurtlarına kavuşma sevincinden doğan şükran duyguları içinde bulunmaktaydı. Bunu Mustafa Kemal, göçmenlerin kendisine gösterdiği minnet duygusundan kolaylıkla anlamıştı (Tezer, 1998, 52). Yine o, Kasım 1916'da, Batman Köprüsü'nden geçerken yol üzerinde ölü gibi kalmış bir adam gördü. Adamın bu acıklı görüntüsünün nedeni açlıktı. O bu gördükleri karşısında not defterine şunları yazdı: "Köprü ile konak mahallemiz arasında ayrı hâlde iki adam. Muhacir imişler. Batman köprüsü ile Silvan arasında ve köprüden sonra yer yer ölmüş iki beygir. İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyorlar." (Tezer, 1998, 64).

Gördüğü göçmenlerin durumu o kadar acıdır ki 9 Kasım 1916 günü not defterine şunları yazmıştır:

> Yollarda birçok muhacir gördük. Bitlis'e avdet ediyorlar. Cümlesi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde; 4-5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmişler. Bu da bir karı kocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak 100 metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için tekdir ettim. 'Bizim evladımız değildir' dediler. Destumi civarında büyük mola, iki saat. Buradaki sıhhiye istasyonunu Şükrü Efendi'ye teftiş ettirdim. Binalar, muhtacı tahkim, bakılmamış. (Tezer, 1998, 66)

Yaşanan yoğun savaşlar nedeniyle Anadolu'da tam bir insan kıtlığı yaşanıyordu. Bir yandan düşmanla cephe cepheye yapılmış savaşlar, öte yandan iç isyanlar yoğun biçimde göçlerin yaşanmasına neden oldu. I. Dünya Savaşı'nda yaşanan Ermeni isyanları nedeniyle Doğu Anadolu'da birçok vilayette nüfus kıyımı ve ardından da sağ kalabilenlerin göçü başladı. Bu olaylar, o dönemin aydın kuşağı için büyük bir endişe nedeni oldu. Boş kalmış yurt topraklarını, bu nüfus kıtlığı içinde yeniden yurt yapmak nasıl olanaklı olabilirdi?

Anadolu'nun Birinci Dünya Savaşı yıllarında işgal ve göçler nedeniyle ne hâle geldiğini canlı bir örnek üzerinden verelim. Karesi sancağında mutasarrıf

İstanbul'a doğru yol almaya çalışan bir aile.

iken Nisan 1918'de Bitlis Valiliği'ne atanmış olan Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında bu görüntüye ilişkin son derece canlı örnekler vardır:

Mazhar Müfit Bey, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında, Atatürk'ün en yakınında bulunmuş kişilerden birisidir. Mütareke döneminden önce, bir görev için mutasarrıflık görevinden ayrılıp İstanbul'a gelmiştir. Dâhiliye Vekâleti'ne uğrayarak oradan yeni görevi için bilgi almıştır. Bu bilgiye göre Ruslar Bitlis'ten çekilmiştir. Buraya üç dört aydan beri ancak üç dört memur gidebilmiştir ve geçici birisi vali vekili olarak valilik görevini yürütmektedir. Vilayet kadrosunu yeniden oluşturmak gerekmektedir. Yeni görevine başlamadan önce Sadrazam Talat Paşa, Mazhar Müfit Bey'i büyük bir iltifatla kabul etmiştir. Sadrazamın verdiği bilgiye göre; vilayetin siyasi ve idari önemi büyüktür; kalkınma ve güvenliğin ne denli önemli olduğunu anlatan Paşa; Mazhar Müfit Bey'e, orada yeniden yönetimi düzenlenmesi isteğini aktarmıştır. Buraya gönderilecek memur bulmak zordur çünkü istila görmüş bir yere kimse gitmek istememektedir. Bu güçlüğü yenmek için bulunan çözüm; o bölgeye gidecek olan memurların maaşlarına yüzde yetmiş beş zam yapmak olmuştur. Sadrazam ayrıca yeni valiye oldukça geniş yetkiler tanımaktadır. Bunun sonunda Mazhar Müfit Bey, kendisiyle gidecek jandarma komutanını, polis müdürünü, maarif müdürünü ve gerekli öteki kişi

ve memurları doğrudan kendisi seçer. Bu kişilerle 15 Haziran 1334 (1918) günü yola çıkmıştır. Önce trenle Pozantı'ya, oradan Tarsus'a, Tarsus'tan Adana'ya ve Adana'dan da Diyarbakır'a ulaşılabilmiştir. Ancak oradan öteye taşıma aracı bulamazlar. Ne yol vardır ne araç. Tek çare, askerî makamlardan yardım istemektir. Bu yardım istenir ve komutanın emri ve askerî menzil teşkilatının yardımı ile bir sal bulunur. Botan Çayı'nı bu sal ile geçmek zorundadırlar. Vilayet idare amirleri ile birlikte sala binenler bu salı hayatlarında ilk kez görmüşlerdir. Bu sala "Kelek" denir. İki yüz, üç yüz kadar gemicitulumu şişirilerek birbirine bağlanmış ve üzerine ızgara biçiminde latalar konulmuştur. Nehrin akıntısına göre bazen hızlı akıntılara kapılarak bazen kıyılara sığınılarak bir haftada ancak Oltu'ya varılabilir. Yeni valiyi ve yanındakileri Oltu'da Siirt Mutasarrıfı Cevdet Bey'le arkadaşları karşılar. Günler boyunca cephelerdeki durum ve içişleri hakkında bilgi alamamanın üzüntüsü içindedir yeni vali. Ve ne gibi haberler olduğunu sorar. Ancak daha yanıtını almadan, ileride kurulmuş çadırların önüne varmışlardır. Bu çadırların ne olduğunu sorduğunda Vali, mutasarrıf "Bitlis Muhacirleri" olduğunu söyler. Anlattığına göre Rus istilasına uğrayan ve hicret edebilen Bitlisliler henüz bütünüyle kendi evlerine ve köylerine dönememişlerdir. Çadırlarda barınmaktadırlar. Aralarında Muş ve Gençli olanlar da vardır. O arada yoksul ve acılı insanlar çevrelerini sarar. Bu insanların yüzünde büyük acılara uğramış olmanın izleri vardır. Hemen hepsi yeni valilerini ve vilayet heyetini büyük kurtarıcı ümitlere bağlanmış olarak karşılamışlardır. Bu görüntü; yeni valide büyük bir sorumluluk altında olduğu duygusunu uyandırır. Manevi ve maddi bir sorumluluktur bu. Bunu anımsayınca ürperir ve çadırları dolaşmaya başlar. Halk ile konuşurken kendi yorgunluğunu unutur; zihni durmadan ona önlemi, hem de ivedi ve olumlu önlemi âdeta haykırmaktadır.

I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan bu yoğun iç göçlere, "Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri" denir. Bunlar Rus işgali ve Ermeni isyanlarının yarattığı şiddet nedeniyle yerleşik oldukları yerlerden kaçmışlardı. Mülteci durumuna düşen bu insanların bir kısmı savaş koşullarına karşın yerleştirilebilmişti. Ama önemli bir kısmı da yerleştirilmeyi bekliyordu. Terk ettikleri topraklar düşman baskısı altındayken bir kısmı iskân edilebilmiş bir kısmı da savaşın sonuna kadar iskân edilmeyi beklemek durumunda kalmıştı. Öyle ki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek bu insanların acıklı durumu sürmüş ancak mübadele sürecinde konu yeniden ele alınarak bir çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Bu soruna yaklaşım; yurt dışından göç yoluyla gelen göçmen gruplarla aynı konumda olmamış; daha çok yardıma gereksinimi olan kitlelere uygulanan yardım programları içine alınmaya çalışılmıştır. 1 Mart 1922 günü, üçüncü toplanma yılı açış konuşmasında; toplumsal temelli yardımlar konusundan söz eden Mustafa Kemal Paşa; Dünya Savaşı'nda "bu cihetlere" iltica etmek zorunda kalan Garp vilayetleri ve üretici halkın birçoğunun memleketlerine döndüğünü ve yarısının yurtlarına ulaştığını belirtir. Yine kurtarılan Adana ve Gaziantep mültecilerinin memleketlerine gönderildiğini anlatmıştır. Henüz kurtarılamayan Batı vilayetleri göçmenlerine de olanaklar ölçüsünde yardıma devam edildiğini belirtir. Yurtlarına yeni dönenlere özel kanun gereği yemeklik, tohumluk verildiğini, kimi muafiyetler sağlandığını anlatır. Muhacir ve mülteci yetimleri için açılan yetim evlerinin birer okul hâline getirilmelerine çalışıldığını belirterek sınır dışında kalan yerlerden iltica eden dindaşların şimdilik yalnız parasal yardım gördüklerini; bu yıl onların ve daha memleket içinde yerleştirmeye gereksinim olanların yerleştirilmelerine başlanılacağını vurgular. Sağlık ve sosyal yardım konularında izlenen amacı da şöyle açıklıyordu:

> Ulusumuzun sağlığını korumak ve güçlendirmek, ölümlerin azaltılması, nüfusun çoğaltılması, salgın hastalıkların etkisiz bir düzeye getirilmesi ve böylece ulus bireylerinin dinç ve iş yapabilecek yeteneklere sahip bir biçimde bedenen gelişmiş olarak yetiştirilmesidir. Bu yurtları düşman elinde kalan yurttaşlarımıza yardım ve bilimsel bir tarzda yerleştirilmelere özel önem verilmektedir. Bu konuda gerekli olan incelemeler yapılmakta ve bu amaçları sağlayacak programlar oluşturulmaktadır (ASD, 1, 1 Mart 1922).

1 Mart 1923 günü Mustafa Kemal Paşa, Şark vilayetleri mültecilerinin durumuna açıklık getirmiştir. Onun belirttiğine göre temel ilke Şark vilayetleri mültecilerinin memleketlerine iadesi ve onların orada iaşelerinin sağlanmasıydı. Öyle ki bu insanların memleketlerine geri gönderilmesi için 1923 yılı Nisan ayında kabul edilen bir yasayla 150.000 liralık bir ödenek konuldu.

Mustafa Kemal Paşa'yı Göçmen Diye Siyasetten Uzak Tutma Çabası

Henüz ulusal savaş bitmeden yani düşman ülkeden kovulmadan önce; Mustafa Kemal Paşa'yı doğup büyüdüğü yer o günkü sınırlar dışında diye siyasetten uzak tutma çabası görüldü. 2 Aralık 1922 günü, Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı Adnan Bey başkanlığında gerçekleşen toplantıda, başkanlık makamından; milletvekilliği seçimi yasasında değişiklik yapılmasına ilişkin bir önergenin görüşüleceği duyuruldu. Konu önemli görüldüğü için Genel Kurul'da okundu ve yasa önerisi olarak encümene gönderilmesi istendi. Öyle ki Meclis Başkanlığı yapılan öneriyi Genel Kurul'da okumadan encümene göndermek için bir atak yapmıştı. Mustafa Kemal bunu, "vatandaşlık haklarından mahrum etme teklifi" olarak gördü ve bu konuya ünlü yapıtı *Nutuk*'ta geniş bir yer ayırdı.

Meclis Başkanlığı'nın bu girişimde bulunması onun oldukça ağrına gitmiş olmalı ki Paşa söz alarak Genel Kurul'a seslenen ünlü konuşmasını yaptı. O konuşmasında şunları söyledi:

> Efendim! Bu kanun teklifi özel bir maksat ihtiva ediyor ve bu özel maksat doğruca şahsımı alakalandırdığından, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum. Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salahattin ve Canik Mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun tasarısı, doğrudan doğruya benim şahsımı vatandaşlık haklarından düşürmek görüşüne yöneliktir. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki: Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler iskân tarihlerinden itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler. Maalesef doğum yerim bugünkü sınırlar haricinde kalmış bulunuyor. İkinci olarak, herhangi bir seçim dairesinin beş senelik sakini dahi değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırımızın haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise, bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve yok etmek isteyen düşmanların hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı. Allah muhafaza etsin, buraya imza atan efendilerin dahi memleketleri sınır haricinde kalabilirdi. Teklif edilen maddedeki şartlara neden sahip değildim: Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şarta sahip bulunmuyorsam, yani beş sene devamlı olarak bir seçim dairesinde sakin olamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin talep ettiği şartı kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lazım gelirdi. Eğer ben bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır istikametinde yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatani vazifemi

yapmamaklığım lazım gelirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları kazanmak isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün millî sınır dediğimiz sınırı fiilen tespit etmemekliğim lazım gelirdi. Zannediyorum ki, ondan sonraki mesaim herkesin malumudur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar mesai sarf etmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki bütün İslam âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Dolayısıyla, bu teveccühlere karşılık vatandaşlık haklarından düşürülmeye maruz kalacağımı asla hatıra getiremezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te, isterse iki üç kişi olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Dolayısıyla ben anlamak istiyorum; bu efendiler, seçim daireleri halkının fikir ve hissinin ciddi olarak tercümanı mıdırlar? Yine bu efendilere karşı söylüyorum. Mebus olmak itibariyle tabii kapsamlı bir sıfatı taşıyorlar. Dolayısıyla, millet bu efendilerle hemfikir midir? Efendiler, beni vatandaşlık haklarından düşürmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, yüksek heyetinize ve bu efendilerin seçim dairelerî halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum! (Atatürk, 2015, 554-555).

Yeni Nüfus Politikası ve Göç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal'in öngörüleri doğrultusunda yeni bir nüfus politikası oluşturuldu. Bu politikanın özü, ülkenin büyüklüğü karşısında nüfus az görüldüğü için var olan nüfusun hızla artırılmasıydı. Bunun için de hem ülke içine hem de ülke dışına yönelik kimi önlemler almak ve girişimlerde bulunmak gerekiyordu. Ülke içinde en önemli konu; nüfusun artışını teşvik etmek, gebelik oranını yükseltmek, bebek ölümlerini de en aza indirmek, ayrıca sağlık düzeyini yükselterek ölüm oranlarını azaltmak ve insan ömrünü uzatmaktı. Dışarıya dönük yapılacak işlerin başında da ülke dışından Türkiye'ye nüfus getirip yerleştirmekti. Bunun için de en önemli kaynak, Batı Trakya olabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa yaptığı bir konuşmada, nüfusu artırmanın gerekli olduğunu belirttikten sonra, "Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz. Bence Garbi Trakya'dan kâmilen Türkleri nakletmek lazımdır." demekteydi. Bu yönde atılmış en önemli adımlardan birisi hiç kuşkusuz mübadeleydi. Mübadele; Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonunda, Lozan'da, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Türk-Yunan Nüfus Değişimine İlişkin Protokol uyarınca, Türkiye ile Yunanistan arsında yaşanan nüfus değişimidir. Türk-Yunan Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye'den ayrılıp Yunanistan'a giden Ortodoks sayısı 1.200.000; Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilen Müslüman sayısı da yaklaşık 500.000 kişiydi. Ancak sözleşme, yalnız sözleşmenin imzalandığı zaman diliminde ve ondan sonraki dönemde göç edecekleri kapsamıyor; Balkan Savaşları'na kadar giden dönemden bu yana göç eden kişileri de kapsamına alıyordu. Bunlar da hesaplandığında mübadele kapsamına giren insan sayısı; üç milyona yakındır. Bu durumda, Mustafa Kemal'in annesi ve kız kardeşi de mübadele kapsamına girmektedir ve mübadeleyi yaşamış insanların tamamına denilmiş biçimiyle "Mübadil"dir.

Türk-Rum nüfus mübadelesi o zamana değin görülmemiş ölçüde kapsamlı bir uygulamaydı. Türk tarihinde ilk kez Balkan Savaşları sırasında da mübadele konusu gündeme gelmişti ama oradaki uygulamada gönüllülük ilkesi bulunuyordu. Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ise zorunluydu. Türkiye'de "mübadele" düşüncesi gerçekte Lozan'a giden Temsil Kurulu'nda vardı. Ancak gerçek belirleyici gelişme, İngiltere'nin önermesiyle Milletler Cemiyeti'nin Norveçli uzman Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirerek bir rapor hazırlatması oldu (Arı, 2021, 144 vd.). Dr. Nansen aldığı görev uyarınca çalışmalara başladı

Balkan Savaşları sonrasında muhacirler. Fotoğraf: Herbert F. Baldwin

ve bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'ya da bir mektup yazdı. Ardından da 12 Ekim 1922 günü İstanbul'a gelerek burada Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi konumunda bulunan Hamit Bey ile görüştü. Gazetecilerle de bir görüşme yaparak, Mustafa Kemal Paşa ile kurduğu temastan söz ederek, onunla bir de görüşme yapmak istediğini belirtti. Dr. Nansen'in önerisi mübadelenin gönüllülük ilkesi temelinde olması yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim tarihinde Nansen'e gönderdiği bir telgrafında, İstanbul'daki Rumların düşünülen mübadele çerçevesinde sorun yaratacağını anlatmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Paşa, İstanbul Rumlarının da mübadele edilmesini istemekteydi (*Tanin*, 22 Teşrinievvel/Ekim 1922).

O dönemde en önemli sorun, Batı Trakya'da süren katliamlardı. 27 Eylül 1922 günü Papa'nın yardımcılarından Kardinal Gaspari bir an önce barış yapılması dileğini dile getirdiğinde, Mustafa Kemal Paşa; Yunan ordusunun terke mecbur olduğu bölgede bulunan bütün kent ve kasabaların yandığını ve halkının her türlü zulme uğradığını belirtti. Aynı zulüm yeni bir şiddetle Trakya'da yapılmaktaydı. Bu insani duyguyu, bugünkü durumu yaratanlar önünde de uyandırılmasını rica etmekteydi (ASD, 1978, 138). Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi; mübadele süreci, Batı Trakya'da uygulanan kıyım ve baskı politikalarının gölgesinde biçimlenecekti ve Mustafa Kemal Paşa da bundan son derece rahatsızdı.

Mübadele Sözleşmesi 30 Ocak 1923'te imzalandı ama eylemli olarak mübadeleye ancak 1923 yılı Kasım ayının sonunda başlanabildi. Üstelik mübadele kapsamına girecek Türkiyeli Ortodoksların büyük kısmı Yunanistan'a çoktan kendiliğinden göç etmiş; Yunanistanlı Türklerin de büyük bir kısmı Türkiye'ye geçmek için yerleşik oldukları bölgeden koparak liman kentlerinde toplanmaya başlamıştı. Mübadele kuralları her ülkeyi, kendisine ait göçmeni kendi

taşıma araçlarıyla taşıma yükümlülüğü getiriyordu. Taşıma işinin başlayabilmesi için de göçü kabul eden ülkenin, kendisine gelen göçmenleri sağlıklı biçimde yerleştirebilmesi için yerleşim alanlarının saptanması başta olmak üzere birçok hazırlık yapması gerekiyordu. Bu hazırlık döneminde parasal kıtlıktan mevzuat eksikliğine; yeniden örgütlenme zorunluluğundan güvenlik konularına kadar birçok konu gündeme geldi. Doğal olarak da bütün bu konular, mübadelenin eylemli olarak uygulanmasını geciktirdi. 1923 yılının Kasım ayında, Türkiye'ye göçmen getirecek olan gemiler yola çıktığında, bu sorunların birçoğu çözülebilmiş, eksiklikler de giderilebilmiş değildi. Göçmenler iskelelere perişan görüntüler içinde yığılmaya başladı. Görüntü her Türk'ün yüreğini kanatacak, vicdanını sızlatacak kadar kötüydü. Bu nedenle resmî ve özel kuruluşlar eliyle, büyük oranda yardım, bağış ve hatta imece kampanyaları başlatıldı.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa da bu süreçte mübadillere gereken katkının sunulabilmesi için elinden gelen her türlü katkıyı sağlamaya çalıştı. Öyle ki evlendikten sonraki dönemde, eşi Latife Hanım'ı özellikle bu konuda etkin bir rol üstlenmeye yönlendirdi ve Latife Hanım da göçmenlere yardım kampanyalarının başaktörlerinden birisi oldu. Örneğin; İzmir'de pek çok kez gösterime giren ve izleyenler tarafından göçmenlerinin yazgılarıyla bağdaştırıldığı için büyük ilgi gören *Giritli Muhacir Kızı* adlı piyes, bu işlevi gören oyunlardan birisi oldu (*Ahenk*, 14 Kânunuevvel/Aralık 1923). Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmir Şubesi'nin üyeleri, göçmenlere yardım toplamak amacıyla Koç Çiftliği'nde bir konser düzenlemişlerdi. Burada düzenlenen konserin kişi başı ücreti beş lira olarak belirlendi. Trenle gidiş geliş ve öğle yemeği bu ücretin içinde yer alıyordu. İzleyenlerin ilgisini çeken bir mehter gösterisi de yapıldı (*Ahenk*, 16 Mayıs 1924).

Türkiye'nin genelinde sürdürülen yardım kampanyasında Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'ın manevi kişiliği önemli bir rol oynuyordu. Onun çabaları ve katılımıyla düzenlenen konserlerden, tiyatro gösterilerinden toplanan paralar, dönemine göre önemli bir orana ulaştı. Örneğin Ankara'da Millî Sinema'da düzenlenen bir konserde Latife Hanım 1.000 lira ile kampanyayı başlattı. Onun katılımıyla para 10.000 lirayı buldu (*Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1924).

Göçmenlerin de hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de eşi Latife Hanım'a ilgi ve iltifatı son derece yüksekti. Bu nedenle yeni doğmuş çocuklara Mustafa, Kemal ve Latife gibi adların verilişinde önemli bir artış görüldü. Örneğin *Türkiye* gemisi Kandiye'den sonra Selanik'e uğrayarak oralardan göçmen yükledi ve sonra da Türkiye'ye doğru hareket edince seyir hâlindeyken gemide dört göçmen kadın doğum yaptı. Yeni doğan bebeklerden ikisine Mustafa Kemal ve Latife adları verildi. Diğer iki bebeğin adı da Mustafa Bahri ve Emine'ydi (*İleri*, 13 Kânunusani/Ocak 1924).

Mübadele göçmenlerine bağış ve yardım kampanyasında Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli girişimi hiç kuşkusuz İslam dünyasına hitaben yayımladığı beyanname oldu. Bu beyanname, onun, göçmenlerin sorunlarının çözümünde kullanılmak üzere gerekli olan ayni ve nakdî yardımlar için İslam dünyasına yardım çağrısını içermekteydi. Bu nedenle onun da uygun görmesi ve yönlendirmesiyle Hindistan'a bir kurul gönderilmesi gündeme gelmişti. Bilindiği gibi, İslam dünyasının Ulusal Kurtuluş Savaşı'na eylemli olarak yoğun bir katkısı söz konusu olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, reisicumhur olarak bir beyanname kaleme alarak Hindistan'a gidecek olan kurulun eline de bu metni vermişti. Bu belge; "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Âlem-i İslam'a Hitabesi" başlığıyla Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yayın organı *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*'nda ve dönemin kimi gazetelerinde yer aldı. Buna ilişkin birçok haber de yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın İslam dünyasına seslenişini içeren hitabenin metni şöyleydi:

> Türk Milleti Allah'ın inayetine güvenerek, hayatını kurtarmaya; yaşamak hakkına malik olduğunu dünyaya göstermeye azmettiği gün, biliyorsunuz ki, bütün vesaitten mahrum, yalnız iman ve aşk-ı istiklal kuvvetine malikti...
>
> Türkler; bu sayede istihsal [elde] ettikleri zaferle mücadelelerini tenviç ederlerken, alem-i islamın pek ulvi bir alaka ile mütehassis olduklarını şükranla görmüş ve bunu daima minnetle yadetmekte bulunmuştur.
>
> İşte bu alakaya istinaden şimdi de din kardeşlerimizden yine kendi kardeşleri için şefkat ve merhamet riva ve tevassutta bulunuyorum.
>
> Türk Milleti zafere kavuştu; fakat elyevm muazzam bir iş karşısındadır.
>
> Yunan idaresi altındaki dindaşlarımızın mübadelesi ve Türk toprağında iskânları... Bu kardeşlerimiz bugün Yunan zulmü altında inliyor. Bütün gün muhtelif mahallerden gelen feryadnameler, her Müslüman kalbini refte getirecek, her Müslüman'ı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların bir an evvel kurtarılmaları artık her şeyden evvel bir vecibe-i diniye olmuştur.
>
> Bizler gibi birer yuva sahibi olan ve yekûnu altı yüz bini geçen kardeşleri Türk toprağına kavuşturmak, ıstıraplarına, sefaletlerine hitame [son] vermek pek büyük bir iştir. Kardeşler, Türk Milleti ne kadar vesaite malik olursa olsun, bu vesait yine kâfi değildir; harp esnasında Yunanların ayak bastıkları Anadolu mamureleri bugün birer virane olmuştur; Yunan hırs-ı cinayetine kurban giden kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür.
>
> İşte dindaşlar; bu yerleri imar etmeye, duçar oldukları mahrumiyet ve sefaletten bir an evvel halas edilmeleri [kurtulmaları] lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralarda iskâna, altı yüz bin kişiye ekmek vermeye, meva [yer, mekân] bulmaya çalışan Türkler, kardeşlerinin sefaletten telef olmamaları için Alem-i İslam'ın mürüvvetine müracaat ediyor...
>
> Dindaşlık rabıta-i kutsiyesiniz feyyaz tecelliyatına ümitvar ve muntazır [bekleyen] bu zavallı kardeşlerimiz için, müşterek bir hayır ve şefkat müessesi olan Hilal-i Ahmer'in vaki olacak teşebbüsatına bütün Âlem-i İslam seve seve ve kemal-i memnuniyetle zahir olacağından şüphem yoktur. Hilal-i Ahmer, bu dinî vazifesinde de muvaffak olması için Alem-i İslam'ın lütuf ve muavenetine arz-ı ihtiyaç ediyor. Yapacağınız en ufak bir muavenetin birkaç Müslüman ailesinin hayatını kurtaracağını düşününüz; doğrudan doğruya aynen ve nakden gönderilecek ianet de şükranla kabul edilecektir.
>
> Bugün ezici bir harman içinde bulunan ve yarın iskân ve iaşe edilmek için bin müşkülatla pençeleşecek olan Rumeli Müslümanlarının yegâne istinatgâhları, imanları ve yegâne ümidleri din kardeşlerinin ulviyet ve necabetidir.
>
> Cenabı- kebira cümlemizin yardımcısı olsun." (*THAM*, III/ 30 (15 Şubat 1924), 169-170)

Mustafa Kemal Paşa'nın İslam âlemine yayınladığı bu beyanname, bu coğrafyadaki Müslümanların dinî duygular içinde göç ederek zor duruma düşmüş dindaşları yardıma çağırıyordu. Bu heyette başkan olarak Antalya Mebusu Rasih Efendi, üye olarak da Hilal-i Ahmer üyesi Kemal Ömer Bey ve Hilal-i Ahmer Baş Muhasebecisi Nedim Bey bulunuyordu (Akgün, 22). İngilizler ise kendi sömürgeleri altındaki Hindistan'da bu heyetin bulunuşunda bir sakınca görmedi. Bu nedenle herhangi bir engelleme çabasına da girmediler. Rasih Efendi bu seyahatleri ile ilgili olarak bir gazeteye şunları söylemişti: "Ümit edelim ki, Hindistan'da pek çok sevilen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti ve neşrettiği beyanname bizi sair çevrelere müracaattan vereste eder." demişti (*İleri*, 6 Kânunusani/Ocak 1924).

Mübadele konusu, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra oluşmaya başlayan muhalefetin de önemli dayanak noktalarından birisi oldu. Cumhuriyet devrimlerine özü itibarıyla karşı olan ve bu nedenle devrimleri mübadele üzerinden yıpratmak isteyen kişiler, mübadele işlerinin iyi yürütülemediğini ve yapılan yanlış işler nedeniyle getirilen mübadillerin âdeta büyük bir kıyıma itildiğini ileri sürüyorlardı. Bu nedenle Meclis'e bir de gensoru verildi. Atatürk, Başvekil

İsmet Paşa'nın önceden planlı biçimde kurgulanmış bu gensoru girişimine bir karşı hamle ile yanıt verdiğini ünlü yapıtı *Büyük Nutuk*'ta dile getirir. Onun anlattığına göre 20 Ekim 1924 günü mebuslardan Hoca Esat Efendi bir takrir vermiş mübadil ve göçmenlere ait ve orta mekteplere ne kadar ücretsiz öğrenci alındığını ve nerelerde ilkokullar açıldığına dair sorular sormuştur. Bu soruların kapsamındaki konular, ulusu ilgilendiren sorunlardı. Bu sorunlar vekilleri eleştirmek için pek uygundu. Özellikle de mübadele ve iskân işlerinde herkesi uğraştıracak noktalar açıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın kendi anlatımına göre bizzat kendisi bile gezileri sırasında tanıklıklarında, mübadele ve iskân işlerinin gelişme biçiminden yakınmış ve Ankara'ya dönüşünde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılmasıyla bütün hükûmet araçlarının bu hususta ilgi ve çabalarını sağlayacak bir biçimi hükûmete önermişti. Bunda hükûmetle mutabık da kalmıştı. Bu husus bile, saldırıya geçeceklerin bu temelde çok taraftar kazanmaları olasılığını güçlendiriyordu. Gazi bu girişimi bir "komplo" olarak değerlendiriyordu. Bunu bir komplo olarak tanımlayınca da çözümünü bulmak onun deyimiyle zor olmamıştı. Meclis genel görüşmeye geçmişti. İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu önerilerde bulundu:

> Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle muhalif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı hatipler, başvekilin, devletin iç ve dış siyaseti hakkında ariz ve amik tafsilat vermesi arzusunu ihzar buyurmuşlardır. Bu arzulara tamamen ve memnuniyetle katılıyorum. Mübadele Vekili, büyük meclisin oyları ve onayıyla başkan vekilliğine seçilmiştir. Fakat bu münasebetle açıklamanın ehemmiyet ve şümulünün hiçbir surette inkıta etmemesini teklif ederim. Ben güzel taktiği severim (Atatürk, 2015, 645).

Böylece hükûmet sahnenin perdesini kaldırmış ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını uygulamasını sonlandırmıştı. Hükûmet sürekli olarak açıktan ve cepheden kabul etmişti.

Reisicumhur bu siyasi hesaplarda, açıkça İsmet Paşa'ya destek vermiş ve böylelikle muhalefetin ön yargılı ve kasıtlı girişimi açığa çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis açış konuşmaları başta olmak üzere, birçok konuşmasında mübadele ve göç konularına değindiği, sorunların hızla çözümü için yoğun bir istek gösterdiği ve çaba harcadığı görülüyor.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 günü, ikinci dönem, birinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada da mübadeleyi "uhut icabından" biçiminde değerlendirmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti birçok zorluğun yanında mevsimin de şiddetli zorluklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Buna karşın, ülke içinde nakil ve iskân işleri geçmiş yıllara oranla iyi yönde gelişmektedir. Yeni vatandaşlarımız olarak adlandırılan mübadillerin bir kısmı daha şimdiden geçimlerini doğrudan kendileri sağlayacak duruma getirilmişlerdir. Mübadele işlerinde daha çözmek durumunda kalınan zorluklar büyüktü. Bu sorun ile ulus, önemle ve yakından ilgiliydi (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani/Kasım 1923.).

SONUÇ

Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken onun kuruluşunda rol oynayan etkenlerin en önemlilerinden birisi göç konusudur. Devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kendi öz yaşamında da göçün ve göçmen olmanın etkileri görülür. Hem Cumhuriyet'in kuruluşunda hem ulus devlet düşüncesinin oluşumunda hem de bu düşüncenin yaşama geçirilişinde göç ana belirleyici konulardan birisidir. Bir anlamda tarihsel koşullar göçleri yaratmış ve göçler de zorunlu olarak ulusal devlet düşüncesini beslemiş ve geliştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk hem Türk Devrimi'nin düşün önderi hem de devletin kurucusu olarak bir göçmen ve mübadil ailesinin çocuğudur. Bu etkiler altında onun, göç, göçmen ve bu olgu ve süreçlere ilişkin konulara belirgin bir duyarlılıkla yaklaştığı açıkça görülür.

KAYNAKÇA

Ahenk, 14 Kânunuevvel/Aralık 1923.

Akgün, Seçil; Karal Murat. Uluğtekin (2002): *Hilal-i Ahmer'den Kızılaya*, C. II, Ankara.

Arı, Kemal (2017): "Misak-ı Milli'nin Tarihsel Anlamı: Düş mü Gerçek mi?", *Yeni Türkiye: Mîsâk-ı Millî* özel Sayısı, Yıl 23, Sayı 93 (Ocak-Şubat).

Arı, Kemal (2017): *Zübeyde'nin Sarı Paşası*, C. 1, 5 Şubat Yayınları, Kocaeli.

Arı, Kemal (1992): "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (Mart).

Atatürk, M.K. (2015: *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), 1961, C. I, 2. baskı, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), 1972, V, Ankara.

Güler, Ali (1999): "Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15/45.

Gündüz, Asım (1973): *Hatıralarım* (haz. İhsan Ilgar), İstanbul.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisani/Kasım 1923; 11 Mart 1924.

İleri, 6 Kânunusani/Ocak 1924; 13 Kânunusani/Ocak 1924.

İpek, Nedim (1994): *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kemal Arı (2021): "Lozan Barış Görüşmeleri ve Nüfus Mübadelesi", İlk ve Son Barış, Lozan, Boyut Yayınları, İstanbul.

Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (2010): *Zabit ve Kumandan İle Hasb-i Hal*, Gnkur. ATASE Yayınları, Ankara.

Tanin, 22 Teşrinievvel/Ekim 1922.

Tezer, Şükrü (1989): *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yayınları, Ankara.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası (THAM), 1924, III/30 (15 Şubat).

Yavuz, Nuri (2008): "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz.

2. BÖLÜM

MÜBADELE VE GÖÇ

Pendik Kilisesi'nde Paskalya ayini, 1921. (Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

MÜBADELE ÖNCESİ PENDİK RUMLARI

Dr. Neval KONUK HALAÇOĞLU*

1923 yılı öncesinde Türk ve Yunan halkları arasında gerçekleştirilen nüfus değişimi sonrasında İstanbul Pendik'te ikamet eden Rum mübadiller çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda İstanbul'daki Rumların faaliyet merkezleri olan Fener-Rum Patrikhanesi, Mondros Mütarekesi sonrasında Pendik ve civarında kurulan çeteler ile Rumlar, Yunanlar ve İngilizler tarafından çıkarılan olaylar, Pendik'te Rumlar tarafından yapılan ayazmalar, Saint George Kilisesi, yetimhane ile okullara yer verilmiştir. Bu kurulan çete ve asayişi bozma yönündeki faaliyetler de Yunanistan ve Anadolu'da meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ele alınmıştır.

Yunanistan'ın en büyük hedeflerinden birini, İstanbul'un denetimini ele geçirmek ve Türkleri buradan atmak oluşturmaktadır. İstanbul'da bulunan Rumların faaliyetlerinin merkezini başta Fener Rum Patrikhanesi, kiliseler ve okullar oluşturmuş ve Rum cemaati bu kurumlar aracılığıyla organize edilmiştir. Rumların faaliyetlerinde Rum basınının da büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Rumların İstanbul'daki faaliyetlerinin sonlanmasında, İstanbul Hükûmeti'nin bütün bu gelişmeler karşısında olayın tırmanmasını önleyen girişimlerinin yanı sıra Anadolu'da yapılan savaşta Türk ordusunun kazanmış olduğu başarı temel etken olmuştur.

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü neval.konuk@marmara.edu.tr

Pendik'in Tarihi

Pendik ilçesi İstanbul il sınırları içerisinde yer almaktadır. Anadolu istikametinden gelindiğinde İstanbul'a giriş kapısı niteliğinde olan ilçe, Kocaeli Yarımadası'nın güneybatısında yer alır. Kuzeyinde Ömerli Barajı ve Şile; güneyinde Marmara Denizi; batısında Kartal, Çekmeköy, Sancaktepe ve Sultanbeyli ilçeleri; doğusunda ise Tuzla ve Gebze ilçesi bulunmaktadır. Pendik ilçesi, İstanbul merkezine 39 km uzaklıkta olup İstanbul sınırı dışında kendisine en yakın il merkezine (Kocaeli) kara yolu ile olan uzaklığı 72 km, deniz yolu ile (Yalova) ise 25 km'dir. Marmara Denizi ile kıyısı olan ilçenin, deniz ulaşımı ile beslenmesi, bölgede var olan havaalanı ve Anadolu'daki çeşitli yerleşme merkezlerini İstanbul'a bağlayan demir ve kara yollarının ilçeden geçmesi Pendik'in çevresi ile ulusal ve uluslararası bağlantısını sağlamaktadır.

Pendik'in[1] bilinen en eski adı "Pandikapion", Pantikapeum (Pantikape)'dir. Roma kaynaklarında da Pendik'e "Panticio, Pantecio ve Panticia" adı verilmiş olduğu görülür. Bizans dönemindeki adı "Pantecion" (Pantiki) olup "her tarafı surlarla çevrili" anlamına gelmektedir. İstanbul Boğazı kıyılarındaki burunlarından biri olan Pantecion'dan (Fil Burnu) ayırt edebilmek amacıyla Pendik'e "Kadıköy

1 Neval Konuk (2010): *Tüm Tarihi ile Pendik* İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, s. 416.

Pendik"i denildiği de olmuştur. Latin Hükûmeti egemenliği altında kaldığı dönemde buralara Latince "duvar" anlamına gelen "Penindakot" denildiği de ifade edilmektedir.

Küçük bazı ayrıntıların dışında hemen hemen bütün kaynakların üstünde birleştiği nokta, Pendik kelimesinin "duvar" anlamına geldiği ve İstanbul'a egemen olan devlet ya da hükûmetlerin doğudan gelecek saldırıları önlemek için burada bir savunma hattı ve kale meydana getirmiş olduklarıdır.

"Penç" kelimesi küçük bazı değişikliklerle pek çok dilde "beş" anlamına gelmektedir. Bu noktadan hareketle Pendik isminin kaynağı ile ilgili olarak başka farklı yaklaşımlar da vardır. Pendik kelimesinin; "beş köy", "beş burun", "beş çıkıntı", "beş balıkçı köyü" gibi anlamları olduğu ifade edilir. Bu yaklaşıma göre "beş burun" anlamına gelen Pendik ismi yaklaşık 700 yıldır kullanılmaktadır. Aydos Kalesi'nin Osmanlılar tarafından fethinden sonra, bölge için "beş surlu mahal", "beş burun" anlamına gelen Pendik ismi kullanılmaya başlanır.

Bir görüşe göre; manav Türkmenler tarafından Merkez, Dolayoba, Yayalar, Şeyhli ve Kurtköy'e ortak ad olarak Farsça "Penchdeh" ismi verilmiş olup Pendik ismi kaynağını bu kelimeden almıştır. Pench; beş, deh; köy anlamındadır. Ancak bu varsayım herhangi bir kaynağa dayandırılamamaktadır.[2]

Bir diğer görüş ise Pendik'in "beş balıkçı sandalı" anlamına geldiği şeklindedir. Buna göre kelime Rumcadan gelmektedir. Pendik'in de eski bir Rum balıkçı köyü olması bu görüşe dayanak olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Bizans döneminde adı Pantecion (Pantiki) olup "Her tarafı surlarla çevrili anlamına" gelmektedir. İlçenin bilinen en eski adı Pantikapeun'dur. Roma, Bizans, Doğu Roma ve Latin imparatorlukları dönemlerinde her tarafı surlarla çevrili beş duvarlı anlamına da gelen Pantichion, Panlihion ve Tayni Tiyni isimleri de kullanılmıştır.

Aydos Kalesi'nin 1398'de Osmanlılar tarafından fethinden sonra bölge, "beş surlu mahal", "beş burun" anlamına gelen Pendik ismi kullanılmaya başlanmıştır. Günümüze gelinceye kadar da bu isim kullanılmaya devam etmiştir.

Roma İmparatorluğu, MÖ 5 yılında Kalkhedon'a (Kadıköy) ayak bastıktan sonra MÖ 74 yılında Pendik'in de bağlı olduğu Bitinya'yı egemenlik altına alır. Pendik, MS 255'te Got İstilası sonrası diğer bir hükümdarlık olan Perslerin Kadıköy'e yaptıkları seferlerin de uğrak yeri olur. Pendik'te Dolayoba köyü yakınlarında bulunan Temenye Höyüğü bu dönemlerle ilgili önemli bilgiler içermekteydi.[3]

Pendik'te Osmanlı Hâkimiyeti

Pendik, 11 Haziran 1329 tarihindeki Pelekanon Savaşı'yla Osmanlı hâkimiyetine ilk olarak geçer. Orhan Gazi, İzmit Körfezi'nde sahildeki Hereke, Tavşancıl, Eskihisar, Gebze, Darıca, Tuzla, Pendik, Kartal, Maltepe ve Bostancı gibi yerleri ele geçirir.

1402 Ankara Savaşı sonrasında Fetret döneminde Süleyman Çelebi, Timur'un beratı ile Rumeli'ye geçerek sultanlığını ilan eder. Şehzade Süleyman Çelebi, desteğini sağlamak amacıyla Bizans İmparatoru Manuel ile Gelibolu'da bir anlaşma imzalar. Mayıs 1403 yılında imzalanan bu anlaşmaya göre, kendisine Silivri'ye kadar Rumeli'deki yerlerin bırakılması şartıyla İzmit Körfezi'ndeki Pendik, Tuzla, Darıca, Gebze, Eskihisar, Tavşancıl, Hereke ve İzmit Bizans'a bırakılır. Böylece Orhan Gazi'nin Osmanlı topraklarına kattığı

2 Mustafa Tayar (2017): *Pendik Yaşayan Şehir*, İstanbul: Pendik Belediyesi Yayınları.

3 Savaş Harmankaya, "Pendik Kazısı 1981", IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1983, s. 25-29; Soyhan, H. Cihat, "Pendik'te Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1978, s. 139-158; Papadopulos, J.B., "İstanbul ve Pendik Kitabelerine Dair", KSyll, 4, 1871, s. 128-188; Ioannes P. Miliopulos, "Περί Παντειχείου (Panteikhion'a (Pendik) Dair", Byzantinische Zeitschrift 22, 1923, s. 451-458; Raymond Janin, "La banlieue asiatique de Constantinople Étude historique et topographique (Suite [1.])", Échos d'Orient, tome 22, n°130, 1923, s. 196-198.

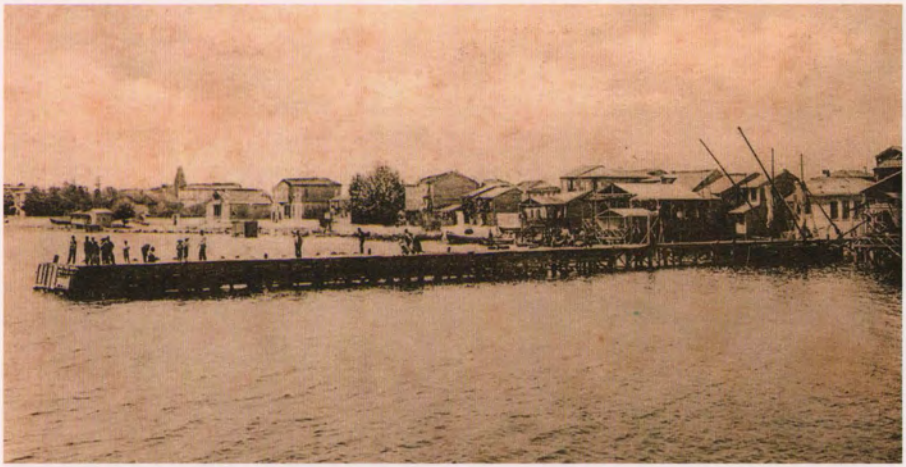

1910'lu yıllarda Pendik'in genel görünümü. (Neval Konuk Halaçoğlu Kartpostal Arşivi)

bölge tekrar Bizans'a geçer. Sahildeki kasabalar yaklaşık 17 yıl süreyle Bizans egemenliğine yeniden girmiş olur. Çelebi Mehmet, Orhan Bey'in fethettiği, kardeşi Süleyman'ın ise Bizans'a geri verdiği sahil köy ve kasabaları geri almayı başarır. Çelebi Mehmet'in komutanlarından Timurtaşzade Umur Bey komutasındaki ordu kısa zamanda Hereke, Gebze ve Eskihisar'ı ele geçirir. Darıcalı Rumlar ise Osmanlı ordusuna direnmeden teslim olur.

İzmit-Kadıköy arasındaki bu sahil çok uzun süren savaşlar sonucu Türklerin hâkimiyetine geçer. Âşıkpaşazâde şöyle der: "El-hâsıl bu deniz kenarında kâfir Hisarcıkları, kim vardır şimdiye değin gâh Müslümanlara dönerdi ve gâh kâfire dönerdi, tâ Murad-ı Hân oğlu Mehmed'e değin."[4]

Pendik, Osmanlı döneminde önceleri Gegbuze (Gebze) kazasına bağlı iken daha sonra Üsküdar Mutasarrıflığı'na bağlı Beykoz/Yakacık/Kartal kazası bünyesinde bir karye (köy) olur. Merkezdeki Rum, Ermenilerin ticaretle, Müslümanların daha çok tarım ve zeytin yetiştiriciliği ile uğraştıkları bilinmektedir.

Kasabanın İskânı ve Rum/Bizans Mimari Eserleri

Pendik kasabası ise merkezde ve ona bağlı köylerde farklı fonksiyonel alanlara sahiptir. Merkezde ekonomik, dinî, kültürel çeşitli faaliyetler yapılmaktadır. Ama, yapılan bu faaliyetler nüfusun neredeyse tamamını Hristiyanlar oluşturduğu için tamamen gayri-İslami'dir. İkinci alan köylerde ise, tamamen İslami bir düzen hâkimdir. Her köyde bir cami vardır. Pendik merkezde ilk cami ise 1909'da Sultan Reşad adına inşa edilmiştir.[5]

4 "Anı beyan eder kim Sultan Mehmed Burûsa'da imâret yaptı, ana birkaç pâre köyler istedi kim vakfede, bulduğu köyleri ne sûretle buldı. Halk itdi, "Sultân'ım bu deniz kenarında hayli köyler vardırkim, Müslüman vilayetinin içindedir ve illâ İstanbul'undur" dediler. Sordı bildi, üzerine leşker gönderdi. Birisi "Geğibuze/Gebze"dir "Hereke"den âkâru [öte yandan, yukarı], kâfiri gördikim leşker gelir hisarı bırakdı, İstanbul'a kaçdı. Biri dahi "Eski Geğibuze"dir, ol cenk etdi anı yağma etdiler aldılar, evlerini Müslimanlara verdiler. Biri dahi "Darucudır", ol ahidle verdi anı dahi imârete vakf etdi. Biri "Pendik"tir, kâfiri İstanbul'a gitti. El-hasıl bu deniz kenarında kâfir Hisarcıkları kimvardır, şimdiye değin gâh Müslümanlara dönerdi ve gâh kâfire dönerdi, ta Murad-ı Han oğlu Mehmede değin". *Âşıkpaşazade Tarihi*, Derviş Ahmed Aşıki: Tavarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi) Maarif Bakanlığı'nın Osmanlıca basımı, İstanbul 1332, s. 93-94.

5 Neval Konuk Halaçoğlu (2021): *İstanbul'da Son İnşa Edilen Selâtin Camii Pendik Reşadiye Camii, The Last Sultan Mosque of Istanbul: Pendik Reshadiye Mosque*, Pendik Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 108.

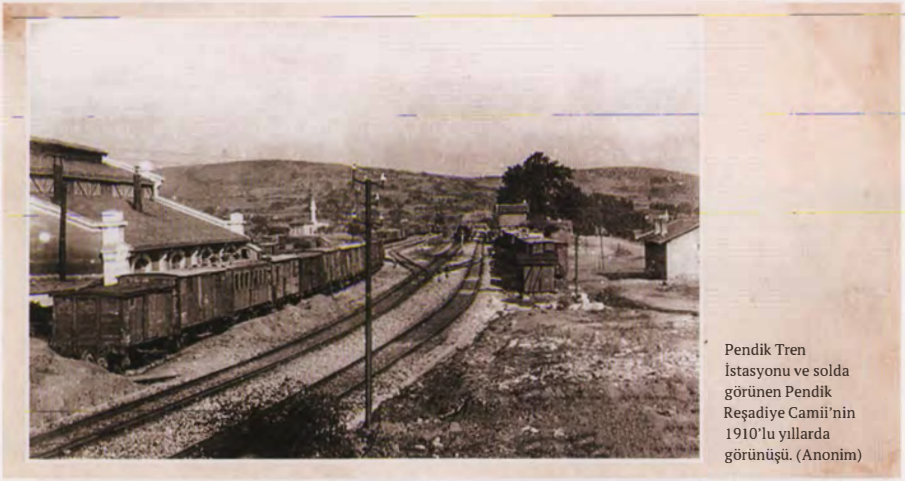

Pendik Tren İstasyonu ve solda görünen Pendik Reşadiye Camii'nin 1910'lu yıllarda görünüşü. (Anonim)

Gayrimüslim ve Müslüman halkı birleştiren pazar, merkezdeki Saint George Kilisesi'nde yapılan ayinden dolayı pazar günleri kurulmaktaydı. Bu durum mübadele sonrasında da 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.

Klasik anlamda; ulu cami, kale ve çarşı etrafında kümelenen Osmanlı şehri, Pendik'te merkez kilise etrafında şekillenmiştir. Merkez kilise, kasaba dokusu içinde ön plana çıkmaktadır. Pendik'te Osmanlı şehrinin odak noktasını teşkil eden cami yerine kilise, sadece dinî ibadetlerin yerine getirildiği bir mekân değil, etrafına kurulan pazar nedeniyle çeşitli sosyal ve etnik halkaların bir buluşma noktası olarak kasabada kabul edilmiştir. Osmanlı şehir yapılanmasında hâkim unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan vakıflar ise kasabanın merkezinde karşımıza çıkmaz. İskeleden yapılan ticaret; kasabaya çeşitli bölgelerden tüccarların gelmesine, kültürlerin kaynaşmasına yol açmıştır. Ayrıca köylerde geniş tarım arazilerinde üretilen malların çeşitliliği de bu ekonomik gücü arttırır.

Pendik'in yapılanmasının Osmanlı şehrinde görülen; cami yerine merkez kilise, pazar ve merkezde hiç kurulmayan vakıf sistemiyle kendisine temel olarak mahalle tipi yapılanmayı almış bir yerleşim modeli olduğunu kısaca söylemeniz mümkündür. 19. yüzyılda Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinin mirasından parçalar taşısa da özgün niteliklerini de bu karışıma eklemeyi başarmış ve nevi şahsına münhasır bir yapı ortaya çıkmıştır. Kasabanın merkezinde Saint George Rum Ortodoks Kilisesi ön planda gözükse de kamu görevlisi Müslüman unsur da aynı mekânın sakini olarak yaşantısını sürdürmekteydi. Ayrıca, canlı bir ticari ve ekonomik hayat mevcuttur.

Pendik'te kaynaklarda tespit edilen ayazmalar[6] vardır. Bunlar:

Agios Ioanis Prodromos Ayazması: Tuzla yolu üzerinde Temenye mevkiinde yer almaktaydı. Etrafı ağaçlarla çevrili iki yanı ve üzeri kaba taş ile örülü bir su yolu olduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşmayan ayazmada 1924 yılına kadar, 29 Ağustos günleri ayinler yapılmaktaydı.[7]

Agios Pandeleimeon Ayazması: Pendik merkezde, eski Motor İskelesi'nin karşısına denk gelen Balıkçı Sokak'ta bulunmaktaydı. Bir kuyudan ibaret olan ayazma, 1940-1941 yılları arasında belediye tarafından kapatılmıştır.[8]

6 Ayazma, Yunanca kutsal anlamındaki "hagaizma" kelimesinden gelmektedir. Hz. İsa'ya adanan su ve su kaynaklarına (kuyu, pınar, çeşme gibi) ayazma adı verilir.
7 Neval Konuk, age., 2010, s. 21.
8 Neval Konuk, age., 2010, s. 21.

Fotoğrafın sağ tarafında, Rum Mezarlığı bulunuyor. (Bugünkü Pendik Merkez İlkokulu'nun bahçesi) (Anonim)

Agios Stefanos Ayazması: Kartal-Pendik arasında, Yunus mevkiindeki Çimento Fabrikası (şimdi bir AVM'dir) karşısında yer almaktaydı. Halk arasında "Meşeli Ayazma" adıyla meşhurdu. Ayazmanın bu isimle anılmasının sebebi iki ulu meşe ağacının yanında yer almasıydı. Etrafı duvarlarla çevrelenmiş ayazma, yeraltında bir tonozdan ibaretti.[9] Ayrıca, Kurfalı ve Çınardere yakınlarında Kubbeli Sarnıç adıyla bilinen bir yapı da bulunmaktaydı.[10]

Merkezde geniş ve iyi örgütlenmiş yollarla, geniş tarlalar içerisinde müstakil evler yer almaktaydı. Merkezde 100 öğrencili Pendik Rum Mektebi ile 154 öğrencili Pendik Rum İnâs (Kız) Mektebi yer almaktaydı.[11]

Çarşı'nın merkezinde yer alan Saint George Rum Ortodoks Kilisesi'ni gösteren bir kartpostal ile kilisenin avlusunda Paskalya'da "Kasiyani'nin Marşı" adlı Hristiyan ilahisini çalan öğrencileri gösteren bir fotoğraf da günümüze ulaşmıştır. Fotoğrafta maestronun 1921'de Vasilios Kamaradis olduğu belirtildiğinden, fotoğrafta muhtemelen bu yıla aittir. Ayrıca, Kilise'ye ait bir mühür ile 1899 Konstantinos İkonomo yazılı mühür baskıları da tarafımdan tespit edilmiştir. Konstantinos İkonomo, muhtemelen kilisenin en üst düzeydeki rahibi ya da bölgenin en muteber kişisi olmalıdır.[12] Pendik'te bir Rum yetimhanesi de bulunmaktaydı.[13]

Pendik Aziz Georgios Kilisesi mührü. (Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

1899 Konstantinos İkonomo'nun mührü. Bu kişi, kilisenin en üst düzeydeki rahibi ya da bölgenin en muteber kişisi olabilir.

9 Neval Konuk, age., 2010, s. 21.

10 Eski adı "Çopani" olan sarnıç, 4,70x4,80 metre ebatlarında olup, kubbesi altı adet kolon üzerine oturmaktaydı. Neval Konuk, age., 2010, s. 26.

11 Hülya Toker (2006): *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, s. 353.

12 Yunanca mühür baskılarının çevirisi Doç. Dr. Esra Özsüer tarafından yapılmıştır.

13 Yetimhanenin denize ve çam korusuna yakın olduğu bilinmektedir. 1920 yılında 300 çocuk barınmaktaydı. Deniz banyosu olanağına sahip yetimhanenin, oldukça temiz ve çocuklara ilgi gösterilen bir yer olduğu ifade edilmektedir (Neval Konuk, age., 2010, s. 32).

Osmanlı şehrinin en önemli özelliklerinden biri sınıf esaslı olmayan ayrışımdır. Mahallede aynı etnik veya dinî gruptan insanlar bir arada yaşardı. Müslim ve gayrimüslim aynı mahallede ikamet etmediği gibi, farklı etnik kökene sahip nüfus da farklı mahallelerde yerleşirdi. Örnek olarak azınlıklar İstanbul'da kenarda, sur dışında yaşarken Pendik sahil kıyısında ve iskele civarında Rumlar yaşamaktaydı. Dolayoba, Yayalar, Şeyhli, Kurt, Emirli, Kurna ve Kurtdoğmuş köylerinde ise Müslümanlar yaşamaktaydı. Aynı özelliklere sahip Pendik merkez ve Batı (Fransız) Mahallesi'nde gelir açısından farklılık yoktu. Bu durum köylerde üretilen mahsullere ve meslek çeşitliğine göre farklılık göstermekteydi.

Karye-i Pendik Millet-i Rum Muhtar-ı evvel. (Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Bende-i Mihaili Muhtar-ı sanisi Aleksi Pendik Karyesi sene 1318. (Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Pendik, ilki 1798'de olmak üzere üç büyük yangın geçirir. En son 1899 yangınından sonra tamamen yanarak kül olur. 1899 Büyük Yangını'nda Pendik'te bulunan 1.200 hane ile dükkân yanar ve yeniden yerleşilemeyecek hâle gelir. Yangından sonra 1900 yılında Âyân Meclisi Hariciye Encümen Reisi Azaryan Efendi, padişahın irâde-i seniyyesi ile Pendik'in yeniden kurulmasına memur edilir. Azaryan Efendi, Paris'ten mühendis ve mimarlar getirterek yeni yerleşim planlarını çizdirir ve yeniden yapımı için ilk çalışmaları başlatır.

Pendik Âyân Meclisi Hariciye Encümen Reisi Azaryan Efendi. (Anonim)

Şimdiki Pendik merkezi Azaryan Efendi'nin çizdirdiği o plan doğrultusunda oluşturulur. Böylece Pendik, Osmanlı Devleti'nin ilk planlı kasabası olma unvanını kazanır. Azaryan Efendi, bu planı çizdirirken adının ilk harfi ile Pendik merkezin ortasına imzasını atar. "A" harfi, ayakları sahile doğru uzanacak şekilde planlanır. Eski belediye binasının önündeki parkta birleşen Gazi Paşa ve İsmet Paşa Caddeleri "A" harfinin iki ayağını, Dr. Orhan Maltepe Caddesi ise harfin ortasındaki çizgiyi oluşturur.[14]

1870 yılında kurulan Pendik Gar Müdürlüğü ve demir yolunun hizmet vermeye başlamasıyla Pendik sayfiye yeri olarak ön plana çıkmış, köşkler yapılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılda ise Osmanlı'nın geleneksel toplum yapısı Batı'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin ardından, Tanzimat Dönemi'nde yaşanan değişimlerle derinden sarsılmaya başlamıştır. Bu dönemde İstanbul'da çok merkezli ve insan ölçeğindeki yapı değişmiş, şehirde araba yolu açılmasıyla ilk defa araçlar insanlara göre öncelik kazanmıştır. Demir yolunun yapımı ve Pendik'e erişim imkânlarının artmasıyla tatil ve sayfiye yeri kimliği pekişerek ondan fazla otel (Pendik Palas, Madalyon Bahçesi, vd.) ve konaklama tesisinin inşa edildiği ve nüfusun artmaya başladığı görülmektedir. İstanbul'un son "Selâtin Camii" olan 1909 tarihli Pendik Reşadiye Camii de kasabanın merkezine Müslüman göçlerin artması

14 Bu planın orijinal çizimi tarafımdan SALT Arşivi'nden bulunarak bir kopyası Pendik Belediye Başkanı Sayın Ahmet Cin Bey'e 30 Kasım 2021 günü hediye edilmiştir.

1900 yılında Azaryan Efendi tarafından hazırlan Pendik'in planı. (Salt Arşiv)

sonucunda ortaya çıkan ibadet ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiştir.[15]

1960'lı yıllara gelindiğinde açık ekonomiye geçişin hızlanması, özel sektör yatırımlarının harekete geçmesi, ulaşım ve haberleşmenin gelişimi ile İstanbul büyük bir nüfus çekim merkezi olur. Bu döneme kadar sayfiye yeri kimliğini koruyan Pendik'in, iç göçün başlamasıyla fiziksel yapısında büyük değişim ve gelişmeler yaşanır.

Pendik'te nüfus 1935 yılında 4 bin iken yurt dışından ikinci bir göç dalgasıyla 1960'ta 14 bin, 1970'e girildiğinde ise 30 bini bulur. 1970 yılında sanayi alanlarının yoğunlaşması, mevcut iş yerlerinin yenilenme ve yükselme yoluyla yoğunluklarının artmasıyla sahilde bulunan konakların ve yazlıkların yerini çok katlı yapılar alır. Bu durum, Pendik'in kent dokusundaki tarihî ve kültürel kimliği oldukça tahrip etmiştir. 1975-1987 dönemlerinde E-5 Karayolu ve TEM Otoyolu'nun yapımı sonrasında erişim olanaklarının artması sonucu kent hızla büyümüş ve kuzey yönünde TEM otoyolu doğrultusunda gelişme göstermiştir.[16]

Kartal Belediyesi'ne bağlı olan Pendik, 4 Temmuz 1987 tarihinde 19507 sayılı *Resmî Gazete* de yayımlanan 3392 sayılı kanun ile ilçe olur ve teşkilatlanmasını tamamlayarak 11.08.1988 tarihinde fiilen faaliyete geçer.

Rum Kavramı ve Osmanlı'da Rumlar

"Rum" deyimi başlangıçta, Roma egemenliği altında bulunan yerlerde yaşayan bütün insanlara verilen bir ad olarak kullanılmakla birlikte, İslamiyet'in yayılmaya başladığı 7. yüzyılda Hristiyan sözü ile eş anlam kazanır. Bu dönemde bütün Hristiyanlara Rum, Hristiyanların yaşadıkları yerlere de "Diyar-ı Rum (Rum ülkesi)" denilmiştir. Arap-Bizans çatışmalarından sonra bu deyimin kapsamı gittikçe daralmış, Diyar-ı Rum deyimi sadece Anadolu için kullanılmaya başlanmıştır. Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar aynı ifadeyi benimseyerek hükümdarlarına "Sultanı Rum (Anadolu Sultanı)" unvanını vermiş, Anadolu coğrafyasını da "Eyaleti Rum (Anadolu Eyaleti)" olarak adlandırmışlardır.[17]

"Rum" adı, ulusal hedeflerini elde etmek isteyen Yunanlar tarafından, Yunan soyunun ya da bu soya bağlı bir kolun adı gibi gösterilmek istenmiştir.[18] Oysa, Osmanlılar tarafından kullanılan "Rum" kavramı ırki bir anlam taşımamaktadır. Aksine, mezhep

15 Neval Konuk Halaçoğlu, age., 2021.

16 Fatih Başkan (2014): "Kent Makroformu'nun Dönüşümünde Ulaşımın Rolü: Pendik Örneği", T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 65.

17 Mahmut Gologlu (1973): *Anadolu'nun Milli Devleti Pontus*, Ankara: Gologlu Yayınları, s. 243.

18 Mahmut Gologlu, age., s. 243.

bakımından Ortodoks olan Sırplar, Bulgarlar ve Ulahlar Rum cemaatinin (Rum milleti) bir parçası olarak kabul edilmiştir.[19] Ekrem Akurgal, Rum sözü ile ilgili olarak şunları söyler:

> Rum sözü bildiğiniz gibi yanlış verilmiştir. Bizim de adımız Selçuklular devrinde Selçuk-i Rum'du. Hatta kendisini Rum anmak Selçuklu sultanının işine geliyordu. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun vârisi olduğunu böylece ikame etmiş oluyordu. Oradaki Rum sözü Yunanlarla alakası olmayan Romalı anlamındadır. Rumeli'miz de öyledir ve bize Araplar bütün Şark devletleri Eyaleti Rum derlerdi. Yani Roma İmparatorluğu'nun vârisi olan Roma imparatorunun memleketinde oturan kimseler... İyon sözüne gelince biz Yunanlı diyoruz. Bizden önce Mısırlılar, Mezopotamyalılar ve İranlılar böyle kullanmışlar ve biz de bu ismi kullanmışız. Yunanlar üç büyük kabileden oluşurlar. Dorlar, Eoller, İyonlar. En yakın İyonlar olduğu için bütün Hellas'ın Anadolu'daki temsilcilerine İyon adı verilir.[20]

Gerek Anadolu'nun gerekse İstanbul'un Türk hâkimiyetine geçmesinden sonra burada bulunan Rumlar bu bölgelerde rahat bir yaşam sürmeye devam etmişlerdi. Bu durumu Osmanlı Devleti'nin tebaası durumunda olan çeşitli milletlere yönelik yaklaşımına ve uyguladığı politikalara bakarak anlamak mümkündür.[21]

Köylerde ve şehirlerde yaşayan Rumlar bulundukları bölgelere göre çeşitli işlerle uğraşmaktaydılar.

Pendik Rum Ortodoks Kilisesi'nin (Saint George) genel görünüşü. (Neval Konuk Halaçoğlu Kartpostal Arşivi)

Örneğin köylerde yaşayan Rumlar çiftçilikle uğraşırdı. Rumlar, din ve dil serbestliğinin yanı sıra toprak üzerinde mülkiyet hakkına da sahipti. Rumların önemli bir kısmı ticaret ve gemicilikle uğraşmakta idi. Rum tüccar ve gemicileri, Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz ticaretindeki önemini kaybetmesinden sonra Venedikli tüccarların yerini almış, Rum denizciler Türk bayrağı altında Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ele geçirmişti. Askerlik ve yöneticilik daha çok Müslümanların işi olarak kabul edildiğinden, ticaret işleri zamanla Rumlara terk edilmiş, üstelik onları özendirmek için de vergiler zaman içinde sürekli azaltılmıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rum tacirler, gemilerine Rus bayrağı çekmek ve Rus konsoloslarının koruyuculuğundan yararlanmak ayrıcalığını da elde etmişlerdi.

19 "Rumluk daha geniş bir toplum anlayışını içerirken Yunanlılık Kuzey Yunanistan ve Mora çevresini içermektedir" (Muzaffer Erendil; "Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler", Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 109 (Hülya Toker, age., s. VII'den naklen). Herkül Milas da "Rum milletinin hiçbir zaman bir bütün olmadığını belirtmektedir. Herkül Milas (1994): Yunan Ulusunun Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 239

20 Ekrem Akurgal, "Eski Anadolu'da Yunanlılar", Üçüncü Askeri Tarih Semineri, 1986, s. 55.

21 Hülya Toker, age., s. 2.

Bu elverişli koşullarda Rum deniz ticareti önemli bir gelişme göstermiş, Osmanlı yönetimi deniz ticaretini âdeta Rumların tekeline bırakarak bir Rum ticaret filosu ve Rum tüccar sınıfı yaratmak için elinden geleni yapmıştı. Bunun sakıncaları bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğu altında gelişen Rum ticaret filosunun gemi sayısı 1821 yılında 600'e, yıllık ticaret hacmi ise 150.000 tona ulaşmıştı. Bu gemilerin çoğu 1821 Yunan İsyanı'nda kullanılmıştır.[22]

Osmanlı tebaasından olan Rumlar 17. yüzyıl ortalarından itibaren Divân-ı Hümâyun tercümanlığında görevlendirilmeye başlanmıştır. Rumlar kültür ve eğitim alanında da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Örneğin İstanbul'da ilk çıkan Fransızca gazeteden sonra çıkan ikinci gazete, 1821'de yayımlanan *Salpinx Helenikon* adlı Rumca gazete idi.[23]

1821 yılında Mora Yarımadası'nda başlayan Yunan İsyanı, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alarak devam etmiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Barışı ile son bulmuştur.[24]

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması diğer Balkan uluslarına örnek teşkil etmiştir.[25] Yunan İsyanı'nda Rum Patriği V. Grigorios ve üç Rum metropolitinin bu isyanı desteklemelerinden dolayı yargılanarak Patrikhane'nin orta kapısında idam edilmelerinden sonra Osmanlı Devleti'nde Rumlara karşı büyük bir güvensizlik başlamıştır.[26] Bu çerçevede Babıâli'de görevli Fenerli tercümanlar görevden uzaklaştırılmış, Mavrokordato ve İpsilantiler ayaklanmadaki rolleri nedeniyle Eflâk-Boğdan yönetiminden alınmış ve yerlerine kaydı hayat şartıyla seçilen beyler, Romen gospodorlar (veya boyarlar) seçilmiştir. Fenerli beylerin gidişiyle Patrikhane'nin ve Yunancanın etkileri de silinmiş ve ülkede "Latinizasyon" hareketi başlamıştır.[27]

Osmanlı tebaası Rumların bir kısmı, Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Yunanistan'a göç eder. Ancak, hayal kırıklığına uğrayarak geri dönerler. Bağımsızlığını yeni kazanan Yunanistan, öncelikle Ege adaları, Girit, İşkodra, Yanya ve Selanik bölgesi ile sınırlı yayılmacı bir siyaset izlemeye başlar. Bir yandan da Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaletlerinde Yunanca konuşan halk arasında propaganda ve siyasi örgütlenme yoluyla faaliyetlerde bulunmaya ve Balkanlar'daki diğer etnik unsurlarla çatışma faaliyetlerini yürütür.[28]

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da Rumlar Osmanlı ülkesindeki hayatlarını sürdürmeye devam etmiş ve zaman zaman kendilerine yeni kanuni haklar tanınmıştır. Örneğin 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı eşitlik getirmişse de en büyük tepkiyi ferman okunurken orada hazır bulunan Rum patriği göstermiştir. Patrik, ferman okunup kırmızı atlastan yapılmış keseye konunca: "İnşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz." diyerek hoşnutsuzluğunu açıkça gösterir.

22 Hülya Toker, age., s. 5; Enver Ziya Karal (1983): *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. V, s. 107-108; Niyazi Berkes (1978): *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, s. 147; Bilâl Şimşir (1976): *Ege Sorunu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. I , s. XIV.

23 Niyazi Berkes, age., 1978, s. 197.

24 Murat Hatipoğlu (1988): *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 4-26; Yücel Özkaya (1986): "1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, s. 128.

25 İlber Ortaylı (1986): "*Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu*", Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, s. 162.

26 İlber Ortaylı (1999): *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 115; Ali İhsan Bağış (1983): *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara: Turhan Kitap Evi, s. 20-21; Bernard Lewis (1984): *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 88

27 İlber Ortaylı, agm., 1986, s. 165.

28 İlber Ortaylı, agm., 1986, s. 168.

Rumların fermanı beğenmemelerinin kendilerince önemli sebepleri vardı. Onlar, daha önce belirtildiği gibi Hristiyan tebaa arasında imtiyazlı bir duruma sahiplerdi ve bir dereceye kadar Osmanlı idaresine iştirak ettirilmişlerdi. Kendilerine Divân-ı Hümâyun tercümanlıkları, elçilik heyetleri tercümanlıkları, Eflâk ve Boğdan beylikleri verilmişti. Rumlar, Ermeni, Yahudi ve daha başka Hristiyan tebaanın sahip olmadığı bu ayrıcalıklarının, Tanzimat Fermanı'ndaki prensiplerin hayata geçirilmesiyle ellerinden çıkacağı endişesini taşıyorlardı.[29]

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda ise gayrimüslimlere daha önce tanınmış olan din hürriyetleri, imtiyaz ve muafiyetler aynen tanınmış, cemaat nizamnamelerinde de bazı değişiklikler yapılmıştı.[30] Din esasına dayalı millet sistemi yerine artık kozmopolit bir Osmanlılık fikri kabul edilip hâkim millet anlayışı terk edilmişti.[31] Yahya Kemal Beyatlı, gayrimüslimlerin kendilerini asla Osmanlı kabul etmediklerini söylemektedir.[32]

1879 yılındaki Adalet Reformu ile kurulan Adliye ve Mezâhib Nezareti hükûmet ile Patrikhane arasında sürtüşmelere neden olur. Ancak 1884 yılında yayımlanan bir irade ile patriğe yargılamada ve nafaka ve miras davalarında sahip olduğu eski imtiyazları yeniden verilir.[33]

Stanford Shaw'un 1890-1897 yıllarına ait Osmanlı Devleti'nin nüfus verileri şu şekildedir: [34]

Cemaatler	1890	1897
Müslüman	12.585.950	14.111.945
Rum-Ortodoks	2.329.776	2.569.912
Ermeni-Gregoryan	988.887	1.042.374
Bulgar	818.962	830.189
Rum-Katolik Ermeni-Katolik	150.166	120.479
Protestan	36.229	44.360
Lâtin	18.240	22.335
Yahudi	184.139	215.425
Maruni	-	32.416
Yabancı	235.690	-
Toplam	17.348.039	18.989.435

Bu nüfus verilerinden, Müslümanlardan sonra en fazla nüfusun Rum-Ortodokslara ait olduğunu görmekteyiz.

I. Dünya Savaşı öncesi İstanbul Rum nüfusuyla ilgili iki istatistik dikkati çekmektedir. Fransızlar tarafından yapılan bir istatistikte 1914 yılı İstanbul nüfusu; 560.434 Müslüman, 205.762 Rum, 84.092 Ermeni, 59.690 diğerleri olarak tespit edilmiştir.[35] 1 Mart 1914 tarihli Türk resmî istatistiklerinde ise İstanbul nüfusunun; 560.000'inin (%61) Müslüman, 205.733'ünün (%22) Rum, 86.093'ünün (%9) Ermeni olduğu görülmektedir.[36]

Balkan Savaşları sırasında Bulgar işgali altına giren Trakya'nın yeniden Osmanlı idaresine girmesinden sonra Edirne vilayeti ve Çatalca sancağı çevresinde yaşayan Rumların önemli bir kısmı ve kısa bir zaman sonra da Batı Anadolu sahillerinde yaşayan Rumlardan önemli miktarda bir nüfus kitlesi

29 Karal, age., s. 187.

30 Düstur, c. IV. kısım I, s. 14-7; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 1-3.

31 Niyazi Berkes, age., 1978, s. 211; Stefanos Yerasimos (1980): *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (çev.: Babür Kuzu), İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 373.

32 Yahya Kemal Beyatlı (1981): *Eğil Dağlar*, Ankara, s. 62-63.

33 Gülnihal Bozkurt (1989): *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, s. 173; Bilal Eryılmaz (1990): *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, s. 113-115.

34 S. Shaw (1978): "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies, Cambridge University Press*, sayı: 9, s. 13.

35 TİTE Arşivi; Kutu No: 72, Gömlek No: 14, Belge No: 14 (Hülya Toker, age. naklen).

36 Galip Kemali Söylemezoğlu (1957): *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul: Selek Neşriyatı, s. 41.

Yunanistan'a veya savaş sırasında Yunanistan'ın ele geçirdiği Ege adalarına göç etmesi de önemli bir nüfus hareketliliğini ve değişimini meydana getirir.[37] Buna karşılık hükûmet, Makedonya'dan gelen göçmenleri Trakya ve Batı Anadolu kıyılarında Rumların yerine yerleştirme politikası uygular. İzmir ve çevresindeki Rum halkın Batı Anadolu'yu terk etmesi üzerine Venizelos, Osmanlı Hükûmeti nezdinde protestoda bulunur.[38]

İstanbul'da cemaatlerin 1844, 1856, 1885, 1906 ve 1914 yıllarına ait nüfusun yüzdelik oranları şu şekildedir: [39]

Cemaat	1844	1856	1885	1906	1914
Müslüman	47,91	47,51	44,06	49,93	61,59
Rum	21,39	24,78	17,48	20,41	22,57
Ermeni	22,43	19,08	17,12	7,14	8,02
Katolik	2,40	2,29	0,74	1,07	1,13
Yahudi	5,87	5,60	5,08	5,53	5,73
Yabancı uyruklu	-	-	14,79	14,95	-
Diğer	-	0,74	0,73	0,97	0,96
Toplam	100	100	100	100	100

1921 yılı sonunda yapılan resmî bir istatistik ise İstanbul şehrinin belediye sınırları içindeki nüfus miktarını, Müslüman ve gayrimüslim nüfusu erkek ve kadın olarak göstermektedir. Gebze (Gegbuze), Ömerli, Kartal, Şile kazalarının hariç tutulduğu istatistikte 925.393 olan İstanbul nüfusunun 581.677'sini Müslümanlar, 193.285'ini ise Rumlar oluşturmaktadır.[40]

İstanbul'un İşgali

İtilaf Devletleri'nin istifalarla yetinmeyip, baskılarını daha da artırmaları karşısında Ali Rıza Paşa hükûmetten istifa etmiş, aynı kabinede bahriye nazırı olan Salih Paşa yeni hükûmeti kurmuştur. Bu durumu fırsat bilen İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'ye istedikleri barış şartlarını kabul ettirmek için 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgale başlamışlardı.[41]

İstanbul Hükûmeti bütün bu gelişmeler karşısında yalnızca; işgalin geçici olduğunu, hükûmet kendi üzerine düşeni yapacağından, halkın iş ve güçleri ile meşgul olmalarını tavsiye eden bir bildiri yayımlamıştır.[42]

Rumlar, İstanbul işgal edildikten sonra asayişi bozmak amacıyla silahlı veya silahsız pek çok taşkınlıkta bulunur. Bu amaçla Adalar'da yoğun bir şekilde eylemde bulundukları gibi Maltepe ve Pendik bölgesinde de buna benzer olaylar çıkarmışlardır.

Rumların ayrıca İstanbul dâhilinde ve özellikle Üsküdar, Erenköy, Pendik bölgesinde bulunan Müslümanları göçe mecbur etmek amacıyla, gayet geniş çaplı hazırlıklar yapmaya başladıkları ve büyük suikastlar tertip etmeye niyetli olduklarına ilişkin yoğun bilgiler elde edilmiştir.[43]

İşgalde Yunanistan'ın Rolü

İstanbul'un işgali sonrasında Rumların Türklere karşı harekete geçmesinde başrolü Yunanistan'ın oynadığı görülmektedir. Yunanistan'ın yıllarca hayalini kurduğu "Büyük Yunanistan" düşüncesi bu

37 Ahmet Efiloğlu (2012): "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", *History Studies*, c. 4, S. 1, s. 171-195.

38 Selahattin Önder (1990): "Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)", Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 39.

39 Cem Behar (haz.), (1996): Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Turkiye'nin Nufusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, c. 2, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsu, s. 74.

40 *Akşam*, 14 Mart 1338 (14 Mart 1922). Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)* adlı eserde bazı resmî Osmanlı yayınlarına göre İstanbul nüfus tahminleri şöyle sıralanmıştır: 1914'te 909.978, 1922'de 1.129.655 (Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), s. 78; Toker, age., s. 22'den naklen).

41 *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (2001)*: Ankara: Siyasal Kitap Evi, s. 136.

42 *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi (1991)*: Ankara: Genelkurmay Basım Evi, c.II, Kısım 2, s. 132.

43 28.2.1919 tarih ve 1210/957 numaralı yazı ile hükûmete ve Dahiliye Nezareti'ne 6 Mart 1919 tarihinde gelen yazı. Gnkur. ATASE ve Dent. Arşivi; Kutu No: 84, Gömlek No: 17, Belge No: 17-1, 2, 3(Hilal Toker, age., naklen).

dönemde her iki toplumun ortak hareket etmelerine neden olmuştur. Yunanistan bağımsızlığını elde ettikten sonra "büyük fikir", "büyük mefkure", "büyük ülkü" anlamına gelen "Megalo İdea"yı yani "İstanbul başkent olmak üzere, Bizans İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarıyla dirilterek büyük bir Yunanistan kurmayı" hedeflemiştir.[44]

Michael Smith *Yunan Düşü* adlı kitabında, Megalo İdea'nın tam anlamıyla yorumlandığında; merkezi İstanbul'da olan Bizans-Yunan İmparatorluğu'nu canlandırmaya yönelik romantik bir tabir; Yunan ulusuyla Türk ulusu arasında çatışmaya neden olmayacak doğal bir yoldan yavaş yavaş içten yıkılmasını sağlayacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Yunan kültürel ve ekonomik egemenliğini sağlamak hevesi; çağdaş devlet açısından yorumlandığında dışarıdaki Yunanların üzerinde yaşadıkları toprakları geri alarak Yunan Krallığı ile birleştirmek şeklinde yorumlamaktadır.[45]

I. Kollettis, "Yunanistan Krallığı, bütün Yunanistan değildir; o, Yunanistan'ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunanlı değildir: Yanya'da, Selânik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis'te [İstanbul] Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlıdır... Helenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis. Atina sadece kraliyetin başşehridir; Konstantinopolis ise bütün Helenlerin sevinci, ümidi olan büyük başşehirdir." şeklinde bir konuşma yaparak Yunanistan'ın yayılmacı politikasını dile getirir. Yunanistan'ın bu politikası 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir şekilde sürdürülmeye başlanır.[46]

Yunanistan'ın "Megalo İdea" olarak belirlediği hedefine ulaşma, mütareke döneminde İstanbul Rumları üzerinde önemli etkisi olur. Yunanistan "Megalo İdea" çerçevesinde gerek bu fikrin kendileri için taşıdığı manevi değeri gerekse Patrikhane'nin burada bulunması nedeniyle İstanbul'u gizli çalışmalarını sürdürmek için merkez seçer.

Beyoğlu'ndaki Atina Bankası üstündeki Rum Müdafa-i Milliye Komitesi idaresine gelen General Karançis, geldiği günden itibaren Beyoğlu, Galata, Tatavla, Dolapdere, Fener, Topkapı, Kadıköy, Çengelköy, Yeniköy, Arnavutköy ve aynı zamanda Pendik Saint George Kilisesi ve kulübünü ziyaret eder. Anadolu'ya bilfiil çalışmak üzere adam göndermelerini kulübün idare heyetinden ister. General Karançis Patrikhane'de Yunanların başarıya ulaşmaları için "Evvelâ para sonra da insana şiddetle ihtiyaç vardır. Biz bunları temin edersek döktüğümüz kanlar beyhude bize sarf edilmiş olmaz. Aksi takdirde Panhelenizm maksad-i gayesi mahv olur." ifadesini kullanır.[47]

İstanbul'a 1920 yılına kadar 250.000 Rum ve Ermeni gelir. İstanbul'da sayıları gittikçe artan Rumlar, Yunan siyasi temsilciliği nezdinde bir asker alma şubesi ve mahkeme kurar. Yunan subayları ve askerinin İstanbul'da fazlalaşması üzerine, Atina Meclisi Mebusan-ı İstanbul'da bir Dâr'ü-l-fünun ve bir de Âsâr-ı Atika okulu kurmaya karar verir.[48]

Osmanlı Devleti göç konusunu İtilaf Devletleri temsilcilerine de aksettirir. Ancak İngiltere gibi diğer yabancı temsilcilikler de olayı farklı şekilde yorumlayarak Türkleri oyalamayı sürdürür.[49] Asayişi bozmak amacıyla faaliyette bulunan çeteler ise İstanbul'da bulunan Türk halkını rahatsız edip onların kaçmalarını sağlayarak Türk nüfusun azalması ve İtilaf Devletleri'nin müdahalesini planlamaktadır. Ancak Türk halkının elinde silah olması Rumları rahatsız etmiş

44 Hilal Toker, age., s. 51.
45 Michael Llewelyn Smith,: *Yunan Düşü*, (çev. Halim İnal), Ankara: Ayraç Yayın Evi, s. 18-19.
46 Hatipoğlu, age., s. 31-32.
47 TİTE Arşivi; Kutu No: 48, Gömlek No: 17, Belge No: 2-17 23) Mayıs 1922); (Hilal Toker, age., s. 74'ten naklen).
48 3. Kolordu Kurmay Başkanının Sivas Heyeti Merkeziyesine 21 Ocak 1920 tarihli yazısı (TİTE Arşivi, Kutu No: 18, Gömlek No: 56, Belge No: 56; Toker, age., s. 97'den naklen).
49 TİTE Arşivi; Kutu No: 48, Gömlek No: 11, Belge No: 11-4 (16 Mayıs 1922) (Toker, age., s. 97'den naklen).

ve bunu engellemek için Fransızlara başvurmuşlardır. Fransızlar da Şubat 1919'da Osmanlı Hükûmeti'nden İstanbul, Edirne ve Çatalca sancağında bulunan Türk halkının elinde bulunan silahlarının 15 Mart'a kadar toplatılmasını ister. Osmanlı Hükûmeti'nin bu isteği kabul etmesi, çetelerin faaliyetlerinin daha da artmasına neden olur.[50]

Pendik'te Rum Çetelerinin Faaliyetleri

Üsküdar'a bağlı Küçükbakkalköy, Büyükbakkalköy, Şile, Yeniköy, Kartal, Pendik, Anadoluhisarı ve Bostancı bölgelerinde Çakır Yorgi, Karabacak, Anesti Kaplan Çetesi faaliyet göstermiştir. Çetenin üç reisi de Todori'nin direktifleri doğrultusunda hareket etmiş, İngiliz ve Yunanlardan aldıkları belgelerle şehir merkezinde dolaşabilmişlerdir. Çetenin eylemlerinden bazıları; 4 Mart 1919'da Bostancı'da iki Türk'ü öldürmek, Kartal ve Pendik'te birçok masum insanı ağaçlara asmak, Türk kızlarını dağa kaçırarak ırzına geçmek, yaşları 10-18 arasında altı Türk çocuğunu öldürmek, Anadoluhisarı'nda bir Türk polisini silahını alarak bağlamak, Kartal Jandarma Kumandanı İzzet Bey'i sebepsiz yere öldürmektir. Çete mensupları, Hasan Kardaşko, İnegöl Mesudiye köyünden Nuri, Alemdarlı Tahir ve Reşadiyeli Osman'ın oluşturduğu Millî Alemdar adındaki Kuva-yı Milliye Müfrezesi tarafından imha edilmiştir.[51] Rum çetelerinin eylemlerinde hiçbir azalma görülmediği gibi bu eylemler 1921 yılı sonuna kadar devam etmiştir.

Yunanistan, İstanbul'un idaresini kendi üzerine almak için bu tür taşkınlıkları desteklerken bir taraftan da İstanbul'da bulunan Rum nüfusu fazla göstermek için çaba gösterir. Bu durumun farkında olan İstanbul Merkez Komutanlığı, asayişin tam olarak

50 Mehmet Temel, "İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu", Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997, s. 121; M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1959, s. 33.

51 Mehmet Temel, agt., s. 123.

Pendik Tavşantepe mevkiinden Pendik Burnu'nun görünümü. (Anonim)

sağlanması için İstanbul'da bulunan Müslim ve gayrimüslimlerin nüfusunun tam olarak tespit edilmesi gerektiği üzerinde durarak bu konudaki bilgilerin Dâhiliye Nezareti ve İstanbul Merkez Komutanlığı'na bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[52]

İstanbul'da bulunan Rumların Müslüman halkı göçe zorlaması konusunda Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Mart 1919 tarihli yazı ile Rumların İstanbul dâhilinde özellikle Üsküdar, Erenköy, Pendik bölgelerinde Müslümanları göçe zorlamak üzere geniş hazırlıklar yaptıkları ve büyük miktarda suikastlar tertip etmekte olduklarının haber alındığı, son Bostancı suikastının bunu doğruladığı ve bu nedenle vakit geçirmeden esaslı ve halka emniyet verecek tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmiştir.[53]

1920 ve 1921 yıllarına ait Pendik'in Müslüman köylerinde tespit ettiğimiz asayiş olayları, İngiliz askerlerinin bu köylerde Kuva-yı Milliye yanlıları ile silahlarını gasp etmek için yaptıkları baskınları içeren olaylardan bazıları şunlardır:

52 İstanbul Merkez Kumandanlığı'nın 25 Aralık 1920 tarihli yazısı. Gnkur. ATASE ve Dent. Arşivi; Kutu No: 538, Gömlek No: 114, Belge No: 114-1 (Toker, age., naklen).

53 Hilal Toker, age., s. 189.

15 Haziran 1921'de Pendik Dolayoba Köyü'nde Bahçıvan Hasan Ağa'nın öldürülmesi

Dâhiliye Nezaret-i Celilesi Cânib-i Âlisine,
Maruz-ı Çâkerleridir;

Yirmi dört saat zarfında Dersaadet Jandarma Alayı mıntıkasında yalnız Kartal Kazası'nın Yakacık Nahiyesi'ne merbut Dolayoba karyeli bahçıvan Hasan Ağa'nın eşhâs-ı meçhule tarafından katl edildiği ve başka bir vukuat olmadığı arz olunur. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 15 Haziran 1337
Umum Jandarma Kumandanı Mirliva
Namına Hasan

2 Şubat 1921'de Pendik Yayalar Köyü Bekçisi Kürd Şükrü'nün bir çeteye muhbirlik yaptığı iddiasıyla İngiliz askerlerince yakalanması

Dâhiliye Nezareti Vekâlet-i Celîlesine;
Hülâsa: Bekçi Kürd Şükrü'nün İngilizler tarafından derdest edildiğine dair.
Devletlü Efendim Hazretleri,

Yakacık Nahiyesi'nin Yayalar karyesi bekçisi Kürd Şükrü'nün Gebze dahilinde icrâ-yı şekavet eden Aydınlı Kum Ali çetesine muhbirlik etmek töhmetiyle Bostancı'da İngiliz kumandanlığı tarafından derdest ve mahsusen mezkûr karargâha sevk edildiği Kartal Kaymakamlığı'nın iş'arına atfen Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiş olmağla, ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

2 Şubat 337
İstanbul Valisi Yusuf Kemal

26 Mayıs 1920'de Paşaköylü Karaoğlan'ın Pendik Kurna ile Emirli köyleri arasındaki bahçesine gelen ve koyunlarını gasb etmek isteyen çetenin karşılık görmesi üzerine Aydos Dağı istikâmetine firar ettikleri, bunların yakalanması için takibe başlandığı

Dersaadet Jandarma Alay Kumandanlığı

Paşaköylü Karaoğlan'ın ağılına taarruzla müsademe eden beş-altı kişilik bir çete hakkında.
Dahiliye Nezaret-i Celilesine,

Devletlü Efendim Hazretleri;
Mah-ı carînin yirmi üçüncü gicesi beş-altı kişiden mürekkep olan ve Laz oldukları şive-i lisaniyyelerinden müstedell bulunan bir çetenin Paşaköylü Karaoğlanın Kurna ile Emirli arasındaki bahçesinde mevcud koyun ağılına gelerek ağıldaki Dimitri'ye kapıyı açtırmak istemişlerse de merkumun kapıyı açmaması üzerine ıtâle-i lisana ve silah endahtına mübaşeret ve bil-mukabele ağıldan silahla mukavemet gördükten ve bir müddet ateşe müdavemet eyledikten sonra Aydos Dağı istikametine firar eyledikleri ve esnâ-yı müsademede ağılda bulunan on beş yaşlarında bir kız çocuğunun baldırından hafif bir suretde mecruh olduğu ve bahçe dahilindeki hayvanat-ı bakariyadan birine mermi isabet eylediği, vak'a sabahı Dimitri'nin vuku' bulan müracaatından anlaşılması üzerine derhal Yakacık takımı kumandanlığınca takibata ibtidar olunmağla beraber merkez takımından da ayrıca bir müfreze tertib ve tahrik olunduğu ve netice-i takibatın bilahire arz edileceği Kartal bölüğü kumandanlığının iş'arına atfen Üsküdar Tabur Kumandanlığı'ndan izbâr kılındığı Dersaadet Jandarma Alay Kumandanlığı'ndan ifade edilmekle ma'ruzdur.
Ol bâbda emr ü ferman men lehü'l-emrindir.

Fi 26 Mayıs [13]36
İstanbul Valisi (İmza)

1 Mayıs 1920'de Pendik'e bağlı Pavli[54] Adası'ndan Şeyhli Köyü'ne gelen İngiliz müfrezesinin köyde silah olup olmadığını ve Kuva-yı Miliye'ciler hakkında malumat sorduktan sonra tekrar adaya döndükleri

İstanbul Vilâyeti

Dahiliye Nezaret-i Celîlesine;
Devletlü Efendim Hazretleri,

Mayısın yirmi üçüncü günü Pavli'den hareketle Yayalar tarîkiyle Şeyhli karyesine azimet ve avdet eden ma'zabit İngiliz süvari ve piyade kıt'asının harekâtına ve karye-i mezkure ahalisine karşı vaki' tenbihatına dair Üsküdar mutasarrıflığından irsâl kılınan Yakacık Nahiyesi Müdüriyeti'nin tezkeresi suretinin bera-yı ma'lumat leffen arz u takdim kılındığı ma'ruzdur. Ol bâbda emr ü ferman men lehü'l-emrindir.

Fi 1 Mayıs [13]36
İstanbul Valisi Abdullah (imza)

1 Mayıs 1920'de Pendik'e bağlı Pavli Adası'ndan Şeyhli Köyü'ne gelen İngiliz müfrezesinin köyde silah olup olmadığını ve Kuva-yı Miliye'ye mensup kişileri sorduktan sonra tekrar adaya döndükleri

Yakacık Nahiyesi Müdürünün Tahriratı Sureti

23/4/36 zevali saat birden sonra da Pavli'den hareket etmiş olan İngiliz kıtaatı Yayalar'dan geçerek Şeyhli karyesine [köye] gelirler. Köyün etrafını kordon

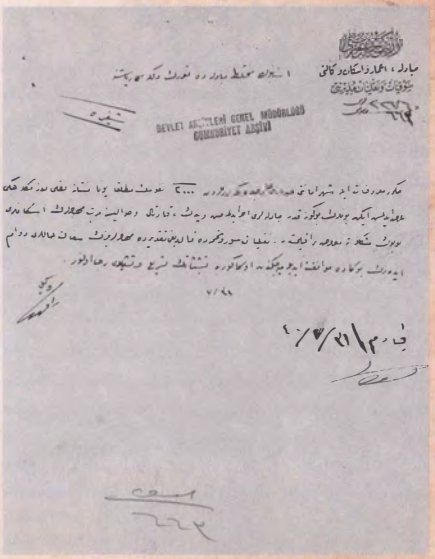

altına alarak süvari ve piyade kıtaatiyle otomatik tüfeklerini yol üzerinde koyduktan sonra ahaliden birkaçını tutarak muhtarı çağırtırlar. Muhtar olmadığından cami imamı emre icabet eder. Burada silah varmış, silahları çıkarınız diye İngiliz zabitanı imama söyler. İmam Efendi, katiyyen silah olmadığını, yalnız müdafaa-i nefs için köyümüze hükûmet merkezince mukaddema [önceden] beş silah verdiğini anlatırlar. İngiliz zabitanı biz bu silahları almayız derler. Köyünüze Kuva-yı Milliye'den gelen oluyor mu diye sorarlar. Hiç kimse gelmediğini köylü söyler. İngiliz zabitanı, bir şikâyetiniz olursa Pavli'de nokta kumandanlığına tahriren müracaat ediniz diye tenbih eyler. Bunun üzerine geldikleri gibi kıtaat aynı yoldan mahallerine avdet eyledikleri re'y-i ma'lumat arz olunur. Ol bâbda...

Aslına mutabıkdır.
Halil Fakir

54 Pavli Adası: Pavli Burnu yakınında olup, Bizans döneminde Mavronisi adıyla da bilinmekteydi. Ada, Bizans döneminde aristokratların oldukça ilgi gösterdiği yazlık bir dinlenme yeriydi (Neval Konuk, age., 2010, s. 32).

Rum Patrik Vekili Dorotheos, Yunan Konsolosluğu'ndan aldığı tezkire üzerine Yunan ordularının Hristiyanlık adına mukaddes cihat yaptıklarına dair ve Türkiye'deki Rumların Yunan ordusuna katılması için beyanname yayımlar. Eylül 1919'da yayımladığı bir başka beyanname ile de Yunan ordusunun Türklere karşı muzafferiyetini överek yerli Rumların Yunan ordusuna katılmaları emrini bir kez daha tekrarlar.[55]

Rumların bir kısmı Yunanistan'ın bu çağrısına uymasa da bir kısmı Türklere karşı savaşmak istemekte idi. Bu durumu dikkatle izleyen Harbiye Nezareti, askerî birliklere bir yazı göndererek önlem alınması gerektiğini bildirir. Harbiye Nezareti'ne şu şekilde ihtarda bulunmuştur:

> Vaktiyle silah altında iken terhis edilen Rumların, gizli komutanlar ve metropolithaneler tarafından İstanbul'a getirildikleri, bunların Patrikhane'de Venizelos adına yemin ettirildikten sonra yanlarına Yunan pasaportu, teçhizat ve askerî elbise verilerek Anadolu'ya sevk edildikleri, vazifelerinin Anadolu'da Yunanistan adına propaganda yapmak, gönüllü yazmak ve gizli teşkilât kurmak olduğu haber alınmış, geçen hafta Konya ve Ankara civarlarından bu suretle 11 kişi gelmiş talimat ve gerekli nizamnâmeleri alarak Anadolu'ya Urfa havalisine sevk edilmişlerdir. Kolordularca bunlar hakkında ciddî takibat yapılması ve daimî surette itina gösterilmesini rica ederim.[56]

Millî Mücadele Sonrası Rumların Durumu

Rum Patrik Vekili Dorotheos ile Ermeni patrikhanesi delegeleri, Venizelos aracılığıyla 18 Ocak 1919'daki Sulh Konferansı'na verdikleri muhtırada; Osmanlı ve Bulgar Trakya'sının eski Edirne vilayetinin tamamı, İstanbul,

Bursa ve Aydın vilayetlerinin, İzmit ve Biga sancaklarının Yunanistan'a ilhakını talep etmişlerdir.[57]

Milli Mücadele sonrasında İstanbul'da bulunan Rumların bazıları, Anadolu'da Mustafa Kemal'in kazandığı başarılardan dolayı sosyal hayat ve ticaretlerinin zarar göreceği endişesine kapıldılar.[58] Hatta, İzmit, İstanbul ve diğer yerlerde bulunan Rumların büyük bir kısmı Yunan askeriyesine hizmete gitmeyeceklerini ve Yunanlılık hakkındaki fikirlerinin değiştiğini belirterek Türkiye'de kalmayı sakıncalı görüp Amerika'ya gitme düşüncesinde olduklarını açıkladılar.[59]

İstanbul'da Yunan amaçlarına hizmet eden, gece gündüz teşkilat kurmakla meşgul olan, gerek Osmanlı tebaasından gerekse Yunan tebaasından

55 Süreyya Şahin (1996): *Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 172.

56 Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 1. Kolordu Komutanlığı'na, İstanbul'dan 22 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği yazısı. Gnkur. ATASE ve Dent. Arşivi; Kutu No: 295, Gömlek No: 74, Belge No: 74-2 (Toker, age., s. 206'dan naklen).

57 Dâhiliye Nezareti'nden Sadrazam Ferit Paşa'ya gönderilen 11 Mart 1919 tarihli yazı, BOA., DH.EUM.AYŞ., 45/28-24; *Vakit*, 17 Mart 1335 [1919], (Toker, age., s. 215'ten naklen).

58 TİTE Arşivi; Kutu No: 51, Gömlek No: 28, Belge No: 28, (Toker, age., s. 233'ten naklen).

59 TİTE Arşivi; Kutu No: 55, Gömlek No: 218, Belge No: 218 (22 Mart 1922), (Toker, age., naklen).

Mübadele yıllarında Yunanistan'a göç eden Rumlar. (1924) (LMV Arşivi)

birçok Rum ise mevcut durumun doğurabileceği sonuçları dikkate alarak ileride büyük zarara uğrayacaklarını düşündüklerinden, Avrupa'ya kaçmaktan başka çıkar yol kalmadığına karar vermişlerdir. Bu tür endişelerden yola çıkan yüzlerce Rum zengin ve ileri geleni de yurt dışına kaçar.[60] Doğal olarak mütareke yılları boyunca Türklere karşı düşmanca davranan Rum tüccarları mallarını satıp Yunanistan'a kaçmaya başlar.[61] Ancak Türkiye'yi terk etmeyi tercih edenler Yunanistan'da beklediklerini bulamazlar. Çünkü Yunanistan yıllardır kendi ülkesinden uzak bir yerde savaşmanın sonucunda ciddi bir ekonomik krize sürüklendiğinden, bu göçü kaldıracak durumda değildir. Türkiye'den kaçarak Yunanistan'a giden yerli Rumların bir kısmı bu nedenle perişan bir şekilde İstanbul'a geri dönmek zorunda kalır.[62]

Venizelos da İstanbul'un yerli Rumlarının bu şekilde Yunanistan'a gelişlerine taraftar değildir. Bu düşüncesini Lozan Konferansı'nda açıkça belirir. Konferansta, İstanbul'daki Rumları şiddetle savunmakla beraber, İstanbul'un Rum nüfus tarafından terk edilmesinin buranın önemini azaltacağını vurgulayarak bu nüfusun Yunanistan'a alınamayacağını ifade eder. Konferansta göç lehinde sözler söyleyen Lord Curzon da komisyonun mecburi göçü düşünebileceğinin altını çizer. Ancak, İstanbul Rumlarının göçe zorlanmayacağını ümit ettiğini ifade eder.[63]

İstanbul'da bulunan Rum papazları da mahallelerde dolaşarak büyük bir ihtimalle muharebe çıkabileceğinden söz ederek İstanbul'dan ayrılmayı tavsiye ederek halkı buna yönlendirmekteydi.[64] Gebze ve civarındaki bölgelerdeki Rum ahali, bu nedenle

60 TİTE Arşivi; Kıutu No: 55, Gömlek No: 180, Belge No: 180, (23 Aralık 1922), (Toker, age., s. 245'ten naklen)

61 TİTE Arşivi; Kutu No: 55, Gömlek No: 169, Belge No: 169-1 (13 Eylül 1922), (Toker, age., naklen).

62 TİTE Arşivi; Kutu No: 49, Gömlek No: 16, Belge No: 16; Kutu No: 49, Gömlek No: 16, Belge No: 16-2 (4 Kasım 1922); (Toker, age., s. 246'dan naklen)

63 *Hâkimiyeti Milliye*, 14 Kânunuevvel 1338 (14 Aralık 1922).

64 TİTE Arşivi, Kutu No: 48, Gömlek No: 62, Belge No: 62 (30 Kasım 1922); (Toker, age., s. 247'den naklen).

tamamen göç eder. Göç 15 Ekim 1922 tarihinde hâlâ devam etmektedir.[65] Diğer taraftan Meletios, İstanbul'dan kaçmak isteyen Rumlara İzmir Metropoliti Hrisantos gibi cesaretli olmalarını, Türkiye'den kaçmanın çare olmadığını, gerekirse ölmek için burada kalmanın şart olduğunu belirterek göçleri engellemek için Ermeni Patriği Zaven ile birlikte bir bildiri yayımlar.[66]

Türk-Yunan Ahali Mübadelesi

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesi konusu Lozan Barış Konferansı'nda 1 Aralık 1922 tarihinde savaş esirlerinin geri verilmesi görüşülürken gündeme getirilir. Yunan ordusunun Anadolu'da uğradığı yenilgi üzerine Türkiye sınırları içinde bulunan Rumlar Yunanistan'a göç etmeye başladıklarından, Nisan 1923 tarihine kadar bu sayı 786.431'e ulaşır.

Savaş sonunda ortaya çıkan göçmen sorununu incelemek ve çözüm bulmak amacıyla Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), Norveçli Dr. F. Nansen'i görevlendirir. Nansen hazırladığı raporda, Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların orada bulunan Türklere karşı kötü davrandıkları, Türkiye'de kalan Rumların da Türklerin baskısından yakındıklarını belirterek yaşanan savaş nedeniyle iki toplumun birlikte yaşamasının çok zor olacağını, bu nedenle bu kişilerin isteğe bağlı olarak mübadelesini, İstanbul'da bulunan Rumların ise mübadele dışında tutulmasını önerir.[67]

30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanır. Protokole göre Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek, bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdi. Mübadele, İstanbul'da oturan Rumları ve Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktı. Ancak bu kişiler hakkında da şöyle bir şart koşulmuştu; 1912 yılı yasası ile sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Belediye sınırları içinde, 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (etabli) bulunan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacak. 1913 Bükreş Antlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etabli) tüm Müslümanlar da Batı Trakya'daki Müslümanlar olarak sayılacaktı.[68]

İstanbul'da bulunan Rumlar konusu her iki ülke açısından sorun yaratmıştı. Diğer bir sorun, İstanbul'a 1918'den sonra gelmiş ve ayrılmak istemeyen Rumlardı. Bu sorun, 1930'a kadar devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, 10 Şubat 1924 tarihinde yürürlüğe koyduğu "Mübadeleye Tâbi İstanbul Rumlarının Tayin ve Tefriki Hakkında Talimatname" adlı kararname ile 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul nüfus idarelerinin yerli esas defterlerinde kayıtlı bulunanların yerleşmiş sayılacağını, kayıtlı olmayanlar veya bu tarihten sonra İstanbul nüfusu esas defterine nakledilmiş Rumların mübadeleye tabi olacaklarını belirtmiştir.[69] Bu amaçla İstanbul Rumlarından mübadeleye tabi olanların tespit çalışmalarını yürütmek üzere İstanbul Vali Vekili Ali Haydar Bey'in başkanlığında bir komisyon teşkil edilir. Komisyona göre; İstanbul'da mübadeleye tabi Rumların sayısı 100.000 olarak tahmin ediliyordu. Bu sayıya Anadolu'dan gelip, geçici olarak nüfus siciline kaydedilenlerin tamamı dâhildi. İlk partiyi teşkil edecek olan ve hiçbir

65 TİTE Arşivi; Kutu No: 53, Gömlek No: 39, Belge No: 39; (Toker, age., s. 248'den naklen).

66 *İkdam*, 26 Eylül 1338. *Sabah;* 5 Teşrinisâni 1338 (5 Ekim 1922),(Toker, age., s. 248'den naklen).

67 Yusuf Sarınay, (Ekim 1999): *"Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu"*, Atatürk 4. Uluslararası Kongresi, Bildiriler, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 668.

68 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (1993): (Çev. Seha L. Meray), 3. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İkinci Takım, c. II, s. 82.

69 Yusuf Sarınay, age., s. 675.

tereddüde gerek kalmaksızın mübadele edilecek İstanbul Rumlarının sayısı ise 15.000 olarak tespit edilmiştir.[70]

Gerek mübadele anlaşması yapılmadan gerekse mübadele kapsamında İstanbul'dan ayrılan Rumların sayısı hakkında tam bilgi elde edilememekle birlikte;[71] 1923 yılı Mart ayının son haftası içinde sadece Selimiye'den 3.500 kişi Yunanistan'a sevk edilir. Kendi istekleriyle gitmek isteyen Rumlardan İstanbul'da toplananların sayısıyla birlikte mübadeleye tabi ahalinin sayısı 21.505'e ulaşır. İstanbul'a gelen kişilerin genel olarak Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı, Selimiye Kışlası, Ayestafenos İskelesi ile Burgaz, Heybeli ve Büyükada'da toplandıkları görülmektedir. Bu kişilerin bir kısmı da Yedikule Rum Hastanesi'nde bir süre misafir edilir.[72] Rumların göçü bahar ve yaz aylarında da devam eder.

Pendik ve Mübadele

Yapılan plan çerçevesinde İstanbul'a Selanik, Siroz, Yanya, Kavala, Hanya, Resmo ve Tesalya'dan gelen varlıklı göçmenler yerleştirilecekti. "İskân-ı âdiye tabi" olmadıklarından bunlara, Yunanistan'da terk ettikleri emlak ve arazilerin değerlerinin %25 oranında emlak temlik edilecek ve diğer kısmı "tasfiye-i nâhiyede" dağıtılacaktı.

İstanbul'un belediye sınırları dışında ise Yanya muhacirleri iskân edilir. İki bin kişilik göçmen kafilesini yerleştirmek için aynı sayıda Rum'un Yunanistan'a sevki amacıyla İstanbul Valiliği'nin Muhtelit Mübadele Komisyonu'na müracaat etmesi üzerine Maltepe, Pendik ve Kartal Rumlarından bazıları, sakini oldukları mıntıkaların belediye sınırları olduğunu ve bu yüzden mübadeleden muaf tutulmaları gerektiğini ileri sürdüler. İstanbul'da mübadeleye tabi Rumların belirlenmesinde ortaya atılan bu iddialar, bir süre devam edecek olan Türk-Yunan "etabli" anlaşmazlığının ilk örneklerinden birini teşkil eder.

İstanbul çevresinde özellikle Şile ve Beykoz'da hiç Rum kalmadığı gibi Kartal, Bostancı, Tuzla, Yakacık, Büyükbakkalköy, Küçükbakkalköy gibi yerleşim merkezlerinde mübadeleye tabi Rumların sayıları ile Kartal ve çevresinde 1380 hanenin mübadeleye tabi olduğu belirlenirken bunlara ait hayvan ve araba gibi eşyaların miktarları da tespit edilmiştir.[73] Pendik, Kartal ve havalisinde bulunan muhacirlerin iskânlarında ise nakliyat konusunda yaşanan aksaklıklar yüzünden sorunlar yaşanır.[74]

Yunanistan'ın Preveze Limanı'ndan kalkan *Sulh* adlı gemi ile Pendik'e gelen 2.200 Yanyalı mübadil içlerinde devlet erkânından Abdülhaluk Renda ile İzzettin Çalışlar'ın bulunduğu bir heyetçe karşılanır. Önceden tespit edilen evlere yerleştirilen mübadillerin iskânıyla, Pendik merkezinde ilk defa Müslümanlar çoğunluk ahaliyi oluşturur.[75] Ancak evler yeterli gelmediğinden Rumlara ait bazı evlerin tahliye edilmesine karar verilir.

Pendik'te Rumların oturdukları evler, sahiplerinden izin alınarak boşaltılır ve yerlerine Yanya'dan gelen muhacirler yerleştirilir.[76] Mübadele Cemiyeti Heyeti, muhacirlerin vaziyetini kontrol ederken muhacirlerin Pendik, Kartal, Maltepe ve Bostancı deresine kadar olan yerleri ile Marki köyü ve Kemerburgaz'daki boşaltılmamış olan evlerin kırk sekiz saat içinde tahliye edilmesini talep etmişlerdir.[77] Böylece muhacirler, devlet ve cemiyet desteğiyle, iskân bölgelerinde, Rumların yerlerine yerleşmeye başlamışlardır.

70 Cahide Zengin, "Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 187.

71 Kemal Arı, İstanbul gazetelerinin verdiği bilgiye göre İstanbul'da yığılan bu göçmenlerin sayısının bir ara 21.505 olduğunu (Kemal Arı, Büyük Mübadele, İstanbul, 1995, s. 7); Cahide Zengin ise 60.666 olduğunu belirtmektedir (Zengin, agt., s. 176).

72 Cahide Zengin, agt., s. 177.

73 Cahide Zengin, agt., s. 178.

74 BCA., 272.11/18.89.26.

75 Neval Konuk, age., 2010, s. 38.

76 *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1924.

77 *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1924.

20 Temmuz 1924'te Yanya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi için Pendik'te Rumlara ait bir kısım hanelerin tahliye edilmesine karar verilir.

Türkiye Cumhuriyeti
Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti
Kalem-i Mahsus ve Muamelât Müdüriyeti

Mahreci: Dersaadet
Tarihi: 19/7/340
Vürudu: 20/7/ 340

Suret-i İskân-ı Vekâlet-i Celîlesine,

Muhtelit [Karma] komisyon reisi Mösyö Eksetrant tarafından keşide olunduğu [imzalandığı] bilâhire [sonradan] anlaşılan 17 Temmuz 340 tarihli telgrafnâme hakkında nukat-ı nazarımız [görüşlerimiz] bervech-i âtidir [aşağıda gösterilmiştir]:

Madde 1 – İstanbul ve civarındaki mübadeleye tabi Rumların naklinin Teşrîn-i evvelde icrası komisyonca mukarrer [kararlaştırılmış] olduğu hâlde, ahiren [sonradan] Yanya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmesi için Pendik'te bir kısım hânelerin tahliyesine vilayetçe teşebbüs edildiği Perşembe günü sabahleyin haber alınmış ve derhal makam-ı vilâyet nezdinde heyet-i murahhasamızca [komisyon üyelerimizce] teşebbüsat-ı lâzımede [gerekli girişimde] bulunulmuştur. İcraatın kat'i olduğu ve tahliyenin tehirinin mümkün olmadığı cevabı alınmıştır. Bu hususta tedbir almağa vakit kalmadan bir taraftan hânelerin tahliyesi, diğer taraftan şikâyet devam etmiştir. Bu mesele vilâyetten vaktiyle heyetimizle bil-müzakere [müzakere edilerek] kararlaştırılmış olsa idi, daha ..... heyetçe halledilmiş olurdu.

Madde 2- Muhtelit mübadele komisyonu reisi imzasını havi olarak hükûmetinden birine yazılacak herhangi tahriri [yazıyı] bir teşebbüsün herhalde komisyonun kararına iktiran etmesi [uyması] lâzımdır.

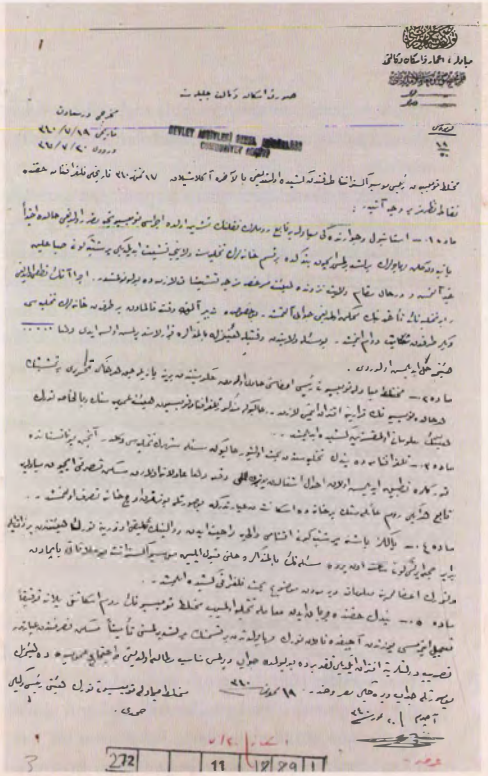

Halbuki mezkûr [adı geçen] telgrafnâme komisyon heyet-i umûmiyyesinin ve bilhassa Türk heyetinin malumatı olmaksızın keşide edilmiştir.

Madde 3- Telgrafnâmede Pendik'in tahliyesinden bahs olunuyor. Halbuki mesele şehrin tahliyesi değildir. Ancak Yunanistan'da Türklere tatbik edilmiş olan ahval ve işgalden yüzde elli defa daha âdilâne olarak mesken tasarrufu için mübadeleye tabi her iki Rum ailesinin bir hânede iskânından ibarettir ki bu suretle yüz kırk üç hane tasarruf olunmuştur.

Madde 4- Yalnız başına Perşembe günü akşamı valiye müracaat eden ve valinin teklifi üzerine Türk heyetinden bir zat ile beraber Cumartesi günü saat

on birde meselenin bil-müzakere hallini kabul eyleyen Mösyö Eksetrant bu mülâkatı yapmadan ve Türk azalarına malumat vermeden mevzu bahs telgrafı keşide eylemiştir.

Madde 5- Pendik hakkında cereyan eden muamele tahliye olmayup mahlut komisyonun Rum iskânını plâna tevfikan ta'cil etmemesi [hızlandırmaması] yüzünden açıkta kalan Türk muhacirlerinden bir kısmının yerleştirilmesini teminen mesken tasarrufundan ibarettir. Tasdik-i devletlerine iktiran eylediği [karar verdiği] takdirde bu yolda cevap verilmesi münasip mütalaa olduğu ve içtima'-ı umumide genel toplantı] heyetimizin bu suretle cevap vereceği maruzdur.

19 Temmuz 340

Mahlut Mübadele Komisyonu
Vekili Hamdi (imza)

Pendik'e gelen Yanya muhacirlerinin iskânı için Rumların yarısı evlerinden çıkarılarak diğer Rumların yanına verilir. Ancak bu sıkıntı 31 Temmuz 1924'te hâlâ devam etmektedir.

31 Temmuz 1924'te Pendik ve Kartal havalisindeki Rumların Yunanistan'a naklinin çabuklaştırılması için evlerinden tahliye edilmesi

Türkiye Cumhuriyeti
Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti
Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti
İstanbul Muhtelit Mübadelede Türk Delegesi
Riyâsetine,

Mükerrer maruzat (Çeşitli zamanlarda başvuru) ile Şehremaneti hududu haricindeki Rumlardan 2.000 nüfusun mutlaka Yunanistan'a nakli lâzım geleceği arz edilmiş iken bunların bugüne kadar mübadeleleri icra edilmemiş ve Pendik ve Kartal ve havalisine mürettep [gelen] muhâcirlerin iskânları büyük müşkilâta maruz bırakılmıştır. Nakliyat sürüncemede kaldığı takdirde muhacirlerimizin sakat [eksik] hâlleri devam ederek, buna da muvafakat edilemeyeceğinden ona göre teşebbüsatın tesri [hızlandırılması] ve teşyidi rica olunur.

31.07.1340
Vekil
Rafet (imza)

Nakil konusunun hemen çözümlenemediği ve çözümlenmesi konusunda tekrar yazışmaların yapıldığı görülmektedir.

10 Ağustos 1924'te Makriköy ve Ayastefanos'tan nakli kararlaştırılan Rumlar ile Pendik'teki hanelerin de tahliye edilmesinin kararlaştırılması

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti

1- Makriköy ve Ayastefanos'tan 3.500 Rum'un nakli takarrür etmiştir [kararlaştırılmıştır]. Maltepe'deki Rumların el-yevm [bugün] imkânı yok ise de Pendik'in kâmilen tahliyesi mümkün olduğu heyet-i murahhasamız tarafından beyan edilmiştir.

Binaenaleyh Maltepe husûsât-ı iskâniyyesi [yerleştirme hususu] iktizâ etdiren [gerektiren] ihtiyacâtın Pendik'in tahliyesiyle ber taraf etdirilüp ettirilemeyeceğinin bittahkik iş'arı [araştırılarak bildirilmesi].

2- İstanbul vilâyetine ve mıntıka müdüriyetine yazılmıştır.

Vekil namına
İmza
10/08/1340

Pendik Rumları'nın Atina'ya Gidişi

Mübadele yoluyla Yunanistan'a giden şehirli nüfusun %60'ı Atina, Selanik ve Pire'de, üç büyükşehirde yaşamaya başlar. İstanbul, İzmir gibi büyükşehirlerden gelen belirli sermaye ve uluslararası deneyimle mübadiller Yunanistan ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde ve hatta ayağa kalkmasında önemli birer etken olmuştur.[78]

Pendik'ten mübadeleyle ayrılan Rumlar da Atina yakınlarında Nea-Pantihi (Yeni-Pendik-Nea Νέα Παντίχι) adıyla bir yerleşim yeri kurmuşlardır.[79] Anadolu'dan göç eden mübadiller Yunanistan'da birçok sorunla karşılaştılar. Yunan toplumu için özellikle mübadiller her zaman yabancı topluluk olarak kalmış ve mübadillerin Yunanlılığı sorgulanmıştır. 1933 yılında bile mübadiller hâlâ yabancı gözüyle görüldüğünden; mübadillerin toplumdan ayrı tutulmaları gerektiği savunulmuş hatta kollarına sarı renkte bant takılarak dolaşmaları dahi istenmiştir.[80]

Pendik'ten Atina'ya giden Rum mübadillerden Stella Hanım. Fotoğraf: Müfide Çimen

78 Y. Anzerlioğlu, (2003): *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 308-309.
79 Neval Konuk, age., 2010, s. 38.
80 Y. Anzerlioğlu, age., s. 315.

Anadolu'dan gelen Rumlar da kendilerini yerli Yunanlardan ayırabilmek amacıyla "Biz Mülteciyiz (Prosfgas)" veya "Biz Anadoluluyuz (Mikrasiates)" gibi tanımlar kullanmışlardır. Onların da yerli halkla ilgili bazı düşünceleri şu şekildedir:

"Bunlar hiçbir şey bilmez!", "Nasıl konuşulacağını bilmiyorlar", "Hiç terbiye almamışlar", "Biz buraya gelmeden önce ne hâldeydiler sayemizde gözleri açıldı. Nasıl yemek yeneceğini ve giyinileceğini bilmiyorlardı. Salamura balık've çiğ sebze yiyorlardı. Onlara her şeyi biz öğrettik" şeklindedir.[81] Mübadelenin üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen Atina yakınlarında göçmen yerleşim yeri olan Kokinya'da mübadiller arasında yapılan bir çalışmada bu durum şöyle açıklanmıştır:

> ...aradan elli yıl geçtiği hâlde, bu göçmenler ilginç özellikler gösteriyordu. Ev sahibi toplumla genel hatlarıyla ortak özelliklere sahip olmalarına rağmen, özünde onları yerli Yunanlardan ayıran farklı bir kimlik duygusunun ifadelerine rastlanıyordu. Bunun yanında, sosyoekonomik olarak dezavantajlı konumlarına ve marjinalliklerine rağmen, kültürel olarak onlardan daha üstün olduklarına inanıyorlardı. Uzun yıllar önce Yunanistan'a yerleşmiş olan bu insanların "Son Osmanlılardan" olduklarını kavramaya başlamıştım. Yaşam tarzları ve davranışlarında, yerli Yunanlarınkine zıt bir kozmopolit hava hâkimdi. Elbette evlerinde Türkçeyi kullanmaya devam edenler, 1923'ten önceki dönemin dilini konuşmaktaydı. Hepsinden önemlisi, farklılık fikri, olağanüstü inatçı bellekler sayesinde varlığını sürdürüyordu...[82]

Pendik'te mübadeleyle Rumlar ayrılır. Ancak ilerleyen yıllarda Pendik'te hâlâ yaşayan Rumlar bulunmaktaydı. Bunlardan biri; Lambiryadis Efendi'ydi. 1931 yılında *Yeni Gün* gazetesinde "İstanbul'un Köşe Bucağı"

81 R. Hirschon (2000): *Mubadele Çocukları* (çev. Serpil Cağlayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 28.
82 Hirschon, age., s. VI.

başlığı altında yazıları yayımlanmaya başlayan yazar Osman Cemal Kaygılı, Pendik hakkında bilgiler verirken Lambiryadis Efendi'yi de tanıtır:

> Yusuf Efendi'nin Pendik'teki Hoşgör Çayhanesi'nin önemli ziyaretçilerdendir. Madalye Bahçesi'ne yakın, güzel bir bahçesi olan köşkün sahibidir. Kolonya tüccarı olan Lambiryadis Efendi "balık ve çiçek mütehassısı"dır.[83]

Sonuç

Günümüzde hızlı büyüme, sanayileşme-kentleşme, Pendik'i yavaş yavaş balıkçı kasabası kimliğinden koparmış; bir zamanların küçük sayfiye kasabasını giderek bir sanayi ve ticaret merkezine dönüştürmüştür. Bu hızlı dönüşüm içinde Pendik'in balıkçı sandalları, faytonları, manavları, kasapları, tahta kazıklı iskele ve gazinoları, sebze bahçeleri birer birer yok olmuştur. Bu hızlı dönüşüm sürecinde, 20. yüzyılda yaşanan tüm tarihî, sosyal, kültürel ve politik olayların çoğu birer rüya hükmünde olup unutulup gitmiştir.

Pendik, bir yandan geniş ve yeşil bahçeler içindeki iki katlı evlerinin yerini apartmanların aldığı; mavi sahillerinin ve güzel kumsallarının doldurulduğu, bahçe ve bostanlarının yerinde mahallelerin yer aldığı bugünkü şekliyle, doğadan kopmanın ve kendine yabancılaşmanın bir prototipini oluşturur. Öte yandan modern kentlilik bilincini yakalamaya çalışan; 21. yüzyıla bir ticaret ve ulaşım merkezi olarak girmenin mücadelesini veren çağdaş bir kent görünümü de sergilemektedir.

Pendik, hâlen mahallelerde (köylerde) barındırdığı az sayıda yerli Manav Türkleri ve merkezdeki ikinci ve üçüncü kuşak Yanya, Kavala, Drama mübadilleri ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden göç eden çok sayıda Müslüman'ı barındırır. İstanbul'un ulaşım menzili olarak önemli ilçelerinden biridir. Bu durum, şehrin tarih içindeki bağımsız yerel kimliğiyle de açıklanabilir. Nüfus mübadelesinde Pendik'i terk etmek zorunda kalan Rumların hikâyesi ise ilçenin tarihinde ilk defa bu çalışmayla ele alınarak kısmen ortaya çıkartılmış ve hatırlanmıştır...

Pendik merkezinin havadan görünümü.
Fotoğraf: Neval Konuk Halaçoğlu

83 Osman Cemal Kaygılı (2003): , *Köşe Bucak İstanbul*, İstanbul: Selis Kitaplar, s. 16.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA., DH.EUM.AYŞ., 45/28-24; DH.EUM.AYŞ./54-13; DH.EUM.AYŞ./50-52; DH.EUM.AYŞ./41-15; DH.EUM.AYŞ./40-1; DH.EUM.AYŞ./40-2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA., 272.11/18.89.26; 272-0-0-11 İskân, 18-89-1; 272-0-0-11 İskan, 18-89-26; *272-0-0-11/İskan, 19-90-15.*

Tezler

Başkan, Fatih, "Kent Makroformu'nun Dönüşümünde Ulaşımın Rolü: Pendik Örneği", T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Kiracı, Mehmet, "Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs, 2006.

Önder, Selahattin, "Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.

Temel, Mehmet, "İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu", Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997.

Zengin, Cahide, "Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998.

Periyodikler

Akşam, 14 Mart 1338 (14 Mart 1922).

Cumhuriyet, 19 Eylül 1924.

Cumhuriyet, 21 Temmuz 1924.

Hâkimiyeti Milliye, 14 Kânunuevvel 1338 (14 Aralık 1922).

İkdam, 26 Eylül 1338.

Sabah, 5 Teşrinisani/Kasım 1338 (5 Kasım 1922).

Vakit, 17 Mart 1335.

Kitap ve Makaleler

Akurgal, Akurgal, "Eski Anadolu'da Yunanlılar", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, 1986.

Anzerlioğlu, Y., *Karamanlı Ortodoks Türkler,* Phoenix Yayınları, Ankara, 2003.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele,* İstanbul, 1995.

Aşıkpaşazade Tarihi, Derviş Ahmed Aşıki: Tavarih-i Al-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi) Maarif Bakanlığı'nın Osmanlıca basımı, İstanbul 1332/1916-1917.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitap Evi, Ankara, 2001.

Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler,* Turhan Kitap Evi, Ankara, 1983.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar,* Ankara, 1981.

Bozkurt, Gülnihal, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),* Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1989.

Düstur, c. IV, Kısım I.

Efiloğlu, Ahmet, "Osmanlı Meclisinde Rum Göçü ve Rum Tehciri Tartışmaları", *History Studies,* 2012, c. 4, S. 1.

Erendil, Muzaffer, "Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi,* Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Goloğlu, Mahmut, *Anadolu'nun Millî Devleti Pontus,* Ankara, 1973.

Gökbilgin, M. Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken,* Birinci Kitap, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1959.

Harmankaya, Savaş, "Pendik Kazısı 1981", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1983.

Hatipoğlu, Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922),* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

Hirschon, R., *Mübadele Çocukları,* (çev. Serpil Çağlayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Janin, Raymond, "La banlieue asiatique de Constantinople Étude historique et topographique (Suite [1.])", *Échos d'Orient,* tome 22, n°130, 1923.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* c. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Kaygılı, Osman Cemal, *Köşe Bucak İstanbul,* Selis Kitaplar, İstanbul, 2003.

Konuk Halaçoğlu, Neval, İstanbul'da Son İnşa Edilen Selâtin Camii Pendik Reşadiye Camii, *The Last Sultan Mosque of*

Istanbul: Pendik Reshadiye Mosque, Pendik Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Konuk, Neval, *Tüm Tarihi ile Pendik*, 2010, Avrupa Kültür Başkenti, İBB Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1993, İkinci Takım, c. II.

Milas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Miliopulos, Ioannes P., "Περί Παντειχείου" (Panteikhion'a (Pendik) Dair", *Byzantinische Zeitschrift* 22, 1923.

Ortaylı, İlber, "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Ortaylı, İlber, İstanbul'dan *Sayfalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, c. 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.

Özkaya, Yücel, "1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Papadopulos, J.B., "İstanbul ve Pendik Kitabelerine Dair", *KSyll*, 4, 1871.

Sarınay, Yusuf, "Türk-Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, Bildiriler, c. I, Ankara, Ekim 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Shaw, S., "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 9, 1978, Cambridge University Press.

Smith, Michael Llewelyn, *Yunan Düşü*, (çev. Halim İnal), Ayraç Yayın Evi, Ankara, 2002.

Soyhan, H. Cihat, "Pendik'te Bizans Devrine Ait Manastır Kazısı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1978.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Yok Edilmek İstenen Millet*, Selek Neşriyatı, İstanbul, 1957.

Şahin, Süreyya, *Fener Rum Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996.

Şimşir, Bilâl, *Ege Sorunu*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Tayar, Mustafa, *Pendik Yaşayan Şehir*, Pendik Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, c. II, Kısım 2, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1991.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (çev. Babür Kuzu), Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

Vrodicalı Patriyotlar.

Mübadele, Kültür ve Gelenek

YUNANİSTAN-TÜRKİYE HATTINDA MÜBADİLLER VE UYUM SÜRECİ

Aycan YILMAZ*

Mübadele

Günümüzden 100 yıl önce, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında Türkiye'de yerleşik Rum-Ortodokslar ile Yunanistan'da yerleşik Müslümanların zorunlu göçünü öngören Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi imzalandı. Ancak İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da oturan Rumlar ile Yunanistan'ın Batı Trakya Bölgesi'nde bulunan Gümülcine, İskeçe ve Dedeağaç'ta oturan Müslümanlar bu sözleşme ile mübadele kapsamı dışında tutuldu.

8 Ekim 1912 tarihinde göç edenler de dâhil olmak kaydıyla, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı sırasında ve sonrasında yurtlarını terk edenleri de kapsamına alan bu sözleşme ile yaklaşık 2 milyon insan doğdukları toprakları terk etmek zorunda kaldı.

Göç, din kriteri temel alınarak gerçekleştirildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda din temeline dayalı millet sistemi geçerliydi. Etnik, dilsel veya ekonomik farklılıklar dinsel kimliğe göre ikincil sayılıyordu. Bu göç, tarihte görülen diğer göç örneklerinden farklı olarak iki taraflı ve eş zamanlı yürütülüp her iki ülkeyi hem göç veren hem göç alan konumuna getiren bir süreçtir. Ayrıca süresi, kapsamı, coğrafi dağılımı çeşitli antlaşmalarla belirlenmeye çalışılmış programlı bir göç ettirme hareketidir.

* Araştırmacı, yazar aycanyilmaz1949@gmail.com

Tarihimizdeki bu kitlesel ve zorunlu göçe kısaca mübadele, bu süreçte göç eden insanlara da mübadil deniyor. Mübadil olmak ile göçmen olmak farklıdır. Göçmen, yaşadığı tüm zorluklara rağmen toprağını bırakmama seçeneğine sahiptir. "Ölsem de burada kalacağım." diyebilir. Gideceği ve yerleşeceği yeri, gitme zamanını, gideceği vasıtayı ve yanına alacaklarını seçebilir. Aynen 1950'li yıllarda o dönemdeki Yugoslavya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenler gibi. Mübadillerin ise böyle bir şansı yoktu. Burada iki devlet, yani Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak "Şu insanlar, şu zamanda, şu gemi veya tren ile şuraya gidip yerleşecek, yerleştiği yerden ayrılmayacak, şu işi yapacak." diye karar aldı ve bu kararı uyguladı. Mübadillere söz ve seçme hakkı tanınmadı ve mübadele zorunlu bir göç hareketi olarak uygulandı.

Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Ortodoks Rum mübadillerinin mübadeleden sonraki yıllarda kültür, sanat ve folklorik değerlerini korumak için çeşitli etkinlikler yaptıklarını, kendi aralarında dernekler, vakıflar kurarak örgütlendiklerini; kültür ve sanat merkezleri, araştırma enstitüleri ve müzeler kurduklarını görüyoruz. Buna karşılık Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Türk mübadillerinin ise 2001 yılına kadar yaygın ve etkin bir örgütlenme içine giremediklerini görüyoruz. Türkiye'deki mübadillerin sosyal ve kültürel olarak örgütlenememeleri

iki ülke halklarının yakınlaşmasını ve mübadil buluşmalarını geciktirmiş, dolayısıyla birinci kuşak mübadillerin çok büyük bir bölümü doğdukları toprakları bir daha göremeden ve memleket hasreti çekerek bu dünyadan göçüp gitmişlerdir. Elbette mübadil buluşmalarını ve iki ülke halklarının yakınlaşmasını geciktiren tek sebep bu değildir.

Mübadiller, Türkiye ve Yunanistan arasındaki inişli çıkışlı, gergin siyasi ilişkiler nedeniyle de geçmiş dönemlerde doğdukları toprakları turist olarak ziyaret edememişlerdi. 1990'lı yılların ortasından itibaren iki ülke arasındaki gergin siyasi ortamın yumuşaması ve özellikle 1999 yılında her iki ülkede de meydana gelen deprem felaketleri sonrasında iki ülke halkı arasında oluşan dostluk ve dayanışma ortamı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu yeni dönem, iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel ve turistik ilişkilerin umulmadık bir şekilde gelişmesine yol açtı. İki ülke arasındaki gidiş geliş arttı. Bu gelişmeler, her iki ülkenin sayıları giderek azalan birinci kuşak mübadilleri arasında büyük bir sevinç ve heyecan yaratarak çocuk yaşta topraklarını terk etmek zorunda kalan mübadillerin hasret kaldıkları toprakları dünya gözüyle bir kez daha görebileceklerine ilişkin umutlarını da arttırdı. Hatta başta kendi babam olmak üzere gerek sağlık gerek yaş olarak seyahat etmelerine mâni durumları olmayan bazı birinci kuşak mübadiller Yunanistan'a giderek doğdukları toprakları ziyaret etme imkânı buldu.

İki ülke arasındaki bu olumlu yumuşama ortamı fırsat görülerek 25.04.2001 tarihinde, merkezi İstanbul'da olan ve benim de üyesi olduğum Lozan Mübadilleri Vakfı kuruldu. Vakıf, tüzüğündeki amaçları doğrultusunda yaygın ve etkin bir örgütlenmeyi gerçekleştirebilmek için mübadillerin yoğun bir şekilde yaşadığı kentlerde birer alt örgüt olarak Lozan mübadilleri derneklerinin kurulmasını ve bu derneklerin vakfın öncülüğünde faaliyet göstermelerini sağladı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrupa'nın doğusunda ve Balkanlar'da bulunan bazı ülkeler 2000'li yıllarda Avrupa Birliği'ne üye oldu. Örneğin, Bulgaristan ve Romanya 2007 yılında Avrupa Birliği üyesi oldular. Üyelik sürecinden sonra bu ülkelerden daha önceki yıllarda Türkiye'ye gelen göçmenler hem çifte vatandaşlık hem de Avrupa Birliği vatandaşlığı hakkı elde ettiler. Yunanistan da Avrupa Birliği üyesi bir ülke olmasına rağmen hâlen yürürlükte olan Mübadele Sözleşmesi'nin birinci maddesindeki "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükûmeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükûmeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir." hükmü engel olduğundan mübadiller çifte vatandaşlıkla birlikte Avrupa Birliği vatandaşlık hakkını elde edemediler. Mübadillerin çocukları ve torunları ise Yunanistan'a hâlâ vize ile gidebilmektedirler.

Mübadele ile Türkiye'ye zorunlu göçe tabi tutulan mübadilller arasında Türkçe dışında; Arnavutça, Pomakça, Makedonca, Vlahça, Ulahça, Bulgarca ve Yunanca konuşan mübadiller de vardı. Yunanca konuşan mübadiller arasında üç mübadil grubu söz konusudur:

Bunlar:

- Girit ve diğer Yunan adalarından Türkiye'ye göç eden mübadiller
- Yunanistan'ın Yanya şehrinden Türkiye'ye göç eden mübadiller
- Yunanistan'ın Batı Makedonya olarak adlandırılan bölgesinde bulunan Grevena ve Nasiliç'ten Türkiye'ye göç eden mübadiller

Taşınmaz mal varlıklarıyla birlikte sevdiklerinin ve yakınlarının mezarlarını da geride bırakan Grevena ve Nasiliç mübadilleri, Türkiye'ye gelirken

beraberlerinde sadece birkaç parça taşınabilir eşya ile somut olmayan kültürel miraslarını, dillerini yani Patriyotça'yı, Patriyotça söyledikleri şarkıları ve türküleri, atasözlerini, deyimlerini, tekerlemelerini, mânilerini, diğer tüm kültür ve geleneklerini, kısacası "belleklerini" getirmişlerdir.

Bugüne kadar ne yazık ki mübadele ile gelen bu insanların dili, kültür ve gelenekleri üzerine pek fazla araştırma yapılmamış; konuştukları dil, kendi ana dillerinde söyledikleri şarkı, türkü, atasözü, tekerleme, ninni gibi kültürel değerler pek kayıt altına alınamamış, bu alanda yapılan çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Bu alanda yazılmış iki ciddi eser vardır. Birincisi Lozan Mübadilleri Vakfı tarafından yayımlanan *Belleklerdeki Güzellik - Mübadele Türküleri* adlı eserdir. İkinci eser ise bu eserden daha kapsamlı olan ve 2017 yılında benim yazıp ve yine Lozan Mübadilleri Vakfı tarafından yayınlanan *Mübadillerin Kültürel Mirası* adlı eserdir.

Grevena ve Nasiliç Şehirlerinin Tarihi, Coğrafi Konumları ve Statüleri

Grevena ve Nasiliç şehirleri Yunanistan'ın Batı Makedonya olarak adlandırılan bölgesinde olup Selanik'in yaklaşık 180 km güneybatısında yer alır. Yunanistan'da son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre Grevena'nın çevresiyle birlikte toplam nüfusu 32.000, Nasiliç'in belediye sınırları içerisinde kalan toplam nüfusu ise 18.000'dir.

Aşağıdaki harita Grevena ve Nasiliç kazalarını gösteren bölgenin haritasıdır. Haritadaki yeşil işaretli köyler Müslüman köylerini, kırmızı işaretli köyler Hristiyan köylerini, yarı yeşil ve yarı kırmızı işaretli köyler ise karma köyleri gösteriyor. 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan önce Yunanistan Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı ve Grevena ve Nasiliç şehirleri Osmanlı idari yönetim sistemine göre 1882 yılından Balkan Savaşları'nın bittiği 1913 yılına kadar Serfice

Grevena ve Nasiliç kazalarını gösteren bölgenin haritası. Sefer Güvenç (2010): *Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını

Sancağı'na bağlı kaza (ilçe) statüsündeydiler. Balkan Savaşı yenilgisinden sonra Grevena ve Nasiliç şehirleri 1913 yılında Osmanlı Devleti'nden Yunanistan'ın egemenliğine geçti.

Kozani şehrinin 1916 yılında il olmasından sonra Grevena ve Nasiliç kazaları Kozani'ye bağlandı. Daha sonraki yıllarda Grevena il oldu ve il statüsü 2011 yılına kadar devam etti. 2011 yılında Yunanistan'ın idari yönetim sistemi yeniden yapılandırıldı. Bu yapılandırmadan sonra Grevena, Yunanistan'a has bir yönetim şekli olan Batı Makedonya Bölgesi'nin bölgesel bir yönetim birimi hâline geldi. Grevena ismi gerek mübadeleden önce ve gerek mübadeleden sonra hiç değişmedi, hep aynı kaldı.

Mübadiller Grevena şehir ismini "Grebene" veya "Grebena" şeklinde de telaffuz ederler. Dikkat edilirse Yunanca Grevena (Γρεβενά) sözcüğünün ortasında Türkçe'deki büyük "B" harfinin görünümde olan ve Yunan alfabesinde vita (βήτα) olarak adlandırılan bir harf vardır. Bu harf Türkçedeki "v" harfinin sesini verir. Mübadiller Grevena (Γρεβενά) sözcüğünü seslendirirken sözcüğün ortasındaki büyük B görünümdeki harfi Türkçe'deki "v" harfinin yerine B harfinin sesini veriyormuş gibi seslendirdikleri için bu sözcüğü Grebene veya Grebena olarak seslendirirler. Oysa bu sözcüğün Türkçe harflerle doğru okunuşu ve telaffuzu "Grevena", Patriyotça şivesi ile doğru okunuşu ve telaffuzu ise "Grivina"dır. (Γριβινά).

Mübadeleden önce Nasiliç'in merkez adı "Lipşişti" (Λειψίστι), kaza olarak gênel adı ise Anaselitsa (Ανασελίτσα) idi. Mübadiller köylerde yaşadıkları için daha çok Anaselitsa (Ανασελίτσα) adını kullanıyorlardı. Mübadiller "Anaselitsa" isminin başında ve sonunda yer alan "a" harfini düşürerek ve ortasındaki "e" harfini de konuştukları şive gereği Türkçedeki "i" harfinin sesini verecek şekilde telaffuz ederek Nasiliç (Νάσιλιτς) olarak seslendirirlerdi.

1927 yılında Nasiliç'in "Anaselitsa" (Ανασελίτσα) olan kaza (ilçe) adı değişti ve Voio (Βοϊο) adını aldı. Aynı yıl Nasiliç'in "Lipşişti" (Λειψίστι) olan merkez adı da değişti ve bugünkü Neapoli (Νεάπολη) adını aldı.

Grevena'nın 1900 yılında çekilmiş fotoğrafı.

Nasiliç'in havadan çekilmiş fotoğrafı.

Mübadillerin Yunanistan'da Yaşadıkları Grevena ve Nasiliç'e Bağlı Köylerin İsimleri ile Göçten Sonra Türkiye'de İskân Edildikleri Şehirlerin, Köylerin, Mahallelerin ve Semtlerin İsimleri

Mübadiller, mübadeleden önce Yunanistan'ın Batı Makedonya Bölgesi'nde bulunan Aliakmona Vadisi'nde (eski adı İncekara) yer alan 51 köy ve bu köylerin bağlı olduğu Grevena ve Nasiliç ilçelerinin merkezlerinde yaşıyorlardı.

Grevena ve Nasiliç mübadilleri asırlardır Osmanlı Devleti'nin asli Müslüman Türk vatandaşlarıydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1912-1913 yıllarında uğradığı Balkan Savaşları yenilgisisonucunda Grevena ve Nasiliç şehirleri ile başta Selanik şehri olmak üzere Türklerin yaşadığı diğer tüm bölge, şehir ve topraklar Yunanistan'ın egemenliğine geçti. Kaybedilen bu topraklarda yaşayan tüm Türkler (yaklaşık 500 bin) Müslüman olmaları nedeniyle Yunanistan'ın azınlık vatandaşı oldular. Türkler, mübadelenin gerçekleştiği 1924 yılına kadar geçen 11 yıllık sürede Yunanistan'ın azınlık vatandaşı olarak yaşamlarını sürdürdüler.

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan Lozan Konferansı'nda yapılan çetin ve uzun müzakereler sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Sözleşmesi imzalandı. 8 devlet tarafından (Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Japonya) imzalanan bu sözleşme Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına ve toprak bütünlüğüne temel oluşturan uluslararası bir sözleşme olup hâlen yürürlüktedir. Lozan'da, esas Barış Sözleşmesi'nin yanı sıra değişik konuları ele alan (esirlerin değişimi gibi) ayrıca 17 adet sözleşme ve protokol imzalandı. Bu sözleşmelerden birisi de 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan Hükûmetleri tarafından imzalanan nüfus mübadelesine ilişkin sözleşmedir.

Söz konusu Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin 7'nci maddesinde yer alan ".....mübadiller, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesinin topraklarına ayak bastıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır...." hükmü gereğince tüm mübadiller Türkiye'ye ayak bastıkları andan itibaren Yunan vatandaşlığından çıkmış ve Türk vatandaşlığına geçmiştir.

Büyükçekmece Belediyesi tarafından 31.01.2014 tarihinde düzenlenen panel-konferansa konuşmacı olarak davet edilen, Grevena ve Nasiliç kültürü ve dili konusunda derin bilgisi ayrıca bu konularla ilgili dört kitabın da yazarı olan Yunanlı Araştırmacı-Yazar Dr. Giorgos Tsotsos (Γιώργος Τσότσος), "Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nde 1924 Yılından Önceki Müslüman Yerleşim Yerlerine Coğrafi bir Bakış" konulu bir sunum yaptı. Bu sunumda mübadillerin Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nde yaşadığı köylerin eski ve yeni isimleri ile bu köylerin bağlı olduğu şehirlerin isim listesi de yer alıyordu. Giorgos Tsotsos'un (Γιώργος Τσότσος) yaptığı sunumdaki listeye göre mübadillerin Yunanistan'ın Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nde yaşadıkları köylerin eski ve yeni isimleri ile bu köylerin bağlı oldukları şehirlerin isimlerinin yer aldığı tablo aşağıdadır:

Köyün Eski Adı	Köyün Türkçe Okunuşu	Köyün Yeni Adı	Köyün Yeni Adının Türkçe Okunuşu	Bağlı Olduğu Şehir
Αγαλαίοι	Agalei	Αγαλαίοι	Agalei	Grevena
Βάϊπες	Vaipes	Χειμερινό	Himerino	Nasiliç
Βελίτσι	Velitsi	Ασπρούλα	Asprula	Nasiliç
Βέντζι	Ventzi	Κέντρο	Kendro	Grevena
Βίνιανη	Viniani	Λευκάδι	Lefkadi	Nasiliç
Αγαλαίοι	Agalei	Αγαλαίοι	Agalei	Grevena
Βάϊπες	Vaipes	Χειμερινό	Himerino	Nasiliç
Βελίτσι	Velitsi	Ασπρούλα	Asprula	Nasiliç
Βέντζι	Ventzi	Κέντρο	Kendro	Grevena
Βίνιανη	Viniani	Λευκάδι	Lefkadi	Nasiliç
Βράστινο	Vraştino	Ανάβρυτα	Anavrita	Grevena
Βρογγίστα	Vrongista	Καλονέρι	Kaloneri	Nasiliç
Βρόντιξα	Vrondiza	Βροντή	Vrondi	Nasiliç
Βουδουρίνα	Vudurina	Νεά Σπάρτη	Nea Sparti	Nasiliç
Βρόστιανη	Vroştiani	Άγιοι Ανάργυροι	Ayii Anaryiri	Nasiliç
Γιάγκοβη	Yiangovi	Μεσοπόταμος	Mesopotamos	Nasiliç
Γκινόσι	Ginosi	Μολόχα	Moloha	Nasiliç
Γκοπλάρι	Goblari	Μερσίνα	Mersina	Grevena
Γρεβενά	Grevena	Γρεβενά	Grevena	Grevena
Δίσλαπο	Dislapo	Δραγασιά	Dragasia	Nasiliç
Δοβράντοβο	Dovratovo	Βατόλακκος	Vatolakkos	Grevena
Δοβρούνιστα	Dovrunista	Κληματάκι	Klimataki	Grevena
Κάστρο	Kastro	Κάστρο	Kastro	Grevena
Κρίφτσι	Krifçe	Κιβωτός	Kivotos	Grevena
Κυρακαλή	Kirakali	Κυρακαλή	Kirakali	Grevena
Λάι	Lai	Πεπονιά	Peponia	Nasiliç
Λαμπάνοβο	Labanovo	Σήμαντρο	Simandro	Nasiliç
Λειψίστι	Lipşişti (Nasiliç)	Νεάπολη	Neapoli	Nasiliç
Λικνάδες	Liknades	Λικνάδες	Liknades	Nasiliç
Μαζγκάνη	Mazgani	Αχλάδι	Ahladi	Nasiliç
Μεσολογγόστι	Mesolongoşti	Μεσόλογγος	Mesolongos	Nasiliç
Μηλιά	Milia	Μηλιά	Milia	Grevena
Μπουμπούστι	Bubuşti	Πλατανιά	Platania	Nasiliç
Νησινίκος	Nisinikos	Νησί	Nisi	Grevena
Ντόβριανη	Dobriani	Έλατος	Elatos	Grevena
Πηγαδίτσα	Pigaditsa	Πηγαδίτσα	Pigaditsa	Grevena
Πλάζομη	Plazomi	Ομαλή	Omali	Nasiliç

Köyün Eski Adı	Köyün Türkçe Okunuşu	Köyün Yeni Adı	Köyün Yeni Adının Türkçe Okunuşu	Bağlı Olduğu Şehir
Πλαζόμιστα	Plazomista	Σταυροδρόμι	Stavrodromi	Nasiliç
Πυλωρί	Pilori	Πυλωρί	Pilori	Nasiliç
Ρέζνι	Rezni	Ανθούσα	Anthusa	Nasiliç
Ρέντα	Renda	Διχείμαρρο	Dihimaro	Nasiliç
Ρεσούλιανη	Resuliani	Βέλος	Velos	Nasiliç
Συνγόλη	Singoli	Παρόχθιο	Parohthio	Nasiliç
Σειρήνι	Şirini	Σειρήνι	Şirini	Grevena
Σιρότσιανη	Sirotsiani	Λεύκη	Lefki	Nasiliç
Σούμπινο	Subino	Κοκκινιά	Kokinia	Grevena
Σολουμίστι	Solumişti	Στέρνα	Sterna	Nasiliç
Τόριστα	Torista	Ποντηνή	Pondini	Grevena
Τραπατούστι	Trapatuşti	Κλεισώρεια	Klisoria	Nasiliç
Τριβένι	Triveni	Σύδεντρο	Sidendro	Grevena
Τσαβαλέρη	Tsavaleri	Κοιλάδι	Kiladi	Nasiliç
Τσακνοχώρι	Tsaknohori	Ανθοχώρι	Anthohori	Nasiliç
Τσιάριστα	Tsiarista	Άγιοι Θεόδωροι	Ayii Theodori	Nasiliç
Τσιραπιανή	Tsirapiani	Γλυκοκερασιά	Glikokerasia	Nasiliç
Τσοτύλι	Tsotili	Τσοτύλι	Tsotili	Nasiliç
Τσούρχλι	Tsurhli	Άγιος Γεώργιος	Ayios Yeoryios	Grevena
Τόβρανη	Tovrani	Έλατος	Elatos	Grevena
Φυτώκι	Fitoki	Φυτώκι	Fitoki	Nasiliç

Grevena'ya 16 km mesafede olan Milia (Μηλιά) adlı köyde, Türk mübadillerin terk ettiği evler. (Dimitrios Avramidis Arşivi)

Yunanlı Araştırmacı-Yazar Dr. Yorgos Tsotsos'un (Γιώργος Τσότσος) yukarıda sözü edilen sunumdaki bilgileri de dikkate alarak Türkiye'ye gelen mübadillerin sayısı ile Yunanistan'da ve Türkiye'de yaşadıkları köylerin yer ve sayıları konusunda bir çalışma yaptım. Yaptığım çalışma ile ilgili bilgiler aşağıdadır:

- Mübadele ile Grevena ve Nasiliç'ten Türkiye'ye göç eden toplam mübadil sayısı 12. 962'dir.
- 51 köyün 19'u Grevena'ya, geri kalan 32 köy ise Nasiliç'e bağlıydı.
- Toplam 12.962 mübadilin 7.330'u Nasiliç'in merkezinden ve Nasiliç'e bağlı köylerden; geri kalan 5.632 mübadil ise Grevena'nın merkezinden ve Grevena'ya bağlı köylerinden mübadele ile Türkiye'ye göç etti.
- Nasiliç ve Nasiliç'e bağlı 32 köyden mübadele ile Türkiye'ye göç eden mübadiller Çatalca, Büyükçekmece ve Silivri ilçe merkezlerine ve bu merkezlere bağlı 27 köye yerleştirildiler.
- Nasiliç'in 32 köyünün 16'sı karma yani hem Hristiyan Yunanların hem de Müslüman Türklerin birlikte yaşadığı köylerdi. Geri kalan 16 köyün tamamı ise Müslüman köylerdi.
- Grevena'ya bağlı 19 köyün 9'unun karma, geri kalan 10'unun tamamı ise Müslüman köylerdi.
- Grevena ve Grevena'ya bağlı 19 köyden mübadele ile Türkiye'ye göç eden mübadiller ise Türkiye'nin çok farklı bölge, şehir ve köylerine yerleştirildi.

Türk mübadillerinin Grevena ve Nasiliç'te terk ettikleri evlerin hemen hemen hepsi II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından yakılarak yıkıldı. Evleri yıkılmayan tek Türk köyü ise Grevena'ya 16 km mesafedeki Milia (Μηλιά) adlı köydür.

Bu köydeki evlerin yıkılmamasının nedeni köyün derin bir vadi içerisinde olması nedeniyle Almanların buraya askerî araç gereç ve silah indirememesidir.

Grevena'ya 16 km mesafede olan Milia (Μηλιά) adlı köyde, Türk mübadillerin terk ettiği evler. (Dimitrios Avramidis Arşivi)

Yunanistan'ın Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nden mübadele ile göç eden mübadillerin Türkiye'de yerleştirildikleri il, ilçe, köy, mahalle ve semtlerin isimlerini araştırdım. Yaptığım araştırma sonucunda oluşturduğum mübadil yerleşim yerleri isim listesi aşağıdadır:

İlin Adı	İlçenin Adı	Mübadillerin İskân Edildikleri Köy, Mahale ve Semt Adı
İZMİR	-	Narlıdere semti
AYDIN	Germencik	Mursallı köyü (mahallesi)
	Çine	Merkez ve Karakollar köyü (mahallesi)
	İncirliova	Merkez
	Yenipazar	Merkez
	Koçarlı	Merkez
	Ortaklar	Merkez
	Nazilli	Dallıca köyü (mahallesi)
	Atça	Merkez
	Sultanhisar	Merkez
UŞAK	-	Merkez
ISPARTA	Merkez	Emre Mahallesi
	Gönen	Merkez
	Eğirdir	Merkez
BURDUR	Merkez	Zafer Mahallesi
ANTALYA	Merkez	Kırcamii Değirmenönü Mahallesi
	Elmalı	Merkez
	Serik	Merkez
	Demre	Merkez
	Korkuteli	Köseler köyü (mahallesi)
AFYON	Çay	Cumhuriyet köyü
ESKİŞEHİR	Merkez	Merkez
BALIKESİR	Ayvalık	Merkez
DENİZLİ	Honaz	Hisar Mahallesi
NİĞDE	Merkez	Yeşilburç köyü (71 hane)
		Uluağaç köyü (12 hane)
		Taşlıca köyü (10 hane)
BURSA	Nilüfer	Başköy köyü (mahallesi)
İSTANBUL	Çatalca	Merkez Kaleiçi Mahallesi, Muratbey Mahallesi, Çakıl Mahallesi, Elbasan Mahallesi, Ovayenice Mahallesi, Yeniköy Mahallesi, Karacaköy Mahallesi, Arnavutköy Mahallesi, Kestanelik Mahallesi
	Büyükçekmece	Mimarsinan Mahallesi, Tepecik Mahallesi, Gürpınar Mahallesi, Türkoba Mahallesi, Güzelce Mahallesi, Kumburgaz Mahallesi, Celaliye Mahallesi, Kamiloba Mahallesi, Hoşdere Mahallesi, Kavaklı Mahallesi
	Silivri	Merkez, Ortaköy Mahallesi, Selimpaşa Mahallesi, Kadıköy Mahallesi, Kurfalı Mahallesi, Gazitepe Mahallesi, Fenerköy Mahallesi, Çantaköy Mahallesi, Değirmenköy Mahallesi, Gümüşyaka Mahallesi

Bugün Türkiye'de yaşayan Grevena ve Nasiliç mübadillerinin sayısı konusunda herhangi bir istatistiki bilgi yok. Ancak mübadelenin gerçekleştiği 1924 yılından bu yana 98 yılın geçtiğini ve bu süre zarfında mübadil nüfusunun da arttığını dikkate aldığımızda ülkeye gelen 12.962 mübadilin bugün Türkiye'de yüzbinlerle ifade edilebilecek sayıda olduğunu söylememiz mümkündür.

Mübadillerin Kültür ve Gelenekleri

Niğde'nin Yeşilburç köyünde doğmuş, ikinci kuşak Grevena-Krifçe mübadili olarak Yeşilburç köyüne yerleştirilen mübadillerin, Yunanistan'da ve mübadele sonrası dönemde Türkiye'de de sürdürdükleri gelenekleri ile sosyokültürel yaşamlarını birinci kuşak mübadil büyüklerimden dinlediklerimden ve aile ortamında anlatılanlardan, 1950'li yıllardan itibaren ise bunları bizzat yaşamış ve görmüş bir kişi olarak biliyorum.

Türkiye'nin diğer şehir ve bölgelerine yerleştirilen Grevena ve Nasiliç mübadillerinin gelenekleri, sosyal ve kültürel yaşamları ile bu konularda meydana gelen değişimler hakkında herhangi bir sözlü tarih görüşmesi ve çalışması yapmış değilim. Ancak Yeşilburç köyünde yaşayan mübadillerin gelenekleri, sosyal ve kültürel yaşamları ile bu konularda meydana gelen değişikliklerin ufak tefek farklarla da olsa diğer şehir ve bölgelerde yaşayan mübadiller için de aynı olduğunu dolayısıyla bu bölümde yazacaklarımız ve yapacağımız değerlendirmelerin Yeşilburç özelinden hareket ederek Türkiye'nin diğer şehir ve bölgelerine yerleştirilen mübadiller için de geçerli sayılabileceğini düşünüyorum. Mübadillerle ilgili aşağıda 11 başlık hâlinde sıralanan gelenek ve göreneklerden (b) şıkkındaki "Helva Günü Şenlikleri" hariç, diğer tüm gelenekler bütün mübadiller için aynıdır ve bunlar mübadillerin ortak geleneğidir. "Helva Günü Şenlikleri" ise sadece Grevena'ya bağlı Krifçe köyünden gelen mübadillerin geleneğidir.

Mübadillerin belli başlı sosyal ve kültürel nitelikteki gelenek ve görenekleri 10 başlık hâlinde aşağıda sıralanmıştır:

a- Mübadillerde Düğün Kültürü ve Mübadele Sonrası Dönemde Türkiye'de Evlilik İçin Yerli Halk ile Kız Alıp Verme İlişkisi
b- Helva Günü Şenlikleri
c- Şiryana Şenliği (Hıdırıllez)
d- Mart Ayı Geleneği
e- Mübadillerin Mutfak Kültürü
f- Mübadillerin Evlerindeki Taş Fırınlarda Ekşi Mayalı Hamurla Ekmek Pişirme Geleneği
g- Mübadillerin Kışlık Yiyecek Yapma ve Hazırlama Geleneği
h- Dinî Bayramların Arife Günlerinde Nohut Ekmeği Yapma Geleneği
i- Evlilik Öncesi Genç Kızların Çeyizlik Olarak Kendileri İçin Dantel-Nakış (Kanaviçe-Etamin vs.) İşleri Yapmaları
j- El dokuma Tezgâhında Kilim, Yolluk, Torba ve Heybe Dokuma Geleneği
k- Mübadillerin, Mübadele ile Yunanistan'dan Türkiye'ye Beraberlerinde Getirdikleri ve Hâlen Kullandıkları veya Koruma Altına Aldıkları Antika Niteliğindeki Eşyalar

a- Mübadillerin Düğün Kültürü ve Mübadele Sonrası Dönemde Türkiye'de Evlilik İçin Yerli Halk ile Kız Alıp Verme İlişkisi

2012 yılında mübadillerin düğün geleneği ile ilgili olarak bugün hayatta olmayan bazı birinci kuşak (Yunanistan doğumlu) ve ileri yaştaki ikinci kuşak mübadiller ile yüz yüze sözlü tarih çalışması yaptım. Yaşım gereği çocukluk ve gençlik yıllarımda mübadillerin düğün geleneğini yakından gördüm. Bu düğünlerde yapılanları ve yaşananları izlemiş birisiyim. Yüz yüze sözlü tarih çalışması yaptığım mübadillerin bu konuda anlattıklarını ve benim çocukluk ve gençlik yıllarımda düğünlerde gördüklerimi ve yaşananları da dikkate alarak ve fotoğraflarla da destekleyerek düğün geleneğini kayıt altına aldım. Bu kayıtlardan hareketle mübadillerin düğünlerinin aşağıda belirtilen aşamalardan oluştuğunu söyleyebilirim:

- **Düğün Öncesi Hazırlık Yapılması:**

Düğünden bir hafta önce gelinin ve damadın ailesi birlikte şehre giderek düğün için alışveriş yapardı. Damat tarafı gelin ve yakınları; gelin tarafı da damat ve yakınları için hediyeler alırdı. Damat tarafı gelin ve yakınları için aldığı hediyeleri çarşamba günü meraklılarına ve damat evini ziyarete gelenlere gösterirdi. Perşembe günü sabahı ise damat tarafı gelin ve yakınları için alınan hediyeler ile sırtı kına ile kırmızıya boyanmış ve süslenmiş bir koçu gelinin evine götürürdü. Bu arada düğünde yenilecek yemekler için günler öncesinden hazırlıklar yapılır ve yemeklerin pişirilmesine köyün aşçı hanımları ile düğün sahiplerinin yakınları yardım ederdi.

- **Çalgıların Gelmesi ve Düğünün Başlaması:**

Düğün cuma günü öğle vakti çalgıların gelmesiyle başlardı ve pazar günü yine öğle vaktinde gelinin kız evinden alınıp damat evine bırakılmasıyla sona ererdi. Üç gün boyunca süren düğün kız ve damadın evlerinde yapılırdı. Düğün esnasında hem kız evinde hem de damat evinde yaklaşık 2 - 2,50 m çapında olan büyük yer sofraları kurulur ve yemeğe tüm akrabalar, köy halkı ve komşu köylerdeki diğer akrabalar da davet edilerek yemek yenirdi. Bu şekildeki büyük yer sofraları düğün süresince sabah, öğle ve akşam olmak üzere günde üç defa kurulur. Cuma akşamı kız evindeki davetliler ve düğüne katılanlar yemekten sonra damat evine çalgılar eşliğinde topluca giderek gece geç saatlere kadar oynayıp eğlenirdi. Kadınlar Patriyotça şarkılar eşliğinde oynardı.

Çalgıcılar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de mübadil düğünlerinin vazgeçilmezi olmaya devam ediyor. Günlerce süren düğünlerde çalgıcılar eşliğinde dans edilir, halaylar çekilir.

Düğünde yenilen yemekler ve veriliş sırası şöyledir:

- Bulgur çorbası
- Etli kuru fasulye
- Etli sulu patates yemeği
- Etli patlıcan musakka
- Etli pırasa yemeği
- Saç kapamada tepsi içinde pişen etli pilav
- Peynirli börek
- Elde açma hamurla yapılan cevizli baklava
- Lahana sarma
- Yoğurtlu köfte / yoğurtlu mantı

Düğün çalgıları mübadillerin Türkiye'de iskân edildikleri bölge, yöre ve şehirlere göre değişkenlik göstermekle beraber genel olarak klarnet ve davul veya klarnet, keman, cümbüş ve darbuka şeklinde olurdu. Mübadil büyüklerimizin anlattıklarına göre mübadelenin ilk yıllarında savaştan yeni çıkmış Türkiye'de düğünlerde çalgıcı bulmak zor olduğundan çalgı olarak bir süre taş plakların çalındığı gramofon kullanılmıştır.

Mübadiller tarafından kullanılmış bir gramafon.

- **Düğünün İkinci Günü:**

Düğünün ikinci günü (yani cumartesi günü) gün boyunca damat evinde davetliler çalgıcıların çaldığı şarkılar eşliğinde oynayıp eğlenirdi. Aynı günün akşamı yemekten sonra bu defa damat evindekiler ve davetliler çalgılar eşliğinde kız evine topluca giderek gece geç saatlere kadar oynayıp eğlenirdi. Damat tarafı kız evine giderken tepsi ile elde açma cevizli baklava ve hediyeler götürürdü. Bu arada hanımlar geline kına yakar ve Patriyotça şarkılar söyleyerek kına gecesi etkinliği yapardı.

- **Düğünün Üçüncü ve Son Günü:**

Damat düğünün üçüncü ve son günü olan pazar sabahı, davetlilerin önünde ve çalgılar eşliğinde Damat Tıraşı şarkısı söylenerek tıraş edilirdi. Tıraştan sonra damat at üzerinde köyde dolaştırılır ve daha sonra da kaynanasının ve kayınpederinin elini öpmesi için kız evine giderdi. Damat el

Mübadil düğünlerinde kına ve gelin alma merasimleri.

öptükten sonra kendisine ikram edilen şerbetin bir kısmını içer ve sonra bardakta artakalan şerbeti arka tarafına sıçratacak şekilde dökerdi. Damat daha sonra kız kardeşinin veya onun yerine geçecek bir başka yakınının evine götürülerek orada yıkanırdı.

Tıraştan sonra damat tarafı ve davetliler yine çalgılar eşliğinde konvoy şeklinde gelini almak için kız evine giderdi. Bu arada gelinin yüzü bu işi bilen hanımlar tarafından çeşitli boyalarla süslenerek makyajı yapılırdı. Kız tarafı, gelin daha evden çıkmadan önce orada toplanan ve gelini almaya gelen davetlilerin ve köylülerin önünde geline ait iki adet gaz lambasını açık arttırmaya çıkarır ve damat yakınlarından birisi de lambaları belirli bir bedel ödeyerek alırdı. Ayrıca bu sırada kız tarafından olan küçük çocuklardan birisi mangal maşası ile orada oturan damadın babasına hafif bir şekilde vurur ve damadın babası da çocuğa bahşiş verirdi.

- **Gelinin Alınması ve Çeyizin Damadın Evine Götürülmesi:**

Gelin çeyizi daha kız evinden çıkılmadan önce damadın evine götürülürdü. Damadın evi gelinin evine yakın ise gelinin çeyizi davetliler tarafından elden ele; uzak ise araba veya hayvanlarla veyahut gerektiğinde davetlilerin omuzlarında damadın evine taşınırdı.

Daha sonra gelin, kız evinden at üzerinde çalgılar eşliğinde ve konvoy şeklinde damat evine götürülürdü. Gelin, gerek kız evinden çıktığı sırada gerek damadın evine girerken bir tasın içerisinde bulunan pirinç, nohut ve delikli madeni para karışımı gelinin üzerine atılırdı.

Gelin, damadın evine girmeden önce, köyün imamı tarafından damadın evinin önünde dua okunurdu. Daha sonra gelin damadın evine girerken önüne konulan bir su testisini ayağı ile iterek kırar ve ondan sonra eve alınırdı.

Aynı gün yatsı namazından sonra damat yakın erkek akrabaları ile arkadaşlarının eşliğinde ellerinde yakılmış mum ve çıralar olduğu hâlde evinin kapısına kadar götürülür, burada her akraba ve arkadaş damadın sırtına vurarak kapıdan içeriye sokulur ve bu şekilde gerdeğe uğurlanırdı.

Gelin ve damat, düğünden bir gün sonra yakın akraba ziyaretlerinde bulunarak el öperler, akrabalar da gelin ve damada karanfilden yapılmış şerbet ikram ederlerdi. Akrabalar şerbeti ikram ettikten sonra yeni doğacak çocukların salyalı olmaması için bir havlu ile gelin ve damadın ağızlarını silerlerdi. Bu şekildeki geleneksel düğünler 1960'lı yılların sonlarına kadar aralıksız ve kesintisiz olarak devam etti. 1970'li yılların başlarından itibaren ise yavaş yavaş bu gelenek terk edilmeye başlandı ve 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde ise düğün geleneği tamamen terk edildi. Bu dönemden itibaren düğünler günümüzde olduğu gibi kiralanan düğün salonlarında yapılmaya başlandı. İlerleyen yıllarda nostalji olsun diye bazı aileler eski geleneğe göre düğün yaptılarsa da bunu yapan aile sayısı hem çok az hem de geleneğin tümünü değil, sadece damadın tıraş edilmesi ve gelinin at üzerinde alınması gibi geleneksel düğünün bir bölümünü oluşturan âdetleri yapmışlardır.

Düğün geleneğinin terk edilmesinin başlıca sebeplerini şöyle sıralayabilirim:

- Geleneklerine bağlı birinci kuşak mübadillerinin bu dünyadan göçüp gitmesi
- Şehirleşmenin etkisiyle mübadil köylerin geleneksel köy yaşamından modern yaşama geçmesi
- Mübadil köylerindeki genç nüfusun çalışmak veya eğitim amacıyla büyükşehirlere gitmesi
- Mübadillerin yerli halk ile yaptıkları evliliklerin artması
- Teknolojinin köy yaşamına girmesi ve hayatı kolaylaştırması

- **Yerli Halk ile Evlilik Yapılması:**

Niğde'nin Yeşilburç köyüne iskân edilen mübadiller, mübadeleden 1960 yılına kadar geçen süreç içerisinde aileler mübadil olmayan kişilerle kızlarının evlenmelerine izin vermediler. Kızlarının evlenmemesi için de uzun süre direndiler. Aileler ilk defa 1960 yılında yerli halkla kızlarının evlenmesine izin verdiler ve bunu takip eden yıllarda da yerli halk ile mübadillerin kız çocuklarının evlenme oranı hızla arttı. Türkiye'nin diğer bölge, şehir ve köylerine iskân edilen mübadillerin de 1960'lı yıllarda ve bu yılları takip eden yıllarda evlilik için yerli halk ile kız alıp verme olayını gerçekleştirdiklerini düşünüyorum.

b- Geleneksel Helva Günü Şenliği

Yeşilburç köyüne iskân edilen Grevena-Krifçe (Κριφτσι) mübadillerin Yunanistan'dan intikal eden ve göçten sonra Türkiye'de de devam ettirdikleri geleneklerinden birisi de Helva Günü Şenliği'dir.

Rivayete göre 1890 yılında Yunanistan'ın Grevena şehrine bağlı Krifçe (Κριφτσι) köyü ve civarında salgın bir hastalık meydana gelir ve bu hastalık ani ölümlere sebep olur. Toplu ölümlere de yol açan bu hastalık karşısında Krifçe köylüleri çaresiz kalır. Köylüler bir cuma günü namaz için camiye gittiklerinde cemaatin arasında bir yabancı görürler. Bu yabancı kişi oradakilere cemaatin neden az olduğunu sorar. Onlar da köyde bir salgın hastalığın olduğunu, insanların evde hasta yattığını, bir bölümünün de öldüğünü, bundan dolayı da cemaatin az olduğunu söyler. Yaşlı yabancı cemaati dinledikten sonra bu hastalıktan kurtulmak için cuma günleri namazdan önce her ailenin helva yapımı için gerekli malzeme (ince bulgur, şeker, pekmez, yağ vs.) katkısında bulunmasını, bu malzeme ile helva yapılmasını, helvanın köy halkına şifa niyetiyle dağıtılmasını, bu helva gününün de her yıl tekrarlanmasını ve cuma namazından sonra da dua edilerek herkes tarafından yenilmesini tavsiye eder. Şifa arayan çaresiz Krifçe

13 Nisan 2004 SALI Sayı:9.366 Fiyatı: 250.000 TL

Yeşilburç'ta gelenek yaşatıldı

Yeşilburç köyünde fidan dikildi, geleneksel helva ikram edildi.

Asansör'de trajikomik

Özel Hacette Tıp Merkezi "Sağlık" programıyla

Yerel bir gazete de geleneksel helva günü şenliği haberi. Gelenekler, Yeşilburç gibi pek çok mübadil yerleşiminde günümüzde de yaşatılmaya devam ediyor.

köylüleri de bu tavsiyeye uyarak bir cuma günü caminin avlusunda helva yapıp bütün köy halkı olarak bu helvayı yerler. Yenilen bu helvadan sonra köylüler salgın hastalıktan kurtulur. Tavsiyede bulunan o yaşlı kişiyi gerek cemaatin arasında gerek o bölgede bir daha gören olmamış. Salgın hastalığın geçmesi üzerine Krifçe köylüleri bu tavsiyeye uyup helva gününü her yıl mart ayının son cuma günü bir gelenek olarak sürdürmeye karar verirler.

O dönemden beri Helva Günü Şenliği Krifçe köyünde her yılın mart ayının son cuma günü yapılırmış. Bu şenlikte kazanlarda pişirilen helva cuma namazı sonrası okunan dualardan sonra caminin avlusunda toplanan köy halkına aileler bazında dağıtılırmış. Orada tüm aileler helvayı birlikte yerken şenlik esnasında köyün gençleri de çeşitli oyunlar oynarmış. Bu şenlik sadece Krifçe köyünde yapılırken diğer civar Türk köylerinde yapılmaz ancak diğer komşu köylüler de bu şenliğe davet edilirmiş. Krifçe mübadilleri Türkiye'ye gelip Niğde'nin Yeşilburç köyüne iskân edilmelerinden sonra da Helva Günü geleneğini düzenli ve kesintisiz bir şekilde 1960'lı yılların ortalarına kadar sürdürdüler fakat daha sonra bu geleneği terk ettiler. Mübadiller terk ettikleri bu geleneği 2003 yılından itibaren yeniden yapmaya başladılar.

Yeşilburç köyü soğuk ve sert bir iklime sahip olduğu için geleneğin daha ılık günlerde yapılmasını ve katılımın çok olmasını (Yeşilburç dışında yaşayanların da gelmesini) sağlamak için mart ayı yerine, nisan ayının ikinci pazar günü yapılmaya başlandı. 2003 yılından beri Yeşilburç'ta Helva Şenliği geleneği nisan ayının ikinci pazar günü yapılmaya devam ediliyor. Bursa'nın Nilüfer ilçesine bağlı Başköyü'nde yaşayanlar da Krifçe köyü mübadili oldukları için orada da bu gelenek mübadeleden beri hiç kesintiye uğramadan ve aralıksız olarak her yıl mart ayının son cuma günü yapılmaya devam ediliyor.

c- Mübadillerin Mart Ayı Geleneği

Mübadillerin önemli geleneklerinden birisi de "mart ayı geleneği" idi. Çocukluğunda bu geleneği Niğde'nin Yeşilburç köyünde yaşayan biri olarak aşağıdaki bölümde bu gelenekte nelerin ve ne gibi kutlamaların yapıldığını maddeler hâlinde sıraladım:

- Mart ayında mübadiller beyaz ve kırmızı ipleri birbirine bağlayarak tek ip hâline getirirler daha sonra da bu renkli ipi yüzük ve bilezik şekline sokarak çocukların el ve parmaklarına bağlarlardı. Mübadiller bu şekildeki ipi kız çocukların ayak baş parmaklarına da bağlar, böylece çocukların bir yıl boyunca kaza geçirmeyeceklerine inanırlardı.
- Mübadiller kaynayan suyun içine çivi atarlar ve çamaşırların yırtılmaması için yıl boyunca bu su ile çamaşırları yıkarlardı.
- Köyün her evine giden çocuklar ellerindeki çuvala evlerden un, yağ, şeker ve pekmez toplar daha sonra toplanan bu erzak ile köyün anneleri lokum ve kurabiye yaparak çocuklara dağıtırdı.

Marteniçka, kırmızı ve beyaz yünden yapılan ve mart ayı boyunca takılan bilekliklerdir.

- Mart ayının ilk haftasında 10-15 yaşlarındaki köyün çocukları gruplar hâlinde önceden süslenmiş olan bir çalı süpürgesini de yanlarına alarak ev ev dolaşırlar ve aşağıdaki üç satırdan oluşan Patriyotça, Türkçe okunuşlu ve Türkçe olmak üzere üçe ayrılan şu tekerlemeyi söylerlerdi:

Μάρτης, Μάρτης Μάρτης τη
Δώστι το Μάρτη τίποτα
Για να φύγει αγλήγουρα

Martis Martis Martis ti
Doşti ton Marti tipota
Yia na figi ağliğura

Mart Mart Martiti
Mart'a bir şey veriniz.
Mart çabuk gitsin diye.

Yaptığım araştırmaya göre yukarıda belirtilen ve çocuklar tarafından söylenen tekerleme esasen Patriyotça bir şarkının son mısrasında yer alan sözlerdir ve Yunanistan'ın Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nde bu şarkının adı "İlkbahar Şarkısı" anlamına gelen *Ta KALANTA tis Anikşis (Τα ΚΑΛΑΝΤΑ της Ανοιξης)* olarak geçmektedir.

Mart ayı geleneği 1970'li yılların başlarına kadar kesintisiz devam etti ancak daha sonraki yıllarda terk edildi. Türkiye'nin diğer yerlerine iskân edilen mübadillerin de bu geleneği muhtemelen 1970'li ve 1980'li yıllara kadar kesintisiz devam ettirdiklerini ve daha sonra da terk ettiklerini düşünüyorum. Mart ayı, soğuk ve karlı geçen kış günlerinden bahara geçiş günlerinin olduğu, ayrıca kış için stoklanan yiyecek ve yakacakların da tükendiği aydır. Bu nedenle, mübadiller eskiden bu geleneği soğuk ve sıkıntılı günlerden kurtulmanın sevinci olarak kutluyorlardı.

d- Şiryana Şenliği (Hıdırellez)

Yunanistan'daki dostlarıma Şiryana sözcüğünün Yunanca ne anlama geldiğini sordum. Onlar da bana, bu sözcüğün "gezinti, seyran" anlamına gelen Yunancadaki Seryani (Σεργιάνι) sözcüğünden veya "etrafta ya da birinin etrafında dolaşmak" anlamına gelen Şiriano (Συριανώ) sözcüğünden türemiş olabileceğini söyledi. Şiryana Şenliği, esasen Türkiye'deki Hıdırıllez gibi baharı müjdeleyen bir şenlik olup Grevena ve Nasiliç'ten Türkiye'ye göç eden tüm mübadiller tarafından her yılın mayıs ayının 6'ncı ve 14'üncü günlerinde yapılırdı.

Peki bu şenlikte neler yapılırdı?

- 6 ve 14 mayıs günlerinde sabah erken kalkılır ve herkes kendi kapısının önünü süpürerek temizlerdi. Erken kalkanların işlerinin bütün yaz boyunca verimli geçeceğine inanılırdı. Ayrıca erken kalkanlar kapılarını mevsimin çiçekleriyle süslerdi. Erken kalkanlar rekabet olsun diye komşularının kapılarını da çiçekle süslerdi.
- Şenliğin yapıldığı 6 ve 14 Mayıs günlerinde her ailenin fertlerinin temiz, bereketli, sağlıklı olmaları, hastalıklardan ve tembelliklerden kurtulmaları için banyo yapacakları suyun içine mevsimin çiçekleri konularak kaynatılır ve bu suyla da banyo yapılırdı.
- Tatlı ve tuzlu kurabiyeler yapılır ve bu kurabiyeler Şiryana Şenliği esnasında komşu ve akrabalarla birlikte yenilirdi.
- Yayık, su ile doldurulur ve içine mevsimin çiçekleri atılırdı. Sonra da yayığa kırmızı beyaz ip ve delikli para (yüz para) bağlanır ve içinde bir gün bekletilir böylece o yılın bereketli geçeceğine, bol süt ve yağ elde edileceğine inanılırdı.
- Süt veren ineklerin boynuzuna yine renkli kırmızı beyaz ip, delikli para ve nazar boncuğu bağlanır böylece yaz boyunca inekten daha bol süt alınacağına inanılırdı.
- Çocuklar çimlerin üzerinde üç düz ve üç ters takla atar, bu sayede onların üzerindeki hastalıkların, uyuşuklukların ve tembelliklerin gideceğine inanılırdı.
- Genç kızlar un eleğini güneşe tutarlar böylece bütün yaz güneşinin zararlı ışınlarından korunacaklarına ve güneşte kararmayacaklarına inanırlardı.

Şiryana Şenliği'nde kadınların giydiği geleneksel kıyafet.

- Genç kızlar gül dalını yakıp bununla makyaj yapardı.
- Şenlik sabahı, köyün tüm anneleri çocukları için yumurta kaynatırdı. Yumurtalar kuru soğan kabuğunun rengini alması için içinde kuru soğan kabuklarının olduğu suda kaynatılır daha sonra pişen ve soğan kabuğunun rengini alan bu yumurtaları çocuklar yerdi
- Şenlik için yapılan bütün bu hazırlıklardan sonra köyün tüm genç ve yaşlı hanımları ile çocukları geleneksel şenlik kıyafetlerini giyerek belirlenen köy meydanında toplanır ve Patriyotça şarkılar eşliğinde çeşitli oyunlar oynayarak eğlenir, belirli bir süre sonra da şenlik sona erer ve herkes evlerine dağılırdı.

Şiryana Şenlikleri, Grevena ve Nasiliç'ten Türkiye'ye göç eden tüm mübadillerin yaptığı ortak bir gelenek ve şenlikti. Bu gelenek de 1970'li yılların başlarına kadar kesintisiz devam etti ve sonra terk edildi. O dönemden beri bu gelenek sürdürülmüyor.

e- Mübadillerin Mutfak Kültürü

Mübadillerin önemli kültür ve geleneklerinden birisi de mutfak kültürüdür. Genel olarak çok lezzetli klasik et ve sebze yemekleri yapan mübadillerin en çok usta oldukları yemek, elde açma hamur ile yapılan ve odun ateşinde iyice ısıtılan, sac kapama denilen sacda (ısıyı muhafaza etmek için üstü kül ile kaplı olan) pişirilen börekler ile yine sacda pişirilen etli pilav, etli taze fasulye ve etli patlıcan musakka gibi yemekler ve tatlılardır.

Sacda börek ve yemek pişirmenin zahmetli olmasından ayrıca apartman dairesinde sac kullanmak da mümkün olmadığından günümüzde çoğu aile börek ve yemekleri sac yerine elektrikli fırınlarda pişirmeyi tercih ediyor. Türkiye'deki tüm Grevena ve Nasiliç mübadilleri günümüzde hâlen sacda börek ve yemek pişirme geleneğini sürdürmeye devam ediyor.

Belli başlı börekler şöyle:

- Soğan böreği
- Pırasa böreği

Böreklerin ve yemeklerin pişirildiği sac kapama ve elde açma hamurla yapılan Pita böreği.

- Ispanak böreği
- Peynirli börek
- Kabak böreği
- Peynirli kol böreği
- Semiz otu böreği
- Bulgurlu yeşil soğan böreği
- Lahana böreği
- Tiropsumi
- Pitiropta
- Mantı
- Çiçimara

Belli başlı tatlılar ise şöyle:

- Bjirito tatlısı (pekmezle yapılan)
- Rişide tatlısı
- Rişidopta
- Revani tatlısı
- Kulukthopta (kabak) tatlı böreği
- Varmenu tatlısı
- Turta
- Gizlimeda tatlısı (Dilme)
- Galopita tatlı böreği (sütlü)
- Elde açma hamurla yapılan cevizli baklava

f- Mübadillerin Evlerindeki Taş Fırınlarda Yoğurdukları Ekşi Mayalı Hamurla Ekmek Pişirme Geleneği

Mübadillerin hem mübadele öncesi dönemde yaşadıkları Yunanistan'daki köylerinde hem de Türkiye'de yerleştirildikleri Yeşilburç köyünde su değirmenleri vardı. Bu değirmenler yüksek yerden akan suyun kuvveti ile daire biçimindeki taşın döndürülmesi sonucunda öğütme işlemini yapardı. Mübadiller buğdayı yıkayıp içindeki yabancı maddeleri ayıkladıktan sonra temiz buğdayı su değirmenlerinde öğüterek tam buğday unu elde ederdi. Ayrıca her mübadil ailenin evinde taştan yapılmış ve evdeki iç ısıyı muhafaza eden tuğla ile örülmüş bir ekmek fırını vardı. Mübadiller su değirmeninde öğütülen ve

Bir mübadil evinde pişirilen taş fırın ekmekleri.

elde edilen tam buğday ununda yoğurdukları hamura ekşi maya koyarak ekmek yaparlar ve bunu evlerindeki fırınlarda pişirirlerdi. Bütün bu işleri evin hanımları üstlenirdi.

Ekmek pişirme geleneği Yeşilburç köyünde 1970'li yılların sonlarına kadar aralıksız devam etti. 1980'li yılların başlarından itibaren aileler ekmeği şehirdeki fırın ve marketlerden almaya başladılar. Bugün de Yeşilburç köyünde birkaç aile, hâlen evdeki fırınlarında ekmek pişirme geleneğini devam ettiriyorlar.

g- Mübadillerin Kışlık Yiyecek Yapma ve Hazırlama Geleneği

Mübadillerin Yunanistan'dan gelen bir başka geleneği de kışlık yiyecek yapma ve hazırlama geleneğidir. Mübadiller kışlık yiyecekleri genellikle ağustos ve eylül aylarında akraba ve komşularla birlikte yardımlaşarak yapardı. Yaptıkları kışlık yiyecekleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Kuskus, erişte, makarna ve tarhana
- Reçel (kabak, vişne, gül, ayva, elma, kayısı, incir, portakal, kiraz, erik, çilek vs.)
- Pekmez (dut veya üzümden)
- Salça (domates ve kırmızı biberden)
- Bacutiri (Bacu peyniri)
- Turşu

- Ağurida (böreklerde sos olarak kullanılan erik ekşisi)
- Bulgur
- Kış için çeşitli meyve kurusu (kayısı, erik, dut, üzüm, elma, kiraz, vişne vs.)

Bulgur, bunun için hazırlanmış buğdayın taştan yapılmış el değirmenlerinde öğütülmesiyle elde edilirdi. El değirmenleri ortası delik ve daire şeklinde olan, kalınlığı yaklaşık 15 cm, çapı ise 50-60 cm civarında olan altlı üstlü iki taştan oluşuyordu. Bulgur için hazırlanan buğday üstteki taşın ortasında bulunan deliğe dökülür üstteki taş el ile döndürülerek öğütme işlemi gerçekleştirilirdi.

Bulgur geleneği 1970'li yılların başlarında sona ermesine rağmen Yeşilburçlu mübadiller bulgur dışındaki kışlık yiyecekleri hâlen yapmaya devam ediyor.

h- Dinî Bayramların Arife Günlerinde Nohut Ekmeği Yapma Geleneği

Dinî bayramların arefe günlerinde mübadiller Rufteinu (Ρουφτεΐνου) dedikleri nohuttan mayalanmış hamur yoğurarak evlerindeki taş fırınlarında veya sacda nohut ekmeği pişirirlerdi. Mübadiller arefe günlerinde pişirdikleri nohut ekmeğin bir bölümünü aynı gün içerisinde komşularına diğer bölümünü de akrabalarına dağıtırlardı. Ekmeğin kalan bölümünü ise kendileri için ayırırlardı.

Kadınlar erişte, salça ve geleneksel nohut ekmeği gibi yiyecekleri birlikte yapmaya devam ediyor.

i- El Dokuma Tezgâhında Kilim, Yolluk, Torba ve Heybe Dokuma Geleneği

Mübadillerin bir başka geleneği ise evlerindeki tezgâhlarda kilim ve yolluk dokuma geleneğidir. 1960'lı yılların ortalarına kadar Yeşilburç'ta hemen hemen her evde bir el dokuma tezgâhı vardı ve aileler kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bu tezgâhlarda iki ayrı ipten kilim, yolluk, torba ve heybe dokurlardı. Yanı sıra baklava dilimi desenli kilim ve yollukları, yünden eğirdikleri ipi kök boya ile boyadıktan sonra diğer kilim ve yollukları ise eskimiş bezleri ve paçavraları ip hâline getirip ayrıca bir boya işlemine tabi tutmadan (ip hâline getirilen bez parçalarının kendi doğal renkleri ile) dokurlardı.

Şehirleşme, modern hayata geçiş ve makine halılarının çıkması 1960'lı yılların ortalarından itibaren bu geleneğin terk edilmesine neden oldu.

j- Evlilik Öncesi Genç Kızların Çeyizlik Olarak Kendileri İçin Dantel-Nakış (Kanaviçe, Etamin vs.) İşleri Yapmaları

Her mübadil kız evlenmeden önce çeyizlik olarak yastık kılıfları, masa ve dolap örtüleri, kırlentler, yastıklar, yatak çarşafları ve örtüleri ile perdeler için dantel örer ve nakış (kanaviçe, etamin vs.) işlerdi. Çok büyük el emeği gerektiren bu işler 1970'li yılların başlarına kadar devam etti. Modern hayata geçiş, şehirleşme, dantel ve nakış işlerinin o dönemde modasının geçmesi, bu işlerin artık makinalar tarafından yapılması ve genç kızların iş hayatına atılması gibi nedenlerle bu gelenek de sona erdi.

Genç kızlarınçeyiz için elde ördükleri dantel ile işledikleri nakışlar.

Kadınların kilim ve yolluk dokudukları el dokuma tezgâhı.

k- Mübadillerin, Yunanistan'dan Türkiye'ye Getirdikleri ve Hâlen Kullandıkları veya Koruma Altına Aldıkları Antika Niteliğindeki Eşyalar

Mübadiller Yunanistan'dan Türkiye'ye gelirken ihtiyaçları olan taşınabilir eşyaları da beraberlerinde getirmişlerdir. Bazı mübadil çocuk ve torunlarının, ailelerinin Yunanistan' dan getirdikleri eşyaları hatıra olarak sakladıklarını veya mübadele müze ve sergilere verdiklerini biliyor ve duyuyoruz. Ben de aile büyüklerimin ve babaannemin Yunanistan'dan getirdiği eşyalardan üçünü hatıra olarak saklıyor ve koruyorum. Söz konusu eşyalar:

- Birisi pirinçten yapılmış kahve değirmeni
- Diğeri bakırdan yapılmış helki veya küçük bakraç dediğimiz süt veya yoğurt konulan madeni kap
- Üçüncüsü ise babaannemin giydiği ve şedra olarak adlandırılan yarı elbise veya yarı manto görünümündeki kadın giysisi

Aycan Yılmaz'ın aile büyüklerine ait Yunanistan'dan getirdikleri eşyalardan bazıları.

Grevena ve Nasiliç Mübadillerinin Konuştukları Dil Hakkında

Mübadillerin konuştukları dil çağdaş Yunancadan farklıdır. Bunun sebebi mübadillerin konuştukları dilin içinde çağdaş Yunanca sözcüklerin yanı sıra yerel, antik Yunanca ve Türkçe sözcüklerinin yer alması ve bazı sözcük ve harflerdeki ses ve şekil farklılıklarının bulunmasıdır. Konuşulan bu dil esasen Yunancadır ancak dilin içinde yerel, antik Yunanca ve Türkçe sözcüklerinin bulunması nedeniyle bu dile Yunanistan'da "Grevena ve Nasiliç Bölgesi Yerel Ağız ile Konuşulma Tarzı, Şivesi" (Τοπικό γλωσσικό ιδίωμα περιοχής Γρεβενών και Ανασελίτσας) deniliyor. Bu şive Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nde konuşuluyor. Bu şiveye, konuşulan yerin adını alacak şekilde "Greveniotika" (Γρεβενιώτικα) ve Anaseliçiotika (Ανασελιτσιώτικα) da deniliyor. Yani Grevena merkez ve köylerinde yaşayanlar bu şiveye "Greveniotika", Nasiliç merkez ve köylerinde yaşayanlar "Anaseliçiotika" diyorlar.

Günümüz çağdaş Yunanca sözlükleri incelediğimde söz konusu şive içinde yer alan yerel, antik Yunanca ve Türkçe kökenli sözcüklerin önemli bir bölümünün bu sözlüklerde yer almadığını görüyorum. Grevena ve Nasiliç'in merkez ve köylerini ziyaret ettiğimde buradaki insanlarla çok kolay anlaşabildiğimi ve iletişim kurabildiğimi gözlemledim. Grevena'nın ve Nasiliç'in (Anaselitsa-Νεάπολη) merkezini ve köylerini bu merkez ile köylerden Yunanistan'ın diğer büyük şehirlerine ve yabancı ülkelere göç eden insanları da dikkate aldığımızda elli binden fazla insanın ve belki de bundan çok daha fazla bir insan topluluğunun bu şiveyi konuştuğunu söyleyebiliriz. Buna eğer Türkiye'deki mübadil çocuk ve torunlarını da eklersek bu sayı çok daha yüksek bir seviyeye ulaşır. Bu durumda, mübadillerin konuştuğu dili ayrı bir lehçe, farklı bir dil veya ayrı yerel bir dil olarak değil; içinde günümüz çağdaş Yunanca sözcüklerinin yanı sıra yerel, antik Yunanca ve Türkçe sözcüklerin bulunduğu "Yunancanın Grevena ve Nasiliç Bölgesi Yerel Ağzı ile Konuşulma Şekli, Şivesi" olarak tanımlayabiliriz (Τοπικό γλωσσικό ιδίωμα περιοχής Γρεβενών και Ανασελίτσας).

Şivenin içinde yerel, antik Yunanca ve Türkçe sözcüklerinin yer alması ve ayrıca bazı sözcük ve harflerde ses ve şekil farklılıklarının bulunması nedeniyle mübadiller Yunanlarla konuşurlarken anlaşmakta zorlanıyorlar. Mübadillerin Yunanlarla konuşurken anlaşmakta zorlanmalarının bir başka nedeni daha var. Bilindiği üzere dil canlı bir varlık gibi sürekli gelişir ve türetilen yeni sözcüklerle de değişime uğrar. Mübadele zamanındaki (1924 yılı) Türkçe ile şimdiki Türkçe nasıl aynı değil ise ve ilerleyen zaman içerisinde türetilen yeni sözcüklerle değişime uğradıysa Yunanca da yeni sözcüklerle değişime uğramıştır. Kaldı ki çağdaş Yunanca, mübadeleden itibaren yeni sözcüklerle zenginleşirken mübadillerin konuştukları şive, mübadiller ile onların çocuk ve torunlarının 100 yıl önce öğrendikleri dildeki sözcükleri yanlış veya eksik telaffuz ederek konuşmaya devam etmeleri hatta hatırlayamadıkları sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler kullanarak dili daha da anlaşılmaz hâle getirmeleri nedeniyle gelişememiştir.

Yukarıda da bahsettiğim gibi Grevena ve Nasiliç'ten göç eden mübadiller Türkiye'de "Patriyotlar" olarak adlandırılmış, bu adlandırmadan ötürü konuşulan şiveye de "Patriyotça" denilmiştir. Yunan alfabesindeki harflerle yazılıp okunan şiveye mübadiller Rumeika (Ρουμαϊκα) da demektedirler. Patriyot sözcüğü Yunanca kökenli olup Yunanca Patriotis (Πατριώτης) ve Simbatriotis (Συμπατριώτης) sözcüklerinden Fransızca ve İngilizce dillerine geçmiştir.

Patriyot sözcüğünün iki anlamı vardır: Birinci anlamı vatansever, ikinci anlamı ise hemşehri, memleketli veya vatandaştır. Mübadillere Türkiye'de verilen "Patriyot" ismini hemşehri, vatandaş veya memleketli olarak anlamak gerekir. Bu anlamı ile Patriyot sözcüğü aslında dayanışmaya, birlik ve beraberliğe vurgu yapan bir sözcüktür.

Mübadillerin Söyledikleri Atasözleri

Bir dil yalnızca sözcüklerden ve terimlerden oluşmaz. Kalıplaşmış sözler olarak niteleyebileceğimiz atasözleri ve deyimler de dilin söz varlığını oluşturan önemli ögelerdendir. O hâlde atasözü nedir? Atasözü: "Ataların uzun deneyimleri ve gözlemleri sonucunda oluşan ve bu deneyim ve gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak dile getiren, kalıplaşmış bir biçimi olan, toplumca benimsenmiş kısa, özlü sözdür." Atasözlerinin diğer özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Bir toplumun ortak duygu, düşünce, inanç ve kültür dünyasını yansıtır.
- Topluma mal olmuş, yüzyılların düşünce ve mantık sisteminden geçerek günümüze dek gelmiş kısa ve özlü sözlerdir.
- Öğrenen kimseler, binlerce insanın düşünce gücünden oluşan bilgi ve becerilerden yararlanırlar.
- Halk yeri geldikçe onları bir kanıt gibi kullanır çünkü onların ortaya koyduğu yargı toplum tarafından kabul görür.

2011 yılında mübadillerin Patriyotça söyledikleri atasözlerini araştırdım. Bugün hayatta olmayan bazı birinci kuşak (Yunanistan doğumlu) ve ileri yaştaki ikinci kuşak mübadiller ile sahada yüz yüze sözlü tarih çalışması yaptım. Bu çalışma sonunda mübadillerin söylediği 175 atasözünü belirledim ve bunları kayıt altına aldım. Patriyotça atasözlerinin Türkçeye çevrilmesi sırasında vermek istediği anlamın, mesajın ve öğüdün kaybolmaması ve bozulmaması için büyük bir özen gösterdim. Bunun için çeviri yaparken aşağıdaki yöntemleri uyguladım:

- Patriyotça atasözünün vermek istediği anlam, mesaj ve öğüdün Türkçede karşılığını bulduğu bir atasözü varsa Patriyotça atasözünün Türkçe karşılığına bulduğum bu Türkçe atasözünün aynısını veya verdiği mesaj ve öğüt bakımından benzerlik gösteren bir başka atasözünü koydum.
- Bazı Patriyotça atasözlerindeki her bir sözcüğün sözlükteki Türkçe karşılığı olan sözcüklere göre çevirisi yapıldığında bu atasözlerin anlamının ve vermek istediği mesajın bozulmadığını gözlemledim. Bu durumdaki atasözlerinin çevirisini sözlükteki Türkçe karşılığı olan sözcüklere göre yaptım.
- Bazı Patriyotça atasözlerinin Türkçede karşılığı olmayan atasözleri olduğunu, ayrıca atasözünde yer alan her bir sözcüğün sözlükteki karşılığı olan Türkçe sözcüklere göre çevirisi yapıldığında farklı anlamlar verdiğini ve çevirinin, atasözünün vermek istediği mesajı bozduğunu gördüm. Bu durumdaki atasözlerinin çevirisini yaparken her bir sözcüğün Türkçe karşılığı sözcüklere göre değil, atasözünün vermek istediği mesaj ve öğüde en yakın ve uygun Türkçe sözcükleri seçerek yapmaya çalıştım.

Kayıt altına aldığım 175 mübadil atasözünden 37 adetinin çevirisini üç cümle hâlinde göstermeye çalıştım. Birinci cümlede atasözünün Türkçe ile yazılmış şeklini (koyu renk, bold ile yazılı), ikinci cümlede atasözünün Latin harflerle Türkçe okunuşunu, üçüncü cümlede ise atasözünün Patriyotça yazılmış şeklini yazdım.

Editöryal not: Aşağıda verilen atasözleri, tekerleme, ninni, ağıt, beddua, tehdit, ayıplama, yalvarma ve düz cümlelerin kaynak kişisi ya da kişileri derlemecinin kendisi ve/veya derlemecinin yakın çevresidir. Ayrıca yukarıda derlendiği bilgisi verilen tüm özlü sözler ülke genelinde yer alan tüm Patriyotların kullandığı sözlerdir.

Atasözleri:

- **İyi gün sabahtan belli olur**
  İ kali mera ap't harai feniti
  Η καλή μέρα απ' τ χαραή φαίνιτι

- **Eşek suçlu, semeri dövüyor**
  Ftei tu ğumar, krui tu samar
  Φταίει του γουμάρ, κρούει του σαμάρ

- **Ortak eşeği kurt kapar**
  Mişiako to ğumar tu troi u likus
  Μισιακό το γουμάρ του τρώει ου λύκους

- **Çingene oynamaya kalktı davullar patladı**
  Şkothki u yiuftus na hureps ki espasan t'arğana
  Σκώθκει ου γιούφτους να χουρέψ κι έσπασαν τ'άργανα

- **Gece gündüz ip topluyor (boşuna uğraşmak) yani "Akıntıya karşı kürek çekmek"**
  Feng nihton tu şkni mazon
  Φέγγ νυχτών του σκνί μαζών

- **Dere her gün kütük getirmez**
  U lakus den kativaj kathi mera kutsura
  Ου λάκκους δεν κατιβάζ κάθι μέρα κούτσουρα

- **Çingene çok yoğurt bulursa kışına da sürer**
  U yiuftus ama vri puli markat alif ki tun kolu't
  Ου γιούφτους άμα βρεί πουλύ μαρκάτ αλείφ κι τουν κώλου't

- **Güzel eşek eski semerin altında da alımlı ve güzeldir**
  Kalo tu ğumar fantaj ki mi tu paliusamaru
  Καλό του γουμάρ φαντάζ κι μι του παλιουσάμαρου

- **Köpek yuvarlandı tüyü döküldü yani "Takke düştü kel göründü"**
  Gilişki tu şkli epişi tu mali
  Γκιλίσκι του σκλί έπισι του μαλλί

- **Kurt tüyünü döker fakat aklı fikri değişmez yani "Huylu huyundan vazgeçmez"**
  U likus tu mali alaj, ala tu mialo't den t'alaj
  Ου λύκους του μαλλί αλλάζ, αλλά του μυαλό't δεν τ'αλλάζ

- **Aç ayı oynamaz**
  Niştki arkuda de hurev
  Νηστκή αρκούδα δε χουρέβ

- **Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır**
  İ ğlikia i ğlosa vğan tu fid apo' n t'ripat
  Η γλυκειά η γλώσσα βγαν του φίδ από ν τρύπα τ'

- **Akıllı düşünene kadar deli oğlunu everir yani "Akıllı düşünene kadar, deli vurur, yatırır"**
  Os na şiluyisun ğnuşki i zurli pirnun kala
  Ός να συλλουγίσουν γνουσκοί οι ζουρλοί πιρνούν καλά

- **Kötü köpeğin ölümü olmaz**
  Kako şkli psofu den ehi
  Κακό σκλί ψόφου δεν έχει

- **Karga karganın gözünü oymaz**
  Korakas kuraku mat den vğan
  Κόρακας κουράκου μάτ δε βγαν

- **Deve yüksek ama eşek yine de önden gider yani "Eşek küçüktür ama dokuz deve eder"**
  İ kamila pşli ini ala tu ğumar paen mbrusta
  Η καμήλα ψλή είνι αλλά του γουμάρ παείν αμπρουστά.

- **Beraber konuşuyoruz, farklı duyuyoruz**
  Andama kuvendiazumi ki horia akumi
  Αντάμα κουβεντιάζουμι κι χώρια ακούμι

- **Gerçeği çocuktan ve akılsızdan öğrenirsin**
  Apu mkro ki apu zurlo mathents tin n'alithia
  Από μκρό κι από ζουρλό μαθαίντς την ν' αλήθεια

- **Tane tane fasulye çuval doldurur yani "Damlaya damlaya göl olur"**
  Fasul tu fasul yumon tu sakul
  Φασούλ του φασούλ γιουμών του σακκούλ

- **Armudun iyisini ayı yer**
  Tu kalo tu gortsu i arkuda tu troi
  Του καλό του γκόρτσου η αρκούδα του τρώει

- **Boş çuval dik durmaz**
  Adiu saki urtho den ştek
  Άδειου σακί ουρθό δεν στέκ'

- **Uyuz keçi daima aynı çeşmeden su içmez**
  İ psora yida den pin niro ap' tu idiu pigad
  Η ψώρα γίδα δεν πίν νιρό απ' του ίδιου πηγάδ

- **Ben köpeğime, köpek de kuyruğuna söylüyor**
  İğo τα λευ στu şkli mu ki afto s' n ura t'
  Ιγώ τα λέου στου σκλί μου κι αυτό σ' ν ουρά τ'

- **Ne ekersen onu biçersin**
  Ot spers afto therijs
  Ότ σπέρς αυτό θερίζς

- **Seni dereye sulu götürür susuz getirir**
  Şi paen stu putam ki şi yirnai apotstun
  Σι παείν στου πουτάμ κι σι γυρνάει απότστουν

- **Bir söz bin kuruşa değer yani "Bir söz bin büyüye bedeldir"**
  Mia kuvenda hilia groşia
  Μιά κουβέντα χίλια γρόσια

- **Seni gül diye aldım ısırgan otu çıktın**
  Şi pira ya trandaflu ki vikis tsuknida
  Σι πήρα για τραντάφλλου κι βήκις τσουκνίδα

- **Her horoz kendi çöplüğünde öter**
  Kathe kokuras s' n kupra't lalai
  Κάθε κόκουρας σ' ν κουπρά 'τ λαλαεί

- **Gelinsiz düğün olmaz yani "Kambersiz düğün olmaz"**
  Hara huris nif de yiniti
  Χαρά χουρίς νύφ δε γίνιτι

- **Önce can sonra huy çıkar yani "Can çıkıncaya kadar huy çıkmaz"**
  Prota vğen i pşhi ki iştira tu hui
  Πρώτα βγαιν η ψχή κι ύστιρα του χούι

- **Kapalı el sinek avlamaz**
  Klizmenu her miğis den pian
  Κλεισμένου χέρ μύγις δεν πιάν

- **Sakalım uzadığında, taraklarımı kaybettim**
  Otan irthan ta yenia, ehasa ta htenia
  Όταν ήρθαν τα γένια, έχασα τα χτένια

- **Kurdun adı var, tilkinin cazibesi**
  O likus exi t'onuma ki i alupu t' hari
  Ο λύκους έχει τ' όνουμα κι η αλούπου τ' χάρη

- **Ürküteyim derken ödümü kopardı**
  İpa na tun şkiaksu ki mi lahtarişi
  Είπα να τουν σκιάξου κι μι λαχτάρσι

- **Başkasının eşeğinde bütün yükler hafiftir**
  Stu kşenu ğumar ini ola alafra
  Στου ξένου γουμάρ είνι όλα αλαφρά

- **Fakirin kuzusu koç olmaz**
  Tu ftuhu t'arni varvatu de yiniti
  Του φτουχού τ'αρνί βαρβάτου δε γίνιτι

- **Dilin kemiği yok ama kemik kırar**
  İ ğlosa kokala den eh ki kokala tsakij
  Η γλώσσα κόκαλα δεν εχ κι κόκαλα τσακίζ

Tekerlemeler

Tekerleme, Yunancada kelime oyunu veya söz cambazlığı ("λογοπαίγνια= παιχνίδια με το λόγο") olarak tarif edilir. Türkçede ise üç ayrı şekilde tarifi vardır:

- Bir dilin özelliklerinden olan, hoş, şaşırtıcı, basmakalıp söyleyiş
- Masalların ve halk hikayelerinin başında mizah unsuru olarak söylenen, yarı anlamlı, yarı anlamsız, kafiyeli, klişeleşmiş giriş sözleri
- Ortaoyunu'nda kullanılan hoş, şaşırtıcı ve güldürücü karşılık.

Bu bölümde iki adet tekerleme, ilk sırada Türkçe hâli, ikinci sırada tekerlemenin Türkçe harflerle okunuşu, üçüncü sırada da tekerlemenin Patriyotçası verilerek açıklanmıştır.

Birinci tekerleme:

Dede dede ve nine, dede gidip geliyor,
Tavşan da üzülüp soluyor, dan dan davullar,
Bayram'ın karısı (Bayramina) bir oğlan çocuk doğurdu,
İstanbul'a gönderdi, kırmızı ayakkabı getirdi

U papus u papus ki i babu, pai o papus ki erhiti,
Ki o lağos mareniti, dan, dan (dum, dum) ta orğana,
Faşkiuşi i Bairamina, ekami ena pidi,
Tostili stin Poli, efiri kokkina tsaruhia

Ου πάππους ου πάππους κι η μπάμπου,
Πάει ο πάππους κι έρχιτι,
Κι ο λαγός μαραίνιτι, ντάν. νταν (ντούμ, ντούμ) τα όργανα,
Φάσκιουσι η Μπαϊράμινα, έκαμι ένα πιδί,
Τό στείλι στην Πόλη, έφιρι κόκκινα τσαρούχια

İkinci tekerleme:

Bir dede ve bir nene
Dede gitti tarlaya
Nene de gitti peşinden
Börek ve çörek ile
Ve omuzunda torba ile
Ve renkli testi ile
Ve cepte 5-6 yumurta ile
Ne zaman geleyim be dede
Tarlanın etrafından
Börek ve çörek ile
Ve omuzunda torba ile
Ve renkli testi ile
Ve cepte 5-6 yumurta ile

Enas papus ki mia babu
Pai o papus sto hurafi
Pai ki i babu to katopi
Mi tin pita mi tin turta
Ki mi ton truva ston omu
Mi ti liara ti laena
Mi pendi ekş avga sti cepi

Poti na' rtho more papu
Apo triyiur ap' to hurafi
Mi tin pita mi tin turta
Ki mi ton truva ston omu
Mi ti liara ti laena
Ki pendi ekş avga sti cepi.
Ένας πάπους και μία μπάμπου
Πάει ο πάπους στο χουράφι
Πάει κι η μπάμπου το κατόπι.
Μι την πίττα μι την τούρτα
Κι μι τον τρουβά στον ώμου.
Μι τη λιάρα τη λαένα
Μι πέντι έξ αυγά στη τζέπη.
Πότι νά'ρθω μωρέ πάπου
Από τριγιούρ απ' το χουράφι.
Μι την πίττα μι την τούρτα
Κι μι τον τρουβά στον ώμου.
Μι τη λιάρα τη λαένα
Κι πέντι έξ αυγά στη τζέπη.

Ninniler

Ninni, çocukları uyuturken nağme ile söylenen türkü sözleri olarak tarif edilir.

Bu bölümde iki ninninin çevirisi verilirken yukarıda atasözleri ve tekelemelerde kullanılan çeviri sırası aynı şekilde uygulanmıştır.

Birinci ninni:

Gel uyku bağlardan
Ellerinden tut
Ötedeki bağlara götür
Mart ona iyilikler getirsin
Ve çok çok çiçekler
Al ve onu okşa
Ve damat olsun (eğer erkek ise)
Ve gelin olsun (eğer kız ise)

Ela ipne apo ta ambelia
Pare to apo ta heria
Sirti pera mes sta ambelia
Na to feri o Marts kaludia
Ke pula- pula luludia
Parto ke kanakipşi to (hedepse to)
Ke gambro mu yirisetu (yiristo se mena)
(An ine agori)
Ke nifula ferimetu. (An ine koritsi)

Έλα ύπνι από τα αμπέλια
Πάρι το από τα χέρια
Σύρτι πέρα μές στα αμπέλια
Να το φέρει ο Μάρτς καλούδια
Και πουλλά - πουλλά λουλούδια.
Πάρτου και κανάκιψέ το (χάιδεψέ το)
Και γαμπρό μου γύρισέτου (γύριστο σε μένα) (Αν είναι αγόρι)
Και νυφούλα φέρι μέτου.Αν είναι κορίτσι)

İkinci ninni:

Gel uyku bağlardan
Babası onu ellerinden tut
Ninni, ninni, onu uyut
Allah'ım onu koru
Ve Allah'ım onu büyüt.

Ela ipn' apo t' ambelia
Par' tu Baba ap' ta heria
Nani, nani, ipnuse ton
Theos mu filakse ton
Ki Theos mu tranepse tun.

Έλα ύπν' από τ' αμπέλια,
Πάρ' τού Μπαμπά ' απ' τα χέρια.
Νάνι, νάνι, ύπνουσέ τον
Θεός μου φυλαξέ τον
Κι Θεός μου τράνεψέ τουν.

Şarkılar

Mübadillerin en çok söylediği ve en çok bilinen iki şarkı ve bir ağıdın sözleri aşağıdadır. Bu şarkılardan birincisi "Andalayi" (Mübadele) adlı ağıt, ikincisi Çatalca ve köylerinde Türkçe "Perasayna" olarak bilinen şarkı, üçüncüsü ise Türkçe "Samiotisa" olarak bilinen şarkıdır.

"Andalayi" (Mübadele) ağıdının Türkçe harflerle okunuşu:

Bu ağıt, mübadelede yaşanan acı ve trajedi dolu olaylardan uyarlanmış bir eserdir. Bu ağıdı dinleyenler gerek duygu yüklü sözlerinden gerek müziğinden çok etkileniyor ve ağlamamak için kendilerini zor tutuyorlar.

ANDALAYİ - MÜBADELE AĞIDI

Valandomeni mu kardia
Aidi ki pikramena hili
Vules mi kamis mana'm ki yilo
Aidi vules mi kamis mana'm ki yilo

Aidi vules mi kams ki kleu
Na ftisu tis mana'm pikreniti
Aidi na ftisu tis mana'm pikreniti
More hurtari den fitroni
Fitroni mana'm to ştirovotanu
Aidi fitroni mana'm to ştirovotanu
More to tron t'arkudia mana'm ki psufun
Aidi to tron t'arkudia mana'm ki psufun
More t'agrimia ki lişiazun
Ki oşis manulis, mana'm ki an to tron
Aidi olis i manulis, mana'm ki an to tron
More olis to idiu pidia den kamun
Den itan mana'm na to troyis ki şi
Aidi den 'tan mana'm na to troyis ki şi
More prumi mi kams imena
Na mi brişknuman mana'm şi tutun ton kiro
Aidi na mi brişknuman mana'm şi tutun ton kiro
More tora stin andalayi.

Andalayi (Mübadele) ağıdının Patriyotçası:

ΘΡΗΝΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΛΛΓΗ

Βαλαντωμένη μου καρδιά
Άϊντι και πικραμένα χείλη
Βουλές μι κάμεις μάνα μ' και γιλώ
Άϊντι βουλές μι κάμεις μάνα μ' και γιλώ
Άϊντι βουλές μι κάμς και κλαίου
να φτύσου τις μάνα μ' πικραίνιτι.
Άϊντι να φτύσου τις μάνα μ' πικραίνιτι
Μωρέ χουρτάρι δεν φυτρώνει
Φυτρώνει μάνα μ' το στειροβότανου
Άϊντι Φυτρώνει μάνα μ' το στειροβότανου
Μωρέ το τρών τ' αρκούδια μάνα μ' και ψουφούν
Άϊντι το τρών τ' αρκούδια μάνα μ' και ψουφούν
Μωρέ τ' αγρίμια και λυσσιάζουν
κι όσις μανούλις, μάνα μ' κι αν το τρών
Άϊντι όλις οι μανούλις, μάνα μ' και αν το τρών
Μωρέ όλις το ίδιου παιδιά δεν κάμουν
Δεν ήταν μάνα μ' να τό τρωγις και σύ,
Άϊντι δεν 'ταν μάνα μ' να τό τρωγις και σύ
Μωρέ προυμή μη καμς ιμένα
να μη βρίσκνουμαν μάνα μ' σι τούτον τον καιρό
Άϊντι να μη βρίσκνουμαν μάνα μ' σι τούτον τον καιρό
Μωρέ τώρα στην ανταλλαγή.

"Perasayna" adı ile bilinen ikinci şarkının tam adı "Perasa Ena Kalukeri"dir (Πέρασα Ένα Καλουκαίρι). Patriyotça bu şarkı isminin Türkçe anlamı "Bir yaz geçirdim"dir. Çatalca yöresinde şarkıya Perasayna denmesinin nedeni şarkının adını taşıyan ilk iki sözcük olan perasa ile ena sözcüklerinin bitişik (perasaena) okunmasıdır.

Perasayna Şarkısının Türkçe okunuşu:

PERASA ENA KALUKERİ

Perasa, perasa ena kalukeri
Perasa ena kalukeri ki de mu ştilis haberi
Ti haber, ti haberi na şi ştilu
Ti haberi na şi ştilu, pu piasa kenuryiu filu
San ton e, san ton epiasa to filu
San ton epiasa to filu, kşenus ini pali ton afinu.

Fetu to, fetu to kalukeraki
Fetu to kalukeraki, ehasa ki to pulaki.
Ki kuşie, ki kuşievu na to ftasu
Ki kuşievu na to ftasu, na to ido, na to ido, na to hurtasu

Pernu ena , pernu ena ştino sukaki
Pernu ena, ştino sukaki, vrişku ena kuritsaki
Kuriça, kuritsaki 'm pu kimaşi
To ruto, to ruto ki to kşitazu

Kuritsaki' m pu kimaşi ki apo kanan de fuvaşi
Ehu po, ehu portis şidirenies
Ehu portis şidirenies, klidunies malamatenies
Ta klidiam, ta klidiam şirmatirenia

Sto krivati opu kimumi ki apo kanan de fuvumi
Sa nihtoş, sa nuhtoşis palikari
Tora krui, tora krui ki to fingari
Tora krui ki to fingari, işia mi ena liftukari.

Perasayna Şarkısının Patriyotçası:

ΠΕΡΑΣΑ ΕΝΑ ΚΑΛΟΥΚΑΙΡΙ

Πέρασα, πέρασα ένα καλουκαίρι
Πέρασα ένα καλουκαίρι και δε μού στείλις χαμπέρι.
Τί χαμπέρ, τί χαμπέρι να σι στείλου
Τί χαμπέρι να σι στείλου, πού πιασα καινούργιου φίλου.
Σαν τον έ-, σαν τον έπιασα το φίλου
Σαν τον έπιασα το φίλου, ξένους είναι πάλι τον αφήνου.
Φέτου το, φέτου το καλουκαιράκι
Φέτου το καλουκαιράκι, έχασα και το πουλάκι.
Και κουσιέ-, και κουσιέβου να το φτάσου
Και κουσιέβου να το φτάσου, να το ιδώ, να το ιδώ να το χουρτάσου.

Παίρνου ένα, παίρνου ένα στινό σουκκάκι
Παίρνου ένα στινό σουκκάκι, βρίσκου ένα κουριτσάκι
Κουριτσά-, κουριτσάκι μ' πού κοιμάσαι
Το ρουτώ, το ρουτώ κι το ξητάζου

Κουριτσάκι μ' πού κοιμάσαι και από κάναν δε φουβάσαι.
Έχου πό-, έχου πόρτις σιδιρένιες
Έχου πόρτις σιδιρένιες, κλειδουνιές μαλαματένιες
Τα κλειδιά μ', τα κλειδιά μ' συρματιρένια.

Στο κριβάτ' όπου κοιμούμαι και από κάναν δε φουβούμαι
Σα νυχτώσ', σα νυχτώσεις παλληκάρι
Τώρα κρούει και το φιγγάρι. Τώρα κρούει, τώρα κρούει και το φιγγάρι
Τώρα κρούει και το φιγγάρι, ίσια μι ένα λιφτουκάρι.

Samiotisa şarkısının Türkçesi:

Kuşadası'nın hemen karşısındaki Yunan adasının Türkçe adı "Sisam" adasıdır. Bu adanın Yunanca adı ise Samo'dur (Σάμο). Yunanca Samiotisa (Σαμιώτισσα) sözcüğünün Türkçe anlamı Sisamlı kızdır. Şarkı Sisamlı bir kızı konu alır.

SİSAMLI KIZ

Sisamlı kız, Sisamlı kız Sisam'a ne zaman gideceksin
Sisamlı kız, Sisamlı kız Sisam'a ne zaman gideceksin
Denize güller dökeceğim Sisamlı kız gelip seni alacağım
Denize güller dökeceğim Sisamlı kız gelip seni alacağım

Üç benli Sisamlı kız kara gözlü Sisamlı kız
Üç benli Sisamlı kız kara gözlü Sisamlı kız
Kırk iki parça ettin yüreğimi Sisamlı kız
Kırk iki parça ettin yüreğimi Sisamlı kız

Seni siyahlar içinde seni kirliler içinde
Seni siyahlar içinde seni kirliler içinde
Seni iş elbiselerinle seviyorum yaktın beni Sisamlı kız
Seni iş elbiselerinle seviyorum yaktın beni Sisamlı kız

Kayıkla nereye böyle altın yelken takacağım
Kayıkla nereye böyle altın yelken takacağım
Kürekleri de altın yapıp gelip seni alacağım
Kürekleri de altın yapıp gelip seni alacağım

Denize güller dökeceğim Sisamlı kız gelip seni alacağım
Denize güller dökeceğim Sisamlı kız gelip seni alacağım

Samiotisa şarkısının Türkçe harflerle okunuşu:

SAMİOTİSA (SİSAMLI KIZ)

Samiotisa, Samiotisa, poti tha pas sti Samo
Samiotisa, Samiotisa, poti tha pas sti Samo
Roda tha riksu sto yialo Samiotisa yia na'rthu na şi paru
Roda tha riksu sto yialo Samiotisa yia na'rthu na şi paru

Samiotisa mi tis ilies ke mi ta mavra matia
Samiotisa mi tis ilies ke mi ta mavra matia
Ekanis tin kardoula mou Samiotisa saranda dio kumatia
Ekanis tin kardoula mou Samiotisa saranda dio kumatia

Ke mi ta mavra s'agapo ke mi ta lirumena
Ke mi ta mavra s'agapo ke mi ta lirumena
Ke mi ta ruha tis dulias Samiotisa trilenumi yia sena
Ke mi ta ruha tis dulias Samiotisa trilenumi yia sena

Ke mi ti varka pou tha pas hrisa pania tha valu
Ke mi ti varka pou tha pas hrisa pania tha valu
Malamatenia ta kupia Samiotisa yia na'rthu na şi paru
Malamatenia ta kupia Samiotisa yia na'rthu na şi paru

Roda tha riksu sto yialo Samiotisa yia na'rthu na şi paru
Roda tha riksu sto yialo Samiotisa yia na'rthu na şi paru

Samiotisa Şarkısının Patriyotçası:

ΣΑΜΙΩΤΙΣΣΑ

Σαμιώτισσα Σαμιώτισσα πότι θα πας στη Σάμο
Σαμιώτισσα Σαμιώτισσα πότι θα πας στη Σάμο
Ρόδα θα ρίξου στο γιαλό Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου
Ρόδα θα ρίξου στο γιαλό Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου
Σαμιώτισσα μι τις ιλιές και μι τα μαύρα μάτια
Σαμιώτισσα μι τις ιλιές και μι τα μαύρα μάτια
Έκανις την καρδούλα μου Σαμιώτισσα σαράντα δυο κουμμάτια
Έκανις την καρδούλα μου Σαμιώτισσα σαράντα δυο κουμμάτι

Και μι τα μαύρα σ' αγαπώ και μι τα λιρουμένα
Και μι τα μαύρα σ' αγαπώ και μι τα λιρουμένα
Και μι τα ρούχα της δουλειάς Σαμιώτισσα τριλαίνουμαι για σένα
Και μι τα ρούχα της δουλειάς Σαμιώτισσα τριλαίνουμαι για σένα

Και μι τη βάρκα που θα πας χρυσά πανιά θα βάλου
Και μι τη βάρκα που θα πας χρυσά πανιά θα βάλου
Μαλαματένια τα κουπιά Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου
Μαλαματένια τα κουπιά Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου

Ρόδα θα ρίξου στο γιαλό Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου
Ρόδα θα ρίξου στο γιαλό Σαμιώτισσα για να `ρθου να σι πάρου

Patriyotça Bazı Beddua, Tehdit, Ayıplama, Yalvarma ve Düz Cümleler

Aşağıda mübadillerin söylediği dokuz Patriyotça beddua, tehdit, ayıplama, yalvarma ve düz cümle ilk sırada Türkçe, ikinci sırada Türkçe harfler kullanılarak yazılan hâli, üçüncü sırada ise Patriyotçası verilmiştir.

- **Şeytan, eğer yakalarsam çukurunu kazacağım ve seni oraya gömeceğim.**
  An şi tsakosu demuna tha şi fkiasu t'ğurnas ki tha şi parahosu ido.
  Αν σι τσακώσου δαίμουνα θα σι φκιάσου τ' γούρνα σ' κι θα σι παραχώσου ιδώ.

- **Çocuğum buraya gel diyorum, eğer gelip yakalarsam yüzüne tokat atacağım.**
  Pidim ele ido şi leo, ama erthu ki şi piasu tha şi riksu patares sta mutsunas.
  Πιδί μ' έλα ιδώ σι λέου, άμα έρθου κι σι πιάσου θα σι ρίξου παταρές στα μούτσουνα 'σ.

- **Sen hep gürültü ve dırdır ediyorsun, senden bıktım artık. Seni burada istemiyorum, git ve seni görmeyeyim, ispiyoncu deyyus.**
  Re işi, ehs olu lava ki grijiala, şi bijersa puli. De şi thelu ido, na fiys ki na mi şi ido, rufianu kirata.
  Ρε ισυ, έχ'ς όλου λάβα κι γκριζιάλα, σι μπιζέρσα πουλύ. Δε σι θέλου ιδώ, να φύγ'ς κι να μι σι ιδώ, ρουφιάνου κιρατά.

- **Sen büyük bir adamsın, küçük çocuklarla kavga etmeye ve onları dövmeye utanmıyor musun.**
  Enas tranos andras işi, den andrepişi pu malonts mi ta mikra pidia ki ta varents.
  Ένας τρανός άντρας είσι, δεν αντρέπισι που μαλώντς μι τα μ'κρά τα πιδιά κι τα βαραίντς.

- **Nasıl bir kaderim var ki bu acıları çekiyorum. Allah canımı alsın da bu dünyadan kurtulayım.**
  Ti mira iha iğo ki travo afta ta vasana. Theos na mi par t'n pşhim ki na ğlitosu apo tutun tu dunia.
  Τι μοίρα είχα ιγώ κι τραβώ αυτά τα βάσανα, Θεός να μι πάρ τ'ν ψ' χή μ' κι να γλυτώσου από τούτουν του ντουγιά.

- **Gelin, tavukları iyi kapat ki bir tilki içeri girip onların hepsini boğmasın.**
  Mor nif, klis' ta 'rnithia kala, na mi şev mesa kamia alupu ki ts gliroş olis.
  Μωρ' νύφ', κλείς' τα 'ρνίθια καλά, να μη σεβ' μέσα καμμιά αλούπου κι τς γκλιρώσ' όλις.

- **Kapı çalıyor, oğlum git bak kapıyı kim çalıyor.**
  Ruputai i thira, şiri tira pios krui t' thira pidi'm.
  Ρουπουτάει η θύρα, συρι τήρα ποιος κρούει τ' θύρα πιδί 'μ.

- **Bu insanların başka işleri yok mu? Sabah sabah ceviz çırpmaya gidiyorlar.**
  Afti anthrop den eh'n al' d'lia, harai harai paenun ki çulnun ts kahtis.
  Αυτοί ανθρώπ' δεν έχ'ν άλλ' δ'λειά, χαραή-χαραή πααίνουν κι τσιουλνούν τς κάχτις.

- **Ahmet: Başına ne geldi be Hasan?**
  Hasan: Bırak Ahmet, sorma başıma geleni. Gözlerimin önünde ummadığım bir şey başıma geldi.
  Ayağım bir taşa takılıp tökezledim, yere düştüm, elimi kırdım ve burnum kanadı.
  Ne diyelim, ihtiyarlık demek tökezlemek demek.

Ahmet: ti epathis ra Hasan?
Hasan: Afke tu, mi rutas Ahmet.
D'iflamara'm epatha. Skondapsa şi mia petra ki episa katai, tsaksa tu her ki matuşi i mit'm.
Ti na pumi, ta yiramata ini skundamata.

Αχμέτ: Τι έπαθις ρα Χασάν;
Χασάν: Άφκι του, μη ρουτάς Αχμέτ.
Ν' τυφλαμάρα μ' έπαθα. Σκόνταψα σι μια πέτρα κι έπισα καταή, τσάκσα του χέρ' κι μάτουσι η μύτ'μ.
Τι να πούμι, τα γιράματα είνι σκουντάματα.

Mübadillerin Göçten Sonra Türkiye'de Karşılaştıkları Zorluklar ve Uyum Süreci

Grevena ve Nasiliç mübadillerinin göçten sonra Türkiye'de karşılaştıkları zorlukları ve uyum sorununu genel olarak beş ana başlıkta toplayabiliriz:

a- İskân ediliş şeklinden ve iskân edilen yer seçiminden kaynaklanan zorluklar.
b- Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz mal karşılığında Türkiye'de aldıkları taşınmaz malın yetersizliği ve taşınmaz mal dağıtımından kaynaklanan zorluklar.
c- Elde ettikleri gelirin düşüklüğünden dolayı geçim sıkıntısı çekmeleri.
d- Çevre ve yerli halk ile ilişki kuramamalarından ve çevreye uyum sağlayamamalarından kaynaklanan zorluklar.
e- Patriyotça konuşmalarından kaynaklanan zorluklar.

Mübadele gerek Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Ortodoks-Hristiyan mübadillerin gerekse Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Türk mübadillerin hayatını çok derinden etkileyen, toplumsal ve ekonomik alanda değişim ve dönüşümlere yol açan, psikolojik olarak da büyük travmalara neden olan zorunlu

Yunanistan'dan gelen mübadiller.

bir göç olayıdır. İnsanlar, kuşaklar boyu yaşadıkları evlerinden ve yurtlarından zorunlu olarak kopartılmış ve daha önce hiç görmedikleri hatta adını bile duymadıkları yerlerde hayata yeniden başlamak zorunda bırakılmışlardır. Bu durum mübadiller üzerinde çok büyük ve derin bir travma yaratmıştır.

Grevena ve Nasiliç mübadilleri mübadele ile belki anavatana yani Türkiye'ye gidiyorlardı. Ancak Türkçe bilmeyen, kültür ve gelenekleri farklı olan mübadiller, kafalarında gittikleri yerde insanlarla nasıl iletişim kuracakları, gidecekleri yerlerde dışlanıp dışlanmayacakları soruları ve endişeleriyle yola koyuldular.

Anadolu'dan ayrılan mübadiller. (*Refugee Greece*, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi)

Aslında tek istedikleri şey birbirlerinden güç ve kuvvet alabilmek, birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde olmak için ailelerin bölünüp parçalanmadan Türkiye'nin belli bir bölgesinde birlikte yerleştirilmesiydi. Çünkü, Grevena ve Nasiliç mübadilleri Yunanistan'da yaşarken Hristiyanlar ile evlenmedikleri için kendi aralarında evlilik yoluyla oluşturdukları akrabalık ilşkileri sayesinde asimile olmadan geleneklerini, kültürlerini ve kimliklerini asırlardan beri koruyabilmişlerdi. Ancak korkulan başa geldi ve mübadele ile mübadillerin hayatı altüst oldu, hayatlarının akışı ve düzeni bozuldu.

Kurtuluş Savaşı yıllarının gergin ortamı, Yunan ordusunun Anadolu'ya girmesi ve bu ordunun Anadolu'da kalıcı olduğunu düşünen bir kısım Rum vatandaşın Yunan kuvvetlerine yardım etmesi, yerli halkın Türkiye'de yaşayan Rum vatandaşlara karşı olumsuz bir tavır takınmasını da beraberinde getirdi. Mübadele yılları gelip çattığında basında çıkan haberlerde her ne kadar mübadiller için "yurtaşlarımız" vurgusu yapılsa ve onlara herkesin elinden geldiğince yardım etmesi gerektiği belirtilse de iskân süreci mübadiller için istendiği kadar olumlu bir havada gerçekleşmedi.

Mübadiller, genel olarak Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Ortodoks-Hristiyan Rumların boşalttığı mekânlara yerleştirildi. Mübadiller, yalnızca boşalan mekânları devralmış görünseler de aslında yerli halkın Rumlara yönelik olumlu veya olumsuz önyargılarını da üstlenmek durumunda kalmışlardır. Bu tavır ise mübadillerin hayatında zorluklar doğurmuş, toplum yaşamına entegrasyonunu güçleştirmiştir.

Arşiv kayıtlarına göre Nasiliç Bölgesi'nden Türkiye'ye göç eden toplam 7.330 mübadil Çatalca, Büyükçekmece ve Silivri ilçe sınırları içerisindeki 27 köye iskân edildi. Gerek söz konusu ilçeler gerek 27 köy birbirlerine çok yakın oldukları için buralara iskân edilen tanıdık veya akraba mübadillerin birbirlerini görmeleri, hasret gidermeleri, birbirleri ile yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmaları ve hatta komşu mübadil köylerden evlilik için kız alıp vermeleri bakımından fazla bir zorluk çekmediler. Ancak, arşiv kayıtlarına göre Grevena Bölgesi'nden Türkiye'ye göç eden 5.632 mübadil ise İzmir, Aydın, Isparta, Denizli, Burdur, Uşak, Antalya, Afyon, Niğde, Eskişehir ve Bursa gibi birbirlerinden yüzlerce km uzaklıkta olan şehir ve köylere aileler bölünerek yerleştirildiler. Bu nedenle akrabalık ilişkilerinden dolayı parçalanmış aileler ortaya çıktı.

Savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin o dönemdeki ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlılığını da dikkate aldığımızda, birbirlerinden yüzlerce km uzaklıktaki şehirlerde akrabası ve yakınları olan mübadiller uzun yıllar boyunca akrabalarını ve kardeşlerini ziyaret etme imkânı bulamadılar. Bu nedenle büyük hasret çektiler hatta bazı yakınları öldüğü için onları bir daha göremediler. Bu durum mübadelenin yarattığı bir başka dramdır.

30.01.1923 tarihinde imzalanan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme'nin mübadillere ait taşınmaz malların tasfiyesine ilişkin 14'üncü maddesinde; mübadillere Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz malın değeri kadar Türkiye'de taşınmaz mal verileceği belirtildiği hâlde iskân edildikleri yerlerde bu hükme uygun taşınmaz mal dağıtımı yapılamadı. Taşınmaz mal dağıtımı her ne kadar mübadillerin iskân edildikleri bölge, şehir ve arazinin durumuna göre farklılıklar gösterse de genel olarak her ailenin nüfusuna göre ve tüm mübadillere eşit bir şekilde yapıldı. Bu şekildeki taşınmaz mal dağıtımı ise Yunanistan'da fazla miktar ve değerde taşınmaz mal bırakan mübadillerin mağdur olmalarına sebep oldu.

Mübadillerin Patriyotça konuşmalarından kaynaklanan zorluklar:

Mübadiller Türkiye'ye geldiklerinde Türkçe bilmiyorlar ve sadece Patriyotça konuşabiliyorlardı. Her ne kadar Patriyotça içerisinde Türkçe sözcükler yer alıyorsa da bu sözcükler Türkçe konuşmayı sağlayacak kadar çok değildi. Okul çağındaki çocuklar okula başladıktan sonra, okul çağını geçirmiş erişkinler ise ileriki yıllarda Türkçe öğrenebildiler. Yaşlılar ise ölünceye kadar Türkçeyi hiç öğrenemediler. Mübadiller Türkçe dışındaki ana dil konuşma yasağının uygulandığı dönemde yasağa uymak için daha çok ev ortamında ve kendi aralarında Patriyotça konuşuyorlardı. Yerli halkın bulunduğu ortamlarda veya şehir merkezlerinde Patriyotça konuşmamaya özen gösteriyorlardı.

Mübadelenin ilk yıllarında öğretmenler öğrencilere ders verirken hem Türkçe öğrettiler hem de eğitim ve öğretim müfredatını uyguladılar. Bunu da işaret ve şekillerle yapmaya çalıştılar. Gerek öğrenciler gerekse öğretmenler bakımından bu süreç çok zor geçti. Aileler evde hep Patriyotça konuştukları için doğal olarak yenidoğan ve yetişen çocukların da ana dili Patriyotça oluyordu. Mübadiller Türkçe bilmedikleri için alışveriş yaparken ya da yerli halk ile karşı karşıya geldiklerinde iletişim kurmakta çok büyük zorluklar yaşıyorlardı. Orta yaş ve üstünde olanlar genellikle içine kapalı bir yaşam sürdürdü ve kendisi gibi Patriyotça konuşan diğer mübadillerle iletişim kurabildiler. Bu durum 1950'li yılların sonlarına kadar böyle devam etti. Daha sonra aileler çocukların okulda başarılı olabilmesi için Türkçe öğrenmeleri gerektiğini anlayınca evlerde de Türkçe konuşmaya başladılar. Bu dönemde ortaokul ve lisede okuyan mübadil öğrenciler düzgün Türkçe konuşamadıkları için bu durum öğrencilerin cesaretini ve motivasyonunu bozuyor ve derste aktif olmalarını engelliyordu. Bu nedenle, mübadil öğrenciler "Türkçeyi yanlış konuşurum." korkusuyla derste çekingen davranıyorlar ve kendi istekleri ile sözlüye kalkıp ders anlatmak istemiyorlardı hatta dersle ilgili sözlü bir cevap vermemeye çalışıyorlardı. Empati yapamayan bazı öğretmenlerin yanlış tutumu yüzünden okulu bile terk eden mübadil öğrenciler olmuştur. Ayrıca sınıfın diğer öğrencileri bozuk Türkçe ile ders anlatan veya konuşan mübadil öğrencilerle alay ediyorlardı. 1960'lı yılların başlarından itibaren mübadillerin Türkçe öğrenmeleri hızlandı. Bugün 65-70 yaş ve üstünde olup özellikle Aydın-Mursallı, Bursa-Başköy, Çatalca-Elbasan ve Niğde-Yeşilburç köylerinde yaşayan mübadiller kısmen de olsa Patriyotça konuşabiliyor veya en azından anlayabiliyorlar. Ev ortamında artık aileler Patriyotça konuşmadıkları için yeni yetişen çocuklar ve gençler Patriyotça öğrenemiyor ve konuşamıyorlar. Tabii ki bunun bir başka nedeni de mübadil olmayıp da eve gelin gelen hanımların Patriyotça bilmemeleridir.

İzmir, Eskişehir ve Isparta gibi şehir merkezlerine iskân edilen mübadiller, oralardaki şehirli insanlarla daha erken ve çabuk entegre olduklarından diğer yerlere iskân edilen mübadillere göre Türkçeyi öğrenmeleri daha hızlı ve erken oldu. Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden birinci kuşak Grevena ve Nasiliç mübadilleri sadece katıksız ve düzgün bir Patriyotça konuşabiliyor ancak konuştukları bu şiveyi okuyup yazamıyorlardı. Birinci kuşak mübadillerin yavaş yavaş bu dünyadan göçüp gitmeleri ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren ailelerin ev içinde de sürekli Türkçe konuşmaya başlamaları sonucunda günümüzde mübadillerin bazı Patriyotça sözcükleri unuttuklarını veya bazı sözcükleri hatırlamakta zorlandıklarını görüyoruz. Böyle bir durumda mübadiller Patriyotça konuştuklarında hatırlamakta zorlandıkları veya unuttukları sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler kullanmakta ve ortaya yarı Patriyotça ve yarı Türkçe sözcüklerin yer aldığı farklı, karışık ve garip bir dil ortaya çıkmaktadır. Böyle giderse Patriyotçanın 10-15 yıl sonra tamamen unutulup kaybolacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Belleklerdeki Güzellik-Mübadele Türküleri, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2007.

Güvenç, Sefer, *Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası,* Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2010.

Kubilay, Doç. Dr. Çağla, "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", 2005.

Kuzucu, Lütfi, *Krifçe'den Yeşilburç'a* Mübadil Yaşamlar, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul, Mart 2008.

Lozan Mübadilleri Vakfı Tanıtım Broşürü, İstanbul, 2003.

Millas, Herkül, *Türkçe-Yunanca Ortak Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri,* Istos Yayını, İstanbul, 2012.

Tsetleka, Dr. Athanasia Marina, *Mübadil Kentler: Yunanistan,* "Batı Makedonya'nın Yunanca Konuşan Müslümanları: Valladesler" adlı makalesi, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2012.

Tsotsos, Giorgos (Γιώργος Τσότσος), 31.01.2014 tarihinde Büyükçekmece Belediyesi'nce düzenlenen panel-konferansta konuşmacısı olarak yaptığı "Grevena ve Nasiliç Bölgelerinde 1924 Yılından Önceki Müslüman Yerleşim Yerlerine Coğrafi bir Bakış" konulu sunum.

Ünker, Pelin, 13.11.2019 tarihli *DW Gündem* adlı gazetede yayımlanan "Cumhuriyet Devrimleri Okur Yazarlığı Nasıl Etkiledi?" makalesi.

Yılmaz, Aycan, *Mübadillerin Kültürel Mirası,* Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2017.

Yılmaz, Aycan, *Patriyotça El Sözlüğü,* daha yayınlanmadı, basım aşamasında.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ΡΑΠΤΗΣ, ΤΑ ΝΑΝΟΥΡΙΣΜΑΤΑ: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

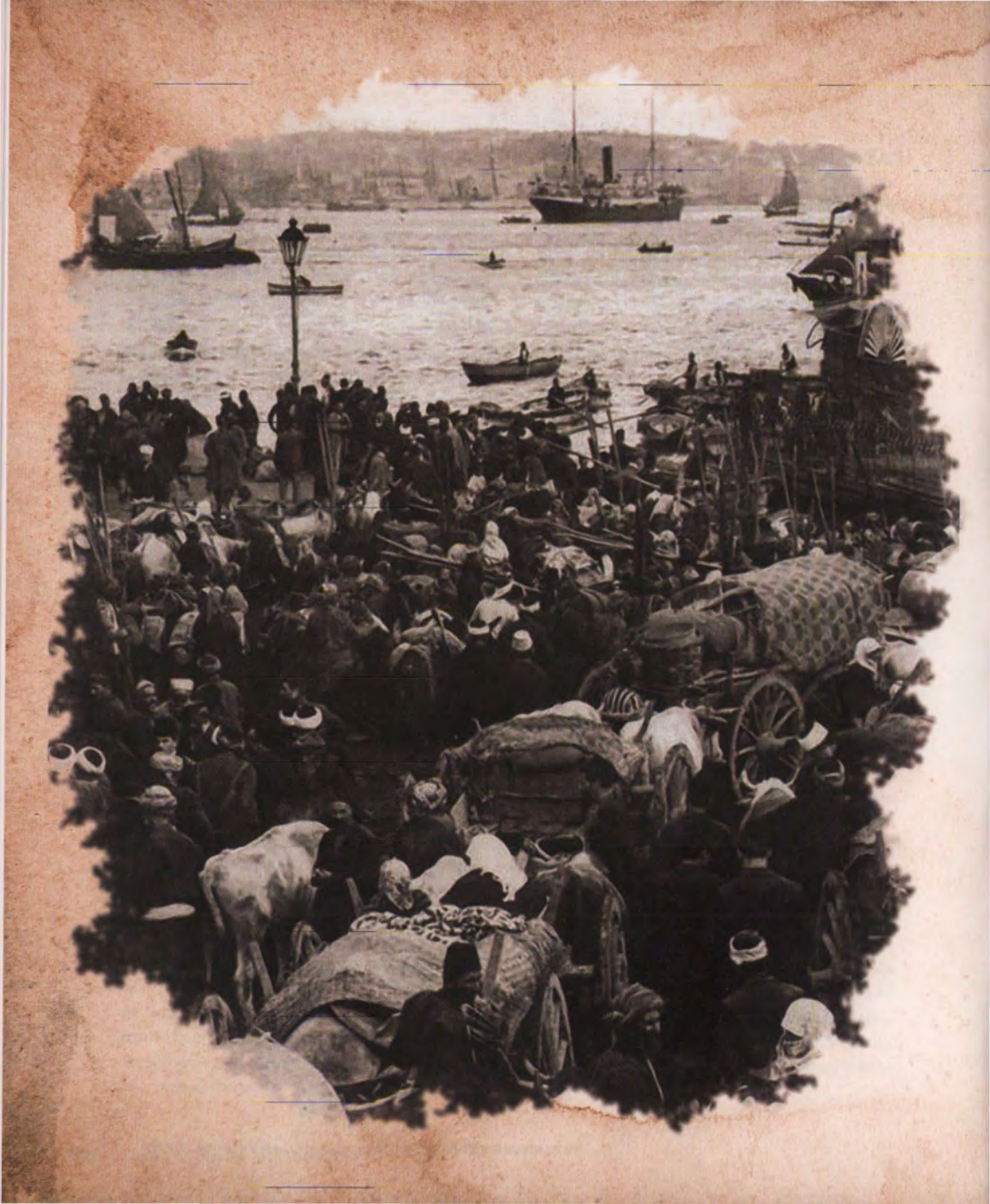

3. BÖLÜM

MÜBADELE VE MEKÂN

Zor şartlar altında göç eden muhacirler. (Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi)

İSTANBUL'UN BATI KANADI ÇATALCA SANCAĞINDA, BÜYÜKÇEKMECE VE SİLİVRİ'DE MÜBADELE*

Mübadele Öncesinde Yaşanan Asayiş Olayları ve Mübadelenin Gerçekleşmesi

İhsan TEVFİK**

GİRİŞ

> Göç denince Türk'ün kafasında canlanan hazin ve trajik manzara, öyle sanıyorum ki, başka milletten hiçbir ferdin tasavvur edemeyeceği bir şeydir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz [tükenme] devri aynı zamanda bir devamlı göçmenin tarihidir. (...) Bestekâr olsaydım bir göç marşı bestelerdim; içinde o kadar derin ve büyük bir ıstırap kaynaşırdı ki bütün ölüm marşları bunun yanında bahar neşideleri [şarkıları] gibi kalırdı.[1]

Bu makaleye Yaşar Nabi'den aldığım, çok sevdiğim bir epigrafla başladım, *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele*[2] kitabımın önsözünde yer verdiğim ifadelerle devam etmek istiyorum: "Hangi göçün tarihini doğru yazar kitaplar." diyordu bir şiirinde Güngör Gençay. Göçleri tarihsel açıdan ele alan inceleme kitapları elbet bir şeyler anlatır ama insanların acıları ses bulmaz çoğunda. Yıkık bir mekândan başını dışarı doğru uzatmış, yolu gözleyen incir ağacı, eski bir hamam yıkıntısının veya tekke duvarının üzerine konmuş bir leylek, bir köy kahvesinin yanıbaşında asırlık çınar ağacı ve o ağaca sırtını yaslamış, bir yanını ılık ılık esen rüzgâra doğru vermiş yaşlı bir mübadil...

Kendinizi istatistiklerden sıyırıp da insanların ve mekânların ortasına bıraktığınızda başlar gerçek insani serüven. Rakamlar ve belgeler o zaman insanlaşır ve suskunluğun nedenini anlatır, o zaman insanileşir kitaplarda sadece bir nokta gibi kalan küçük rakamlar. İnsanoğlunun gözlerine ve yüreğine baktığınızda, yıkılan-yakılan mekânlara göz attığınızda canlanır o ruhsuz kalıp tablolar. Ve elbette oturup bir yaşlıyı sözünü kesmeden uzun uzun dinlediğinizde cevabını bulur birçok soru.

"Balkanlar, Rumeli, mübadele, göç" denilince, tarihe birazcık vâkıf olan insanların zihninde Osmanlı'nın son dönemi, yaşanan acılar, savaşlar ve yeni bir devletle birlikte kurulan yeni hayatlar akla gelir. 100 yıl geçti mübadelenin üzerinden. Lozan'da imzalanan ve toplumların hayatını toptan değiştiren antlaşmanın 100. yılıyla birlikte koskoca bir asrı bitirmiş olacağız.

* Yazarın "Çatalca Sancağında Silivri ve Büyükçekmece'de Mübadele" üzerine yazmakta olduğu kitabından kısaltılarak hazırlanmış bir makaledir.

** Araştırmacı, yazar i_tevfik@hotmail.com

1 Yaşar Nabi Nayır (1999): *Balkanlar ve Türklük*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, s. 96.

2 İhsan Tevfik (2014): *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1. basım.

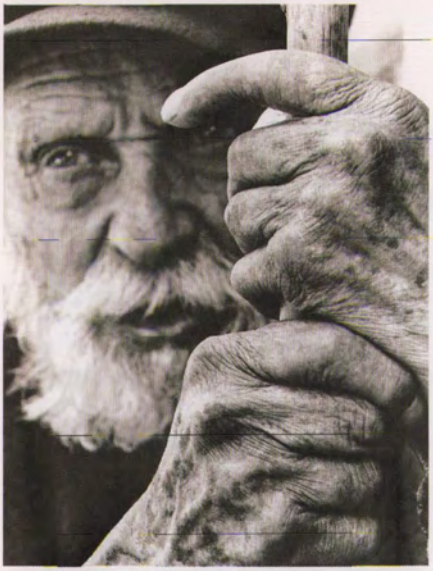

Gözleri Muhacir kitabının kapak fotoğrafı.
Fotoğraf: Berkant Çolak

Mübadele her ne kadar resmî anlamda 30 Ocak 1923'teki sözleşme ve ek protokolle başlamışsa da Rumeli'de yaşayan soydaşların, dindaşların Türkiye'ye göçü çoktan başlamıştı. Türkiye'yi ve Yunanistan'ı mübadeleye götüren sürecin temelini Balkan Savaşı sonrasındaki yeni paylaşımda aramak gerekir. Mübadele gerçeği, yeni kurulan ulus-devletler açısından belki olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiş olabilir ama asırlarca yaşadıkları topraklardan bir anda sökülen yüz binlerce insan için durum çok acı olmuştur.

1936 yılında yazmış olduğu *Balkanlar ve Türklük* adlı eserinde Yaşar Nabi Nayır mübadillerle ilgili şunları söylüyordu: "Bu yollar, bu yollar ne kadar adam yedi. Dün cennet olan yuvalarını kendi kanlarına bulanmış görmemek için her şeylerini artlarında bırakarak yalnız canlarını kurtarmak isteyenlerin çoğu bu yollarda açlıktan, susuzluktan, hastalıktan ve yorgunluktan can verdi.... O yerler ki hâlâ her karış toprağı, her parça taşı atalarımızın yaşayan hatıralarıyla doludur."

Rumeli'de doğan büyükler söze "memleket" diye başlayınca memleketin orası olduğunu herkes bilirdi. Nereye iskân edilmiş olursa olsun onlar ölünceye dek "memleket" denilince orayı anladılar. Çünkü gözleri de muhacirdi yürekleri de. Oradaki memleketleri onlar için ölünceye dek "bizim diyar" olarak kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Rumeli'nin yetiştirdiği en kıymetli evlatlardan biri olan Mustafa Kemal Atatürk de şöyle diyordu: "Muhacirler, kaybedilmiş toprakların canlı hatıralarıdır." Elbette öyledir...

Mübadele Öncesinde Bölgeye Bakış: Çatışmalar, Güvenlik Sorunları, Antlaşmalar

Balkan Harbi Öncesinde ve Sonrasında Gelişmeler, Çatışmalar

Osmanlı'nın idaresi altında bulunan Balkan topluluklarının bağımsızlık arayışları yukarıda özetlediğimiz gibi mübadeleden çok önce başlamıştı. İmparatorluğun her tarafı kaynayan bir kazan gibiydi. Balkan topluluklarının derdi sadece Osmanlı ile de değildi. Rumlar, Musevileri ve Bulgarları sevmezdi ve devamlı çekişme hâlindeydiler. Yine Rumlar ile Ulahlar (Vlah) arasında da dinsel çekişmeler vardı.

Makedonya'nın Gevgili, Florina, Kesendire kaymakamlıkları ve Selanik Merkez Kaymakamlığı'nda bulunan, bir ara Drama mutasarrıflığı görevini yürüten Tahsin Uzer, anılarını yazdığı kitabında[3] Osmanlı'nın son döneminde bir kamu görevlisi olarak bölgeyle ilgili çok önemli olayları birinci ağızdan anlatmaktadır.

Gorniçova'daki bir çatışmayı şöyle anlatıyor Uzer: "Bulgar Zole komutasında 20 kişilik bir çetenin, Gorniçova'da yuvalandığını bu kez Rumlar haber verdi. Çarpışma başladı. Birkaç ev yandı. 'Zole' adındaki reis (Balkanlar'da eşkıya başları için daha

3 Tahsin Uzer (1987): *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: TTK Basımevi.

çok 'kaptan-kapetan' ifadeleri kullanılır) kaçtı ve avanesinden 17 kişi temizlendi."[4]

1921 Florina doğumlu yazar Necati Cumalı, *Makedonya 1900*[5] adını taşıyan öykülerinde Uzer'in anlattığı "Zole"nin hikâyesini *Zole Kaptan'ın Ölümü* adlı öyküsünde ele alıyor. Öykünün son paragrafında yer alan cümle Makedonya'daki acıların ve bu acıların sahiplerinin veciz bir ifadesi gibi durur: "Ölenlerle öldürenlerin ağlayanları o yıllarda hep değişikti."

Bölgede o dönemde olan çatışmalarla ilgili sayısız belge ve bilgiye ulaşmak mümkün. Bu çatışmaların bazıları yerli ve yabancı basında da yankı bulmuştur. Osmanlı idaresi altındayken uzunca süre Manastır vilayeti Serfice sancağına bağlı kalan, Balkan Harbi'nde elimizden çıktıktan sonra Kozani vilayetine bağlanan Kay(a)lar, Nasliç, Grebene, Kesriye bölgeleri devamlı çatışmaların olduğu bir alandır. Söz konusu bölge Balkan Harbi'nden çok önce kaynamaya başlamış; istikrarsızlığın ve çatışmaların odağında olmuştur.

1906 tarihli Manastır Valiliği'ne gönderilen bir tahriratta "Rum eşkiyasının Kayalar havalisindeki Bulgar köylerini (Enburye, Palihor ve Rakita) Rumlaştırmak maksadıyla tehdit mektupları göndermekte olduklarından durumun tahkiki için..." denilmektedir. Bu ve buna benzer resmî belgeler çetelerin Osmanlı'ya karşı verdiği mücadelenin yanında bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmak için kendi içlerinde de amansız bir mücadeleye giriştiklerini göstermektedir.

1909 tarihli bir belge olayların hangi noktaya vardığının en somut göstergesidir. "Kesendire'nin Aynaroz sahillerine Yunan zabitlerince getirilen silahların geçirilmesi muhtemel olan mevkilere pusu kurulmasına dair Langaza Kaymakamlığı'nın telgrafı."[6] Artık olayın çetecilikten çıktığının, bölgeyi ele geçirmek için Yunanistan tarafından çok ciddi silah sevkiyatına başlandığı, Balkan Savaşı'nın provasının yapıldığı bu belgeden anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki döneminde yapılan Balkan Harbi'ni teşvik edici hatalar, İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesinden sonra Ahmed Muhtar Paşa kabinesi döneminde de devam etmiştir. 8 Ekim 1912'de Karadağ, Karadağ'ın ardından 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de de Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek yılların biriktirdiği ihtiraslarını gerçekleştirme gayesiyle harekete geçtiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de adı geçen devletlere ayrı ayrı savaş ilan etti.[7]

Aram Andonyan bugünlerle ilgili şu yorumu yapıyor: "1912 Arnavut isyanı patlak verdiği zaman Makedonya, Abdülhamid devrindekinden farksız bir durumdaydı hemen hemen. Komitacılar yine faaliyetteydi. Suikastler, sabotajlar birbirini izliyordu ve Bâbıâli, Makedonya'ya iki milyon Müslüman yerleştirerek sorunu kökünden çözme tasarısını var gücüyle gerçekleştirmeye çalışıyordu.(...) Bu arada nispeten sakin kalmış olan Trakya'da da durum karışmış, çeteler faaliyetlerini artırmıştı. Ordu ve polis, parti kavgalarını ve İstanbul'daki olayları izliyorlardı."[8]

"Balkan devletleri bizi tam bir anarşi içinde yakaladılar," diyen Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe, harp içinde millî birliği yıkılan memleketlerin maruz kalabileceği en korkunç örneklerden birini verdiğimizi, Avrupa topraklarımızın büyük çoğunluğunu ve adalarımızın birkaçı istisna hepsini kaybettiğimizi hatıralarında yazmıştır.[9]

Son duruma bakıldığında şunu görmek mümkündür. Bulgaristan'ın bütün Doğu Trakya topraklarına; Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Çatalca

4 Bkz. Uzer, age., 1987, s. 197.
5 Necati Cumalı (Nisan, 1998): *Makedonya 1900,* İstanbul: Çağdaş Yayınları.
6 BOA, TFR.I.SL., 213-21261, 26 C 1327 (15 Temmuz 1909).
7 Ahmet Halaçoğlu (2014): *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913),* Ankara: TTK, s. 20.
8 Aram Andonyan (Temmuz 1999): *Balkan Savaşı,* İstanbul: Aras Yayınları, (1. Baskı İstanbul Kasım 1975), s. 188-189.
9 Halil Menteşe (1986): *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları,* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 153.

Balkan Savaşı'nda ölen askerleri gömen Bulgarlar. (George Grantham Bain Collection, Library of Congress)

hattına harekâtı ve İstanbul önlerine kadar gelmesiyle birlikte Balkan Savaşı dediğimiz savaş Balkan faciasına dönüşür. Çok fazla askerî kaybın yanında sivil kayıplar ve katliamlar da gerçekleşir.

Osmanlı, I. Balkan Harbi'nde yenildikten sonra "ganimet"ten en büyük payı alabilmek için herkes pusuya yatar. Bu toprak çekişmesi devamında çatışmayı getirir. II. Balkan Savaşı sonucu Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Barış Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin sınırı Meriç Nehri'dir.

Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'la imzalayacağı barış antlaşması güçlükler nedeni ile uzamış, Ege adalarının durumu, Londra'daki Elçiler Konferansı'na bırakılmıştır. 14 Kasım 1913'te Atina'da imza edilen Barış Antlaşması'nda ise Girit Adası'nın kesin olarak Yunanistan'a terki öngörülmüş ve ayrıca Yunanistan'da kalan Türklerin durumu da düzenlenmiştir.

> Şubat 1914'te Londra'da toplanan büyük devletler, İtalya'nın işgal ettiği adaları, Meis Adası hariç İtalya'ya, İmroz ve Bozcaada hariç Yunanların işgal ettiği adaları da Yunanistan'a bırakmıştır. Büyük devletlerin aldıkları karar üzerine henüz bir antlaşma imzalanmadan I. Dünya Savaşı başlamıştır. I. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, Afrika ile ilgisini kesmiş, Balkanlar'da ağır toprak kayıplarına uğramış, Bulgaristan'dan geri aldığı Edirne ile Doğu Trakya'da kalabilmiştir.[10]

İlk Mübadele Denemeleri

Bulgaristan'la İlk Mübadele Denemesi ve İstanbul Antlaşması

Yunanistan'la yapılan antlaşmadan daha önce Bulgarlarla yapılan İstanbul Antlaşması bir anlamda mübadelenin ilk provasıdır. İstanbul Antlaşması, öncelikle Edirne ve Kırkkilise civarındaki Bulgarların Bulgaristan'a sevkini öngörüyordu. Antlaşmanın 2. maddesine göre Bulgaristan'a bırakılan yerlerde yaşayan Türkler ise dört yıl içinde Osmanlı topraklarına göç edip etmeme hakkına sahip olacaktır. Okullarda devlet dili dışında Türkçenin de eğitim-öğretim dili olarak okutulması bir başka önemli maddeydi.[11]

Cemal Paşa'nın hatıralarında aslında bu ilk mübadele girişimi şöyle anlatılıyordu:

10 Prof. Dr. Hamza Eroğlu (1982): *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, s. 71-72.

11 Prof. Dr. Fahir Armaoğlu (Nisan 2012): *20. Yüz yıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları, s. 347-348.

Bulgar işgalindeki Silivri Kalesi.

> ..Bulgar unsuru olarak memlekette Edirne vilayetinin Kırkkilise sancağının şimal hududunda kalan birkaç köyden başka kimse kalmamıştı. Buna mukabil Bulgaristan'ın komşu bazı kısımlarında bir miktar Türk bulunuyordu. İstanbul muahedesine zeyl [ek] olarak Bulgarlar ile imza olunan protokol mucibince [gereğince] Osmanlı hududu dâhilinde kalan Bulgarların Bulgaristan dâhilinde oturan Türklerle mübadelesi karar altına alınmış ve bu karar iki tarafın memnuniyetini mucib olacak tarzda tatbik ve icra olunmuştur.[12]

Bu konuyu görüşmek üzere altı Türk ve dokuz Bulgardan oluşan muhtelit komisyon 2-15 Kasım 1913 tarihleri arasında Edirne'de toplanmıştır. Sınırın her iki tarafındaki on beş kilometrelik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların, fiilî durumunu teyit eden ve nüfus mübadelesine ilişkin ilk anlaşma bu komisyonca oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Bu komisyon çalışmalarını Haziran-Ekim 1914'e kadar sürdürmüştür. Bunun sonucunda Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman, Türkiye'den ise 46.764 Bulgar ile mübadele edilmiştir.[13]

12 Cemal Paşa (1996): *Hatırat*, Yayına haz.: Metin Martı, İstanbul, s. 79.

13 H.Yıldırım Ağanoğlu (Kasım 2001): *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, s. 121-122 (Geniş bilgi için bkz. Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi" *Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi dergisi*, c.3, S. 1, s. 207-225, Eskişehir 1991).

Yunanistan ile İkinci Mübadele Denemesi

Balkan Harbi ile I. Dünya Savaşı arasındaki kısa süren boşlukta bile birçok olay yaşandı. Çatışmalar ve bunların doğal sonucu olan yıldırma ve göçe zorlamalar hız kesmeksizin devam etti.

Halil Menteşe'nin anılarında konumuzla ilgili olarak dönemin Osmanlı Hükûmeti'nin ve Talat Paşa'nın tavrı ise şöyle anlatılmaktadır: "Talat Bey, Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden [gözüken] anâsırdan [unsurlardan] memleketi temizlemeyi ön safa almıştı. İstanbul Muahedesi ile Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar, Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi. (Bu göçle sadece adı geçen yerler değil Çatalca ve Silivri civarındaki Bulgar nüfusunun da Trakya'dan gönderildiği 1915 nüfus kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır.)

Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Alınan tedbir şu oldu: Valiler ve diğer memurlar resmen işe müdahele eder görünmeyecek Cemiyet'in [İttihat ve Terakki] teşkilatı işi idare edecek. Bir olay çıkarılmayacak yalnız Rumlar ürkütülecek. Bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum

Dahiliye Nazırı Talat Paşa.

halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum, kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekip gittiler."[14] Trakya Bölgesi'nden göç eden Rum ve Bulgarların terk ettikleri emlak ve arazi de geçici olarak emvâl-i emiriyeden sayılıp icar bedellerinin hazineye teslimi kararlaştırılmıştır. Bunun yanında bazı evler de Rumeli'den gelen göçmenler ile fakir ahalinin ikametlerine tahsis edilmiştir.[15]

Özetlemek gerekirse; Umumi Harp'ten önce (I. Dünya Savaşı) sadece Yunanistan'ın idaresine giren Trakya, Makedonya ve Epir'den Osmanlı ülkesine 200 binin üzerinde Türk göçmeni geldi. Yunanistan'dan göçe zorlanan 240.000 Türk'e karşılık, Doğu Trakya'dan ve Batı Anadolu'dan yaklaşık aynı oranda Rum nüfusunun çıkarılması iki ülkeyi bir anlaşmaya götürdü. Demografi alanında titiz çalışmalarıyla tanınan Mc Carthy, 1912-1920 arasında bütün Balkanlar'dan gelen muhacir sayısını 413.922 olarak nakletmektedir.[16]

Sayılar her zaman tartışılagelmiştir ama toplumların artık dönüşü olmamak üzere göç yollarına çıktığı değişmez bir gerçektir. İlk Türk-Yunan mübadele denemesini bir sonuca bağlamak gerekirse Osmanlı ve Yunan hükûmetleri Türklerle, Doğu Trakya ve Aydın vilayetlerindeki Rumların karşılıklı mübadelesi hususunda 1 Temmuz 1914'te bir anlaşmaya vardılar. (1914 yazı ve sonbaharında İzmir ve İstanbul'da çalışan Muhtelit Mübadele Komisyonu sorunu çözemeden savaş çıktı.) Fakat bir ay sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu anlaşmanın uygulanmasına izin vermedi.[17]

Yunanistan'la uygulanma fırsatı olmasa da yapılan bu küçük çaplı karşılıklı göç antlaşması, Bulgaristan ile yapılan antlaşmadan kısa bir süre sonra gelen ikinci mübadele denemesidir. Konunun en önemli yanı ise bu göç çalışmaları konunun tarafı devletlerin bu işe artık kafa yorduğunu, toplumların bir arada yaşama şansı kalmadığını göstermektedir. I. Dünya Savaşı yıllarında, sonrasında ve özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanistan Makedonyası'nda kalan Türklere yapılan şiddet eylemleri ve katliamlar her iki toplumu da adım adım zorunlu büyük mübadeleye doğru götürmüştür.

Balkan Harbi'nden ve I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Göçü Hazırlayan Asayiş Olaylarına Bir Bakış

Aslında Balkan Harbi'nden çok daha önce 15 Mayıs 1853 tarihli kayıtlara geçen önemli bir belge toplumlar arasındaki güven ortamının nasıl zedelendiğini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır. Sadaret Makamı'ndan Edirne Valisi'ne çekilen bir telgrafta, "Silivri'de Müslüman halkın Hristiyanlar'a saldıracağı yolundaki söylentilerin asılsız olduğundan ilgililerin (Hristiyan halkın) teskin edilmesi."[18] gerektiği belirtilmektedir. Silivri'nin Hristiyan halkının endişe etmemesi gerektiği, iddiaların asılsız olduğu ve her türlü tedbirin alındığı belirtilmektedir.

Yunanlar, Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlar için güvensiz olduğuna vurgu yaparak Hristiyanların

14 Menteşe, age., 1986, s. 166.
15 A. Halaçoğlu, age., 2014, s. 40
16 Ağanoğlu, age., 2001, s. 128
17 Geniş bilgi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu (1987): *Trakya'da Milli Mücadele I*, Ankara, s. 92-93.
18 BOA., A.MKT.MHM 55-84, 15 Mayıs 1853.

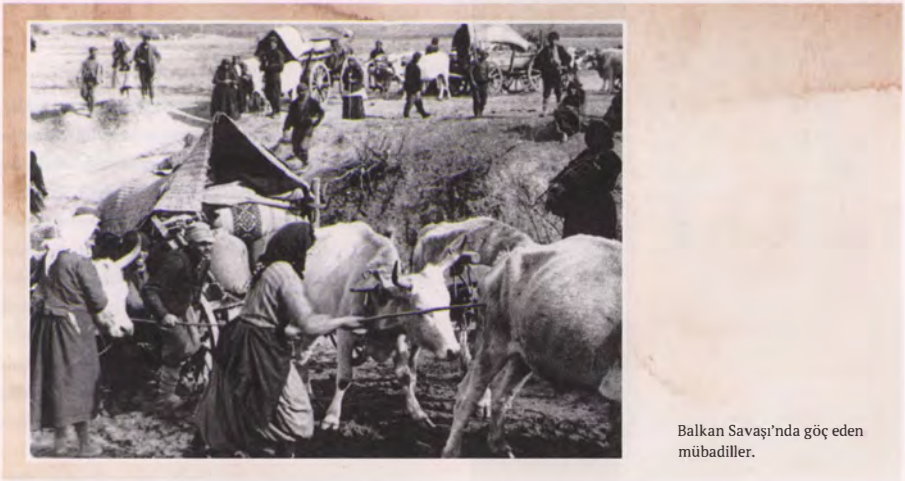

Balkan Savaşı'nda göç eden mübadiller.

korunması için Avrupa devletleri nezdinde asılsız haberler yaymışlardır. Yunanistan'ın, Ortodoksların koruyucusu sıfatıyla devlet işlerine müdahale etmesi ve Rumları kışkırtarak ayaklanmaya sevk etmesi hep aynı politikanın sonuçlarıdır. Bu ve buna benzer belgeleri bu şekilde değerlendirmek rahatlıkla mümkündür. Aslında bu dönemde sadece Yunanlar değil tüm Slav toplulukları Rusların propogandasına maruz kalmıştır.

Balkan Harbi başladıktan bir ay sonra Çorlu ve Çerkesköy taraflarından Silivri kasabasına tecavüzata dair "binlerce efradın hane ve ailelerine tecavüz ve taarruzları yüzünden kasaba ahalisinin fevkalade heyecana düşerek bir kısmının perişan bir halde terk-i diyara mecbur olduklarından, çatışmalar olduğu ve bazı kişilerin alenen katledildiğinden" Müftü Halil, Rum metropolidi Diyonisyonis ve Ermeni murahhası Papas Karabet Dişliyan ve Yahudi haham imzasıyla (Sadaret Dâhiliye Kalemi'nden) Dâhiliye ve Harbiye Nezareti'ne çekilen ortak telgrafta gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.[19]

11 Temmuz 1919 tarihli, Edirne vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta, Silivri ve çevresindeki Rumların Müslüman ahaliye saldırıp mallarını gasbetmeleri üzerine çiftlik sahiplerinden (Çorlu eşrafından) Mehmed Bey'in çiftliğine (bir İngiliz ile anlaşarak) İngiliz bayrağı çekerek saldırılardan korunmaya çalışması başkalarına örnek teşkil edilen devlet haysiyetine zarar vereceğinden bölgenin asayişinin sağlanmasına itina gösterilmesi hakkında... bir çarpıcı belgeyi ortaya koymaktadır.[20]

26 Eylül 1919 tarihli çok önemli bir başka belgede[21] ise Çorlu, Silivri ve özellikle Çanta karyesi civarında Boşnak Hasan Çetesi ile benzer çetelerin yaptıkları şekavetin (soygunculuk, eşkıyalık) ve bunlar için alınan tedbirlerin ayrıntısını gösteren bir rapor yer almaktadır.

18 Ekim 1920 tarihli, İdare-i Umumiye-i Vilayet Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nazırı Ahmed İzzet Paşa Hazretlerine gönderilen bizce çok önemli bir belgede[22] Yunanların Silivri kazasında bulunan on

19 BOA, 4109-308125, [Sadaret Dahiliye Kaleminden Dâhiliye ve Harbiye Vekâletine çekilen tel. 6 Kasım 1912)

20 BOA, DH.EUM.AYS., 15-8, 1-2, 12 Şevval 1337 (11 Temmuz 1919).

21 BOA, DH.EUM.AYS., 22-89, 30 Zilhicce 1337 (26 Eylül 1919).

22 BOA., DH-İUM, 20-27/14-42, 1339 S 04 (18 Ekim 1920).

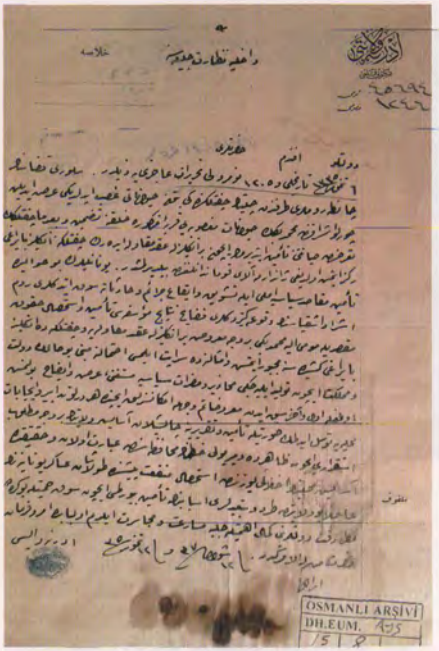

Çorlu Çeltik'te Mehmed Bey'in çiftliğine İngiliz bayrağı çekilmesi. (11 Temmuz 1919)

sekiz-otuz beş yaşları araşındaki Rumları askere davet ettiklerini, bu gençlerden bir kısmının firar ettiği, bir kısmının Büyükçekmece'ye, Çorlu'ya ve Kırkkilise tarafına sevk edildikleri, Yunanların ayrıca Ermeni, Musevi ve Müslüman gençleri de askere almaya çalıştıkları anlatılmaktadır.

Çanta Köyü Vakası: Şeyh Talat Efendi'nin Silivri Çanta Köyünde Katledilmesi

Mütareke yıllarında Silivri civarındaki en önemli hadise Bektaşi ve Rufai geleneklerine bağlı Şeyh Talat Efendi'nin Çantalı Rumlarca katli meselesidir (1919). Talat Efendi, Silivri'deki Sadi Baba dergâhının başında halk tarafından çok sevilen ve sayılan bir din adamıdır. Bunun dışında "muhamminlik" görevi vardır. Bölgeyi dolaşarak üzümlerin kalitesine göre ürünlere değer biçmektedir yani şimdiki teknik deyimle (Bir gönül adamı, din adamı olmasının dışında) üzüm eksperidir, kamu görevlisidir. Aynı adı taşıyan torunu Talat Soyarslan ile Silivri'de yaptığımız bir söyleşide Fatih'teki Rufai tekkesinin yanması üzerine Silivri'deki Sadi Baba tekkesine kendisinin gelmek istediğini öğreniyoruz.

Silivri'de ikamet eden Rufai şeyhi ve muhammin Şeyh Talat'ın katledilmesine kadar giden sürecin başında Çanta köylü Andrea ve Değirmenköylü Nikola'nın Kabak İsmail Çetesi tarafından öldürülmesi hadisesi vardır. Hatta "Cinayetle ilgili kapsamlı bir tahkikat yapılması, Arnavut Yaşa, Halil ve Salih adlı üç Müslümanın yakalanarak adliyeye teslim edilmesi Çantalıları sakinleştirmez...

Çanta hadisesini incelemek üzere Fransız jandarma müfettişi Mösyö Delan'ın bölgeye refakat zabıtı Ekrem Efendi ile beraber geldiğini görüyoruz. "köy halkının devlete karşı karşılık vermesi adetinin önlenmesi ve zanlıların yakalanması ve karakolun tesisi ile cesedlerin araştırılması" (Katledilen jandarma askerleriyle Şeyh Talat Efendi'nin cesedi bulunamamıştır.) hususlarında ortak bir karar alınıyor.

Konunun devamında "...muhtarın da köyde olmadığı, faillerin bulunması için köyde bir karakol tesis edildiği, köyde katl hadisesinden zanlı olarak yirmi kişi ve kaçak silah bulunduğu Silivri Kaymakamlığı'ndan..." bildiriliyor. Anlaşılıyor ki olay, köy muhtarının da içinde yer aldığı kalabalık bir grup tarafından gerçekleştiriliyor.

Çatalca Kaymakamlığı, Dâhiliye Nezareti'ne konuyla ilgili kapsamlı bir bilgi aktarıyor. Buna göre; iki Hristiyanın katli olayının Kabak İsmail'in çetesi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmış ve eşkıyanın müfreze ile takip edilmekte olduğu bildirilmiştir. Belgenin devamında "Jandarmalarla Şeyh Efendi'nin katli ise evvelce arz edildiği gibi intikam sebebiyle gerçekleştirildiği, olayı gerçekleştiren eşkıyaların hükûmete teslim olmayı reddettikleri, faillerin yakalanmaması hâlinde halkın galeyana gelip ayaklanmalar çıkarabileceği, bölgeye iki yüz jandarma ile

ecnebi jandarma müfettişi ve yeterli miktarda İtilaf devleti kuvvetinin gönderilmesi"[23] isteniyor.

Çatalca Cemaat-ı İslamiye Reisi'nin çektiği telgrafta özetle şu denilmektedir: "Silivri'ye tabi Çanta karyesine vazife-i resmiye ile giden Şeyh Talat Efendi[24] ile söz konusu karakol jandarmalarından iki nefer köy içinde katl suretiyle ortadan kaldırılmış; failleri ve hatta cesetleri bile ortaya çıkarılamamıştır... Rumlar liva dahilinde serbest bir halde dolaşırken İslamlar, hanesinden dışarı çıkamamaktadır... kendi hukukumuzu kendimiz müdafaa etmek üzereyiz, zira ahali-i İslamiye son derece galeyan hâlindedir."

Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul Polis Müdüriyeti'ne çekilen telgrafta[25] öldürme olayından sorumlu olan "Çantalı Anastas Kahya ile Çanta Muhtarı Apostol'ün Dersaadet'teki balık pazarında Çantalı Yanko Kahya'nın oğlu Sarraf Apostol'ün hanesinde veya Sirkeci'de Çatalca ve Bizans otellerinden birinde bulunmaları muhtemel olduğu belirtilerek söz konusu kişilerin yakalanıp bir an önce Çatalca'ya gönderilmeleri" istenmektedir.

Yine bir başka telgrafta, Şeyh Talat Efendi ile jandarmaların niçin ve nasıl katledildiğine, cesetlerin niçin saklandığına dair cevapları ortaya koymaktadır: "Çorlu mıntıkası dahilinde Ermişe'de öldürülüp Çanta karyesine [köyüne] getirilmiş olan iki Rum'un naaşlarından güya heyecana gelen Çantalı şerler, köyde bulunan jandarma karakoluna hücum ederek iki

Çantalı Rumlar tarafından katledilen Şeyh Talat Efendi.

jandarma ile o sırada üzüm mahsulünü tahmin için orada bulunan [muhammin][26] Şeyh Talat Efendi'yi şehit ettikleri... delillerin yok edilmesi maksadıyla cesedlerin dahi saklandığı ve eşirranın firar ettiği gibi söz konusu köyün ileri gelenlerinden Mihalaki ile Muhtar Minanot'un dahi (şüpheliler) deniz yoluyla İstanbul'a savuştukları..."[27] bildirilmiştir.

Silivri Müftüsü Halil ve ilçeden ileri gelenlerin de içinde bulunduğu 9 azanın imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgraftan şeyhin ve askerlerin şehit edilmesi olayının 23 Eylül 1335'te (1919) gerçekleştiğini de anlayabiliyoruz.

"İçinde bulunulan ayın yirmi üçüncü günü, Çanta karyesine hükûmet-i mahaliye tarafından memuren gönderilip karye-i mezkure Rumları tarafından İslam olmak itibarıyla katl edilen Silivri kasabası Sadi Baba Dergahı postnişini ulemadan Şeyh Talat Efendi ile karye-i mezkure karakolunda müstahdem iki jandarmanın faillerinin kanunun pençesine teslimleri"

23 BOA., DH.EUM.AYS. 28-43/36-37, 30 Eylül 1335 (30 Eylül 1919).

24 Daha önce de belirttiğimiz gibi Silivri'deki Sadi Baba dergâhının (Dergâhın kuruluşu Bektaşi dergâhı olduğunu gösteriyor. Sonradan Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla bazı Bektaşi dergâhlarının Rufai tekkesi olarak devam ettiğini biliyoruz.) Yani bu belgedeki "vazife-i resmiye" Şeyh Talat Efendi'nin resmî kimliğini anlatır. Ama aynı zamanda muhtemelen Çanta Rumlarını sakinleştirip bir orta yol bulmak için Çanta'ya gittiği de söylenebilir. Çünkü sadece Müslümanlar tarafından değil bütün dinî kesimler tarafından saygı gösterilen ve sevilen bir kişiliği vardır Şeyh Talat Efendi'nin.

25 BOA., DH.EUM.AYS. , 28-43/39, 28 Eylül 1335 (28 Eylül 1919).

26 Rufai şeyhi Talat Efendi sadece bir tekke şeyhi değildi. Aynı zamanda üzümlere kalitesine göre değerlendirip fiyat tespiti yapan bir "muhammin'di. Yani alım satım, vergilendirme, rehine verme vb. işlerde mal, mülk ve eşyayı yaklaşık değerlerine göre sınıflandıran, onlara değer biçen kimse. Yani bir nevi "üzüm eksperi."

27 BOA., DH.EUM.AYS., 28-43/41, 26 Eylül 1335 (26 Eylül 1919).

istenmekte ve "bu esef verici durum kazamız ahali-i islamiyesini pek rencide edip halk galeyan hâlindedir...[28] denilmektedir.

Bu olay ve devamındaki belgelerde: "Çatalca'ya bağlı Ermişe'de Kabak İsmail Çetesi tarafından öldürülen iki Rum'un intikamını almak için Çanta Rumlarının mahallî jandarma karakoluna saldırdıkları ve iki askerin öldüğü, Çanta Rumlarının Şeyh Talat Efendi'yi katletmeleri üzerine Müslüman ahalinin galeyana geldiği, Çanta vakası faillerinin yakalanması için ilgililer ve işgal kuvvetleri nezdinde yapılan teşebbüsler üzerine faillerin yakalandığı"[29] yer almaktadır.

Trakya'da Mütareke Sonrasına Bir Bakış

Sadece Çatalca bölgesinde değil Trakya'nın diğer yerlerinde de boş durmayan Yunanlar, bölge Rumlarını kışkırtarak, silahlandırarak tüm Doğu Trakya'yı işgal ve ele geçirme hesapları yapmaktadırlar. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli bir yazı[30] mütarekeden sonra tüm Trakya'nın nasıl bir tehdit altında olduğunu göstermesi yönüyle çok anlamlıdır.

Mütarekeden sonra müteakip demiryolları hududunun muhafazası vazifesiyle Edirne vilayeti ile Çatalca livası dahilindeki mevkilere yerleştirilen Yunan askerleri, zabitleri ve bunlarla birlikte gelen Salib-i Ahmer Heyeti'nin (Kızılhaç), mahallî asayişi ihlal ettiği, Islam ahalisini tahrik ve temizlemek için yerli Rum ahaliyi silahlandırmaya ve bunlardan değişik sayıda çeteler teşkil etmeye çalıştığı bildirilmektedir. Ayrıca "Balkan Harbi'nden sonra firar eden Rumlarla Trakya ahalisinden olmayan Rumları söz konusu bölgede Rum nüfusunu çoğaltmak için 'muhacir' namıyla pasaportsuz hudut dahiline geçirerek hudut zabıtasının vazifesini engelledikleri ve Müslümanlardan bazılarına sudan sebeplerle eziyet ettikleri, Osmanlı devriyelerini gezmekten men ettikleri ve bu halde ahali-i İslamiyenin ikinci bir İzmir faciasına maruz kalacakları korkusuyla haklı

Eski Çatalca'dan bir görünüm. Fotoğraf: Paskal Valsamidis

28 BOA., DH.EUM.AYS. , 28-43/43-46, 26 Eylül 1335 (26 Eylül 1919).

29 BOA., DH.EUM.AYS. , 28-43, 27 Rabiulevvel 1338 / (20 Aralık 1919).

30 BOA., DH.EUM.AYS. , 29-72/5, 13 Kânunuevvel 1335 (13 Aralık 1919).

olarak endişe ve heyecan içinde bulundukları…" bildirilmektedir.

Edirne vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Haziran 1920 tarihli bir belge Çanta olaylarından sonra bile Silivri bölgesinde ortalığın durulmadığının çok açık bir kanıtıdır. "Silivri kasabasından hükûmet memurlarıyla askere dahil olanlardan başka umum Müslüman ahalinin Dersaadet'e [İstanbul'a] hicret eyledikleri, Hristiyan ahalinin tamamının gizlice silahlı oldukları ve Silivri'ye tabi Çanta karyesi ahalisi dahi tamamen silahla donanmış olup Çatalca yönünde bulunmakta olan Yunan müfrezesi tarafından silah ve cephaneleri temin kılınmakta olduğu…"[31] bildirilmektedir.

Ayrıca Çanta karyesiyle Silivri arasında kırk neferden oluşan bir Hristiyan çetesinin silahlı olarak serbestçe faaliyet gösterdiğinin anlaşıldığı ve bu çetenin bölgenin İslam ahalisine taarruzlarda bulunmamasını temin için o taraflarda uygun bir mahalde bir askerî müfrezenin bulundurulmasının uygun olacağı.. ordu kumandanlığına yazılı olarak tebliğ edilmektedir. Durumun vehametine dikkat çekilerek aynı yazı hem Harbiye Nezareti'ne hem de Sadaret Makamı'na yollanmıştır.

19 Temmuz 1920 tarihli bir belgede olayların Trakya'nın başka yerlerine de sıçradığını, Yunanların Marmaraereğlisi'ne asker çıkardıklarını Tekfurdağı'nın (Trakya'nın eski adı) bombardıman edildiğini ve Çerkezköyü'ne İstanbul'dan mühimmat sevk edildiğine dair mahallî idarelerce malumat verildiğini görüyoruz.[32]

12 Ağustos 1921 tarihli [Silivri] Sinekli Hudut Emniyet Müfettişliği'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen bir rapor suretinde[33] "…

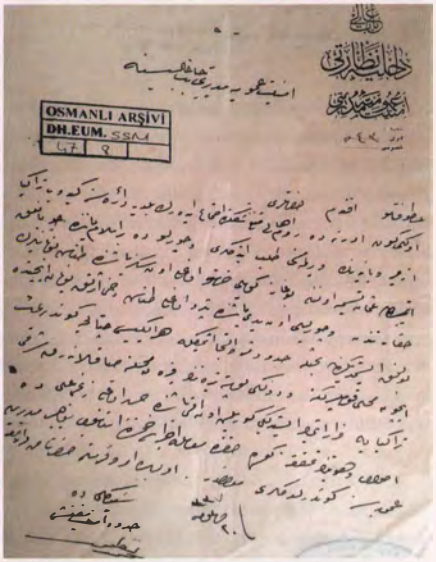

[Silivri] Sinekli Hudud Emniyet Müfettişliği'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyet'ine gönderilen rapor sureti.
(12 Ağustos 1921)

Çerkezköy ve Çorlu civarında Yunan askerlerinin Müslüman ahaliye işkence yaptığı ve ileri gelen şahısları Edirne'ye sevk ettiği ve Rum çetelerinin bölgedeki halka eziyet ettiğine dair…" bilgiler yer almaktadır.

6 Ağustos 1921 tarihli, Umum Jandarma kumandanı Mirliva (tuğgeneral) Ali Kemal tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda[34] "Yunan askerinin Rum çeteleriyle birlikte Çatalca hatt-ı faslını tecavüz ve o havaliyi işgal edecekleri ve bu münasebetle 31.7.1337 [1921] gecesi Kalikratya karyesi (Mimarsinan) Rum ahalisinin sevinçler göstererek coşku içinde Yunan askerî kıtalarını karşılamak için hazırlık içinde bulundukları…" belirtilmektedir. Yani artık yerli Rumlar bölgede taraflarını tamamen ve açıkça ortaya koymuşlardır. Kurtuluş Savaşı sonrası Türk ve Rum toplumlarının artık bir arada yaşayamayacağı gerçeğinin en somut göstergelerinden biridir bu durum.

31 BOA., DH.EUM.AYS. , 42-6/1, 13 Haziran 1336 (13 Haziran 1920).

32 BOA., DH.EUM.AYS. , 44-11, 03 Zilhicce 1338 (19 Temmuz 1920).

33 BOA., DH.EUM. SSM., 46-30, 12 Ağustos 1337 (12 Ağustos 1921).

34 BOA., DH.KMS. , 60-3/2-3, 6 Ağustos 1337 (6 Ağustos 1921).

1922 yılına gelindiğinde ise Yunanların faaliyetlerini Trakya'da iyice artırdıkları görülebilmektedir. 23 Eylül 1922 tarihli, Çatalca sancağı mutasarrıflığına gönderilen bir belgede "...Anadolu'dan nakledilip hâlen Muradlı'da bulunan Çerkezlerden 600 kişilik bir kuvvetin Çorlu'ya gelmek üzere olduğu ve bunların... liva dahilinde emniyet ve asayişin ihlali gibi işlerde kullanılacağı..."[35] bildirilmektedir.

Hatt-ı Fasıl komiseri Kaymakam Cemil tarafından Dâhiliye Nezareti'ne oradan da Sadaret (Başbakanlık) makamına sunulan 14 Mart 1922 tarihli dört sayfalık bir raporda[36] önemli bilgilere rastlıyoruz.

1- Çerkezköy'ünde üç kuvvetli Rum çetesi teşkil edildiği, bunlardan birisin mevcudu 20 ve diğerinin mevcudu yirmi beş olarak Değirmenköy ve civarında dolaştığı, kırk kişilik bir çetenin de Vize taraflarına hareket ettiğine dair iki güvenilir adamın bilgisinden anlaşıldığı

2- Tekfurdağı'nda mevcud bulunan tüfeklerin demet hâlinde ve cephanenin sandıklar içinde Müslüman köylerinden zorla çıkarıldığı ve on beş öküz arabasıyla Tekirdağı'ndan Muratlı'ya sevk ve oradan da tren ile bilinmeyen bir yere gönderildiği

3- 20-25 gün önce Tekirdağı'nda Trakya'nın Türklere iadesi aleyhinde iskelede bir miting tertib edildiği ve Ermeni milletinden Doktor Mınakyan'ın kürsüye çıkarak "Ey ahali! Türkler gerek bizim ve gerekse Rum kardeşlerimin kızlarımızın, kardeşlerimizin namuslarına tecavüz ettiler. Beş yüz kadar seneden beri görmediğimiz zulüm, çekmediğimiz ıztırap kalmadı. Mallarımızı yağma ettiler, babalarımızı analarımızı kesdiler, öldürdüler. Artık Türkleri istemeyiz. Onların boyunduruğu altında yaşamayacağız. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar silahlanıp düşmanı tepeleyelim." mealinde uzun bir nutuk çektiği ve daha sonra söz alan Rum despotunun da da aynı mevzu dahilinde ayrıca nutuk çektiği..." haber alınmıştır.

Mübadele mekânı Çatalca'nın Kaleiçi Mahallesi.

20 Mart 1922 tarihli yine Sadaret makamına sunulan belgede ise Fenerli "Memiko" ve "Mebtago" çetelerinin gizli bir surette teşkil edilmiş olduğu ve (görevlerinin ise) "Trakya'nın Türkler tarafından işgal edileceği sözlerinin duyulması üzerine hudut karakollarımızı sıkı bir ateş altında bulundurmak ve baskın yaparak korkutmak ve Çatalca livası dahilinde asayiş olayları meydana getirmek ve aynı zamanda Trakya'dan söz konusu livaya (Çatalca) ve oradan Trakya'ya geçişi men etmekten ibaret olduğu belgelerle haber alınmış ve bu çerçevede tedbirler alınması gerektiği..."[37] bildirilmiştir.

Bütün bu belgeler, Yunanların sadece Çatalca civarını değil bütün Doğu Trakya'yı 1922 yılı içinde nasıl ele geçirmek istediğinin ve ve halk üzerinde nasıl bir baskı uyguladığının ispatıdır.

35 BOA., DH.İUM.EK., 64-30/1, 23 Eylül 1338 (23 Eylül 1922).

36 BOA., DH.EUM.AYS 0_59-95/1-2-3-4-5, 14 Mart 1338 (14 Mart 1922).

37 BOA., DH.EUM.AYS. , 59-113/1-2-3-4-5-6, 20 Mart 1338 (20 Mart 1922).

Mübadelenin Fiilen Başlaması ve Uygulanması

Mübadele'ye Antlaşmasına Giden Süreç, Sözleşmesi'nin İmzalanması ve Bazı Maddeler

Asayiş olayları başlığı altında yukarıda belgeleriyle anlattığımız bütün bu olaylar gösteriyor ki toplumların bir arada barış içinde yaşaması ihtimali kalmamıştı. Asıl önemlisi Yunanistan ve Türkiye ileride yeniden azınlık sorunu yaşamak istemiyorlardı.

Yunanların "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırdığı Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Anadolu ve Trakya Rumları için göçten başka çıkar yol kalmamıştı. Bozgundan sonra Anadolu'dan ve Trakya'dan yüz binlerce göçmen Yunanistan'a akıyordu. Mübadele antlaşmasına kadar çoğu Rum Türkiye'yi çoktan terk etmişti.

"Yunan ordusunun geri çekilişiyle başlayan Rumların göçü meselesi Lozan'da gündeme gelmiş, neredeyse yüzyıldır Türkler için süren göç olgusu son olarak 450.000 Doğu Trakya ve Makedonya Türk'ü için uygulanmıştır. Bu son göç karşılıklı olmuş, Anadolu'daki yaklaşık 1.200.000 Rum da Yunanistan'a göç etmiştir."[38] (Bu rakamlara 1912'den bu yana ayrılanlar dahildir.)

Lord Curzon, işlerin uzamaması için göçün zorunlu olması gerektiği tezini savunurken Venizelos, göçün isteğe bağlı olmasını savunmuştur. Türk tezi de mübadelenin zorunlu olması ve İstanbul Rumlarının da mübadele kapsamına alınmasına dayanıyordu. Ama İsmet Paşa, Anadolu'daki barınma yerleri sorunlarının çözülememesinden dolayı mübadelenin sonra yapılmasını teklif ediyordu. Uzun tartışmalardan sonra Mübadele meselesi iki devlet arasında 30 Ocak 1923 yılında "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol"ün imzalanmasıyla resmiyet kazanmıştır.[39]

Buna göre; 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayacak olan mübadeleden İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin istisna olması kararlaştırılmıştır. Mübadeleye tabi olan bölgelerde 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana göçmen durumunda olan ve yerlerini terk etmiş olanlar, aileleri terk ettikleri hâlde kendileri Türkiye'de kalmış olan Rumlar birinci dereceden mübadil sayılmıştır.[40]

Mübadele Antlaşması[41] yasal yönden yürürlüğe girdikten sonra iş, daha yerlerini terk edememiş veya çeşitli kıyı kentlerinde toplanmış akıbetlerini bekleyen göçmenleri uygulamada taşımaya kalıyordu. Antlaşmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesinden ise daha sonra kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu sorumlu olacaktı ve bu komisyon çıkacak anlaşmazlıkları giderecekti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mübadele konusunun nasıl yürütülmesi gerektiği tartışılmış, konu 13 Ekim 1923 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumunda yeniden gündeme gelmiştir. Çeşitli tartışmalar ve tekliflerden sonra bir vekâlet kurularak göçmen sorunlarıyla uğraşılmasına karar verilmiştir. ".. .Vekâlet bürokratlarının özellikle de vekil Mustafa Necati'nin çabaları sonucu 23 Ekim 1923 tarihinde hazırlanan yasa önerisi TBMM'ye sunuldu. 'Mübadele, İmar ve İskân Kanunu' adını taşıyan yasa 8 Kasım 1923 tarihinde TBMM'de kabul edildi."[42]

Bundan sonra yapılacak iş; gayretle çalışarak vatandaşlarımızın emniyetli bir şekilde yurda ulaştırılması ve iskânı olacaktı. İzmir mebusu Mustafa Necati Bey TBMM tarafından ilk vekil olarak seçildi. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti komisyonların, şubelerin kurulması ve görevlilerin atanmasıyla görevine başlamış oldu.[43]

38 İbrahim Erdal (2006): *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. baskı, s. 24-25.

39 *Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet*, 30 Ocak 1923.

40 *Vakit*, 8 Şubat 1923.

41 Mübadele Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. (çev.) Mehmet Esat Atuner (1937): *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler / Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bitaraf Azaların Hakem Kararları*, Ankara.

42 Kemal Arı (Mart 2008): *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-25)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. basım, s. 33.

43 Ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, age., 2008, s. 22-36.

Kısaca "Mübadele" adıyla bildiğimiz Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol'le "mübadele" resmen yürürlüğe girmiştir. Sözleşme M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan, E.K. Venizelos, D. Caclamanos imzalarını taşımaktadır ve Lausanne (Lozan)'da, 30 Ocak 1923'te üç nüsha olarak düzenlenmiştir.[44]

Lozan Barış Antlaşması'na bir ek olarak imzalanan Mübadele Sözleşmesi, mübadelenin hangi yasal şartlar altında yapılacağını karara bağlıyordu. 19 maddeden oluşan mübadele sözleşmesinin 1. maddesi mübadiller için çok önemlidir. Çünkü mübadeleye tabi kimselerden hiçbiri hükûmetlerin izni olmadıkça bir daha geri dönüp yerleşemeyecekti. Sözleşme'nin 1. maddesiyle birlikte asırlardır vatan bildikleri memleketlerinin kapıları zorunlu olarak ve geri dönüşü olmayacak bir biçimde mübadillerin yüzüne kapatılıyordu. Bu madde, psikolojik yönden mübadiller üzerinde ağır bir etki yaratmıştır.

2. maddeye göre birinci maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini)

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti[45] daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etabli) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar (İstanbul'un Rum ahalisi) sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş (etabli) bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisi) sayılacaklardır.

2. maddenin Çatalca'yı ilgilendiren yönü şudur: Çatalca, gerek bulunduğu coğrafi ve stratejik konumu gerekse göç yolları üzerinde bulunması sebebiyle ve dönemin siyasal şartlardan dolayı 1923 yılında il statüsüne getirilmiştir (Daha önceki dönemlerde de mutasarrıflık ve sancak merkezi olmuştur). Yani Çatalca, düşüncemize göre İstanbul'un bir kazasıyken bölgenin mübadeleye dâhil edilebilmesi için il yapılmıştır. Böylelikle mübadele ile vatandaş değişimi Çatalca'yı da kapsamıştır. Burada söz konusu olan İstanbul ve civarından daha fazla Rum'un gönderilebilmesi meselesidir. Çünkü Çatalca 26 Haziran 1926'da mübadeleden bir süre sonra –altında Atatürk'ün de olduğu imza ile– hatta göç olayları başka bölgelerde az da olsa devam ederken tekrar İstanbul'a bağlanmıştır. (Konuya Çatalca'nın idari ve nüfus yapısını anlatırken ileride değineceğiz.)

3. maddede, karşılıklı Rum ve Türk nüfusunun mübadele edilecek olan toprakları, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1'inci maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girermiş sayılacaklardır, deniliyordu.

Mübadele rakamlarını konuşurken bu tarihi (18 Ekim 1912) dikkate almak zorundayız. Bu şekilde bakıldığında mübadil Müslüman nüfusun sayısı sekiz yüz bini aşıyor (Bunun yaklaşık yarısı 1923'ten sonra göç eden nüfustur). Aynı ölçütü Anadolu'dan ve Trakya'dan göç eden Rumlara uyguladığımızda bir milyonun üzerinde (Birçok kaynakta bir milyon iki yüz bin civarında telaffuz ediliyor) bir Rum nüfusun ülkemizden ayrıldığı bir gerçektir.

Mübadil Yerleşim Bölgelerinin Belirlenmesi, Trakya Şehirleri ve Çatalca Sancağı

1923 sonbaharında mübadillerin çok büyük sayılarda limanlarda toplanması, salgın hastalık tehdidi ve kışın yaklaşması gibi sebeplerden ötürü acil bir mıntıka tespiti yapıldı. Buna göre ilk etapta iskân bölgeleri 8'e ayrıldı. Çatalca sancağı; (Tekfurdağı,

44 *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Takım: II, Cilt: 2 çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no: 348.

45 İstanbul Belediyesi.

Niğde ve Karaman havalisiyle birlikte) 6. alanın içinde yer alıyordu. Daha sonra değiştirilen planda ise yine 6. bölgede bu sefer "İstanbul ve Zonguldak" illeriyle beraber yer aldı. En nihayetinde –verilen raporlar doğrultusunda– Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti tarafından bazı küçük değişikliklerle yeni bir mıntıka tespiti yapıldı. Buna göre ilk planlamada 8 olan bölge sayısı 10'a çıkarıldı. Göçmenler, gelecekleri yerlerdeki mesleklerine göre; "tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci" olarak kabaca gruplandırılmışlardı. Uygulamada da çiftçilerin bağcıların yerine, tütüncülerin çiftçilerin veya zeytincilerin yerlerine gönderilmesi gibi sorunlar ortaya çıktı. Yeni planlamaya göre iskân bölgeleri şu şekilde belirlendi:

Tablo 1: Tadil Edilen ve Son Şekli Verilen İskân Planı*

Birinci Alan	Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum
İkinci Alan	Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale
Üçüncü Alan	Balıkesir
Dördüncü Alan	İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon
Beşinci Alan	Bursa
Altıncı Alan	İstanbul, Çatalca, Zonguldak
Yedinci Alan	İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya
Sekizinci Alan	Antalya, İsparta, Burdur
Dokuzuncu Alan	Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
Onuncu Alan	Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş

* Arı, age., 2008, s. 53.

13 Ağustos 1923 tarihli *İleri* gazetesinde Lozan'da mübadele görüşmelerinde yer alan Dr. Rıza Nur'un bir beyanını görüyoruz. Yunanistan'dan gelecek muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda en önemli konunun muhacirlerin nereye yerleştirileceklerinin tespit edilmesi olduğunu ve buna göre oradan getirilecek muhacirlerin iklim koşulları, sanatları (zanaat) vd. birtakım şartlar göz önüne alınarak yapılacağını ve buna göre uygun bölgelere iskân edileceklerini vurgulamaktadır.[46]

Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'e, Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk Murahhas Heyeti'nden gelen rapora göre; mübadiller tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinci olarak kabaca gruplanmış ve nerelerden gelip nerelere yerleştirilecekleri belirlenmiştir. Sonradan değişikliğe uğrayan iskân planına göre Çatalca ve havalisine ayrıca Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisine getirilecek mübadil sayısı ve bunların nereden getirileceği, sayılarının ne olduğu şöyle belirlenmişti:

46 *İleri*, 13 Ağustos 1923.

Tablo 2: Mübadele Öncesi Mübadillerin Yaptığı İşlere ve Geldikleri Yerlere Göre Düşünülen ama Sonradan Değişikliğe Uğrayan İskân Planı*

Gelecekleri Mahal	Tarım Grupları Dağılımı			İl Toplam	İskân Edilecekleri Yerler
	Tütüncü	Çiftçi-Bağcı	Zeytinci		
Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop	20.000	55.000	15.000	90.000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve havalisine

* Cahide Zengin Aghatabay (Mayıs 2007): *Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Istanbul: Bengi Kitap Yayın, 1. basım, s. 119.

Yunanistan'ın değişik bölgelerinden getirilecek olan mübadillerin genel toplamı 79.500'ü tütüncü, 175.000'i çiftçi-bağcı, 140.000'i zeytinci olmak üzere toplamda 394.500 kişi olarak gözüküyordu. Tabii bu plan değişmiştir. Yazı konumuz olan Çatalca Sancağı ve buraya bağlı olan Büyükçekmece, Silivri ve civarına planda adı geçmeyen kuzey Yunanistan'da yer alan Kozani vilayetine bağlı Kayalar, Nasliç, Siroz (Serez), Drama, Kesriye gibi sancaklardan ayrıca Selanik yakınlarındaki Langaza'dan, Demirhisar'dan, daha kuzeydeki Gevgili'den, Kılkış'tan Karacaova'dan (vd.) daha sonraki bölümde konu edineceğimiz birçok yerden mübadil getirilmiştir.

Göçün Başlaması, Yunanistan'dan Çatalca, Silivri, Büyükçekmece Bölgesine Göçler

Justin Mc Carthy'nin *Ölüm ve Sürgün* adlı eserinde 1912-20 döneminde Balkanlar'dan gelen Müslüman sığınmacılar ve bunların iskân edildikleri yerler tablo hâlinde verilirken Mc Carthy İstanbul'a sığınan göçmen sayısını 3.609, Çatalca'ya gelen sığınmacı sayısını 7.500 olarak veriyor. Diğer vilayetler de hesaba katıldığında sekiz yıllık bu dönemde 413.922 sığınmacı ve göçmenin ülkeye geldiğini belirtiyor.[47]

Mübadelenin 10 Teşrinisani 1923'ten sonra başlaması öngörülüyordu ama başlayamadı. Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra hareketlilik başlamıştı. 1923 yılının Mart ayına gelindiğinde limanlarda bekleyenlerin sayısı her geçen gün artıyordu. Aslında Türkiye Cumhuriyeti, mübadilleri çoğunlukla trenle taşımak istiyordu. Bu düşünce, birçok mübadilin Selanik, Kavala gibi liman kentlerini çoktan doldurmuş olması sebebiyle hayata geçirilemedi. Mübadillerin çoğu, vapurlarla taşındı.[48]

Mübadiller, Selanik limanında biriktiği için bunların bir an önce nakledilip yeni gelenlere yer açılması gerekiyordu. Muhtelit Mübadele Komisyonu temsilcisi Tevfik Rüştü Bey, kendisine verilen raporlar doğrultusunda Hariciye Vekâleti'ne ve Başbakanlık'a rapor sunarak bölgedeki Müslümanların yaşadığı sıkıntılara dikkat çekmiştir. Buna göre teklif edilen şuydu:

47 J. McCarthy (1998): *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul: İnkılap Yayınları, çev. Bilge Umar, s. 184-185 [Mc Carhy, verdiği rakamlara üç eseri kaynak olarak gösteriyor. 1. kaynak, 1922'de Atina'da basılan Alexandre Antoniades'in, *Le Development Economique de la Thrace*, (Atina 1922, s. 217) adlı eseridir. 2. kaynak, Stephen P. Ladas'ın *The Exchane of Minorities: Bugaria, Greece and Turkey*, (New York, 1932, s. 16) adlı çalışmasıdır. 3. kaynak, Arnold. J. Toynbee'nin, *The Western Question in Greece and Turkey* (London, 1922, s. 138) adlı eseridir.] Mc Carthy, "...hepsi aynı sayıları vermişler ve aynı kaynağı yani 'Osmanlı Muhacirin Nezareti'ni anmışlardır." diyor. [İTK. Böyle bir nezaret yoktur, o dönemde muhacir ve iskân işleriyle ilgili Dâhiliye Nezareti'ne bağlı "İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti" adını taşıyan bir kurum vardır. Buradan elde edilen rakamlardır muhtemelen.] Mc Carthy, her üç eserde de Balkanlar'dan 1912-1920 döneminde gelen muhacirlerin yerleştirildikleri vilayetlere göre 413.922 kişi ve kaynaklarının aynı olduğunu vurguluyor.

48 Aghatabay, age., 2007, s. 125.

Selanik Limanı'nı ve şehri gösteren bir kartpostal.

"Batı ve Güneybatı Makedonya Müslümanlarının nakil işine Grebene, Kesriye, Nasliç, Florina gibi mıntıka kazalar halkından başlamak ve bunların tamamı nakledildikten sonra Alasonya, İskeçe, Kozana ve Kayalar kazalarını tahliye etmek gerekiyordu. Kozana ve Kayalar ahalisinin Atina üzerinden yapılacak naklinde merkezî durumdaki Selanik yolunun en uygun ihraç yolu olduğu belirtilmiştir."[49]

Mübadillerin taşınmasının mayıs ayında başlaması öngörülüyordu ama mübadilleri taşıma işi 1923 yılının sonbaharını buldu. Dönemin gazetelerinde taşımaya 25 Kasım'da başlanacağı yazıyordu; ama liman kentlerine akın etmiş mübadiller daha erken göç etmeye başladılar. *İleri, Tevhid-i Efkâr, Vakit* gibi gazetelerin haberlerine göre taşıma işi çoktan başlamıştı bile.[50]

Selanik ve Kavala limanları ağırlıklı olmak üzere mübadilleri taşıyan vapurlardan bazılarının isimleri şunlardır: *Ümit, Marunyan, Kartal, Jan, Akdeniz, Temah, Ankara, Turan, Kırzade, Giresun, Arslan, Salih, Antalya, Sürat, Arşipologos, İnönü, Türkiye, Sakarya, İstanbul, Altay, Teşvikiye, Karabiga, Cumhuriyet, Milas, Gülnihal, Vladimir, Amid, Tanis, Asya, Dumlupınar, Trabzon, Rize, Bahr-ı Cedid, İsmet Paşa.*[51]

Türkiye'de ise İstanbul'dan Menteşe'ye kadar uzayan sahil kıyılarında indirme iskeleleri belirlenmişti. Bunlar İstanbul, İzmir, Samsun, Bandırma, Erdek, Mudanya, Tekirdağ, Edremit, Ayvalık, Antalya, Çatalca, Sinop, Çanakkale'ydi. Zaman zaman başka iskelelerden de yararlanılıyordu. Bu iskelelerde göçmenlerin istirahatlerini sağlamak amacıyla misafirhaneler de yaptırılmıştı. İstanbul'da 3000, İzmir'de 2000, Samsun'da 2000, Bandırma'da 15.000, Erdek ve Mersin'de 1000 ve Mudanya, Tekirdağ, Ayvalık ve Antalya'da 500'er kişilik; Çatalca, Sinop, Çanakkale ve Güllük'te 300'er kişilik misafirhaneler oluşturulmuştu.[52]

Tevfik Rüştü Bey, Başvekâlete gönderdiği bir raporda Selanik'te birikmiş olan Langaza, Gelemerye, Avrethisarı (Kılkış), Yenice-i Vardar ahalisinden oluşan yaklaşık 20.000 kişilik mübadilin çoğunun ziraatçi, bir kısmının da hayvancılık ile uğraştığını belirterek bunlardan yaklaşık on bininin hemen naklinin gerektiğini, bu on bin kişinin de dört bininin vapur ücretini ödeyemeyecek durumda olduğunu, bunların bir vapur temin edilerek Tuzla yoluyla Tekfurdağı'na gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.[53]

49 Erdal, 2006, age., s. 129.

50 Ayrıntılı bilgi için bkz. Aghatabay, age., 2007, s. 153-158.

51 Mehmet Çanlı (Ekim 1994): "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", *Tarih ve Toplum* dergisi, C.22, s. 130, sayfa: 51-60.

52 Kemal Arı (2008): *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri –Lozan'dan Kabotaj'a–* , İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, No: 2, s. 177.

53 Erdal, 2006, age., s. 130.

Müslüman mübadiller.

Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey dönemin gazetelerine de yansıyan açıklamasında şu sözlere yer vermiştir:

> ...Taşıma doğrudan doğruya kendi gemilerimizle yapılmıştır... Aralık ayı içinde göçmenler *Timsah, Hacı Paşa, Kartal, Giresun, Akdeniz, Bahrı Cedit, Kırzade, Nilüfer, Rize, Trabzon, Sakarya* gemileri ile Girit, Selanik ve Kavala limanlarından taşınmıştır. Şu anda 20.800 kişi yolda olup 1924 Ocak ayı içinde memleketimize gelmiş olacaklardır.[54] 1924 yılı Temmuz ayının ortalarına kadar bu sayı, 314.052'ye ulaştı.[55]

1924 yılı Kasım ayı itibarıyla toplamda (59.902'si Trakya'ya olmak üzere) 324.580 kişinin çeşitli vilayetlere getirildiğini görüyoruz ki bu da büyük bir rakamdır. 1924 yılından sonra geri kalan çok az mübadil vapurlarla gelerek iskân mıntıkalarına gönderilmişlerdir. 1925 yılında taşıma işi küçük kafileler hâlinde yapılmıştır. Mübadiller içinde bulunan gayrimübadil aileler de iskelelerde bırakılmayarak uygun iskân bölgelerine gönderilmiş vasıflarına göre bunlardan da faydalanılmıştır.[56]

Tasfiye talepnamelerinden anladığımıza göre özellikle sadece Nasliç civarından değil Langaza, Kılkış civarından gelen mübadiller yoğun bir şekilde Çatalca, Silivri ve Çorlu civarına ve Trakya'ya yerleştirilmişlerdir. 23 Mayıs 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir habere göre Çatalca'daki Rumlara 24 Nisan'dan itibaren hazırlık emri verilmesine rağmen henüz gitmemişlerdi. Oysa Çatalca ve çevresine, bunlardan boşalacak evlere yerleştirilmek üzere 17.000'i aşkın Müslüman muhacir gelmiş bulunuyordu. Çaresizlik içinde çevre köylere yayılmış ve çok yerde Rumlarla birlikte oturmaya mecbur kalmışlardı.

54 Arı, *Mübadele Gemileri*, s. 177.
55 Arı, bkz. *Büyük Mübadele*, s. 91.
56 Erdal., age., 2006, s. 152.

Yunanistan'ın Nasliç bölgesinden gelen bu muhacirlerden bir kısmına arazi ve ziraat araç ve gereci dağıtılmış, çocukları için okul hazırlanmıştı ama Rumların evlerini tahliye etmemeleri nedeniyle oldukça perişan hâle düşmüşlerdi.[57] Ayrıntıya baktığımızda bu haberden şu sonucu çıkarmak mümkündür. Kozani vilayetine bağlı Nasliç'ten Çatalca bölgesine getirilen mübadillerin sayısı Mayıs 1924 itibarıyla 17.000'dir. Bu sayının söz konusu bölge için 20 bini biraz aşacağını bölge nüfus kayıtlarına göre rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sayıya Selanik'in hemen yakınındaki Langaza kasabasını, ayrıca Siroz (Serez), Drama, Serfice sancaklarını; Kozani vilayetini ve civarını, Kayalar kazasını, Demirhisar, Gevgili, Karacaaabad gibi kaza merkezlerini ve diğer mübadele mekânlarını eklediğimizde ele aldığımız bölgenin demografik yapısının ne oranda köklü bir değişikliğe uğradığını anlayabiliriz.

Birçok kaynakta (gazete haberleri, sözlü tanıklıklar ve arşiv belgeleri) ana dilleri Rumca olan ve "Patriyot"[58] (vatansever veya kimilerine göre hemşehri)

57 Aghatabay, s. 224 (Ayrıntı için ayrıca bkz. *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1924).

58 Patriyot eski Yunanca ve Latincede "vatansever" anlamına gelen bir sözcüktür. Çatalca ve Silivri köylerinde röportaj yaptığımız, çoğu bugün hayatta olmayan mübadil Patriyotlar bunun kendi aralarında bir dayanışmayı yansıtması yönüyle "hemşehri" anlamında kullanıldığını söylemektedirler. "Patriyot", esasen Balkan Harbi sırasında yoğun olarak kullanılmaya başlanan bir sözcüktür. Grebene kahramanı Bekir Fikri'nin *Grebene* kitabında bu sözcük Türklerin ve Arnavutların kardeşliği, hemşehriliği anlamında şöyle kullanılıyor: "Türklük ve Arnavutluk'un 'Patriyot' (hemşeri) adıyla kurdukları kardeşlik kalesine elenizmin saldırışı karşısında birleşik bir savunma karması tertibi gerekiyordu."
Patriyotların etnik kimliği hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. [Öncelikle bu makalenin konusu Patriyotların kökeni meselesi değildir. Patriyot konusunu bu makalenin geniş biçimi olan kitabımızda ayrıca bir başlık olarak ele alacağız.] Şimdilik şunları söylemekle yetinelim. Yunanlar, Patriyotlara "valaades" diyor. Patriyotlar, Grebene'nin kuzeyi, Nasliç ve civarındaki 18 köyde ve çok az da kuzeyde Kastorya'ya (Kesriye) yakın bölgede bazen müstakil köylerde bazen de Rum nüfusla iç içe yaşamaktadır. Bu köylerin hangi köyler oldukları bellidir. (Grebene, Nasliç, Kastorya üçgenindeki bu bölge bugün "Anaselitsa" kazası olarak geçmektedir ve "Voion" bölgesi olarak adlandırılmaktadır.)
Patriyotlar, kökenleri bakımından bir kısım araştırmacıya göre Rumca konuştukları için "Müslümanlaşmış Rumlar"dır. Bazı kanaat sahipleri bunun Tepedelenli Ali Paşa döneminde kılıç zoruyla olduğunu söyler. Bazı patriyotlar, Karaman'dan (Karamanoğlu Beyliği'nden) geldiklerini Rumca konuşmalarına rağmen Türklüğün ayrılmaz bir parçası olduklarını ifade eder ve vatanseverliklerine [yani patriyot oluşlarına] Bekir Fikri Bey'in bölge halkıyla beraber Yunanlara karşı Balkan Harbi sırasındaki kahramanca mücadelesini [ve silah bırakmayı reddedip sonrasında bölgedeki direnişini] örnek gösterirler. Bu konuda yazılmış kimi akademik olan kimi akademik olmaktan çok uzak yazılar vardır. 2011 Aralık ayında Fransa Aix-en-Provence Üniversitesi'ne Athanasia Marina Tsetlaka tarafından sunulan "Doğu Makedonya Grekofon Müslümanları: Osmanlı Balkanlarında Kitlesel İslama Dönüşlere (16. ve 17. Yüzyıllar) Bir Örnek" adlı doktora tezi vardır. (Bu araştırmacı Türkiye'ye geldiğinde bizlere de bu konudaki düşüncemizi sordu ve Silivri, Çatalca civarındaki Patriyot köylerini dolaştı. O dönemde kendilerini arşive de yönlendirdik. Patriyotlarla ilgili arşivde bir bilgiye rastlayamadıklarını ifade ettiler.)
Bu konunun etraflıca değerlendirilmesi hayli uzun meseledir. Biz şimdilik şunu söylemekle yetinelim. Osmanlı nüfus kayıtlarında "Patriyot" diye etnik bir grup ve tanım olmadığı gibi bununla ilgili en küçük bir ibare bile yoktur. Osmanlı asırları boyunca ihtida (yani din değiştirme) hareketleri hep olmuştur. Bu bölgeye ait toplu bir din değiştirme kaydına rastlamıyoruz (Yunanlı bazı araştırmacılar kilise vaftiz defterlerini kanıt olarak gösteriyorlar). Bazıları ise işi tamamen hikâyeye döküp Hristiyan azizlerinin de içinde olduğu efsanelerden söz ediyorlar. Bu konuyla ilgili nüfus kayıtlarından ziyade bölgeye ait Şeriye Sicilleri'nden bir sonuç çıkarmak mümkündür. Kesin bir bilgiye ulaşabileceğimiz Yenişehir bölgesinin üst kısmının (Grebene, Nasliç ve havalisi) Şeriye sicilleri kayıtları Osmanlı Arşivi'nde yoktur. (Yenişehir bölgesinde önemli ölçüde bazı arşiv kayıtları kalmıştır ve daha sonra Kozani'ye getirilmiştir o kayıtlar. Belki orda olabilir.) Yani böyle bir konuda yoruma net olarak gidilmesi mümkün değildir. Esasen bölgenin karışık yapısı (Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar, Ulahlar vs.) buna sebep de gösterilebilir. Belli bölgelerde belli toplulukların yoğunluğu ve bu toplulukların dil ve kültür olarak hâkimiyetleri söz konusudur. Mesela Patriyot köyleri olarak adlandırılan köylerden bazılarının isimleri Ulahça (Vlah) ve Slavca kökenlidir.
Grebeneli Bekir Fikri'nin kitabından da Patriyotların bölgede öteden beri yaşayış ve hayatı algılayış tarzından da Müslüman-Türk kültürünün daha çok Bektaşiliğe kayan folklorik unsurlarını benimsediklerini görebilmektetiz. Bu konuda yapılmış ve yapılmakta olan ciddi çalışmalar vardır. (Ör: Cahit Yılmaz (2017): "Çatalca Patriyotları'nın Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.) Patriyotların

olarak adlandırılan bu mübadillerin Tekirdağ ve ötesine varan (İnöz civarındaki bazı köyler gibi) kıyı ve iç bölgelere dağıtıldığını görüyoruz. Kalikratya (Mimarsinan) iskelesine çıkarılanların ise Çatalca, Silivri, Büyükçekmece merkezine ve buralara bağlı kıyı kesimindeki köylere ama daha yoğunluklu olarak iç kesimlerdeki köylere yayıldıklarını görüyoruz. Özellikle Çatalca ve Silivri merkezi ayrıca bu bölge arasında kalan bazı iç köyler (Elbasan, Çakıl, Ovayenice, Ortaköy vd.) Nasliç ve buraya bağlı köylerden buraya iskân edilmişlerdir. Bir kısmı da Niğde Yeşilburç kasabasına iskân edilmiştir.

Mübadil sayısıyla ilgili çeşitli kaynaklarda daha değişik rakamlar verilmiştir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Arazi İskân Dairesi verilerinde toplamda (serbest göçmenler dahil) 391.753 kişi olarak verilmektedir. Geray, 1923-33 arası Yunanistan'dan gelenlerin sayısını 384.000 (%61), 1934-60 arası 23.788 (%4,1), toplamda 407.788 (%33,9) olarak veriyor.[59] 1928 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre Türkiye'ye 463.534 kişi gelmiştir.[60] Buna göre mübadillerin çoğu 1924 yılı sonu itibarıyla getirilmişti. 1925 yılında taşıma işinin daha yavaşladığını ve taşınan mübadil sayısının düştüğünü görmek mümkündür.

Bu rakama 1912-20 arası göçmenlerin sayısı olan 413.922 rakamını da eklersek (bkz. dipnot: 133) 1923 ve sonrasında göçen mübadillerle birlikte sekiz yüz binin üzerinde mübadilin, göçmenin (1912'den mübadele sonuna kadar) Türkiye'ye göç ettiğini anlarız. (Mübadele sözleşmesinin 3. maddesine göre; Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanları kapsıyordu.)

Geray'ın; İstatistik Bültenlerine, Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Arşivi'ne dayanarak hazırladığı doktora tezindeki verilerinden hareketle (1923-30 arası için) şöyle bir tablo oluşturabiliriz:

Tablo 3: 1923-30 Arası Yurdumuza Göçmen ve Mübadil Olarak Gelenlerle Sığınanlar

YILLAR	AİLE SAYISI	NÜFUS
1923	50.259	196.420
1924	52.221	208.886
1. Ara Toplam (Mübadeleyle Gelenler)	**102.480**	**405.306**
1925	9.815	39.634
1926	8.201	32.852
1927	6.805	27.172
2. Ara Toplam (1927 ilk nüfus sayımına kadar, mübadele ve serbest göç)	**(102.480+24.821) = 127.301**	**(405.306+99.658) = 504.964**
1928	10.143	40.570
1929	4.785	19.133
1930	3.490	13.694
Genel Toplam	**(127.301+18.418) = 145.719**	**(504.964+73.397) = 578.361**

ve bölgedeki diğer unsurların Sarı Saltuk öğretisinden etkilenmeleri, Arnavutluk'a yakın bölgelerdeki Bektaşi tekkeleri ve bunların öğretilerinin Patriyotlarca derin bir şekilde özümsenmiş olması ve bunun eskilere dayanması bu kültürün orada asırlardır bu şekilde yaşadığına bir işaretti. Kanaatimizce Patriyotların Balkan Harbi öncesi ve sonrasındaki genel duruşlarından ve tavırlarından çıkarılacak sonuç şudur: Patriyotlar bir köken tartışmasının çok daha ötesinde Rumeli Türk kültürünün sadık bir takipçisidirler. Bektaşi kültürünün baskın olduğu bu toplulukta geçmiş Türk kültürüne dair folklorik izler ayrıca Atatürk ve vatan sevgisi çok belirgindir.

59 Cevat Geray (Ocak 1962): *Türkiyeden ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, 1923-1961*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, s. 11.

60 Bkz. *İstatistik Yıllığı* (Ankara 1928): Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Cilt: 1, s. 42-45.

1960 yılına kadar Türkiye'ye çeşitli ülkelerden gelenlerle kıyaslanacak olursa "Yunanistan'dan gelen mübadil ve göçmenler bütün diğer memleketlerden gelenlerin yaklaşık olarak %34'ünü bulmuştur. Bunların çoğunluğu (%94,1) Cumhuriyet'in ilk yıllarında Lozan Antlaşması gereğince yapılan mecburi nüfus değiş tokuşu sonucunda "mübadil" sıfatıyla gelenlerdir. Geray'ın listesinde yer alan Türkiye'nin bütün vilayetleri karşılaştırıldığında Edirne ili nüfusunun %71,3'ünü, Tekirdağ %58'ini, Kırklareli %52'sini göçmenlere borçludur. Yani Trakya vilayetleri göçmen yerleştirilmesi konusunda ilk üç sırayı paylaşmıştır. İstanbul ise (mevcut nüfusuna göre) aldığı 80.721 göçmen ile nüfus artışında %7 gibi bir orana karşılık gelmektedir.[61]

Mübadele Sırasında ve Sonrasındaki Sorunlar, Çözüm Yolları

Mübadele'nin uygulanması ve gerçekleşmesi kolay olmadı. İstasyonlarda ve özellikle göçün çoğu deniz yoluyla yapıldığı için limanlarda ve limana yakın bölgelerde oluşturulan geçici çadır ve barınaklardaki sağlıksız koşullar, yığılmalar, hastalıklar ve elbette asayiş olayları birçok sorunun varlığını göstermektedir. Bunun dışında gidenlerin iskân edildikleri yerleri beğenmeyip değiştirmek istemeleri, Rumlardan kalan mallara mübadillerin ne suretle yerleştirileceği, arazi dağıtımı ve en önemlisi mübadillere tarım arazilerinin dağıtımının yapılıp bir an önce "müstahsil" yani üretici hâle getirilmeleri gerekmekteydi.

Asırlarca yaşadığı yurtlardan bir anda koparılıp getirilen (bir anlamda köksüzleşen) insanların beklentileri ile devletin imkânları ve bu kısıtlı imkânlara göre uygulamaya çalıştığı iskân politikası her zaman uyuşmuyordu. Bu noktada onca savaştan yorgun argın çıkan bir ulusun içinde bulunduğu yoksul koşulları ve buna rağmen Cumhuriyet'in vatandaşlarını kendi gemileriyle taşıma kararlılığı gibi dik duruşunu da unutmamak gerek.

1923 yılı ve sonrasındaki yazışmalara baktığımızda belgelere yansıyan başlıca şu meseleleri gözlemlemekteyiz: 11.3.1923 tarihli bir belgede "Metris Çiftliği'nde geçici olarak bulunan Gevgili muhacirlerinin

1924 mübadelesinde Hilal-i Ahmer sağlık heyeti.

61 Geray, age., 1962, s. 30-31.

Bigados'ta kısmen yanan Rum İnas (kız) Mektebi, Doktor Sarandi Arhigenis'in okullarından, [Silivri kazasına bağlı Bigados karyesinde kısmen yanan Rum İnas (kız) Mektebi'nin tekrar inşasına ruhsat verildiği belirtiliyor. 1329 Za-02 (25 Ekim 1911) tarihli belgeye dayanılarak kullanılan üç fotoğraf var. Bu okullar Doktor Sarandi Arhigenis'in kurduğu okullardandır. Bir ara Selimpaşa Belediye binası olarak kullanılmıştı. Şu an bina Nişantaşı Üniversitesi'ne tahsis edilmiş durumdadır.]

Silivri'de iskân edilmelerine müsaade olunması..."[62] istenmektedir. Yazışmanın devamında "...36 hanede 128 nüfustan ibaret bulunan söz konusu kişilerin oraya naklen iskânları münasip görülmüş..." denilmekte ve onay istenmektedir.

15 Mart 1923 tarihli bir başka belge "Silivri kazasında Rumlardan kalan bağ ve bahçeleri işleyecek ziraatçıların Yunanistan'dan gelecek mübadillerden seçileceği"[63] hakkındadır. Yazıda, "Devlet hazinesinin yararı için bir an evvel bağcılığa vâkıf muhacirlerin iskân edilmesi" gerektiği belirtiliyor ve bu muhacirlerin Rumlardan kalan mallarda kesin bir şekilde iskân edilmeesi" isteniyor. Eğer diğer muhacirlerden bu bölgenin ihtiyacını tatmin edecekler bulunmazsa yakın zamanda Yunanistan'dan ahalinin mübadelesine başlandığı zaman "...hakkıyla istifade edebilecek ziraatçi muhacirlerin seçilmesiyle..." sorunun çözülmesi hedefleniyor.

3 Ocak 1923 tarihli, Çatalca Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlüğü'nden Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne gönderilen çok önemli bir belge "Kura-yı metruke [terk edilmiş köyler] hakkında olunacak muameleye dair"dir.[64]

"...Yunan ordusuyla birlikte firar eden ve buna bağlı olarak takdim kılınan pusulada isimleri yazılı sekiz karye ile Silivri kasabasında terk ettikleri üç bin beş yüz kırk sekiz hane (3.548) ile ziraate uygun ve mahsulü bol arazi ve on üç milyon iki yüz elli bin kütüğü (13.250.000) içine alan bağ ve bağçelerin metruk [terk edilmiş] bir hâlde kalması ve adı geçen hanelerin hemen çoğunun muntazam olarak ibaret olması ve hele *Bigados* (Selimpaşa) karyesinde mevcut binaların ve leyli [yatılı] mektebin intizam ve mükemmeliyeti nazara çarpacak derecede olup..." tespiti yapılıp yazının devamında: "...bir an evvel muhacir iskânı pek uygun olacaktır... ancak sevk edilecek muhacirlerin bağcılıktan anlaması..." gerekir denilmektedir. Bu çerçevede Bigados'taki (Selimpaşa) Dar'ül Eytam'ın[65] bir bağcılık mektebi hâline getirildiği

62 BCA., 272-00-00-11-16-64-7-1 [1] (11.03.1923).
63 BCA., 272-00-00-11-16-64-9-1 [1] (15 Mart 1339/1923).
64 BCA., 272-00-00-11-16-64-9-(10-15) (3 Kânunusani 1339/3 Ocak 1923).

65 Dar'ül Eytam (Yetimlerin korunduğu, barındırıldığı ve eğitim verildiği yer) Silivri-Selimpaşa doğumlu olan Doktor (Aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in doktoru) ve İktisatçı Sarandi Arhigeni'nin yaptırmış olduğu bir okuldur. Bunun dışında başka eğitim mekânları da yaptırmıştır. Bunlardan bazıları yıkılmış olsa da bir tanesi hâlen ayaktadır. Selimpaşalı Rumlar yardımsever Doktor Sarandi'ye "Aziz Arhigeni" derler. Atina'da 1938'de Zoi K. Sakidu tarafından yayımlanan ve onu anlatan *Sarandis Arhigenis: Ulusal Hayırsever* adlı kitapta kendisi hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. (Bu kitabın bir bölümünü Türkçeye tercüme ettirdik.) Arhigeni'nin bölge için önemini anlatmak adına kitaptan kısa bir bölüm aktaralım: "Hayırsever Sarantis Arhigenis 8 Şubat 1809 tarihinde Yolcular (Selimpaşa) kasabasında doğmuştur. Babasının ismi Tranekos annesinin ise Theodosia olan bu çiftin iki tane çocuğu varmış biri Sarandis digeri Smaragda. Galatasaray Lisesi'ni bitiren Sarandis aklı ve sevgisi ile Reşit Paşa'nın kalbini fethetmiştir, o kadar kibar bir karaktere

takdirde bu mektebin bu havali için yetimhane olarak değerlendirilmesi pek musib (sıkıntı) olacak ise de durum vekâletin görüşüne sunulmaktadır. Yine bu telgrafta Silivri ve köyleri (Bigados dahil toplamda 8 köy) hakkında (yukarıdaki durumla ilgili olarak) ayrıntılı bir döküm yapılmıştır.

Tablo 4: Silivri ve Civarındaki Emval-i Metruke (3 Ocak 1923)

Esamii kura (köy adı)	Hane (Aded)	Nadas (dönüm)	Anız dönüm	Bağ dönüm	Kütük
Çöplüce (Güzelce)	150	1.700	7.300	450 *(1 dönüme 1000 adet dikiliyor)*	450.000
Kumburgaz	40	500	1.350	300	300.000
Pathros (Kamiloba)	300	1.300	3.000	1.000	1.000.000
Şathros (Celaliye)	400	1.400	3.750	2.000	2.000.000
Bigados (Selimpaşa)	450	1.500	8.600	1.500	1.500.000
Sürgün (Ortaköy)	450	800	6.800	3.000	3.000.000
Silivri	400	2.500	10.000	500	500.000
Fener	650	4.000	15.000	2.000	2.000.000
Çanta	700	1.300	6.000	2.500	2.500.000
Yekûn	**3.540**	**15.000**	**61.800**	**13.250**	**13.250.000**

sahipmiş ve koruyucusunu [Reşit Paşa] o kadar seviyormuş ki bu sevgisini Paşa hastalandığında bile bunu ona göstermiş (...)Sekiz sene okuduğu ve bitirdiği Fransa'daki okulundan sonra Mustafa Reşit Paşa, onun İngiltere, Almanya ve Avusturya'daki hastaneleri ziyaret etmesini istemiştir. M. Reşit Paşa başvezir seçildikten sonra Sarandis yurt dışından gelince onu Sultan Abdülmecid'e getirmiştir. Sarandis, hemen sonra Galatasaray'da kalp doktoru olarak 33 sene çalışmıştır(...) Hayırsever Sarandis, 1857 tarihinde vatanında (Selimpaşa) Arhigenya Okulları ve Kızlar Yurdu inşa etmiştir. Bu okullara zengin fakir tüm öğrenciler gidebiliyorlarmış. Taştan yapılmış okullar, karısı K. Arhigenus'un koruması altındaymış." Bu binalardan en büyüğünün hâlâ ayakta sapasağlam durduğunu, bir ara Selimpaşa Belediye binası olarak kullanıldığını ve şimdiyse Nişantaşı Üniversitesi'nin ek hizmet binası olarak kullanıldığını ekleyelim.

Ölümü: "Sarandis Arhigenis çok sene hasta kalır ve 10 Eylül 1873 tarihinde Konstantinapolis'ten daha öte bir yerde hayatını kaybeder. Kendi isteğine göre cenazesi Yolcular kasabasına (Bigados daha eski ismi Epivates şimdiyse Selimpaşa) getirilir ve 40 Martiyon Kilisesi'nde dualar okunarak uzun bir yolculuğa uğurlanır. Yolcular halkı (Selimpaşalılar) böyle bir insanı kaybettikleri için çok üzgünlerdir. Mezarı sevgiyle kurduğu okullarının karşısında özel bir yere yapılmıştır." Bu mezarın yeri bugün belli değildir. Yani yaklaşık olarak nerede olduğu bilinmekle birlikte orada bir mezar, lahit vs. yoktur. (Doktor Sarandis Arhigeni'nin iktisatçı yönü için bkz. "İlk İktisat Muallimi Serendi Arşizen, Ahmet Güner Sayar (Ekim 2003): *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no: 29.) A. Güner Sayar, Doktor Sarandi'nin yazar Rossi'den Türkçeye de tercüme edilmiş olan ve ilk iktisat kitapları arasında yer alan *Tasarrufat-ı Mülkiye* adlı eserini Fransızcaya uyarladığını söyler. Ve şunu ekler: "1838'de yeniden ihdas edilen Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca iktisat dersleri vermesi Arşizen'i çağdaş Türk iktisat düşüncesinde ilk iktisat muallimi yapmıştır."

14 Şubat 1923 tarihli son yazışmada Çatalca mutasarrıfı tarafından özetle şunlar söylenmektedir:

> Esas maksat livamız dâhilindeki terk edilmiş köylere iskânın esaslı bir şekilde yapılması ve köy teşkilatının örnek olacak bir tarzda tesisi ile çiftlik sahiplerinin hizmetinde bulunan gayretli ve namuslu eski muhacirlerin ve iskânı gereken sınıflar arasında en fazla korunmaya muhtaç olan memurların geleceklerinin sağlanması ve bu köylülerin eski servet ve hayatının iadesidir.

21 Nisan 1923 tarihindeki Çatalca Mutasarrıfı imzalı yazıdan ve devamındaki bir seri yazışmadan Karacaabad muhacirlerinden 80 kişinin Silivri'nin Çanta köyüne yerleştirildiğini anlıyoruz: "Karacaabad muhacirleri hakkında araştırma sona ermiş ve bunların kurra-ı Silivri'nin Çanta karyesine muvakkaten [geçici] iskân edilmiş oldukları..."[66] anlaşılmaktadır.

Mübadele İmar ve İskan Vekâleti'nden Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet-i Celilesi'ne gönderilen 12 Şubat 1924 tarihli tezkirenin konusu yine "Silivri'nin Bigados köyündeki Darüleytam

66 BCA., 272-00-00-11-16-65-4-1, 2, 3, 21 Nisan 1339/1923.

Mübadele mekânı
Büyükçekmece, 1970'ler.

binasının tahliye edilmesi"dir.[67] Yazının içeriğinden çıkan sonuç özetle şöyledir:

> Rumlardan kalan Bigados köyünde darüleytamın bulunduğu arazi ve binaların mübadillere verilmesine imkân yoktur ancak Rumlardan kalan mallar için birçok yetimhane ve mektep binası mevcut olup bu gibi yerlerde tercihen kimsesiz muhacir çocuklarının kabul edilmesi uygun olacağı düşünülmüştür... Bigados köyündeki Darüleytam'ın binalarının tahliye edilerek buraların tahsisi son muhacir kafilesinin gelmesi zamanına bırakılması kararlaştırılmış olmakla beraber Darüleytam'ın bina ve arazisi çok fazla olduğundan bu arazi ve binaların yeniden tespit edilerek fazla olanlarının muhacirlere verilmesi...

İskân yerleriyle ilgili başka bir belge Gevgili muhacirlerinin Silivri'ye yerleştirilmeleriyle ilgilidir. TBMM Umur-ı Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Çatalca Mutasarrıflığı'na gönderilen 8 Ağustos 1923 tarihli yazıda "Gevgili muhacirleri önceden Tekfurdağı'nda iskân edilmemişler ise iade olunarak [Silivri'ye] iskânları gereklidir," denilmektedir.[68]

Kalikratya ve Çekmece'de yerleşmiş olan Vroştan muhacirleri namına Mustafa Cafer ve Mehmed Murtaza Ankara İmar Vekâleti'ne 14.8.1340 (1924) tarihinde sundukları dilekçede şöyle diyorlar:

> Bizler 55 hanede 220 nüfus Nasliç'in Vroştan muhacirleri üç ay önce Kalikratya ve Büyükçekmece'de iskân edilmişken şimdi Boğaz karyesinde [Boğazköy] iskânımıza emir verdiriliyor. Halbuki buralarda bir kısmımız dükkân bir kısmımız da başkaca iş tuttuk. Boğazköy'de bizler için ne arazi ve ne de iş yoktur. Bulunduğumuz Kalikratya ve Çekmece'den kaldırılarak ikinci defa muhaceret ve perişaniyetimize sebebiyet verilmemesini istirham eyleriz.[69]

18.6.1924 tarihli, altında Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet (İnönü), Mübadele İmar ve İskân Vekili dahil on vekilin (bakan) imzasının olduğu kararname "Çatalca'ya bağlı Kurfallı köyünde oturup Rum olma ihtimali olan halkın Bulgar oldukları tahakkuk ederse mübadele edilmemeleri." konusu üzerinedir. Kararnamede şu ifadeleri görüyoruz:

67 BCA., 272-00-00-11-17-76-13-1 (Encümen müdiranının 10/16 2.1340 içtimai mukarreratına zeyl olarak kaleme alınmıştır.)

68 BCA., 272-00-00-11-16-67-1-3 (Çatalca Mutasarrıflığı'nın 11 Temmuz 1339 tarih ve 1742/206 numaralı yazısına cevaptır.)

69 BCA., 19-91-16 (Vroştan muhacirleri (Nasliç) tarafından Ankara İmar Vekâleti'ne 14.8.1340 (1924) tarihinde yazılan dilekçe).

> Çatalca'ya tabi Kurfallı karyesi ahalisinin aslen Bulgar olduklarından bahisle mübadeleye tabi tutulmamaları hakkındaki müracaatları üzerine durum Çatalca vilayetinden sorulmuş ve söz konusu köy ahalisinin Bulgar oldukları gerçekse mübadeleden hariç tutulmaları tabi bulunmuş olmakla beraber (...) bunların mübadeleye tabi Rum Ortodoks unsurundan olmaları ihtimal dahilinde ise de Bulgar oldukları doğru çıktığı takdirde yapılacak bir muamele olmayıp tebâ olarak kalmaları îcâb ettiği zikredilmiş ve durumun adı geçen vekâletlere tebliğine karar verilmiştir.[70]

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti'nden Başvekâlet-i Celile'ye gönderilen 23 Haziran 1925 tarihli belgede[71] "...söz konusu olan Çatalca'nın Kurfallı köyü ahalisinin Patrikhane'ye bağlı Ortodoks Rumlardan oldukları kayden sabit olduğundan bunların mübadeleye tabi tutulmaları, bunun hazırlanması ve haber verilmesi..." istenmiştir. 15 Ocak 1925 tarihli, altında "Türkiye Cumhuriyeti Reis-i Cumhuru Gazi Mustafa Kemal" ve Bakanlar Kurulu imzalarının olduğu kararname Çatalca'daki göçmen çiftçilere tohumluk ve yemeklik tahıl tahsis edilmesiyle ilgilidir.[72] Bu belge kanaatimizce yeni kurulan devletin mübadil vatandaşlarına nasıl destek olduğunu hem devletin hem onların hakkını hukukunu nasıl koruduğunu göstermesi açısından çok önemlidir.

> Çatalca Vilayeti, "ziraatle uğraşan muhacirlere dağıtılmak üzere" İstanbul Mıntıkası Müdürü Arif Bey ile İstanbul'da İktisad Hanı'nda sekiz numaralı idarehanede Abdürrezzak Bey aralarında (8 Kasım 1924) tarihinde imzalanmış mukavelename gereğince (...) teslim olunan tohumluklar Çatalca'ya sevk edilmiş ise de tohumlukların bölgenin hava özelliklerine karşı mahsuldar olamadığı tecrübeyle sabit olduğundan Çatalca Vilayetince teslim edilmemiştir...Durum, İcra Vekilleri Heyeti'nin [Bakanlar Kurulu] 15 Ocak 1925 tarihli toplantısında konuşulmuş ve söz konusu anlaşmanın feshine lüzûm görülmeyerek teslimatın yemeklik olarak kabul edilmesi uygun görülmüş ve tohumluk olarak ayrıca alım yapılması kararlaştırılmıştır.

Mübadele sözleşmesinin ve uygulamasının üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen uygulamadan doğan eksikliklerle ilgili raporlar, yazışmalar ve hareketlilik devam etmiştir. Muhacirlerin iskânı ve arazi dağıtımına ilişkin sunulan başka bir rapor Çatalca'ya bağlı Büyükçekmece kazasıyla ilgilidir. 8 Mart 1926'da "Büyükçekmece muhacir mahallesinde iskân ve arazi dağıtımına dair raporun gönderildiği..."[73] yetkili makamlara arz edilmektedir.

Çatalca Vilayeti İskan Müdüriyeti'nden Çatalca Valisi Behçet imzasıyla Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 18 Şubat 1926 tarihli belgede "Büyükçekmece kasabasında iskân edilen bazı muhacirler" tarafından Dâhiliye Nezareti'ne takdim edilen dilekçenin içeriği açıklanmaktadır. Büyükçekmece merkeze yerleştirilen mübadiller buradaki yaşamlarıyla ilgili bazı hususlara dikkat çekmişlerdir. Buna göre:

1- Büyükçekmece kasabası Ebul-feth ve Dizdariye adlarıyla iki mahalleye ayrılmış olup eskiden beri bu suretle idare edilmekte ve mübadil muhacirin ise her iki mahallede iskân edilmiş bulunmaktadır. Muhacir mahallesi namı altında sınırları belli bir mıntıka bulunmadığından... buralarda iskân edilen muhacirlerin de beldenin işlerinde ve hayat-ı içtimaiyede [toplumsal hayatta] yerli halk ile uyum içinde birlikte çalışmaları "muhacir olduklarını unutmaları hükûmetçe matlub bulunduğundan"[ve muhacir olduklarını unutmaları hükûmetçe

70 BCA., 030_0_18_01_01_010_30_19_001[1], 18.6.1340 (18 Haziran 1924).
71 BCA., 030_10_00_00_123_877_18_1[1], 23.06.1925.
72 BCA., 030_0_18_01_01_012_69_09_001[1], 15.1.1341 (15 Ocak 1925)
73 BCA., 272_00_00_12_48_91_32_1[1] / 8 Mart 1926

Çatalca'da eğlenceli bir gün.
Fotoğraf: Paskal Valsamidis - Mehmet Emre Toker

istenildiğinden] hazır olan teşkilatın devamına [yani işlemlerin yine iki mahalle olarak devamına] karar verilerek kaymakamlığa da o yönde tebligat yapılmıştır.

2- Paşazade Çiftliği 1327 senesinde [M. 1912] 237 kişi tarafından satın alınmış olup bu kişiler arasında 50 Rum vardır... 50 Rum'dan birçokları hisselerini bu yüzden evvelce eski ahaliden Türklere satmışlardır. Hâlen söz konusu çiftlikte bu şekilde ayrılmasına imkân bulunamamıştır ancak 200 dönüm miktarı terk edilmiş mevcut olup dağıtılma imkânı hâlinde her haneye ikişer dönüm isabet edebilir.

3- Büyükçekmece'de muhacire iskân olunan hanelerin tamamı iskâna uygun bir haldedir. Ancak bunlardan bir kısmı basit tamire muhtaç iken muhacirlerin iskânından sonra bakımsızlık yüzünden ve kendileri tarafından daha büyük tamire ihtiyaç gösterecek vaziyete bırakılmıştır. Bu hanelerde oturan muhacirlere verilecek daha muntazam binalar mevcut değildir.

4- Emval-ı metruke miktarına nazaran Çekmece'de iskân muhacirlerden 5 nüfuslu bir aileye 20 dönüm arazi isabet etmiştir. Sahilde bulunmakta olup deniz sularının yarılması? ve havaların muhalefeti dolayısıyla dağıtılamayan yalnız 50 dönüm miktarında bahçe yeri mevcut olup havaların düzelmesiyle bunun da dağıtımı yapılacaktır.

Çatalca'ya Silivri ve Büyükçekmece'ye Ait Tasfiye Talepnamelerinde Tespit Edebildiğimiz Mübadele Mekânları[74]

Yazımızın bir bölümünde mübadelenin nasıl planlandığını ve mübadele bölgelerinin kaça ayrıldığını, mübadillerin yaptıkları işlere göre ülkeye getirileceğini özetlemiştik. Planlama değiştiği gibi uygularken de başka değişiklikler olduğunu tasfiye talepnamelerine göz attığımızda görmekteyiz.

74 Tasfiye talepnamelerinde bazen vilayetler sancak olarak, sancaklar ilçe, ilçeler sancak ya da ilçeler nahiye, nahiyeler ilçe olarak gösterilmiştir. Yıllar içinde idari yapının değiştiği görülüyor. Mübadiller sadece köylerden değil vilayet ve sancak merkezlerinden de gelmiştir. Yer adları yazılırken tasfiye talepnamelerinde idari birim olarak nereye bağlı olarak belirtilmişse o kayıt aynen esas alınmıştır. Tasfiye talepnamelerinde yer adlarının bazen eski ve yeni adlarıyla birlikte bazen de tek başına eski veya yeni biçimiyle kullanıldığını da görmekteyiz. Mesela "Cisriergene" diye listelerde yer alan yerleşim yeri aslında "Uzunköprü" ilçesinin eski adıdır. Yine talepnamelerde "Kulelibergos" diye verilen yer, bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan "Dimetoka"dır.

Mübadillerin göç sırasında doldurduğu tasfiye talepnamelerinde geldikleri şehir, kasaba ve köy bellidir. Ayrıca ne kadar mülklerinin, arazilerinin olduğu da tasfiye talepnamesinde yer alır. Bazı tasfiye talepnamelerinde mübadillerin sadece geldikleri yer değil nereye iskân edileceğinin bilgisi de yer almaktadır.

Mübadillerin Çatalca'ya Nereden Geldikleri:

1- Manastır vilayeti, Kozana (Kozani) sancağı (liva), Kayalar kazası, (Köyler: Enburiye, Kulfal)
2- Manastır vilayeti, Florina sancağı, Kesriye kazası, (Köyler: Çitrok)
3- Manastır vilayeti, Kozana sancağı, Nasliç kazası, (Köyler: Piluri, Plazmomişte, Renda)
4- Selanik vilayeti, Drama Sancağı, (Köyler: Ayazma, Borova, Çatalca, Kassam Mah., Pürsıçan, Rahvika)
5- Selanik (Köyler: Muradiye, Pırnar)
6- Selanik vilayeti, Langaza kazası, (Köyler: Başköy, Bayramdere, Beşiksagir, Hacıbayramlı, Hasılçalı, Hırovasta?, Kavak, Kilbe, Lanca, Kurfallı, Pilatraflı, Maslar, Sarıyar, Sofa, Zağliver)
7- Selanik vilayeti, Drama Sancağı, Kavala kazası, (Köyler: Karakavak Mah., Hamidiye Mah.)
8- Selanik vilayeti, Drama Sancağı, Pravişte kazası, (Köyler: Çiftlik, Meşteban)
9- Selanik vilayeti, Drama Sancağı, Sarışaban kazası, (Köyler: Beklemiş, Boyova, Mencenos)
10- Selanik vilayeti, Kılkış (Avrethisar), (Köyler: Akıncalı, Armutçu, Bahşirlihoca Mah., Başbahçeli, Bayırlı, Çayderesi, Çiftlicek, Çokolova, Durasanlı, Durmuşlu, Fenerli, Gırbaş-ı bâlâ, Gırbaş-ı zîr, Hacıellezli, Hacılyas, Hasanobası, Hocamahalle, Işıklı, İsmailli, İsnefçe, Karapınar, Kösemurçeli, Kuşova, Lelova, Mursallı, Paprat, Planitçe, Serçeli, Turgutlu, Vetrine, Veyisli, Virlançe, Yenimahalle, Yurdubâlâ, Zîrmahmutlu
11- Selanik vilayeti, Doyran, (Köyler: Büyüklü, Gırbaş, Kraşteli)
12- Selanik vilayeti, Gevgili, (Köyler: Alçak, Aşağı Gökçeli, Bekirli, Çepelli, Çidemli, Davutlu, Destemari, Devecili, Hacıbari, Karasinan, Mayadağ, Selimli, Seydili, Üstüyak)
13- Selanik vilayeti, Karacaabad, (Köyler: Alçak, Gabarişte, Notya)
14- Selanik vilayeti, Karaferye
15- Selanik vilayeti, Katerin
16- Selanik, Siroz (Serez) sancağı, (Köyler: Baraklıcuma, Dimitriç, Erneköy, İsmailbey Mah., Karacaköy, Koçan, Nustaf, Nuvişte Mah., Potkova, Ravne, Temurhisar, Todoriç Mah., Tuzculu)
17- Selanik, Siroz (Serez) sancağı, Demirhisar kazası (Köyler: Baraklı, Cami-i atik Mah., Cumayızîr, Çallı Mah., Çayır Mah., Dragoş, Hark Mah., İlyasbey Mah., İnanlı, Karataş, Kasap Mah., Kıran Mah., Köprüce, Mahmutlu, Mandıracık, Matalica (Matnica?), Matanya(?), Meşeli, Motunca, Mutuflu, Ortaköy, Ortamahalle, Poroy-u bâlâ, Sengel, Sittekike, Todoriç, Vetrine)
18- Selanik vilayeti, Vodina
19- Selanik vilayeti, Yenice-i Vardar, (Köyler: Karali, Notya, Yağköy)
20- Yanya vilayeti, (Köyler: Şemseddin Mah.)
21- Yenişehir vilayeti, Fener sancağı, Tırnova kazası

Mübadillerin Çatalca'da Nerede İskân Edildikleri:

1- İstanbul vilayeti, Çatalca kazası (merkez kaza ve mahalleler) (Köyler: Belgrad, Yenice)
2- İstanbul vilayeti, Çatalca kazası, Silivri nahiyesi (Silivri merkez ve mahalleleri)

Selanik (1918)

(Köyler: Bigados (Selimpaşa), Çanta, Fener, Sürgün (Ortaköy)

3- İstanbul vilayeti, Çatalca kazası, Büyükçekmece nahiyesi (Büyükçekmece merkez ve mahalleleri) (Köyler: Anarşa (Gürpınar), Gardan (Kavaklı), Trakatya (Yakuplu), Celaliye, Çakıl, Kumburgaz)

Mübadillerin Silivri'ye Nereden Geldikleri: [75]

1- Edirne vilayeti, Gümülcine sancağı

2- Edirne vilayeti, Ortaköy (Sekban) kazası, (Köy: Antaplı)

3- Edirne vilayeti, Yenimustafapaşa kazası, (Köy: Çirmen)

4- Manastır vilayeti, Florina sancağı, (Köy: Katipali Mah.)

5- Manastır vilayeti, Kozana sancağı, Kayalar kazası, (Köy: Enburiye)

6- Manastır vilayeti, Kozana sancağı, Nasliç kazası, (Köy: Beratmir?, Dislapu, Ginoş, Lay(a), Viroditre)

7- Selanik vilayeti, Merkez kaza, (Köy: Gürçalıklar)

8- Selanik vilayeti, Doyran, (Köy: Popova)

9- Selanik vilayeti, Drama sancağı, Kavala kazası, (Köy: Hamidiye Mah., Karakavak)

10- Selanik vilayeti, Gevgili, (Köy: Alçak, Aşağı Gökçeli, Baraklı, Çidemli, Davutlu, Ereselli, Seydili, Mayadağ, Üstüyak)

11- Selanik vilayeti, Karacaabad, (Köy: Gabarişte, Notya, Rodine, Kozişan, Nohor?)

12- Selanik vilayeti, Karaferye

75 Tasfiye talepnamelerinde idari olarak Edirne'ye bağlı olarak yazılan Dedeağaç, Dimetoka, Firecik, Gümülcine, İskeçe... gibi yerler bugün Yunanistan sınırları içindedir. Selanik-Karacaabad nahiyesine bağlı Notya köylüleri Silivri merkeze ve çoğu Çanta köyüne yerleştirilmiştir. Bigados, bugün Silivri ilçesine bağlı Selimpaşa'dır. Daha eski ismi Epivates'tir. Halkidiki Yarımadası'nda mübadiller, eski yerleşim yerlerinin hatırasını yaşatmak için "Nea Epivates"i kurmuşlardır. Selanik vilayeti Siroz (Serez) vilayeti merkezinden ve köylerinden hem Silivri merkeze hem civar köylere çok sayıda mübadil yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Selanik-Siroz'a özellikle Demirhisar'a bağlı çok sayıda mübadilin Silivri ve civarına, yoğun olarak özellikle Selimpaşa'ya iskân edildiklerini görüyoruz. Kayıtlarda Kozani-Nasliç'e bağlı gözüken "Beratmir" köyüne hiç rastlamadık.

13- Selanik vilayeti, Kılkış, (Köy: Akıncalı, Armutçu, Durasanlı, Gırbaş-ı bâlâ, Gırbaş-ı zîr, Hasanobası, Işıklı, Karapınar, Lelova, Rayan, Turgutlu, Yurdubâlâ)
14- Selanik vilayeti, Langaza, (Köy: Kurfallı, Maslar, Sofa)
15- Selanik vilayeti, Siroz (Serez) sancağı, (Köy: Dimitriç, Karacaköy, Koruva, Ormanlı, Potkova, Ravne)
16- Selanik, Siroz (Serez) sancağı, Demirhisar kazası (Köyler: Baraklı, Çallı Mah., Çayır Mah., Çervişte, Dragoş, Hark Mah., İlyasbey Mah., İnanlı, Karataş, Kıran Mah., Mahmutlu, Mandıracık, Matalica (Matnica?), Motunca, Mutuflu, Poroy-u bâlâ, Poroy-u zîr, Sengel, Sittekike, Todoriç, Tuzculu, Vetrine)
17- Yanya vilayeti, (Köyler: Şemseddin Mah.)

Mübadillerin Silivri'de Nerede İskân Edildikleri:

1- İstanbul vilayeti, Silivri kazası (Merkez kaza)
2- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Fatih Mah. (Merkez)
3- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Akviran (Akören) köyü
4- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Bigados (Selimpaşa) köyü
5- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Çanta köyü
6- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Fener köyü
7- İstanbul vilayeti, Silivri kazası, Sürgün (Ortaköy)

Mübadillerin Büyükçekmece'ye Nereden Geldikleri:

1- Edirne vilayeti, (Köy: Seymenli)
2- Girit vilayeti, Kandiye livası
3- Manastır vilayeti, Kozana (Kozani) livası, Kayalar kazası, (Köy: Bahçeliobası)
4- Manastır vilayeti, Kozanalivası, Nasliç kazası
5- Midilli, Molova, (Köy: İşlemetopu)
6- Selanik vilayeti, Drama sancağı, Sarışaban kazası, (Köy: Boyova)
7- Selanik vilayeti, Kesendire kazası, (Köy: Bozoğlan)
8- Selanik vilayeti, Kılkış, (Köy: Çayderesi, Çiftlicek, Çokolova (Çokallı), Çiftlicek, Gırbaş, Hocamahalle, Odva?, Paprat?, Rayan?)
9- Selanik vilayeti, Langaza kazası, (Köy: Langa (Langavuk / Langaviç)
10- Selanik vilayeti, Siroz sancağı, (Köy: Arap Mah., Baraklıcuma, Erneköy, Halilpaşa Mah., Köprübaşı, Ormanlı, Piştoklu)
11- Selanik vilayeti, Siroz sancağı, Demirhisar kazası, (Köy: Cami-i atik Mah., Cumayızîr, Çayır Mah., Fotunca, İnanlı, Karataş, Kasap Mah., Köprüce, Mahmutlu, Matanya (Mutanya?), Meşeli, Poruy-u bâlâ, Poroy-u zîr, Sittekike, Todoriç, Tuzculu)
12- Selanik vilayeti, Vodina kazası

Mübadillerin Büyükçekmece'de Nerede İskân Edildikleri: [76]

1- İstanbul vilayeti, Büyükçekmece kazası (Merkez kaza)
2- İstanbul vilayeti, Büyükçekmece kazası, (Köy: Celaliye)
3- İstanbul vilayeti, Büyükçekmece kazası (Köy: Kalikratya (Mimarsinan)
4- İstanbul vilayeti, Büyükçekmece kazası (Köy: Kumburgaz)
5- İstanbul vilayeti, Büyükçekmece kazası (Köy: Çakıl)

76 Tasfiye talepnamelerinin Büyükçekmece bölümünde de yanlış okumalardan kaynaklandığını düşündüğümüz veya çelişkili olan yer adları da vardır. Bazen de köylerin mübadiller tarafından söylenişiyle resmi kayıtlar arasında fark vardır. Mesela Selanik Kılkış'a bağlı 'Odva' ve 'Rayan' köylerini eski haritalarda bulamadık. Siroz Demirhisar'a bağlı 'Matanya / Mutanya?', 'Sittekike?' ve 'Fotunca?' adlı köyleri de haritalarda bulamadık.

Çatalca Kaleiçi Rum Kız Okulu.
Fotoğraf: Paskal Valsamidis - Mehmet Emre,Toker

Rumların Ayrılışı

Rumların Türkiye'den Ayrılışı

Balkan Savaşları sonrası başlayıp mübadele ile devam eden göç hareketleri, yüz binlerce insanın kaderini yeniden çizdi. Sadece Yunanistan'dan gelen mübadiller açısından değil Anadolu'dan ve Trakya'dan giden Ortodoks nüfus için de zorlu bir süreç yaşandı. Kişisel sıkıntılar dışında on binleri, yüz binleri ilgilendiren bir trajedinin varlığı göçün yapıldığı dönemde de daha sonra da toplumların hafızasından silinmedi. "Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi"ni[77] yüksek lisans tezi olarak hazırlayan A. Pavlidis, Vika Gizeli'nin çalışmasına dayanarak Lozan Antlaşması öncesi mübadeleler ve Lozan'daki mübadele antlaşması hakkında şu saptamaları yapar:

> Balkanlar'da mübadeleler (1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda) 1914'te başlamıştır. Bu mübadeleler, Lozan Antlaşması'ndan sonrakiler de dahil olmak üzere, binlerce insan ve onların mal ve mülkleri ile muazzam bir ticari karaktere sahip idiler.
>
> Yunanistan ve Türkiye'yi 1914'ten 1924'e kadar geçen on sene içinde son göçmenler de terk ettiler. Yaklaşık iki milyon insan Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye ve Sırbistan sınırından geçtiler. 3.000 kadar il, ilçe ve köy insanları yer değiştirdi. Sahipleri tarafından terk edilen 5 milyar altın frank değerinde servet yeni gelen göçmenlere dağıtıldı.[78]

Türkiye'de yaşayan Ortodokslar açısından Yunan ordusunun Kurtuluş Savaşı'nda yenilmesiyle birlikte göç fiilen başlamıştı. 1922 yılının Eylül ayından itibaren Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardı. A. Pavlidis'in, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne dayanarak verdiği bilgilerden şunları öğreniyoruz: "Antlaşmanın 1. maddesine göre, mübadele 1 Mart 1923'te başlamalıydı. Ancak göçmenlerin büyük bir bölümü Yunanistan'a savaş esnasında (1920-22) ve özellikle Yunanistan'ın mağlubiyetinden sonra yani mübadele başlamadan önce vardılar. Mart 1923'e kadar Yunanistan'a aşağı yukarı 1.150.000 göçmen gitti. Bunların arasında antlaşmanın 7. maddesine göre, Yunan vatandaşlığını alan 100.000 Ermeni, 1.000 Süryani ve 9.000 Çerkez de bulunuyordu.

Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde yer alan bir İngiliz raporuna göre; mübadele yoluyla Yunanistan'a nakledilecek kişiler, 26 Mart 1923'ten beri Türkiye'nin değişik limanlarında bekliyorlardı

77 Antonios Pavlidis (1997): "Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

78 A. Pavlidis, 1997, age., "Önsöz", s. III. (Ayrıntı için: Vika GIZELI, *Kinoniki metashimatismi ke proelevsi tis kinonikis katikias stin Ellada*, Athina 1984, s. 69)

ve geride kalan bu kişilerin sayısı 214.000 idi. Yani mübadele edilecek kişiler (214.000) mübadele başlamadan önce gidenlerin (1.150.000) aşağı yukarı %20'sini teşkil ediyordu.[79]

Geray'a göre bu değiş tokuş sonucunda (1923 ve sonrasında) 149.851 Türkiyeli Rum'un ülkemizi bırakarak Yunanistan'a gitmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Yunanistan'a gidenlerin tarımdan başka iş alanlarından oldukları; bankacı, tacir, imalatçı, küçük esnaf ve sanatkâr gibi daha çok şehirsel iş alanlarında çalıştıkları belirtilmektedir. Fakat bunların öğrenim, yaş, meslek durumlarına ilişkin herhangi bir istatistik elde yoktur.[80]

Sonuç itibarıyla 1928 Yunanistan nüfus sayımına göre; Anadolu'dan 626.954, Doğu Karadeniz'den 182.169, İstanbul'dan 38.458 ve Doğu Trakya'dan 256.635 kişi olmak üzere toplam 1.104.216 kişi Yunanistan'a göç etmiştir. Ancak bunların ne kadarının I. Dünya Savaşı sırasında ne kadarının daha sonra göç ettiğini tam manasıyla bilememekteyiz.[81] Pavlidis'in, Pentzopulos'un çalışmasını kaynak alarak verdiği tabloya göre Türkiye'den ayrılan Ortodoks mübadillerin köklerinin %51,3'ü Anadolu'ya, %21'i Doğu Trakya'ya dayanmaktadır.[82]

Stephen Ladas'ın eserine dayanılarak verilen bilgiye göre;

> 1912 yılı nüfus oranlarında Makedonya'da bölge nüfusu 513.000'i Yunan, 475.000'i Müslüman, 119.000'i Bulgar ve 98.000'i diğer etnik gruplar olmak üzere 1.205.000 kişiden oluşmuştur. Müslüman nüfusun kırsal bölgelerde yoğun olmak üzere %40 ile önemli bir orana sahip olduğu görülmekteyse de bu nüfus belirli kasaba ve kazalarda toplanmıştır.
>
> Makedonya bölgesinin çiftçi nüfusunu Türkler oluşturduğundan Yunan Hükûmeti daha çok köyleri boşaltmıştır. Bunun tam tersi olarak da Anadolu'dan gelen Rum mübadiller genellikle esnaf oldukları için kasabalara yerleşmiş, bu sebeple Yunan Hükûmeti için en büyük zorluk, boşaltılan toprakların işlenmesinin sürekliliğini sağlamak olmuş çünkü hasadı yapılamadan bırakılan topraklar yaşanan zararın katlanmasına sebep olmuştur.[83]

Mübadeleyle ilgili rakamlar bazı kaynaklarda farklı olarak da verilebilir. Ama ölümler ve göçlerle katlanarak artan acıları, bu acıları yaşayanlar ve yakınları kadar hiç kimse bilemez.

> 1912 ila 1922 yılları arasında çoğu Karadeniz Bölgesi'nden ve Batı Anadolu'dan olmak üzere 300.000 kadar Rum açlık, hastalık ve cinayetler sonucunda ölüm telefatına uğradı. Ancak ölüm istatistikleri konusunda ayrıntılı bilgi olmadığından hangi yıllarda ne kadar ölüm olduğu belli değildir. Bunların bir kısmı Anadolu'daki Yunan istilası sonrasında öldülerse de I. Dünya Savaşı yıllarındaki sefalet sebebiyle ölmüş olanların oranının da epey fazla olması gerekir. Yunanların Anadolu'yu işgali Türklere olduğundan çok Anadolu Rumlarına zarar vermiştir.[84]

Justin Mc Carthy'e göre; Yunanistan'ın aldığı yörenin 1911 yılındaki Müslüman nüfusundan 1923 yılında orada kalmış bulunanlar %17 oranında idi. Aynı yörenin Hristiyan nüfusu bir kat artmıştı. Genel sonuç olarak Müslümanların %62'sinin (Arnavutluk dışında) Balkan coğrafyasından eksildiğini söylüyor. Bu sayı içinde 413.922 kişi Balkan Savaşları ve sonrasında Türkiye'ye göç etti; 398.849'u çoğunluğu Türk-Yunan nüfus değişiminin bir parçası olarak 1921'den 1926'ya uzanan dönemde geldi. Osmanlı Avrupası Müslümanlarından sığınmacı olup göçe çıkanların yalnız 812.771'i canlı kalabilmişti. Geri kalan 632.408'i ölmüştü. Zaptedilmiş Osmanlı Avrupası'nın Müslüman nüfusundan %27'si can vermiştir.[85]

79 Pavlidis, age., 1997, s. 17, 18.
80 Cevat Geray (1970): "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 3, S. 4, s. 10.
81 Ağanoğlu, age., 2001, s. 284.
82 Pavlidis, age., 1997, s. 23.
83 İ. Erdal, age., 198-199 (Kaynak: Stephen Ladas, *"The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey"*, New York, 1932, Macmillan Company s. 672-673).
84 Ağanoğlu, age., 2001, s. 306-307.
85 Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 190-192.

Rumların Çatalca Sancağı ve Kazalarından Ayrılışı

Plana göre Rumların mübadelesine Mayıs 1923 tarihinde başlanması gerekiyordu. Ayrıntıya baktığımızda Mersin, Samsun ve Giresun limanlarından Anadolu Rumlarının sevkiyatı yapılıyordu ama göçmenlerin gönderilmesi işi daha çok İstanbul üzerinden gerçekleştiriliyordu.

Yunanistan'dan gelecek muhacirlerin iskân konusunda yaşadıkları zorlukların önüne geçilebilmesi için Türkiye'deki Rumların da bir an önce Yunanistan'a gönderilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından bir tahliye programı hazırlanmıştı. Bu resmî programa göre 1924 Ekim ayına kadar Türkiye'den Yunanistan'a sevk edilecek Rumlar şu şekilde planlanmıştı: Mayıs 1924'te Çatalca, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat ve Çorum'dan 21.000 Rum; Haziran 1924'te Karadeniz limanlarından 15.000 Rum; Temmuz 1924'te Mersin ve Karadeniz limanları yolu ile Adana, Kayseri ve Aksaray'dan 30.000 Rum mübadil sevk edilecekti.

Çatalca'daki Rumlara 24 Nisan'dan itibaren hazırlık emri verilmesine rağmen henüz gitmemişlerdi. Türklerin içine düştüğü durumu Tali Komisyon üyesi Cemal Bey, basına şöyle açıklıyordu:

> Çatalca bölgesinde 16.000 Rum vardır. Bunlardan 5000 kişi Kalikratya [Mimarsinan] ve civarındaki köylerdedir. Hepsinin pasaportları hazırdır. Yunanistan'dan vapur istedik. Burada da vapur tutulması girişiminde bulunduk. En geç Haziran'ın 6'sına kadar gitmiş olacaklardır.[86]

Yunanistan'dan gelen bir vapurla birlikte (İstanbul Tali Komisyonu'nun gözetiminde) Kalikratya ve civarındaki Rumların gönderilmeye başlanacağını öğreniyoruz.[87] Ancak Kalikratya ve İstanbul Rumlarının sevki Yunanistan'daki vapur işçilerinin grevi nedeniyle bir süre ertelenmek zorunda kalınmış, haziran ayı başında Türk Hükûmeti tarafından tahsis edilen *Mustafa Kemal Paşa* ve *İsmet Paşa* vapurları ile Yunanistan'dan gelen dört vapur ilk aşamada 6.000 Rum'u Selanik'e nakletmiş oluyordu. Çatalca'nın çevre köyleri ile iç bölgelerdeki Rumların nakli ise şimendiferle (tren) yapılacaktı.[88]

10 Haziran 1924 tarihli *İleri* gazetesinde yer alan haber "İstanbul Rumlarının yakında koğulacağı tekzib edilip bunların Teşrinievvel'de mübadele edilecekleri" ile ilgilidir. Söz konusu haberin içeriğinde kısaca şöyledir: "Atina: 7 (ima) –Muhtelit Mübadele Komisyonu neşrettiği bir tebliğde hareketleri için verilen süre bittiği için Türkiye Hükûmeti'nin Çatalca ve İstanbul'da mübadeleye tabi olan Rumları zorla kovacağını tekzib eylemiştir. Komisyon İstanbul Rumlarının mübadelesi için 1 Teşrinievvel [Ekim] tarihine niyet edilmiş olduğunu beyan eylemiştir. Aynı haberin devamında Kalilratya'daki Rumların tamamen gittikleri gazete sayfalarına şu şekilde yansımıştır:

> Kalikratya civarı Rumların mübadelesi evvelki gün sona ermiştir. Sevkiyat şu suretle gerçekleştirilmiştir. *Tire* Vapuru 6 Haziran'da 900, *Tœfidostos* (?) Vapuru 8 Haziran'da 1827, *İsmet Paşa* Vapuru 8 Haziran'da 1050, *Venizelos* Vapuru 8 Haziran'da 800 Rum'u alarak hareket etmişlerdir. *Jüpiter* romörkörü ile 23 yelkenli gemiyi alarak Selanik'e hareket etmiştir. Mübadeleye nezaret etmek için Kalikratya'ya gitmiş olan Tali Mübadele Komisyonu dün şehrimize dönmüştür. Tali Mübadele Komisyonu bugün Burgaz'a gidecektir. Burgaz'da bulunan 600 Rum Ayastefanos'a sevk edilecek ve oradan vapura bindirilecektir. Çatalca'daki Rumların sevki on beş güne kadar bitecektir ve bu suretle Trakya'da Rumlar mübadele edilmiş bulunacaktır.[89]

86 Aghatabay, age., 2006, s. 224. (Ayrıntı için bkz. *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1924).
87 *Tanin*, 28 Mayıs 1924.
88 Aghatabay, age., 2006, s. 226.
89 *İleri*, 10 Haziran 1924, "Mübadele ve Rumlar".

Yunanistan'ın Vodina kentine göç eden Rumlar.

Cumhuriyet gazetesine yansıyan bir haberde Çatalca'dan 2.000 Rum'un trenle gönderildiğini, 8.000 Rum'un da karayolu ile gönderilmeye hazırlık yapıldığını anlıyoruz.[90]

Mübadele İmar ve İskan Vekâleti İstanbul 4. Mıntıka Müdürü Arif Bey'in beyanatına dayalı uzunca bir rapor Çatalca'da bulunan Rumların miktarı ile İstanbul Rumlarının mübadelesi hakkındadır. Bu raporun giriş kısmında birinci sayfanın başında "Çatalca'ya 5.000 Kayalarlı, 8.000 Nasliçli toplam 13.000 muhacir gelmiştir. Çatalca'da takriben 15.000 kadar Rum vardır. Bu izdihamı düzenlemek için mıntıkaya on, on beş gün kadar ihraç yapılarak [Rumların gönderilmesi] bir sükunet fasılası (sessizlik arası) bırakılması istirham edilir."[91] ifadelerini görüyoruz.

Kanaatimizce bu belge, 1924 yılını açıklayan ve sonradan raporlaştırılan bir belgedir. (Belgenin başında tarih yok, arka tarafına kurşun kalemle 1926 tarihi yazılmış.) Çünkü 1924'te Çatalca ve civardaki Rumlar arşiv belgelerine ve gazete haberlerine göre çoktan gitmişti. Söz konusu belge o dönemde muhacirlerin her taraftan yığılmasıyla oluşan kargaşayı açıklar. Rumların zamanında gönderilmesindeki aksamalar dolayısıyla gelen muhacirlere yer açılamaması bir kargaşaya yol açmıştı. Bu belge, o günlerin zor koşullarını ortaya koyan bir belgedir.

1924 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Çatalca'ya bağlı Ermeniköy, Akala(n), Yeniköy, Kadıköy gibi bazı köylerde yaşayan Rumlardan başka Rum nüfus kalmadığını ve bunların da son kafile olarak sevkinin yapıldığı haberini okuyoruz.

7 Temmuz tarihli *Cumhuriyet* gazetesine "Çatalca Rumları"[92] başlığıyla yansıyan haberin birinci

90 *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1924.

91 BCA., 272_00_00_14_78_44_11_4[1]

92 Bu haber Aglıatabay'ın kitabında yanlış yorumlanmış. Şöyle ki: "Çatalca'da Akala, Yeniköy, Kadıköy gibi birkaç Ermeni köyünde bulunan Rumlardan başka hemen hemen hiç Rum kalmamıştı." deniliyor. Halbuki söz konusu köyler tamamen Rum köyleridir, Ermeni köyleri değil. Buradaki "birkaç Ermeni köyü" ifadesi yanlıştır. Çünkü adı sayılan üç köyle birlikte 4. köyün adı "Ermeniköy"dür. Bu köy, bugün Çatalca kazasına bağlı "İhsaniye" köyüdür. Çatalca'da yaşayan ikinci kuşak mübadil Alaattin Çakıltaş, İhsaniye köyünün eski adının "Ermeniköy" olduğunu belirtiyor –ki bu Çatalca bölgesine ait aşağıda sunacağımız nüfus kayıtlarında da vardır.– A. Çakıltaş; Çatalca kazasına bağlı Akala(n), Çiftlikköy, İhsaniye'ye mübadillerin büyük ölçüde Langaza'nın 'Ihlamur' köyünden (Lambur, diye telaffuz ediyorlar.) az bir kısmının da yine Langaza'ya bağlı "Başköy"den iskân olduğunu söylüyor.

kısmındaki alt başlık şu şekildedir: "Son kafilede Yunanistan'a gönderileceğinden Çatalca'da hiçbir Rum kalmayacaktır." Muhtelit Mübadele Tali Heyeti dün Çatalca'ya gitmiştir. Heyet Yunanistan'a sevk edilmek üzere hazırlanmış olan "Kestane(lik)" ve "Oklal" karyeleri Rumlarının trene bindirilmesine nezaret etmiş, söz konusu Rumların içinde bulunduğu tren dün hareket etmiştir. Çatalca ve havalisinde mübadeleye tabi yalnız bir kafile kalmıştır ki bu da Ermeniköy, Akala(n), Yeniköy, Kadıköy Rumlarından ibarettir. Bunlar birkaç güne kadar Yunanistan'a sevk edilecek, bu suretle Çatalca ve havalisinde hiçbir Rum kalmayacaktır.

10 Temmuz 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine ise son kafilenin gittiği haberi şöyle yansımıştır:

> Çatalca'da bulunmakta olan Muhtelit Mübadele Tali Heyeti Azası, Mübadele'ye tabi Rumlardan Trakya ve Çatalca civarında bulunan ve son kafileyi teşkil eden üç köy ahalisini Yunanistan'a gönderilmek üzere trene bindirmişse de lokomotifte oluşan bir bozukluk yüzünden tren hareket edememiştir. Yunanistan'dan gelecek olan başka bir lokomotif bir diğerine aktarılacak, "bu suretle Çatalca ve Trakya civarında hiçbir Rum kalmayacaktır.[93]

Vakit gazetesinde yer alan "Mübadele'de vaziyet / Muhtelif semtlerde ifa-yı vazife eden komisyonların adedi[94] başlıklı yazıda şöyle diyor:

> ...komisyon, 1918 senesinden sonra İstanbul'da yerleşmiş bulunan Rumlarla meşgul olacağı gibi gelecek mayıs başından sonra sevk edilecek olan Çatalca Rumlarının muhaceretini şimdiden hazırlayacaktır. Bundan başka aynı komisyon, Garbi Trakya Müslümanları gibi mübadeleden hariç bulunan ve hukuk-ı tasarrufiyesi tanınmış olan İstanbul Rumlarının hukukunun korunmasına da nezaret edecektir.

10 Temmuz 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine her ne kadar son kafilenin gittiği haberi yansımış olsa da 1925 yılında bile mübadelede gitmek istemeyip bunun için kendilerince çare arayan Çatalcalı Rumların varlığını görüyoruz. (Makalemizde geçmiş sayfalarda söz konusu ettiğimiz Çatalca'nın Kurfallı köyünde yaşayan Rum ahalinin aslen Bulgar olduklarını ifade edip mübadeleden kurtulmaya çalışmaları örneğinde olduğu gibi.) Kurfallılı Rumlar, gitmelerini geciktirebiliyorlar ama mübadeleye tabi tutulmaktan kaçamıyorlar.

Rumlardan Kalan Emval-i Metruke, Bunların Nasıl Değerlendirileceği ve Yaşanan Sorunlar

Mübadele sözleşmesinin imzalanıp fiilen uygulamaya geçildiği dönemlerde şikâyeti yapılan bazı durumlar Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti tarafından Çatalca Vilayeti'ne sorulmuştur. Söz konusu yazıda Çatalca'daki Rumların nakline henüz başlanmadığı hâlde bazı Rumların oturduğu evlerin işgal edildiği haber verildiğinden bu gibi şeylere meydan verilmemesi istenmektedir.[95]

Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti'nden Atina'daki Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyet-i Murahhasasına gönderilen yazıda "...Rumların hanelerini tahliyeye davet ve merkez vilayette bir Rum doktoru ve ailesine ait hanenin işgal edildiği Haydar Bey'in ifadesi üzerine mahallinden sorulmakta gelen cevapnamede şimdiye kadar bu yolda tahliye edilmiş hane olmadığı..."[96] özetle Çatalca dahilinde henüz hiçbir Rum'a evlerini terk etmesi için tebligat yapılmadığı ve kimsenin zorlanmadığı ifade edilmektedir.

Mübadele yıllarındaki bölgede bir başka sorun

93 *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1924, "Mübadele Faaliyeti Berdevam", s. 2.

94 *Vakit*, 25 Kânunusani 1924 (*Vakit*'teki haberin içeriğine baktığımızda Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalışma alanını genişlettiğini, Yunanistan'da faaliyet gösteren 5 tali komisyondan başka Kozana, Kayalar ve Komitin'de 3 tali komisyon daha oluşturulduğunu anlıyoruz.)

95 BCA., 272_00_00_11_17_72_12_1[1], 19.01.1924.

96 BCA., 272_00_00_11_17_74_18_1[1], 29.01.1924.

Bigados'ta Rum Ortodoks erkek çocukların eğitim gördüğü ilkokul. [Okulun yapımına 1866 yılında başlanmış olup 1870 yılında tamamlanmıştır. Yapımı 4 yıl sürmüştür. Bu okulda sadece Rum Ortodoks erkek çocukları ilkokul düzeyinde eğitim görmekteydi. Okulun bütün giderlerine Bigados'un (Epivates, şimdi Selimpaşa) ileri gelen aileleri, bazı kiliseleri maddi ve manevi katkıda bulunmuştur. Okul kaynaklarda "Bigados Halk Okulu" - "Bigados Topluluk Okulu" gibi isimlerle anılmaktadır. Okulun yine Bigados'taki Arhigenia okulları ile alakası yoktur.] (Serbay Koçoğlu)

geçici olarak iskân edilenlerin durumunun ne olacağı ile ilgilidir. Konuyla ilgili olarak Çatalca Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti'ne gönderilen cevabi yazıda: "Bu kısım mallara ve araziye mübadele protokolüne tabi kişilerin tercihen iskânlarıyla beraber iskân edilen ve edilecek olan muhacirlerin rahatça iş ve güçleriyle, kendilerine dağıtılan malların imarıyla uğraşmaları" gerektiği belirtilerek "Emval-i metrukede iskan olunan muhacirlerin şimdiki halde yerlerinden çıkarılmaları asla düşünülmemektedir."[97] denilmektedir.

Yine aynı konuyla ilgili olarak TBMM Sıhhıye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden Maliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Çatalca'daki Rum emval-i metrukesi mübadele suretiyle gelecek olanlara verileceğinden bu gibi arazinin kiraya verilmemesi istenmektedir.[98]

Mübadele sonrasında Rumlardan kalan mallarla ilgili nasıl bir yol takip edileceği yine birçok yazışmanın konusu olmuştur. Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne verilen cevap yazısında da: "İstanbul vilayetinde iskânları mümkün olamayan bir kısım mübadilin Çatalca vilayetinde arazi dağıtılacağından, bu vilayet dahilinde bulunan Rumlara ait metruk mallardan Mertenek çiftliğinin Çatalca ahalisine dağıtılmasının uygun olduğu."[99] görüşü bildirilmiştir.

1926 tarihli bir belge ormanların kullanım tasarrufuyla ilgilidir. Ziraat Vekili imzasıyla (no: 5782/19) Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen bir yazıda "Çatalca (Karacaköy) ve Silivri'nin değişik yerlerinde bulunan Rumlardan kalan hususi ormanların mübadillere dağıtılmasının uygun olmadığı" [100] vurgulanıyor.1926 yılına ait, Çatalca Valisi Behçet imzasıyla Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen kanaatimizce önemli bir belge Çatalca'nın Bigados (Şimdi Silivri'ye bağlı Selimpaşa beldesi) köyüne ait Rumlardan kalan terk edilmiş vaziyetteki iki mektep binasının müzayedesinin durdurulması hakkındadır. "Müzayedelere komisyonlarda bulunmayan memurların katılmaları kanunen caiz ise de söz konusu ihaleye Silivri Kaymakamı da katılmış olduğundan hükumetin reisi sıfatıyla dedikoduya sebep olacağı düşüncesiyle bu yönü de belirtmeyi gerekli gördüm."[101]

Çatalca Valisi, Selimpaşa'da Rumlardan kalan iki yarım mektep binasının müzayedesini ertelediğini ve Silivri Kaymakamı'nın da ihaleye katılmasını yanlış bulduğunu ifade ediyor. Dâhiliye Vekâleti'nden gelen

97 BCA., 272_00_00_11_16_67_5_2[1], 30 Nisan 1923.
98 BCA., 272_00_00_11_16_67_8_1[1], 2 Eylül 1923.
99 BCA., 272_00_00_12_46_84_17_3[1], 14 Teşrinisani 1341
100 BCA., 272_00_00_13_79_2_23_1[1] / 7.3.1926 (İskân Müdüriyet-i Umumiyesi Ziraat Şubesi ifadesiyle varid olan 1 Teşrinisani 1341 tarih ve 22661/39 numaralı tezkire-i devletleri cevabıdır).
101 BCA., 272_00_00_12_48_91_24_1[1], 18 Şubat 1926.

cevabi yazıda satışın durdurulduğunu ve "mübadillere dağıtılmasının sağlanması"nın[102] uygun görüldüğünü anlıyoruz.

1927 yılına ait bazı belgelere baktığımızda şunları görüyoruz. Bu belgelerden bazıları "Çatalca'nın Muradbey köyüyle Haraççı çiftliğinde evlerini kendileri yapmak isteyen muhacirlerin durumu"yla ilgilidir. Bir seri yazışmadan sonra Dâhiliye Vekâleti'nden İstanbul vilayetine verilen cevapta Çatalca'nın Muradbey karyesiyle Haraççı çiftliğinde hanelerini yaptırmak şartıyla iskân olunan ve henüz taahhüdlerini [evlerini kendileri yapmak konusunda] yerine getirmeyen muhacirlere, hükûmet tarafından satın alınmış olan kerestelerle hanelerini yaptırmaları gerektiğinin münasip bir dille kendilerine tebliğiyle yine yaptırmamakta inat ettikleri takdirde mevcut kerestelerin zay olmamak üzere müzayede ile sattırılması uygun görülmüştür."[103] denilmektedir.

Yine 1927 yılına ait başka bir belge "Silivri'de bulunan emval-i metrukenin [mübadillere değil] burada iskân edilen daha eski muhacirlere verilmesinin uygun olduğu"[104] ile ilgilidir. Yani Rumlardan kalan mallar sadece mübadillere değil daha önceki tarihlerde gelmiş göçmenlere de tahsis edilmiştir.

Çatalca Sancağı'nın, Büyükçekmece ve Silivri Kazalarının Nüfusları, İdari ve Demografik Yapıları

T.C. 1925-1926 Devlet Salnamesi'ne Göre Çatalca Vilayeti

Mübadele öncesinde (1915) ve sonrasında (1927) Çatalca bölgesinin nüfus istatistiklerini vermeden önce Çatalca ile ilgili olarak Devlet Salnamesi'nde (yıllık) yer alan bilgilere (sadeleştirerek ve kısaltarak) bir göz atalım.

Vilayetin Vaziyet ve Ahval-i Umumiyesi[105]

Çatalca Vilayeti İstanbul'un 40 kilometre garbında ve Büyükçekmece Gölü'nün on kilometre garbisinde ve Karasu Çayı ile Rumeli Şimendifer (demiryolu) hattının cenubunda (güney) vakidir. Vilayet nefs-i Çatalca ile Silivri ve Büyükçekmece'den ibaret üç kazayı ve merkeze tabi Terkos ve Karacaköy nahiyelerini cami olup 83 karye ve müteaddid küçük çiftliklerden mürekkebdir.

Merkez Çatalca kazasının nüfus-ı umumisi 29.311, Büyükçekmece'nin 9.245 ve Silivri kasabasının 11.154 ki ceman (toplam) 49.710 nüfustan ibarettir. Vilayetin genel yüz ölçümü 2.320 kilometre mürebbi yani 2.320.000 dönümdür. Bunun bir milyon dönümü ziraat yapmaya mümkün araziyi ve diğer bir milyon üç yüz yirmi bin dönümü de dağlık, taşlık, ormanlık araziyi ihtiva etmektedir. Hububatın bölgeye yeten miktarından fazlası İstanbul'a sevk olunmaktadır.

Merkez kazasının Sürgün karyesiyle (Ortaköy) Silivri kazasının Bigados (Selimpaşa), Çanta ve Fener karyeleri ve Çekmece kazasının Kamiloba, Celaliye, Kumburgaz ve Çöplüce (Güzelce) karyeleri olup bağları anlatılmaya değerdir. Sürgün karyesinde dört milyon; Bigados, Çanta ve Fener karyelerinde yedi milyon ve Çekmece karyelerinde sekiz milyon kadar "umaca" (yerde kalan kütük, üzüm kütüğü sayısı veriliyor.) vardır. Üzüm hasılatından bölgeye yeter miktardan fazlası kayıklarla İstanbul'a nakledilmektedir.

Vilayet dahilinde hububat ziraiyatı yapılan arazisinin miktarı 397 dönüm ve hububat ziraiyatı yapılan arazide 47.000 dönüm ki toplam 445.000 dönümdür. Vilayetin genel geliri 398.751 lira ve özel geliri 119.466 lira olup; belediye varidatı merkez kazanın 15.215 lira, Silivri kazasının 10.777 lira ve Büyükçekmece Belediyesi'nin varidatı da 20.158 adet

102 BCA., 272_00_00_12_48_91_24_2[1], 3 Mart 1926 (18 Şubat 1926 tarihli ve 266/5 numaralı tahrirât-ı aliyyelerine cevaptır.)

103 BCA., 272_00_00_12_52_119_24_2[1], 10 Mart 1927.

104 BCA., 272-00-00-12-55-138-7-1, 25.10.1927.

105 T.C. 1925-1926 Devlet Salnamesi, Çatalca, s. 586-588.

liradır. Vilayet genelinde 75 resmî mektep ve 2.980 talebe bulunmaktadır. Yalnız Silivri'de 69 talebeli bir Musevi Mektebi mevcuttur. Bir sene zarfında görülen çeşitli suçların miktarı 314'ten ibaret olup bunlardan 133 kişi mahkûm edilmiştir.

Büyükçekmece Kazası

Yirmi köy ve yirmi beş çiftlikten ibaret olup nüfus-ı umumiyesi 9.245'tir. Kaza merkezi İstanbul'a otuz beş kilometre mesafededir. Merkez kaza belediyesinden başka Kalikratya, Şatros nam-ı diğeri Celaliye karyelerinde de belediye teşkilatı mevcuttur. Kazanın suları umumiyetle kireçlidir. Kazada ağustos ve eylül aylarında bıldırcın avcılığı ve teşrinisaniden marta kadar ördek avcılığı söz konusu edilmeye değerdir.

Büyükçekmece, Kalikratya (Mimarsinan), Çöplüce (Güzelce), Kumbergos (Kumburgaz), Kamiloba, Celaliye, Anarşa (Gürpınar), Gardan (Kavaklı), Ankorya? iskeleleri bahri (deniz), Ispartakule, Küçükçekmece istasyonları da berri (kara) mahreçleri olup ticaret hemen İstanbul'a inhisar etmektedir. Kalikratya karyesinde faaliyet hâlinde ve İstanbul'a ihcatta bulunan beş yoğurthane mevcuttur. Kalikratya, Celaliye, Kamiloba karyelerinde on milyon "umaca" (kök) bağ mevcut olup üzümler yaş olarak İstanbul'a sevk edildiği gibi şaraphanelerde rakı ve şarap yapılmaktadır. Kazada 18.180 res (baş) koyun vardır. Nüfusu 9.245'tir.

Silivri Kazası

15 köy ve 18 çiftlikten ibarettir. Kaza merkezi berren (karadan) İstanbul'a altmış kilometre ve bahren (denizden) otuz altı mil mesafededir. Kasabanın havası iyidir. Suları umumiyetle kireçlidir. Kasabada yoğurthaneler, un fabrikaları, şarap ve rakı imalathaneleri vardır. Kazada 25.000 res (baş) koyun bulunmaktadır. Kasabanın hayvanat, emtia (ticarette değerli olan bütün mallar) vesair üzerine meşhur olan panayırı her sene eylülün on beşinde kurulur. Kazanın nüfus-ı umumisi 11.154'tür.

Salnamenin devamında hâkim, müftü, mal müdürü, savcı gibi kamu görevlilerinin isimleri sayılmıştır. Çatalca vilayetinin valisi olarak bu tarihte Behçet Bey'i görüyoruz ki daha önceki sayfalarda kullandığımız bazı belgelerde adı geçiyordu. Büyükçekmece Kaymakamı Şerif Bey, Silivri Kaymakamı Mesud Bey görev yapmıştır.

1900'lü yıllarda İskele'den Silivri'ye bir bakış. Günümüzde burada Atatürk Büstü, Olta Restaurant ve iskele bulunuyor. (Yılmaz Kandemir Arşivi)

Çatalca'nın Vilayet Olması ve Vilayetliğinin Kaldırılmasıyla İlgili Kararnameler

Çatalca 21.01.1339 (1923) tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'et-i Reisi ve İcra vekillerinin imzalarının olduğu kararname ile vilayet yapılmıştır. Söz konusu kararnamede şu şekildedir:

> 4.11.1338 [4 Ocak 1922) tarihli talimatnamede Üsküdar, Beyoğlu ve Çatalca Mutasarrıflıklarının İstanbul vilayetine bağlı olarak idare edileceği yazmasından dolayı bugüne kadar Çatalca Mutasarrıflığı bu şekilde idare edildiği ancak İstanbul'a bağlı bulunan Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıklarına ait işler ile vilayetin işleri artmış olduğundan idare değişikliğine kadar esasen müstakil olarak tanınmış ve o şekilde vilâyet genel meclisi seçilmiş olan Çatalca sancağının eskiden olduğu gibi bağımsız olarak idaresi gerekli olduğuna dair İçişleri Bakanlığı'nın 19 Kânunusani 1339 [19 Ocak 1923] tarihli toplantısı ile Bakanlar Kurulu'nun 23.1.1339 [23 Mart 1923] tarihli toplantısında kabul edilmiştir."[106]

Kanaatimizce bu kararın il olmak kararnamesinde gösterilen sebep dışında (vilayetin işleri artmış olduğundan) daha önce de yorumladığımız gibi mübadele ile ilgisi vardır. Bu kararname ile Çatalca, Büyükçekmece ve Silivri bölgesindeki Rumların gidişinin önü açılmıştır. Yunanistan elinden geldiği kadar fazla Rum'un mübadele dışı kabul edilen İstanbul bölgesinde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Türkiye ise İstanbul'un hemen bitişiğinde epey sayıda Rum köylerinin olduğu bu bölgeyi de Rumlardan arındırmak istiyordu.

Nitekim yeniden sancak yapılan Çatalca'nın vilayetliği üç yıl sürmüştür:

> 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 numaralı teşkilat-ı mülkiye kanunu gereğince kazaya çevrilmiş olan Çatalca, Gelibolu, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan ve Dersim vilayetleri meclis-i umumilerinin, idare-i umumiye-i vilayat kanun-ı muvakkatinin yüz yirmi beşinci maddesi hükümlerine uygun olarak feshedilmesi Dâhiliye Vekâleti'nin 6 Temmuz 1926 tarih ve 6716/296 (umur-ı Mahalliye) numaralı tezkiresiyle gerçekleşen teklifi üzerine, İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 21 Temmuz 1926 tarihli toplantısında tasvip ve kabul olunmuştur."[107]

21 Temmuz 1926 tarihli toplantının ve alınan kararın altında Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ve Bakanlar Kurulu imzaları vardır.

1926-1927 Devlet Salnamesi'nde vilayetliği kaldırılan Çatalca'nın kaza olarak yer aldığını görüyoruz. Mülki ayrıma göre Çatalca; Büyükçekmece, Silivri, Hadımköyü ve Istranca nahiyelerini içine alan kaza statüsündedir ve nüfusu diğer ilçelerle birlikte aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.[108]

Tablo 5: 1926-1927 Devlet Salnamesinde İstanbul'un ve Kazalarının Nüfusları

Kazası	Müslim zükur	Müslim inas	Toplam	Gayrimüslim zükur	Gayrimüslim inas	Yekûn	Umumi yekûn
İstanbul	198302	151038	*350240*	59364	50176	109440	**459680**
Bakırköy	21663	5895	*27558*	6343	2861	9204	**36762**
Çatalca	**24.537**	**22.759**	47.296	**456**	**484**	**940**	**48.236**
Adalar	1878	972	*2850*	4275	4328	8603	**11463**
Beyoğlu	91751	57680	*149431*	85819	72345	158164	**307595**
Üsküdar	67489	60406	*127894*	23559	21140	44689	**172583**
Şile	6069	6603	*12662*	0	0	0	**12662**
Toplam	**411.689**	**305.353**	**717.931**	**179.816**	**151.334**	**331.040**	**1.048.981**

106 BCA., 030_18_01_01_6_46_19_2 [1], 23.01.1339.

107 BCA., 030_0_18_01_01_020_45_007_2[1], 25 Temmuz 1926.

108 T.C. 1926-1927 Devlet Salnamesi, İstanbul vilayeti, s. 606.

Çatalca 1930'lu yılların başı. (Oktay Güldüren Arşivi)

1927 yılı nüfus sayımına göre oluşturulan tablodan anlaşılıyor ki 456'sı gayrimüslim erkek, 484'ü gayrimüslim kadın olmak üzere kaza topraklarında 940 gayrımüslim unsur kalmıştır. 24.537'si Müslüman erkek, 22.759'u Müslüman kadın olmak üzere az sayıdaki gayrimüslimlerle beraber kazanın genel nüfusu ancak 48.236'yı bulabilmektedir.

28 Teşrinievvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri Geçici Rakamları'nda Çatalca 23.926 kadın, 26.686 erkek olmak üzere toplamda 50.612 olarak görünüyor.[109] 1915 sayımına esas olan 1914 yılındaki fiilî sayımda ise[110] 44.417'si erkek, 35.678'i kadın olmak üzere 80.095 nüfus Çatalca'da yaşamaktaydı. Hem bölgeden giden Ortodoks mübadilleri hem de gelen Müslüman mübadilleri dikkate aldığımızda Çatalca bölgesi 29.483 nüfus kaybı yaşamıştır.

Çatalca Livasına Ait Mübadele Öncesi Son Sayımı Gösterir Tablolar

1915'te yani savaş yıllarında imparatorluğun daha çok Anadolu ve Doğu Trakya kısmında kısmen tespit edilebilen nüfusuna göre Çatalca bölgesinde (mübadeleden önce) etnik yapıyı da yansıtan aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibi bir nüfus yapısı vardı ki bu nüfus sayımı Osmanlı'nın son nüfus sayımı olmuştur. Bu kayıtlar, incelediğimiz bölgeyi köyleriyle beraber aydınlatması açısından çok önemlidir.

Tablo 6: Hrt [Harita Fonu] No: 1944 [H.1332 / M. 1914] Müstakil Çatalca Livası

Kaza	Zükur (Erkek)	İnas (Kadın)	Yekûn (Toplam)
Çatalca	13.060	11.121	24.181
Büyükçekmece	6.991	6.052	12.973
Silivri	11.925	11.003	22.928
Terkos Nahiyesi	8.441	7.502	15.943
Yekûn	**40.417**	**35.678**	**76.025**

109 28 Teşrinievvel 1927, *Umumi Nüfus Tahriri Muvakkat Rakamlar*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Türkiye Cumhuriyeti Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı'ndan. (Geçici tahrir neticeleri nüfus-ı hazireye yani 28 teşrinievvel 1927 Cuma günü sabahı her mevkide bilfiil hazır bulunan nüfus mevcuduna göre tertip ve cem edilmiştir.)

110 1915 sayımı, Osmanlı'nın son nüfus sayımıdır genel nüfus sayımı olmaktan ziyade özellikle Anadolu ve Trakya topraklarında yaşayan gayrimüslim nüfusu tespit etmeye yönelik bir çalışmadır. Mübadeleden hemen öncesini yansıtması açısından önemlidir.

Tablo 7-A: Büyükçekmece Kazası ve Köyleri*

Kaza	Hane cedid	İslam atik	İslam cedid	Rum atik	Rum cedid	Ermeni atik
B.Çekmece	409	1.057	1.077	781	665	7
Kalikratya	471	13	13	2.226	2.240	4
Çöplüce	94	3	6	525	523	1
Kumburgaz	46	2	2	633	540	-
Pathros/Kamiloba	150	1	2	725	701	-
Şahtroş/celaliye	437	23	19	2.008	1.986	-
Poloya	136	11	11	619	588	-
Arnavud-ı Sagir	53	-	-	233	226	-
Mencegre	12	5	5	59	46	-
Papasbergos/Ahmediye	18	158	126	3	3	-
Bahşayiş	25	207	177	9	3	-
Anarşa/Gürpınar	193	89	91	814	814	-
Gardan/Kavaklı	67	-	-	321	358	1
Kalyos	111	14	14	522	588	-
Tarakanya	40	208	208	7	7	-
Ekşinoz	30	142	143	5	5	-
Bucdar	43	139	147	5	20	1
Ömerli	43	190	204	-	-	-
Moha	-	409	370	3	6	-
Karağaç	34	184	177	4	4	-
Çakmaklı	55	241	272	3	3	-
Yekûn	**2.467**	**3.096**	**3.064**	**9.505**	**9.326**	**14**

* BOA, DH.EUM.KLU., 9/37, 5 Ağustos 1331 (18 Ağustos 1915). [Not: Burada "atik" yani eski nüfus sayımını "seferberlik öncesi"ni, "cedid" ise "seferberliksonrası"nı yani 1915'teki son nüfus sayımını anlatan ifadelerdir. Büyükçekmece'de Yahudi nüfus yoktur.]

Ermeni cedid	Bulgar atik	Bulgar cedid	Kıpti atik	Kıpti cedid	Yekûn atik	Yekûn cedid
10	16	16	88	101	1.949	1.869
4	6	6	-	-	2.249	2.263
1	-	-	2	2	529	536
-	-	-	2	2	637	544
-	-	-	8	-	734	703
-	-	-	35	35	2.066	2.040
-	1	1	-	-	631	600
-	1	1	-	-	234	227
-	1	1	-	-	65	52
-	-	-	-	-	161	129
-	-	-	-	-	216	180
-	5	5	-	-	908	910
1	6	5	-	-	328	364
-	1	1	-	-	537	604
-	-	-	8	-	208	224
-	-	-	-	-	147	148
4	133	121	-	-	278	298
-	-	-	-	-	190	204
-	-	-	1	-	415	374
-	-	-	-	-	188	201
-	-	-	-	-	244	375
20	**170**	**157**	**144**	**140**	**12.914**	**12.845**

Büyükçekmece kazası yekûn cetveli

Milliyet	Atik (Eski)	Cedid (Yeni)
İslam	3.060	3.064
Rum	9.508	9.224
Ermeni	14	20
Yahudi	-	-
Bulgar	170	173
Kıptı-i gayrimüslim	133	138
Ceman yekûn	**12.885**	**12.619**

Tablo 7-B: Silivri Kazası ve Köyleri

Kaza-köyler	Hane cedid	İslam atik	İslam cedid	Rum atik	Rum cedid	Ermeni atik
Silivri	1.160	1.780	1.323	2.045	1.612	929
Akviran	150	564	714	-	-	-
Bekirli	74	498	349	-	-	-
Çavuşlu	134	866	738	-	-	-
küçükkılınçlı	40	307	183	-	-	-
Yapağçe	31	129	124	-	-	-
Ali Paşa	86	700	403	-	-	-
Gelevri	68	403	231	-	-	-
Kurfallı	130	208	177	692	433	-
Fener	633	-	-	2.672	2.680	-
Bigados	488	-	-	2.498	2.274	-
Çanta	829	-	-	3.665	3.477	-
Sinekli	22	-	110	-	-	-
Cüce sekban seymen	116	-	581	-	-	-
Köstemir	1	-	-	-	-	-
Yekûn*	**3.962**	**5.455**	**4.933**	**11.572**	**10.476**	**929**

* Silivri merkez kasabasında (18 Ağustos 1915 nüfusu itibarıyla) tabloda yer almayan Bulgar eski nüfusu 2476, Bulgar yeni nüfusu 1'dir. Balkan Savaşı sonrası Silivri'deki Bulgarlar gitmek zorunda kalmıştır. Yahudiler sadece merkezde yaşamaktadır. 1915 sayımında nüfusları 1758'den 1469'a düşmüştür. ["Bul.", "Bulgar"dır ve Bulgar köylerini göstermektedir; "Yah.", "Yahudi'dir.]

Ermeni cedid	Bulgar atik	Bulgar cedid	Kıpti atik gayri mülim	Kıpti cedid gayri müslim	Yekûn atik	Yekûn cedid
792	1.758 Yah.	1.469 Yah.	370	108	6.882	5.304
-	670	-	-	-	1.234	714
-	-	-	-	-	498	349
-	242 Bul.	-	-	-	1.108	738
-	-	-	-	-	307	183
-	-	-	-	-	129	124
-	-	-	-	-	700	403
-	-	-	-	-	403	231
-	-	-	-	-	900	610
-	-	-	-	-	2.672	2.680
-	-	-	-	-	2.498	2.274
-	-	-	-	-	3.665	3.477
-	682 Bul.	-	-	-	682	110
-	727 Bul.	-	-	-	727	581
-	155 Bul.	1	-	-	155	1
792	**1758 Yah+2476 Bul.=4.23**	**1469 Yah.+ 1 Bul.= 1470**	**370**	**108**	**22.560**	**17.779**

Silivri kazası yekûn cetveli

Milliyet	Atik	Cedid
İslam	5.455	4.933
Rum	11.572	10.476
Ermeni	929	792
Yahudi	1.758	1.469
Bulgar	2.476	1
Kıbti-i gayrimüslim	370	108
Cümle yekûn	**22.560**	**17.779**

Tablo 7-C: Çatalca ve Köyleri

Kaza-köyler	Hane cedid	İslam atik	İslam cedid	Rum atik	Rum cedid	Ermeni atik
Çatalca	752	1.742	1.577	1.464	1.473	50 Erm+8 Yah.
İnceğiz	86	457	376	-	-	-
Kabakça	79	366	371	-	2	-
Ayazma-ı Görün?	16	81	67	-	-	-
Subası	65	288	276	-	-	-
Halife? Haliga	59	331	287	-	-	-
Yenice-i Dağ	96	418	394	-	-	-
Orhanlı	53	203	217	-	-	-
Kızılcali	49	234	220	-	-	-
Nakkas	136	601	662	-	-	-
Hadim K.	78	232	451	-	23	-
İzzettin	136	698	501	-	-	-
Çakıl	246	-	-	1.043	1.026	-
Yenice-i Rum	165	-	-	856	737	-
Sürgün /Orta K.	413	-	1	1896	1933	-
Kadı K	151	-	-	751	792	-
Elbasan	111	-	-	420	518	-
Akalan	133	-	-	677	618	-
Ermeni (İhsaniye)	112	-	-	594	590	-
Oklağıoklal	125	-	-	619	558	-
Kestanelik	221	-	-	1.059	1.049	-
Terkosa Bağlı Köyler						
Boyalık	96	411	450	-	14	-
Baklalı	62	285	328	-	-	-
Dayehatun **Bul.**	118	-	530	-	-	-
Deliyunus **Bul.**	47	-	194	-	-	-
Balabanburnu	90	370	382	-	-	-
Terkos	95	-	395	-	2	-
Karaburun	42	163	208	-	-	-
Mirahor / **Bul.**	84	-	340	-	-	-
Boğluca	32	116	100	-	-	-
Hacı P(M)Aşalı	18	80	90	-	-	-
Yekûn	**3.966**	**7.076**	**8.417**	**9.379**	**9.335**	**50 Erm+8 Yah.**
Haraççı	107	513	455	-	-	-
Sazlıbosna	114	465	471	-	3	-
Cilingir	29	134	134	-	10	-
Dursun	59	345	332	-	-	-
Yassıviran	83	368	375	-	-	-
Ayazmı-ı Rum	125	-	3	516	541	-
Arnavud	235	-	-	1.036	1.079	-
Boğaz köy	419	-	-	1.827	1.926	-
Yeni köy	222	-	-	903	986	-
Karaça Köy` Nahiye	399	388	593	1.254	659	-
Karamandere	47	183	196	-	-	-
Yaylacıkkurt	9	33	30	-	-	-
Alaton/Aydınlar	54	338	297	-	-	-
Istranca	589	129	2277	4.543	4	-
Hallaccı	45	226	227	-	-	-
Cavırdere	90	480	452	-	-	-
Sayalar	82	419	374	-	-	-
Danamandıra	87	405	382	-	-	-
Gümüşpınar	52	272	256	-	-	-
Podima	67	-	215	866	57	-
Ormanlı	147	645	626	-	-	-
Hisarbeyli	46	228	191	-	-	-
Tarafa/Örencik	64		266	-	-	-
Sivas/Basak	47	222	226	-	-	-
Celeb	117	-	-	566	622	-
Çiftlik	215	-	-	1.058	1.088	-
Belgrad	50	-	44	459	147	-
Lazari	85	-	-	441	436	-
Terkos Seyyar Kıptileri	-	361	114	-	-	-
Yekûn	**7.651**	**13.230**	**16.953**	**22.848**	**16.893**	**50 Erm.+8 Yah**

* Karacaköy'den sonraki köyler, Karacaköy nahiyesine bağlıdır. "Erm.", "Ermeni", "Müs. " Müslümanın kısaltmasıdır. Yerleşik Kıptiler Hristiyandır, seyyar Kıptiler [Ör: "Terkos seyyar Kıptileri"] Müslümandır.

Ermeni cedid	Bulgar atik	Bulgar cedid	Kıpti atik	kıpticedid	Yekûn atik	Yekûn cedid
38 Erm+ 28 Yah.	-	-	-	-	3.264	3.114
-	-	-	-	-	457	376
3 Erm+1 Yah.	-	-	-	-	366	377
-	-	-	-	-	81	67
-	-	-	-	-	288	276
-	-	-	-	-	331	287
-	-	-	-	-	418	394
-	-	-	-	-	203	217
-	-	-	-	-	234	220
-	-	-	-	-	601	662
1 Erm+ 4 Yah.	-	-	-	-	232	479
-	-	-	-	-	698	501
-	-	-	-	-	1.043	1.026
-	-	-	-	-	856	737
-	-	-	-	10	1.906	1.944
2	-	-	-	-	751	794
-	-	-	-	-	420	518
-	-	-	-	-	677	618
-	-	-	-	-	594	590
-	-	-	-	-	619	558
-	-	-	-	-	1.059	1.049
-	-	-	-	-	411	464
-	-	-	-	-	285	328
-	738	-	-	-	738	530
-	371	-	-	-	371	194
-	1	-	-	-	370	382
-	502	40	-	-	502	437
-	-	-	-	-	163	208
-	446	-	-	-	446	340
-	-	-	-	-	116	100
-	-	-	-	-	80	90
44 Erm+33 Yah.	**2.057**	**40**	**-**	**10**	**18.570**	**17.877**
-	-	-	-	-	513	455
-	-	-	-	-	465	474
-	-	-	-	-	134	144
-	-	-	-	-	345	332
-	-	-	-	-	368	375
-	-	-	-	-	516	544
-	-	-	-	-	1036	1079
-	-	-	-	-	1827	1926
-	-	-	-	-	903	986
-	-	-	-	-	1642	1252
-	-	-	-	-	183	196
-	-	-	-	-	33	30
-	-	-	-	-	338	297
6 Yah.	-	-	-	-	4.672	2.287
-	-	-	-	-	226	227
-	-	-	-	-	480	452
-	-	-	-	-	419	374
-	-	-	-	-	405	382
-	-	-	-	-	272	256
-	-	-	-	-	866	272
-	-	-	-	-	645	626
-	-	-	-	-	228	191
-	990	-	-	-	990	266
-	-	-	-	-	222	226
-	-	-	-	-	566	622
-	-	-	-	-	1.058	1.088
-	-	-	-	-	459	191
-	-	-	-	-	441	436
-	-	-	-	-	361	114
44 Erm+39 Yah.	**3.047**	**40**	**-**	**10**	**39.193**	**33.977**

Çatalca kazası yekûn cetveli

Milliyet	Atik	Cedid
İslam	13.130	16.953
Rum	22.848	16.891
Ermeni	50	44
Yahudi	8	39
Bulgar	3.047	40
Kıpti-ı gayrimüslim	-	10
Ceman yekûn	**39.193**	**33.979**

Kemal H. Karpat'ın çalışmasında,[111] Çatalca Müslüman nüfusu 13.034, Rum nüfusu 16.984, diğer unsurlarla birlikte toplam nüfus 30.165 olarak görünüyor. Burada Müslüman nüfus bizim kendi kullandığımız belgede (BOA, DH.EUM.KLU 9/37, 5 Ağustos 1331 /18 Ağustos 1915) "atik" (eski) olarak yani seferberlik öncesi eski nüfus olarak 13.130, "cedid" (yeni) olarak 16.953'tür. Hristiyan nüfus ise "atik" olarak 22.848, "cedid" nüfus olarak ise 16.891 olarak görünüyor.

Bölgede yaşayan diğer unsurlarla birlikte "atik" Çatalca nüfusu 39.083 iken "cedid" Çatalca nüfusu 33.977 olarak görünüyor. Yani Karpat'ın kullandığı tabloda bazen "atik", bazen "cedid" nüfus kullanılmış. Mesela Çatalca'da "atik" (eski) 3.047 olan Bulgar nüfusu Karpat'ta geçmiyor, "cedid" (yeni) Bulgar nüfusu olan 10 rakamını görüyoruz sadece. Buna göre (bizim verdiğimiz atik/cedid nüfus yapısına göre) Çatalca'nın Müslüman nüfusu 3.823 kişi artarken Rum nüfusu 5.957 kişi azalmıştır. 3.047 olan Bulgar nüfusu ise 40'a inmiştir. Mesela Silivri'de 2.476 olan Bulgar nüfus 1'e inmiştir.

K. Karpat'ta Terkos nahiyesi ve köyleri nüfusunu ayrıca göremedik. Çatalca Mutasarrıflığı'nın hazırlayıp Dâhiliye Vekâleti'ne sunduğu belgede Terkos ve köyleri 15.943, Silivri ve köyleri 22.928, Büyükçekmece ve köyleri 12.973, Çatalca ve köyleri 24.181 olmak üzere toplamda 76.025 olarak gözüküyor. Çatalca toplamı Karpat'ta 59.756 olarak verilmiş. Karpat'ın almadığı Terkos ve köylerini de Çatalca nüfusuna katarsak 75.699 rakamı çıkar ki bu da bizim belgemizde ulaştığımız Çatalca'nın nahiyeleri ve köyleriyle birlikteki toplam nüfusuna yakındır. Kurtuluş Savaşı ve mübadele sürecine girmeden önce demografik yapı bölgede böyleydi. Mübadeleden sonraki nüfusun ne olduğunu daha önceki sayfalarda 1925-1926 ve 1926-27 Devlet Salnamesi kayıtlarına dayanarak vermiştik.

Son Söz

Mübadele, karşılıklı olarak yüz binlerce insanın hayatını etkilemiş büyük bir hadisedir. Bunu anlamaya çalışmak, her iki toplum için de olumlu sonuçlar ortaya koyacaktır. Şu gerçeğe yürekten inanıyorum: İnsanların acılarının birbirinden farklı, eksik veya üstün yanı yoktur. Acı, elbette her yerde acıdır sadece sebep-sonuç ilişkisini iyi kurmak gerekir.

Ecdadımızın yaşadığı acılardan yola çıkarak diyorum ki; savaşlar, kıyımlar sebebiyle kimse yurdundan olmasın. Günümüzde yaşanan tüm olumsuzluklara karşın yine de barışını koruyabilen bir dünya dileğimi yineliyorum. Yaşıyorsak ve gerçekten insanoğluysak bu umudu daha güçlü yeşertmekten başka yolumuz yok. Yeniden insan olmaya ve birbirimizi gerçekten anlamaya çalışmaktan başka bir seçenek göremiyorum.[112]

Osmanlı Türkçesi metinlerinin çevrilmesindeki emeği ve desteği için Osmanlı Arşivi uzmanı, araştırmacı-yazar Levent Kürşat Kırca'ya ayrıca çok teşekkür ederim.

111 Kemal H. Karpat (Nisan 2003): *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları s. 222-223.

112 İhsan Tevfik, "...*Mübadele*", s. XXII

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri[113]

Yararlanılan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Fon Adları

TFR.I.SL: Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı

A. MKT. MHM: Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi

DH.EUM.AYŞ: Dahiliye Nez. Emniyet-i Umumiye Asayiş Kal. Evrakı

DH.-İUM: Dahiliye Nez. İdare-i Umumiye Evrakı

DH.EUM.SSM: Dahiliye Nez. Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kal.

DH.EUM.KLU: Dahiliye Nez. Emniyet-i Umumiye Kal. Umumi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

Salnameler

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-26

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-27

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Tanin

Vakit

Başvuru Eserleri (Kitap, makale, yıllık, istatistik çalışmaları, tablolar, fotoğraflar)

Makaleler

Sayar, Ahmet Güner (Ekim 2003). "İlk İktisat Mualliimi Serendi Arşizen", *İst. Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. dergisi* no: 29

Geray. Cevat (1970): "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi dergisi*, c. 3.

Çanlı, Mehmet (Ekim 1994): "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi", *Tarih ve Toplum dergisi*.

Önder, Selahattin (1991): "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi dergisi*.

Yıllıklar, İstatistikler

İstatistik Yıllığı, Ankara 1928, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Cilt: 1, s. 42-45

Umumi Nüfus Tahriri Muvakkat Rakamlar, Ankara, 1927, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Türkiye Cumhuriyeti Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı

Kitaplar

Aghatabay, Cahide Zengin (Mayıs 2007): *Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu (1923-1930)*, İstanbul,: Bengi Kitap Yayınları, 1. basım

Ağanoğlu, Yıldırım (Kasım 2001): *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 1. Baskı.

Akalın, Hakkı (2000): *Ege'de Bahar, Gül mü Diken mi*, Ankara : Ümit Yay.

Andonyan, Aram (Temmuz 1999): *Balkan Savaşı*, İstanbul: Aras Yay.

Arı, Kemal (Mart 2008): *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-25)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Arı, Kemal (2008): *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, -Lozan'dan Kabotaj'a-*, İzmir : Deniz Ticaret Odası Yayınları, No: 2.

Armaoğlu, Fahir, Prof. Dr. (Nisan 2012): *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları,18. Baskı.

Atuner, Mehmet Esat (Çev.) (1937): *"Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bitaraf Azaların Hakem Kararları)*, Ankara.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele I*, Ankara: TTK, 1987.

Cemal Paşa, Haz. Metin Martı (1996): *Hatırat*, İstanbul: Arma Yay.

Cumalı, Necati (Nisan 1998): *Makedonya 1900* , İstanbul: Çağdaş Yay.

Erdal, İbrahim (Haziran 2006): *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, (1923-1925) İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. baskı,

Eroğlu, Prof. Dr. Hamza 1982: *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul: MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi.

Geray, Cevat (1962): *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı*, (1923-1961), Ankara: Ajans-Türk

113 Yararlanılan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA] ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA] belgelerinin fon adları, kodları ve numaraları ayrıntılı olarak metin altlarında yer alan dipnotlarda verilmiştir.

Matbaası.

Halaçoğlu, Ahmet (2014): *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK.

Karpat, Kemal H. (2003): *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri" (1830-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mc Carthy(1998): Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar, Osmanlı Anadolusu'nda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, (Çev.Bilge Umar), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Menteşe, Halil (1986): *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

Meray, Seha L. (Çev.), *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no: 348, *Takım: II, Cilt: 2.*

Nayır, Yaşar Nabi (Ağustos 1999): *Balkanlar ve Türklük*, İstanbul : Cumhuriyet Yay.

Pavlidis, Antonios(1997): *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi"* (1918-1930), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Tevfik, İhsan (2014): *İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1. Baskı.

Uzer, Tahsin (1987): *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara: TTT Basımevi

Zarzonis, Giorgos & Giannis (2006): *Prefecture Of Kozani*, Selanik: Zarzoni Editions

Mimar Sinan'ın doğduğu evin de bulunduğu Ağırnas kasabasında yer alan yer altı şehrinden bir bölüm.

MİMAR SİNAN'IN KÖYÜ AĞIRNAS VE MÜBADELE

Prof. Dr. Suat ÇABUK*

MİMAR SİNAN'A KADAR AĞIRNAS VE KORAMAZ VADİSİ

Ağırnas, Osmanlı mimarisinin şaheserleri sayılan eserlere imza atmış Mimar Koca Sinan'ın doğduğu köyün adıdır. Ağırnas, Kayseri'nin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kapadokya yerleşim düzeninin esaslarından birini oluşturan yeraltı oyma mekânlarına sahip özgün bir yerleşimdir.

Ağırnas köyünün içinde bulunduğu Koramaz Vadisi'nde (bazı kaynaklarda Ağırnas Vadisi) yamaçlar tüf denilen açık kırmızı tonda, yumuşak dokuda kayalarla kaplıdır. Bu yumuşak kaya doku, zamanla insanlar tarafından oyularak ve birbirlerine dehlizlerle bağlanarak benzerlerine Ürgüp ve Avanos çevresinde rastlanan, büyük bir yer altı kenti meydana getirilmiştir.

Yer altı kentleri, milattan sonra 50 yılından itibaren Kapadokya'da yayılan Hristiyan inancına sahip ilk toplulukların, putperest Romalıların zulmünden saklanmak için inşa ettikleri mekânlar olarak düşünülmektedir. Bizans döneminde köyün adının "Agioi Anargyroi" veya "Anargyrasio" olarak adlandırılması da Hristiyan inancının bir yansımasıdır. Bununla birlikte, mağaraların Hristiyanlık öncesinde de kullanıldığına dair bulgular vardır.

* Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü suatcabuk@nku.edu.tr

Öte yandan Ağırnas isminin, Luvi dilinde sunak yeri anlamına (Umar, 1993) gelmesi de Hristiyanlık öncesi bir tarihinin olduğuna işaret etmektedir. Asur ticaret kolonileri ve Hititler dönemlerinde bölgedeki en önemli kaleli kent Kaneş (Kültepe Höyüğü) olup Ağırnas'a yaklaşık 5 km mesafededir. Ağırnas'tan yola çıkıp Koramaz Vadisi boyunca yaya olarak hareket eden biri, birkaç saate Dimitre, Vekse, Isbıdın köyleri üzerinden Kaneş kentine ulaşabilirdi.

Nitekim döneminin ekonomik başkenti sayılabilecek Kaneş kentine bu kadar yakın olan, su kenarı olması nedeniyle vadisinde ve taraçalarında sulu tarım yapılabilen, kolay işlenen taş malzeme için sınırsız taş ocaklarına sahip Ağırnas köyünün o dönem yerleşilmemiş bir yer olması düşünülemez. Köyün taş ocakları, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da yoğun olarak kullanılmıştır.

Kayseri'de Koramaz çevresi bir süre Dulkadiroğulları elinde kalmış, bazı dönemlerde de Karamanoğullarının eline geçmiştir. Osmanlı döneminde Kayseri Sancağı Koramaz Nahiyesi'ne bağlı olan Ağırnas'a ilişkin günümüze ulaşan en eski belge 1484 tarihli tapu tahrir defteridir. 1484 tarihli tahrir defterine köyde devletten tımar yetkilisi 3 Müslüman ve 62 Ortodoks nefer kaydedilmiştir. Dolayısıyla Ağırnas'ın 65 neferi ve 45 avarız hanesi vardır (İnbaşı, 2009a: s. 46) ve bir neferin 3,5 nüfusa karşılık geldiğinden hareketle, köyde vergiden muaflar hariç yaklaşık 228 kişinin yaşadığı

anlaşılmaktadır. Bir sonraki sayım 1500 yılında gerçekleşmiş olup bu tarihli tapu tahrir defterinde Ağırnas'ta nefer sayısı 89'a, avarız hanesi sayısı 56'ya yükselmiştir (İnbaşı, 2009b: s. 98). Müslüman nefer sayısı bu sayımda aynı kalırken köyün nüfusu yaklaşık 311'e yükselmiştir.

Ağırnas'a 1570 tarihli tapu tahrir defterinde ise 4 Müslüman ve 115 gayrimüslim nefer kayıtlıdır. Köyün nüfusu yaklaşık 417'dir. Eldeki son sayımı belgesi 1584 yılına aittir ve defterinde 5 Müslüman ve 186 gayrimüslim nefere yer verilmiştir (Özbek, vd. 2020, s. 39). Nüfus, bu sayım yılında yaklaşık 669'a ulaşmıştır. Bu yönüyle 100 yıllık bir zaman diliminde köyün nüfusu yaklaşık 228'den 669'a yükselerek üç katına çıkmıştır. Dolayısıyla Ağırnas, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Kayseri sancağının kalabalık köylerinden biri durumuna gelmiştir.

Ağırnaslı Mimar Sinan Kimliği

Mimar Sinan'ın devşirilme süreci üzerinden yapılan araştırmalar (Uzunçarşılı, 1988: s. 20-21) ile hatıralarını kaleme aldırdığı *Tezkiretü'l Bünyan (Saatçi,* 2005) adlı eser üzerinden yapılan incelemeler, Yavuz Sultan Selim'in padişah olduğu sıralarda, genç yaşta devşirildiğini göstermektedir. Bu düşünceden hareketle, 1490-1500 yılları arasında doğduğu ve 1512-1515 yılları arasında Kayseri Ağırnas'tan İstanbul'a götürülerek devşirildiği sonucuna varılmaktadır. Nitekim erken Cumhuriyet döneminde, Ağırnas'a kadar giderek yerinde araştırmalar yapan Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan da Mimar Sinan'ın 1490 doğumlu olduğunu ve 22 yaşında devşirildiğini ileri sürmüştür (İnan, 1968: s. 10).

Baba adı, *Tezkiretü'l Bünyan* ve diğer kayıtlarda Abdülmennan olarak geçmektedir. Abdülmennan, Osmanlı döneminde devşirmeler ve din değiştirip Müslümanlığa geçenlere, baba adı olarak verilen sembolik bir isimdir. Nitekim 1484 ve 1500 yılı tapu tahrir defterlerinde Ağırnas köyünde Abdülmennan isminde bir kayıt bulunmamaktadır. Vakfiyesinde eşinin adı Mihri, şehit olan oğlunun adı Mehmet, kızlarının adları ise Ümmihan ve Neslihan olarak belirtilmiştir (Konyalı, 1948: s. 60).

Tezkiretü'l Bünyan'da Abdülmennan oğlu Sinan'ın devşirilme süreci şu şekilde verilmiştir (Saatçi, 2005: s. 36-38):

> Bu değersiz kul, Sultan Selim Han'ın saltanat bahçesinin devşirmesi olup Kayseri sancağından oğlan devşirilmesine ilk defa o zaman başlanmıştı. Ben de ilk devşirilen oğlanlardanım. Acemi oğlanlar arasından sağlam karakterlilere uygulanan kurallara bağlı olarak kendi isteğimle dülgerliği seçtim.

Mimar Sinan'ın kökeni, uzun yıllardır tartışılmaktadır (Konyalı, İ. H., 1948; İnan, A., 1968; Göyünç, 1985: s. 39; Yakıt, 2021). "Türk mü? Ermeni mi? Rum mu?" tartışmaları sonucunda, Ortodoks olduğu, yazılı belgeler ışığında kabul edilmiştir. Yeni tartışma konusu ise Sinan'ın, Türk kökenli Karaman Ortodoks'u mu, yoksa Rum Ortodoks'u mu olduğu üzerinedir. Oysa tarihe mal olmuş önemli kişilerin kökenleri bu kadar önemsenmemelidir. Mimar Sinan insanlığa kazandırdığı muazzam eserleriyle ölümsüz bir sanatçı kimliğine sahiptir. Nitekim Kayseri ve yakın çevresinde yaşayanların etnik ve dinî yapılarını gösteren 1500 yılına ait haritada da Ağırnas bir Ortodoks yerleşim alanıdır.

Mimar Sinan Osmanlı İmparatorluğu'na mimarbaşı olduktan sonra da Ağırnas'ı ve orada yaşayan akrabalarını unutmamıştır. Mimarbaşı Sinan'ın vakfiyesi (1566-1583 tarihli) incelendiğinde Ağırnas'a kesme taştan çeşme yaptırdığı ve çeşmeye komşu, boyu 260 arşın ve eni 160 arşın olan bir mülk arazisini, çeşmeye gelen hayvanların orada dinlenmeleri için vakfettiği görülür (Ateş, 1988: s. 19). Kardeşinin oğlunu İstanbul'a getirtmiş, Hristiyan iken Müslüman yaptırıp Yeniçeri ocağı içinde Sekban teşkilatına aldırmıştır. Vakfiyesinde yeğeninin kızlarına da aylık bağladığı anlaşılmaktadır (Konyalı, 1948: s. 61).

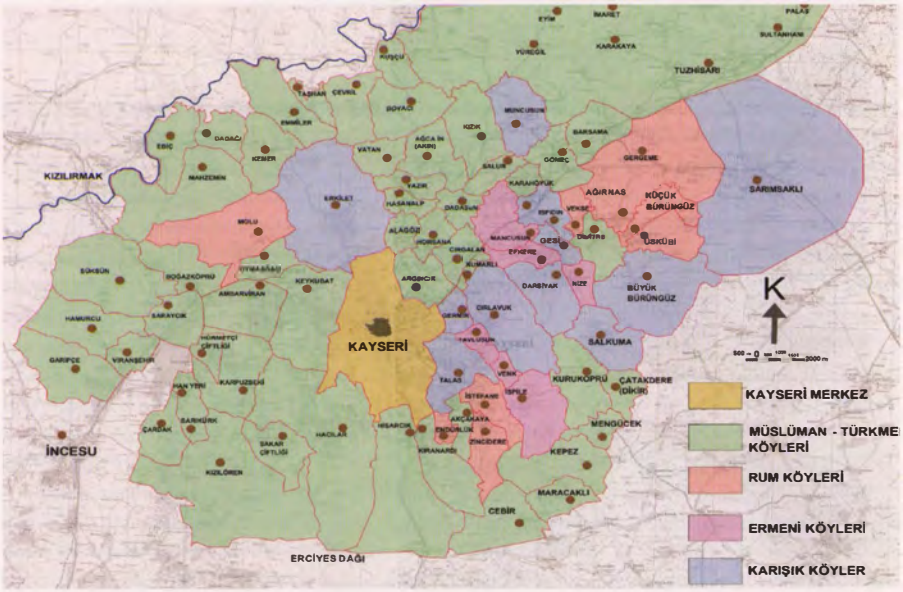

Kayseri ve yakın çevresinde 16. yüzyılın başında etnik ve dini yapı haritası. (Demir ve Çabuk, 2013: s. 100)

19 Mayıs 1571 tarihli bir hükümde ise Mimarbaşı Sinan Ağa'nın kendi köyü olan Koramaz Nahiyesi'ne bağlı Ağırnas köyünde bulunan bir mezranın kendisine temlik olarak verilmesini istediği yazılıdır. Bununla ilgili inceleme yapılması için Kayseri Sancakbeyi ile kadısına bir hüküm gönderilmiştir (İnbaşı, 2000: s. 251). Yine 10 Ocak 1574/17 Ramazan 981 tarihli bir başka hükümde ise "Akdağ Kadısı'na ve Hüseyin Çavuş'a hüküm ki; şimdi hassa mimarlarımın başı mektup gönderip Kıbrıs'a sevki ferman olunan Kayseri halkından, kendi oturduğu Ağırnas adlı köy halkı ve diğer köyde oturan akrabasından, Keçibürüngüz'de Sarıoğlu Düğenci ile Üskübi köyünden Ulise ve Kudişen adlı zımmilerin Kıbrıs'a sürülmekten bağışlanmasını dilemektedir..." şeklinde ifadeler geçmektedir (Konyalı, 1948: s. 41). Bu hükümler ve vakfiyesi ışığında Sinan'ın devşirildiği köy ve akrabaları ile bağını koparmadığı sonucu çıkmaktadır.

Sinan Sonrası Mübadeleye Kadar Ağırnas

Ağırnas'ın Sinan sonrasındaki bilgileri daha çok vergi defterleri üzerinden, kadı sicillerinde geçen ibareler ve davalardan takip edilebilmektedir. İlk resmî kayıt 1834 tarihlidir. Yapılan sayımda 145 Müslüman hane, 28 gayrimüslim hane kayıt altına alınmıştır. Köyde Müslüman toplumun yıllar içinde baskın duruma geldiği söylenebilir. Bununla birlikte yine aynı tarihli Kayseri Rum Metropolitliği kayıtlarında Kayserili Ortodoks yetişkin erkeklerin %70'inin çalışmak ve ticaret yapmak amacıyla kıyı kentlerine gittiğinden bahsedildiği görülmektedir (Pullukçuoğlu Yapucu, 2006). Bu ve bundan sonraki tüm sayımlarda aynı duruma rastlandığından, köyün ve gayrimüslimlerin gerçek nüfus değerlerine ulaşmak artık olanaksızdır. Bununla birlikte 1872 sayımında Ağırnas'ta yaşadığı kayıtlara geçen Ortodokslar ve yaşadıkları sokaklar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ağırnas 1872 Nüfus Kayıtlarına Göre Gayrimüslimler ve Yaşadıkları Sokaklar (Cömert, 2008).

Kınacı Sokağı	***Kilise Sokağı***	***Kumru Sokağı***
Madenlioğlu Aleksan	Arapoğlu Lazari	Kumruoğlu Kosta
Kınacıoğlu Yasef	Yanioğlu Anastas	Talaslı Karakızoğlu Papa Yuvani
Azbarta(?)oğlu Budak	Arapoğlu Yuvan	Karakızoğlu Bedirus
Hafillioğlu Nikol	Bedus Köşkeroğlu Mihal	Şirinoğlu Kiryakü
Sakallıoğlu...	Şiroğlu Kiryakü	Çulcuoğlu Nikol
Kermencioğlu Vasil	Papa İshak keşişoğlu İshak	Şehirli Yuvani
Kabakoğlu kızı Marya	Sevdikoğlu Evrangelis	
Kumruoğlu Binaput	Kara sumaoğlu Ananiye	
	Şiroğlu Karaki	
	Vasiloğlu İbraham	
	Arapoğlu Makzile	
Karagöz Çeşmesi Sokağı	***Bezirhane Sokağı***	***Kıl Sokağı***
İbrahimoğlu Yuvani	Karatıraşoğlu Yakuf	Kıloğlu Vasil
İbrahamoğlu Vasil	Bürüngüzlüoğlu Yuvan	Kıloğlu Suvadirus
Kılıçoğlu Yuvani	Bürüngüzlü Mihal	Arapoğlu Kerimesi Közme
	Azaryaoğlu Hacı Vasil	Arapoğlu Civan
		Kıloğlu Bedirus
Cami Sokağı	***Kayseri Caddesi***	
Kayfecoğlu Andon	Yorgancıoğlu Melbis	

Yaklaşık bir değer vermesi açısından, İngiliz konsolos yardımcısı Lieutenant Bennet'in 1881 tarihli raporuna bakılması faydalı olacaktır (Karpat, 1998). Bennet'in 1880 yılında Kayseri Sancağı'nda yaptığı gözlem, görüşme ve topladığı istatistiki bilgiler ışığında hazırladığı rapora göre Ağırnas köyünde 258 hane vardır. Köyde toplam 698 erkek olup bunların 138'i Ortodoks erkek, 560'ı ise Musluman erkektir. Toplam erkek sayısı 2 ile çarpıldığında yaklaşık köy nüfusunu bulmak mümkündür. Bu rapora 1880 yılında Ağırnas'ta yaklaşık 1396 kişi yaşadığı söylenebilir.

Ağırnas'ın nüfusunun Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve 1923-1924 yılları arasında gerçekleşen mübadelenin ardından ciddi bir düşüşle erken Cumhuriyet'e ulaşması beklenir. Oysa 1935 yılı nüfus sayımında 666 erkek ve 797 kadın olmak üzere toplam 1463 kişinin köyde yaşadığının tespit edilmiş olması dikkat çekicidir. Keza 1880 yılında köy nüfusunun yaklaşık 1396 olması ile 55 yıl sonra 1935 yılında 1463 olarak nüfusun kaydedilmesi, pek çok olumsuzluğa rağmen köyün nüfus büyüklüğünü koruyabildiğini göstermektedir.

Gerek Bennet'in raporunda gerekse Kayseri'yi ziyaret eden yabancı seyyahların notlarında vurgulandığı gibi gayrimüslimler ibadet yaşamları haricinde Türkçe konuşuyordu. Mübadeleyle Yunanistan'a giden Ağırnaslı Ortodoksların ileri yaşta olanları sadece Türkçe konuşuyordu.

Ağırnas, Mimar Sinan öncesi ve sonrasında taş ustalığı, nakkaşlık, bezirhane yağ üreticiliği, boya üretimi, dokumacılık ve halıcılık ile uğraşılan bir köydür. Buğday, arpa, yağ bitkileri üretimi yanında, Koramaz Vadisi'nin verimli teras bahçelerinde üzüm, ceviz, elma ve kayısı yetiştirilmiştir.

Mübadele Süreci ve Kayseri Çevresi

Anadolu'da Yunan istilasını öngören ve Kral Konstantin tarafından başlatılan "Küçük Asya Seferi", Başkomutan Mustafa Kemal önderliğinde verilen Ulusal Kurtuluş Savaşı ile önlenmiştir. İzmir'in alınması sonrası 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması yapılmıştır. Türk zaferi, Anadolu'daki pek çok Rum'un Yunanistan'a bağlanma hayaline ağır darbe vurmuştur. Katliamdan korkan yaklaşık 350.000 Batı Anadolu Ortodoks'u, Yunan ordusu ile birlikte geri çekilerek Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı beklemeden Yunanistan'a göç etmiştir (Akgün, 1986: s. 267-273).

Yunanistan, bu beklenmeyen büyük göç hareketi karşısında çaresiz duruma düşmüştür. Sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Cemiyet, 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında, Türk-Yunan göçmenleri sorununa çözüm bulması için Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir (İpek, 2000: s. 27).

Dr. Nansen, Ankara Hükûmeti ve Yunanistan Hükûmeti ile yaptığı görüşmeler sonucunda zorunlu nüfus mübadelesinin iki tarafın ortak yaklaşımı olduğu sonucuna varmıştır. Lozan Barış Görüşmeleri öncesinde Türk-Yunan nüfus mübadelesinin ilk adımları bu şekilde atılmıştır (Seha, 1969: s. 114-127). İsviçre'nin Lozan kentinde 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan barış görüşmelerinin ilk ele alınan konuları, savaş esirlerinin değişimi ve mübadele sorunlarıdır.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi, aralık ve ocak aylarında Lozan'da yoğun olarak tartışılmış, görüşmeler 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol"ün imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Protokol 19 madde içermekte ve Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyruklular ile Yunanistan'da yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluların 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesini öngörmektedir. Sözleşmenin 19. maddesi, her iki tarafın resmî onayından sonra uygulamanın başlayacağını içermektedir.

Atina yakınlarında, Anadolu'dan Yunanistan'a giden mülteci çocuklar. (Library of Congress)

24 Temmuz 1923 tarihinde ise 4 bölüm 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, TBMM önce 24 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nı kabul etmiş, 25 Ağustos 1923 tarihinde ise 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum halklarının değişimini öngören protokolü onaylamıştır. İki ülkenin onayının tamamlanmasıyla mübadelenin uygulama süreci resmen başlamıştır.

Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından itibaren Türkiye ve Yunanistan'da mübadillerin mal varlığının saptanmasında, kış ve yaz koşullarında taşınmalarında, iaşelerinin sağlanmasında, planlı bir şekilde uygun yerlere yerleştirilmelerinde ve üretici durumuna getirilmelerine yönelik desteklerde ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır. Savaştan yeni çıkmış, bağımsız bir hükûmet olduğu iki ay önce Lozan'da kabul edilmiş, kurumsal yapılanmasını henüz oluşturamamış, yolları bozuk ve bütçesi oldukça sınırlı olan Ankara Hükûmeti'nin, bu durumla karşılaşması normal karşılanmalıdır.

Mübadele sürecinin kurumsal ve hukuksal altyapının oluşturulması amacıyla TBMM'de 13 Ekim 1923 tarihinde "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti" kurulmuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildikten sonra 8 Kasım 1923 tarihinde "Mübadele İmar İskân Kanunu" çıkarılmıştır (Arı, 1990: s. 631).

İlk mübadil kafilesi, 14 Ekim 1923 tarihinde Midilli'den eşyalarıyla yola çıkmış ve Ayvalık iskelesine getirilmiştir. 1923 Kasım ayının ilk haftasına kadar Ayvalık'a 14.250, İzmir'e 2947, İstanbul'a 15.601 mübadil getirilmiştir. Mübadillerin %80'i vapurlarla, %20'si trenlerle Türkiye taşınmıştır. Eylül 1924'te ise mübadele neredeyse tamamlanmıştır (*Cumhuriyet*, 9 Eylül 1924).

11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti lağvedilmiştir. Dönemin İskân Genel Müdürü Ömer Lütfi Bey 12 Ekim 1925 tarihinde, tüm mübadillerin yerleştirildiğini ve üretici konuma getirildiğini açıklamıştır (*Babalık*, 14 Ekim 1925). Dolayısıyla pek çok aksaklık yaşansa da mübadele işi yeni kurulmuş cumhuriyet yönetimi tarafından başarıyla tamamlanmıştır.

Mübadele sonucu Türkiye'ye gelen ve Yunanistan'a giden mübadillerin sayısı tam olarak belirlenememektedir. Sıklıkla kullanılan ise Cevat Geray'ın İskân Genel Müdürlüğü arşiv belgesine dayandırarak verdiği, 1924-1933 yılları arasına ilişkin, Türkiye'ye gelen 380.243 kişi (99.709 aile) rakamıdır (Geray, 1962).

Türkiye topraklarından Ortodoksların zorunlu göçü ise Büyük Taarruz ile başlamış, bazı istisnalar hariç 1924 yılı Kasım ayında tamamlanmıştır. Mübadeleyle giden Ortodoksların sayısı Yunanistan'da 1928 yılında gerçekleşen nüfus sayımı verilerine göre 1.162.742 olarak kayıtlara geçmiştir.

Kayseri'ye ilk mübadil kafilesi, 1923 yılının Aralık ayında 958 kişi olarak gelmiştir. Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarında yoğun kış koşulları nedeniyle yeni mübadil sevk edilmemiştir. Kayseri'ye mübadele ile gelenlerin sayısında da farklı rakamlarla karşılaşılmaktadır. Geray'ın çalışmasında Kayseri'ye yerleştirilen aile sayısı 1.644, kişi sayısı ise 6.150 olarak belirtilmiştir. Bir başka kaynağa göre 3.794 erkek ve 3.486 kadın olmak üzere toplam 7280 mübadil Kayseri'ye yerleştirilmiştir (Önder, 1990: s. 264). Justin McCartly ise Kayseri'ye 6703 kişinin getirildiğini yazmıştır (McCarthy, 1998).

Kayseri'den ayrılan Ortodoksların sayısı ise 3.544'i erkek ve 4.996'sı kadın olmak üzere toplam 8.540'dır. Kayseri'den giden mübadiller Ulukışla-Mersin Limanı üzerinden gemilerle Yunanistan'a ulaşmışlardır. Gelenler de yine aynı yolu izlemişlerdir. Gerek giderken gerekse gelirken hasta olan mübadillerden bazıları gemide ölmüştür. Ölenlerin hastalık yaymaması için denize atılmaları (Söylemez, 2019; s. 2549), mübadele sürecinin acılı anılarından birini meydana getirmektedir.

Ağırnas Köyü ve Erciyes Dağı manzarası.

Kayseri ve Kapadokya çevresindeki Ortodoksların önemli bir kısmı "Biz Türkçe dışında bir dil konuşmayız." ve "Biz sizdeniz, göndermeyin." şeklindeki resmî başvurularına rağmen Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Ege ve İstanbul civarından Yunanistan'a gönderilenler, Yunan milliyetçiliğine sıcak bakmaları nedeniyle, çok fazla ayrımcılıkla karşılaşmazlarken Kapadokya'dan göçen ilk kuşak Ortodoks mübadiller, Yunanistan'da "Turko Sporos" yani Türk tohumu şeklinde sözlü baskılara uğramışlardır (Çetin, 2004).

Diğer taraftan Kayseri ve köylerinden gidenler, Gümülcine ve Selanik çevresine yerleştirilmişlerdir. Yunanistan'a giden mübadillerin geldikleri yere göre topluluklar hâlinde yerleştirilmeleri, cemaat bağının güçlü kalmasını sağlamıştır. Kayseri'de olduğu gibi Yunanistan'da da Türkçe konuşmaya ve Kapadokya kültürünü sürdürmeye devam etmişlerdir.

Kayseri'ye getirilen mübadillerin küçük bir kısmı esnaf ve zanaatkâr, büyük bir kısmı ise Yunanistan'da kırsalda tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan köylülerdir. Kayseri merkezine yerleştirilen 129 hanedeki 509 nüfusa; 127 ev, 46 dükkân, 1.024 dönüm tarla, 80 dönüm bağ ve 77 dönüm meyve bahçesi verilmiştir (Sarı, 2011: s. 64). Diğer ilçe, kasaba ve köylerde de benzer şekilde, Rum ve Ermenilerden kalan sağlam durumdaki ev ve araziler verilmiştir (BCA; 272.12/ 60.166.23).

Kayseri'ye gelen mübadillerin en önemli şikâyetleri toprağın verimsizliğiydi (Arnold ve Biziouras, 2016). Bu durum Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi Bey tarafından 5.11.1924 tarihli meclis konuşmasında da dile getirilmiştir. Hilmi Bey, Kayseri'nin arazisinin tarım için az olduğunu, Kozana'nın çiftçisi yerine Siroz, Drama ve Sırfiçe'nin biraz sermaye sahibi, şehir hayatına alışkın olan, zanaat ve ticaret erbabından mübadillerin buraya yerleştirilmesinin doğru olacağını savunmuştur. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey 27.10.1924 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada, Kayseri ve Niğde çevresinde boş durumda ve oturulabilir çok sayıda konut olduğu halde, yeterli tarım arazisi olmadığı hususu dikkate

alınarak, az sayıda mübadilin gönderildiğini ifade etmiştir (Selçuk, 2011: s. 249).

Elbette Yunanistan'dan gelen mübadiller ile yerli Anadolu halkı arasında kimi yerlerde toplumsal sorunlar yaşanmıştır. Türkçe bilmeyen mübadillerin olduğu bir ortamda, yerel halkın gerginlik anlarında mübadillere "gavur tohumu" ifadesini kullanmaları birinci kuşak için oldukça yaralayıcı olmuştur. Feke kazasına yerleştirilen mübadiller, Develi'de yaşayan Şark mültecileri tarafından sürekli rahatsız edilmişler. Ankara'dan Develi Kaymakamlığı'na yazılan bir emirde sorunun acilen çözülmesi istenmiştir (Sarı, 2011: s. 67).

Mübadele Sonrası Ağırnas'a Gelen Müslümanlar ve Ağırnas'tan Giden Ortodoks Hristiyanlar

Türkiye'ye getirilen mübadiller, çoğunlukla Ortodoks mülklerinin ve biraz da Ermeni mülklerinin bulunduğu şehirlere ve köylere yerleştirilmiştir. Kapadokya ve Kayseri yöresinde Ortodokslardan ve Ermenilerden kalan mülklerin sağlamlık ve oturulabilirlik açısından, Ege ve Karadeniz bölgelerindekilere kıyasla daha iyi durumda oldukları bilinen bir durum olup bunda başlıca sebep yapı malzemesi olarak taşın kullanılmış olmasıdır.

Bu bağlamda Kayseri iline getirilen mübadiller ise hem kent merkezine hem de Talas, İncesu, Bünyan, Yeşilhisar, Develi, Çukur, Germir, Erkilet, Gesi, Sarımsaklı vb. pek çok ilçe merkezi, kasaba ve köylere yerleştirilmiştir. Örneğin bağlarıyla meşhur Gesi kasabasına 115 hanede 482 kişi yerleştirilmiştir. Bunlara Ortodokslardan kalan 112 hane, 3.150 dönüm tarla, 107 dönüm bağ ve 448 dönüm meyve bahçesi verilmiştir (BCA; 272.12/60.166.23).

Mübadillerin yerleştirildiği yerleşmelerden biri de Mimar Sinan'ın doğduğu yer olan Ağırnas köyüdür. Tarihî Ağırnas köyüne yerleştirilen mübadil hane sayısı 25'tir. Ortalama hane büyüklüğü döneme

Ağırnas Kayseri Sokağı'nda Ortodokslardan kalma bir konak harabesi.

göre 5 olarak alındığında 125 kadar mübadilin köye yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Buna karşın köyden Ortodoksların 90 hanede toplam 300 kişi olarak Yunanistan'a ulaştıkları ikinci nesilden Vasilis Mavridis tarafından belirtilmiştir. Ağırnas haritası incelendiğinde, Ortodoksların köyün ortasında Agios Prokopios Kilise'si çevresinde yerleştikleri görülmektedir.

Diğer Kapadokyalı Ortodokslar gibi Ağırnaslı Ortodokslar da İzmir işgal edilene kadar yöredeki Türkler ile ciddi bir sorun yaşamamıştır. Kapadokya Ortodoksları da hem I. Dünya Savaşı'na hem de Kurtuluş Savaşı'na çağrılmış ama çoğu gitmemek için devlete para ödemişlerdir. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali sonrası ise Kosmas Tsoutzoğlu'nun *Exodus* adlı kitabına göre Türklerin baskısında, askerlerin korkutan tavırlarında ciddi artış olmuştur (Mapia, 2018: s. 31).

Mübadelenin başlamasıyla, bir kısım Türk, zorluklardan harap düşmüş olarak Yunanistan'dan Kapadokya'ya ulaşmıştır. Hristiyanlar kendi yerlerine gidecekleri için onlara öfke duymuş, Hristiyanları Yunanistan'a gitmemeleri için "Gideceksiniz, ne yapacaksınız? Orada işiniz zor, çok az yiyecek var." diyerek korkutmuşlardır (Mourelos, 2004).

Ankara'dan 1924 Mart'ında gelen emirle, Ağırnaslıların yolculuk tarihi ağustos-kasım arası olarak belirlenmiştir. Ağırnaslı Ortodokslar ellerindeki hayvanları ve götüremeyeceği eşyaları oldukça ucuza Müslüman komşularına satmak durumunda kalmışlardır. Taşınmazlarının değerini ise kayıt listelerine yazdırıp ve bir nüshasını Yunanistan'a vardıklarında alacakları taşınmaz için saklamışlardır. Burada bıraktıkları mülkten daha değerlisini Yunanistan'da alacaklarına dair propaganda

Ağırnas'ta Ortodoks Mahallesi ve Mimar Sinan Evi.

yapıldığından umutsuzluğa düşmemişlerdir. Yine de yaşlılar anayurtlarını bırakmanın hüznünü yaşamışlardır (Mapia, 2018).

Köyden ayrılınca önce Kayseri'ye gitmişler, oradan diğer köylerden gelenlerle toplu olarak Niğde üzerinden Ulukışla'ya varmışlardır. Karadan yolculuğa yüksek rütbeli Türk askerler eşlik ederek can ve mal güvenliğini sağlamışlardır. Bu yolculuk sırasında kayıplar yaşanmıştır. Ulukışla'dan trenlerle Mersin Limanı'na götürülmeleri olumlu olmuştur (Kouroupou ve Balta, 1992).

Mersin Limanı'nda haftada bir veya iki kez Yunanistan'a gidip gelen ücretsiz gemiler vardı. Ayrıca şirketlerin ücretli gemileri de vardı. Ağırnaslılara gemi sırasının gelmesi on gün sürdüğünden çadırda konakladılar. Mersin'den kalkan gemiler mübadilleri sekiz ya da dokuz günlük bir yolculukla Pire ve Selanik limanlarına taşıdılar (Mourelos, 2004). İndikleri limanlarda dezenfeksiyon merkezlerine alındılar. Sağlık kontrolleri yapılanlar ve tedavi edilenler gidecekleri yerlere nakledildiler.

Gittikleri yerlerde Türklerden kalan evlere yerleştirilenler şanslıydı. Kentlere gönderilenlerin çoğu yeni evler yapılana kadar kötü hava şartlarında çadırlarda barındı. Yerel halkın, her yerde, yeni gelen Kapadokyalılara karşı çok olumsuz tutum sergilediği anı kitaplarında yer almaktadır.

Anadolu Ortodokslarının, Yunanistan'da, genel olarak geldikleri yerlerdeki topluluklarla beraber iskân edilmesi politikası uygulanmıştır. Bununla birlikte Ağırnas'tan Yunanistan'a gidenlerin bir kısmı Atina çevresine yerleştirilmiş, önemli bir kısmı Askites köyüne götürülmüştür. Askites köyü Gümülcüne-Dedeağaç yolunun ortasında yer alan, denizden 40 km kadar uzaklıkta, eski adı Sofular olan bir yerleşim alanıdır. Burası aynı zamanda Karadeniz'den gelen Ortodoks mübadillerine de ev sahipliği yapmaktadır.

Sonuç

Türkiye ve Yunanistan'ın zorunlu nüfus değişimi olan mübadele olayının 100. yılına girilmiştir. Mübadele ile Ağırnas'a gelenler ve Ağırnas'tan gidenler büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Çileli yolculukta bir kısım hastalarını, yaşlılarını, hamilelerini ve çocuklarını yitirmişlerdir. Yerinden edilenler hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da toplumsal yaşantıya katılımda problemlerle karşılaşmıştır. Yerli Yunanistan halkı, uzun süre Ortodoks Kapadokyalıları Türk kökenli olarak görmüş, kendi toplumsal yaşantılarına dâhil etmemiştir. Bununla birlikte Ağırnaslı Ortodokslar, Yunanistan'da Kapadokyalı kimliğini konuşmalarında, şarkılarında ve şiirlerinde yaşatmayı sürdürmüştür (Söylemez, 2020).

Ağırnas Belediyesi tarafından 2000 yılında ilk kez Ağırnas'a davet edildiklerinde büyük mutluluk yaşamışlar, ziyaret sırasında Türkiye'de yerel gazetelere verdikleri Türkçe mülakatlarda köylerine olan yoğun sevgilerini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda dedelerini sürgünden koruyan ve kendilerine çeşme yaptıran akrabaları Mimar Sinan'ı da anmayı ihmal etmemişlerdir.

Günümüzde Ağırnas ve Askites köylerinde mübadeleyi yaşayan birinci kuşaktan hayatta kimse kalmamıştır. Dolayısıyla bundan sonra toplanacak bilgiler, ikinci ve üçüncü kuşaktan Ağırnaslıların, yeni yaşam yerlerindeki tecrübeleriyle ve ebeveynlerinden dinledikleri anılarıyla sınırlıdır.

Sonuç olarak Ortodoks Ağırnaslılar, binlerce yıldır yaşadıkları Anadolu'dan mübadeleyi zorunlu bir sürgün olarak yaşamışlar ve Yunanistan'a yerleşmelerinden sonra "kayıp vatanlarına" duydukları özlemi şarkılarında ve şiirlerinde ifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Benzer durumu Yunanistan'dan Ağırnas'a göç etmek zorunda kalan Türkler de yaşamıştır. Büyük acılara yol açan mübadele süreçlerinin bir daha yaşanmaması en temel dilek olacaktır.

KAYNAKLAR

Akgün, S. (1986): "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları.

Arı, K. (1990): "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990.

Arnold, C. E. ve Biziouras, N. (2016): "90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular", *Sempozyum Bildiri Kitabı* içinde, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Ateş, İ. (1988): "Vakfiyesinin İhtiva Ettiği Bilgiler Işığında Mimar Sinan", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* 1, ed. Sadi Bayram, İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Babalık (14 Ekim 1925): "İskân İşleri", nu: 1921.

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), *Toprak İskan Genel Müdürlüğü Belgeleri*, Fon No: BCA; 272.12/ 60.166.23.

Cömert, H. (2008): *Koramaz Vadisi*, Kayseri: Ağırnas Belediyesi Yayınları.

Cumhuriyet, (9 Eylül 1924): "Mübadele Bitiyor", Nu: 123.

Çetin, E. (2004): *Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Geray, C., (1962): *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler*, Ankara: SBF Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi.

Göyünç, N. (1985): "Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında", *Tarih ve Toplum*, IV/19.

İnan, A. (1968): *Mimar Koca Sinan*, Ankara: Türkiye Emlak Kredi Bankası Neşriyatı, Yayın No: 3.

İnbaşı, M. (2000): "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri ve Civarında Meydana Gelen Olaylar", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Kitabı*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

İnbaşı, M. (2009a): *1484 (Hicri 888) Tarihli Tapu-Tahir Defteri*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

İnbaşı, M. (2009b): *1500 (Hicri 906) Tarihli Tapu-Tahir Defteri*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

İpek, N., (2000): *Mübadele ve Samsun*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. (1988): "1880'de Kayseri Sancağı'nın Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumu: İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Lieutenant Ferdinant Bennet'in Raporu (Ekim 1880)", *Belleten*, Cilt 62, Sayı 235, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Konyalı, İ. H., (1948): *Mimar Koca Sinan*, İstanbul.

Kouroupou, M. ve E. Balta. (1992): "Kapadokya Mübadelelerinin Tarihine Yönelik Kaynaklar: Kapsamlı Bir Vizyon İhtiyacı", *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni*, Cilt IX, Atina (Κουρουπού, M. & E. Μπαλτά. (1992): Πηγές για την Ιστορία των Ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη Συνολικής Θεώρησης. Στο Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Τόμος Ένατος. Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία. (σελ. 15-28). Αθήνα.)

Mapia, M. N. (2018): "Yunanistan'da Yabancı Dil Konuşan Toplumların Dil ve Eğitim Entegrasyonu: Kapadokya'dan Rodop'a Türkçe Konuşan Hristiyanlar Örneği", Trakya Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Yüksekokulu Yüksek Lisans Tezi, Gümülcine, Yunanistan (Mapia, M. N. (2018). Η Γλωσσικη Και Εκπαιδευτικη Ενταξη Αλλογλωσσων Πληθυσμων Στο Ελληνικο Κρατος: Η Περιπτωση Των Τουρκοφωνων Χριστιανων Απο Την Καππαδοκια Στους Ασκητες Νομου Ροδοπης)

McCarthy, J. (1998): *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Mourelos, G. (2004): "Mübadele: Orta ve Güney Küçük Asya Eyaletlerinden Tanıklıklar", *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni*, Cilt II, Atina. (Μουρέλος,Γ. (2004). Η Έξοδος. Τόμος Β΄. Μαρτυρίες από τιςΕπαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών)

Önder S. (1990): "Balkan Devletleriyle Türkiye Arasında Nüfus Mübadeleleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Özbek, M, Sosyal, U., Koçer, D. (2020): *Osmanlı'dan Günümüze Koramaz Vadisi Tarihi*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Pullukçuoğlu Yapucu, O. (2006): "Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Saatçi, S. (2005): *Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ Yayın.

Sarı, M., (2011): *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seha, L. M. (çev.) (1969): *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Selçuk, H. (2011): "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", *Türk Yurdu*, Cilt 31, Sayı: 291.

Söylemez, M. (2019): "Göç Türküleri: Yunanistan Mübadilleri Örneği", *İTOBİAD*, 8 (4).

Söylemez, M. (2020): *Yitik Vatanın Türküleri*, Ankara: Son Çağ Akademi.

Umar, B. (1993), *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1988): *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, (Acemi oğları ve Yeniçeri Ocağı)*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.

Yakıt, İ. (2021): "Mimar Sinan'ın Milliyeti Hakkında Yapılan Tartışmalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 128, Sayı 252.

Makrili Doktor Vassilis Mousaios Osmanlı ordusunda.

MAKRİ/FETHİYE VE LİVİSİ/KAYAKÖY: İKİ RUM ORTODOKS CEMAATİNİN (YERLEŞİMİNİN) ORTAK TARİHİ VE MÜBADELE HİKÂYESİ

Eva ACHLADI*

Bugün Fethiye ve Kayaköy adlarıyla bilinen Makri ve Livisi, Türkiye'nin güneybatı kıyısında yer almaktadırlar. Fethiye Limanı Rodos'un 43 deniz mili doğusunda, Marmaris'ten 151 km ve Antalya'dan 295 km uzaklıktadır. Fethiye Körfezi'nin 8 km güneyinde yer alan Livisi, Türkçe adından da anlaşılacağı üzere kayalık Krago Dağı'nın (bg. Babadağ) eteklerinde amfiteatrik şekilde inşa edilmiştir. Kademeli bir biçimde inşa edilen hâlâ yıkılmamış bomboş taş evleriyle, bu metruk yerleşim, Türkçede "Hayalet Köy" adıyla anılır ve sakinlerinin Küçük Asya'dan toplu göçünü (*Eksodus*) anımsatır.

Makri ve Livisi, Telmessos ve Karmilissos adlarıyla bilinen Antik Likya'nın iki önemli yerleşimiyle ilişkilendirilmektedir. Patara, Agios Nikolaos Kilisesi'nin bulunduğu Mira, Limira, İnoanda, Tlos ve Ksanthos gibi tanınmış şehirlere sahip olan Likya, özgün mezar mimarisi ve Likya diliyle kendine özgü bir kültür geliştirmişti. Makri Limanı'nda bulunan Amintas'ın mezarı, lahitler ve antik Telmessos Tiyatrosu'nun kalıntıları, Makri'nin antik tarihinden artakalanlardır.

Tarihlerinin belirli dönemlerinde her iki yerleşim yeri de terk edildi ancak zaman içerisinde yeniden hayat kazandılar. 5. yüzyılda Telmessos ve Makri Episkoposu, 4. Ekümenik Khalkedon Konsili'ne (451) katıldı. 8. yüzyılda Telmessos'un adı İmparator II. Anastasios'a atfen Anastasioupolis olarak değiştirildi. Ancak bu yer, 10. yüzyıldan itibaren ve özellikle 1187'de Selçuklular tarafından fethedilmesinden sonra, Makri adıyla anılmaya başladı. Anastasiupolis'in böyle adlandırılmasının nedeni, limanın girişinde bulunan uzun ve dar adayla bağlantılıdır çünkü Yunancada "makri" uzun anlamına gelir.[1] Makri 1307 yılında Rodos Şövalyeleri tarafından işgal edildi ve 1426 yılında merkezi Muğla olan Menteşe sancağına bağlanarak Osmanlı topraklarına dâhil edildi. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522 yılında Rodos'u fethinden sonra, Likya'nın Rodos ile iktisadi ve idari ilişkileri arttı.

Erken Osmanlı döneminde Makri terk edilmişti,[2] limanı ise iklimi ve sıtma nedeniyle, *Filologikos Synekdimos* adlı derginin yazarının 1849'da yazdığı

* Araştırmacı, yazar, Sismanoglio Megaro Kütüphanesi
eachladi@gmail.com

1 Clive Foss (1994): "Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumberton Oak Papers*, 1994, sayfa sayısı: 1-52.

2 Dönemin Osmanlı belgelerinin tanıklığına göre, yerleşimin terk edilmesine rağmen Makri Limanı hiçbir zaman işlevini yitirmemişti. 1798-99 yıllarında Napolyon'un Mısır Seferi sırasında Fransız donanmasına ait gemiler Makri'de demir atmış, Ağustos 1824'te ise Mısır Valisi İbrahim Paşa gemilerini onarmak için Makri Limanı'na getirmişti. Bkz. Osmanlı Başbakanlık Arşivi (BOA): A/HAT 926, 40233, HAT 926, 40233, A/HAT 920 40001, C/HAT 359, 200465, HAT 359, 20046, HAT 359, 20046, B/HAT 159, 6622, HAT 158, 6594, HAT 39.

Makri / Fethiye

gibi sadece "savaş gemileri ve Avrupalı seyyahlar" tarafından ziyaret ediliyordu.

> Doğunun neredeyse bütün kıyılarında, zaman zaman Avrupalı seyyahlar ve savaş gemileri tarafından ziyaret edilen güzel, yanaşılması kolay limana sahip, bir zamanlar değerli yerleşim yeri olan çok sayıda antik kent bulunmaktadır. Bunların arasında Efesos, Priene, Miletos, İasos, Karyandos, Knidos, Kaunos, Patara, Faselis ve Side gibi çoktan terk edilmiş olanları da vardır...[3]

Bölgedeki Rum Ortodoks nüfusun kademeli artışı sadece erkeklerin sayısını veren Osmanlı nüfus sayımlarında şöyle gösteriliyor: Livisi'de 1835 sayımında 328 hane ve toplam 652 erkek, 1848'de ise 429 hane kaydedilmiştir ki bu rakam 450 hane kaydeden Pisidia Metropolitliği'nin 1852 sayımından çok da farklı değildir. 1887 tarihli bir Osmanlı belgesinde ise Livisi'de 726 hane kayıtlıdır.[4] Kadın nüfusun da kaydedildiği 1884 ve 1904 karma nüfus sayımlarına ulaşılamamaktadır. Makri 1840'tan sonra gelişmeye başladığı için ilk Osmanlı nüfus sayımlarında (1831-1835, 1848) sadece Livisi'nin nüfusu kayıtlıdır. İki cemaatin nüfusunun kökeni ve bileşimi, Kıbrıs ve On iki Ada'nın yanı sıra Küçük Asya'nın iç bölgeleri ve daha az ölçüde Yunanistan ana karası ile olan güçlü bağlara tanıklık etmekte ve bize Antik Çağlardan 1922'ye kadar Ege'nin her iki kıyısındaki göç hareketliliğini hatırlatmaktadır.

Makri yakın tarihinde ticaretin gelişmesiyle yeniden doğdu ve bu iki ikiz cemaat 19. yüzyılın ikinci yarısında kayda değer bir iktisadi patlama yaşadı.[5] Güvenli doğal limanı sayesinde Makri, 1840'tan sonra yerleşim ve ticaret merkezi olarak hızlı bir büyüme yaşadı ve buradan: tahıl, pirinç, mısır, susam, balmumu, meşe palamudu, kuru incir, kuru üzüm, fındık, büyük kısmı Mısır ve Yunanistan'a olmak üzere kereste ve 1878'den itibaren maden cevheri gibi bir dizi ürünün ticaretinin yapıldığı görülür.[6] Ayrıca bölgenin önemli ürünlerini ve her şeyden önce bu ürünleri limanından kolayca taşıma imkânını keşfeden birçok yabancıyı cezbetti. *Efimeris tis Smirnis* (İzmir gazetesi) gazetesinin köşe yazarı, 1851 yılında "Makri gizli bir Hindistan'dır." nitelemesinde bulunur.

3 Φιλολογικός Συνέκδημος, *(Philologikos Synekdimos) [Filolojik Rehber]*, Atina, 31 Mart 1849, yıl A, s. 7-8.

4 A.DVNS. KLS. d. (Kilise *Defteri* no 2).

5 Clive Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Norfolk: Variorum 1996, s. 32

6 Pant. M. Kontogiannis (1919): Η Ελληνικότης των Νομών Προύσης και Σμύρνης, *(Bursa ve İzmir Vilayetlerinde Rum Varlığı)* s. 74, 77-80. "Likya toprakları son derece zengin ve henüz bakir. Yaylaları sulak, ormanları sonsuz bucaksız, ovaları verimli, dağları ise zengin maden yatakları saklar."

Makri ise, Kazanç Sağlayan[7] Hermes uğruna oraya yerleşmiş Avrupalı, Osmanlı ve yerli-yabancı Rumların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir ticaret merkezidir (comptoire). 1840 yılına kadar ticari ürünleri dışarıdakiler tarafından tanınmıyordu ve bunlardan sessizce kâr edenler sadece Livisililer ve Ispartalılardı. Ama o tarihten sonra ticaretin tazıları kârın kokusunu aldılar ve limana saldırdılar. İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler, Avusturyalılar, Rodoslular, Simililer, Karpathoslular ve Meis Adalılar, Kaliforniya'da olduğu gibi orada çadırlarını kurdular. 1840'ta iki yüz kişiden oluşan Makri nüfusu, 1850'de yaklaşık bine yükseldi. Böylece Makri fazla tanınmamasına rağmen Akdeniz'in en zengin liman kentlerinden biri oldu. İzmir'de yaşayan ve o dönemde Makri'de bulunan Avusturyalı bir tüccarın, büyük bir hayranlıkla, "Makri'nin gizli kalmış bir Hindistan olduğunu" söylediğini duydum.[8]

Bu potansiyel, bölgeye konsolosluk temsilcileri atamakta gecikmeyen İngiltere ve Fransa gibi yabancı güçlerin dikkatinden kaçmadı. 1848'de İngiliz Alfred Biliotti ve Fransız Antonio Cassili konsolos olarak atanırken[9] Yunan Konsolosluğu 1864'te Y. L. Filippousis adındaki konsolosla hizmete girdi. 1850'deki İngiliz konsolos, Makri'nin ticari gelişiminden şöyle bahseder:

> Avrupalı şirket yok ama tüccarlar mümessillerini gönderiyorlar, İyonyalı bazı tüccarlar ise kış aylarında kendileri geliyor, çünkü yöre halkı ürünlerini yabancılara satmak üzere limanlara bu tarihlerde iner [...] Mümessiller pirinç, buğday, mısır, arpa, bezelye, susam, balmumu, meşe palamudu, zeytinyağı, kuru incir, kuru üzüm, ceviz, canlı hayvan vb. gibi bölgenin neredeyse bütün ürünlerini satın alıyorlar. Bir diğer yaygın ticaret ürünü de gemi yapımı ve inşaat için kullanılan kereste, ayrıca yakacak olarak kullanılan odundur. Yukarıda bahsedilen bütün ürünler mükemmel kalitededir, çünkü toprak çok verimli, iklim ise yaz aylarında sağlıksız olmasına rağmen genelde ılımandır. İhracatın 12 ila 13 milyon Türk kuruşu [109.090 ile 118.181 İngiliz sterlin] arasında olduğu tahmin edilmektedir. [...] Son dört yılda Makri'de çoğu yabancı tüccarlar için yapılmış 400'den fazla dükkân [ambar] inşa edildi ve altı yıl önce sadece 50 olan dükkân sayısı günümüzde 800'e ulaştı.

Şubat 1851'deki yıkıcı deprem gibi doğal afetler, bölgenin gelişimini geçici olarak durdurdu.[10] 1878 yılında krom madeni yataklarının keşfi, yeni bir

7 Antik Yunanistan'ın dinî inancına göre Hermes ticaret tanrısıydı ve Κερδώος [kerdoos, kazanç sağlayan] sıfatıyla tanımlanıyordu. Günümüzde bu ifade "ticaret" anlamında kullanılır -çn.

8 *Efimeris tis Smirnis* [İzmir Gazetesi], 27 Nisan 1851, yıl C, sayı 107.

9 Fransa'nın Makri'deki ilk konsolosu Antonio Cassili'nin (1852-1870) yerine oğlu Hippolytos Kazillis (1852-Temmuz 1918) geçti ve 1870'ten 1918'deki ölümüne kadar uzun bir süre Fransa'nın Makri konsolosu olarak görev yaptı. Kazilis, Yunan Konsolosluğu'nun kurulmasından önce ve Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kriz dönemlerinde, Yunanistan için maslahatgüzarlık yapmıştı. Kazillis uzun süren konsolosluk hizmeti ve Rum cemaatiyle yakın ilişkileri nedeniyle, Makrililer ve Livisililer tarafından sadece kendi çıkarlarının koruyucusu olarak değil, genel olarak Fransız ve Avrupa kültürünün bir temsilcisi olarak görüldü.

10 Bir Osmanlı belgesinde anlatılan "tuhaf doğa olaylarının" süresi o kadar uzundu ki Osmanlı hükûmeti depremlerin sonuçlarını kaydetmek üzere bir komisyon gönderdi ve bu durum yabancı basında haber oldu. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi 23 Ş 1273-A. MKT. MVL. 86, 67, *Smyrni* gazetesi, 1851, 9 Mart 1851 Cuma, yıl C, sayı 100.

ekonomik patlamanın başlangıcı oldu.[11] 10 Temmuz 1886'da çıkan büyük bir yangın Makri'yi tamamen yok etti ve modern Avrupai tarzda bir kentin yeniden inşa edilmesine neden oldu.[12] Daha sonra bataklıklar kurutuldu, liman inşa edildi ve birçok Livisili Makri'ye taşındı. Her iki yerleşime On İki Ada'dan ve Kıbrıs'tan gelen yeni Rum nüfusu yerleşti. 1894 yılında Atina'da yayımlanan *Agapi* [Sevgi] dergisi, özellikle krom madenlerinin keşfinden sonra Makri'nin hızlı ekonomik gelişimini şöyle kaydeder:

> [...] Makri'nin bir idari merkezi, limanı, taş döşeli düz sokakları ve geniş bir ovası vardır; bu ovada kentin dış mahalleleri işlevini gören yedi Türk köyü bulunmaktadır. Makri'nin ürünleri tahıl, meşepalamudu, hayvan, deri, yün, balmumu, inşaat için kereste, yakıt olarak odun, kömür ve hepsinden önemlisi 1878'de keşfedilen ve İzmir'de İngiliz Patterson tarafından işletilen Daedala Dağı'ndan [bg. İnlice Tepesi] çıkarılan kromdur. İzmir ile adalar arasında düzenli sefer yapan iki şirketin buharlı gemileri Makri'ye yanaşır. Ayrıca burada birer telgraf ve postane merkezi de bulunmaktadır. Makri Livisi'nin kolonisi oldu ya da daha doğrusu Makri'deki ticaret ve tarım patlaması nedeniyle Livisili eşraf Makri'ye yerleşti. Sakinlerinin sayısı her geçen gün artıyor ancak burası bataklık ve çok sıcak olduğundan, yazı geçirmek için iklimin ılıman ve sağlıklı olduğu Livisi'ye gitmek zorunda kalıyorlar. Güney istikametinde denizden yarım saat uzaklıkta olan Livisi Limanı'dan yarım saat uzaklıktadır. Dolayısıyla Livisi denizle çevrili bir yarımadadır ve sadece doğusunda büyük kıtaya bağlanır.[13]

Yıllık 20.000 tondan fazla krom üretimiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 24 krom madeninden 19'unu işleten İngiliz John D. Paterson, Makri Bölgesi'ndeki 2.424 dönümlük araziyi işletmek için ruhsat aldı. İleride bölgenin en büyük hayırseverlerinden biri olacak olan Hacı Nikolaos Louizidis de Paterson'la iş birliğine girdi. *Agon* gazetesinin 3 Mayıs 1902'de altını çizdiği gibi, madenlerde yaklaşık 2.000 Rum çalışıyordu; krom ve magnezyum ihracatı ise bölgenin ekonomik gelişimine önemli bir katkı sağlıyordu:

> Ülkenin başlıca ürünleri hububat, özellikle buğday ve arpa olup, her yıl İstanbul'a yaklaşık 350.000 kile[14] ihraç ediliyor, ayrıca 20 bin kantar[15] susam ve 30 bin kantar meşe palamudu da ihraç ediliyor. Ancak ülkenin başlıca zenginliği; orman ürünleri, kereste ve odun kömürü ile krom ve magnezyum cevherleridir. Ormanlardan en çok faydalananlar bizimkilerdir. Bu orman ürünleri, kereste ya da odun kömürü olsun, çoğunlukla Megisti [Meis] Adası'nın sakinleri tarafından yelkenli gemilerle İskenderiye'ye taşınır. Ancak dediğim gibi, ülkenin ana kaynakları Makri'nin kuzeydoğusundaki maden ocaklarından çıkarılan krom ve magnezyumdur. Bunlar, Türk Rauf Paşa'ya ve İngiliz Paterson-Yunan Louizidis'e ait olan iki şirket tarafından işletiliyorlar.[16] Madenlerde çalışan yaklaşık 3.500-4.000 işçinin yarısından fazlası Rum, diğer yarısı ise Ermeni ve yabancılardan oluşuyor. [...] Likya'nın büyük bir kısmı, aynı zamanda İzmir (Aydın) Vilayeti'ne bağlı olan kaymakamlık merkezi Makri Kazası'na bağlıdır ve bölge 75 bine yakın nüfusa sahiptir; bunların yaklaşık 25 bini Rum Likya'nın kıyı boyunca uzanan yerleşimlerinde yaşar.[17]

Makri'nin ekonomisi, birçok Makrili ve Livisilinin yerleştiği bölgeler ve köylerle direkt bağlantılıydı.

11 Pant. M. Kontogiannis (1919): Η Ελληνικότης των Νομών Προύσης και Σμύρνης, *(Bursa ve İzmir Vilayetlerinde Rum Varlığı)*, s. 74-80.
12 *Agon* (Αγών) dergisi, 9 Mayıs 1902.
13 *Agapi*, 16 Ekim 1894, cilt B, sayı 94, s. 7, 8.
14 Özellikle hububat için kullanılan ve 24 okkaya karşılık gelen ağırlık ölçüsü birimi -çn.
15 44 okkaya karşılık gelen ağırlık ölçüsü birimi -çn.
16 Bkz. Osmanlı Başbakanlık Arşivi: MV 229, 61, MV 229, 59, MV 231, 58, MV 182, 15, ML. EEM. 981, 20.
17 (3 Mayıs 1902): Όργανον Ερεύνης των Ηθικών και Υλικών Δυνάμεων του Ελληνικού Έθνους, (Yunan Ulusunun Manevi ve Maddi Güçlerini Araştırma Kurumu), *Agon*, sayı 143, yıl 4, s. 3.

Mübadillerin yoğun olarak yerleştiği Fethiye kıyıları.

Önemli yerleşim yerleri: Peltziazi (bg. Belcekiz),[18] Kestepi (bg. Kestep),[19] Kiuceki (bg. Göçek),[20] Yüksekkum,[21] Taliani (bg. Dalyan),[22] Kalamaki (bg. Kalkan),[23] Antiphellos (bg. Kaş)[24] iken yerleşim yeri olmayıp sadece çiftliklerin veya iş mekânlarının olduğu yerler: Kitrimisou (liman),[25] Turunç-Muarin,[26] Suidziki,[27] Patara,[28] Pofora,[29] Semenes (bg. Simena, Kaleköy)[30] idi. Ürünleri İzmir, Marmara, Karadeniz ve Mısır'dan gemilerin demirlediği bir ticaret merkezi olan Makri Limanı'na ulaşırdı.

Makri ile yakın bağlantı ve bağımlılık içinde olan birçok ada da vardı; en ünlüleri: Agios Nikolaos,[31] Erythronisi (bg. Kızılada),[32] Tarsanas (bg. Tersane Adası),[33] Hoironisi ya da Ropisa, (bg. Domuz Adası),[34] Mallionissi (bg. Göcek Adası) idi. Mihail Mousaios 1885 yılında, Makrili ve Livisililerin "mesleklerini" şöyle kaydeder:

> Livisililerin meslekleri arasında kunduracılık,

18 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Peltziazi yerleşimi, Haritos Mavrikos'un tanıklığı.

19 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Kestepi yerleşimi, Nikolaos Papavasiliou'nun tanıklığı.

20 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Kioudzeki yerleşimi, Sergios Georgiou'nun tanıklığı.

21 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Yüksekumo yerleşimi, Yannis Hadzidoulis'in tanıklığı.

22 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Taliani yerleşimi, Kostas Sarris ya da Kypraios'un tanıklığı.

23 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Kalamaki yerleşimi, Konstantinos Kuvanidis'in tanıklığı.

24 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Antiphellos yerleşimi, Despina Sideri'nin tanıklığı.

25 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Kitrimisou yerleşimi, Pavlos Boutaris ve Antonis Kabouris'in tanıklığı.

26 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Turunç-Muarin yerleşimi (Kaynak Nerantzia), Ant. Tzizi'nin tanıklığı.

27 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Suicikin yerleşimi, Ant. Tzitzi'nin tanıklığı.

28 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Patara yerleşimi, M. Komitis'in tanıklığı.

29 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Pofora yerleşimi, Ant. Tzizi'nin tanıklığı.

30 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Semenes yerleşimi, Ant. Tzizi'nin tanıklığı.

31 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Ai-Nikola Adası yerleşimi, Ant. ve Par. Louizou, İliadis, Eir. Yamani tanıklıkları. "[...] Ada, Bizans döneminden kalma kalıntılarla doludur. Her yerde kiliseler, sütunlu yollar ve pazarlar görmek mümkün. [...] Rıhtımın inşa edilmesi için bu adadan yontulmuş taşlar Makri'ye taşındı. Livisililer "Temiz Pazartesi", bayramını burada kutlardı..."

32 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, dosya Likya, Kızılada yerleşimi, Ant. Tzizi'nin tanıklığı.

33 (KAAM), Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Tarsanas yerleşimi, Ant. ile Par. Louizou ve V. Tsakirgiannis'in tanıklığı. "Adada çoğu Symili, birkaçı da Rodoslu olan adalılardan ve Livisilerden oluşan yaklaşık 100 Hristiyan evi var. Kendilerine özgü bir lehçe konuşurlar [...]"

34 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Hoironisi yerleşimi (Domuz Adası, Ropisa), B. Tsakirgiannis'in tanıklığı.

terzilik, duvarcılık, demircilik, kuyumculuk, tarım ve ticaret başta gelir. İlk sırayı kunduracılar, ikinci sırayı kalaycılar, üçüncü sırayı tüccarlar ve son sırayı da çiftçiler alır. Tüccarların İzmir'de sadece birkaç mümessili vardır. İngiliz Paterson'un işlettiği ve birçok Livisilinin zengin olmasını sağlayan krom ticareti de özellikle anılmaya değer.[35]

İç bölgeyle ilişkiler ve Türklerle gayriresmî iş bölümü, tanıklıklar tarafından şöyle doğrulanır:

> Livisi sakinlerinin hepsi zanaatkârdı, kimi kunduracı, kimi marangoz, dülger, kahveci ya da kasaptı. Sadece iki çiftçi ailesi vardı. Tarlalarımız Türkler tarafından işletilirdi. Zanaatkâr olmayanlar kömür madencileri ve maden işçileriydi.[36] Rumların hepsi tüccar ve zanaatkâr, özellikle yemenicilik yapardı.[37] [...] Türk köylerinin dışında meşe palamutları, susam ağaçları ve hububat yetişen geniş topraklar satın almışlardı ve mahsulleri getirip Makri'de satarlardı... ocaklardan çıkardıkları cevherleri Makri Limanı'ndan gemilere yüklerlerdi... Makri'nin içinde hiç kimse hayvan beslemezdi. Tereyağını ve peyniri Türk köylüler getirirdi... Balıkçılar da vardı ama çok fazla değildiler. Balıkçılar Tersane, Symi [Sömbeki], Rodos ve Meis gibi adalardan gelenlerdi.[38]

Osmanlı İdari teşkilatı

1831 yılında Menteşe livası kuruldu ve 1847 yılında Menteşe sancağının mutasarrıflığı olarak Aydın eyaletine bağlandı. Makri, 1870'ten beri Menteşe sancağına bağlı bir kazaydı. 1907 yılında, Muğla merkezli Menteşe sancağı, altı kazadan[39] ve 81'i Makri kazasında olmak üzere toplam 352 köyden oluşuyordu. 1908'den sonra Menteşe alt yönetimi bağımsız bir sancak hâline geldi. Makri'de devlet daireleri, askerî ofisler ve mahkemeler vardı.

Makri'ye en yakın, yüksek makamlı mülki amiri olan yer Muğla'ydı orada bir mutasarrıf vardı. 1874 yılında Makri Belediyesi kuruldu ve M. Kremidas, H.N. Louizidis gibi Rum Ortodoks cemaatinin önde gelen üyeleri belediye başkanı olarak görev yaptı. Livisi, idari açıdan Makri'ye bağlıydı ve Türk yetkililer tarafından atanan Hristiyan bir yöneticisi vardı. 1914'ten itibaren ise bağımsız bir alt yönetim (müdürlük) hâline geldi.[40]

Bölgeye ilişkin önemli istatistiki veriler 1900-1908 yıllarına ait salnamelerde yayımlandı. 1908 salnamesine göre, Makri kazasının toplam Rum nüfusu 6.064 olup bunlardan 3.148'i erkek, 2.916'sı kadındı. Sadece Makri kasabasının toplam nüfusu 2.980 olup bunların 710'u Müslüman, 664'ü Rum, 1.593'ü yabancı ve 13'ü Yahudi'ydi. Yunan Devleti'nin 1910 yılındaki istatistiklerine göre Livisi'de 450'si Müslüman olmak üzere 4.450 kişi, Makri'de ise 2.000'i Rum, 1.500'ü Müslüman ve 1.285'i Musevi olmak üzere 4.785 kişi yaşamaktaydı.[41]

35 M. Mousaios, "Η εν Ασία Ελλάς, Το Λειβήσιον της Λυκίας", (Asya'daki Yunanistan. Likya'nın Livisi Yerleşimi), *Evdomas*, Atina, 20 Ocak 1885, yıl B, sayı. 47.

36 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Mihail Arhangelidis'in tanıklığı.

37 Yemeniciler: Ayakkabıcı-kunduracılar (Yemeni: altı kösele, üstü yumuşak deri, bir tür hafif ve kaba ayakkabı)

38 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Desp. Papavasileiou'nun tanıklığı.

39 Altı ilçe şunlardı: Muğla (55 köy, Bozüyük ve Ula Nahiyeleri), Makri (81 köy ve Esen Nahiyesi), Milas (95 köy), Marmaris (23 köy ve Datça Nahiyesi), Bodrum (29 köy ile) ve Köyceğiz (69 köy ile).

40 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Ant. Tzizi tanıklığı.

41 (Yunan Dışişleri Bakanlığı Tarihi Diplomatik Arşivi), (YDIA) dos. 1910. Adana, Antalya, Makri ve Burdur Vilayeti'nin istatistiksel, etnolojik, coğrafi, siyasi, ticari ve endüstriyel verileri. Makri ve Livisi dini açıdan Antalya'da bulunan Pisidia Episkopos'unun yetkisi altında, siyasi açıdan ise Aydın Vilayeti'ne bağlıdır. Menteşe yönetimine bağlı bir alt yönetimin (Megri kazası) merkezidir. Makri'nin nüfusu 2.000 Rum, 1.500 Osmanlı ve yaklaşık 1.285 Musevi: Livisi'nin nüfusu ise 4.000 Rum ve 450 Müslüman'dır. Makri'de Agios Nikolaos adına vakfedilmiş bir kilise ve idari binanın önünde Agia Paraskevi adına vakfedilmiş bir şapel ve üç rahip bulunmaktadır. Livisi'de üç kilise, Taksiyarhis, Kimisi tis Theotokou ve Eukola kiliseleri, bir şapel, Metamorphosis tou Sotiros ve aralarında Peygamber İlias, Agia Paraskevi, yıkık Eukola Manastırı, Agia Marina'nın da bulunduğu 12 şapel bulunmaktadır. Bu kiliselerden ilk üçü her zaman faaliyette olmuştur ve her birinde ikişer rahip bulunmaktadır.

Livisi / Kayaköy, 1950'li yıllar.

Makrili ve Livisililer de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Rum Ortodokslar gibi, Osmanlı idari çerçevesi içinde, kurumları, okulları ve dinin önerdiği cemaat içi evlilikleriyle özerk bir cemaat hayatı geliştirdiler. Ege'nin kıyılarından dünyaya açılan Makrili ve Livisililer, dönemin yeni ekonomik fırsatlarını inceliyor ve bunlardan yararlanıyorlardı. Hem ekonomik faaliyetleri hem de tahsilleri onları İzmir, İstanbul ve Atina'ya yönlendirdi. Atina'da diğer Küçük Asya kökenlilerle irtibata geçtiler; 19. yüzyılın sonlarında[42] Küçük Asya cemaatleri için bir tür gayriresmî eğitim bakanlığı görevini gören Anatoli Derneği ile bağlantılar geliştirdiler ve "milliyetçi" düşüncelerle tanıştılar.

Kilise Tarihi: Pisidia Metropolisi

Makri ve Livisi episkoposluğuna yapılan 1316 tarihli bir atıf, iki cemaat arasındaki eski ilişkiye tanıklık eder.[43] Kilise bölgesi 14. yüzyılda "Pisidia Metropolitliği" adını aldı. 1575'te Myra, Side ve Antalya metropolitlikleri de buraya dâhil edilince bölge metropolitinin sahip olduğu unvan bütün Likya, Side, Myra, Antalya ve Küçük Antakya Eksarhos'u şeklinde değişti. Livisi de Meis Adası gibi 1731 yılında Pisidia Metropolitliği'ne bağlandı; oysa daha önce doğrudan Patrikhane'ye bağlıydı. Metropolitliğin merkezi kışın Isparta'da, yazın ise Antalya'daydı ve Makri'den biri 180, diğeri 140 km uzaklıktaydılar.

Pisidia Metropolitliği'nde Fener Rum Patrikhanesi kökenli Gerasimos gibi önemli metropolitler görev yaptı. Livisi'nin önemli kiliseleri arasında İstanbul'un fethi zamanından bir kilise olan Taksiarhis

42 Küçük Asya Derneği "Anatoli" için bkz. Evangelia Achladi, "Küçük Asya Derneği 'Anatoli' ve Küçük Asya Rum Ortodokslarının 'ulusal eğitim' programı", İzmir: Bir Doğu Akdeniz Metropolünün Gelişimi (17. yüzyıl- 1922), ed. Karahristos I. - Potiropoulos P., Atina, 2016, s. 441.

43 Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi sacra et profana collecta ediderunt Franciscus Miklosich et Iosephus Muller, volumen primo, Vindobonae, Carolis Gerold MDCCCLX, s. 65.

Kilisesi, Panagia Kilisesi (Kato Panagia), Evkola'daki Aziz Eleftherios Manastırı (t' Aghi-Aukula) ve ondan fazla şapel yer alırken Makri'de sadece Agios Nikolaos Kilisesi bulunmaktaydı.

Cemaat Yaşamının Büyük Hayırseverleri

Vasilios Vasiliadis (1860-1915) ve Hacı-Nikolaos Louizidis (1848-1923) ekonomik ve sosyal açıdan bölgenin ileri gelenleriydi.[44] Vasilios -Apostolos Vasiliadis sadece Makri ve Livisi'nin değil, aynı zamanda İzmir'in de büyük bir hayırseveriydi.[45] Hacı-Nikolaos Louizidis ve kardeşi nümizmatik uzmanı İoannis Louizidis, 1878'den sonra krom madenlerinden zengin oldular. Hacı-Nikolaos Louizidis 1878-1882 döneminde Makri belediye başkanı olarak görev yaparken kendisi ve eşi Kalliopi Louizidou (1861-1918) adlarını okulların yeniden inşası (Makri'nin ünlü Louizidios İlkokulu, 1907), kiliselerin restorasyonu gibi birçok hayır işiyle özdeşleştirdiler. Yapılan bir oylama sonucunda Louizidis büyük hayırsever ilan edildi ve hayırseverlikleri nedeniyle Patrikhane ve Yunan Hükûmeti tarafından onurlandırıldı.[46] 1892'de Müslüman

Makri Ortodoks Cemaati Mütevelli Heyeti Damgası (solda). 1895-Pisidya Kutsal Metropolisi (sağda).

Rum dimogerontes (ihtiyar heyeti) M. Sarafis.

hemşehrileri için Türk okulunu yeniden inşa etti ve bu nedenle Osmanlı Hükûmeti tarafından Mutimaiz unvanı ve Mecidiye Nişanı ile onurlandırıldı.

Makri ve Livisi sakinleri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Küçük Asya'da gerçekleşen manevi rönesansa katıldılar; temel kaygıları ise "Yunan kültürüne sadık bir eğitim" sağlamaktı. Livisi ve Makri'nin manevi gelişimiyle en çok ilişkilendirilen isim, öğrencilerinin *Mousaios*, yani Musaların sağaltıcısı lakabıyla onurlandırdığı Mihail Konstantinou'ydu (1829-1896). XIX. yüzyılın sonunda kendini gösteren "geç aydınlanmanın" tipik bir temsilcisi olan Mousaios, yurt dışında, İzmir ve Atina'da eğitim gören Livisili ve Makrili genç kuşak için ilk tohumları atmıştı.[47]

44 Hayırseverler için H. Nikolaos ve Kalliopi Louizidis, bkz. Eleni S. Svoronou (1908): *Küçük Asya Takvimi*, Samos, s. 163-165, cilt 2. H. N. Louizidis Paşa Ksenophanis, *Makride Yeni Kurulan Louizidis İlkokulu'nun Açılışı*, Atina 1907, cilt D, s. 197-230.

45 Vasiliadis ailesi için bkz. Pashalidis 270.

46 K. Y. Lameras, *Makri ve Livisi, etnografik çalışması*, cilt A, Atina, 1964, s. 120, 141. Eleni S. Svoronou'nun *Küçük Asya Takvimi*, Samos, 1908 yılı, cilt 2, s. 163-165. İki toplumun yaşamında öncü rol oynamış şahsiyetler hakkında değerli bilgiler Savvas Paschalidis'in *Antik ve Modern Likya*, Atina, Tarih Araştırmaları Topluluğu "Likya", 2018, adlı anıtsal çalışmasında ve K. Lameras'nın *Makri ve Livisi, Etnografik Çalışması*, cilt 1, Atina, 1964 adlı klasik çalışmasında bulunabilir.

47 P. M. Kitromilidis (1982): Η Έξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας: αιτήματα της έρευνας και μεθοδολογικές προδιαγραφές, *Η Έξοδος, (Orta ve Güney Küçük Asya Göçü: Araştırma Talepleri ve Metodolojik Özellikler) Eksodus*, s. 23-40.

1908-1922: Göçe Doğru

Tüm bu hareketlilik, Makri ile Livisi'nin ve genel olarak Küçük Asya dünyasının 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki ekonomik ve manevi rönesansına tanıklık etmektedir. Jön Türk hareketinin yarattığı yüksek beklentiler, Osmanlı Devleti'nin, Rum Ortodoksların toplumsal yaşamına giderek daha fazla müdahale etmesiyle gerçekleşmedi. Zorunlu askerlik, okulların tek tipleşmesi, Rum okullarında Türkçenin zorunlu olması gibi kıstaslar, parlamenter rejim altında daha fazla özgürlük anlamına gelmediği gibi, önceki rejim altında sahip oldukları geleneksel "millî" ayrıcalıkların da kaybolması anlamına geliyordu. Baskıcı, merkeziyetçi uygulamaların yanı sıra "millî ekonomi" politikası kapsamında gayrimüslim tüccarlara/işletmelere yönelik boykotlar gibi bir dizi baskılar cemaatler arasındaki ilişkilerin giderek kötüleşmesine yol açtı. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra, Rum Ortodoksların ekonomik gelişimini ve özerk eğitimini engelleyen baskılar yoğunlaştı. 1913'ten itibaren yeni Türk hükûmetleri kendi tebaalarına karşı cephe aldı ve I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü askerî koşulları Rum Ortodoksların yaşam koşullarını kökten değiştirdi. Savaş yıllarındaki salgın hastalıklar, kıtlık ve zorluklar hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için ortak olsa da Rum Ortodoks cemaatin mensupları ve özellikle erkekler, bunlara ek olarak ülkenin iç bölgelerine sürgün edilmeler de yaşadı. I. Dünya Savaşı yıllarında, bütün Ege Bölgesi gibi Makri de hem düşman saldırılarından hem de Osmanlı Devleti'nin iç politikalarından mağdur oldu. Osmanlı Devleti, Küçük Asya kıyılarında İngiliz-Fransız çıkarmasından ve yerel Hristiyanların düşmanla iş birliği yapmasından çekindiği için olağanüstü askerî önlemler uyguladı. Hem zorunlu askerlik (seferberlik) hem de sürgün uygulamalarıyla, birçok Rum Küçük Asya'nın içlerine sürüldü. Askerlik çağındaki erkekler için amele taburlarında çalışmak, neredeyse ölüme mahkûm edilmek anlamına geliyordu. Yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar için ise sürgün, zorluklardan, salgın hastalıklardan kurtulmayı başarsalar bile, Küçük Asya'nın iç kısımlarındaki tanımadıkları bölgelerde hayatta kalabilmenin nerdeyse imkânsız olduğu bir durumdu. Makri Bölgesi'nde sürgün, savaş yıllarında ve 1918 ateşkesinden sonra da uygulandı. 1916 yılının sonunda, Livisi Mütevelli Heyeti üyeleri Rodos'taki Yunan Konsolosluğu ile iş birliği yapmakla suçlanarak sınır dışı edildi ve cemaatin ileri gelenleri Denizli'deki askerî mahkeme tarafından idama mahkûm edildi. 1917 yılının başlarında 50 aile, akrabaları asker kaçağı olduğu gerekçesiyle ve Osmanlı makamları tarafından şüpheli olarak görüldükleri için Denizli'ye sürgün edildi.

Mütarekeden (Ekim 1918) sonra yerlerinden uzaklaştırılıp hayatta kalmayı başaran ya da savaş yıllarında İzmir'e kaçan Makrililer ve Livisililer anavatanlarına geri döndüler. Savaşın sona ermesi, Küçük Asya'nın Hristiyan sakinleri arasında yeni beklentiler yarattı. Birçok cemaat önde geleni ve dernekler, galip güçlere Yunanistan ile birleşme isteklerini ifade ettiler. Savaş dönemindeki sürgünler, *Makri ve Livisi Sürgünleri* adlı yayında ve 1919'da Patrikhane'nin, *Türkiye'deki Rumların Yaşadığı Sürgün*ü *ve Zulmü İçeren Kara Kitap* adlı kitapta kınandı.

Savaştan sonra Mart 1919'da Menderes'ten Antalya'ya kadar olan Küçük Asya kıyıları İtalyan birlikleri tarafından işgal edildi[48] ve İtalyanlar yol yapımı ve tıbbi bakım gibi kamu yararına çalışmalarıyla bölgede güçlü bir propaganda geliştirdiler. Yunan Devleti, İtalyanların propaganda faaliyetlerine karşılık olarak ve aynı zamanda savaş nedeniyle durumları kötüleşen Rum Ortodoksların tıbbi bakımı için Urla, Manisa, Bodrum, Makri ve Antalya bölgelerine Yunan Kızıl Haç (YKH) heyetleri

48 *The South Bend New Times*, 21 Mayıs 1919: "Yunanların İzmir'e çıkarma yapmasından önce Konya eyaletine bağlı Antalya'ya çıkarma yapan İtalyanlar, 17 Mayıs'ta da Bodrum ve İzmir eyaletine bağlı Makri Körfezi'ne asker çıkardılar."

göndermeye karar verdi.[49] YKH'nin Makri'deki faaliyetleri, Tabip Asteğmen N. Manolas'ın 25 Temmuz 1919'da[50] öldürülmesiyle sona erdi ve bu da YKH misyonlarının geri çekilmesine yol açtı. Yunan ordusunun İzmir'deki varlığı ve Aydın vilayetine doğru ilerlemesi, aynı zamanda Küçük Asya'da yeni topraklar fethetme niyeti ve yerel Hristiyanların Yunan ordusunu desteklemesi olasılığı, Osmanlı Hükûmeti'ni yeni bir seferberliğe ve iç bölgelere doğru surgunlere yöneltti. Temmuz 1921'de Osmanlı makamları 138'den fazla Makrili ve Livisili vatandaşı casusluk ve vatana ihanet suçlamalarıyla sınır dışı etti.[51] Geçici olarak İstanbul'daki Yunan işgal kuvvetlerinde görevlendirilen Makri doğumlu New York Konsolosu Andreas İoannidis'in[52] Şubat 1922'de Yunan Hükûmeti'ne sunduğu rapor oldukça aydınlatıcıdır:[53]

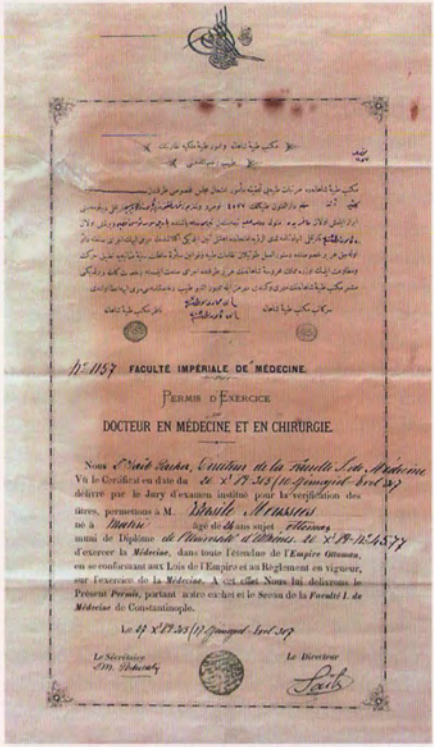
FACULTÉ IMPÉRIALE DE MÉDECINE.

PERMIS D'EXERCICE

DOCTEUR EN MÉDECINE ET EN CHIRURGIE.

Vasilios Mousaios'un tıp fakültesi diploması.

49 A.Y.E., (Dışişleri Bakanlığı Arşivi), 1919, B/38 (2), Alytroton (Anadolu'daki Rumlar) Dosyası, Komitelerin Faaliyetleri, Kararlar- Memorandumlar. 26 Mart 1919, 2758/2068, Kanelopoulos'tan Dışişleri Bakanlığı'na: "İngiliz İşgal Kuvvetleri, dün gönderdiği bir mektupla, Yunan Hükümeti'nin Urla, Makri ve Manisa'da birer Kızıl Haç misyonu açma niyetini takdirle karşıladığını ve Kızıl Haç tesisatlarının açılışını Türk Hükûmeti'ne bildirmek istediğini açıkladı. [...] Haksız yere de olsa propaganda niyetine değerlendirilebilecek her şeyden kaçınılması gerektiğini özellikle vurgulayarak, Kızıl Haç görevlilerinden birinin dikkatsiz bir davranışının bir olaya neden olması hâlinde, misyonun sürdürülmesi sorumluluğunu üstlenemeyeceğini de sözlerine ekledi. Görevlendirilen memurlara İngiliz İşgal Kuvvetleri tarafından yukarıdaki talimatı içeren bir evrakın verilmesi gerektiğini belitti. İzmir'den, Atina'ya iletilmiştir."

50 Bkz. Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, *(Yunan Kızıl Haçının Faaliyetleri)*, Atina 1927, s. 29.

51 A.Y.E., (Dışişleri Bakanlığı Arşivi), 1921, 18, 4, 1, İtalya. Küçük Asya'nın İtalyan işgali altındaki bölgesinden Yunanların tehciri. Pallykios Küçük Asya Telmisos Cemiyeti, Atina, 31 Temmuz 1921, no. 580 (Dış. Bak. 9286): 'Türklerin Likya'daki Makri ve Livisi'den elli beş yurttaşımızı Muğla'ya sürdüğünü öğrendik. Geçmiş yıllarda yaşanan tehcirlerden edinilen tecrübe, bu talihsiz insanların hiçbirinin anavatanlarına geri dönmeyeceğini, taşınır ve taşınmaz mallarının onları yerlerinden edenlerin eline geçeceğini kanıtlamaktadır. Zaten sürgünlerin amacı da budur yani gidenlerin zorluklardan dolayı yok edilmesi ve mallarına el konulmasıdır. Ne yazık ki Türklerin bu eylemleri İtalyan Hükümeti memurlarının gözleri önünde gerçekleşiyor ayrıca olayları engellemeye çalışmadıkları bir yana, çoğu kez teşvik ediyorlar. İtalyan makamlarına başvurarak bu felaketlerin önüne geçmek için diplomatik kanallar aracılığıyla yaptığınız girişimlerin farkındayız ancak ne yazık ki yukarıda da belirttiğimiz gibi, deneyimlerimiz bize bu tür girişimlerin bir çözüm vermediğini öğretti ve bu konuda İtalyan Hükûmeti nezdinde yaptığınız girişimler de bunu kanıtlıyor. Bir yandan Muğla'ya sürülenler Makri'ye dönmemekle kalmayıp Muğla'dan Konya'nın doğusundaki Ereğli'ye gönderildiler, diğer yandan Makri ve Livisi'de diğerlerinin akıbetine uğrayacağı kesin olan seksen üç kişilik yeni bir sürgün listesi hazırlandı.

52 Andreas Ioannidis (1870-1893) Avukat. İstanbul'daki elçilikte tercüman ve daha sonra İzmir ve New York'ta konsolos. Öğretmen Pavlinos İoannidis'in oğlu. Bkz. Pashalidis, s. 336.

53 Kotrozos arşivi. İstanbul'daki Yunan işgal kuvvetlerinde görevli New York Konsolosu Sayın Andreas İoannidis'in 1052 protokol numaralı ve 28 Şubat 1922 tarihli raporundan bölümler.

Makri ve Livisi sakinlerinden askerlik çağına gelmiş olanların tümü Erzurum'a, Sarıkamış'a ve başka yerlere gönderilmiş, orada Amele Taburlarında çalışmış ve ölmüşlerdir. Küçük çocuklar hariç, erkek nüfusun geri kalanı Mamurat-ül Aziz'deki Hekimhan'a, Kayseri'deki Bünyan'a ve Sivas'a sürgün edildi. Sürgün edilenler zorluklardan, eziyetlerden ve tifüsten talan oluyor. Durum böyleyken Makri ve Livisi'de bütün olanaklardan yoksun bırakılan kadınların trajik durumu açıkça görülmektedir. Buna ek olarak, Makri yakınlarındaki Türk köylerindeki nüfusunun iç kesimlere çekildiği gerçeği doğrulanırsa, bu Rum kadın nüfusunun artık iç kesimlerden beslenemeyeceği için açlıktan öleceği anlamına gelir. Yukarıdaki bilgiler gerçektir ve en ufak bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Bu, genel olarak [...] kıyılarındaki tüm Yunan nüfusunun maruz kaldığı kaderdir. Elinizden geldiğince bu talihsiz insanlar için sesinizi duyurun ve her şeyden önce (Yunanistan, Avrupa ve Amerika) hayırseverlerinden bu talihsiz sürgün vatandaşlarımıza ve geride aciz kalan kadınlara acilen para ve mal yardımında bulunmalarını temin etmenizi rica ediyoruz.

Makrili ve Livisililerin Yunanistan'a göçü ve yerleşimi

Yunan ordusunun yenilgisinin ardından Kemalist hükûmet, Küçük Asya'nın güneybatısındaki Rum Ortodoksların yerlerinden göç etmeleri için sadece beş günle bir hafta arası bir süre tanıdı. Karar açıklandığında Makri ve Livisi'deki nüfusun çoğunluğunu kadın ve çocuklar oluştururken erkek nüfusun büyük bir kısmı sürgündeydi. Eylül 1922'nin sonunda Makrili ve Livisililer bir daha geri dönmemek üzere anavatanlarını terk ettiler. Makri ve Livisi'den göç *Aleksandra, Eugenia, İoannis ve Andreas* gemileriyle gerçekleşti; ilk durakları, bazılarının yerleştiği ve bugüne kadar yaşadığı Rodos, Kastelorizo, Kea ve Tinos oldu.[54]

Rodiaki gazetesi konuyu "Amerikalı yetkililer, Antalya ve Makri'de yaklaşık 25 bin Rum kadın ve çocuğun toplandığını ve acilen buradan ayrılmak istediklerini Donanma Bakanlığı'na bildirdiler. Kemalist yetkililer sadece yedi gün süre verdiler."[55] şeklinde haberleştirirken *Embros* gazetesi "Antalya'dan 2 bin mülteci taşıyan *Andreas* ve Makri'den 2.300 mülteci taşıyan *Eugenia Empeirikou* yük gemileri Pire'ye doğru yola çıktı."[56] haberiyle Makri ve Livisi göçünü işlemiştir.

Makrili ve Livisililer Yunanistan'ın dört bir yanına dağıldılar, bazıları ise nüfus mübadelesinden önce ve sonra Avustralya ve Fransa'ya (Marsilya) göç ettiler. Toplamda iki bin beş yüz ailenin Yunanistan genelinde, yaklaşık bin ailenin de yurt dışında yerleştiği tahmin edilmektedir. Makrili ve Livisililer çoğunlukla Atina ve Pire'ye yerleşti. Bir kırsal yerleşim yeri olan ve memleketinin adını yaşatan Nea (Yeni) Makri, Atina'ya 38 km uzaklıkta, tarihî Marathon Bölgesi'ne ve ülkenin ikinci limanı Rafina'nın yanındaki kıyı bölgesinde, ayrıca memleketlerinin manzarasını andıran Pendeli Dağı'nın yakınında kuruldu. Ancak Makrili ve Livisililer aynı zamanda Yunanistan'ın başka yerlerine de dağıldılar (Fokida, Eğriboz, Boiotia, Girit, Sisam ve Rodos). Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) Arşivi'nde ve "Likya" Tarih Araştırmaları Topluluğu Arşivi'nde, Makrili ve Livisili mültecilerin göçü ile ilgili değerli tanıklıklar yer almaktadır:

> [...]Sonra aileler teker teker ayrıldı. Kimileri Amerika'ya, kimileri Avustralya'ya, Fransa'ya, Atina'ya, Pire'ye, Yunanistan'ın her bir yerine. Sabahleyin kişi başına 6 lira ödedikten sonra bir tekneyle Rodos'a götürüldük. Bir kömür mavnasıydı. Buna altı bin kişi bindik. Mavnada bize su bile verilmedi.[57] Bir kömür mavnası geldi. 6 bin kişi bindik. Mavnada bize su vermediler. Mavnalardan Kea Adası'na çıktık. Orada kalmak isteyenler kaldı, diğerleri Pire'ye gitti. Biz kaldık. Hiçbir yere gitmedik. Kea'nın limanı Korissia'da bizi mavnadan çıkarken

54 *Rodiaki* gazetesi, Rodos, 10 Ekim 1922.

55 *Embros* gazetesi, Atina, 30 Eylül 1922.

56 *Politeia* gazetesi, Atina, 12 Ekim 1922.

57 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Gelenek Arşivi, Likya dosyası, Desp. Papavasiliou'nun tanıklığı.

gördüklerinde herkes bizden çekindi, onlardan bir şeyler çalacağımızdan korktular. Daha sonra bizi ambarlara yerleştirdiler ve ne yazık ki yanımızda getirdiğimiz paraları ve altınlarımızı aldılar. Yunancayı onlar gibi konuşmadığımızdan bizimle alay ettiler.[58] Rodos'tan hemen bir Yunan gemisine bindik ve ayrıldık. Bizi doğruca Yunanistan'a götürdü ve Kea adasına indirdi. Oradaki insanlar bizi nezaketle karşıladı, hiçbir şikâyetimiz yok.

Erkek nüfusun çoğunluğu sonraki yıllarda sürgünden döndü ve ailelerini aramak için Yunanistan'ın dört bir yanını dolaştı.

Delisavas Panagiotis (Makri), 1917'de 6 ay kaldığı Acıpayam'a ve ardından 6 kişiyle birlikte Denizli'ye sürgün edildi. 1918'de evine döndü. 1920'de ikinci kez Muğla'ya sürgün edildi ve orada Amele Taburları'nda taş taşıma ve kazma işlerinde çalıştırıldı. 9 ay sonra Talas'a gitti ve orada 8 ay kaldıktan sonra Mübadele ile Mersin'e gönderildi. Gemiyle Korfu'ya, oradan da ailesini bulmak için Kea'ya gitti. Kasım 1924'te Nea Makri'ye yerleşti.

Anastasiou-Louizos Antonis (Livisi, 1883), 1922 Ekim'inde Halep'e gitti ve orada bir ay kaldıktan sonra trenle Tripolitis'e vardı. 1923 yılının yılbaşı gününde gemiyle Kefalonya'ya ulaştı. Ailesini Amfissa'da, Hrisos'ta buldu ve üç yıl boyunca orada kaldı. 1926'da ailesiyle birlikte Nea Makri'ye yerleşti.

Mavrikos Haritos (Livisi, 1898), 1916'da 11 yaşından küçük çocuklarla kadınların ve 45'ten büyük erkeklerin yanında Acıpayam'a sürgün edildi ve 6 ay orada kaldıktan sonra Pelziadzi'ye döndü. 1920 yılında tekrar sürgüne gönderildi. Muğla, Eğridir, Niğde, Kayseri ve Sivas'tan geçti; yaklaşık 3 yıl boyunca Kürt köyü Aşkale'de kaldı. Sürgünlerin geri gönderilmesi emrinin verilmesinden birkaç ay önce görevli Türklere rüşvet vererek oradan ayrıldı ve 9 gün yürüdükten sonra Trabzon'a vardı. Trabzon'da bir ay boyunca ayakişlerinde çalıştırıldı ve çıkarılan emrin ardından Yunan gemisi *Zacharias* ile İstanbul'a gönderildi; orada bir ay kaldı.

1923 başlarında birçok kişiyle birlikte Selanik'e nakledildi ve orada 6 ay kaldı. Oradan Pire'ye geldi ve 1925'te Nea Makri'ye yerleşti.

Makrili ve Livisili mültecilerin özellikle kırsal alanlarda yerleşim koşulları, diğer bölgelerde yerleşmek zorunda kalanlarınki gibi zordu. Mülteciler başlangıçta derme çatma evlerde kaldılar, sevk edildikleri araziler genellikle bataklıklara yakın olduğundan sıtma gibi sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldılar ve sıkça yerleştikleri bölgelerdeki yerel halkın kuşkucu yaklaşımı ve düşmanlığıyla karşılaştılar.

Göç etkilerini uzun vadede gösterdi. Mültecilerin Yunan Devleti'ne entegre olmaları etnik homojenliğe, ekonominin güçlenmesine, kentleşmenin gelişmesine katkıda bulundu ve modern Yunan kültürünü o kadar zenginleştirdi ki bugün Küçük Asya halkı olmadan Yunanistan'ın nasıl olacağını hayal bile edemiyoruz.[59]

58 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Gelenek Arşivi, Hastas'ın el yazması tanıklığı.

59 "Lykia" Tarih Araştırmaları Topluluğu 2006 yılında Nea Makri'de, Makri ve Livisi'nin Küçük Asya'daki anavatanları hakkında yeni tanıklıklar ve arşiv materyalleri toplamak ve gençler arasında tarihin deneyimsel "öğrenimini" geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Yunanistan'da Nea Makri'de, Türkiye'de ise Fethiye (Makri) ve Kayaköy'de (Livisi) fotoğraf sergileri ve çalışmalar düzenledi. Türkiye'de Nüfus Mübadelesi konusuna adanmış ilk belgesel olan *Ayrılığın Yurdu Hüzün* (2001) adlı belgeselin yapımında Türk Yönetmen Enis Rıza Sakızlı ile birlikte çalışmış ve Türkiye'de Nüfus Mübadelesi çalışmalarının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. "Lykia", her yıl bütün dünyadaki Makrili ve Livisililerin buluşmalarını ve Küçük Asya seyahatleri düzenlemeyi, web sitesi (www.lycia.gr) ve yayınlarıyla Likya-Pisidia Metropolitliği'nde yaşayan Rum Ortodoksların tarihinin yeniden incelenmesini ve tanıtılmasını ayrıca genel Küçük Asya çalışmalarının tanıtılmasını amaçlamaktadır. 300'den fazla yazılı ve sözlü tanıklıkla önemli el yazmaları "Lykia" Tarih Araştırmaları Topluluğu'nun arşivlerinde saklanmaktadır. Yayınlarından bazıları şunlardır: Savvas Paschalidis, Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία *(Antik ve Modern Likya)*, Atina 2019 ve Theodosiadis Stelios, Το διάβα της ζωής μου, *1883-1915, (Hayatımın Akışı 1883-1915)*, ed. Evangelia Achladi, Atina, Balta Yayınları.

Son Söz

19'uncu yüzyılın ikinci yarısı ile 20'nci yüzyılın başları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks cemaatleri için ekonomik ve manevi bir patlama dönemi oldu. 1908 Anayasası, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini sağladı ve gayrimüslim cemaatlerin bu devlet içindeki konumlarına ilişkin yeni beklentiler doğurdu. Bu beklentiler, İttihat ve Terakki Partisi'nin, çok etnikli imparatorluğun Türk Müslüman olmayan topluluklarının dil ve dinlerini dışlayan tek boyutlu bir yeni anayasal vatandaş tanımı ortaya koyduğunun çok erken anlaşılmasıyla kısa sürede suya düştü. Siyasi gelişmeler ve savaşların –Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı– istisnai koşulları yeni Türk hükûmetlerine, gayrimüslim vatandaşları için trajik sonuçlar doğuracak olan Osmanlı topraklarındaki nüfus üzerinde bir "demografi mühendisliği" politikası uygulama imkânını tanıdı. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti mağluplar tarafında yer alırken hem siyasi gelişmeler hem de milliyetler ilkesinin yaygınlaştığı ideolojik iklim, Osmanlı İmparatorluğu'nun anakronik bir rejim olarak sonunun geldiğine işaret etti ve egemen olmayan milliyetleri ulusal haklarını talep etmeye yönlendirdi. Yunanların yenilgisi göçe yol açtı ve Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin resmî kararla eski Osmanlı topraklarından yaklaşık bir buçuk milyon Rum Ortodoks Yunanistan'a yerleşti; Yunanistan'dan 300 bin Müslüman da yeni Türk Devleti'ne yerleşti. Tarihte eşi benzeri görülmemiş bu nüfus mübadelesi kararı, binlerce insanın ata yurtlarından sökülüp atılmasına neden oldu. Küçük Asya'daki asırlar sürmüş olan Rum Ortodoks varlığının sona erdirilmesi ise tarihe karşı işlenen bir olay olarak nitelendirildi. Küçük Asya'daki binlerce Yunanca yer adı ve anıtlar, buna tanıklık etmektedir. Bu karar, binlerce insanı etkiledi, çok azı kayda geçen ve çoğu unutulup giden sayısız kişisel dramın yaşanmasına neden oldu. Ancak Küçük Asya'dan gelen Rum Ortodoks mültecilerin, 1960'lı yılların çoğunu kapsayan on yıllık döneme ilişkin tanıklıklarını okuduğumuzda,[60] mübadeleye ilişkin çelişkili değerlendirmelerle karşılaşıyoruz:

> Bizim Türkler sabah gelip ağlayarak uğurladılar, büyüklerin ellerini öptük, biz de ağladık, size bir kötülüğümüz olduysa bizi affedin dedik ve yola koyulduk.[61]
>
> Burada aldığımız tazminat sıfır denecek kadar azdı. Bunun bıraktıklarımızla hiçbir ilgisi yoktu. Bir gün köyümüze gidip eski Türk arkadaşlarımı görebilmeyi çok istiyorum.[62]
>
> Mübadele, bir Allah lanetiydi. Türklerden kurtulduk diye sevinirken daha kötü günler gördük.[63]
>
> Yunanistan'a geldiklerinde bir anne beklerken bir üvey anne buldular.[64] Burada zenginler yoksullaştı ve hiçbir şeyi olmayanlar zenginleşti. Ne yapılabilir ki fırtınanın başımıza patlaması Tanrı Allah? isteğiydi.[65]
>
> Size şunu söyleyeyim, gerçek şu ki Türkiye'de daha iyi yaşıyorduk ama Türk ağadan korkuyorduk. Burada yoksulluk varsa da başımız rahat![66]
>
> İyi ki Mübadele oldu! Doğu'da yaşayan Yunanlar kurtuldu. Eğer orada kalsaydık, Eylül 1955'te İstanbul'da Rumların başına gelenler bizim de başımıza gelecekti. Sadece bunu anlamayanlar aksini söylüyor.[67]
>
> Mübadelenin gerçekleşmesi daha iyi oldu. Burada kapılar açık uyuyoruz. Artık Türklerden korkumuz yok. Güvendeyiz.[68]
>
> Artık Türkiye'de kalmamız imkânsızdı. İşler çirkinleşmişti. Namusumuz ve malımız güvende değildi.[69]
>
> Küçük Asya'daki memleketimden çok genç yaşta,

60 Aşağıdaki bütün tanıklıklar, 1930'larda kurulan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki (KAAM) Sözlü Tarih Arşivi'nden yararlanarak bugüne kadar 5 cilt yayımlanan *Eksodus* eserinde yer alıyor.

61 *Eksodus*, s. 147, Cilt B, Anaku.

62 *Eksodus*, s. 52, Cilt B, Endürlük, Kayseri.

63 *Eksodus*, s. 11, Cilt B, 1954, Gelveri, Aksaray-Gelveri.

64 *Eksodus*, s. 54, Cilt B, Vekse, Kayseri.

65 *Eksodus*, s. 200, Cilt B, 1950, Niğde, Kayabaşı.

66 *Eksodus*, s. 125, Cilt B, 1960, Taşlık, Kayseri.

67 *Eksodus*, s. 41, Cilt B, Kayseri.

68 *Eksodus*, s. 81, Cilt B, Kayseri, 1960.

69 *Eksodus*, s. 91, Cilt B, Germir, 1958.

on beş yaşında bir çocuk olarak ayrıldım ancak anısı hâlâ net ve capcanlı. Bir gün geri dönebilmeyi, hayatım sona ermeden önce orayı ziyaret edebilmeyi hayal ediyorum.[7]

Livisili bir kadın, yaşadığı çelişkili ve trajik durumu şu cümleyle özetliyor: "Bu kez vatanımıza sürgün edildik."[71]

70 *Eksodus*, s. 242, Cilt A, Küçükkuyu, Edremit.

71 Makri'den Despina Papavasiliou'nun tanıklığı. Bkz. Eksodus.
Y. Mourelou (ed.) (2004): Orta ve Güney Küçük Asya Eyaletlerinden Tanıklıklar (Η Έξοδος. *Μαρτυρίες από τις Επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*) Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, cilt 2 , s. 477.

Bu yıl, Yunanların kolektif hafızasında "Küçük Asya Felaketi" olarak kalan ve Küçük Asya'daki Rum Ortodoks nüfusun uzun süreli varlığını sona erdiren Göç'ün 100. yıl dönümüdür. Türk tarihinde Kurtuluş Savaşı olarak bilinen aynı tarihî olay, modern Türk Devleti'nin doğuş tarihine işaret eder. Bunun gibi yıl dönümleri, tarihsel öz farkındalık amacıyla tarihin derinliklerine inmek için bir vesile olduklarında esaslı bir anlam kazanırlar. Bunun gerekli bir önkoşulu da tarihsel empati duymak, olayları "ötekinin" gözünden görmektir. Bu yayın bunu yapmaya çalışmaktadır.

Yunancadan çeviren: Ari ÇOKONA

Yunanca Kaynakça

Amargianakis Y. (1970): Συμβολή εις την μελέτην της δημώδους ελληνικής μουσικής εκ Μάκρης και Λιβισίου Μ. Ασίας, (Küçük Asya'daki Makri ve Livisi'nin Yunan Halk Müziği araştırmalarına bir katkı), Μικρασιατικά Χρονικά, sayı: 14.

Anagnostopoulou S. (1998): Μικρά Ασία. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες, *(Küçük Asya. Rum Ortodoks cemaatleri)*, Atina: Ελληνικά Γράμματα (Ellinika Grammata)

Andriotis N. P. (1961): Το ιδίωμα του Λιβισιού της Λυκίας, *(Likya'nın Livisi Şivesi)*, Atina.

Achladi, Evangelia, "*Küçük Asya Derneği 'Η Ανατολή' ve Küçük Asya Rum Ortodokslarının 'ulusal eğitim' programı* ", İzmir, Bir Doğu Akdeniz Metropolünün Gelişimi (17. yüzyıl- 1922) derlemesinde, Atina Akademisi Yunan Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Uluslararası Bilimsel Konferansı Bildirileri, Atina 2016.

Velisariou Rena (2014): Όσα Σάρωσε η Θύελλα. Το Χρονικό μιας Μικρασιατικής Οδύσσειας, *(Fırtınanın silip süpürdükleri. Bir Küçük Asya Odysseiasının Günlüğü)*, Atina: Leksitipon.

Vrionis Spyros (2008): Η παρακμή του μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού, 11ος-15ος αι. *Küçük Asya'da Orta çağ Helenizminin gerilemesi ve İslamlaşma süreci, 11.-15.* Yüzyıl), MİET Atina: Yunanistan Ulusal Bankası Kültür Vakfı.

Delisavas P. Mihalis (2009): Λαογραφικά Σύμμεικτα Μάκρης και Λιβισίου Μ. Ασίας και Νέας Μάκρης Αττικής, *(Küçük Asya'da Makri ve Livisi ile Attika'da Nea Makri'nin Karma Folkloru)*, Atina: Leksitipon.

Delisavas P. Mihalis (2013): Το Λεξικό Μάκρης και Λιβισίου Μικράς Ασίας με βάση το Λεξιλόγιο του Μακρηνολιβισιανού Γλωσσικού Ιδιώματος, *(Makri ve Livisi Lehçesine Dayalı,* Küçük Asya *Yerleşimleri Makri ve Livisi* Sözlüğü), Atina: Leksitipon.

İtea Mültecilerinin *Nüfus Kütüğü*, (Δημοτολόγιον Προσφύγων Ιτέας) (2015): Foça İtea: İtea Makrilileri Derneği Yayınları.

Diamantaras, A. S. , Λυκιακά, (Lykia'ya İlişkin), *Ksenofanis* 6, (1909) 31-37.

Δράσις του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, (Yunan Kızıl Haçının Faaliyetleri), 1927, Atina: Yunan Kızıl Haç Kurumunun yayını

Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου *1784-1974*, (*Yunan Basını Ansiklopedisi 1784-1974)*, ed. Loukia Droulia - Gioula Koutsopanagou (2008): Atina: Ulusal Araştırma Vakfı.

Enepekidis, Polychronis (1967): Κοραής – Κούμας - Κάλβος, *(Korais - Koumas – Kalvos)* Atina: Εστία [Estia].

Eksertzoglou, H. (1996): Εθνική Ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αι. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, *1861-1912, (19. Yüzyılın Konstantinoupolis'inde Etnik Kimlik, İstanbul Rum Edebiyat Derneği, 1861-1912).*

ed. Evangelia Achladi (2021): Η Λυκία στον Τύπο του 19ου και 20ου αιώνα , *(19. ve 20. Yüzyıl Basınında Likya)*, Atina: Tarih Araştırmaları Topluluğu "Lykia".

Theodosiadis Stelios, ed. Evangelia Achladi (2021): Το διάβα της ζωής μου, (Hayatımın Akışı), Balta Yayınları & Tarih Araştırmaları Topluluğu "Lykia".

Kalfoglou I. I. (2002): Ιστορική γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου, *(Küçük Asya Yarımadasının Tarihsel Coğrafyası)*, Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.

Karageorgiou N. (1986): Μάκρη και Λιβίσι Μ. Ασίας, *(Küçük Asya'da Makri ve Livisi)*.

Kitromilidis, P. M. Η Έξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας: αιτήματα της έρευνας και μεθοδολογικές προδιαγραφές, (Orta ve Güney Küçük Asya Göçü: Araştırma Talepleri ve Metodolojik Standartlar) (1982): Η Έξοδος, *Exodus'ta* vol. B, Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.

Kontogiannis P. M. (1921): Γεωγραφία της Μικράς Ασίας, *(Küçük Asya Coğrafyası)*, Atina: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων. (Faydalı Kitapların Yayınlanması Derneği/Topluluğu yayını).

Lameras Konstantinos (1945): Η Μάκρη και το Λιβίσι, *Makri ve Livisi*, Atina.

Mathioudaki - Dragasaki Maria (2001): Μνήμες Μικρασίας, (Küçük Asya Anıları), İerapetra, *21ος* αιώνας.

P. Mehtidis, Λιβίσι (Ağustos- Eylül 2004): Μία ακμάζουσα κοινότητα της Μικράς Ασίας, (Livisi: Küçük Asya'da Müreffeh bir Cemaat), *Corpus* 63.

Mechtidis P. (2009): Μαρτυρίες Άγγλων περιηγητών για το Λιβίσι και τους Έλληνες της Λυκίας, (İngiliz seyyahların Livisi ve Likya Rumları hakkındaki tanıklıkları), *Mikrasiatika Hronika*, sayı: 23.

P. Mehtidis (2010): Λιβίσι- Το Μουσείο της Μικρασιατικής Καταστροφής, (Livisi - Küçük Asya Felaketinin Müzesi), *Mikrasiatiki Spitha*, sayı: 15.

Mousaios İ. Mihail (1884): Βατταρισμοί ήτοι λεξιλόγιον της Λειβησιανής διαλέκτου μετ' εγχωρίων παροιμιών εν τέλει, (Yerel atasözleri içeren Livisi Lehçesi Sözlüğü), Atina: Parnassos Mathaaları.

Mousaios İ. Mihail (1984-1985): Ο Γάμος του Μαλώνη Αντιφάτου, (Maloni Antiphatos'un Evliliği), Walter Pouhner'in giriş yazısı, *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni*, Cilt E, s. 275-359.

Mousaiou- Bouyioukou Kalliopi (1970): Εγκυμοσύνη – Γέννηση – Βρέφος, Έθιμα, δοξασίες, προλήψεις, δεισιδαιμονίες, λαϊκή ιατρική στο Λιβίσι και τη Μάκρη της αρχαίας Λυκίας, (Gebelik- Doğum-Bebek. Antik Likya Yerleşimleri Livisi ve Makri'deki gelenekler, inançlar, batıl inançlar, hurafeler, halk hekimliği), Μικρασιατικά Χρονικά 14 s. 50-94.

Mousaiou - Bouyioukou Kalliopi (1976): Παραμύθια του Λιβισιού και της Μάκρης, (Livisi ve Makri Masalları), Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.

Dellas G., Οι εκκλησίες της Παναγίας της Πυργιώτισσας και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ - Ταξιάρχη στο Λιβίσι της Μ. Ασίας, (Küçük Asya'daki Livisi'nin Panagia Pyrgiotissa ve Başmelek Mikail Kiliseleri), Küçük Asya Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Merkezi (KEMIPO), 3. Sempozyum 'Küçük Asya Kültürünün Üç Bin Yılı', N. İonia, 23-25/11/2007.

Ο ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις (1784'ten günümüze Yunan basını. Tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar) (2005): Atina: Neohelenik Araştırmalar Enstitüsü.

Oikonomou Panagiotis, Τα δημοσιεύματα του περιοδικού 'Ξενοφάνης': Συμβολή στη μικρασιατική βιβλιογραφία, ('Ksenofanis' dergisinin yayınları: Küçük Asya Bibliyografyasına Katkı), *Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Bülteni*, 1, 169-215.

Pantazidis Ksenofontas L. (1987): Η Ιστορία του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, *(Yunan Kızıl Haçının Tarihi)*, Atina.

Paschalidis Savvas, Η Αρχαία και Σύγχρονος Λυκία, *(Antik ve Modern Likya)* (2018): ed. Evangelia Achladi ve Maria Vamvaka, Atina: Likya Tarih Topluluğu Derneği.

Soldatos Hr. (1989): Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας, *(Küçük Asya Helenizminin* eğitimi ve entelektüel hareketliliği), A-C ciltleri, Atina.

Yabancı Kaynakça

Akşit O. (1967): *Likya Tarihi*, İstanbul: İstanbul İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1218.

Bayburtluoğlu C. (1981): Lykia, Ankara: Ankara Turizmi, Eski Eserleri Ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları.

Beaufort F. (1817): *Karamania, or a Brief Description of the South Coaste of Asia Minor and of the Remains of Antiquity*, London: Hunter (2. Aufl. 1818).

Fellows Charles (1852): *Travels and Researches in Asia Minor more particularly the Province of Lycia by Sir Charles Fellows*, London: British Library, Historical Print Editions.

Foss Clive (1996): *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Great Yarmouth, Norfolk: Variorum (VR CS 538).

(1919): *Persecutions and the Extermination of the Communities of Macri and Livissi (1914-1918). Extract from the Black Book of Asia Minor* Paris.

Ankara Rumları Karasül Ailesi üyeleri: Muhtemelen Stavros ve Klimis Karasül'ün aile büyükleri, dede Haralambos ve eşi Sofia. (Mimika Karasouli Aile Arşivi)

Ankara'nın Yakın Geçmişinden Koparılmış Sayfalardan Biri:

ANKARA RUMLARI

Gülen GÖKTÜRK BALTAS*

İnsanlar tarih boyunca mevcut yaşam koşullarının onları zorlaması ya da daha iyi şartlarda yaşamak gibi sebeplerden ötürü göç ettiler. Çoğu zaman sürüklendiler, bir savaş, bir katliam, bir kıtlık, dost canlısı olmayan bir iktidar onları göçe zorunlu kıldı. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ise böyle yaşanmadı. Bir gün bir jandarma, bir memur veyahut resmî bir tebliğ gelip evinizi boşaltmanızı söylüyordu veya gazetelerden öğreniyordunuz akıbetinizi. Zorunluydu göç, seçme şansı yoktu.

Bugün insan bunun başına geldiğini hayal dahi edemiyor. Bir eviniz var, içinde onca eşyanız... Yakınlarda bir yerlerde bir mezarlık var ve içinde hayatlarını kaybetmiş yakınlarınız yatıyor. Bahçeniz var, çiçekleriniz... Tavuklarınız, bir köpeğiniz... Yıllardır komşuluk ettiğiniz insanlar var. Başlangıcını bilmediğiniz bir tarihten beri ailenizin tüm fertleri burada yaşamış. Soluduğunuz hava, alışkın olduğunuz iklim, yüzünüze çarpan tanıdık bir rüzgâr var. Hiç bilmediğiniz bir yere git diyorlar. Zorluğun her türlüsü ile mücadele ettiğinizi varsaysak bile nesiller sürecek bir travma bekliyor sizi.

Azınlıklar sorununu çözmek için zorunlu nüfus mübadelesinin uygulanması tarihte ilk kez Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile yaşandı. Bunun en temel insan haklarını barbarca ihlal eden bir uygulama olduğunu düşünenler, uluslararası sürtüşme ve huzursuzluğu teşvik etmeye hevesli kişiler için bir emsal oluşturacağından korkanlar ve bunu azınlıklar sorununu çözmek için başarılı bir teknik olarak görenler vardı (Pentzopoulos, 1962: 53). Bugün, azınlık sorunlarını çözmek için zorunlu nüfus mübadelesinin bir çözüm olarak görülmemesi sevindirici bir gelişmedir ancak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ni takip eden yirmi yıl boyunca Avrupa'da bu modelin örnek alındığının Almanya ve İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği, Polonya ve Sovyetler Birliği ile Çekoslovakya ve Macaristan arasında nüfus mübadeleleri yapıldığının altını çizmek gerekir. Tarihin gördüğü en büyük nüfus mübadelesi ise yine Türk-Yunan örneğine başvurularak yapılan Hindistan-Pakistan nüfus mübadelesidir. 1947'de gerçekleşen olayda on bir milyon Hindu ve Müslüman yer değiştirmiştir (Yıldırım, 2006: 12-15).

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi dediğimiz zaman gözden kaçırmamamız gereken bir husus bulunmaktadır. 30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" Venizelos ve İsmet Paşa tarafından imzalandığında aslında başta Batı Anadolu ve Trakya olmak üzere yüz binlerce Rum çoktan Türkiye'den ayrılmıştı. Savaş sırasında can havli ile kaçan çoğu kadın ve çocuk olan insanlardan söz ediyoruz. Bir kısmı savaş esnasındaki karşılıklı

* Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü ggokturk@ogu.edu.tr

şiddet döngüsü karşısında çaresiz kalan insanlardı. Onlar mübadil değildi. Onlar mülteciydi. Onların durumları mübadele anlaşması ile "çözülmüş" oldu yani anlaşma kapsamında değerlendirildiler ve geri dönme ümitleri yok edildi. Bu arada mübadele ile Yunanistan'a gelenlerin yani mübadillerin de kendilerini zaman içerisinde "mültecilik" söylemine eklemlediklerini belirtmek gerekir. Yine birinci nesil Türk mübadillerin, muhacir olarak nitelendirilmeyi hoş karşılamadıklarını belirtmekte fayda vardır.[1] Unutulmaması gereken bir diğer kesim ise Osmanlı Balkanlar'da toprak kaybettikçe yeni kurulan Hristiyan devletlerde ayrımcı politikalara maruz kalarak buralardan ayrılan veya ayrılmak zorunda bırakılan Balkan Türkleri ve Müslümanlarıdır. Bu şekilde Anadolu ve Doğu Trakya'ya bir muhacir akını olmuştur. Peki, mübadiller kimdir? Batı Trakya hariç Yunanistan'da kalan Türkler/Müslümanlar ve henüz Anadolu ve Doğu Trakya'yı terk etmemiş, çoğunlukla İç Anadolu ve Orta Karadeniz'de bulunan Rumlardır. İstanbul, İmroz ve Bozcaada[2] Rumları ile Batı Trakya Türkleri sözleşmenin dışında bırakılmışlardır. Stefanos Katsikas'a göre böylece iki ülkenin diplomatik ilişkilerine göre yaşam standartları belirlenen rehine azınlıklar oluşturulmuştur (2012: 171). Benzer bir düşüncenin Baskın Oran ve Konstantinos Tsitselikis tarafından da paylaşıldığını, iki ülkenin diplomasideki mütekabiliyet ilkesini olabilecek en olumsuz şekliyle kullandıklarını, komşu ülkeyi cezalandırmak için kendi vatandaşları olan azınlıkları cezalandırdıklarını ve azınlıkları bir Truva atı olarak görme eğiliminde olduklarını belirtmekte fayda vardır (Oran, 2008: 37-38; Tsitselikis, 2008: 69-76).

1 Mülteci, mübadil, muhacir kavramlarının Türkiye ve Yunanistan'da kullanıldıkları bağlamlar için bkz. Aytek S. Alpan. (2022): "1922 Sonrası Yunanistan'da Mülteci Belleği: Mübadele'nin Ötesi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı: 19, s. 207-230.

2 İmroz'un ismi 1970'te Gökçeada olarak değiştirilmiştir. Tenedos ise Osmanlı zamanından beri Bozcaada olarak da bilinmektedir. Bkz. Hasan Münüsoğlu (2021): "Bir İsmin Etnografisi: İmroz'dan Gökçeada'ya", *Antropoloji*, sayı: 41, s. 118-23.

1928 nüfus sayımına göre 6.204.684 nüfuslu Yunanistan'ın 1.221.849'unu mülteciler, Türkiye'de ise 1923 itibarıyla 12.339.023 olan ülke nüfusunun 388.146'sını mübadiller ve 130.000'ini antlaşmadan önce gelen muhacirler oluşturmaktadır. (Bu sayının içinde henüz Romanya ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler yoktur.) (Yıldırım, 2006: 152-153).

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması din kıstası gözetilerek yapılmıştı. Kimlerin mübadeleye dâhil olamayacakları tam olarak net değildi. Bu bağlamda, Türk ve Yunan siyasi liderler ülkelerindeki istenmeyen azınlıkları (Türkiye, kalan Ermenileri ve başka Hristiyan grupları, Yunanistan ise Arnavut ve Romanları) mübadeleye dâhil etmeye çalışmıştı (Yıldırım, 2006: 45). İlginç vakalardan biri Anadolu'da sayıları 700-750 aileyi bulan, misyoner çabalarıyla Protestanlaşmış, eskiden Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı ve Ortodoks Rumlarla ailevi bağları olan insanlardır. Osmanlı'da sonradan kurulan Protestan milletine (1847) dâhil olan bu grup, dini inançları sebebiyle mübadele protokolünün dışında kalmışlardır ancak bunların bir kısmı kendi rızalarıyla savaş sırasında ve sonrasında Yunanistan'a, bir kısmı misyonerlerle ABD'ye gitmiştir. Geride kalan çok az sayıdaki Protestan'ın –ki bunlardan biri de Ordulu Kantarcı ailesidir– 1925'te taşınmazlarını satıp Türkiye'den ayrıldıkları bilinmektedir (Göktürk, 2020: 131-151). Bir diğer ilginç vaka Epir'in Arnavutça konuşan ahalisi içindeki Müslüman Çamlardır. Yunanistan onları mübadeleye dâhil etmeye çalışsa da Arnavutluk hükûmetinin ısrarı sonucu dönemin Yunanistan Başbakanı Theodoros Pangalos'un Ocak 1926'daki beyanı ile mübadele başladıktan iki sene sonra kapsam dışı bırakılmışlardır (Katsikas, 2012: 155). Kimin kapsam dâhilinde olduğunun tespit edilmesinin yanı sıra Türk-Yunan Mübadelesi pek çok başka sorunu da beraberinde getirmiştir. Salgın hastalıklar, barınma, tazminat, mülkiyet hakları, ana dil meselesi bu problemler arasındadır.

Üzerinde şüphe olmayan tek şey vatandaşlık olmuştur. Bu soruna maruz kalan insanların durumları uluslararası anlaşma ile çözülmüştür. Mübadillerin geldikleri ülkedeki vatandaşlığı düşmüş, ilk günden gittikleri ülkenin vatandaşı olmuşlardır (Loizos, 1999: 256).

Mübadele imparatorluk döneminin birlikte yaşam pratiğine indirilen son darbedir. Bir zamanlar birlikte yaşadığımıza dair tüm izler hayatımızdan silinmiştir. O kadar ki 2005 Eurovision Şarkı Yarışması'nda Helena Paparizou sahnede şarkısı eşliğinde horon teptiğinde milletçe şaşırmıştık. Türkler ve Yunanlar ne zamandır karşılıklı olarak birbirlerine bir yemeği, bir tatlıyı, bir şarkıyı, bir dansı çalmakla suçlar hâle geldi? Bu hafıza yitiminin başladığı yerlerden biriydi Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi. Ulus devlet, toplumu homojenleştirirken zamanla hafızamızı da sildi. Bu makaleyi yazmak hatırlatmaya yönelik bir çabadır.

Makalede Ankara Rumları ele alınmaktadır. Üç tane hatırattan ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) Sözlü Tarih Arşivi'nden yararlanılmaktadır. KAAM, 1930'da Müzikolog Melpo Logotheti-Merlier tarafından eşi Oktave Merlier'in desteği ile Küçük Asya mültecilerinin kültürel mirasını yaşatmak için kurulmuştu. KAAM araştırmacıları kırk yıl boyunca Yunanistan'ın dört bir yanındaki mülteci yerleşimlerini ziyaret ederek 5.051 insanla mülakat yapmış ve böylece sözlü gelenek arşivini oluşturmuşlardı (Giannakopoulos, 1992: 43). Yukarıda bahsi geçen hatıratdan bir tanesi Kostas Tsaousidis tarafından KAAM'a bağışlanan bir anı defteridir. Diğer iki tanesi ise Andronikі Karasouli-Mastoridou'nun *Kayıp Vatanımdan Hatıralar* (1966) ve Evdokia Epeoglou-Bakalaki'nin *Ankara'daki Hayattan Hatıralar* (1997) kitaplarıdır. Andronikі hatıralarını kaleme almaya KAAM araştırmacılarıyla yaptığı mülakatın sonunda karar vermiştir. Merkez araştırmacılarının sorularının Andronikі'nin hatıratını şekillendirmedeki rolü önemlidir. Andronikі gibi Kostas da KAAM'a mülakat verenlerden biridir. Bu makalede bu isimlerin hem KAAM'a verdikleri mülakatlardan hem de kendi yazdıkları kitaplardan faydalanılmıştır. Kitaplar söz konusu olduğunda atıf yapılırken sayfa numarası da belirtilmiştir. Elinizdeki çalışmada anılarından yararlandığımız yazarların, 1900'lerin başından 1922'nin sonunda Ankara'dan ayrılmalarına kadar olan zaman diliminde, Ankara Rumlarının günlük hayatlarına dair anlattıkları aktarılmıştır. Bunların içinde senkretik davranışlar, sosyokültürel hayat ve Rumların Ankara'dan ayrılma süreçleri yer almaktadır. Makalede bahsi geçen isimlerden Andronikі ve Kostas mübadil değil, mültecidir. Mübadele Sözleşmesi imzalanmadan kısa bir süre önce Aralık 1922'de Ankara'dan ayrılmışlardır. Makale, odaklandığı konular ve amacı itibarıyla savaşlara ve dönemin siyasi olaylarına özellikle yer vermemektedir. Bu yazıyı okuyacak pek çok Anadolulu kendine tanıdık, bildik gelen yaşanmışlıkları muhakkak bulacaktır. Sınırlar ayrılsa bile ortak tarihimizden getirdiğimiz kültürel unsurlar iki ülkede de hâlâ yaşatılmaktadır. Böyle bir farkındalıkla sizin yemeğiniz, bizim dansımız çekişmesinin de bir noktada son bulacağı ümit edilmektedir.

Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Ankara Rumları

Ankara'daki gayrimüslim nüfus içerisinde Rumlar görece az sayıdaydı. Rumların büyük bir bölümünün Ankara'ya ticari amaçla sonradan Kayseri, Germir, Yozgat, Keskin, Maden, Niğde, Tokat, Samsun, Kastamonu vb. yerlerden gelen göçmenler ve fırıncılık yapan Epirliler olduğu bilinmektedir (Tsaousidis, Galatia, Ankara, KAAM). İstanbul-Konya demir yolu hattının yapımından sonra Ankara ve Eskişehir, yeni atılımlar ve maddi kazanç peşinde koşan ticaret erbabı maceraperestlerin bir nevi "El Dorado"su hâline gelmiştir. Bu dönemde bu iki şehir

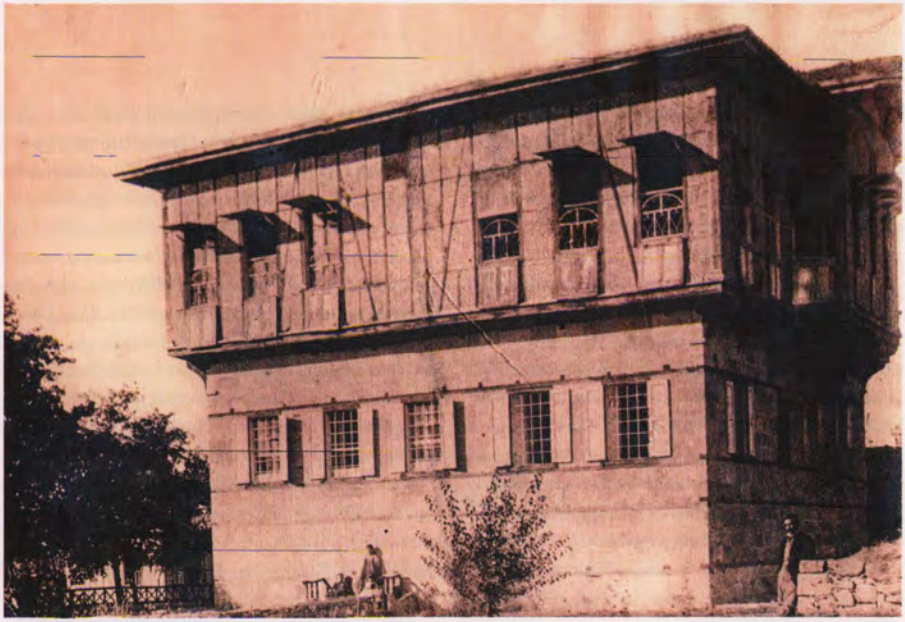

Keçiören'de bir Rum konağı. (Mimika Karasouli Aile Arşivi)

de çok göç almıştır. Ankara Rumları, Ankara'nın Hıdırlık Tepesi'nin altındaki eski mahallelerinde yaşamışlardır (Kilitzis, Galatia, Ankara, KAAM). Ankaralı Kostas Tsaousidis, 1917 itibarıyla şehirde 850 Rum ailenin, toplamda 6.000-6.500 Rum'un olduğunu iddia etmiştir (Galatia, Ankara, KAAM). 1916'daki büyük yangından sonra ve takip eden dönemde şehrin Rum nüfusu azalmıştır. 1922'de toplamda 45.000 nüfusu olan Ankara'da 2.000-2.500 Rum olduğu düşünülmektedir (Η Έξοδος, Τόμος Β': 373). Ankara'da göçmen kökenli aileler kadar yerli aileler de bulunmaktaydı. Altıntop, Sismanoglou, Athanasoglou, Kalfoglou, Saroglou, Kılıcoglou ve Tsaousidis bunlardan bazılarıydı (Tsaousidis, Galatia, Ankara, KAAM). Ankara Rumlarının sınıfsal pozisyonu büyük ölçüde burjuvaziydi. Çoğu tüccar, esnaf veya büyük çiftlik sahibiydi. Elimizdeki tanıklıklar onların İstanbul'daki Rum burjuvazisi ile ilişkili olduklarını düşündürtmektedir. İstanbul Rum burjuvazisi, tüccar, banker, borsacı veya üst düzey devlet memurlarından oluşurdu ve onların Rum milleti üzerindeki güçleri Osmanlı'nın siyasi gücünden kaynaklanırdı. Sia Anagnostopoulou'ya göre bu insanların çoğu Hellenottomanizm ideolojisine atıfta bulunan Osmanlı vatanseverliğinden ilham alırdı. Bu ideoloji, siyasi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması ve kültürel olarak "Rum kimliğinin" güçlendirilmesi olarak ifade edilirdi (2013: 302-305).

Ankara'da Karadeniz taraflarından gelenler hariç tüm Rumlar evde de çarşıda da Türkçe konuşurlardı. Kiliselerde papazlar Hristiyanlığın esaslarını Türkçe söylerlerdi. Yunanca okulda öğrenilirdi (Kilitzis, Galatia, Ankara, KAAM).

Ankara Rumlarının pek çoğu varlıklı, iyi yaşayan, iyi giyinen, dönemi için çağının önünde diyebileceğimiz toplumsal cinsiyet rolleri benimseyen insanlardı. Cemaatin içerisinde özellikle üç varlıklı

aile ön plana çıkmaktaydı: Sismanoglou, Altıntop ve Karasül (Karasoul, Karasouli). Hatıralarından ve aile fotoğraflarından yararlanacağımız Androniki, Karasül ailesine mensuptu. Diğer iki aileden farklı olarak, bu ailenin kökeni Kayseri Germir'e dayanmaktaydı.

Ankara'da Dinî Senkretizm

Androniki, 15 Mayıs 1902'de Ankara'da, adını Roma İmparatoru Diocletianus (284-305) tarafından gerçekleştirilen Hristiyan katliamlarından birinde şehit edilen Ancyralı hayırsever Klemens'ten (Κλήμης) (Serin, 2014: 67) alan bir babanın dördüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Dedesi Haralambos, bir gün Aziz Klementos (Klemens) Kilisesi'nin tam karşısındaki Yeğen Bey Camii'nin yanından aşağı doğru inerken caminin önünde bir kalabalık görür. Bir grup din adamı, içinde Aziz Klemens'in mezarı bulunan ve bir Türk'e ait olan evin kapısını açmaya çalışmaktadır. Haralambos Karasül'ü gören insanlar, "Çorbacı çorbacı, Allah'ını seversen! İçeride bir türbe var, sizin mi bizim mi, gel bir de sen açmayı dene." derler. Dede eline anahtarı alır ve içinden şöyle geçirir: "Sevgili İsa, kapıyı açayım ve sen Aziz Klemens, bana yardım et, seni özgürleştireyim. Bir gün evlenirsem ve ilk çocuğum oğlan olursa onu senin kilisende vaftiz edip senin adını ona vereyim." Kapıya doğru istavroz çıkaran Haralambos, anahtarı deliğe takar ve kapı açılır. Ev sahibi ona şöyle der: "Çorbacı ben bu eve bir daha girmem, buradaki evliya beni öldürecek, Allah aşkına bu evi istediğin paraya al." Böylelikle dede Haralambos, üç yüz altın lira vererek içinde Aziz Klemens'in mezarı olduğu rivayet edilen evin sahibi olur. Evi satın aldıktan sonra evlenen Haralambos'un ilk çocuğu erkek olur ve ona Klemens adını verir. Klemens, Androniki'nin babasıdır. Hayatı boyunca Aziz Klemens ve İsa Mesih adına hastaları iyileştirmiştir. Hastalarının çoğu Aziz Klemens'in mucizelerine inanan Türklerdir.

Androniki anılarında küçük bir kızken çiftliklerine gittiklerinde geçtikleri her köyde karşılarına oradan geçtiklerinin haberini alan hastalar çıktığını yazmaktadır. Hastalar, "Aman Kliman Ağa kölen olayım, ateşimi kes!" diye feryat ederlermiş. Duygulanan baba atından inip her zaman yanında olan eğrilmemiş bir pamuk ipliği parçasına okur, üfler, dokuz düğüm atar ve onu hastanın eline bağlayıp "Geçmiş olsun." dermiş. Baba Klemens, onlara Aziz Klemens'e dua etmelerini tembih edermiş. Bütün bu insanlar ertesi gün iyi olacaklarını bilirmiş. Androniki bir gün annesinin babasına şu soruyu sorduğunu duymuş: "Ne garip! O ipliği bize bağladığında, etki etmiyor. Nasıl oluyor da Türkler iyileşiyor?" Klemens şöyle cevap vermiş: "Bizde inanç eksik, onlar başka bir dine inansalar bile buna inanıyorlar ve bu yüzden iyileşiyorlar." (Karasouli-Mastoridou, 1966: 9-11).

Aynı hikâyeden Evdokia da kitabında bahsetmektedir. Aziz Klementos Kilisesi'nin zaman içinde bir Türk'ün evine ait avlu ile çevrelendiğini, bir köşede hem Türklerin hem de Rumların mum yaktığını, diğer köşede ise iki tane mezar bulunduğunu anlatmaktadır. Büyük mezar Aziz Klemens'e, küçük mezar ise yardımcısı Agathangelus'a aittir. Evdokia, Türklere ait bu evin bir şekilde Karasül ailesine geçtiğini doğrulamaktadır (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 13).

Androniki ve Evdokia'nın yukarıda bahsi geçen anılarında geçen olaylar dinî senkretizm olarak yorumlanabilir. Senkretizm, farklı dinî formların sentezi demektir ve tarih içinde dönüşüme uğramış tartışmalı bir terimdir. Bazıları bunu dinî gelenekler için aşağılayıcı bulmaktadır çünkü kavramın içinde kirlenme anlamı taşıdığını ve saf olanın bozulmuşluğuna işaret ettiğini düşünmektedir. Hâlbuki özgünlük ve benzersizlik mutlaka saflığa bağlı değildir. Karışık gelenekler de benzersiz olabilirler. Otantik ya da değerli olma, güç, retorik ve ikna içeren söylemsel

bir meseledir ve insanlar senkretik bir geleneği biricik olarak benimsediği sürece, o gelenek otantiktir (Shaw & Stewart, 1994: 1, 6). Olumsuz yaklaşımın yanında terime olumlu anlamlar atfedenler de vardır ve onlara göre senkretizm içinde "müsamaha" barındırır. Farklı dinlere inanan insanlar birbirlerinden bazı davranışları ödünç alır, diğer dinin uygulamalarının bazılarını onaylar veya farklı dinlere ait kavramlar, semboller ve gelenekler seçilip uzlaştırılır (Akt. van der Veer, 1994: 185). Müsamaha kelimesi başlı başına bir tartışma konusudur çünkü asimetrik güç ilişkisi olmayan yerde müsamahadan söz edilemez. Müsamaha gösteren taraf daima gücü elinde bulundurandır ve müsamaha gösterileni alışılmışın dışında, istenmeyen veya marjinal olarak işaretlemek de ona düşer (Brown, 2006: 14). Bu yüzden müsamaha doğası gereği içinde muhakkak rekabet barındırır. Dolayısıyla olumlu yaklaşımın ne kadar olumlu olduğu da tartışma konusudur. Tüm bunlardan hareketle senkretizme olumlu ya da olumsuz bir anlam yüklememek daha doğru olacaktır. Dinî senkretizm Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında sıkça rastlanılan bir durumdur (Bkz. Hasluck, 1929) ve kanımca senkretik davranışların olması demek müminlerin kendi dinlerinden şüphe duydukları, kafalarının karışık olduğu ya da başka bir dine özendikleri anlamına gelmez. Çoğu zaman senkretik davranış pragmatizmden kaynaklanır. Yani insan kendisine nereden iyilik gelecekse oraya meyleder. Özellikle çaresiz kalınan durumlarda doğaüstü güçlerin müdahalesi ya da mucizesi beklenir. Mucizenin kimden geldiği önemsizdir. Andronikí'nin hikâyesine benzer bir biçimde aynı dönemde Kapadokya'da da imamlara ve papazlara "sihirbaz hekim" muamelesi yapılırdı. Dişi ağrıdığında ya da ateşi olduğunda en yakın caminin imamına kendisini okuması ya da dua eşliğinde pamuk ipliğine düğüm atıp eline bağlaması için giden Hristiyanlar olduğu gibi, sevdiği kıza kavuşmak için papazdan "muska" isteyen Müslümanlar da vardı. Yine aynı türbenin bir köşesinde Hristiyanlar mum yakar, öbür köşesinde Müslümanlar dua okurdu. Aksaray'daki Şammas Baba Türbesi ile Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi on dokuzuncu yüzyıl için bu durumun yaşandığı iki güzel örnektir. Sırasıyla bu türbeler Hristiyanlar tarafından Aziz Mamas ve Aziz Haralambos ile özdeşleştirilirler (Göktürk, 2020: 58-60).

Ankara Rumlarının Sosyal Hayatı

Ankara Rumlarının önemli bir kısmının sınıfsal pozisyonunun burjuvazi olduğunu söylemiştik. Evdokia anılarında Ankara Rumlarının hayat mücadelesine değil, lükse alışkın olduklarını yazmıştır. Onlar güzel evleri ve bağları olan, güzel yiyecekler yiyen ve kadın erkek ilişkilerinde daha açık bir tutum sahibi olan bir cemaatti. Zenginler, iş veya tatil amaçlı Londra, Paris, Milano gibi Avrupa şehirlerine gider, oraların havasını Ankara'ya taşırlardı. Evdokia'ya göre, Ankara-İstanbul arasındaki tren yolu Ankaralılar için İstanbul'a ve Avrupa'ya açılan bir kapıydı (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 17).

Andronikí de anılarında Evdokia'yı doğrulayan hikâyeler anlatmıştır. Bunlardan bir tanesi ninesi Sofia ve dedesi Haralambos hakkındadır:

> Sofia her zaman güzel giyinen çağdaş bir kadındı. Dedem onun giysilerini İstanbul'dan alırdı. Bir keresinde öyle bir elbise getirdi ki, elbiseye bakıp onların ne kadar zengin olduğunu anlayabilirdiniz. Ankara'da sosyal hayat dışarıda değil, içerideydi. Lüks balolar, geniş büfeler, sabaha kadar süren eğlenceler. .. Dışardan gelenler Ankara Hristiyanlarının eğlence hayatına çok şaşırırlardı. Anneannem dedemin aldığı giysiyi iki üç kez giydi. Bir keresinde dedem aynı kıyafeti kilisede zengin olmayan bir kadının üzerinde görmüş. Çok üzülmüş ve kadının kocasını yazıhanesine çağırmış. Adama elbiseyi nasıl satın aldığını sormuş. Adam karısının elbiseyi anneannem Sofia'da görüp beğendiğini, aynısından kendisine alınmazsa kendisini boşayacağını

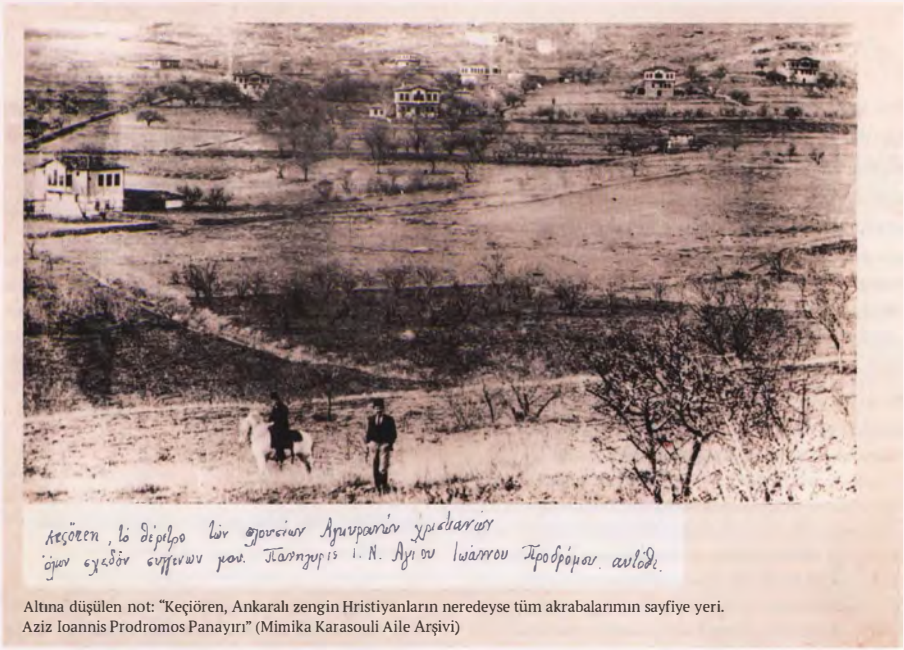

Altına düşülen not: "Keçiören, Ankaralı zengin Hristiyanların neredeyse tüm akrabalarımın sayfiye yeri. Aziz Ioannis Prodromos Panayırı" (Mimika Karasouli Aile Arşivi)

söylediğini anlatmış. Adamın iddiasına göre elbise ailenin ekonomik durumunu çökertmiş. Bunu duyan dedem, adamı ve karısını elbise ile beraber evine davet etmiş. Anneannemden de kendi elbisesini rica etmiş. İki elbiseyi de şömineye atıp yaktıktan sonra aileyi zora soktukları için özür dilemiş. Adama elbisenin parasını verip, aileyi evine yollamış (Karasouli-Mastoridou, 1966: 14-15).

Evdokia, Ankara'nın Rum Ortodoks burjuvazisinin suarelerde eğlendiğini yazmaktadır:

> Suarelere davet edilen kişiler seçkin ailelerdi. Yetişkinler dışında eşit sayıda genç kız ve genç erkeğin etkinliğe katılmasına özen gösterilirdi ki dans edilebilsin. Bu eğlencelerde orta yaşlı kadınlar elmas ve incileriyle göz doldururken, genç kızlar da güzellik ve zarafette yarışırlardı. Genç kızlar heyecan içinde gözlerini kırpıştırarak genç erkeklerin onları dansa kaldırmasını beklerlerdi. Kim bilir bu kişi günün birinde kocaları olabilirdi. Orta yaşlı hanımlar da dikkatlice etraflarını izler, kimlerin iyi bir gelin olabileceğine karar verirlerdi (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 27-28).
>
> Ankara'nın Rum erkekleri kahvehaneye gitmezdi, kış geceleri aileler bir araya gelir, kadınlı erkekli kâğıt oynar, hikâyeler anlatır ve oyunların kaybedeni herkese geç vakitte sokaktan geçen Türk satıcılardan tel helva satın alırdı (Karasouli-Mastoridou, 1966: 23).

Androniki kitabında bu tel helvayı özlemle anmaktadır.

Ankara'ya dair bir diğer tanıklık şehirde Kyriakos Kocamanis tarafından 1895-1896 yılları arasında yaptırılan bir tiyatrodan bahsetmektedir. Tiyatro oyunlarının İstanbul'dan mı yoksa İzmir'den mi geldiğini tam hatırlamayan aktarıcı okul piyeslerinin burada sergilenmediğinden emindir (Kilitzis, Galatia, Ankara, KAAM).

Ankaralı Rum kadınların eğlence faaliyetlerinden biri de hamama gitmektir. "Çoğu zaman zengin bir ev hanımı hamamı kiralar ve arkadaşlarını 'hamam partisine' davet ederdi" (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 15). Androniki her hafta Karasül ailesinin sahip olduğu hamama gittiklerini yazmaktadır. Androniki'nin anılarında hamamın yeri Hamam Sokağı olarak tasvir edilmiştir. Hamama gittiklerinde kendilerine ayrılan bir odada kendilerine rahatsızlık veren çocuk bağırışlarından ve ağlamalarından uzak hazırlandıklarını, annelerinin ipekten ya da pamuktan dokunmuş gümüş çizgili peştamallara sarındıklarını, ayaklarına da sanat eseri gümüş telkâri hamam takunyası giydiklerini aktarmaktadır:

> Hazır olduğumuzda daima Türk olan hamamcı kadın yardımcılarını çağırır ve içinde sabun ve tarak olan hamam tasları ile hamama girerdik. Kalabalık ve gürültülü alandan geçtikten sonra kendimize ait üç kurnalı sıcak halvete girer kapıyı kapatırdık. Saatlerce yıkanırdık. Bitirdiğimizde hamamcılar bize havlularımızı ve bornozlarımızı getirirdi. Her zaman yanımızda serinletici, soğuk yiyecekler olurdu. Bornozlarımızla soğuk halvete çıkardık. Ortasında mermerden masa gibi bir şey bulunurdu. İnsanlar oraya oturur, yiyip içerdi. Bitirdiğimizde natır gelirdi. Getirdiğimiz her şeyi toplardı ve divanlara geçerdik. Hamamcı kadın annemin önünden geçerken elini öperdi. Bu muamelenin başka birine yapıldığını görmedim. Sanırım Karasül olduğumuz içindi. Hazır olunca hamamcı kadın heybelerimizi yükleyeceğimiz bir eşek çağırırdı. Halı gibi ne güzeldi o heybeler! Sonra evimize dönerdik. Yine ailem tarafından yaptırılmış erkek hamamının duvarı okulumuzun karşısındaydı. Hamam, erkek okulu, kız okulu ve anaokulu dört beş dönümlük bir arazide bir aradaydı (Karasouli-Mastoridou, 1966: 18-19).

Bir başka Ankaralı Kyriakos Kilitzis okullara şöyle değinmektedir:

> Okullarımızın öğretmenleri genelde İstanbul'dan gelirdi. Bazı zengin aileler Ankaralı çocukları İstanbul'a veya İzmir'e okumaya yollar, Ankara'ya öğretmen olarak gelmelerini sağlarlardı. Okulları takip eden komite çocukların gidişatını izlemek üzere toplanırdı. Komite üyeleri arasında Altıntop ve Sismanoglou aileleri gibi aileler yer alırdı. Çocukları sınav yapacak bilgi ve birikime sahip insanlardı (Galatia, Ankara, KAAM).
>
> Kız okulunun bazı mezunları sonradan anaokuluna öğretmen olmuştu. Altıncı sınıflara okulda haftada sekiz saat Fransızca öğretilirdi. Her şeyden biraz öğrenirdi genç kızlar. Dokuma, nakış, dikiş, adabı muaşeret... Okullar savaş zamanı hükûmetin emriyle kapatılmıştır, Türk ordusu için hastane hâline getirilmiştir (Karasouli-Mastoridou, Galatia, Ankara, KAAM).

Androniki anılarında Ankaralıların sınıfsal pozisyonlarını çok önemsediklerini üzülerek ifade etmektedir:

> Zenginler bir gün düşkün duruma bile gelseler işçilere onlardan üstünmüş gibi davranırlar. "Onlar bizim dengimiz değil." lafını çok sık duyarsınız. Kızlarını kendi sınıflarına mensup birileriyle evlendirmek isterler. Evlilikler sınıf gözetilerek görücü usulü yapılır. Genç kızlar duruma itiraz edemezler. Bu durum kilisede de devam eder. Zengin insanların kilise sıralarında adı yazılıdır. Bu sıralar oturacak tek boş koltuklar olsa bile geçip oturamazsınız (Karasouli-Mastoridou, 1966: 21-22).

İşte tüm bunlar yüzündendir ki, Evdokia'ya göre Ankaralılar mübadeleden sonra Yunanistan'da kendi sınıfsal pozisyonlarını konumlandırmakta zorlanmışlardır. Erkekler hayata nereden atılacaklarını bilememiş, kadınlar dışarıda çalışmayı itibar kaybı olarak görmüş, kendilerini ekmek parası mücadelesinin içine atmamışlardır. Ankaralı kadınlardan çok azı dışarıda çalışıp ailenin maddi durumuna katkıda bulunmuştur. Ancak yine de Ankara kızları sahip oldukları eğitim ve erdemli davranışları ile Yunanistan'da da aranan gelinler olmuşlardır (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 17).

Ankara'da Bağ Hayatı

> Yazın Ankara'da sıtma tehlikesi yüzünden oturulmaz. Bağları olanlar yazın şehir merkezinden giderler. Yazlık evlere "bağ" denir. Gayrimüslimler genelde varlıklı oldukları için bağları vardır. Erkekler gündüz şehir merkezine işlerine gider, akşamları bağlara dönerler. Günlük yapılan bu yolculuklar herkesin ekonomik durumuna göre at arabası, at veya eşekle yapılır. Sabah akşam yollarda binek hayvan kuyrukları oluşur (Tsaousidis, Galatia, Ankara, KAAM).

Evdokia Ankara'daki bağ hayatını ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır:

> Keçiören, Çankaya, Balgat, Büyük Esat ve Küçük Esat Bağlarını hatırlıyorum. En zengin ve en soylu insanların Keçiören ve Çankaya'da bağları olurdu. Çok katlı evlerdi bunlar. Bahçelerin içinde seralar ve şadırvanlar olurdu. Çoğu zaman aileye hizmet edenlerin sayısı aile üyelerinden çoktu. Zenginler refahta ve lükste yarışırlardı. Ankara'ya iş için gelen yabancılar, "Siz Ankaralılar İngiltere'nin Lorlarından daha iyi yaşıyorsunuz." derlerdi. Erkekler şehir merkezine çalışmaya giderdi. Zengini, fakiri kent merkezinden bağlara yol boyunca süren kuyrukta bir araya gelirlerdi. Bu yüzden "Ankara'da yazın keyif kediler ve kadınlara, cefa eşeklerle erkeklere," denirdi. Özellikle Keçiören'de kadınlar için eğlence unsurlarından biri at binmekti. Sabah karı-koca bağ evinin avlusunda kahvaltılarını yaparlardı. Kahvaltının lezzetlerinden biri kocanın saman ve ağaçlardan düşen küçük odun parçaları ile yaktığı küçük ateşte pişirdiği kahveydi. Erkeğin görevi işindeydi, kadının görevleri ise bağda. Kadınlar sabah erkenden kalkar, geceden dallarından düşmüş kayısıları ve olgun Ankara armutlarını toplardı. Çayırın içinde parlayan meyveler gözlerimizi şenlendirirdi. Dalından kendiliğinden düşen meyveleri yemezdik, onları kışlık olarak değerlendirirdik. Kimi kurutulur, kimi reçel yapılırdı. Ardından ev işi gelirdi. Evin derlenip toplanması ve yemek pişirilmesi... Bazı günler çamaşır günü olurdu, çamaşırlar açık havada dut veya akasya ağaçlarının gölgesinde kuş seslerinin arasında kille yıkanırdı. Bazı günler ise hamur tutulur, bazlama yapılır, tezek yakılan tandırlarda pişirilirdi. Hünerli kadınlar iki üç bazlamayı aynı anda pişirirdi. Bazlamalar hazır olunca evde ne varsa sofraya getirilirdi: tereyağı, bal, peynir, pastırma, sucuk, reçel, taze meyveler... Bazlamanın içine canlarının çektiğini koyar dürüm yapar yerlerdi. Bazlama piştiği gibi yenirdi. Keyfi misafirle çıkardı. Kadın kadına yenilen farklı bir lezzetti. Bağlarda işler ne kadar zor olursa olsun, sevgi ve neşe eksik olmazdı.
>
> Hasat zamanı çok meşgul olurduk. Kimi aileler kendi kendilerine hasat yapar, kimi aileler arkadaşlarından yardım alır, kimi aileler de ücretli işçi tutardı. Ne güzel bir resimdi üzüm dolu sandıklar! Bağlardan gelen üzümü kullanılacakları ürüne göre teknelere boşaltırlardı. Bu ürünlerin başında pekmez gelirdi. Pekmez için iş birliğine ihtiyaç olurdu. Üç dört aile sırayla birbirine yardım ederdi. Bazısı leğenlerin içindeki üzümü ezer, bazısı şırayı boşaltır, bazısı kaynatır... Tatlı bir pekmez için pekmez toprağı kullanılırdı. Pekmez kaynadıkça şurup gibi olur, tatlanırdı. Pekmez değişik meyvelerle de kaynatılır, reçel yapılırdı. Cevizli ve bademli pestil yapmak ayrıca keyifliydi. Un ve nişasta ile kaynatılan pekmez beyaz çarşafların üzerinde güneşte kurutulurdu. Bir kısmı iki parmak kalınlığında baklava şeklinde kesilir, susamla veya cevizle ahşap kutularda saklanırdı. Buna köfter denirdi. Pestil ve köfter eşsiz iki ikramdı.
>
> Günlük işlere ek olarak yapılan bu ağır işler nedeniyle ev hanımları hiç boş kalamazdı. Sadece etlik, yani pastırma sucuk yapımı 15-20 gün sürerdi. Akşamları erkekler heybeleri dolu hayvanları ile gelirlerdi, akşam yemeğinden sonra ikramlar eşliğinde işlerinden ve siyasetten konuşurlardı.
>
> Eylül ayı bağlardan dönüş ayıydı. Halıları, yatakları, perdeleri, battaniyeleri yıkar, dolapları toplar ve evi gelecek sene için tertemiz bırakırlardı. Sonra da şehirdeki evi bir düzene sokmak gerekirdi. Soğuklar yaklaşır, etlik zamanı gelirdi (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 19-25).

Ankara kırsalı, Keçiören. (Mimika Karasouli Aile Arşivi)

Bağ hayatı Anadolu'nun pek çok şehrinde karşılaştığımız ancak şehirleşme ve büyük şehirlere göç ile ne yazık ki kaybolmaya yüz tutmuş bir kültürdür. Muhtemel ki bu satırlarda hayatının bir döneminde bağ hayatı yaşamış herkes kendi çocukluğunu ya da gençliğini bulacaktır.

Ankara'dan Ayrılış ve Yeni Başlangıçlar

Aziz Klementos Derneği'ni inşa edeceğimiz arsanın etrafından kuzenler ve akrabalar olarak 40-43 arazi parçası aldık. Tanrı'nın izni ile vatan hatırası olarak "Küçük Ankara'yı", "Nea Galatia'yı"[3] kuracağız (Karasouli-Mastoridou, 1966: 161).

Androniki Ankara'ya dair anılarını yazdığı kitabı böyle bitiyordu. Bugün Atina'da ne bir Aziz Klementos Derneği ne de "Nea Galatia" bulunuyor. Aziz Klementos Derneği 1960'ta kurulmuş (Kalfoglou, Galatia, Ankara, KAAM) ancak neden hâlâ faal olmadığı bilinmiyor. Belli ki Androniki'nin planları tam olarak hayata geçirilememiş. Anadolu Rumlarının sonradan Yunanistan'da kurmuş olduğu pek çok Küçük Asya Derneği gibi, Aziz Klementos Derneği varlığını sürdürebilseydi, söyleşileri, panayırları ve diğer etkinlikleri ile Ankara'ya dair belleği canlı tutabilirdi.

1900'lerin başında Ankaralı Rum burjuvazinin hayatı tam anlamıyla *dolce vita* (tatlı hayat) sayılmazdı. Hayatlarının bazen geri planında bazen de tam ortasında karmaşa ve tedirginlik vardı. Dönemin hiç bitmeyen savaşlar dönemi olması gerçeği bir yana, gayrimüslim mahallelerini hedef aldığı iddia edilen 1916'daki Büyük Ankara Yangını'nda[4] Rumlara ait çok sayıda ev ile Aziz Nikolaos Kilisesi yanmıştı. Yine Bizans döneminden kalan Aziz

3 Yeni Galatia.

4 Bkz. Taylan Esin, Zeliha Etöz (2015): *1916 Ankara Yangını*, İstanbul: İletişim Yayınları; Androniki ve Evdokia'nın makalede bahsi geçen anı kitapları da yangına dair kaynaklar arasında gösterilebilir.

Klementos Kilisesi[5] hepten yok olma noktasına gelmişti. Evleri yanan ailelerin bir kısmı Konya'ya gitmiş, kalanı da evleri yanmayanlardan veya Türklerden oda kiralamışlardı. Makalede bahsi geçen Karasül ailesi başka bir Rum aileden iki oda kiralamıştı. (Karasouli-Mastoridou, 1966: 42-47). Evdokia'nın ailesi de evi yananlardandı. Bağlarını ve yanan evin arazisini bırakıp I. Dünya Savaşı'nın ortasında Amasya'ya göç etmişlerdi (Epeoglou-Bakalaki, 1997: 43). Takip eden yıllarda Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'nda Türk Millî Mücadelesi'nin komuta merkezi hâline gelmesi Ankara Rumlarının durumunu iyice karmaşıklaştırmıştı. Bu dönemde vatana ihanetten ve casusluktan bazı Türklerle beraber bazı Rumlar da asılmıştı. Aralarında Ankara'nın yerli Rumları da vardı (Karasouli-Mastoridou, 1966: 70,86). Yine makalede anılarından yararlandığımız Kostas Tsaousidis, 1921'de on dört yaşın üzerindeki erkek Rumların Yozgat'a sürgüne gönderildiklerini yazmıştır. O, kardeşleri ve babası ise bu süreci kendi evlerinin mahzeninde saklanarak geçirmişlerdi (Tsaousidis, Anıları, 111-112).

Savaş koşullarının herkesin tarafını netleştirdiği yıllardı bunlar. Öte yandan günlük hayatta arkadaşlık ve iş ilişkileri bir şekilde sürüyordu. Artık gelinen noktada Ankara Rumları, Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi ya da gerileyişi ile pozisyonlarını belirlemeye çalışıyorlardı. Andronikiı, 1922'de Ankara'dan ayrılacağı güne kadar, yanında çalışan 6-7 çırakla –ki bunlardan biri Nazmiye adlı bir Türk kızıdır– terzilik yapmış, bazı Türk milletvekillerinin ve eşlerinin elbiselerini dikmiştir. Doktor Ömer Lütfi Bey onlardan para almadan kardeşinin yarasını iyileştirmiş, eşi ise Andronikiı'nin hem müşterisi hem arkadaşı olmuştur (Karasouli-Mastoridou, 1966: 75-85). Karasül ailesi bir Türk ahbaplarının dostça uyarısıyla 1922'de Ankara'dan İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. Andronikiı'nin geride kalan müşterileri ve arkadaşları bu duruma çok üzülmüşlerdir. Bazı işlerini yarım bıraktığı için huzursuz ayrılmıştır Ankara'dan. Bazı milletvekili tanıdıkları (isim vermez) yolculukları boyunca hayatlarının garanti altında olduğunun sözünü vermiştir onlara. O milletvekilleri onları istasyona bırakmış ve istasyon şefine onları korumaları için bir mektup vermiştir. Böylelikle acı tatlı hatıraları geride bırakmıştır. Andronikiı ve ailesi. Anılarında giderken göğsünde ağır bir acı olduğunu yazmıştır. Ona göre yavaş yavaş süzülen trenin durduğu her istasyon felaketten çıkmış gibidir. 1924'te Ankara için mübadele vakti geldiğinde Andronikiı ve ailesi çoktan İstanbul'dan ayrılmıştır. Ancak nişanlısı onlarla beraber değildir. Andronikiı'nin nişanlısı Kyriakos savaş sırasında foto muhabiri olarak Konya'da Türk ordusunda görev yapmaktadır. Ailenin yolladığı telgrafa Türk komutandan gelen cevap nişanlısının Türkiye sınırları dışına çıktığını ifade etmektedir. Atina'ya Andronikiı'den önce ulaşan Kyriakos tesadüfen aileyi tanıyan birine denk gelmiş ve Karasül ailesinin İstanbul'da olduğunu öğrenmiştir. Nişanlıların birleşmesi Pire Limanı'nda gerçekleşecektir. Ağustos 1918'de nişanlanan çift, şartlar elvermediği için ancak 1923'te Atina'da evlenebilmiştir (1966: 86-102). Atina'daki hayatlarında Kyriakos bir fotoğraf dükkânı açmış, Andronikiı ise terziliğe devam etmiştir. Kyriakos'un hasta kardeşine ve beş çocuğuna bakmak da onlara düşmüştür (1966: 116-118). Andronikiı'nin içinden çıktığı varlıklı ailenin Ankara'daki yaşam standartlarını Atina'da tutturamamışlardır. Her ne kadar Evdokia Ankaralı kadınların çalışmayı itibar kaybı olarak gördüklerini yazsa da Andronikiı için durum böyle olmamıştır.

5 Kilise, Ulus'ta Denizciler Caddesi ile Çıkrıkçılar Yokuşu'nun birleştiği yerdedir. Kiliseden geriye duvar kalıntısı ve kemer ayağı kalmıştır. Kilise, caddeden görünmemektedir; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Denizciler Caddesi üzerindeki Ek Hizmet Binası'nın üst katlarından görünme ihtimalinin olabileceği düşünülmektedir.

Andronikі Karasouli ve Kyriakos Mastoroglou'nun düğün fotoğrafı 8/8/1923 Pire. (Mimika Karasouli Aile Arşivi)

Kostas Tsaousidis, savaşın hemen akabinde Ankara'da yaşadıklarını, sonradan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne bağışladığı anı defterine yazmıştı. Savaş bittikten sonra ailesi ve kardeşleri, Türk otoriteler tarafından onaylanan pasaport benzeri belgelerle Ankara'dan İstanbul'a geçmişlerdi. Onlar ayrıldıktan sonra Kostas, dört ay boyunca Hacı Ahmedzade Necip-Nafiz[6] Biraderler adındaki tekstil şirketinde çalışmıştı. Kostas'ın iddiasına göre şirket, Türk ordusuna da çeşitli ihtiyaçlarını tedarik etmekteydi. Nafiz Bey ve ortakları Kostas'ın babasının hem eski arkadaşı hem de geçmişte ortaklarıydı. İyi giden işi, beraber çalıştığı Türk arkadaşlarının kalması yönündeki ısrarı hatta Müslüman olup görece küçük olan kızları ile evlendirme isteklerine rağmen Kostas, şehirden ayrılarak ailesinin çoktan Ankara'yı terk etmiş fertleri ile buluşmayı tercih etmiştir. Şirkette çalıştığı dört aylık süreçte hem arkadaşlarına çok kâr ettirmiş hem de kendisi ciddi bir miktar para kazanmayı başarmıştır. Pasaport belgesini çıkarttıktan sonra yanındaki on bir Rum ile birlikte Aralık 1922'de Ankara'dan yola çıkmıştır. Bu yolculukta Hacı Ahmedzade ailesi Kostas'ı güvenlik kaygısı ile Halide Edip Hanım'a (ünlü yazar diye not edilmiş) emanet etmişlerdir. Zira Bilecik Küplü (Kiouplia) tarafında Yunanların Türk polisi tarafından alıkonulduğu söylentisi vardır. Halide Edip Hanım ve beraberindeki Eşref Bey sayesinde Kostas ve yanındaki on bir Rum, kendilerine yolculukta başkaları tarafından çıkarılan zorluklara rağmen İstanbul'a kadar güvenli bir biçimde gelebilmiştir. Kostas anılarında kendisine yapılan bu muameleyi minnettarlıkla anmaktadır (Tsaousidis, Anıları, 120-133). İstanbul'daki gözlemlerini de aktaran Kostas, Anadolu'nun dört bir yanından gelen Rumların İstanbul'da toplandıklarını, Balıklı Rum Hastanesi'nin mülteciler için bir toplanma alanına dönüştüğünü ve her gün Yunan buharlı gemilerinin Yunanistan'a mülteci taşıdıklarını defterine not etmiştir. Kostas bir sene sonra, Ocak 1924'te Patris adındaki bir gemiye binerek iki bin Rum mülteci ile birlikte Selanik'e gelmiştir. İddiasına göre Ankara Rumlarının büyük bir çoğunluğu Atina ve Selanik'e yerleşmiştir çünkü Ankara Rumları burjuvadır ve ancak endüstrinin, ticaretin ve zanaatın mümkün olabildiği büyük şehirlerde tutunabilmişlerdir (135-140).

6 Burada bahsi geçen Hacı Ahmedzade Nafiz Bey, Milli Mücadele yıllarında Türk ordusuna uçak bağışı yapan Erzurumlu tüccar ve müteahhit Nafiz Kotan'dır. Ayrıca Ankara Milli Mensucat Anonim Şirketi'nde 1927'den itibaren yönetim kurulu üyeliği yapmıştır. Bkz. M. Bülent, Varlık (2014): "Ankara Milli Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)", *Ankara Araştırmaları Dergisi* s. (2)1, s. 74-92.

Ankara-Ulus, Roma Kalıntıları, Anastasia Altıntop mezar taşı. Fotoğraf: Mehmet Söylemez

Sonuç Yerine

İnsan nasıl hatırlar? Hatırlarken kendini nasıl hayal eder? Hatırlanan geçmiştir bellek, içselleştirilmiş ve mitsel bir zamana işaret eder. Sözü edilen arka arkaya sıralanan olaylar silsilesini bize gösteren tarih değildir. Hatırlanan geçmiş kendini anlatılırken şekillendirir. Burada geçmiş kendisi için hatırlanmaz (Assmann, 2011: 58).

Bellek ve kimlik birbiriyle bağlantılıdır. Her ikisi de "Sen kimsin, nereden geliyorsun ve bu evrendeki yerin ne?" sorularına cevap verir (Assmann, 2011: 123). Bu metinde yararlanılan kaynaklar bize Ankara'ya dair bir bellek sunuyor. Hatırlandıkları kadarıyla ve yıllar içinde onları anlatanların iç yolculuklarına maruz kaldıktan sonra bize aktarılıyorlar.

Yalan ya da yanlış değiller ancak tarihi zamanı anlatmıyorlar. Anlatanların mülteci ya da Küçük Asyalı kimliğinin parçası bu anlatılar. "Sen kimsin?" sorusunun cevabı burada bahsi geçen hikâyelerin içinde saklı.

Bu çalışmada 1900'lerin ilk çeyreğinde Ankara'yı anlatan resmin yalnızca bir kısmı çizilmiştir. Böylece Ankara'nın çok etnikli, çok dinli geçmişine yönelik bir bölüm aydınlatılmıştır. Burada bahsi geçen anlatılar, Ankara'nın ülkemizin başkenti olmadan önceki dönemlerde azımsanmayacak bir ticaret potansiyeline ve canlı bir kültürel hayata sahip olduğunu kısmen de olsa bize göstermektedir. Kısmen, çünkü şehrin Müslüman ahalisine ve diğer gayrimüslimlerine çalışmanın konusu gereği değinilmemiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında gerçekleşen göçler ve onları takip eden Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, nüfusun homojenleşmesi açısından Anadolu'nun pek çok şehrine olduğu gibi Ankara'ya da son darbeyi indirmiştir. Zaman içerisinde birlikte yaşam geçmişine dair tüm izler de hayatımızdan silinmiştir. Gidenlerin yerlerini yeni gelenler doldururken gidenler de gittikleri yerde belleği canlı tutmaya çalışmışlardır. Hem bir kitap yazmayı tercih edişiyle hem de "Nea Galatia"yı inşa etme çabasıyla Androniki bu insanlardan biridir. Aynı şekilde hatıratı ile çalışmamızda yer verdiğimiz Evdokia ve Kostas da yazarak kendi belleklerini sabitlemişlerdir.

Bu makalede bahsi geçen dönem, bir altın çağ değildir, olmasına da imkân yoktur ancak birlikte yaşam pratiğinin son yıllarıdır. Yani o dönemde biri sokakta "Kliman Ağa" diye seslense kimse yadırgamazdı. Bugün bu isimleri yadırgıyoruz ve sanıyoruz ki bazı deneyimler, yemekler, gelenekler, deyimler, hikâyeler, şarkılar ve danslar sadece bizim toplumumuza aittir. Tüm bunlar sonradan kurulan ulus devletlere imparatorluk geçmişinden kalan birer mirastır. Bu makale, bunu hatırlatmak istemiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM) Sözlü Gelenek Arşivi.

Mimika Karasouli Aile Arşivi.

Kitap ve Makaleler

Alpan, S. Aytek (2022): "1922 Sonrası Yunanistan'da Mülteci Belleği: Mübadele'nin Ötesi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 19.

<REF><BOOK><AU><SNM>Anagnostopoulou</SNM>, <GNM>Sia (</GNM></AU><YR>2013):</YR> <BTL>*Μικρά Ασία: 19ος Αιώνας -1919: Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*</BTL>. Atina<LOC>Atina</LOC>: <PUB>Pedio</PUB>.</BOOK></REF>

Assmann, Jan (2011): *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination.* New York, NY: Cambridge University Press.

Brown, Wendy (2006): *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire.* Princeton, NJ, Oxford: Princeton University Press.

Epeoglou-Bakalaki, Evdokia (1997): Αναμνήσεις από τη ζωή στην Άγκυρα. Ekdoseis Vanias.

Esin, Taylan ve Etöz, Zeliha (2015): *1916 Ankara Yangını*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Giannakopoulos, A. Giorgos (1992): "Refugee Greece" G. A. Giannakopoulos (der.) *Refugee Greece: Photographs from the Archive of the Centre for Asia Minor Studies.* Athens: Centre for Asia Minor Studies.

Göktürk, Gülen (2020): *Well-preserved Boundaries: Faith and Co-existence in the Late Ottoman Empire.* New York & London: Routledge.

Hasluck, F. William (1929): *Christianity and Islam under the Sultans.* Oxford: Clarendon Press.

</BOOK></REF>Karasouli-Mastoridou, Andronikі. 1966. *Αναμνήσεις από την Χαμένη μου Πατρίδα, Atina.*

Katsikas, Stefanos (2013): "Hostage Minority: The Muslims of Greece (1923-42)" B. C. Fortna, S. Katsikas, D. Kamouzis & P. Konortas (der.) *State Nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey: Orthodox and Muslims, 1830-1945*, London; New York: Routledge.

Kitromilides, M. Paschalis (der.), (1982): Η Έξοδος, Τόμος Β'. Μαρτυρίες από τις επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας. Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAAM).

Loizos, Peter (1999): "Ottoman Half-lives: Long-term Perspectives on Particular Forced Migrations," *Journal of Refugee Studies*, 12(3).

Münüsoğlu, Hasan (2021): "Bir İsmin Etnografisi: İmroz'dan Gökçeada'ya," *Antropoloji*, 41.

Oran, Baskın (2008): "Reciprocity in Turko-Greek Relations: The Case of Minorities" S. Akgönül (der.) *Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law Religion and Politics.* İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

Pentzopoulos, Dimitri (1962): *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact upon Greece.* Paris & The Hague: Mouton and Co.

Serin, Ufuk (2014): "Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: St. Clement Kilisesi," *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31(2).

Stewart, Charles & Shaw, Rosalind (1994): "Introduction: Problematizing Syncretism" C. Stewart & R. Shaw (der.) *Syncretism/ Anti-syncretism: The Politics of Religious Synthesis.* London, New York: Routledge.

Tsitselikis, Konstantinos (2008): "Reciprocity as a Regulatory Pattern for the Treatment of Greece's Turkish/Muslim Minority" S. Akgönül (der.) *Reciprocity: Greek and Turkish Minorities Law Religion and Politics.* İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

van der Veer, Peter (1994): "Multiculturalism and the Discourse of Tolerance" C. Stewart & R. Shaw (der.) *Syncretism/ Anti-syncretism: The Politics of Religious Synthesis.* London, New York: Routledge.

Varlık. M. Bülent (2014): "Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930)", *Ankara Araştırmaları Dergisi* (2)1.

Yıldırım, Onur (2006): *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

4. BÖLÜM

MÜBADELE VE SONRASI: TOPLUMSAL HAYAT, TARİH VE KİMLİK

Kavala'nın Küçükorman mevkiinde toplanan ve çadırlarda iskân edilen muhacirlerin komisyon tarafından teftişi sırasında çekilen bir fotoğraf. (1924)

1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Hemen Ardından Mübadillerin Durumu

MÜBADİLLERİN EKMEK VE YAŞAM KAVGASI

Aytek Soner ALPAN*

Şu dağın başında yayıldım yattım
Harçlığım kalmadı yavrumu sattım
Şu dağın başında naneler biter
Şu macurluk bize ölümden beter

Halk türküsü
[aktaran Özsoy (2014: 58)]

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda dünyanın siyasi topografyasının şekillenmesine damgasını vuran ideolojilerden biri belki de en önemlisi, milliyetçiliktir. Siyasal ve ulusal birimlerin örtüşmesi üzerine kurulu bir ideoloji olan milliyetçiliğin farklı bağlamlardaki siyasi programları çeşitlilik gösterse de bu ideolojinin ortak öncelikli hedeflerinden biri bugün ulus-devlet dediğimiz siyasi örgütlenmeye erişmek olarak ifade edilebilir. Milliyetçilik açısından bakıldığında, millet (ulus) ve ulus-devlet arasında karmaşık bir diyalektik hatta karşılıklı bağımlılık mevcuttur. Ulus, hazırda bulunan objektif ve tarih-aşırı bir gerçeklik değil de çeşitli araç ve yöntemlerle merkezî bir organizasyonun orkestrasyonuyla inşa edilmesi gereken bir toplumsal kategori olduğundan ulus-devlet milliyetçiliklerin siyasi programları için elzemdir. Öte yandan, bir devlet, ancak ve ancak tikel, ayırt edilir, sınırları belli bir ulusa ait ve o ulus için bir devlet olduğu iddiasını taşıyabildiği oranda ulus-devlet olarak adlandırılabilir (Brubaker, 1992: 28). Bu devlet, kendi işlerliğini garanti altına alacak denli ve mümkün olduğunca yüksek ölçüde üniter ve homojen bir siyasal ve kültürel alan yaratmayı hedefler. Etnik homojenlik de bu hedefin başlıca unsurlarından biridir. Neredeyse hiçbir ulus-devletin idaresi altındaki nüfus tam bir etnik homojenlik sergilemese de ulus-devletler vatandaşlarının kahir ekseriyetinin etnik olarak homojen bir bütün oluşturduğu iddiasına yaslanırlar. Etnik homojenlik iddiasının etrafında inşa edileceği kimliği "kurucu" olarak esas alan, diğer kimlikleri azınlık, azınlıkları ise tarihsel ve etno-ulusal "kusur" olarak gören milliyetçilik ulus-devlet eliyle bu azınlıklardan öncelikli olarak kurtulmaya, kurtulamadığı oranda onları idare etmeye (ve yine uzun vadede onlardan kurtulmaya) çalışır.

Devletler bu maksat doğrultusunda geniş bir repertuvara yayılan yöntemleri kullanır (Bookman, 1997). Askerî (işgal) ya da diplomatik (ilhak ve ayrılma) yollarla hayata geçirilen sınır değişiklikleri, gönüllü ya da zor yoluyla asimilasyona dayalı politikalar, etnik seyreltme, etnik tahkimat ya da etnik temizliği hedefleyen zorunlu nüfus hareketleri, bu hareketleri teşvik edecek hukuki, iktisadi, fiziki

* Dr., araştırmacı ve yazar aalpan@gmail.com

tacizler, kültürel temizlik gibi politikalara dayalı demografik mühendislik metotları ve "nihai çözüm" olarak soykırım bu geniş repertuvarın ana başlıkları olarak sayılabilir. Nüfus mübadelesi de bu başlıklar içinde ulus-devletlerin kendi egemenlikleri altındaki coğrafyaları "etno-ulusal kusurlardan temizlemek" için kullandıkları yöntemlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, insanların karşılıklı olarak değiş tokuşu ile nüfusu etnik açıdan saflaştırma fikrinin Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürecinde ortaya çıkmış bir yöntem olduğudur. 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmayla Osmanlı-Bulgar sınırının iki yanında kalan 15 km (Daha sonra bu alan 20 km'ye genişletilmiştir.) genişliğindeki alandaki köylerin "gönüllülük" esasına göre mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. İki devlet arasında imza altına alınan ilk nüfus mübadelesi olan 1913 Osmanlı-Bulgar Nüfus Mübadelesi'nin uygulanması, mübadele sonrası ortaya çıkacak mülkiyet meselesi ve mübadeleye tabi nüfusun tazmini gibi konularda müzakereler sürerken I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla rafa kaldırılmıştır. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında Aydın Vilayeti'ndeki Rumlar ile Makedonya ve Epir'deki Müslümanların gönüllü mübadelesi konusunda müzakereler başlamış ancak bu müzakereler de I. Dünya Savaşı nedeniyle bir anlaşmaya ulaşılmadan neticelenmiştir.[1] I. Dünya Savaşı sonrasında 1919 yılında

Atina'da Theseus Tapınağı'nın önündeki bir mülteci kampına yerleşen Hristiyan mülteciler, 1922.
Fotoğraf: C. D. Morris (Library of Congress)

Bulgaristan ve Yunanistan arasında yine gönüllülük esasına dayanan bir mübadele gerçekleşmiştir. 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşması'nın 143. maddesi de Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında gönüllü bir nüfus mübadelesi yapılmasını öngörmekle birlikte antlaşmanın hayata geçmemesi neticesinde bu da fikir düzeyinde kalmıştır.

Taraflar arasındaki tüm gerilim ve derin yaklaşım farklarına karşın Lozan'da gerçekleşen barış müzakerelerinin henüz çok erken bir aşamasında, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Yunan Ahalisinin

1 Burada not edilmesi gereken önemli bir nokta da mübadeleye tabi tutulması planlanan nüfusun buna gösterdiği tepkilerdir. Balkan Savaşları sonrasında yenilginin Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı travma ve Balkan devletlerinin özellikle de Yunanistan'ın Müslümanlara dönük politikası neticesinde Batı Anadolu ve Trakya'daki Rum nüfusa dönük baskı giderek artmış ve bunun sonucu 1914 yılında Rumlar kafileler hâlinde Yunanistan'a göçmeye başlamıştır. Durumun vahametini anlamak için Patrikhane ve Rum cemaatinin önde gelenlerinin başvuruları üzerine Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Rumları göçe zorlayan koşulları yerinde tetkik etmek ve gerekli önlemleri almak üzere ilgili bölgelere ziyaretler düzenlediğini söylemek yetecektir. Bu koşullarda dahi mübadele fikri ortaya atıldıktan sonra Rumlar böyle bir uygulamanın her türlü insan hakkına aykırı olduğunu, insanların mübadeleye tabi tutularak hayvan yerine konulduğunu ve yapılmak istenenin "insan ticareti" olduğunu bildiren raporlar ve mektuplar kaleme almışlardır (Midilli'deki Küçük Asya Mültecileri Komitesi, 1915). Langaza müftüsünün Lozan müzakerelerine gönderdiği ve cemaati adına mübadele fikrini reddettiği telgraf için bkz. Clark (2006: 158).

Mübadelesine Mütedair Mukavelename"imzalanabilmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri şudur: Her iki devlet de savaş sonrası karşılaşacağı "azınlık sorunu"nun boyutunu küçültmek ve bu "sorunu" yönetilebilir düzeye getirmek istemektedir. Bu amaçla da nüfus mübadelesi fikri uzun sayılabilecek bir süredir, Şark Meselesi'nin nihai çözümü için zaten masadadır.

Yunanistan ve Türkiye arasında nüfus değişimi yapılması konusunda hızlıca ortaya çıkan uzlaşmanın ardındaki bir diğer neden de 1922'de Anadolu'da Yunan cephesinin çökmesinin ardından panik hâlinde Batı Anadolu kıyılarına yığılan ve önemli bir bölümü Yunanistan'a göç etmiş insanların varlığıdır. Nüfus Mübadelesi Mukavelenamesi imzalandığında zaten Anadolu ve Doğu Trakya'daki Rumların önemli bir bölümü mülteci olarak Yunanistan'a sığınmış durumdadır. Bu açıdan bakıldığında 1923 Nüfus Mübadelesi, Yunanistan açısından *fait accompli* olarak adlandırılabilecek mülteci sorununun uluslararası hukuki zemine kavuşturulması anlamına gelmektedir. 1923 yılının Nisan ayında Yunanistan Krallığı Sağlık, Refah ve Muavenet Bakanlığı tarafından, oldukça gevşek şekilde yapılan muhacir sayımında elde edilen veriler çok çarpıcıdır (1923: θ'). Bu sayıma göre, Yunanistan'da 351.313'ü erkek 435.118'i kadın olmak üzere toplam 786.431 muhacir bulunmaktadır. Bu muhacirlerin %40'a yakını Selanik ve Atina ile bu kentlerin çevrelerinde kümelenmiştir. Nüfus mübadelesi kapsamında sevk işlemleri henüz başlamamışken[2] yapılan bu sayım, Yunanistan'a mübadele

2 Mübadele kapsamında sevk işlemleri, resmi olarak 1923 yılının Kasım ayında başlayacağı duyurulmuş olsa da fiilen Ekim ayında başlamıştır. Mübadele ile Türkiye'ye gelen ilk kafile, Midilli'den büyük oranda Amerikan Şark-ı Karib

öncesinde ulaşan mülteci nüfusun hacmi konusunda fikir vermektedir.

Yunanistan'nın mülteci meselesi, yalnız Yunanistan'ın değil, I. Cihan Harbi'nin ertesinde azınlık ve mülteci rejimleriyle birlikte inşa edilmeye çalışılan yeni uluslararası sistemin karşılaştığı ilk büyük insani krizdir. Uluslararası mülteci rejiminin kurucusu olarak görülen Rus Mültecileri Yüksek Komiseri olan Dr. Fridtjof Nansen, 1922'de Cemiyet-i Akvam tarafından Rum mültecilerin durumunu tetkik etmesi ve bir çözüm önerisi geliştirmesi için görevlendirilir. Ekim 1922'de Nansen, Atina ve İstanbul/Ankara arasında mekik diplomasisi yürütür. Nansen, İstanbul'da Ankara Hükûmeti'nin diplomatik temsilcisi Hamid Bey ile de görüşür. Ekim ayında Yunan Hükûmeti'nden ve doğrudan Mustafa Kemal Paşa'dan teyit alan nüfus mübadelesi fikrinin, iki taraf açısından da uygun görüldüğünü Kasım ayında Cemiyet-i Akvam'a bildirir.[3] Görüldüğü üzere, nüfus mübadelesi fikrinin Lozan'da müzakere masasına gelmesi ve bu fikrin hızlıca kabul edilmesinin en etkili nedenlerinden biri Yunanistan'ın Rum mültecilerin durumunun uluslararası tanınırlık kazanması ve uluslararası kamuoyunun meselenin çözümü için inisiyatif almasıdır. Venizelos, 18 Temmuz 1923'te Lozan'dan yazdığı mektupta Dr. Nansen'e "Yunanistan tarihinin belki de en büyük krizinde" yapmış olduğu yardımlarından ötürü teşekkür etmektedir.[4]

Yeni kurulmakta olan Türk Devleti içinse esas öncelik azınlık nüfusun minimuma indirilmesidir. Türk tarafı için Lozan müzakerelerinde kırmızı çizgi olarak görülen başlıklardan biri azınlıklardır. Türkiye, Cemiyet-i Akvam'ın azınlıklar konusunda inşa ettiği rejimin kurallarına uymakla yükümlü olduğunu kabul etmekle birlikte ülke sınırları içinde kalacak olan azınlıkların sayısını ve siyasal hareket alanını minimize etmek konusunda kararlıdır. Türkiye'nin azınlıklar meselesinde nüfus mübadelesi fikrini desteklemesindeki temel motivasyonu da bu genel yaklaşımdır.

Lozan'da karar altına alınan nüfus mübadelesi, yukarıda da bahsedildiği üzere, ilk olmamasına rağmen diplomatik açıdan bir yenilik ve çeşitli açılardan düşünüldüğünde tarihsel açıdan bir ilkti. Şark Meselesi'ni çözmek üzere atılmış en radikal adım (Lewis, 1974: 147) olan 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin yenilik olarak değerlendirilecek özgünlüklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, kendisinden önceki mübadele proje ve deneyimlerinden farklı olarak gönüllülük esasına göre kurgulanmamıştı. Nüfus Mübadelesi'nin zorunlu olması o denli kabul edilemez bir durumdu ki Lozan'da taraflar, İngiltere de dâhil olmak üzere, nüfus mübadelesinin zorunlu olması gerektiği fikrinin kaynağı olmayı kabul etmemişler, bir çeşit itham oyununa dönen bu başlık için önce birbirlerini nihayetinde Nansen'i suçlamışlardır (Huntford, 1998: 13; Psomiades, 2011: 98-99).
- 30 Ocak 1923'te imzalanan mukavelenameye göre nüfus mübadelesinin kapsamı retrospektif olarak genişletilmiştir. 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmiş nüfus da nüfus mübadelesine dahil edilerek hem mübadeleye tabi olan nüfus artırılmış hem de bu nüfusun memleketlerine geri dönüşü engellenmiştir.

Muavenet Cemiyeti (Near East Relief) Heyet-i Riyâseti'nin gözetiminde yola çıkan 7.024 Müslümandır ve 19 Ekim 1923 tarihinde Ayvalık'a ulaşmıştır. 23 Ekim 1923 tarihli NER raporuna göre sevk işlemleri esnasında Midilli adasında Müslümanlar ve Yunanlar arasında dostane bir hava hâkim olmuştur. Pek çok kasabada, ada halkı ayrılan komşularına yemekler düzenleyerek veda etmiş ve onlara limana kadar eşlik edip onları gözyaşları içinde uğurlamıştır. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İM. 47-67. Ayrıca bkz. "Mübadele işleri," *İkdam*, 11 Teşrinievvel 1339 (11 Ekim 1923), 2.

3 Fridtjof Nansen'in Atina ve İstanbul'da yapmış olduğu çalışmalara dair Cemiyet-i Akvam'a sunmuş olduğu 15 Kasım 1922 tarihli rapor için bkz. Benaki Müzesi- Eleftherios Venizelos Arşivi (BM-EVA), Dosya 32-2.

4 BM-EVA, Dosya 40-111.

Alois Derso ve Emery Kelén tarafından hazırlanan Lozan albümünde yer alan bir karikatür. (1923)

- 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden önce müzakere konusu olan yahut hayata geçen nüfus mübadeleleri coğrafi olarak sınırlı bölgeleri kapsıyordu. 1923 Mübadelesi ise küçük sayılabilecek istisnalar dışında iki ülkenin sınırları içinde kalan tüm nüfusu kapsamaktadır. Mukavelename gereği Batı Trakya Müslümanları, gerekli koşulları sağlayan İstanbul Rumları ile İmbros ve Tenedos adalarında mukim Rumlar mübadeleden muaf tutulmuştur.
- 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nde mübadele edilecek insanların belirlenmesinde ayırt edici kriter din olarak seçilmiştir. Bunun nedeni mübadeleye tabi nüfusu maksimum noktaya çekmek ve dinin insanların kimliğine ilişkin şüphe yaratması en az muhtemel kriter olmasıdır. Etnisite ve din arasında kurulan doğrudan ilişki neticesinde milliyetçi tahayyüldekinden daha kompleks kimliklere sahip, bu nedenle de milliyetçi perspektiften bakıldığında "sınıflandırılması" mümkün olmayan topluluklar da mübadelenin konusu hâline gelmiştir. Yunancanın bir diyalektini konuşan ve bunu genellikle Arap alfabesi ile yazıya döken Giritli Müslümanlar, Yunanca konuşan ve Valaades (Vallahades) olarak adlandırılan Makedonya'daki Müslümanlar, Türkçe konuşan Rumlar, Ermenice konuşan Rum-Ortodokslar olan Hayhurumlar gibi topluluklar da dinleri uyarınca mübadeleye tabi tutulup "atanmış anavatanlarına" sevk edilmiştir. Her iki devletin de yorum ve istismarına açık olan bu kriteri kullanan Yunanistan bir yandan Çam Arnavutlarını mübadeleye dahil etmeye çalışırken bir yandan da Türkiye Mersin'de mukim Ortodoks Arapları mübadeleye tabi tutarak Yunanistan'a göndermek istemiştir.[5]

5 Mersin'de mukim Arapların bir kısmının Ortodoks olmalarından ötürü mübadeleye tabi tutulması gerektiği tezinin Türk heyeti tarafından en az iki kez Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun gündemine getirildiği anlaşılmaktadır. Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Reisi Tevfik Rüştü'nün konuyla ilgili 1924 yılında Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderdiği not için bkz. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272-0-0-12 41 48-22 (11 Mayıs 1924) 1927'de bu konunun yeniden Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun gündemine geldiğini ve komisyonun bu öneriyi reddettiğini *Cumhuriyet* gazetesinin 28 Aralık 1927 tarihli haberinden ve Komisyon Başkanı General Maurique de Lara'dan aldığı demeçten takip edebiliyoruz. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Ortodoks Arapları "sağduyu gereği" mübadeleden muaf tutması *Cumhuriyet*'in komisyonun tarafsızlığını sorgulamasına neden olmuştur. "Muhtelit Mübadele Komisyonu Bitaraf Değil mi?", *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1927, 1, 3. Ayrıca Bkz. "Les Arabes Orthodoxes - Un entretien avec le Général de Lara", *Stamboul*, 30 Aralık 1927, 2. Meselenin yankısı İtalya'ya ulaşmış, dönemin prestijli dergilerinden *Istituto per l'Oriente*'nin (Şark Enstitüsü)

- 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Cemiyet-i Akvam himayesinde gerçekleşmiş ve bu şekilde uluslararası gözetime tabi tutulmuştur. Cemiyet-i Akvam sponsorluğu, henüz inşa edilmekte olan uluslararası sistemle bu sistemin azınlık ve mülteci rejimlerinin şekillenmesinde etkili olurken zorunlu bir yerinden etme metodu olan nüfus mübadelesine gölgesi günümüze kadar uzanan bir meşruiyet kazandırmıştır.

Bu özellikler, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne tarihsel açıdan özgün karakterini vermiştir. Mübadele bu tarihsel özgünlükler ve son maddede özetlenen diplomasi hamlesi nedeniyle hem politika yapıcılar hem de akademisyenler için bir örnek vaka olmayı sürdürmüştür. Buna karşın, 1923 Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin literatürde ortaya çıkan büyük bir asimetri gözlenmektedir. Nüfus Mübadelesi, uluslararası kamuoyunun gündemine öncelikli olarak Yunanistan'daki mülteci sorunu üzerinden geldiği ve Yunanistan'daki mültecilerin iskânı meselesi Yunan Hükûmeti'nin talebiyle uluslararası kurum ve kuruluşların pratik ve finansal desteğiyle çözüldüğü için ilgili literatür, Yunanistan'daki mülteci nüfusun sorunlarına ve Yunan Devleti'nin bu sorunu çözmekteki başarısına odaklanmıştır. Müslüman mübadillerin iskân ve adaptasyon süreci söz konusu olduğunda ise mübadeleye tabi şekilde Türkiye'ye gelen nüfusun mutlak ve göreli açılardan azlığı, Türkiye'de hem Ermeniler hem Rumlardan kalan emval-i metrukenin çokluğu gibi nedenlerle Müslüman nüfusun Türkiye'deki iskânı meselesinin konunun Yunanistan boyutu ile mukayese edildiğinde "çok daha kolay bir vazife" (Ladas, 1932: 706) olduğu varsayılmıştır. Bu da ilgili uluslararası akademik literatür tarafından mübadillerin Türkiye'deki deneyimlerinin görmezden gelinmesine ve onların sessizliğe mahkûm edilmesine neden olmuştur. Bu konuda etkili olan bir diğer faktör de Yunanistan ve Türkiye'nin meseleye ilişkin geliştirdiği farklı yaklaşımlardır. Yunanistan, kendi içindeki mülteci sorununu uluslararası kamuoyunun gündemi hâline getirip çözümü için uluslararası fonlara ve filantropizm faaliyetlerine bel bağlarken yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluğun yıkılışı ve işgal travmaları nedeniyle bilhassa mali ve idari başlıklarda bağımsızlığı hususunda geliştirdiği obsesyon düzeyindeki hassasiyetinden dolayı konuyu "yen içinde" tutma ve halletme eğilimi geliştirmiştir. Bu durum da Müslüman mübadillerin deneyimlerinin görünürlüğünün azalmasına neden olmuş ve uluslararası literatürde zaten mevcut olan Türkiye'deki iskânın görece kolaylığı yönündeki varsayımları kuvvetlendirmiştir. Oysa, Mübadele Mukavelenamesi'nin imzalanmasının ardından mübadillerin Yunanistan'dan sevki sürecinden başlayarak ciddi problemlerle karşılaştıkları açıktır.[6]

Türkiye'nin bu hassasiyeti belli açılardan anlaşılır olsa da Osmanlı'dan devralmış olduğu iskân ve muavenet altyapısının yetersizliği düşünüldüğünde bu yaklaşımın mübadiller açısından ciddi sorunlara neden olduğu söylenebilir. Özellikle 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından başa çıkılması gereken sorun olarak beliren imparatorluğun daralan sınırları

aylık yayını *Oriente Moderno*'nun sayfalarında yer almıştır. Bkz. "Gli Arabi greco-ortodossi in Turchia non saranno sogetti allo scambio delle popolazioni", *Oriente Moderno* 8, S. 1 (Ocak 1928): 6-7. Ayrıca bkz. Pallis (1925: 381).

6 İsmet Paşa'nın 8 Kasım 1923 tarihinde Cemiyet-i Akvam Genel Sekreteri'ne hitaben gönderdiği protesto mektubunda Mübadele Mukavelenamesi'nin imzalanmasının ardından Girit Müslümanlarına dönük bir an önce adayı terk etmeleri yönündeki baskıdan ve Makedonya'nın hemen her noktasında kötü muameleye maruz kalarak Selanik'te yığılmış durumda olan mübadillerin kötü ve muhtaç durumlarından bahsedilerek Cemiyet-i Akvam'a mübadillerin başta mülkiyet olmak üzere yapılan anlaşmadan doğan haklarına sahip çıkması çağrısı yapılır ve mübadelenin Cemiyet-i Akvam kontrolünde yapılacağının karar altına alındığı vurgulanır. Bu şekilde Cemiyet-i Akvam Yunanistan'ın oldubittilerine karşı uyarılır. Birleşmiş Milletler Arşivi, R32150/31152/2/82.

içine doğru akın eden Müslüman muhacirler fenomeni, Osmanlı Devleti'ni bu sorunu kapsamlı bir şekilde ele almaya itmiş ve bir sistem geliştirme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Osmanlı'nın özellikle Balkanlar ve Kırım'da çözülmeye başlamasıyla birlikte muhacir nüfus hızla artmıştır. Balkanlar'da Osmanlı'dan bağımsızlık arayışında olan milliyetçi hareketlerin ortaya çıkması, faaliyetlerinin güçlenmesi ve hatta başarıya ulaşmaya başlaması neticesinde erken 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içine yaklaşık 200.000 Müslümanın göç ettiği tahmin edilmektedir. Kırım Savaşı'nın (1853-56) akabindeki on yıldaysa bu sayıya iki milyon muhacir daha eklenmiştir (Eren, 1966: 7). Kemal Karpat'ın hesaplamalarına göre Kırım Savaşı'nın ardından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde Osmanlı'ya göç eden toplam nüfus, 5 ila 7 milyon arasındadır. 19. yüzyılın son kırk yıllık döneminde imparatorluğun küçülen coğrafyası dahilinde nüfus artışının temel dinamiği muhaceret olmuştur (Karpat, 2002: 691). Muhacir nüfusun hızlı artışı, imparatorluğun konargöçer nüfusu yerleşik yaşama geçirme isteğiyle birleşerek iskân meselesine dönük adımların sistematikleşmesini doğurmuştur. 1860'ta Muhacirin Komisyonu'nun kuruluşunu 1863 yılında Fırka-i Islahiye'nin kuruluşu takip etmiş, 1876-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra muhacirlere dönük devlet örgütlenmesi İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu biçiminde yeniden organize edilmiş, nihayet I. Dünya Savaşı arifesinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Resmî kurumlara ek olarak aynı dönemde yarı-resmî filantropik örgütlenmeler (İskân ve Teavün Cemiyeti, İâne-i Muhacirin Encümeni, Sermâye-i Şefkat-i Osmaniyye vb.) ortaya çıkmıştır. Pek çok araştırmacının da dikkat çektiği gibi bu yapılanma ve yeniden-yapılanma girişimleri, ciddi bir makro-plan, iç-kolonizasyon projesi uyarınca hayata geçirilmiş değil, akut sorunlara yanıt geliştirmek üzere atılmış adımlardır. Mübadele Mukavelenamesi imzalandığında henüz doğmakta olan yeni devlet mekanizması, tarihi çok da geriye yaslanmayan, iskân konusunda kapsamlı bir planlama deneyimi olmayan bürokratik altyapıya yaslanmak durumunda kalmıştır. Buna savaştan büyük oranda harap olmuş, inşa hâlinde olan yeni Cumhuriyet'in devlet kapasitesinin genel anlamdaki sınırlılığı eklenmelidir. Mübadele'nin fiilen başlayacağı tarih yaklaştıkça devletin de bu durumun yarattığı anksiyeteyi hissettiği görülmektedir.

1923 yılının Temmuz ayının sonunda Ankara Hükûmeti 31 maddelik bir talimatname yayımlayarak mübadeleye dönük hazırlıkları "kuvveden fiile çıkaracak" adımlar atmaya girişir.[7] Ancak yine de atılacak bu adımlar genel kriterlere göre belirlenmiş, gelecek nüfusun iskânı, bu işin gerektirdiği detaylardan yoksun şekilde kurgulanmıştır. Dahası alınan önlemler mübadillerin zorunlu olarak getirildikleri atanmış anavatanlarındaki sosyoekonomik yapıya uyumlarını ve bir vadedeki refah, huzur ve mutluluklarını değil, idare edilmelerini sağlayacak bir siyasal matematiğin inşasıyla ilgilidir. Örneğin, talimatnamenin 19. maddesi, mübadillerin hükûmetin belirlediği iskân mahalleri dışında bölgelere gitmeleri durumunda yasal haklarını kesin şekilde kaybedeceklerini, 20. maddesi ise buna engel olmayan memurların da mesul tutulacağını belirtmektedir. Madde 29 özellikle ilginçtir:

> Madde 29. Hangi ırk ve milliyete mensub olursa olsun lisan ve âdâtın tahallufu medeni ve ictimai Türkiye'nin en metin mani'i bulunduğu daima nazar-ı dikkate bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdâtı başka diğer bir ırka mensup muhacirinin mikdarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecektir.

7 Mübadele-i ahali ve emval hakkında Lozan'da teatti olunan 30 Kânunisani 1923 tarihli mukavelenâmenin sûret-i tatbikiyesini mübin talimatnâme, "Ahali Mübadelesi Hakkında Mukavelenâme", *Vatan*, 1 Ağustos 1923.

Öte yandan, bu önlemlerin nasıl ve kim tarafından hayata geçirileceği sorunu da başka bir meseledir. 25 Ağustos 1923'te Lozan Antlaşması'nın Millet Meclisi tarafından onaylanmasının ardından iskân meselesiyle ilgilenme görevi Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne verilmiştir. Tunalı Hilmi Bey gibi vekillerin Meclis kürsüsünden konunun ciddiyetini hatırlatan ısrarlı konuşmaları görmezden gelinmiş, konunun sağlıklı şekilde ele alınması için hususi bir bakanlığın kurulması teklifleri reddedilmiştir. 5 Eylül günü Meclis'e programı sunulan Ali Fethi Bey Hükûmeti, mübadele konusunu öncelikli bir gündem olarak belirlese de Meclis'e somut bir plan sunmamıştır. Atılan en somut adım bir kararname ile muavenet işlerinde Hilal-i Ahmer'in yetkili kılınmasıdır. Meclis komisyonlarında mübadele işlerinin düzenlenmesi konusunda hususi bir bürokratik yapılanmanın inşası konusunda uzayan tartışmalar Ali Fethi Bey gibi vekilleri isyan noktasına getirmiş, nihayet konunun aciliyetini hatırlatan vekillerin bakanlık kurulması yönündeki talepleri yerine hükûmet bir Mübadele ve İmar Müdürlüğü kurulması yönünde görüş beyan etmiştir. Buna rağmen 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, 20 Ekim'de de Mustafa Necati Bey bakan olarak seçilmiştir.

Yeni kurulan bakanlık koltuğuna oturacak kişinin seçilmesi sürecinde yaşananlar mübadele konusunun ne denli ağır bir görev olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bakan seçilen Mustafa Necati Bey dahil, bakanlık için ismi geçen tüm isimler başlangıçta bu makamı reddetmiştir. Muammer Bey, kendisine yapılan bakanlık teklifini kabul etmemiş ve basına herhangi bir beyanatta bulunmaktan sağlık durumunu gerekçe göstererek kaçınmıştır. Mustafa Necati Bey, başlangıçta kendisine yapılan teklifi reddettiğinde, konuyla ilgili basın tarafından sorulan soruları ret gerekçesini öncelikle Muhtar Bey'e sormalarını söyleyerek geçiştirmiştir. Ardından yazılı bir açıklama

Mustafa Necati Bey

yaparak fiziksel yorgunluğunun bu görevi yerine getirmesine engel olacağını kamuoyuna duyurmuştur. Mustafa Necati Bey'in işaret ettiği Muhtar Bey ise bu işin gerektirdiği uzmanlık düzeyindeki bilgi ve kabiliyetten yoksun olması gerekçesiyle söz konusu makamı geri çevirmiştir.[8] Neticede Mustafa Necati bakan seçilmiştir, ancak namzetlerin sergiledikleri isteksizliğin mübadillerin iskânı meselesinde olasılığı hayli yüksek bir başarısızlığın siyasi ve insani sorumluluğunu almak istememe şeklinde yorumlanması pekâlâ olasıdır. Bu vekâlet kurulmadan önce Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde faaliyet gösterecek olan Mübadele ve İskân Müdüriyet-i Umumiyesi için 10 milyon Türk lirası bütçe talep edilmişse de bu genel müdürlük için 3 milyon TL'nin biraz üzerinde bir bütçe onaylanmış durumdaydı.

Eksik finansman Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasıyla da sürmüş, 31 Ekim 1923 tarihinde onaylanan bakanlık bütçesi 6.124.277 TL'den ibaret kalmıştır.[9] Vekâletin faaliyet alanının belirlenmesi için ise bir aydan uzun süre daha beklenmesi gerekecektir. Bu adım da ancak 8 Kasım 1923'te Meclis'te kabul edilen Mübadele, İmar ve İskân Kanunu

8 "Mübadele Vekâleti'ne vekil bulunamamasının sebebi ne?" *Vakit*, 21 Ekim 1923.

9 "Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'nin Teşkilât ve Masrafı Hakkında Kânûn," *Resmi Ceride*, no. 41 (11 Kasım 1923): 1-3.

ile mümkün olmuştur. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, kendi kuruluşundan önce, İstatistik Umum Müdürü Cemal Hüsnü Bey'in başkanlık ettiği beş kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmış üstünkörü iskân planını benimsemiştir.[10] Devlet, mübadele ile gelen nüfusun sergilediği sosyal, iktisadi, beşerî ve kültürel çeşitlilik dikkate alındığında oldukça yüzeysel görünen bu iskân planı ile daha kapsamlı bir planın yokluğunda, karşılaştığı acil durum ve müşkülat karşısında refleksif hareket etmek durumunda kalmış, sorunlara çözüm geliştirmek için şikâyet ve itirazların yükselmesini beklemiştir (Geray, 1970: 22; Koraltürk, 2007: 631). Buna ek olarak benzer dönemde hükûmet, bu mıntıkalarda mübadil iskânının öncelikli olarak yapılacağı Rum ve Ermeni emval-i metrukesine dair de bir envanter çıkarmaya çalışmışsa da bu girişimin oldukça eksik veriler sunduğu görülmektedir.[11]

Mübadele süreci başlayıp da insanların sevki gerçekleştiğinde hem gelen nüfusa dair elde az veri olması ve bu nüfusun geniş kategorilerle tanımlanmış olması hem de iskân mıntıkalarının da benzer şekilde ayrıntılı ve incelikli şekilde tasarlanıp kategorize edilmemiş olmasından kaynaklı genelgeçer bilgilerle yapılan işlemler neticesinde kimi mübadiller gönderildikleri yerle ne toplumsal ne de iktisadi uyum sağlayabilmiştir. 30 Ekim 1924 tarihinde Meclis kürsüsünden Esad Efendi'nin (Mehmed Esad İleri) "dağlıyı ovaya, ovalıyı dağa iskân etmek gibi hatalar" diye bahsettiği hatalar nedeniyle "muhacirler, mübadiller mahv u perişan ol[muştur]." Drama'dan gelen tütün üretiminde mahir bazı mübadiller İzmit'e tütün üretiminin imkânsız olduğu yörelere yerleştirilmiş, kendi inisiyatifleriyle tütün üretiminin mümkün olabileceği Kartal ve Pendik civarına gelen bu insanlar zorla kendilerine tayin edilen iskân mahaline gönderilmiştir. Oysa sürecin henüz başında, Eylül 1923'te İskân ve Teavün Cemiyeti tarafından hazırlanan ve Meclis'e gönderilen "İskân ve Teavün Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası" başlıklı metinde 20 maddelik bir acil eylem planı sunulup bu plan dahilinde mevcut iskân planındaki geniş kategorilerin işlevsizliğine dikkat çekilerek mübadillerin toplumsal, iktisadi ve kültürel arka planlarının dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktaydı. İskân ve Teavün Cemiyeti'nin hazırladığı alternatif iskân planı, belli sorunları haiz olmakla birlikte, hükûmetinkinden çok daha ayrıntılı ve incelikli hazırlanmıştır (1923: 6-8).

Kozana Kayalar'ın Katranca[12] kazasından gelerek Sivas'ın Aziziye kazasına iskân edilen 20 aileden 12'si adına gönderilen ve kayıtlara "İsa oğlu Mersin ve arkadaşları" olarak geçen mübadillerin 29 Aralık 1924 tarihli toplu dilekçesi durumu özetler niteliktedir: [13]

> Maruz-ı çaker-i kemineleridir:
> Yunanistan'ın Kozana vilayetine merbut Kayalar kazasının Katranca karyesi ahalisinden bulunduğumuz cihetle mübadeleye tabi tutularak memleketimizden hareketimiz itibarıyla buraya ancak dokuz ayda yollarda şurada burada dolaştırılmak suretiyle birçok evlâd ü iyâlimizi yoksuzluk ve perişaniyet neticesinde gayb ederek binnetice buraya gönderilmiş isek de burada Ermenilerden kalan virane hanelerde muvakkaten iskân ettirilerek yalnız bir kuru ekmek verilmekte ve mezkûr tayın ise çoklarımızdan kesilerek böyle haceri ve

10 Bu plan uyarınca ülke sekiz iskân mıntıkasına bölünmüştür: Samsun mıntıkası (Sinop, Canik, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum), Trakya mıntıkası (Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale), Karesi mıntıkası (Balıkesir), İzmir mıntıkası (İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon), Bursa mıntıkası (Bursa), İstanbul mıntıkası (İstanbul, Çatalca, Zonguldak), İzmit mıntıkası (İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya), Antalya mıntıkası (Antalya, Isparta, Burdur), Konya mıntıkası (Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir), Adana mıntıkası (Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntap, Maraş). BCA, 030..10.0.0 — 123.872..14 [17 Nisan 1923] ayrıca bakınız BCA, 272..0.0.11 — 20.102..17 [31 Aralık 1924].

11 BCA, 30..10.0.0 — 123.873.18 [8 Ekim 1923].

12 Katraniça ya da Kastraniça olarak da bilinen yerleşimin günümüzdeki adı Pyrgoi'dir (Πύργοι, okunuşu: Pirgi).

13 BCA, 272..0.0.12 — 43.64.8 [29 Aralık 1924].

ticaretgah olmayan bir yerde işsiz güçsüz kaldığımız gibi şimdiye kadar erbab-ı ziraatden olduğumuz halde arazi tevzi edilmemesi ve buranın iklim-i bardeden bulunması hasebiyle şu şiddet-i burudetde emaneten ikamet etmekte olduğumuz hanelerde çırılçıplak efrad-ı ailelerimizle tiril tiril titremekte ve iaşemizin adem-i mevcudiyeti yüzünden her gün bir suretle hayatımızın mahv olagelmekte bulunduğu gibi bu kere mesmuatımıza nazaran hiçbir suretle telafisi mümkün olamayacak veçhile her iki haneye güya birer öküz verileceği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh: memleketimizden hareketimiz itibarıyla dokuz aydan beri giriftar olduğumuz meskensizlik, mahrukatsızlık, iaşesizlik, arazisizlik ve hayvanatsızlık ve hatta çırılçıplaklık neticesi olarak mahv u perişan oluyoruz. Şu duçar olduğumuz ahval-i pür melal cidden şayân-ı merhamet ahvalden bulunduğunu makam-ı ali-i fehamet-penahîlerine arzıyla hiç olmazsa geride kalan bu felaketzedelerin hayatının taht-ı temine aldırılması ve iki haneye tahsis edilmiş olan bir öküzle de ziraatin mümkün olamayacağına nazaran bu cihetin de temini ve şu şiddet-i burudetde tahsis edilen iaşenin kemâkân arazi ve öküz hayvanatımızın teminine kadar itası ve marül arz giriftar olduğumuz ahvalin hilaf-ı hakikat olduğunu istimalen makam-ı ali-i fehimanelerine keyfiyet bildireceği cihetle bu cihetin de tavzihi ve hakikatin tezahüre ihracı hususunda icra kılınacak hangi tedkikat ve müşahedatla da tebeyyün edeceğinden duçar olduğumuz sefalet ve perişaniyete bir nihayet verilmesini adaletpenahlarından istida ve istirham eyleriz. Ol bâbda emr ü ferman hazreti men lehü'l-emrindir.
(29 Kânunuevvel 1340)

Sivas vilayetinin Aziziye kazasında Kozana vilayetinin Kayalar kazasının Katranca karyesinden İsa oğlu Mersin
Keza
Maksud oğlu Faik, Hüseyin oğlu Emin, Şaban oğlu Fari, Niyaz oğlu Edhem, Osman oğlu Receb, Mustafa oğlu Salih, Celaleddin oğlu Celaleddin, Hüseyin oğlu Bekir, Arif oğlu Hayreddin, Arif kerimesi Ayşe, Hayreddin oğlu Mikail

Yukarıdaki toplu dilekçenin de Başvekâlete hitaben yazılmış olmasının da işaret ettiği üzere mübadele sürecinin aşırı-merkezîleşmiş bir bürokrasi eliyle yürütülmeye çalışılması da ciddi sorunlar doğurmaktaydı. Bu ciddi sorunlar öncelikli olarak hem merkezî planlamada hem yerel örgütlenmede, örneğin yukarıda değindiğimiz İskân ve Teavün Cemiyeti gibi sivil örgütlenmelerin katkılarını neredeyse imkânsız kılmaktaydı. Daha önemlisiyse, acil önlemler, yardım faaliyetleri, mülkiyet ihtilaflarının çözümü konusunda alınacak kararlar hantal bürokratik yapı nedeniyle ciddi şekilde gecikiyordu. Bu gecikmeler, mübadillerin yeniden kurulmak zorunda olan hayatlarında ciddi problemlere neden oluyor aynı zamanda özellikle yerel yöneticilerin mübadillerin sorunlarına dönük duyarsızlaşmasına yol açıyordu.

İskân sürecindeki bir diğer sorun da mübadillerin emval-i metrukeye yerleştirilmesine dayanan stratejinin, söz konusu emlakın yerli halk ama özellikle de yerel eşraf ve sivil/asker bürokratlar tarafından işgal edilmesi, şu ya da bu sebeple tahrip edilmesi veyahut yağmalanmasıdır. Ayrıntılı ve güvenilir bir kadastral sistem ve emlak sayımının yapılmadığı atmosferde mübadillerin pek çoğu kendilerine tahsis edilen mülkleri ya yerinde bulamamakta ya da bu mülklerin işgal altında olduğunu görmekteydiler. Bu da mübadillerin kaderini yerel iktidar ilişkilerinin insafına terk etmekteydi. Arşiv buna tanıklık eden şikâyet dilekçeleriyle doludur. Aynı zamanda sözlü tarih çalışmalarında da bu konudaki tanıklıklara son derece sık rastlanmaktadır.

Yerel iktidar ilişkilerinin devreye girdiği bir diğer husus ise mülk kullanımı ve dağıtımında sıklıkla rastlanan iltimas ve yolsuzluk meselesidir. *Tanin* gazetesi bu konuda özellikle hassas bir yayın politikası izlemiştir. Örneğin, gazetenin 1924 yılının Haziran ayında yaptığı yayınlarda emval-i metrukeden olup kira gelirinin iskân işlerinde kullanılması

kararlaştırılan Büyükada'daki köşklerin ya işgal altında olduğunu ya da son derece ucuza kiraya verildiğini iddia etmiştir. Gazeteye bu konuda herhangi bir tekzip gitmemiş olması meselenin doğruluğuna işaret etmektedir. *Tanin*, 19 Haziran 1924 tarihli sayısında da İstanbul genelinde iskân işlerinde kullanılmak üzere emval-i metrukeden elde edilen toplam kira gelirinin asgari rayiç üzerinden dahil olması gerekenin çok altında olduğunun detaylı bir hesabını sunmaktadır. Yardım dağıtımı konusunda da yine benzer şekilde yerel güç ilişkileri devreye girmekte, bu iktidar ağlarından tümüyle dışlanmış durumda olanlar, gerekli bağlantılara sahip olmayanlardan çok daha dezavantajlı şekilde sürece dahil olmaktaydı.

Özellikle bu konularda kadın mübadillerin yazmış olduğu dilekçeler dikkat çekmektedir. Türkiye komünist hareketinin tarihsel isimlerinden Şefik Hüsnü tarafından çıkarılan *Vazife* gazetesi mübadele ve iskân sürecindeki aksaklıklara yoğun şekilde dikkat çekmiştir. Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar* (1991: 529) çalışmasında yeniden yayımladığı *Vazife*'nin 8 Aralık 1923 tarihli şu karikatürü emval-i metruke meselesindeki usulsüzlükleri etkili şekilde eleştirmesi açısından önemlidir.

Karikatürde duvarında "Ya Sabûr" yazan iskân dairesine gelen ve çaresizlik içinde ellerini iki yana açmış bir memurla dairede masa başındaki memur arasında şu diyalog geçmektedir:

- Beş yüz muhacir daha geldi. Emval-i metrukeden bir boş ev de mi yok?
- Ne gezer. Bin beş yüz evden iki konak boş kaldı idi. Bu hafta içinde onlar da Kumandan Bey ve Paşa Efendi'nin aileleri tarafından işgal edildi.

Kaynak: *Vazife*, 8 Aralık 1923

Pek çok vakada usulsüzlüklerin içinde oldukları anlaşılan iskân memurlarının yine de çileli bir iş yaptıkları, yerel ve merkezî güç odaklarıyla iskân ya da tazminat bekleyen halk arasında kaldıkları, "ya sabır" çeken memurların bu durumunun uzun yıllar sürdüğü bilinmektedir. Haydar Rüştü (Öktem) tarafından İzmir'de yayımlanmakta olan *Anadolu* gazetesinin 10 Mart 1929 tarihli nüshasında "Şakalarımız" köşesi altında yayımladığı "İskân Şarkısı" bir iskân müdürü olan Münür Bey'in yılan hikâyesine dönen iskân meselesi nedeniyle bitmeyen çilesini ve üzerinde hem iş yükü hem de talepler nedeniyle var olan baskıyı tasvir etmektedir:

İskân Şarkısı

- 1 -
Herkesin yâri kolunda gider
İskân işleri de yolunda gider
Bütün muakkipler, iş sahipleri
Dairenin sağında solunda gider

- 2 -
İşler çok diyorlar, sahidir bu söz.
Evrak imzasından yoruldu bu göz.
Ömür biter fakat İskânda işler
Tükenmez çalışsan gece gündüz.

- 3 -
Günde bin istida, bin tomar evrak
Kimisi bağ ister, kimisi konak
Bıktım bu bitmeyen isteyişlerden
İskân işlerini ikmal ede Hak!

Meselenin "şaka" olmayan boyutu gazetenin Haydar Rüştü imzalı "İskân İşleri" başlıklı başyazısında dile getirilmiştir: [14]

> İskân işleri işleyüp duran bir yara hâlindedir. Bu yara bir an evel temizlenip kapadılmalıdır ki Devletin bu işle meşgul olan kudret ve kuvvetini başka meseleler üzerinde işletmeğe imkân bulalım. Devlet için de efrat için de bir sıkıntı kaynağı olan bu işle birçok memur meşgul oluyor, birçok insan bu mesele arkasından koşuyor, tomarlarca evrak, mahzenler dolusu dosyalar hep bu işe hasredilmiş bulunuyor. [...] Hal ediida edenler aylarca, hatta senelerce evrak peşinde koşmaktan ne kadar usanmışlarsa hükûmette bitip tükenmiyen bu istekler, ardı arkası kesilmeyen muameleler karşısında bungun [sıkıntılı] bir hale gelmiştir. [...] İskân ve teffiz işleri arkasından koşmak senelerdir bir kısım vatandaşların her günkü işi hâline gelmiştir. Velev bir haksızlık bahasına bahi olsa bu işin bitmesi elbette ki bugünkü şekilde uzayıp gitmesinden daha hayırlı olacak ve bu işler arkasından koşanlar da hükûmet daireleri de geniş bir nefes almış bulunacaktır. Halk bir kararda devam eden bir vaziyet istiyor. Hakkı varsa bir an evel verilmesini, yoksa ümidinin kesilmesini istiyor.

1929 yılında dahi iskân ve mübadillerin tazmini meselesi bu durumdadır. Bu satırları yazdığı sırada Denizli mebusluğu yapan ve daha önce Mübadele ve İskân Komisyonu üyeliğinde bulunmuş olan Haydar Rüştü'nün yaklaşımı devletin bu uzayan sürece ilişkin genel yaklaşımı ile uyum içindedir. Yunanistan ile karşılıklı tazminat görüşmelerinin tıkandığı ve bir yere varmayacağının anlaşılmaya başlandığı bir süreçte, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri kopuşa ve savaş eşiğine getiren bu meselenin halledilmesi devlet açısından aciliyet arz etmektedir. Ancak bu yaklaşım pek çok mübadilin hakları olan mülkiyetten fiilen mahrum bırakılmasıyla sonuçlanacaktır. 1930 yılında Yunanistan ile imzalanan Ankara Antlaşması ile birlikte iki devletin karşılıklı olarak tazminat haklarından vazgeçmeleri ve bu defteri kapatmalarının o güne değin çoğunluğu eksik tazmin edilen mübadiller için bu anlama gelmiştir.

14 Orijinal metnin imlası korunmuştur.

Yaşanan bu uzun vadeli sorunların ilk işaretleri mübadillerin "anavatanlarına" ayak bastıkları anda başlamıştır. Mübadillerin ülkeye gelir gelmez henüz iskân bölgelerine sevk edilmeden kalacakları geçici merkezler olan misafirhanelerde yaşadıkları sorunlar, devletin sürece yaklaşımı ve mübadilleri nelerin beklediğine dair önemli işaretler barındırmaktadır. Mustafa Necati Bey, Mübadele, İmar ve İskân Bakanı seçildiği gün Hilal-i Ahmer'e gönderdiği telgrafta bu kuruluşun mübadillerin iskân ve muavenet sürecinde oynayacağı rolün önemini vurgulamıştır.[15] Telgrafta Hilal-i Ahmer'in iskân ve muavenet başlıkları söz konusu olduğunda merkezî bir rol oynaması istenmektedir. 24 Kasım 1923 tarihinde Bakan Mustafa Necati Bey, Hilal-i Ahmer'e gönderdiği telgrafla kuruluşun tüm yerel ofislerinin başlayan mübadele faaliyetinde aktif şekilde faaliyet göstermesini rica etmiştir.[16] Hilal-i Ahmer'e verilen en önemli görevlerden biri mübadillere kabul merkezi olarak hizmet edecek misafirhanelerin işletilmesidir. İhraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntıkalarında faaliyet göstermesi öngörülen misafirhaneler için hükûmet 28 Kasım 1923 tarihinde bir talimatname yayımlamıştır (Dahiliye Vekâleti, 1932: 19-20).[17] Bu talimatnamenin can alıcı kısımlarından birisi mübadillerin misafirhanelerde kalış süresinin üç günle sınırlandırılmasıdır. Kısa zaman içerisinde memleketin çeşitli noktalarında ve Yunanistan'da –bunlar genellikle çadır-kent biçiminde– bu talimatname uyarınca misafirhaneler kurulmuştur.

4 Ocak 1924'te hükümetin yarı-resmî yayın organı diyebileceğimiz *Hakimiyet-i Milliye*'de kurulan misafirhaneler konusunda detaylı bilgi mevcuttur. Gazetede çıkan "Mübadele Vekâleti'nin Gelecekler İçin Açtığı Misafirhaneler" başlıklı habere göre İstanbul'da biri Ahırkapı, diğeri de İplikhane'de olmak üzere iki büyük misafirhane kurulmuştur. Ahırkapı Misafirhanesi'nin kapasitesi 2000 iken İplikhane Misafirhanesi 1000 kişiliktir. Kaliğratya'da (bugün Mimarsinan) da 300 kişi kapasiteli başka bir misafirhane daha mevcuttur. Bunlara ek olarak Gelibolu'da 500 yataklı bir misafirhane, Menteşe'de toplam 1250 mübadili barındıracak dört misafirhane; Çanakkale'de 300, Erdek'te 1500 yataklı misafirhaneler tesis edilmişken Samsun'da 3000 ve Edirne'de 1000 kişi barındırabilecek misafirhaneler kurulmuştur.

Mübadelenin önemli limanlarından olan Mersin'de de metruk bir fabrika binası misafirhaneye dönüştürülmesi için elden geçirilmiştir. Gelen nüfusun büyüklüğü karşısında sınırlı kapasiteye sahip olan misafirhanelerin yetersizliği mübadillerin kalıcı iskân sahalarına sevkinde aksamalar yaşandıkça iyice gözler önüne serilmiştir. Bu durum hem misafirhanelerin aşırı kalabalıklaşmasına hem de mübadillerin misafirhanelerde öngörülenden çok daha uzun süreler kalmalarına neden olmuştur. Tanıklıklarda aylarca misafirhanelerde kalmış mübadillere rastlamak mümkündür. Ancak yine de misafirhanelerde yer bulabilen mübadiller şanslı sayılırdı.

Bursa'da yayın yapmakta olan *Yoldaş* gazetesi 4 Ocak 1925 tarihli nüshasında 15 mübadil ailenin boş ve metruk bir medrese binasında unutulduğunu ve bu durumun haftalar sonra ortaya çıktığını yazmaktaydı. Meclis kürsüsünden vekillerin dile getirdiği üzere kömür madenlerinde kalmak zorunda olan mübadiller gibi daha korkunç vakalar da mevcuttur.[18] Buna karşın misafirhanelerde de barınma koşulları ideal olmaktan bir hayli uzaktır.

Kılkış Sevindikli'den (bugün Επτάλοφος / Eptalofos) bir mübadil olan Ramazan Eser kendisinin ve ailesinin misafirhane deneyimini şöyle

15 Kızılay Arşivi (KA), 1297/115 [21 Ekim 1923].

16 KA, 161/345 [24 Kasım 1923]. Ayrıca bkz. "Mübadele Faaliyeti," *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası* 3, no. 28 (15 Aralık 1923): 102-3.

17 Talimatname için ayrıca bkz. BCA, 272...0.0.12 — 40.42..3.

18 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem II, Cilt 9, 2. Birleşim, 49. Oturum, 99.

anlatmaktadır (Özsoy, 2003: 98-9): "Tuzla'ya inince karantinadan geçtik. Şimdiki Piyade Okulu'nun lojmanlarının olduğu yerde misafirhaneler vardı. Kız kardeşim Bahriye o misafirhanede öldü. Burada çok insan öldü. Günde dört cenazenin kalktığını hatırlıyorum."[19] Benzer gözlemler Meclis'te de yapılmıştı. 5 Kasım 1924 tarihinde İzmir Mebusu Mahmut Celâl Efendi (Bayar) Samsun'da mübadillerin misafirhanelerde "balık istifi" kaldıkları konusunda genel kurulu uyarıyordu. Misafirhaneler kısa süre sonra gazete manşetlerine taşınacaktır.[20] Sebebi, misafirhanelerin mübadiller tarafından işgal edilmesidir. İstanbul'da Ahırkapı ve İplikhane misafirhanelerinde kalan mübadiller iki somut talebi yüksek sesle ve kolektif şekilde dile getirirler ve talepleri yerine getirilene kadar misafirhanelerden ayrılmayı reddederler. Bu taleplerden birincisi, Selanik'ten gelen ve Samsun'da iskân edilmek istenen mübadiller Samsun'da değil, İstanbul'da iskân edilmeyi talep etmektedirler. İddiaları Selanik'ten ayrılmadan önce kendilerine İstanbul'da iskân edileceklerine dair taahhütte bulunulduğudur.[21] İkincisi, bu mübadiller İstanbul'da kalıcı şekilde iskân edilene kadar misafirhanelerde kalmayı sürdürmeyi istemektedirler. Bu nedenle Samsun'a sevk edilecek mübadiller, zaten aylardır kaldıkları misafirhaneleri terk etmeyi kabul etmezler.

Devletin mübadillerin taleplerine dönük tepkisi ise beklenmedik ve açıkça cezalandırma amaçlıdır. Mübadillerin ayrılmayı reddettiği misafirhanelerin ianesi kesilmiştir. Taleplerinin karşılanmasını, en azından dikkate alınmayı bekleyen ancak bunun yerine yiyecek yardımlarından da olan yüzlerce mübadil tepkisini sokağa taşır. Basına yansıyan haberlere göre sayıları 300 ila 500 arasında değişen öfkeli mübadiller, 18 Aralık 1924 tarihinde taleplerini birincil elden muhataplarına iletmek üzere bir yürüyüş düzenler. Sirkeci'deki İskân Müdüriyeti'ne doğru yürüyüşe geçen mübadiller saat 10.00'da müdüriyete ulaşırlar ve kalıcı iskân mıntıkalarının değişmesi konusundaki taleplerini resmî olarak ve doğrudan iletmek üzere İskân Müdürü Asım Bey ile görüşmek istediklerini beyan ederler. Asım Bey'in kapısında nöbet bekleyen polis memuru "Asım Bey kimseyi kabul etmez." diyerek mübadillerden müdüriyeti terk etmelerini ister. Mübadiller ısrar eder; nihayet polis memuru içeriye haber verir ve Asım Bey odasından çıkarak mübadillere "Ne istiyorsunuz; burada işiniz ne?" diyerek çıkışır ve mübadillerle tartışacak bir şeyi olmadığını söyler.

Asım Bey'in mağrur ve kaba tavrı karşısında iyiden iyiye öfkelenen mübadiller İskân Müdürlüğü'nden sonuç alamayacaklarını anlayarak Vilayet'e yürüme kararı alırlar. Mübadiller, Babıali Caddesi'nden geçerek ve sloganlar atarak saat 12.00'de Vilayet'e gelirler. Vilayet'in kapısındaki polis amiri ve jandarmalar bu şekilde içeriye girilemeyeceğini belirterek yemek yardımları kesilmiş mübadillere Vali Süleyman Sami Bey'in öğle yemeğini yemekte olduğunu, bu nedenle beklemeleri gerektiğini söyler.

19 Burada kıymetli emektar gazeteci ve Tuzla âşığı İskender Özsoy için bir parantez açmak gerekiyor. İskender Bey'in meslek aşkı, çabası ve çalışkanlığı neticesinde ilk kuşak mübadillerin tanıklıklarından sınırlı ancak anlamlı bir bölümü kayıt altına alınabilmiş ve yayımlanmıştır. Sınırlı derken bu sözcüğü elimizdeki malzemeyi azımsamak için değil, bu malzeme hususunda objektif bir saptama yapmak amacıyla ve işin Yunanistan cenahı ile mukayeseyle kullanıyorum. Yoksa Mübadele'nin sessizlikle geçiştirildiği yıllarda, henüz üzerine anlamlı diyebileceğimiz bir akademik literatür ve popüler ilgi gelişmemişken İskender Özsoy, çoğu zaman tek bir kişinin gerçekleştirdiğine inanılması çok zor bir ceht ve gayret ile âdeta iğneyle kuyu kazarak bu mülakatları yapmış ve kitaplaştırmıştı. Mübadele üzerine çalışan yeni kuşak araştırmacılar kendisine ne kadar teşekkür etse azdır. Özsoy, tablolardaki sayılara, listelerdeki isimlere indirgenen mübadillerin birer insan olarak literatüre dahil edilmesi ve seslerinin duyulması konusunda paha biçilemez bir katkı yapmıştır. Kendi adıma bu teşekkür notunu yazmadan geçmek istemedim.

20 Aksi söylenmedikçe bu kısımdaki anlatı *Akşam, Cumhuriyet, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Vatan* ve *Vakit* gazetelerinin 19 Aralık 1924 tarihli nüshalarına dayanmaktadır.

21 Mübadillerin bu iddiası doğru görünmektedir. Ağustos 1924 tarihinde "Selanikli olduklarından mahal-i mürettebleri olan İstanbul'a iskân edilecek" 5.000 mübadil saptanmıştır. Bkz. BCA, 272...00.00.11-19.92..23.

Mübadiller bu esnada valiyle görüşmek üzere temsilci seçmelidir. Mübadiller temsilci olarak "Selanikli eshab-ı emlaktan" Mahmud Salih, Mehmed, Kadri Reşit Beyleri ve Hürmüz Hanım'ı seçerler. Sözcü seçilen Hürmüz Hanım, Vali'ye şunları söyler:

> Anavatana kavuştuk. Bize Selanik'te iken ya İzmir'de veyahut İstanbul'da İskân edileceğimiz söylendi. Halbuki buraya geldik. Şimdi Karadeniz sahiline ve diğer başka yerlere göndermek istiyorlar. İstanbul'da misafirhanede kaldığımız müddet zarfında bize bakılmadı. İskân dairesindeki işlerimiz hep yüzüstü kaldı. Fazla olarak bizi tahkir de ediyorlar. Misafirhanede kendi içimizden iki üç kişi öldü, topraklara karıştı. Halimize bakan yok. Bize İstanbul'da iskân edileceğimiz daha Selanik'te iken söylenmişti. Biz eshab-ı emlâktanız. Ancak burada iskân edilirsek millete müfit oluruz. Emlak-ı metruke fuzuli işgal olmuştur. Bizleri bu hanelere, mübadeleye tabi Rumların hanelerine yerleştiriniz.

Vali Süleyman Sami Bey heyete İstanbul'da iskân edileceklerin, İstanbul'da kalacaklarını ancak mahal-i mürettebleri (düzenlenmiş, belirlenmiş adresleri) İstanbul olmayan mübadillerin mahal-i müretteblerine sevk edileceğini bildirir. Bu yanıttan tatmin olmayan mübadiller, İstanbul'da iskânlarına emir verilmedikçe Vilayet'ten ayrılmayacaklarını söyleyerek gitmemeye karar verirler. Vilayet'i tahliye etmelerini isteyen Jandarma komutanına itiraz eden genç bir kadın mübadil "Bizi Yunanlar evlerimizden sokağa attılar. Rumları yerleştirdiler. Bize hükûmet muavenet etmezse nihayet biz de buradaki Rumları evlerinden atacağız ve cebren yerleşeceğiz." yanıtını verir. Mübadillerin Vilayet'i terk etmemekteki ısrarları karşısında Vali, güvenlik görevlilerine mübadilleri tahliye etmelerini emreder. Jandarmanın süngü çekerek muhacirleri bina dışına çıkarmaya çalışması üzerine kadın mübadillerin feryadı ortalığı sarar: "Vurun, öldürün, topa tutun. Yalnız bir canımız kaldı. Onu da siz alın kurtulalım." Jandarmanın mübadillere saldırması esnasında sert bir darbe alan Fatma Aliye Hanım baygınlık geçirir. Bunun üzerine mübadillerin isyanı daha da büyür.

Olayın büyümeye başlaması üzerine Vali Süleyman Sami Bey odasından dışarı çıkar ve az önce baygınlık geçiren kadına ne istediğini sorar. Fatma Aliye Hanım şunları söyler: "Kocaman evimi barkımı

Mübadelenin zorlu şartlarını en çok yaşlılar ve çocuklar yaşadı.

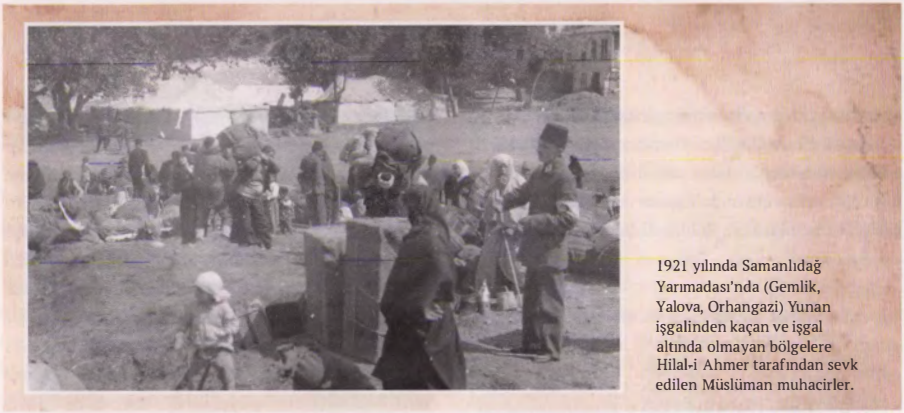

1921 yılında Samanlıdağ Yarımadası'nda (Gemlik, Yalova, Orhangazi) Yunan işgalinden kaçan ve işgal altında olmayan bölgelere Hilal-i Ahmer tarafından sevk edilen Müslüman muhacirler.

Yunanlar zapt etti. Bize İstanbul'da iskân edileceğimizi söylediler. Hâlâ açıktayız. Acıyın bize beyefendi, sürünüyoruz." Valinin mübadillere hitaben "Merak etmeyiniz. Ben de sizi düşünüyorum. Burada iskân edileceksiniz." diye seslenmesi üzerine yüzlerce mübadil "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Vali Bey" diye sloganlar atarak 14.30'a doğru Vilayet'i terk ederler.

Akşam mübadilleri temsilen Avni, İsmet, Salih, Hasan Beylerden mürekkep bir heyet diğer mübadillerle birlikte yeniden Vilayet'e gelir. Süleyman Sami Bey heyeti kabul eder ve gelen heyete Ankara'ya telgraf çekeceğine ilişkin söz verir. Validen aldıkları telgraf sözüyle Vilayet'i oldukça mutlu şekilde terk ederken kadınlı erkekli mübadil grubu basına beyanat da verir. Mübadillerin konuya ilişkin yorumu oldukça dikkat çekicidir:

> Biz memleketimizden buraya günleri görmek için mi geldik. Biz muhacir değiliz, mübadiliz. Öğünde verilen yarım okka ekmekle yaşanamaz. Mamafih onu da kestiler. Biz nereye gideceğiz? Önümüz deniz, arkamız domuz. İçimizden her gün 5-6 tane ölen var. Bunlar insandır, kedi yavrusu değil, Gâvurlar şahane yaşıyorlar, biz ölüyoruz. İşini uyduran en iyi evlere yerleşiyor. Biz mala karşı mal istiyoruz. Bizi Samsun'a göndermek istiyorlar. Gitmeyiz. Misafirhanede herkes hastadır. Her gün ölen kardeşlerimizin adedi beşten aşağı etmiyor. Bu bizim tüylerimizi ürperttirmektedir. Burada Rumlar kaçmışlar, yerlerine Ermeniler dolmuşlardır.

Mübadiller, "Muhacir değil Mübadiliz!" derken yasal hakları olduğunun altını çizmektedir. Mübadillerin dikkat çekici bir diğer açıklaması, hükûmetin mübadillerin tepkilerini dile getirmelerini engellemek için kendilerinden fahiş telgraf ücretleri talep edildiğidir... Mübadiller, İskân Müdüriyeti'ndeki memurların telgraf başına 2 lira talep ettiğini söylemişlerdir. Ekmek fiyatının 20 kuruştan az olduğu[22] hesaba katıldığında bu ücretin gerçekten oldukça yüksek olduğu anlaşılacaktır. Vali de basına açıklamada bulunur. Meseleyi hemen Dahiliye Vekâleti'ne telgrafla bildireceğini ve gelecek yanıta göre hareket edeceklerini belirten Süleyman Sami Bey, "Dedikleri gibi fuzuli işgal yoktur. Evler boşaldıkça burada iskânları tahakkuk edenlere veriliyor. Jandarma hiçbir kadına vurmamıştır. Bayılan kadın, kalabalıktan bayılmıştır." demiştir. Mübadillerin kesilen ianesinin de vekâletten yanıt gelene kadar devam edeceği basına bildirilmiştir. Basın bu olayı haberleştirirken mübadillerin eylemini "taarruz", "miting" ve "işgal" şeklinde tanımlamıştır.

22 Ekim ayında İstanbul'da ekmek fiyatı 19 kuruştur. "Ekmek fiyatının yakında terfi edeceği anlaşılıyor", *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1924.

20 Aralık günü Dahiliye Vekâleti'nden beklenen yanıt gelir. Vekâlet, mübadillerin taleplerini reddetmiştir ve Vilâyet'e mevcut iskân planını uygulamasını emretmektedir. Bunun üzerine, Süleyman Sami Bey, Ahırkapı ve İplikhane misafirhanelerinde kalıp kalıcı iskân bölgelerine sevk edilmeleri gereken mübadillerin tahliye edilmesi için talimatları gönderir. Mübadiller, yeniden misafirhaneleri terk etmeyeceklerini ilan ederler. Bunun üzerine misafirhanelere yapılan yiyecek ianesi bir kez daha kesilir. Birkaç gün içerisinde açlıkla karşı karşıya kalan mübadillerin, söz konusu misafirhanelerin çevresindeki fırınlara hücum ettikleri yahut yoldan geçenlerin ellerindeki ekmekleri kapıştıkları yönünde haberler gazetelerde yer almaktadır.

24 Aralık günü "zavallı muhacirlerimizin süründükleri yerlerden" Ahırkapı Misafirhanesi'ni ziyaret eden *Akşam* muhabiri gördüğü manzara karşısında dehşete düşmüştür.

> Ahırkapı'da surlar dahilinde vaki ve muhacirlere tahsis edilmiş olan misafirhaneye yaklaştığımız birçok pejmürde kıyafetli çocuklara tesadüf etmemden anladım. Misafirhanenin avlusunda ilk gözüme çarpan şey, açlıktan avurtları çıkmış yirmi kadar kadının yırtık çamaşırlarını yıkamakla meşgul olduğunu görmek oldu. Zayıf, cılız, ihtiyar bir zavallı muhacire yaklaştım ve kendisine hallerinden memnun olup olmadıklarını sordum. Adamcağız acı acı güldü. Üç günden beri daha dün akşam ekmek yüzü gördüklerini, hepsinin balık istifi gibi salonda taksim olunduklarını, soğuktan ziyade açlık kendilerini düşündürdüğünü söyledi [...]

Muhabire göre Hükûmetin mübadillerin feci vaziyetleriyle iddia ettiği kadar alakadar olmamış olduğuna Ahırkapı ve İplikhane muhacirlerinin son vaziyetlerinden daha iyi misal olamaz". *Akşam* gazetesi, bir sonraki gün Vali Süleyman Sami Bey'in "Muhacirlere mahal-i mertebelerine azimet etmelerini bildirdik. Arzu ettikleri vakit gidebilirler. Fakat gidinceye kadar kendilerini iaşe etmeyeceğiz." beyanını haberleştirerek bu beyanın "Açız!" diye bağıran mübadillere "Sizi buraya kadar biz getirdik; ya burada aç kalıp ölürsünüz yahut gidip malarya ve sefalet içinde mahv olursunuz" demek anlamına geldiğini belirtmekte ve sormaktadır: "İkisinin ortası yok mu?"

Akşam, mübadilleri Samsun'da bekleyen sıtma tehlikesi konusunu bu şekilde haberleştirirken meseleyi abartmamaktadır. Zaten mübadillerin Samsun'da kendilerine tahsis edilen iskân bölgesine gitmeme gerekçeleri arasında bölgedeki yaygın sıtma vakaları da vardır. Eylül ayında *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan habere göre Samsun ve çevresinde sıtma bir salgın hâlini almıştır. Çinek'te iskân edilmiş olan 120 kişiden 103'ü "tropikal malarya"dan hayatını kaybetmiştir. Bölgede incelemelerde bulunan Sağlık Vekâleti müfettişi Dr. Ahmet Fikri Bey'in raporuna göre 1924 yılında Samsun'a iskân edilmiş mübadillerin %13,5'i hayatını kaybetmiştir.[23] Bu durum yalnızca Samsun ile de sınırlı değildir.

Vatan'ın 14 Ocak 1925 tarihinde konuya ilişkin yapmış olduğu "Muhacir Kişi Ruhuna Fatiha" başlıklı çarpıcı haberi uzun olması pahasına paylaşmakta yarar vardır. İzmit'e iskân edilen on nüfuslu bir ailenin geriye kalan tek mensubuyla yapılan görüşmeye dayanan haber, durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

> **Muhacir Kişi Ruhuna Fatiha**
> On nüfuslu ailesinden dokuzunun vefatıyla yalnız kalan biçare muhacirin söylediklerini dinleyiniz! Muhterem kârilerim, size ne Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun hiçbir suretle tatbik etmediği Mübadele İtilafnamesinin memleketimizde tevlid eylediği elemli vaziyetlerden ne sevk komisyonlarının hayvan nakleder gibi mübadilleri sefil ve perişan eden mesaisinden ve ne de iskân yolsuzluklarından bahsedecek değilim. Bugün bahsetmek

23 BCA, 272..0.0.12 — 43.63..15.

istediğim şey, ölümden kurtularak İstanbul'a gelen ve tesadüfen tanıştığım bedbaht bir muhacir aile reisinin ölüm diyarından getirdiği kara haberleri aynen nakledercek ırkdaşlarımızın tahlisi için vicdan-ı ammeye hitap etmekten ibarettir.

Drama'da mektep görmüş ve heyet-i ihtiyariyeler arasında zekâ ve irfanıyla temayüz etmiş olan Hafız Bayram Ağa, on nüfuslu bir ailenin reisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bayram Ağa sathı bahirden 600 metre irtifaında, üç yüz elli nüfuslu, birinci sınıf tütüncülükle müştehir bir köy olan Demirci Ören karyesindendir. Bu karye halkı Samsun'a tertip edilmiş, fakat her nedense Samsun köylerinin harab olduğunu işiten bu zavallılar bazı tütün tüccarlarının da propagandalarına kapılarak hiç tanımadıkları memleket dahilinde İzmit vilayetini menfaatlerine muvafık zannederek Ankara'ya müracaat etmişlerdir. Ankara iskân amirleri bunların müracaatlarını İzmit'te hane olmadığından meskenlerini kendi masraflarıyla inşa etmeyi taahhüt etmek şartıyla kabul etmiştir. Zavallılar buna razı olduklarından kendilerine Yalova'nın Hacı Mehmet Çiftliği arazisi gösterilmiştir. Bir bataklıktan ibaret olan bu arazide, bir ziraat mütehassısının ve bir sıhhiye memurunun nazar-ı tetkik ve teftişinden geçirmeksizin derhal inşaata başlanılmıştır. İnşaat için elli bin lira sarf edilmiş ve yeni bir köy inşa edilmiştir. İşte Demirci Ören köylüleri bu suretle kendi hanelerinde iskân edilmişlerdir. Lakin müddet-i ömürlerinde sıtmanın ne olduğunu bilmeyen bu zavallı halk geçen Ağustos sıcaklarında müthiş bir tufana maruz kalmışlar, vaktiyle çeltik harklarıyla bataklık hâline getirilmiş olan arazide iskân edilmenin ızdıraplarını çekmeye başlamışlardır. Az zaman zarfında yeni tesis edilen köyün yanında süratle tevsi eden bir de kabristan vücud bulmuştur. Yirmi nüfus meskune arasında hastalık salgın hâline gelmiş ve vefatlar başlamıştır. Halk haklı bir endişeyle kiraren Ankara'ya, İzmit Vilayeti'ne müracaat ederek başka bir mahale nakillerini istemişlerse de bu müracaata ehemmiyet verilmemiştir.

Nihayet bir mebusun tavassutu üzerine tahkikata karar verilmiş, İzmit Valisi Vehbi Bey de berren tahkikat yapmaya gönderilmiştir. Vali Bey köye gitmek için araba olmadığından tahkikat için iki köylünün Yalova'ya davetiyle iktifa etmiştir. Yalova'ya davet edilen köylülerden birisi Hafız Bayram Ağa'dır.

Hafız Bayram Ağa, facianın safahatını yana yakıla valiye arz etmiştir. Köyde seksen sekiz nüfusun vefat ettiğini ve diğer halkın hastalığın şiddetiyle vücutlarının şiştiğini, vefat edenlerin müthiş evca ve ızdırabat buhranları arasında çırpına çırpına öldüklerini söylemiştir: "Doktor ve ilaç yok... Kaymakam muhacirlere bakmıyor. Hastalarımızı İstanbul'a hastaneye götürmek istedik. Kaymakam bizi menetti. Hepimiz birbirimize bakakaldık. Hepimiz ölümle boğuşuyoruz." "Bizi kurtar, ey Vali Paşa!" diyerek yalvarmıştır. Vali Bey bu zavallıları her birine bol bol arazi verileceği ve doktor gönderileceği vaadiyle teselli ve kaymakamı da tebdil etmiştir. Filhakika birkaç gün sonra İzmit İskân Dairesi'nin tabibi İsmail Hakkı Bey köye gelerek hastaları muayene etmiştir. Yapılan tetkik ve muayene hastalığın ve vefatın tezayüd edeceği [artması] neticesini meydana çıkardığından muhacirlerin derhal oradan kaldırılarak başka bir mahale nakillerine dair rapor vermiştir. Vali Bey bu lüzuma itiraz ederek "Nasıl olur? Bu havaliyi hastalıklı olarak gösterirsek, sonra hiçbir muhacir buralarda kalmaz!" gibi garip bir mantıkla muhacirlerin orada ibkasında [bırakılmasında] ısrar etmiştir. Muhacirler ise: "Efendi! Bu köyü elli bin liraya vücuda getirdik. Fakat seksen sekiz kurban verdik. Her şeyi hükümete terke razıyız. Hükümetten yalnız hayatlarımızın bize bahşedilmesinden başka bir şey istemiyoruz. Bize yaşamak hakkı verin. Köy de sizin olsun, arazi de sizin olsun!" feryadı ile valiye tekrar nakilleri için ricada bulunmuşlarsa da kendilerine red cevabı verilmiştir.

Bu insafsız ve felaketli vaziyet karşısında çoluk çocuktan birkaçını ısıtsız ve kemirici bataklığın müteaffin topraklarına terk etmek bedbahtlığına maruz kalan Demirci Örenliler artık daha fazla dayanamayarak bu ölüm köyünden birer birer kaçmağa başlamışlardır. Ölülerin, vefat edenlerin cenazelerini kaldıracak kuvvetli kollar kalmadığından birkaç gün defnedilemediğini söyleyen Bayram Ağa'nın yaşaran gözleri ve hıçkırıklı sözleriyle

inleyen ruhu isyan etmiş ve "Beyefendi on kişilik evlat ve ailemden yalnız ben tek başıma kaldım. Hepsini o kara topraklar alıp götürdü. Ben de ölümden yakamı güçlükle kurtarabildim." diyerek acı acı ağlamaya başlamıştır.

Bayram Ağa'nın sözleri karşısında dinleyenlerden hiç kimse zavallı felaketzedeyi teselli edecek tek bir kelime bulamamıştı. Boğucu bir çarpıntı ile muhacirler arasından ayrılırken Tunalı Hilmi Bey'in "Muhacir kişi ruhuna Fatiha" sözleri hafızamda canlanmıştır.

Lütfi Arif

Bayram Ağa'nın ve diğerlerinin hikâyesi Ahırkapı ve İplikhane misafirhanelerini terk etmek istemeyen mübadillerin taleplerinin yer beğenmemekle ilgili değil, temel yaşam haklarıyla ilgili olduğunu kanıtlamaktadır. Sırf bu anekdottan hareketle Samsun'a gönderilmeye çalışılan mübadillerin bu ısrarının nedeni ve uygulamayı neden idam cezasından farklı algılamadıkları açıktır. Hükûmet, orijinal iskân planını değiştirmeye yanaşmasa da mübadillerin taleplerinden olan İstanbul'da bulunan mübadeleye tabi Rumların mülklerinin acilen iskân için kullanılması konusunda adım atar ve Yunan Hükûmeti'nin Batı Trakya'daki faaliyetlerini gerekçe göstererek "İstanbul Rumlarına mukabele-i bi'l-misl" yapacağını ilan eder. Ancak bu durum taleplerinin karşılanmaması nedeniyle hayal kırıklığı yaşamış ve misafirhanelerde oldukça kötü koşullarda yaşamak zorunda kalan mübadillerin durumunda hızlıca olumlu bir değişiklik yaratmaz. Bu arada İstanbul basınında kalıcı iskân mıntıkalarındaki yüksek ölüm oranlarını gündem eden haberlere, misafirhanelerdeki kötü sanitasyon koşulları nedeniyle artan ölüm oranlarını konu edinen haberler eklenmeye başlar. 13 Ocak 1925 tarihli *Vatan* gazetesi birinci sayfasından "Ahırkapı'daki Muhacirler Ölüyor" başlıklı bir haber yayımlar. Bu misafirhanede 1307 mübadilin kaldığını belirten gazete, son on gün içinde 28 ölüm vakasının yaşandığını, ölenlerden 15'inin 7 yaşın altında çocuklardan oluştuğunu okuyucularıyla paylaşır. Ölümlerin ana nedeni zatürredir ve hastalık bir salgın hâlini almıştır. Bir erkek mübadil, muhabire üç çocuğunu kaybettiğini anlatır. Çocuklardan en küçüğü 20 aylık, diğerleri 4 ve 10 yaşlarındadır.

Muhabirlere demeç veren bir kadın mübadil, doğrudan Meclis'in konuya yaklaşımını eleştirir ve ekler: "Hem rica ederim efendim şunu yazmayı unutmayınız: Bizler sadaka isteyen, muavenet dilenen muhacirler değiliz... Bizler mübadiliz, mübadiliz efendim. Hakkımızı istiyoruz." *Vatan*'ın aktardığı bir diğer örnek de iskân işlerinde yazının başında bahsettiğimiz bürokratik problemleri gösterir cinstendir. İki aydır Ahırkapı'da kalan yaşlı bir kadın mübadilin oğlu İzmir-Kasaba demiryolu hattında hâlihazırda çalışan bir kâtip olmasına rağmen kadına oğlunun yanına gidebilmesi için bir türlü izin çıkmamakta, başka bir iskân yeri işaret edilmektedir. Muhabirin misafirhaneye gelmesinden dört gün önce yeniden resmî bir başvuruda bulunan kadının başvurusu kendisiyle mülakat yapıldığı esnada hâlâ beklemededir. *Cumhuriyet*, aynı gün yaptığı haberde Ahırkapı'da son on beş günde ölen mübadillerin sayısını 38, bunların içinde çocukların sayısını ise 21 olarak verir. 15 Ocak günü *Vakit*, bu kez misafirhane yönetimine ve misafirhane hekimlerine söz hakkı tanır. Ahırkapı Misafirhanesi Müdürü Hamid Bey, ihmal iddialarını kesin bir dille reddeder. Gitmeleri için tebligat verilmemiş tüm mübadillere iane yardımının devam ettiğini beyan eden Hamid Bey, yetişkinlere kişi başı günlük 900 gr, çocuklara ise 450 gr ekmek verildiğini belirtmiş ve 24 sobası bulunan misafirhanenin ısınma sorununun olmadığını söylemiştir. Öte yandan Dr. Halid Bey de vefatların abartıldığı kadar olmadığını, hastalara ellerinden geldiği kadar baktıklarını vurgulamıştır.

Müdürle görüştükten sonra misafirhaneyi gezen *Vakit* muhabiri 24 sobadan sadece ikisinin zar zor yandığını, mübadillerin anlattığına göre yalnızca son iki günde yedi vefat olduğunu ölenlerin isimlerini vererek aktarır. Misafirhanelerdeki ölümler ve mübadillerin içler acısı durumu kısa zaman içerisinde İstanbul basınının yürüttüğü ve hükûmetin idari ve mülki kabiliyetlerinin sorgulandığı bir kampanyaya dönüşür. Yapılan yayınlara karşı İstanbul Valiliği'nden tekzipler gönderilse de gazetelerin ısınma, yiyecek, hijyen problemlerine dair yayınları sürecektir. Ancak bu haberlerde önemli bir dönüm noktası *Vatan* gazetesinin 16 Ocak 1925 tarihli nüshasında ölen mübadillerin isim ve yaşlarını "17 günde 28 vefat" başlıklı bir tabloyla okuyucularına sunması ile olur.

Ahırkapı Misafirhanesi'ndeki muhacirlerden bir grup, *Vatan*, 16 Ocak 1925.

Tablo 1: "17 günde 28 vefat"

28 Kânunuevvel (Aralık) tarihinden 13 Kânunusani'ye (Ocak) kadar Ahırkapı Misafirhanesi'nde Vefat Edenlerin Esâmisi:			
İsim	**Sini (Yaşı)**	**İsim**	**Sini (Yaşı)**
Mukadder	1	Mustafa	5
Saime	3	Saliha	5
Ömür	7	Kenan	1,5
Ahmed	2,5	Saime	3
Kudret	1,5	Ali	1
Sadiye	4	Fatma	6
Safiye	11	Meryem	20
Naciye	2	Hüseyin	45
Hatice	40	Rabia	22
Tahir	2	Bahriye	1 aylık
Mehmet	3	İbrahim	45
Sabiha	5	Yusuf	1,5
Arife	50	Fatma	1
Ümmiye	2	İbrahim	3,5

Kaynak: *Vatan*, 16 Ocak 1925

Vatan gazetesinin bu yayınından sonra öncelikle misafirhanelere fotoğrafçı alımının yasaklandığı duyurulur. Meselenin basının gündeminden hızlıca düşmesinden anlaşıldığı kadarıyla fotoğrafçı izinlerinin kaldırılması, aynı zamanda basına dönük meseleyi kapatmaları yönünde bir işarettir. Basın bu başlıkta tamamen sessizliğe gömülmeden konuya ilişkin iki yayın daha yapılır. Bunlardan ilki, *Cumhuriyet* gazetesinin 19 Ocak Hilal-i Ahmer Kâtib-i Umûmîsi Celâl Bey ve Hilal-i Ahmer Müfettişi İsmail Besim Paşa'nın misafirhaneleri teftişi haberidir. İsmail Besim Paşa, mübadillerin durumunun oldukça tatmin edici ve "şayan-ı memnuniyet" olduğunu beyan etmiştir. 21 Ocak 1925 tarihinde yayımlanan mizah dergisi *Karagöz*, hem Hilal-i Ahmer yetkililerinin açıklamalarını hem de hükûmetin tecrit politikasını sertçe eleştirir. Karikatürde, Ahırkapı Misafirhanesi, derme çatma ve aşırı kalabalık olduğu pencereden dışarı sarkan mübadillerden anlaşılan bir baraka olarak resmedilir. Mübadiller zayıf, hastalıklı ve muhtaç görünmektedir. "Ahırkapı Misafirhanesi" tabelasının altında yer alan kapı büyük bir asma kilitle kapatılmıştır.

Önünde bir polisin nöbet beklediği kapının yanında zeminde bir kafatası ve femur kemiği bulunmaktadır. Aralarında Karagöz'ün de olduğu bir grup gazeteci ile polis arasında şu diyalog geçer:

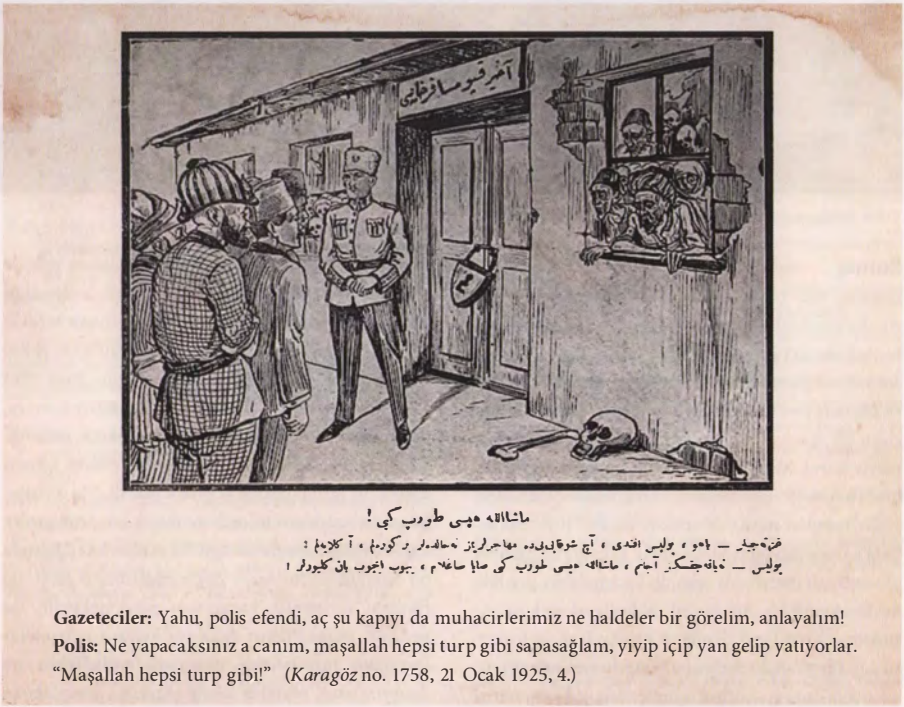

Gazeteciler: Yahu, polis efendi, aç şu kapıyı da muhacirlerimiz ne haldeler bir görelim, anlayalım!
Polis: Ne yapacaksınız a canım, maşallah hepsi turp gibi sapasağlam, yiyip içip yan gelip yatıyorlar.
"Maşallah hepsi turp gibi!" (*Karagöz* no. 1758, 21 Ocak 1925, 4.)

Çoluk çocuk gemilere binmeyi bekleyen mübadiller.

Sonuç

Bundan 100 yıl önce imzalanan "Türk ve Yunan Ahalisinin Mübadelesine Mütedair Mukavelename" tarihte bir ilki gerçekleştirerek yüz binlerce insanın zorunlu değiş tokuşunu karar altına aldı. Devletlerin ve uluslararası kuruluşların ve şık giyimli yetkililerinin bir masa etrafında toplanarak acilen ve uzlaşmayla karar verdikleri ancak bu karara tabi olacak insanların ilk işittiklerinde "Hayvanlar mübadele edilir, insanlar nasıl mübadele edilecek!" diye şaşkınlıkla karşıladığı bu yöntem, yakın zamana değin hem uluslararası literatürde hem de Türkiye'deki yazında devlet eksenli bir çerçeveden yaklaşılarak en kötü ihtimalle "ehven-i şer" denilerek kutsandı ve meşrulaştırıldı. Etrafındaki diplomasi halesi sayesinde ortaya çıkardığı insani maliyet görmezden gelinen nüfus mübadelesi fikri, Türk-Yunan deneyiminin pek de sorunsallaştırılmayan, gerçekten var olup olmadığı üzerine kafa yorulmayan sözde başarısından hareket edilerek dünyanın çeşitli yerlerinde uygulandı ve katastrofik sonuçlar ortaya çıkardı. Bugün, yani 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nden 100 yıl sonra, devlet eksenli, tematik ya da metodolojik milliyetçilikle malûl akademik yazında hâlâ zaman zaman meşru bir ihtilaf çözme yöntemi olarak dile getirilebilen mübadelenin aslında acımasız bir demografik mühendislik metodu olduğu, bu açıdan bakıldığında bir insanlık suçu olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrinin yerleşiklik kazanması gerekmektedir. Bu nedenle, mübadillerin daha söz konusu anlaşmalar imzalanır imzalanmaz yaşamaya başladıkları acı deneyimlerin, nesilden nesile aktarılan travmaların

yeniden bürokratikleştirilmesine ve ağlak bir nostaljiyle bulanıklaştırılmasına izin verilmeden görünür kılınması tarihçilik açısından son derece önem taşımaktadır. Dünya çapında milyonlarca insanın mülteci pozisyonunda olduğu ve çok daha fazlasının yerinden edilme tehdidiyle burun buruna yaşadığı, tüm bunların baskısı altında Batı Medeniyeti'nin pek yüce gönüllü ve kerameti kendinden menkul kuruluşlarının yaldızlarının döküldüğü günümüzde zorunlu mübadeleyle yerinden edilmiş milyonların öyküsünün duyulur ve anlaşılır kılınması tarih çalışmalarının öncelikli hedeflerinden bir olmalıdır. Bu çalışmada bu yapılmaya çalışılmıştır. "Memleketimizi aldılar, elimize bir tomar kâğıt tutuşturdular."[24] diyen, bugün hayal dahi etmesi zor deneyimler yaşamalarına rağmen kollarında ölülerini defnedecek kuvvetleri kalmamış olsa dahi kendilerine "atanan" vatanlarında ayakta kalmayı bilen mübadillerin ekmekleri ve yaşamları için verdikleri mücadeleyi anlamak yalnızca tarihi anlamak değil, günümüzde içinde yaşadığımız koşulları değiştirme kudreti elde etmek için de elzemdir.

KAYNAKLAR

Bookman, Milica Zarakovic (1997): *The Demographic Struggle for Power: The Political Economy of Demographic Engineering in the Modern World*. New York: Frank Cass & Co. Ltd.

Brubaker, Rogers (1992): *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.

Clark, Bruce (2006): *Twice a Stranger: How Mass Expulsion Forged Modern Greece and Turkey*. Londra: Granta Books.

Eren, Ahmet Cevat (1966): *Türkiye'de göç ve göçmen meseleleri Tanzimat Devri ilk kurulan göçmen komisyonu, çıkarılan tüzükler*. İstanbul: Nurgök.

Geray, Cevat (1970): "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi". *Amme İdaresi Dergisi*, sayı: 3, s. 48-36.

Huntford, Roland (1998): *Fridtjof Nansen and the unmixing of Greeks and Turks in 1924*, Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.

"İskân ve Teavün Cemiyeti Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası". İstanbul: İskân ve Teavün Cemiyeti, 1923.

Karpat, Kemal H. (2002): "The Hijra from Russia and the Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, 689-711, Leiden: Brill.

Koraltürk, Murat (2007): "*Ekonominin Türkleştirilmesi ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İktisadi Sonuçları*", içinde Mete Tunçay'a Armağan, editör M. Ö. Alkan, Murat Koraltürk ve Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ladas, Stephan P. (1932): *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan.

Lewis, Geoffrey (1974): Modern *Turkey*. Londra: Ernest Benn Ltd.

Midilli'deki Küçük Asya Mültecileri Komitesi (1915): *Οι διωγμοί των Ελλήνων εν Θράκη και Μικρασία - Αυθεντικαί εκθέσεις και επίσημα κείμενα έκκλησις πρός το ελληνικόν γένος και την δημόσιαν γνώμην του πεπολιτισμένου κόσμου*, Athens: Panellinio Kratos,

Özsoy, İskender (2003): *İki Vatan yorgunları: Mübadele Acısını yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam.

Özsoy, İskender (2014): *Selanik'te Sela sesi: Mübadelenin Son Tanıkları Anlatıyor*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Psomiades, Harry J. *Fridtjof Nansen and the Greek Refugee Crisis 1922-1924 A Study on the Politics of International Humanitarian Intervention and the Greek-Turkish Obligatory Population Exchange Agreement* (2011): Chicago: Asia Minor and Pontos Hellenic Research Center

Tunçay, Mete (1991): *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul: BDS Yayınları, C. 1.

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti İskân tarihçesi (1932): İstanbul: Hamit.

Yunanistan Krallığı Sağlık, Refah ve Muavenet Bakanlığı (1923): *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ' Απρίλιον* Atina: Ethniko Typografeio,

24 7 Ağustos 2010 tarihinde birinci kuşak Kozana-Kayalar mübadili Şevket Çoğumlu ile yapılan görüşme.

Çatalca Mübadele Müzesi'nden görünüm.

"Mübadil Mahallesi"nde Kimlik, Tarih, Söylem: ÇATALCA- KALEİÇİ MAHALLESİ MÜBADİLLERİNDE KİMLİĞİN NESİLLER ARASI AKTARIMI

Makbule UYSAL*
Zeliha Nilüfer NAHYA**

2000'lerden sonra tarih başta olmak üzere çeşitli disiplinler tarafından ele alınan Nüfus Mübadelesi göçü, Lozan Barış Konferansı kapsamında Yunanistan ve Türkiye tarafınca imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün sonucudur. Protokol, din esaslıdır ve Türkiye'den Rum Ortodokslar ile Yunanistan'dan Müslümanlar yaşadıkları topraklardan göç ettirilmişlerdir. Böylece Balkan Savaşları sırasında kaçarak gelenlerin ardından Kuzey Yunanistan'da ve Girit İsyanı sonrasında Girit'te kalan Müslümanlar, Türkiye'ye göç etmiş ve yeni iskân yerlerine yerleştirilmiştir. İstanbul ile Gökçeada ve Bozcaada'daki Rum Ortodokslar ile Batı Trakya'daki Müslümanlar mübadele dışı bırakılmıştır.

Ancak her sosyal olayda olduğu gibi bu göç de kolay ve sorunsuz olmamıştır. Üst üste savaşlar atlatmış ve kuruluş sonrası aşamalarında ilerlemekte olan her iki ülkede dönemin koşulları düşünüldüğünde, yüz binleri aşan bu kitlesel göç hayli zorlu olmuştur. Bu sosyal olay, sonrasıyla da değerlendirilmelidir zira göç konusu, sonraki nesilleri de etkileyen bir kapsama sahiptir. Göçü yaşayanlar kadar sonraki nesilleri de kapsayan göçmen kavramı buna bir örnektir.

Göçmen ifadesinin karşılığı olarak gerek Osmanlı Devleti'nden itibaren resmî evraklarda gerekse de yerli halkın göçmen tanımlamalarında *muhacir* adlandırması kullanılmıştır. Farklı disiplinlerde göç ve göçmenlik konusuna yönelen araştırmacılar da göçmenleri anlatabilen bu geniş kapsamlı kavramı tercih etmiştir (Sepetcioğlu, 2014). Ancak iki ulus devletin, bir uluslararası protokol çerçevesindeki zorunlu göçüyle gelmiş olan göçmenler, kendi durum ve konumlarını belirginleştirmek için 2000'lerden sonra artış gösteren sivil toplum kuruluşlarının (STK) da etkisiyle üçüncü nesiller *mübadil* ifadesini tercih etmeye başlamıştır.

Bu ve benzeri sonuçlar nedeniyle göçün nesiller arası yönünü görmek isteyen bir yaklaşımla bu yazıda, Nüfus Mübadelesi ile Çatalca merkezde bulunan Kaleiçi Mahallesi'ne yerleştirilen mübadillerin, dil, din, mutfak kültürü, müze ve STK'ler üzerinden ürettikleri kimlik ve tarih söylemlerinin nesiller arası geçişine bakılmaktadır. Bu çerçevede metin boyunca 2000'lerden sonra mübadil adlandırması tercih edilmekte

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü.
** Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi znilufernahya@erciyes.edu.tr

ancak nesil aralıkları mübadillerden farklı sınıflandırılmaktadır. Mübadiller açısından nesil aralıkları, "memlekette doğmak" kriteri üzerinden kurulmaktadır. Birinci nesiller, "memlekette doğmuş" herkesi kapsarken ikinci nesiller de Türkiye'de doğanları ifade eder. Fakat proje kapsamına bağlı kalarak bu çalışmada da birinci nesiller, "memleketteki yaşamı ve göçü az da olsa hatırlıyor olmak" kriteri esas alınmıştır. Buna göre 1914 ve öncesinde doğanlar birinci nesli, Yunanistan'da doğup Türkiye'de büyüyenler ile Türkiye'de doğanlar ikinci nesli ve bunların çocukları üçüncü nesli ve torunları dördüncü nesli oluşturacak şekilde bir kategorizasyon yapılmıştır.[1]

Bu makalenin bilgileriyse 09-13.02.2021 ve 11-15.02.2022 tarihlerinde Çatalca'da yapılan nitel alan çalışmasının verileriyle oluşturulmuştur.[2] Alan çalışması kapsamında Çatalca'da Kaleiçi Mahallesi, Elbasan köyü, Çatalca Mübadele Müzesi ve Çatalca'da aktif olan mübadeleyle ilişkili STK'ler hakkında fikir edinebilmek için 26 kişi ile yarı yapılandırılmış ve 20'ye yakın kişiyle de yapılandırılmamış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ek olarak Kaleiçi Mahallesi başta olmak üzere Çatalca'nın çeşitli mahallelerinde görüşmeler yapılmış ve Kaleiçi mezarlığı ziyaret edilmiştir. Alan araştırması sırasında, mübadele sonrasında köylerinden ve Silivri, Büyükçekmece, Mimarsinan gibi yerleşim yerlerinden Çatalca'ya iş veya eğitim amacıyla birçok birinci, ikinci ve üçüncü nesil mübadilin göç etmiş olduğu da görülmüş ve onlarla da görüşülmüştür.[3]

Çatalca'nın kendine özgü yönlerinin yanı sıra diğer mübadillerle benzeşen yönleri de bulunmaktadır. Proje çerçevesinde yapılan çalışmalar, bu özgün veya benzeşen yönlerini ortaya çıkarabilecek karşılaştırmaları ortaya koymaya uygundur. Bu nedenle metin içinde yer yer "proje çalışması" belirtilerek karşılaştırmalar yapılmaktadır. Yanı sıra alan çalışmasında yapılan görüşmelerin bazı kısımları, değerlendirilmekte olan konunun daha iyi anlaşılması için doğrudan aktarılmış ve etik kurallar gereği görüşmecilerin adları ve soyadları görüşme tarihi iliştirilerek baş harfleriyle verilmiştir. Nesiller arası farklılıkların belirginleşmesi için de görüşmecilerin nesilleri eklenmiştir.

Göç-i Hümâyun Çatalca

Çatalca bulunduğu coğrafya sebebiyle işgaller, savaşlar, yağmalar, göçler içeren oldukça hareketli bir tarihe sahiptir. İstanbul'a olan yakınlığı, şehrin tüm tarihi dönemeçlerden doğrudan etkilenmesine sebep olmuştur.

2500 yıl öncesine dayanan Çatalca tarihinde Roma, Makedonya Krallığı, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları yer alır. MÖ 450'li yıllarda, Roma döneminde İnceğiz mevkiinde kurulmuş olan Çatalca, MÖ 331 yılında Büyük İskender'in Asya Seferi ile Kumanlar ve Peçeneklerin Balkan akınları sırasında iki defa yakılıp yıkılmıştır. Sonrasında yeni yerleşim, akıncılar tarafından Havuzlar mevkiinde tekrar inşa edilmiştir (Öztürk vd., 2005, İBB KUDEB, t.y.). Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Çatalca Osmanlı yönetimine geçmeden önce İstanbul'a yürüyen Sırp ve Bulgarlar tarafından harap edilmiştir (akt. Kahraman ve Dağlı, 2006: 631).

1 Aksaray, Güzelyurt ilçesi; Aydın, Germencik, Mursallı köyü ile Kuşadası, Güzelyamalı köyü, Balıkesir, Erdek, Narlı köyü; Bursa, Mudanya ilçesi; Çanakkale, Küçükkuyu beldesi; Edirne, Meriç, Küplü Beldesi; Hatay, Dörtyol ilçesi; Isparta, Merkez, Emre Mahallesi; İstanbul, Çatalca, Kaleiçi Mahallesi ve Elbasan köyü ile Eyüpsultan, Kemerburgaz Mahallesi; Kayseri, Özvatan ilçesi; Kırklareli, Merkez, Yayla Mahallesi; Manisa, Turgutlu ilçesi ve Çobanisa Köyü; Mersin, Merkez, Osmaniye ve Mahmudiye Mahalleleri; Samsun, Alaçam ilçesi ile Tekkeköy, Asarağaç köyü; Tekirdağ, Şarköy, Uçmakdere köyü, anıtlar, anı evleri ve müzeler alan çalışması kapsamını oluşturur.

2 Bu araştırma "Türkiye'deki Lozan Mübadillerinin Günümüzdeki Kimlik Sunumlarının ve Nesiller Arası Değişimin Analizi" başlıklı TÜBİTAK 1001 SOBAG tarafından desteklenen 119K386 numaralı proje çerçevesinde yapılmıştır.

3 2018 verilerine göre Kaleiçi Mahallesi'nin nüfusu 7.814'tür. İleride sıkça adı geçecek olan Ferhatpaşa Mahallesi'nin nüfusu ise 24.183'tür (ÇB, 2020: 41).

Çatalca savunma hattına cephane sevk eden askerler.

Osmanlı döneminde ise padişahların göç-i hümâyunu[4] hâline gelen Çatalca'nın Osmanlı yönetimine geçmesi konusunda kaynaklarda bazı farklılıklar bulunur. Çatalca, Evliya Çelebi'ye göre Yıldırım Bayezid zamanında, bazı kaynaklara göre de I. Murad tarafından ele geçirilmiştir (Öztürk vd., 2005 ve Gökçen, 1994). Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Rum yerleşimlerinin geliştiği, burada yaşayan Müslüman nüfusun ise farklı yerleşim yerleri kurarak bölgeye sonradan geldiği belirtilmiştir. Çatalca'da bu anlamda bir Müslüman mahallesinin kurulması 16. yüzyılı bulmuş, bu mahallenin imarı da dönemin Sadrazamı Ferhad Paşa ve Kırım Hakanı Giray Han'ın katkısıyla gerçekleşmiştir. Verilen bilgilere göre Müslüman mahallesi, Nogay Tatarları ve Arnavutların iskân ettirilmesi ile gerçekleşmiştir (Güldüren, 2010: 14-19). Bu mahalle, Rumların yaşadığı Kaleiçi Mahallesi'nin dışında kurulan Ferhatpaşa Mahallesi'dir (Gökçen, 1994: 477).

Yakınında büyük bir şehir bulunan Çatalca'nın Osmanlı döneminde önemli bir tarım bölgesi olduğu da kaynaklarda yer alır. Başkent İstanbul'a üretiminden belli bir miktar göndermekle yükümlü olan Çatalca Sancağı'nda II. Abdülhamid'in kendine ait 13 çiftliği bulunmaktadır (Koçu, 1965; Gökçen, 1994).

Çatalca'nın 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlangıcında yani Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan pek çok olumlu ya da olumsuz gelişmeden etkilenmiş olduğu söylenebilir. Örneğin II. Abdülhamid dönemine kadar cami ve kiliselerde sürdürülen Çatalca'daki eğitim hayatı, Osmanlı'nın son dönemlerindeki eğitim reformları kapsamında ilçeye 1895'te İdadi Mektebi, İnas (Kız) Rüştiyesi ve Mekteb-i İptidai açılmasıyla değişmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen dönemin çatışmalı ortamından, İmparatorluğun başkentine yakınlığından dolayı Çatalca doğrudan etkilenir. Örneğin 1907'de açılan Rum okulu, Doğu Trakya'ya uzanan Balkan Savaşı'nda tahrip edilir. Balkan Savaşları nedeniyle Bulgarlarla yapılan savaşta savunma hattı olarak stratejik bir öneme sahip olan Çatalca gerek İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle coğrafi açıdan gerek içerdiği farklı etnik gruplar nedeniyle Lozan Barış Antlaşması'na kadar bu özelliğini sürdürmüştür (Gökçen, 1994: 478).

4 Padişahların Topkapı Sarayı dışında yaptıkları gezilere verilen addır. Çatalca bu gezi yerlerinden birisi olarak Osmanlı tarihinde yer almıştır (Güldüren, 2017: 23).

Karpat'ın 1831 tarihli nüfus verilerine göre Çatalca, bu dönemde Rumeli Eyaleti'ne dâhildir ve Müslümanların nüfusu 848 diğerleri 2.592'dir; Roman, Yahudi ve Ermeni nüfusu yoktur (2003: 149). 1873'te Rum kilisesinin Çatalca (Metris) kayıtlarına göre kiliseye bağlı 13 köy bulunmakta olup bu bölgede 7.000 Rum, 600 Bulgar yaşamaktadır (Gökçen, 1994: 478). Kadınların ilk kez sayıldığı 1881-82 tarihi verilerinde Çatalca Merkez Kaza ile Silivri ve Büyükçekmece "Çatalca Özel Bölge" olarak tanımlanır. Çatalca merkez kazasında 3.093 kadın, 3.510 erkek toplam 6.603 Müslüman; 4.907 kadın, 5.438 erkek toplam 10.345 Rum; 604 kadın, 756 erkek toplam 1.360 Bulgar yaşamıştır (Karpat, 2003: 170). 1895 yılındaki kayıtlarda da 35.848 Rum, 5.586 Bulgar Çatalca'dadır. Bu yılki verilerde Müslüman nüfusu 15.127, Ermeni 899, Yahudi 966 ve Kıptî –yani Roman– 441 olarak belirtilir (Gökçen, 1994: 478). Dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarında bölgede baskın Rum nüfusu dikkat çeker.

Balkan Savaşları dönemi, bölgedeki göç hareketliliğin in demografik yapıya yansımasını gösterir. Yine sadece erkekleri kapsayan 1914 rakamlarına göre 13.034 Müslüman, 16.984 Rum, 44 Ermeni, 53 Yahudi, 40 Bulgar ve 10 Roman Çatalca merkez kazada yaşamaktadır (Karpat, 2003: 222-223). Bunlar elbette köyleri de kapsayan rakamlardır. Bu şekilde düşünüldüğünde bile Rum nüfusunda bir azalma, Müslüman nüfusunda da artış görülür.

1900 yılı itibarıyla Çatalca'nın 2 kazası, 1 nahiyesi ve 95 köyü bulunmaktadır. Hemen öncesinde 1894-95 yılı Osmanlı verilerine göre 11.200 m² Çatalca'nın sadece 8.100 m²si ekilebilir arazidir. Aynı yılın rakamlarına göre verilen 1.762.00 çiftlik hayvanı bulunan Çatalca'da süt üretimi 1.650.000'dir ve Osmanlı'nın diğer bölgelerinden oldukça düşük bir sayıdır. Fakat bu yılın rakamlarında ticaret ve tarım alanları dışındaki yani işçi, memur, öğretmen gibi meslek sahibi kişilerin sayısı 9.200'dür ve Çatalca'daki 95 okulda, 520 kız, 3.100 erkek öğrenci eğitim görmektedir (Karpat, 2003: 244-256). Bu dönemlerde Çatalca'da çiftçilerin yanı sıra esnafların da yaygın olduğu görülmektedir (Şahin, 2015).

Bu yapı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve en nihayetinde Kurtuluş Savaşı'yla büyük oranda değişmiştir. Örneğin Çatalca'da Rumların bulunduğu Kaleiçi Mahallesi'ne Yunanistan'dan gelen Nasliç, Drama, Kesriye mübadilleri yerleştirilmiştir. Ancak Çatalca diğer iskân yerlerinden farklı olarak tartışmalara sebep olmuş bir yerleşim alanı olarak önem arz etmektedir. Burada tartışma yaratan konu anlaşma gereğince İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması ve Çatalca'nın da bu muafiyetten yararlanıp yararlanamayacağına dairdir. Reşad Ekrem Koçu, Çatalca'nın "mülki idare bakımından kadimden beri İstanbul'a bağlı" (1965: 3770) olduğunu söyler. Sedat Avcı ise Çatalca'nın idari yapılanmasını tarihsel olarak şöyle açıklar:

> İdari bölünüş açısından Çatalca ve çevresi, Cumhuriyet öncesinde, 1865'e kadar "Havass-ı hümâyuna" bağlı kadılıklardan biri; 1865-1876 arasında Vilayeti Umumiye Nizamnamesi uyarınca Kaza-ı Erbaa arasında Meclis-i İdare-i Liva-ı Zaptiye'ye bağlı bir yerleşmeler grubuydu. 1876'da yapılan değişikliklerle sancak hâline getirilmiş ve İstanbul'a getirilmiştir. 1877'de bu yönetim yeniden değiştirilerek bağımsız bir sancak oluşturulmuştur. Çatalca Sancağını, Çatalca merkez, Silivri ve Büyükçekmece kazaları (ilçeleri) ve merkeze bağlı Terkos Nahiyesi (bucağı) oluşturuyordu. Cumhuriyetten sonra 1924'te vilayet yapılan Çatalca, 1926'da yeniden ilçe olarak İstanbul iline bağlanmıştır (1994: 478).

Fakat alan çalışması sırasında, Cumhuriyet döneminde İstanbul'a bağlı olmayan Çatalca'da "Rumların" veya "Hristiyanların" gitmesini sağlamak için "Atatürk'ün politikasıyla" kazanın mübadele anlaşmasının imzalanmasından önce İstanbul dışında bir vilayete dönüştürüldüğüne, daha sonra "tekrar" İstanbul'a bağlandığına inanıldığı görülmüştür.

İstanbul ile gün geçtikçe bağlantısı artan ve megakentin etkilerinin yoğun olarak görüldüğü Çatalca'nın bugünkü sosyokültürel yapısı, Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelenlerin yanı sıra 1960'larla başlayan iç göçle de şekillenmiştir. Osmanlı döneminde ve sonrasında yaşadıkları yerlerden kaçmak zorunda kalan veya bölgeye göç ettirilmiş birçok topluluğun izlerine rastlandığı için de Çatalca'da göçmenler, kendi göç ettikleri alan üzerinden ifade edilmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'dan mübadele kapsamında bölgeye göç etmiş kişilerin yanı sıra bugünkü Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Kosova, Bosna Hersek, Makedonya ve Kırım'dan Türk, Pomak, Tatar, Arnavut, Boşnak ve Roman küçüklü büyüklü birçok topluluk Çatalca ve çevresinde bir aradadır (bkz. Gürçay, 2019: 278).

Mübadele ve Çatalca Kaleiçi Mübadilleri

Çatalca Yunanistan'dan gelen mübadillerin iskân edildiği altıncı bölgedir (Arı, 2003: 52). Ana dilleri Yunanca olan/olmayan ve kendilerini "mübadil", "Selanik muhaciri", "Dramalı", "Langazalı", "Pomak", "Nasliçli" ve/veya "Patriyot" olarak adlandıran mübadele göçmenleri, Çatalca merkezde yer alan Kaleiçi Mahallesi'nin yanı sıra Muratbey, Çakıl, Ovayenice, Yeniköy, Karacaköy, Arnavutköy, Kestanelik ve Elbasan köylerine yerleştirilmiştir. Kaleiçi Mahallesi'ne yerleşenler Nasliç merkez veya köylerinden, Kesriye ya da Drama'dan gelmişlerdir. Görüşmelerde, Dramalı mübadillerin Kaleiçi'ne Nasliç'ten gelenlerden önce yerleştikleri, bundan kısa bir süre sonra da Nasliçli ailelerin mahalleye ulaştığı öğrenilmiştir. Her iki grubun da önce Mimarsinan'daki limana indiği ve ardından Kaleiçi'ne geçtiği ikinci ve üçüncü nesil açısından hâlen belleklerdedir.

Görüşme yapılan Nasliçli ikinci neslin tamamı köylerin isimlerini hatırlamaktayken üçüncü nesilden itibaren köylerin adlarının unutulmaya başlandığı söylenebilir. Fakat Birinci nesillerden bu yana kullanılan "Patriyot" tanımlaması sürmektedir. Buna karşın Dramalılar hangi köyden geldikleri sorulduğunda ya hatırlayamamakta ya bilmemekte ya da Drama demekle yetinmektedir. Bu durumun oluşmasında iki etken gün yüzüne çıkar. Anlaşılan o ki Kaleiçi Mahallesi'ne yerleşen Dramalı aile sayısı Nasliçlilere göre oldukça azdır ve her iki grup birbirleriyle ikinci nesilden itibaren evlilik yapmıştır. Mahallenin genelinde ve aile içinde Nasliç –kendi tabirleriyle "Patriyot kültürünün"– ağır basması, Drama hattının belleklerde bugün silik hâle gelmesine sebep olmuştur.

Bu bilgilerin yanı sıra sözlü olmayan bir veri de Kaleiçi Mezarlığı'ndan elde edilmiştir. Buradaki mezar taşlarında, "Kesriye Eşrafından" (ö. t. 1962), "Langazalı" (ö. t. 1940), "Kastoryalı" (ö. t. 1934, 1955), ifadelerinin yer aldığı görülmüştür. Kaleiçi'nde Nasliçlilerin Dramalıların ve Kesriyelilerin dışında farklı yerlerden gelen kişilerin yaşamış olduğunu söyleyebilecek bilgi bulunmasa da bu mezar taşları, Çatalca merkezde sadece Nasliç ve Drama'dan gelenler olmadığını ortaya koymaktadır. Fakat bu mezarlar, onları Kaleiçi veya daha genel olarak Çatalca'ya dâhil etmektedir. Zira ölüm uzamları (*deathscapes*) gündelik alandan uzağa konumlandırılmışsa da yaşamın içindedir. Yaşamla ölüm hakkındaki inançları ve düşünceleri yansıtan, yaşayanlarla ölüler arasında sınırlar koyan (Reimers, 2002: 116) mezar taşları da bedenen yaşayan insan topluluğundan ayrılmış olan kişileri yaşamsal alanın yani sınıfa ve cinsiyete dayalı farklılıkların, belleğin, ritüellerin, kültürel aktarımın içinde tutan ve onları sembolize eden imler olarak tanımlanabilir.

Doris Francis ve meslektaşlarına göre coğrafya ve kronolojiyi yeniden şekillendiren mezarlıklar, tarihi uzamsal olarak belli bir bölgeye yayan eşikteki (*liminal*) alanlardır. Bunu ortaya çıkaran, mezarlıkların yerleşik kalanlar kadar göç edenleri veya farklı

olanları da yansıtabilmesidir. Mezarlıklar, göçmenlerin hem köken yerini anımsatır hem de yeni kimliği yansıtır. Benliğin, ailenin ve grubun belleğinin belli bir yerde kalıcı bir yeniden inşasını sağlarlar (Francis vd., 2005: 180-195).

Mezarlıklar ve mezar taşları sadece ziyarete gelen yakın(lar)a ve sonraki nesillere değil, diğer ziyaretçilere ve sonraki nesillere de hitap ederler. Yanı sıra evler ve mahalleler gibi göçün tamamlandığını gösteren bir semboldürler. Göçmen/mübadil bedenler, yerleştirildikleri topraklarındadırlar ve özellikle de birinci nesiller mezar taşlarında geldikleri yerin belirtilmesiyle yani göçmenlikleriyle imlenirler: "Nasliçli", "Dramalı"/"Kozanalı" gibi.

Çatalca'da Kaleiçi Mezarlığı'nın yanı sıra yerlilerin yaşadığı söylenen Ferhatpaşa Mahallesi tarafında bir de Ferhatpaşa Mezarlığı bulunmaktadır. İki ayrı mezarlık olmasına rağmen Çatalca'da yerli-mübadil mezarlık ayrımından bahsedilmemiştir. Çünkü proje kapsamındaki alanların bazılarında bugün bile süren mezarlık ayrımları söz konusudur.

Peki, bu mübadil çeşitliliğinin olası sebebi nedir? Kaleiçi Mahallesi'nin şehir merkezinde bulunması hem çevre köylerden hem de ilçelerden göç almasına sebep olmuştur. Görüşmeler, Kaleiçi mübadillerinin Çatalca'nın köylerine yerleştirilen mübadillerle ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Birinci nesillerle başlayan ve bugün hâlen süren bu ilişkiyi sağlayan temel iki nokta, birinci nesillerin aynı veya yakın köylerden gelmeleri ile köylerdekilerin de kendilerini Patriyot veya Dramalı olarak adlandırmalarıdır. Diğeri de evlilikler yaparak Kaleiçi ile köyler arasındaki bağın sürdürülmüş olmasıdır. Ayrıca Silivri ve Süleymanpaşa sınırlarında yaşamış olan birçok birinci ve

Çatalca, 1920'li yıllar. (Oktay Güldüren Arşivi)

ikinci nesil mübadil de iş veya eğitim amacıyla Çatalca'ya göç etmiştir. Çatalca merkezde, bu köylerden farklı mübadiller bulunduğu gibi, yerli –yani Gacal– olarak adlandırılan mübadil olmayan fakat Çatalcalı başka aileler de bulunmaktadır.

Göçten Önce Yaşanılan Yer: Memleket

Araştırma kapsamında alan çalışması yapılan diğer birçok mübadil yerleşiminde gözlemlenenlere benzer olarak ister köy isterse de kent veya kaza adı zikredilsin, gelinen yer "memleket" olarak anılır. Fakat şehir veya kaza adının ikinci nesillerden itibaren daha belirginleştiği ve kökleri belirten bir unsur hâline getirildiği söylenebilir. Çünkü ikinci nesiller, birinci nesillerin söylediklerini aktarırken konuşmalarında onlar gibi, Nasliç veya Drama yerine "memleket" ifadesini kullanmaktadırlar.

Memleket, birinci nesiller için "göçten önce yaşanılan yer" olmanın ötesindedir. İkinci nesiller içinse memleket, birinci nesil büyüklerinin geldiği, köklerini oluşturan yerdir. 1915 doğumlu babasını (Birinci nesil), 1993 yılında eşiyle beraber arabayla Nasliç'e götüren ikinci nesil bir görüşmecinin şu sözleri, bu nesiller arası farkı örneklemektedir: "Arabayla giderken bir anda 'İşte benim mahallem!' dedi, kapıyı açtı. Az kalsın arabanın altında kalıyordu. [Siz ne hissettiniz?] O hâlini görünce nutkum tutuldu; asabım bozuldu. Bir vatanın kaybedilmesi kolay mı? Her şeyini terk edip geliyorsun, kolay mı? Evlenip giderken o bile etkiliyor da bir de vatanını [bırakıyorsun], geri gitme yasağı da konuluyor." (P.Z., 2. nesil, kadın, 11.02.270212, vurgu bizim).

Dolayısıyla birinci neslin vurgusuyla ikinci neslinki örtüşüktür. Ancak üçüncü nesille beraber memleket, "göçten önce yaşanılan yer" olarak değerlendirilen yani keşfedilmesi, öğrenilmesi, kaydedilmesi, arşivlenmesi, sergilenmesi, önemsenmesi, aktarılması gereken bir uzamı ifade eder.

Yine proje çalışmasında diğer birçok mübadil yerleşiminde görülene benzer olarak Çatalca'da görüşme yapılan tüm mübadiller, "Konya Karaman'dan Yunanistan'a göç ettirildikleri" yönündeki köken tanımlamasını belirtmişlerdir. Proje çalışması süresince neredeyse tüm mübadil yerleşimlerinde dile getirilen bu açıklamayı, Nasliç üzerinden geliştirilen teritoryal tanımlama takip etmektedir. Çatalca'da mübadiller çoğunlukla Nasliç'e veya Drama'ya bağlı bir köyden olmasına rağmen bunu bölgesel bir adlandırma olarak kabul ederek ilk olarak kendisini "Nasliçli" veya "Dramalı" olarak tanıtmaktadır. Köy ise sonraki detaydır fakat köy, Nasliçli olmanın sadece bir parçasıdır. Çoğu Kaleiçi mübadili –Çatalca'nın köyleri gibi– Nasliç'in farklı köylerinden gelmişlerdir: Örneğin Piluri, Vilişt, Vaypis, Vrostan, Misligoş, Plazomişta, Vroştan.

Memleketteki Yaşam ve Göç Yolculuğu

Mübadillerin çiftçilik faaliyetleri ve etkileri ürünler, onların Türkiye'de hangi şehirlere yerleşeceklerini de büyük oranda belirlemiştir. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, gelen mübadilleri olabildiğince üretim biçimlerine göre yerleştirmeye çalışmıştır (bkz. Çelebi, 2019: 152). Bu bağlamda ağırlıklı olarak çiftçilikle uğraşan Nasliç ve Drama mübadilleri de tarım ve hayvancılık yapabilecekleri köylere yerleştirilmiştir.

Kaleiçi mübadillerinin ikinci ve üçüncü nesilleri, mübadele göçü öncesinde büyüklerinin çiftçilik yaptıklarını, buğday, arpa, az da olsa mısır ektiklerini, hayvancılıkla uğraşıldığını, Türkiye'ye yerleştikten sonra da hemen hemen aynı işlerle ilgilenmeye devam ettiklerini belirtmişlerdir. Özel bir meslekle gelenler bulunmamakla birlikte, aralarında göçten sonraki süreçte esnaflık yapmaya başlayanlar da olmuştur.

1915 yılında hazırlanan listede Nasliç ve çoğu köyünde Müslümanların mesleklerine bakıldığında ağırlıkla Müslümanların çiftçi ve işçi olduğu görülür (Antoniadou, 2014: 121-123): [5]

5 Bu tablo, Antoniadou'nun makalesinde yer alan tablolardan seçilen kısımların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Müslümanların Meslekleri												
Nasliç ve Köyleri	Tahsildar	Ormancı	Sığır Çobanı	Kahveci	Memur	Çiftçi	Tüccar	İmam	Toprak Sahibi	Çoban	Öğrenci	İşçi
Bubuşt (1835-1893)	-	-	-	-	-	71	-	-	-	-	-	-
Çaknohor (1829-1891)	1	-	-	-	-	16	-	-	-	-	-	23
Çarista (1844-1893)	1	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-
Çavaler (1838-1895)	-	-	1	-	-	19	-	-	-	-	-	28
Çerapyan (1852-1893)	-	-	1	-	-	11	-	-	-	1	-	19
Çotil (1842-1893)	-	-	3	1	-	-	-	2	1	1	-	83
Dislapo (1833-1892)	-	1	-	-	1	25	1	-	-	-	-	42
Ginoş (1839-1891)	-	-	-	-	-	76	-	-	-	-	-	-
Labanovo (1832-1893)	-	-	-	-	-	34	-	-	-	-	-	-
Lay (1834-1893)	-	-	-	-	-	88	-	-	-	-	-	-
Liknades (1836-1892)	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Mazgan (1839-1893)	-	-	1	-	-	22	-	-	-	2	-	10
Misligoş (1837-1891)	-	-	1	-	-	38	-	-	-	2	-	38
Nasliç Merkez (1839-1893)	1	-	-	3	1	3	1	1	12	1	4	105
Nestim (1830-1889)[6]	-	-	-	-	-	34	-	-	-	3	-	-
Pilori (1844-1893)	-	-	-	-	-	101	-	-	-	1	-	-
Plazom (1848-1893)	3	1	1	-	-	-	-	1	-	3	1	45
Plazomişta (1824-1893)	-	-	-	-	-	81	-	-	-	-	-	12
Renta (1829-1892)	-	-	-	-	-	51	-	-	-	1	-	18
Rezne (1841-1893)	-	-	-	-	-	36	-	-	-	2	-	34
Siroçan (1840-1893)	-	-	1	-	-	31	-	-	-	1	-	35
Trapatuşt (1839-1893)	1	-	1	-	2	16	-	-	-	3	-	-
Vaypis (1834-1893)	-	-	-	-	-	92	-	-	-	1	-	-
Vilişt (1854-1893)	-	-	-	-	-	26	-	-	-	-	-	2
Vilyan (1844-1893)	-	-	1	-	-	25	-	-	-	1	-	13
Vrongişta (1839-1893)	-	-	-	-	-	138	-	-	-	-	-	16
Vronitza (1844-1893)	-	-	1	-	-	31	-	-	-	5	-	33
Vrostan (1839-1893)	-	-	-	-	2	57	-	-	-	3	-	21
Vudurina (1844-1892)	-	-	-	-	-	51	-	-	-	-	-	6
Yankov (1843-1889)	-	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-

6 Nestim köyü, Güvenç'in hazırladığı atlasta Kesriye Vilayeti içinde yer alır (74 :2014). Antoniadou'nun makalesinde bu köyün bir Patriyot köyü olarak aktarılmış olması, siyasi sınırlarla kültürel sınırların örtüşük olmadığını ve Osmanlı vilayet sisteminin sınırlarının daha belirleyici olabileceğini gösterir. Buna karşın Antoniadou, yine kendilerini Patriyot olarak tanımlayan ve Grebena Vilayeti sınırları içinde kalan köyleri listelememiştir. Ancak bu köylerden gelen birinci nesillerin de kendilerini Patriyot olarak tanımladıkları ve Türkiye'deki diğer Patriyotlarla akraba olduklarını söylemeleri üzerinde durulması gereken bir noktadır.

1920'li yıllarda Çatalca Kaleiçi.

Kaleiçi mübadillerinin Drama'dan geldiği söylenen kesimi, Nasliç'ten gelen mübadillere karıştığından, hangi köylerden geldiklerine dair ayrıntılı bilgi verememiştir. Dolayısıyla memlekete dair Drama kısmı boşluktadır. Ancak Nasliç hakkında az da olsa bilgiye ulaşılmaktadır. İkinci ve üçüncü nesil görüşmelerine bakıldığında, Nasliç ve çevresinde Müslüman ve karma köylerin sadece adları verilmektedir. Tarihsel verilere bakıldığında ise Nasliç ve çevresinde gerek tamamı Müslümanlardan oluşan gerek Hristiyanlarla beraber yaşanılan karma köylerde, bölge nüfusuna oranla daha az Müslümanın yaşamış olduğu görülmektedir. Örneğin 1831 yılı Osmanlı nüfus sayımına göre Nasliç'in Müslüman nüfusu 2.693, diğerleri 5.748, Roman nüfusu ise 276'dır. 1881/82-1893 rakamlarına göreyse Serfice Sancağı'na bağlı gösterilen Nasliç'te 2.552 kadın, 3.767 erkek, toplam 6.319 Müslüman ile 11.379 kadın, 11.995 erkek toplam 23.374 Rum yaşamaktadır (Karpat, 2003: 149).

Bu sayının az olması birkaç gerekçeyle açıklanabilir: Antoniadou, Nasliç Bölgesi'nde 1640 yılında yaşanan Yanya kaynaklı veba ve ardından gelen kızamık salgınlarının bölgede hem nüfusun azalmasına hem de toplu göçlere neden olduğunu belirtir (2014: 117 ve 130). Bu tespit, 1918 yılında Yunanistan'da etkili olan İspanyol gribinin de ölümlere sebep olma olasılığını akla getirir. 18. yüzyılda ise vergilerini ödeyemeyen köylerin toplu göçlerine rastlanmakla beraber 18. yüzyılın ortalarında başlayan ve sonraki nesillere aktarılan çete savaşları bölge halkını fazlasıyla etkilemiştir. Bazı köylerin bütün nüfusunu veya yarısını kaybetmesinin yanı sıra bazı köylerin topluca diğer köylere göç etmesiyle bu köylerde nüfusun artması ve büyük yerleşimler hâline gelmeleri gibi demografik değişimler meydana gelmiştir (Antoniadou, 2014: 117 ve 2017: 286).

Türkçe Köy Adları	Yunanca Eski Adları	Durumu	1908[7]		1913 Toplam	1920 Toplam	1928 Toplam	Günümüzde
			Hristiyan sayısı	Müslüman sayısı				
Bubuşt	*Mpoumpousti*	Mslm.	-	74	351	290	213	Platania
Çarişta	*Tsarista*	Karma	7	15	105	95	98	Agios Theodoros
Çavaler	*Tsalaver*	Mslm.	-	30	170	146	111	Kiladi
Çerapyan	*Tsarapiani*	Mslm.	-	18	131	98	62	Glikokerasia
Çaknahor	*Tsaknoxori*	Karma	60	40	415	354	292	Anthochori
Çotil	*Tsotilii*	Karma	60	75	884	959	852	Tsotili
Dislapo	*Dislapo*	Karma	32	47	432	414	315	Dragasia
Ginos	*Gkinosi*	Mslm.	-	70	259	249	226	Molocha
Labanovo	*Labanovo*	Mslm.	-	67	219	186	96	Simandro
Lay	*Lai*	Mslm.	-	70	321	321	338	Perporia
Liknades	*Liknades*	Karma	28	7	148	131	144	Likiades
Mazgan	*Mazgkan*	Mslm.	-	25	143	110	72	Achladia
Mişligoş	*Meslogost*	Karma	56	38	295	429	337	Mesologos
Nasliç	*Liacista*	Karma	11	48	1047	1401	1592	Neapoli
Nistimiyo	*Nistimion*	Karma	82	18	451	498	410	Nostimo
Piluri	*Pilori*	Mslm.	-	60	378	317	208	Pilori
Plazom	*Plazomi*	Karma	21	37	550	448	315	Omali
Plazomişta	*Plazomista*	Mslm.	-	81	251	294	196	Stavrodromi
Renda	*Renta*	Mslm.	-	52	298	277	162	Dichimaro
Rezne	*Resni*	Karma	23	49	390	330	241	Anthousa
Siroçan	*Sirotsiani*	Mslm.	-	44	255	205	160	Lefki
Trapatuş	*Trapatoust*	Karma	39	19	305	267	211	Klisoria
Vaypis	*Vaipes*	Mslm.	-	75	321	361	217	Himerino
Vilişt	*Velisti*	Karma	30	25	302	289	281	Asproula
Vinyan	*Viniani*	Mslm.	-	31	172	208	122	(Lefkadio) Terkedilmiş Köy
Vrongişta	*Vrogista*	Karma	17	100	635	692	621	Kaloneri
Vronitza[8] Vodrica	*Vrontiza*	Mslm.	-	59	315	264	186	Vrodi Vrondi
Vroştan	*Vrostiani*	Mslm.	*	*	279	286	178	Agh. Anargiri
Vodorina	*Voudorina*	Mslm.	-	24	226	177	89	(Sparti Nea) Terk edilmiş Köy
Yangov	*Giagkovi*	Mslm.	-	35	131	143	124	(Mesopotamo) Terk edilmiş Köy

*Bilgi yoktur.

7 1908 yılı Müslüman (Mslm.) ve Hrs. (Hristiyan) verileri, Vallades hakkında bir araştırma kaleme alan A. Maria Tsetleka'nın tablosundan alınmıştır (2012: 166). Bu verilerin sadece erkek sayıları olma ihtimali dikkate alınmalıdır.

8 Bu köy Antoniadou'nun tablolarında Vronitza (bugün Vrodi) adıyla geçer (2017: 286); ancak Güvenç'in atlasında Vodrica (bugün Vrondi) olarak belirtilmiştir (2014: 78). Aynı köy olduğunun anlaşılması için her iki isimlendirme de eklenmiştir.

Birinci nesil mübadillerin kendilerinden sonraki nesillere kültürel aktarımında "yolculuk anlatıları" önemli bir yer tutar. Yolculuk anlatıları, göçün gerçekliğini bellekte tutan bir işleve sahiptir. Bu anlatıyı sonraki nesiller ile paylaşmak, aynı zamanda "nereden geldiğini" bildirmektir. Fakat görüşmecilerin bir kısmı gemi yolculuğundan bahsetmemiştir. Bahsedenler de konferanslara ve duyumlara dayanarak *Gülcemal* adını vermektedirler. Bazı görüşmeciler ise birinci nesillerin gemi yolculuğundan *kesinlikle* söz etmediklerini, tüm göçü (bir görüşmeciye göre Karaferye'den bindikleri) trenle yaptıklarını dile getirmişlerdir.

Kontogiorgi, Türkiye'ye göç eden mübadilleri listeleyen komisyon raporlarına göre Kozana'dan toplam 23.564 kişinin 1923 Aralık ile 1924 Temmuz arasında Selanik Limanı'ndan ayrıldığını belirtir (2006: 245):

	1923	1924						
	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
Kozana	13	48	139	5822	4235	3872	4287	5148

Gülcemal vapuruna binmek için bekleyen mübadiller. (*Dedemin İnsanları* filminden.)

Aralarında elbette Nasliç'ten gelen kişiler de yer almaktadır. Antoniadou, 1913 istatistiklerine ve Yunan Hükûmeti'nin raporlarına göre bölgedeki 90 köyde toplam 40.000 kişinin yaşadığını ve Müslüman nüfusunun 7.390 olduğunu belirttiğinden (2014: 119) Kozana'dan göç eden 23.564 kişinin yaklaşık 8.000'inin Nasliç tarafından gelme ihtimali ortaya çıkar.

Sayıların ve belgelerin ötesinde bir deneyim olarak göç yolcuğu, tamamlanmasının ardından anlatılara dönüşerek ikinci ve üçüncü nesle aktarılan anılar hâlini almaktadır.[9] Mary Chamberlain, bu anı-anlatıların, "zengin bir ampirik veri" sağlamasa da bizzat kendilerinin "önemli kültürel inşalar" oldukları çıkarımında bulunur; çünkü "hatırlanan ve akla gelen sıradan değildir; dünyanın toplumsal bilgisine uyar ve onunla ilişkilenir". İnsanlar geçmişte yaşananları bugünkü zamana göre hatırlayarak geçmişi kapsayan bir gelecek kurgular (1997: 10). Fakat Chamberlain, nesiller arasında tekrar eden temalar olduğunun, bu temaların yeniden-yorumlandığının ve yeniden-icat edildiğinin de altını çizer: "Sözler değişir fakat melodi kalır." (1997: 11). Proje çalışmasının genelinde bu temalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi memleket anlatıları diğeri de göç yolculuklarıdır.

Mübadele bağlamında göç anlatıları, çoğunlukla göç deneyimi yaşayan (ve bunları dinleyen) nesillerden dinlenmektedir. Ancak göçün bir de Yunanistan'daki ve Türkiye'deki yerliler açısından gerçekleşen bir boyutu söz konusudur. Bu, aynı zamanda "öteki" olanın boyutudur.

"Bir ya da daha fazla kişi, kültür ya da toplum tarafından, geçmiş veya güncel ilişkiler referans alınarak dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vb.) olarak farklılaştırılmış ve ayrıştırılmış olan kişi, grup, sınıf, halk vb." (Nahya, 2011: 29) olarak öteki de göçü ve yerleşimi gözlemlemiş ve aktarmıştır. Mübadelenin farklı topluluklar açısından çok yönlü etkisi, böylesi anlatılarla da görülebilir. Örneğin Nasliç'e bağlı Dislapo köyünden mübadillerin ayrılma öyküsü, olaya şahit olan bir yerli Yunan tarafından şu şekilde aktarılır:

> 1922 yılında, nüfus mübadelesi meselesi bilinir hâle geldiğinde, köyümüzdeki Müslümanlar çok üzgündüler. Kadınlar ve erkekler evlerimizi ziyaret ediyor ve ne yapabileceklerini soruyordu. Bazı erkekler komşudaki köyleri de ziyaret ettiler ve bunun için daha çok bilgi almaya çalıştılar. Biz onlara köyde kalmalarını tavsiye ettik ve onlara destek vermeye gittik. Onların köyde kalmasına bizim herhangi bir itirazımız yoktu. Bir gün tüm Müslümanlar, mübadelelerini tartışmak için camide toplandılar. Birkaç saat sonra çok mutlu bir şekilde camiden çıktılar ve kalmaya karar verdiklerini söylediler. Ertesi gün bazıları kararlarını bildirmek için Neapolis'ye gitti. Neapolis'deki Türkler onları tehdit ettiler ve mübadeleyi kabul ederlerse yerine getirecekleri birçok söz verdiler. Bunlardan sonra kendi kararlarını onlara söyleyemediler bile. Köye geri döndüklerinde ve diğerlerine neler olduğunu söylediklerinde, bazıları kendini kaybetti ve komite üyelerine öfkeyle saldırdı. Onlara hakaret ettiler, onları tehdit ettiler ve onlara hainler dediler. Komite üyeleri çok utandılar ve kendilerini evlerine kapadılar. Köyden ayrılırlarken birbirimize sarılıyorduk ve ağlıyorduk. Onlara gitmemelerini, Türkleri dinlememelerini söyledik. Çünkü onlar Türk değillerdi, onlar bizimdi, bizim gibiydi. (akt. Antoniadou, 2017: 286-287).[10]

9 Bunun bir diğer aşaması da ikinci neslin bu anlatıları ve anıları kitaplaştırmasıdır. yüzyıl, nesilden itibarense tarihî belgelerin esas alındığı ve bunlara anı-anlatı bilgilerinin eklendiği görülmektedir.

10 Antoniadou'nun da belirttiği gibi yerli halkların din, dil veya eğitim sınıflandırmaları oldukça farklıdır ve bu nedenle kendisinin aktardığı üzere sözlü tarih bilgilerindeki "bizim" algısının, yerli halk açısından hayli karmaşık kurgulandığı görülür. Öyle ki bölge halkına göre, Şatista ve çevresindeki Müslümanlar ile Renta, Plazomi, Plamomişta, Vodorina ve Vinyan'daki "kendi" Müslümanları arasında farklar vardır (2017: 287). Metnin devamı, dış tanımlama kapsamındaki bu iki Müslüman farkı ayrımının Bektaşi-Sünni veya dinsel uygulamalar üzerinden kurulmuş olma ihtimalini düşündürmektedir.

Selanik'te Müslümanlar, 1920'li yıllar.

Buna karşın Kaleiçi'nde yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Nasliç ve çevresinden gelenler göç yolculuğuna hazırlanacak zamanı bulamamışlar, askerler tarafından hızla evlerini terk etmeye mecbur bırakılmışlardır. Bu hızlı ve beklenmedik ayrılış ile sonrasındaki göç yolculuğu üçüncü nesillerin fazlasıyla ilgisini çekmektedir. İkinci nesil ise bu yolculuk anlatılarını birinci nesil anlattıkça dinlemiş, kendileri özel olarak sormamışlardır. Ek olarak bazı birinci nesillerin, Yunanistan'daki yerleşime, göçe ve Türkiye sürecine değinmediği, özellikle Yunanistan'daki yaşama ve göçe dair deneyimlerini anlatmadığı da öğrenilmiştir. İkinci ve üçüncü nesiller bunun gerekçesini sonradan öğrendikleri bilgilere dayandırmaktadırlar: Yunanistan'da çeteler nedeniyle büyük zorluk yaşamışlardır. Öyle ki göç yolculukları bile çeteler nedeniyle tehlikelerle geçmiştir. Topraklarını hızla terk etmeye zorlandıkları için hem mal ve mülklerini paraya çevirememişler hem de yanlarına bir şeyler alamamışlardır. Dolayısıyla geride bırakmaktan farklı olarak bir terk ediş yaşamışlar ve yanına alamamanın da ötesinde bir boşlukla yola çıkmışlardır.

Deneyimlerini anlatanlar açısından bölgedeki çetelerin saldırıları ve yaşanan korku ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil mübadiller arasında *memlekete* dair anlatılarda aktarılan en temel bilgidir. Nasliç tarafında Bulgar çetelerinin çoğunluğu oluşturduğu ve yanı sıra Yunan çetelerinin de bulunduğu, bu çetelere karşı Türk köylerini korumak için Türk çetelerinin de kurulduğu, kimi zaman Yunan ve Türk çetelerinin Bulgar çetelerine karşı beraber hareket ettiği aktarılmaktadır. Bölge halkı ayrıca 19. yüzyılda özellikle Arnavut çetelerin baskınlarıyla mücadele etmek zorunda kalmış, yerli halk ormanlara saklanmış ya da Edirne ve İstanbul'a doğru göç etmiştir (Antoniadou, 2014: 118).

Selanik Babak Camii. (1918)

Nasliç ve çevresinden gelen ikinci ve üçüncü neslin belleklerinde çeteler tarafından Türk köyleri basıldığında "erkeklerin kuyulara saklandığı" (N.S., erkek, ikinci nesil), "ferace giydirilerek kadın kılığına sokulduğu" (M.E.T., erkek, üçüncü nesil), mübadele göçü sırasında "ana yollar yerine ormandan gizlice geçtikleri" (M.D., erkek, üçüncü nesil) gibi birçok anlatı yaşamaktadır. Nasliç ve Grebene'de yaşanan bu kaotik döneme dair detaylı bilgileri, Yarbay Bekir Fikri'nin *Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene"* (1976) kitabından edinmek de mümkündür. İkinci ve üçüncü neslin görüşmelerde aktardıkları çatışmalı ve huzursuz yaşam, kitapta da okunabilmektedir.

Yolculuk anlatılarının nesiller arası yönüne bakıldığında üçüncü nesle aktarımıyla beraber özellikle çeteler konusunda bir kırılmanın izlerine rastlanmaktadır. Bu tür çete saldırıları olduğunu bilen ama neler yaşandığının detaylarına hâkim olmayan üçüncü nesillerle karşılaşılır. Bunun bir sebebi de ikinci nesiller arasında, üçüncü nesle aktarıma farklı bakanlar ve birinci nesiller gibi "anlatmama stratejisini" tercih edenler de bulunmasıdır: "Beni bilecek, dedesini bilecek, dedesinin dedesi yolda katledilmiş, bilip ne yapacak. (B.F.A., üçüncü nesil, erkek, 11.02.2022)

Tüm bu bilgilere göre, şöyle bir nesiller arası geçişten bahsedilebilir: İkinci ve üçüncü nesiller mübadele haberinin nasıl alındığını, yolculuk hikâyelerini, yerleşme aşamasını birinci nesillerden doğrudan dinledikleri için hatırlayabilmektedir. İkinci veya üçüncü neslin yolculuk anlatısına dair aktarımları, bilgi vermekten ibaret değildir. Akademik açıdan "zorunlu göç" ile kavramsallaştırdığımız, malını, mülkünü, anılarını, mezarlarını, hüzünlerini ve acılarını yani her şeyini bırakarak göç etmek zorunda kalmanın yıkıcılığını vurgulamak isteyen bir yorum da katılmaktadır: "Harmanını yapıyor (...), ambarlarını dolduruyor, hayvanları var, her şeyi var, kapılarını kapatmadan bırakıp her şeyi gelmişler (...) sonuçta bir eşek alabilmiş." (H.E., üçüncü nesil, erkek, 12.02.2021).

Dördüncü nesiller için bu bilgiler, anlatılınca, sorunca veya merak edilince öğrenilebilen ancak ikinci ve üçüncü nesillerin aktarabildiği deneyimden ve anılardan ziyade "anlatı" hâline gelmektedir. Yunanistan'daki yerleşime, göçe ve Türkiye sürecine ilişkin anlatılar, üçüncü nesillerden itibaren "hikâye"

veya "masal" gibi anlatılmasa bile böyle algılandığından, bellekte "gerçek" olmanın gerisinde kalabilmektedir. Bu nedenle de araştırılarak veya okunarak "gerçekliği" ortaya konulmak istenmekte, tarih kitapları, arşiv belgeleri, mübadele tarihini içeren konferanslar ve sözlü tarih görüşmeleri ile harmanlanarak "gerçekliğe" varılmaktadır.

Mübadele Sonrası Mekânsal Değişim, Bellek ve Kimlik

Nasliç ve Drama'dan gelen mübadiller, ilçenin eski Rum mahallesi olan Kaleiçi Mahallesi'ne yerleştirilmiştir. Kaleiçi Mahallesi, mübadeleden önce yüzyıllarca Rum mahallesi olduğundan yerli Müslümanlar tarafından "Gâvur Mahallesi" olarak adlandırılmıştır. Şahin, temettuat defterleri üzerinden yaptığı çalışmada 19. yüzyıl ortalarında Çatalca'nın 2 mahalle ve 20 köyden oluştuğunu, çiftçiler kadar tüccar ve esnaf Rumların yerleşik olduğu mahalleye Rumiyan Mahallesi denildiğini, bunlar dışında defterlerde "yabancı Müslüman" ve "yabancı Rumlar" olarak kaydedilen kişiler bulunduğunu belirtir. Bu dönemde Rumiyan Mahallesi'nde, Ferhatpaşa Mahallesi'ne göre daha fazla hane yer almaktadır. (2015: 29)

Rumların ayrılmasının ardından bu mahalleye "Selanik göçmenlerinin" gelmesi ve onların ağırlıklı olarak farklı bir dil –Rumca– konuşması, mahallenin yerliler/Gacallar tarafından "Gâvur Mahallesi" olarak adlandırılmaya devam edilmesine sebep olmuştur. Bu devamın çeşitli sebepleri bulunmaktadır: Görüşmelerden, mübadiller geldiğinde hâlen Rumların evlerde oturduğu ve bir süre beraber yaşadıkları anlaşılmaktadır. İkinci nesiller, birinci nesillerin geldiğinde bir süre Rumlarla aynı evlerde kaldıklarını fakat bu sürecin kaç gün veya ay olduğunu hatırlamamaktadır. Kemal Arı'nın, 1924 yılı başlarında yapılan çalışmalar ışığında Türkiye'den mübadele ile ayrılmayarak kalan fakat gitmesi gereken Rumların 1924 Ekim ayına kadar Yunanistan'a gönderildiğini, 109.000 Rum'dan 14.000'inin de Çatalca'dan gittiği (2003: 88-89) bilgisinden yola çıkarak mübadillerin yerli Rumlarla en fazla 6 ay beraber yaşamış olma ihtimali akla gelir.

Birinci nesiller, evlerini büyük oranda Rumlarla aynı biçimde kullanmışlardır. Evler iki ya da üç katlıdırlar. Bugün evlerin bodrum katı veya deposu gibi görünen katların birinci nesiller döneminde, ikinci nesillerin çocukluğunda ve gençliğinde ahır olarak kullanıldığı, büyük ve küçükbaş hayvanların bu en alt kata konulduğu, üst katların ise oturma odası ve yatak odası olarak kullanıldığı öğrenilmiştir. Mahallede Rumlardan kalan Aya Yorgi Kilisesi de birinci nesil mübadiller tarafından Kaleiçi Camisi'ne dönüştürülmüştür. Mahallenin bu sosyomekânsal dokusu ikinci ve üçüncü nesillerin belleklerindedir ancak Çatalca'nın değişen dokusuyla beraber dördüncü neslin bellekleri günümüzle şekillenmektedir. Bu eski evlerin çoğu bahçelidir ve bazıları hâlen kullanılmaktadır. Görüşmeler dikkate alındığında evlerin dönüşme sürecinde bahçeler de düşünülmelidir çünkü ağaçlar oldukça eski olsa da bir ekim dikim ve ev kullanım alanı olduklarından bahçeler de dönüşüme uğramışlardır.

Kaleiçi evleri, ikinci ve üçüncü nesiller tarafından küçük ve büyük olarak sınıflandırılmaktadır. Küçük evler bir aileye verilen, büyük evlerse çok çocuklu veya erkek çocukları fazla olan ailelere verilenler olarak ayrılmaktadır. Proje çalışmasında mübadil yerleşimlerinde görülen, büyük ahşap veya taş konaklara benzer bir mesken yapısı Kaleiçi'nde yoktur. Geçmişte bulunduğuna dair bir bilgi de verilmemiş, sadece büyük evler olduğu söylenmiştir. Birinci nesillerin Kaleiçi'ndeki evlere yerleşmelerinin ardından evleri dönüştürmenin yanında, hemen ya da ilerleyen yıllarda yıkıp yenisini yaptıkları da öğrenilmiştir.

Yenisini inşa eden de yine mübadillerdir. Zira ikinci nesillerin aktardığına göre Nasliç'ten gelen

mübadiller arasında konut inşaatı bilgisiyle gelenler de vardır.

Antoniadou'nun, 19. yüzyılda, bölge halkından erkeklerin inşaat ustası olarak İstanbul'a, Tesalya bölgesine veya işçi olarak ABD'ye göç ettikleri bilgisi (2014: 118), bunu destekleyen bir başka örnektir.[11]

Mübadiller bugün sadece Kaleiçi Mahallesi'nde yerleşik değildir. Genişlemeye devam eden Çatalca'nın farklı mahallelerine yerleşmişlerdir. Bu, diğer nesillerin mahalleden –yani mekândan– kopması anlamına da gelmektedir. Buna karşın, çevresinde yer alan Elbasan, Ovayenice, Yeniköy, Muratbey, Karacaköy, Arnavutköy, Kestanelik, Çakıl köylerinden, Silivri ve köylerinden eğitim, iş veya evlilik ile gelip yerleşen ikinci ve üçüncü nesil mübadiller de olduğundan, günümüzde Çatalca'da hem Kaleiçi hem de adı geçen diğer yerleşimlerden gelenlerin oluşturduğu bir mübadil topluluğundan söz edilebilir.

Kaleiçi Mahallesi, bugün bakıldığında mübadil kimliğinin temsil alanıdır ve bu potansiyelin gelişme olasılığı da yüksektir. Çünkü Kaleiçi'nin mübadil uzamı, evler ve mübadiller ile sınırlı değildir. Çatalca Belediyesi, mahalle içinde "Mübadele Parkı" adı verilmiş küçük bir çocuk parkı yapmıştır. Mahalle aynı zamanda Çatalca Mübadele Müzesi'ne, arkasında yer alan küçük Mübadele Meydanı'na ve göç anıtına da ev sahipliği yapar. İki Yaka Mübadilleri Derneği bu mahallededir ve Büyük Mübadele Derneği'nin Çatalca temsilciliği de mahalleye yürüme mesafesindedir.

Daha önce de belirtildiği gibi çoğunlukla ikinci nesiller ve bazı üçüncü nesiller, Kaleiçi Mahallesi'nin birinci nesillerin yaşadığı dönemini hatırlamaktadırlar. Hatta birinci nesiller veya geçmişteki mahalle ilişkileri sorulduğunda verilen cevaplara bakıldığında, bellek ve mekân ilişkisinin güçlü bağı öne çıkmaktadır. Örneğin ikinci nesil bir görüşmecinin şu anısı, belleğin ve deneyimin mekânla iç içeliğini açıkça ortaya koymaktadır:

> Şurada iki ay oldu; o defneyi kestiler. O defneyi keserlerken hıçkırıklarla ağladım. Niye ağladım; çünkü biz daha çocuktuk, birisi geldi –rahmetli dedem de hayatta 69'ta vefat etti dedem– "(...) amca sizi arıyorlar", (...) içlerinde de bir kız var, aksıyor böyle. Meğerse kızın doğup büyüdüğü evmiş o. "Annem defne dikmişti, duruyor mu o?" dedi. Dedem aldı onu, gösteri [defneyi]. Dallarından kopardı [kız], "anneme götüreceğim, senin defnen diyeceğim." dedi. Rahmetli dedem dedi ki "Ben hayattayken bu defneye hiçbir şey olmayacak, annene öyle söyle, ilelebet yaşayacak". O defne kesilirken, o aksak kızın defne için ağlaması [aklıma geldi], [o gün] verdiği söz de dedemin yere indi. Ona çok ağladım (P.Z., kadın, 11.02.2022)

Mekânsal değişimin sosyal derinliklerini ve nesiller arası niteliklerini gösteren ikinci nesle ait bu anı-anlatı, mekânın bellek üzerindeki etkisini de örneklemektedir. Genellikle toplumsal bilgiyi şekillendiren sadece toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite değildir. Bunlar, "deneyimin düzenlendiği, hatırlandığı, yeniden hesaplandığı ve aktarıldığı imgesel kategorilerdir." Zira bu kategoriler, "anlatının çerçevesini belirler" ve "göç deneyimi aracılığıyla ve dâhilinde belleği şekillendirmek ve olayları açıklamak için çalışırlar." (Chamberlain, 1997: 10). Mübadele kapsamındaki göç anlatıları öncesi, sırası ve sonrasıyla bir arada ve çok yönlü olarak düşünüldüğünde, bu kategorilere mekânın da katılması gerekmektedir. Bu mekâna ev ve köy kadar, mahalle de dâhildir hatta bu kent-köy mahalleleri olarak bile ayrılabilir.

11 Karpat, 1792-1853 yılları arasında Osmanlı topraklarında hüküm süren salgın hastalıklar, savaşlar, ekonomik durgunluk ve demografik düşüşün, özellikle Anadolu ve Rumeli nüfusunu oldukça azalttığını belirtir. Bu durum ona göre Osmanlı'dan ABD'ye yapılan göçlerin de nedenleri arasındadır (2003: 278). Güldüren de ABD'ye giden Nasliçli mübadillerden söz eder (81-80 :2018). Projenin farklı aşamalarında da ABD'ye işçi olarak giden ve mübadele göçünden sonra ABD'den doğrudan Türkiye'ye gelen mübadillere dair görüşmelerde yaşam öyküleri dile getirilmiştir.

Pierre Mayol bir mahalle tanımı yapma çabasına girdiğinde onu ancak uzamı üzerinden çerçevelendirebilmiştir. Ona göre kent sakini yani "kullanıcı", "üzerinde yetkisinin olmadığı" ve burada bir yaşam sürdürebilmek için "özümlemek zorunda olduğu düzgülerle doldurulmuş" bir kent bütünüyle karşı karşıyadır. Bu bütün, kuruluşu, politikası ve yönetimiyle yani kendisine "kabul ettirilmiş bir dış görünüm"dür. Aynı zamanda kent sakini, "kentsel uzama içkin iniş çıkışlar"a da maruz kalır. Bunlar karşısında da "kullanıcı", "kentsel uzama kabul ettirmeyi becerebilmiş olduğu, kendi kullanımına ya da zevkine özel güzergâhlar" yaratabildiği, "geri çekilme yerleri" üretir. Bu nitelikleri nedeniyle de mahalle, "konutun genişlemiş hâli"dir (Mayol, 2015: 34-35).

Onun bu düşünceleri, birçok mahalle gibi Kaleiçi'yle de örtüşür. Mübadiller, sadece bir mahalleye –mekâna– değil; önceden kurulmuş ve kendince bir düzen sağlamış bir söyleme yerleşirler. Bu söylem, içinde hem zorunlu göçü hem iskân politikasını hem de Çatalca'nın "Gâvur Mahallesi"ni taşır yani mübadiller bu söyleme müdahale edebilecek bir yetkiye sahip değillerdir. Başkalarının yaşamlarına göre kurulmuş olan evleri ve mahalleyi, kendilerine göre oldukça sınırlı düzeyde dönüştürebilmişlerdir çünkü bu koşullarda tek dönüştürücü yol evleri yıkmaktır ki bunu da çok azı yapabilmiştir.[12] Dolayısıyla "özümlemek zorunda oldukları,"[13] köyden gelerek İstanbul'a yakın bir kazada süren yaşamsal ilkelerden (düzgüler) daha fazlasıdır. Ancak kendi kullanımlarına göre düzenledikleri ve kendi özel güzergâhlarını yaratabildikleri Kaleiçi, mübadiller için geri çekilme yerleri olmuştur.

Mahalleyi kapsayan iç evlilik, komşuluk ilişkileri, özel gün kutlamaları, ritler, dans ve müzik, Mayol'un da dediği gibi evin genişlemiş bir hâlinde yaşamalarını sağlamıştır. Hatta bu sosyokültürel pratiklerle oluşan uzam sayesinde Kaleiçi, "memleketin" de minimalize edilmiş biçimini sağlamıştır.

Dönüşemeyen Mahalle: Tarihî ve Kentsel Sit Alanı Kaleiçi

Az önce aktarılan defne ağacı anısındaki gibi belleğin ve deneyimin mekânla iç içeliğini yani sosyal ilişkilerin mekânla bağıntısını ortaya koyan bir başka örnek de şöyledir: "Burada yerleştikleri ev kerpiçmiş. Amcam onu yıktırıp apartman yaptırdı (iç çekti). Eskiyi özlüyorum aslında, biliyor musunuz? Komşularımızla bizim kapılarımız hep açıktı. Herkesin bir güvencesi vardı. Şimdi onu yapamıyorsun." (E.Ç., üçüncü nesil, erkek, 12.02.2022)

Sosyomekânsal etkileşimi ve değişimi gösteren bu açıklamayı yapan kişi, diğer birçok Kaleiçi sakini gibi, mahallenin sit alanı konumundan çıkarılmasını, yıkık haldeki evlerin yıkılmasını ve yerine "daha temiz" yapılar inşa edilmesini talep etmektedir. Kaleiçi görüşmelerinde bu sorun sıklıkla dile getirilmiştir. Birçok görüşmeci, bu harabe yapının ya restore edilerek ya da imara açılarak düzenli hâle getirilmesini istemektedir. İkinci nesil bir mübadilin sert eleştirisi, bu düşüncenin mübadeleyi kapsayabilecek şekilde derinleştirildiğini gösterir: "Yunanistan'da bizim mezarlıklarımızı bile yıktılar; biz neden buradaki [Rumların] evlerini onarıyoruz." (E.Ç./2, ikinci nesil, erkek, 13.02.2022).

Bu açıklama, mezarlık da olsa ev de olsa mekânın, sosyal tarih açısından ne denli önemsendiğinin bir göstergesidir. Bu çalışmadan da anlaşılacağı üzere

12 Türkiye'deki kentleşme süreci ve dönüşen yapılaşma, aslında birçok ülkede olduğu gibi modern kentlere göre düşünülen evlerde, sitelerde ve mahallelerde, kent yaşamının çizdiği bir rota içinde ve standartlaştırılmış mekânlara göre yaşamayı gerektirir. Bu bağlamla düşünülürse mübadillerin yaşadığı bu sosyomekânsal değişim fark edilemez. Oysa onlar, Rumların kendileri için kendi sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarına göre biçimlendirdikleri evlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Keza kendileri de böylesi evleri ve mahalleleri geride bırakmışlar ve bu yeni alanlara yerleşmişlerdir. Bu, mübadele göçündeki "zorunluluğunun" bir başka parçasıdır.

13 Mayol'un bu "zorunda olma" durumunu egemenlik kurma anlamıyla sınırlı tutmadığını, bağlar yaratan bir anlamla da kullandığını belirtmek gerekir (2015: 39).

Çatalca, her geçen gün İstanbul ile bağları sıkılaşan bir yerleşimdir. Bu durum göç kadar yoğunlaşan yapılaşmayla da gözlemlenebilir. Kaleiçi Mahallesi, "Gâvur Mahallesi" ifadesinin günümüze kadar sürmesinin de gösterdiği gibi bir alanı işaret eder. Bu noktada evlerin/mahallenin dönüşmemesi, birinci nesil sonrası için "geride kalmayı" veya eski evlere mahkûm kalınmış bir "fakirliği" düşündürmektedir. Kaleiçi iki seçenekle karşı karşıyadır: Ya restorasyonla "kentsel yenilemenin sonucunda müstakil konutların rehabilitasyonu" modasına uyarak seçkinleşmeli (Smith, 2015: 31) ya da yıkılarak kentsel dönüşümün içinde yok olmalıdır.

Durumun İstanbul özelinde ve Türkiye genelinde benzer bir manzarayı ortaya çıkardığı eklenebilir. Mübadillerin bugün yerleşik olduğu alanlar, kentleşme, imar ve turizm için gözde noktalardır. Çatalca alan çalışması sırasında ilçe ve çevresinde arazi satışına dair fazla sayıda ilan, bu ilanlara yer veren çok sayıda emlakçı, giderek yaygınlaşan bir yapılaşma ve buna paralel olarak ekim-dikimin artık yapılmadığı boş tarım arazileri gözlemlenmiştir. Bu manzara, Kaleiçi'nde arzulanan kentsel dönüşümün, ilçenin ve aslında İstanbul'un genelinde esen yapılaşma rüzgârından bağımsız olmadığını da göstermektedir.

Bugün hâlen Kaleiçi Mahallesi'nde yaşayan veya yaşamayan mübadillerin, mahalleye kimlik-mekânsal bağlılıklarına rağmen Kaleiçi'nde mekânsal bir kriz de yaşanmaktadır. Kaleiçi Mahallesi'nde yer

Çatalca Kaleiçi Mahallesi'nde restore edilmeyi bekleyen evler. (Oktay Güldüren Arşivi)

alan geleneksel yerleşim alanı, korunma amacıyla 14.11.1985 tarihinde TKTVYK[14] tarafından "Tarihi Kentsel Sit Alanı" olarak tescillenmiş ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nın uygun olduğuna karar verilmiştir (İBB KUDEB, t.y.: 29). Bu nedenle evlerde izinsiz ve restorasyon projesiz herhangi bir tamirat veya tadilat işlemi yapılamamaktadır. Dolayısıyla evlerin çoğu boştur ve bakımsız olduğu için yıkılma tehlikesi söz konusudur. Fakat mahallede, sit alanı kararı yani 1985 yılı öncesine tarihlenen apartmanlar ve tadilat geçirmiş müstakil evler de bulunmaktadır.

Tüm dünyada 1931'de Atina Tüzüğü ile uluslararası arenada tarihî, sanatsal ve kültürel öneme sahip yapıların korunmasına ilişkin evrensel ilkeler oluşturulmasıyla başlayan sit süreci, tarihî yapıların "uygunsuz yeni yapılaşma ile zarar görmesini engellemek için tarihî çevrelerin korunmasına özel ilgi gösterilmesini" vurgulamıştır. Bu bağlamda tüm ülkelere yasal düzenlemeler yapılması çağrısında da bulunulmuştur (Ahunbay, 2021: 21). İlerleyen yıllarda Türkiye'nin de dâhil olduğu bu süreçte tarihî, sanatsal ve kültürel öneme sahip yapılar ve alanlar, derecelendirilerek sit alanı ilan edilmiştir/edilmektedir. 1985'ten sonra Kaleiçi'nde yapıların tescillenmesi, evlerin yenilenmesini zorlaştırdığından, evlerin sahipleri ilçenin farklı mahallelerine yerleşmişlerdir. Tamamen terk edilmiş ve artık oturulamayacak hâldeki evlerin sayısı fazladır ve artmaktadır. Bir evi restore ettirerek Kültür Evi olarak hizmete açan Çatalca Belediyesi'nin restorasyonla ilgili çabaları sürmektedir[15] ancak restorasyon bekleyen ev sayısı bir hayli fazladır.

Bu kaçınılmaz süreç, mekânın çok daha hızlı bir dönüşüm ve değişim geçirmesine, sosyokültürel yaşamın tamamen farklılaşmasına sebep olacak bir risk taşır. Zeynep Ahunbay'ın ifadesiyle, "kamuya açık, anıtın yaşamını, sürekli bakımını sağlayabilmesi için gelir getirici uygun kullanımların tercih edilebileceği" (2005: 287) olasılıklar baskın hâle gelmektedir. Projedeki diğer alan çalışmalarında karşılaşılan tarihî ve/veya kentsel sit ilan edilmiş yerleşimlerde turizmin en yaygın "gelir getirici uygun kullanım" olduğunu göstermektedir.

Evler, pansiyonlar, butik oteller, restoranlar, kafeler, kültür ve sanat merkezleri, satış alanları, yerleşim dışından varlıklı kişilere yazlık ev olarak satılması gibi turizm sektörüne yönelik mekânlar hâline gelmektedir.

Kısacası Ahunbay'ın "turizmin yıpratıcı, tahrif edici etkileri"ne dair tedirginliğinin ne denli gerçek olduğunu göstermektedir. Fakat kendisinin de öngördüğü üzere bu "etkileri dizginlemek, projeleri iyi programlamak ve belediye vb. kuruluşları bu konuda bilgilendirerek dizginlemek yoğun çaba gerektirmektedir" (2005: 287). Koruma seçenekleri her ne kadar farklı uygulamalar içerse de bunların uygulanması, orta veya alt sınıf bir ailenin karşılayamayacağı bir maliyete sahiptir. Bu nedenle evin gerçek sahipleri olan aileler, evlerini terk etmek zorunda kalmakta ve evler, restoranlar, kafeler, kültür merkezleri, misafirhaneler, pansiyonlar veya butik oteller gibi sosyokültürel yaşamın tamamen başka bir boyutuna dönüşmektedir. Mahallenin yerlisi, ait olduğu yerleşim yerinden ayrılmakta, mimari doku korunmakta ancak mekânı belirleyen toplumsal unsur yani tarihin ve kültürün sahiplerinden ve üreticilerinden, yaşam alanlarından koparılmaktadır. Restorasyon projelerinin evde oturanlara karşılık beklenmeksizin yapılmasıyla nadiren karşılaşıldığından, yapılar korunsa da sosyokültürel doku tamamen dönüşmekte, yerel halk bu mekânları kaybetmek "zorunda" bırakılmaktadır.

14 Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu

15 Çatalca Belediyesi, Kaleiçi ve Ferhatpaşa mahallelerinde toplam 70 yapının koruma altına alındığını, 9 bina ve 2 çeşmenin restorasyon projelerinin onaylandığını belirtmiştir (2020: 20). Bu çerçevede belediyenin web sitesinde de bir proje yürütüldüğü aktarılmaktadır: "Kaleiçi Restorasyon ve Çevre Düzenleme Projesi", https: //www.catalca.bel.tr/proje-kaleici-restorasyon-ve-cevre-duzenleme-projemiz, 03.05.2022.

Mübadele Müzesi

Homojen Bir Mübadil Kimliği Sunumu: Çatalca Mübadele Müzesi

Daha önce de belirtildiği gibi Kaleiçi Mahallesi'ni mübadeleyle ilişkilendiren sadece mübadiller değildir; Çatalca Mübadele Müzesi de önemli bir noktadır. Modernleşmeyle birlikte gelişen şehirleşmenin bir çıktısı olarak değerlendirilebilecek müze anlayışı, pek çok konuda olduğu gibi değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Müze fikri, 15. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da bilinen anlamdaki müzecilik iki yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Başlarda müzecilik, belli bir değere sahip koleksiyonların korunduğu ve saklandığı bir yapı olarak varlık gösterir. Ancak bilinen anlamda müzelerin, tarih disiplini ile olan ilişkisinin başlamasından sonra 19. yüzyılda şekillendikleri görülür.

Krzysztof Pomian, müzelerin varoluşlarının ilk üç yüzyılı içinde tarihten tamamen kopuk olduklarını, 18. yüzyılın sonuna kadar sanat ve eski eser müzelerinde nesnelerin belirli bir yer, zaman ya da tarihte belli bir dönem ve belli bir toplumla bir ilişki kurulmadan sergilendiğini belirtir. Tarih disiplinin pozitivist yaklaşımının müzelere yansımasının sonucunda, müzelerde gelişimselci ve doğrusal bir zaman referans alınarak insanlığın dünyevi başarılarına odaklanıldığı ve en yüksek nokta olarak da Avrupa uygarlığının belirlendiği görülür. Müzelerin tarih disipliniyle olan ilişkisinin bir başka sonucu da "kimlikli" hâle gelmeleridir. Pomian, her iki disiplinin de öncelikli olarak kabul ettiği "değerlerin" çok ciddi dönüşümlere uğradığını ortaya koymuştur. "Yüzyıllarca 'yüksek' kültürün değil 'aşağı' kültürün ürünü" olarak görülen nesnelerin "müzelerin saygınlığı ile bağdaşmadıkları", en önemlisi, "sık rastlandıkları için nadir olmayan, olağanüstü ve ihtişamlı değil de sıradan oldukları gerekçesiyle bazı nesneleri müzelerde sergilemeye layık görmeyen zihniyet" bırakılmıştır. Böylece "gündelik, sıradan nesnelere" bir ilgi doğmuş ve "özellikle, yerel tarihî, bölgesel ve/veya profesyonel toplulukların tarihini ve genelde belirli bir yer, bölge ya da insan toplulukları ile doğrudan ilintili bazı alışkanlıkların ve âdetlerin tarihini yansıtan müzeler" yaygınlaşmaya başlamıştır (2000: 22-23, vurgu bizim).

Mübadele Müzesi'nde sergilenen eşyalar. Fotoğraf: Evren Ertem

Öyle ki bugün büyük kentler pek çok müzeye ev sahipliği yaparken küçük şehirlerde de kent müzeleri oldukça yaygın hâle gelmeye başlamıştır. Bekir Onur, müzelerin artışına dair ICOM verilerini referans göstererek 1990'da 202 ülkede 35 bin olan müze sayısının bugün 55 bine çıktığı bilgisini verir. Ona göre "burada insanlığa ilişkin her şeyin 'müzeleştirilmesi' söz konusudur" ve bunu da "belleğin maddileştirilmesi" olarak kavramsallaştırır. Hatta sadece müzeler değil; "doğal ve yapay manzaralar, yapılı çevrenin görünümleri, arkeolojik sit alanları, anıtlar, müze koleksiyonları, hepsi anılar için bireysel ve kolektif gereksinmeyi harekete geçirebilir, biçimlendirilebilir ya da yoğunlaştırılabilir." Bu bağlamda yerlere, topluluklara ya da toplumsal gruplara aidiyet, "daha kalıcı bir ait olma duygusu için geçmişi ve onun maddi örneklerini arama isteğiyle birlikte gitmektedir" (2014: 426).

Şu hâlde, Çatalca Mübadele Müzesi'ni, insanlığa dair önemli bir olgu olarak karşımıza çıkan göç olgusunun müzeleştirilmesine örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Temelde bir "göç" (ve "zorunlu göç") türü olan mübadelenin kendine özgülüğü, Çatalca ve diğer yerlerde bulunan mübadil müzelerinin ve anı evlerinin kendi kuruluş hikâyelerinde yer almaktadır. Onur'un belirttiği aidiyetlik duygusunun pekiştirildiği yerler olarak değerlendirildiğinde müzeler, bir kimlik edinme/aktarma yerleri olarak karşımıza çıkar. Çatalca Mübadele Müzesi'nin de kuruluş hikâyesi, müzenin konumu ve koleksiyon bir bütün olarak değerlendirildiğinde, müze mübadil kimliğinin edinilmesinde ve aktarımında önemli bir araç olarak değerlendirilebilir.

20.12.2010 tarihinde ziyarete açılan Çatalca Mübadele Müzesi, Kaleiçi Mahallesi sınırları içindedir. Müze binası, 1913-1923 yılları arasında Yannis adında bir Rum tarafından taverna olarak işletilirken Rumların mübadele ile ayrılmasının ardından sağlık memuru Fethi Onuk tarafından bu taverna devralınmıştır ancak o işletemeyince burayı bırakmıştır.

Sonrasında bina hazineye geçmiş ve bir süre Ziraat Bankası tarafından kullanılmıştır. Ardından bina, Fikret Tatari'ye satılmış ve bu dönemde dikiş kursu olarak kullanılmış, 1967'de de Kâmil Ölçer tarafından satın alınmıştır. Son olarak Ölçer ailesi binayı Lozan Mübadilleri Vakfı'na (LMV) tahsis etmiştir (E.Ö., erkek, 11.02.2022).

Yapılan alan çalışması sonucunda görüşmecilerin aktardığı kuruluş hikâyesinden yola çıkarak mübadil kimliğinin bir şekilde somut olarak ifade edilmesi gerekliliğinden dolayı müzenin kurulmuş olduğu sonucuna varılmaktadır. Müzenin kuruluşunda yer alan üçüncü nesil bir görüşmeci, müzeye olan ihtiyacı şu şekilde anlatır:

> Ben daha çok bizim üçüncü kuşak olarak Çatalca'da yaptıklarımızdan bahsedeyim istiyorsanız. Çünkü Türkiye'nin ilk mübadele müzesini biz açtık. Ben Büyük Mübadele Derneği'nin kurucu üyesiyim. Biz şöyle bir şey yaptık. 2000'li yıllarda daha çok böyle Yunanistan'a gidip gelmeler başladı bizim burada da. O doğrultuda biz de hep beraber turlara katıldık. Onun üzerinde tura gittim. Şöyle, oraya gittiğimizde bizi hep bir dernek karşılıyordu ya da bir dernekle orada muhatap oluyorduk ya da muhatap olduğumuz kişi bir derneğin üyesiydi orada, hep bizi gittiğimiz yerlerde müzelere götürüyorlardı. Ya dedik bizim Türkiye'de bir müzemiz yok. Oradan birisi gelse buraya, biz onları burada nereye götüreceğiz. Neyi anlatacağız yani hani bizim de geçmişimiz böyle diye. Bir müze telaşı içerisine düştük. O müze telaşıyla da birlikte Lozan Mübadilleri Vakfı'nı tanıdık. Onların da böyle bir yapılanması var. Onların da böyle bir müze hayali olduğunu öğrendik ve orada kesiştik müze üzerinde ve biz kendimiz, ne yapabilirizi düşünmeye başladık (E.G, erkek, 12.02.2022).

Bu açıklamadan yola çıkarak öncelikle kimliğin, benzer ancak yine de "öteki" olarak konumlanan ile

olan karşılaşma sonucunda anlatılmasına ya da tanımlanmasına ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Kimliğin hikâyesini anlatma ihtiyacı, ötekiyle ya da hikâyenin diğer yüzüyle olan benzerlikten de kaynaklı olabilecek şekilde benzer bir yöntem kullanılmasını akla getirmiş ve bu aracın bir ihtiyaç olarak görülmesine neden olmuştur.

Çatalca'da mübadil kimliği, öteki karşısında kendini tanımlarken bu tanımı hem ötekine hem de kendine yapma gereği duymaktadır. "Mübadil" adlandırması pek çok görüşmeci için oldukça yeni bir kavramdır. Henri Lefebvre, mekânı algılanan, tasarlanan ve yaşanılan olarak üç başlıkta sınıflandırır (2014: 158) ve müzeler bu sınıflandırmada, "tasarlanan mekânlar"ın içinde yer alır. Bu anlamda müzelerde, sadece somut bir tasarlama değil, anlamsal olarak da bir tasarım yapıldığı söylenebilir. Çatalca Mübadele Müzesi'nin de varoluşsal anlamının bir kimlik tasarımına işaret ettiğini görmek mümkündür. Müze, Çatalca'da bulunan mübadil nüfusun en somut çıktılarından birisidir. Aynı zamanda mübadeleye ve mübadil kimliğine doğrudan göndermede bulunan, STK'ler dışındaki hatta STK'ler üstü tek kurumdur. Üçüncü nesil bir görüşmecinin mübadeleye dair söyledikleri, müze ve kimlik inşası arasındaki bağı göstermesi açısından bu anlamda önemlidir:

> 2010 yılında LMV ile tanıştım. Çatalca'da 2010 yılında LMV müze açtığı zaman ben mübadele ile tanıştım. 2002-2010 yılı arasında ben dans ediyordum. Eğitmenlik yapıyordum ve kendi yöremin, babaannemin, babamın öğrettiği oyunları öğretiyordum. Diyordum ki bakın bu oyun Patriyot oyunudur. Patriyot'un ne demek olduğunu biliyordum çünkü evde anlatılıyordu. Ama asıl kırılma 2010'da LMV ile karşılaşmam oldu (M.E.T., erkek, 12.02.2022).

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, mübadiller arasındaki farklılıklarının üstünde bir "mübadil" adlandırması ve kimliğin daha homojen bir şekil alması STK'lerın çalışmalarıyla sağlanmaktadır. Zira STK'ler, kimliğe dair bu derleyici ve toparlayıcı söylem üretimini müze aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Müze içerisinde sadece Çatalca'da yer alan mübadil gruplara değil, Türkiye'nin pek çok şehrine iskân edilmiş mübadil gruplarının da geldikleri coğrafyalara yer vererek Türkiye mübadillerini de kapsamına almıştır.

Kimliğe kimlerin dâhil olması gerektiğini ve kimliği neyin oluşturduğunu ortaya koymak en temel problemdir. Zygmunt Bauman, kimliği tanımlama girişiminde bulunan kimsenin, "çemberi kareleme görevini gerçekleştirmeye çalıştığını" söyler (2019: 19). Bauman'ın kimliği tanımayla eşleştirdiği "çemberi kareleme", bir matematik terimi olup alanı verilen bir çemberin alanına eşit olan karenin çizilmesidir ve bu ispatlanmak istendiği takdirde Pi sayısına ulaşılacağı düşünülmektedir (Hacısalihoğlu, vd., 2000: 69). Bir problemin çözümsüzlüğüne atıfta bulunan ve Fransızcada deyim olarak da kullanılan "çemberi kareleme" (*c'est la quadrature du cercle*), sonuçsuz bir çaba, yararsız, neticesi olmayan bir uğraş anlamına gelmektedir. Bu anlamda Bauman'ın değerlendirmesiyle kimlik meselesinde, kimliğin tanımlanması zorlu hatta sonuçsuz bir uğraştır. Ancak müzeleri, kimliğin karelenmesine çalışılan mekânlar olarak görmek mümkündür. Bu uğraş, öncelikle müzenin bulunduğu "yer" ile konu edindiği grubun kimliği arasındaki ilişkiyi açıklamada kendini göstermektedir. Bu açıklama, tarihsel bir arka plana ve bir köke ihtiyaç duyar. Çatalca Mübadele Müzesi'nin, bulunduğu "yer" ile tarihsel bağı vardır. Bu, aslına bakılırsa pek çok mübadele müzesi için geçerli bir durumdur. Mübadillerin iskân edildiği ve yoğun olarak yaşadığı şehirlerde mübadele müzelerinin bulunması olağandır. Ancak Çatalca'nın mübadeledeki anlamı diğerlerinden biraz farklılık göstermektedir. Buradaki tarihsel bağ, Çatalca'nın kısa süreliğine değişen idari yapısıdır ve yukarıda aktarılan tarihî kaynaklarda da belirtilen bu durum, görüşmecilerin bazıları tarafından bilinmekte, özellikle de altı

çizilmektedir. Müze çalışanı üçüncü nesil görüşmeci (M.Ü.T, kadın, 11.02.2022), "Çatalca kısa süreliğine il konumuna getiriliyor. Aslında burada açılmasının sebeplerinden bir tanesi bu zaten. Hem İstanbul'da olup hem de mübadeleyi yaşamış bir alan" diyerek aslında mübadeleye dâhil olmayan İstanbul'da mübadelenin uygulanmış olmasından dolayı tarihsel bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki Çatalca'nın bu tarihsel özelliği, pek çok görüşmeci tarafından "Atatürk'ün bir başarısı", "siyasi bir manevra" olarak değerlendirilmektedir.

Üçüncü nesil bir görüşmecinin, mübadele müzesinin kuruluşunda müzenin başka ilçelerde kurulma ihtimalini neden eledikleri açıklaması, bu konuyu daha da aydınlatmaktadır:

> (...) kendi aramızda dedik ki biz tamam bununla ilgili şey yaparız ama Selimpaşa'da olmaz çünkü esas bütün şehir merkezi gibi bana göre Çatalca. Çünkü o zaman da Çatalca vilayet yapılmış, kaza olarak yani onların bütün hepsi Çatalca'ya bağlanmış. Yani bu tarafta Çatalca, diğer tarafta Tuzla mübadelenin iki şehir ya da yapısı. Çatalca bütün köyleri de toplayan bir nokta. Bir de Selimpaşa'da böyle bir müze olduğu zaman bu sefer Çatalca'nın da şeyi de mübadillikten daha oraya doğru kayar. Çünkü avantaj olarak da E-5'in üzerinde bir lokasyon oraya gelen oradan Fener Rum Patrikhanesi'ne gider. Biz böyle bir hesaplar yaptık. Dedik ki bunu daha içeride bir yere alalım. Biz bunu Çatalca merkeze alalım diye bir görüş birliğine vardık dernek içerisinde de. (....) Çünkü Çatalca'nın böyle bir yapısı ve ister istemez tarihî bir görevi var. Yani o zaman İsmet Paşa, Lozan görüşmeleri yapılırken telefon açıp buradaki şeye Çatalca'yı hemen İstanbul'dan ayırın büyük bir il yapın çünkü İstanbul'daki Rumlar bizim istediğimiz Batı Trakya'daki Türklere karşılık İstanbul'da kalmasını istiyorlar. Çok büyük bir manevra yani o zaman bu nasıl gözden kaçmış, nasıl böyle bir şeyi göremişler yani Çatalca'nın çok büyük bir il yapılması ve bu ilin içerisindeki bütün Rum köylerinin buradan tasfiyesi. Yoksa Çatalca o gün il yapılmasa bugün bu Elbasan köyünde Rumlar yaşıyor olacaktı veya zaten hani öyle bir yapıyla karşılaşmış olacaktık. Yani böyle bir tarihi görevi var tarih içerisinde Çatalca'nın. Mübadeleyle ilgili böyle çakışan bir tarihi var. Yani diğer Büyükçekmece'de, Silivri'de, Beylikdüzü'nde böyle bir şey olsa bile böyle bir ön plana çıkma ya da tarih onların üstüne böyle bir ön plana çıkarma şeyi vermemiş (E.G., erkek, 12.02.2022).

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, Çatalca sadece bir "yer" değil İstanbul'daki mübadil kimliğinin ortak bir mekânı olarak kabul edilmekte ve tarihî gerçekliği de referans alınarak merkezî bir konuma yerleştirilmektedir. Böylece müzenin bulunduğu Çatalca için İstanbul ve Çatalca'daki mübadillerin kimlik inşasında ortak mübadil kimliği söyleminin üretildiği merkezî bir nokta demek yanlış olmayacaktır. O hâlde Çatalca'yı İstanbul'daki mübadil kimliği için merkezî bir konuma yerleştiren tarihsel konumunun yanında Çatalca içinde müzenin yer aldığı "yer"in bu kimlikle olan tarihsel bağı neden önemlidir? Çünkü Mübadele Müzesi, Çatalca'da herhangi bir yerde değil, mübadele sonrası tamamına mübadillerin iskân edildiği, eski Rum mahallesi olan Kaleiçi Mahallesi'nde yer almaktadır. Müze çalışanı görüşmecinin, müze binasının seçimine dair aktardığı bilgilerle mekân ve geçmiş arasında kimlik inşasını destekleyici bir ilişkinin kurulmuş olduğu açıktır:

> Kaleiçi mahallesi dediğimiz bu bölge zaten eski bir Rum yerleşkesi. Bir mübadil mahallesi diyelim. Daha önceden Atilla Beyler böyle bir projeyi yapacaklarında Çatalca'yı onlara birisi öneriyor ve önerildikten sonra buraya geldiklerinde gezerken bu binada hem müze için çok uygun hem de o kültürel mirası gelecek nesillere aktarabilmek için aslında güzel bir bina. Diğer binalar kadar da çok fazla harap olmuş nitelikte değildi. O yüzden aslında bu bina seçiliyor. Rumlar döneminde taverna binası olarak kullanılmış, yaşanmışlığı var ve daha kolay (M.Ü.T., kadın, 11.02.2022).

Fiziksel çevreyi, "kişisel ve kolektif belleğin bağlamı" olarak ifade eden Serpil Özaloğlu'na göre mekân hem kolektif hem de kişisel belleğin kurgulanmasında "yer (*locus*)" işlevi görmektedir (2013: 13). Bu anlamda Mübadele Müzesi'nin bulunduğu Kaleiçi Mahallesi, mübadillerin kolektif belleğinin bağlamı olarak değerlendirilebilir. Pek çok yerdeki mübadil müzesi ve anı evinde olduğu gibi burada da hatırlama eylemi, Rumların tarihiyle kesişmektedir. Geçmişte onların sahibi oldukları sokaklar ve yapılar artık mübadillerindir. Onlardan kalanların mal karşılığı olarak alınan bu yapılarla, birinci nesillerin "memleket" olarak bahsettikleri aslında "ait olunan yer"in takası da yapılmış olmaktadır. Müzelerin varlığı bugün yaşayan mübadil topluluğunun varlığının başlangıcını, yeni yere kök salındığını göstermektedir. Bu durum, göç edilen yere nüfuz etmenin de bir yoludur.

Ancak yine de başka bir yeri referans alan bir bellek anlatısıyla karşılaşılmaktadır. Ele alınan topluluk için bir başlangıç hikâyesi olan mübadeleye dair geçmiş anlatısı, bu anlamda gelinen ve yerleştirilen her iki yere göndermede bulunur. Müzeler, bugün birinci nesil mübadillerin torunlarına büyüklerinin geçmişine dair aile ve topluluk tarihlerinin anımsandığı aktarım ortamlarıdır; fakat "(...) hatırlama belli bir şeyi, unutuşu yadsır" (Ricoeur, 2012: 497). Aktarılmaya çalışılan bu "geçmiş" anlatısı, Andreas Huyssen'ın (2006: 262) "Müzenin başlangıcını belirleyen, sağlam gelenekler duygusu değil, daha çok bu geleneklerin yitirilmesi ve ona eşlik eden çok katmanlı (yeniden) inşa arzusudur." yorumuyla okunduğunda, daha çok yitirilen bir şeylerin kaybının giderilmesine yönelik bir çaba olarak görülebilir. Peki Çatalca'da yer alan Mübadele Müzesi bu çabayı nasıl sergilemektedir?

İki katlı müze, mübadillerin bağışlarıyla toplanan maddi kültür unsurlarından oluşmaktadır. Bu unsurlara Yunanistan'daki Türk nüfusunun mübadeleye tabi olan şehirlerine ve buradan gelen ailelere dair bilgi panoları eşlik eder. Müzede koleksiyonu oluşturan nesneler arasında kadın elbiseleri, el işleri, getirilen Kur'an-ı Kerim, kitap, dokuma tezgâhı, sandık, kap-kaçak gibi eşyalar vardır. Üçüncü nesil bir görüşmeci, aile yadigârlarını hem bir miras hem de bir müze envanteri olarak nasıl değerlendirdiğini şöyle dile getirir:

> Bizimkiler gelirken yanlarına taşıyabilecekleri eşyaları almışlar. Benim rahmetli babaannem müzede bulunan sandığı almış. Bu sandığın içerisine de rahmetli babaannesinin gelinliğini koyup getirmiş. Yorganını getirmiş. Annesinin memlekette dokuduğu kumaşı getirmiş. Kahve değirmenini getirmiş. Bir de dikiş makinasını getirmiş. 2010 yılına müze açılana kadar annem bu eşyaları çeyiz sandığında hep sakladı. Bir de rahmetli dedemden bir tane Emin Baba Tekkesi'nden bir nasip taşı getirmiş. 12 köşeli bir Selçuklu taşı getirmiş. O da duruyor. Bektaşi kazanı var tekkeden gelen. Rahmetli babaannem demiş ki anneme bak kızım, bu eşyalar en küçük torunum Emre'ye kalacak, demiş, kazanı da kızına ver (M.E.T., erkek, 12.02.2022).

Mübadele Müzesi'nde sergilenen bir sandık.

Grebene'den getirilen bir Kur'an-ı Kerim.

Aslen Niğde-Yeşilburçlu olan bir başka bağışçı görüşmeci (L.K., erkek, 01.02.2020) de babaannesinin mübadele sırasında yanında getirdiği Kur'an-ı Kerim'i ve anneannesinden kalma dokuma aparatını bağışladığını söylemiştir. Bu eşyaların "kendileri öldükten sonra çöpe atılacağı"nı, bu yüzden müzeye bağışladığını ve böylece "bunların yüzyıllarca koruma altında kalacağını" belirtmiştir.[16] Maddi anlamda değeri tartışılabilecek bu nesnelerin, aile içindeki özel konumunun kamusal alanda sergilemek oldukça dikkat çekicidir.

Müze ve miras arasındaki ilişkiyi açıklarken mirası "bir insanın toplamak ya da saklamak ve gelecek kuşaklara aktarmak istediği herhangi bir şey" olarak tanımlayan Onur, Fransızcada miras anlamında kullanılan sözcüğün (*patrimoine*), aileden gelenleri vurguladığını ama aynı zamanda "ulusal miras, grubun sahip oldukları" anlamına da geldiğini belirtir (2014: 293). Bu bağlamda, müzeye yapılan bu bağışların, grup kimliğinin kuruluşunda aile mirasının daha geniş bir grup tarafından paylaşılması anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Burada bir ailede gerçekleşen miras aktarımının, bugün mübadil kimliğinin genç nesillere aktarımını sağlamadaki rolü olduğunu göstermektedir. Bu tür aile mirasları, grubun aidiyetini belli nesnelerle simgeler ve geçmişteki kimliğin en önemli belirteci olan tarihî olayı temsil gücüne de sahiptir. "Geçmişin temsilini meydana getiren mevcudiyetin bir imgenin mevcudiyeti olduğu"nu belirten Paul Ricoeur'a göre, geçmiş bir olayın zihinde canlandırılması için akılda bir imgenin bulunması gerekmektedir (2006: 201). Bu imge, müze(-ler)de ve anı evlerinde, ağırlıklı olarak gemi görselleri, sandıklar, bohçalar vb.dir.

Ayrıca müze çalışanı görüşmecinin (M.Ü.T., kadın, 11.02.2022) "Bana sorarsanız mübadeleyi temsil eden sandık ve bavuldur. Onun üzerine bir tema oluşturulması gerekir diye düşünüyorum. Bununla beraber de belki küçük gemi maketi olabilir diye düşünüyorum. Onların üzerine gidilerek bir şeyler yapılabilir." diyerek nesne seçiminde genel olarak göç sürecine odaklanılması gerektiğini belirtmesinin üzerinde durulabilir. "Bir zamanlar kişilere ait olan bu nesneler, tarihsel bir olay ya da bir biyografinin içinde kamusallaşarak, yeni bir anlatının içine yerleşir, yeniden bağlamsallaşırlar" (Orhon, 2019: 55). Bu anlamda herhangi bir mübadil evinde bulunan bir eşyanın, örneğin sandığın, bir kadın için kendi hazinesini/mirasını sakladığı küçük bir ev eşyasıyken bir göç müzesinde tüm ailenin geçmişinde bir başka yerde bulunan bir evin içine sokuşturulduğu, ailenin geçmişinin geleceğe taşındığı, çarpıcı olan göç olayının çarpıcı olması gereken anlatımına yardımcı bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Roland Barthes'ın ifadesiyle nesne, "İnsanın dünyayı etkilemesine, dünyayı değiştirmesine, dünyada etkin bir biçimde var olmasına yarar; nesne, eylem ile insan arasında bir tür aracıdır." (1993: 165). Nesnelerin dili başka bir meta düzeyde, yani mit düzeyinde konuşmaktadır. Dolayısıyla bir nesne, kendisi dışında başka bir şeye göndermede bulunur.

16 Bu görüşme, 01.02.2020 tarihinde proje kapsamında bir ön çalışma olarak Ankara'da yapılan 30 Ocak Anma Etkinlikleri sırasında gerçekleşmiştir.

Müzede sergilenen nesneler de göçe ve mübadeleye gönderme yaparak geçmişle günümüz arasında köprü vazifesi görmektedirler. Diğer müzelerde de sergilenen bavullar ve sandıklar da sembolik bir anlama sahiptir. Böylece müzede bulunan bir nesnenin korunarak bugüne aktarılması kadar, bu nesnenin sürekli hâlde kimliğe dair bir anlam dünyası yaratması ve bunun da izleyicisi (ziyaretçisi) tarafından alımlanması gerekmektedir.

Bu bağlamda Çatalca Mübadele Müzesi'nin, elindeki koleksiyonu ve buna dair bilgiyi kiminle paylaşma gereği duyduğu da önemlidir. Müzenin bir mübadele müzesi olmasından dolayı bu sorunun cevabı "mübadillere" basit olarak görülebilir. Hale Özkasım'ın da belirttiği gibi müze-toplum ilişkisi esas alınarak müzecilik uygulamalarında öncelik değişmiştir. Müzenin, toplama, koruma, belgeleme, depolama, sergileme, eğitim gibi temel işlevleri, bugün koruma, araştırma ve iletişim olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır. Çünkü "müzelerin varlık nedeni olan koleksiyonların korunması" ve "bunların gelecek kuşaklara aktarılmasında öncelikli işlev" olsa da araştırma da bunlar gibi koleksiyonların oluşumunda ve gelişiminde önemlidir. Müzenin iletişim, yani bilimsel ve kültürel üretiminin toplumla paylaşımı işlevi de "girdi sağlayacak temel faaliyet alanı olarak aynı derecede önceliklidir" (2012: 43).

Çatalca Mübadele Müzesi'nde koleksiyonun ve buna dair bilginin mübadillerle paylaşması aidiyetle de ilişkilidir. Bu noktada, müze çalışanı görüşmeci de gelen ziyaretçilerin aidiyetlik duygusuyla müze ile bir bağ kurduklarını belirtir:

El işlemeli ve dantelli etek.

Parfüm şişeleri ve çocuk patikleri.

El dokuması Girit heybesi.

> Belli yaş sınırı mesela 55 üzeri gelen kişilerde inanılmaz bir duygu yoğunluğu yaşanıyor. Muhtemelen o özlem de var herhalde. Belli bir yaş yine duygulanıyor. Fazla duygu yoğunluğu yaşamıyorlar açıkçası aidiyet duygusu hissediyorlar onu zaten siz de hissediyorsunuz, gezme dolaşma esnasında her hallerinden belli oluyor. Eğer aidiyet duygusu veya herhangi bir özlem hissetmiyorlarsa insanlar zaten çok çabuk çıkıyorlar. Çünkü onlara hitap eden bir yer değil. Yunanistan'dan çok ziyaretçimiz var. Bunun akabinde yurt dışındaki üniversitelerden de çok ziyaretçimiz geliyor. Geçen hafta bir Amerikalı bayanı ağırladım. Onun da İstanbul'dan büyük annesi göçüyor sonra Amerika'ya gidiyorlar evlenerek büyük babaannesiyle dedesi. Anlattıkları kadarıyla bunu biliyor ve o bayan buraya geldiğinde çok ağladı ve 25 yaşındaydı (M.Ü.T, kadın, 11.02.2022).

Bunun yanında aynı görüşmeci, Çatalca'nın küçük bir yer olmasından dolayı buradaki mübadillerin müzeyi sahiplendiklerini ancak bir kısmının da müzeden haberdar dahi olmadıklarını belirtmektedir:

> Küçük yer olmanın avantajı da var dezavantajı da. Avantajı samimi bir ortam oluşuyor ve müzenin olduğu mevkide bir aidiyet duygusu oluşuyor. Kişiler mesela ben olmasam da o aidiyet duygusuyla müzenin bahçesine giren duvarına bir şeyler yapmaya çalışan kişileri uyarabiliyorlar veyahut arayabiliyorlar. Yine aynı şeye geliyoruz kapalı bir toplum hâlinde uzun süre yaşadıkları için tam açılamıyorlar. O yüzden yarısına sorarsanız şu kahvedekiler gösterir, biraz ilerisine gidin sorun kimse bilemez. Müzenin mesafesine bakın. Gelen kişilerden çok duydum bunu. Hiçbir yerde tabelanız yok müzeyi sordum kimse müzenin yerini bilmiyor (M.Ü.T, kadın, 11.02.2022).

Alan çalışmasında STK yetkilileri ve üyeleri dışındaki görüşmecilerin önemli bir kısmı müzeyi duymuş ancak ziyaret etmemiş ya da bir kere gitmiş ancak bir daha uğramamış oldukları görülmüştür. Bir kısmı da dışarıdan gelen misafirlerine müzeyi gezdirmiştir. Bu tespitlerden yola çıkarak müzenin mübadillere kimlik aktarımındaki rolünün çok belirgin ve genelleyici olamayacağını söylemek gerekir. Müze, aslına bakılırsa mübadillerin kendilerinden önce başkalarına karşı kimliklerini sergiledikleri bir alan olarak değerlendirilebilir.

Patriyotlar ve Rumca

1924 Nüfus Mübadelesi ile Nasliç çevresinden gelerek Kaleiçi Mahallesi'ne ve Çatalca'nın köylerine yerleştirilen mübadillerin bir kısmının bir özelliği de kendilerini "Patriyot" olarak adlandırmalarıdır. Bu nedenle de Çatalca'da mübadiller denildiğinde akla ilk olarak "Patriyotlar" gelir. Ancak sadece Nasliç ve köylerinden gelenlerin kendilerini Patriyot olarak tanımlamadıkları, Grebena'nın köylerinden gelen bazı mübadillerin de kendilerini Patriyot tanımlamasına dâhil ettikleri bilinmektedir (bkz. Yılmaz, A. 2017).

Patriyotları bu denli farklı kılansa çağdaş Yunancaya yakın bir dil konuşmalarıdır. Nasliç veya Lapşiş (bugün Neapoli) kazasından veya kazaya bağlı köylerden gelen birinci nesil mübadiller ile çocukları olan ikinci nesil mübadillerin bazıları Rumca[17] konuşmaktadır. Kendileri bu dilden bahsederken Rumca ya da Romeika demekte ve bölgeye turist olarak gelen Yunanların değerlendirmelerinden yola çıkarak da Nasliç Bölgesi'ne özgü fakat "1920'lere ait bir Yunancayı konuştuklarını" ifade etmektedir.[18]

17 Görüşmeciler konuştukları dile "Rumca" dediğinden yazı boyunca bu ifade kullanılmaktadır.

18 Dil açısından ana dilleri Türkçe olarak gelen mübadillerin de farklı bir Türkçe konuştukları aktarılmıştır. Dilbilimsel bir analizin elbette daha tatmin edici sonuçlar vereceği bir gerçekse de dinleyerek yapılabilecek bir değerlendirmede göçle gelen Türkçenin, Anadolu Türkçesinden biraz farklı olduğu ve Balkanlar'da konuşulan Türkçeye daha benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Nasliçlilerin de Yunancaya yakın bir dil konuşmuş olması göz önüne alınırsa mübadillerin Çatalca'ya dil açısından da bir kültürel çeşitlilik katkısı yaptığı düşünülebilir.

(Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi)

Fakat Rumca konuşma ile Patriyot adlandırmasını eşleştirmek aceleci bir yaklaşımdır. Zira mübadele ile Türkiye'ye gelenler arasında, Nasliç ve/veya Grebena'dan gelmemesine rağmen yine konuşanları tarafından "Rumca" denilen ve çağdaş Yunancaya yakın bir dil ile göç eden başka birinci nesiller de bulunmaktadır. Hatta bu dili kısmen de olsa devralabilmiş ikinci ve üçüncü nesiller de vardır. Fakat bu mübadiller, kendilerini "Patriyot" olarak tanımlamamaktadır. Örneğin Hatay Dörtyol'da çağdaş Yunancaya yakın bir dil ile Parga'dan göç eden birinci nesil mübadillerin kendilerini Patriyot olarak tanımlamadığı ve ikinci nesle de böyle bir aktarım yapmadığı görülmektedir.

Çatalca mübadilleri arasında dilleri, müzikleri ve danslarıyla farklılaşan Patriyot adının nereden geldiğini açıklama çabasına bu çevreye dair çalışmalarda daha çok rastlanır. Örneğin Serdar Gürçay, Patriyot adının Yunanistan'dan mübadele ile gelen ve Yunanca konuşan bu ailelerin gururlarının daha fazla incinmemesi adına ülke dışından gelen bu insanlara Türkçede vatansever ve hemşehri anlamlarına gelen Patriyot" denildiğini ve "bu ismi gururla" taşıdıklarını söylediklerini belirtmektedir (2015: 280). Bir başka tez çalışmasında da Çatalcalı Patriyot görüşmeciler, "büyük oranda bu ismi kendilerine Atatürk'ün verdiğini" söylemişlerdir (Yılmaz C. , 2017: 48). Patriyot, "vatansever" ve "hemşehri" anlamlarına gelmektedir. Çatalca araştırması sırasında yapılan görüşmelerde, Patriyot adının farklı içerikleri olduğu görülmüştür. Örneğin bir görüşmeci bu adın, Nasliç'de Yunan komşuları tarafından verildiği belirtilmiştir.

İkinci ve üçüncü nesilden kişilerle yapılan görüşmelerde, yaygın olarak "Patriyot" adını birinci neslin de kullandığı aktarılmıştır. Bu konuda üçüncü nesil aşamasında iki ayrı görüşle karşılaşılmaktadır:

> Birinci görüş şu (...), bir grup diyor ki Osmanlı ordusu Nasliç bölgesinden çekilince o bölgede yaşayan Patriyotlardan 600 kişilik bir gönüllü alayı tertip ediyor. Bu da dünya harp tarihinde ilk gerilla savaşını yapan ekiptir (...). Bunların hepsi Patriyottur. İlginç olan şu: Yunan ordusu bütün Yunanistan'ı ele geçirmesine rağmen 9 ay boyunca Nasliç ve Grebene'yi ele geçiremiyor. Oradaki yerleşik Yunanlar (...) siz Patriyotsunuz, vatanseversiniz (...) toprağınızı vermediniz (...). Bir diğer kısım biz memleketten geldik (...) bu bölgede hepimiz farklı köylere yerleştik (...). Biz haftada bir gün, perşembe günleri pazarlarda karşılaşırdık köylülerimizle (...). Orada derlermiş ki bak bu "patrida", bizden, hemşerimiz. Patrida konusu da buradan geliyor. Ağırlıklı olarak kullanılan anlamı, hemşerim anlamında yani patridadır. Ben şöyle diyorum Yunanistan'da Patriyot'tuk, vatanseverdik buraya geldik hemşeri olduk (M.E.T., erkek, 12.02.2021).

Görüşmecinin kendisinden önceki nesilleri kendi deneyimine dâhil ederek aktardığı bu iki görüşün bir arada yeni bir tanımlamayı üretmesi olasıdır. Zira Yarbay Bekir Fikri'nin Grebena ve Nasliç Bölgesi'nde 20. yüzyılın başlarında yaşanan çatışmalı durumu anlatan kitabı önemli detaylara sahiptir.[19] Bu kitaptan anlaşıldığı üzere Balkan Savaşları öncesinde bölgede yaşanan kaos, halkın Yunan hâkimiyetinde kalması ile Türk hâkimiyetinin sürmesi arasında sıkışmasından kaynaklanmaktadır. Yunan hâkimiyetini kurmak için çaba gösteren Yunan Hükûmeti ve Yunan çetelerine karşı Bekir Fikri 1908 yılında, bölgede Yunanca konuşan Müslüman ahaliden aldığı destekle bir ayaklanma başlatmıştır. Topluluğa yönelik Yunanca yaptığı anlaşılan konuşmalarında da onlara "Muhterem Hemşehrilerim!" diye seslenmiştir (Bekir Fikri, 1976: 87 ve 92, vurgu bizim). Bölgede Arnavutların da varlık göstermek için çabaladığı anlaşılan kitapta, direniş ve birliktelik gösteren Yunan, Türk veya Arnavut grupların kendi içlerinde birbirlerine "vatansever", "vatanperver" veya "hemşehri" yani Patriyot[20] olarak seslendiği görülmektedir (Bekir Fikri, 1976: 95). Çatışmaların Balkan Savaşları sürecinde de devam ettiği düşünülürse mübadele sonrasında bu kişilerin birbirilerini Patriyot olarak çağırması olağandır.

Buna karşın "sadece" Yunan komşularının onları "Patriyot" olarak çağırması ihtimali biraz daha düşüktür. Zira yabancı kaynaklarda, bölgedeki Müslüman olmayan toplulukların, ana dili Yunanca olan Müslümanları "Vallahades" olarak adlandırdıkları bilgisi geçmektedir. Örneğin Apostolos Vacalopoulos, 1768-1774 yıllarında gerçekleşen Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından Nasliç-Grebena Bölgesi'nde Arnavut egemenliğinin arttığını ve Yunanların Müslümanlaştığını iddia eder. Bunun için de "sadece" Yunanca konuşmalarını dayanak gösterir. Vallahades olarak adlandırdığı ailelerin, az sayıda Hristiyan aileyle karışık şekilde Anaselitsa Bölgesi'ndeki 18 köyde yerleşik olduklarını öne sürer. Nasliç tarafındaki köylerin sadece Müslümanlardan oluştuğunu, Vrongişta, Çotil, Silomisti (Salomisti), Çaknahor, Rezne ve Plazom'un da Hristiyanlarla karışık yaşadığını ifade eder (Vacalopoulos, 1973: 346-348). Milliyetçilik hareketiyle pekiştirilen dil ve ulus bağlantısı, burada da kendini göstermektedir. İç içe yaşam ve ortak Osmanlı deneyimine rağmen ulus devlet taleplerinin yarattığı kaotik süreç, 20. ve hatta 21. yüzyılın din, dil ve topluluk bağlantılarını belirleyebilmektedir. Zira kitabının ilerleyen sayfalarında Vallahades ailelerinin –Balkanlarda birçok toplulukta ortak olabilme ihtimalini yadsıyarak– geleneklerinin Yunanlarla benzerliklerini ve Hristiyanlarla olan iyi ilişkilerini anlatarak onları Yunan olarak betimler.

19 Yarbay Bekir Fikri bu çalışmasında Grebena'ya bağlı Çurhli köyünden olduğunu belirtir. Grebena'nın kuzeyinde yer alan Çurhli, Nasliç'teki Patriyot köylerine oldukça yakındır.

20 Tekil hâliyle Yunancada πατριώτης-*patriotis* olan kelime, çoğul hâliyle πατριώτες-*patriotes*'tir. Memleket de benzer olarak πατρίδα-*patrida*'dır. (Yunanca konusundaki yardımları için Saim Örnek'e teşekkür ederiz.)

Dönemin ruhunu gösteren bir başka örnek de A.J.B. Wace ve M.S. Thompson'ın Pindos Ulahlarını tanımak için yaptığı gezilerine dair kitaplarında geçen bilgilerdir. Wace ve Thompson, gezileri sırasında Grebena ve Nasliç (Lapşişta derler) Bölgesi'nde rastladıkları ana dili Yunanca olan Müslümanları "gizemli" olarak tanımlar. Sohbet ettikleri Ulahların (İngilizce Vlahs) onlardan "Vlāhadzī" olarak bahsettiğini, onların Müslümanlaşan Ulahlar olduklarını ve ismin de "Vlach Aga" (Ulah Ağa'dan) geldiğini iddia ettiklerini aktarırlar (1914: 29-30).

Bu bilgiler, Patriyotların Yunan komşularının onları bu isimle değil Vallahades veya Valaades olarak çağırdıklarını göstermektedir. Fakat Balkan Savaşları öncesinden yaşadıkları bölgede başlayan ve sonrasında mübadeleye kadar devam eden çatışmalı süreçte direniş hareketleri, kendilerini *patriotes* (πατριώτες) yani Patriyot olarak tanımlamaları konusunda fikir vermektedir. Yukarıda açıklaması aktarılan görüşmecinin de belirttiği üzere, mübadele sonrasındaki yerleşimlerinde de bu adlandırmayı devam ettirebilmişlerdir.

Hemşehrilik aşaması Çatalca ve çevre köyleriyle sınırlı kalmamıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde, kendilerini "Patriyot" ve/veya Çatalca'daki mübadiller ile akraba olarak tanımlayan başka mübadiller de bulunmaktadır. Yine Nasliç ve Grebene'deki köylerden gelen Birinci nesiller, Türkiye'nin farklı bölgelerine yerleştirilmişlerdir.[21] Bu ailelerin, ikinci ve üçüncü nesilleri, bugün birbirlerini "akraba" olarak tanımlamaktadır. Söz konusu ailelerin köylerinin Yunanistan sınırları içindeyken birbirine mesafesi (bkz. Güvenç, 2014: 78-85) orada başlayan bir yakınlığı da düşündürmektedir. Bu durum, göç sonrasında da sürmüş, kız alıp vermeler, iç göçler ve ziyaretler hâlinde Türkiye'de de devam etmiştir.

Son olarak Kaleiçi Mahallesi'nde Patriyot ve/veya Nasliçli mübadil kimliğinin baskın olduğu söylenebilir. Ancak mahallede Dramalılar olduğu da bilinmektedir. Görüşmeciler arasında anne veya baba tarafından Dramalı olan ikinci ve üçüncü nesil mübadiller de vardır. Bu durum, birinci nesiller döneminde iç evliliklerin başladığını, projedeki birçok yerleşimdekinden farklı olarak Kaleiçi'nde farklı bölgesel kültürlerden gelen kişilerin, herhangi bir Nasliçli-Dramalı ayrıştırması üretmediğini göstermektedir.[22] Evlilik, yalnızca Gacallar olarak tanımlanan yerlilerle yapıldığında dış evlilik olarak yorumlanmış ve çeşitli sorunlar baş göstermiştir.

Patriyotlar ve Balkan Bektaşiliği

Mübadele, Balkan Bektaşiliğinin Yunanistan coğrafyasında bulunan kısmının Türkiye'ye taşınmasını da sağlamıştır. Çatalca'ya iskân edilen mübadiller arasında Sünniler kadar Bektaşiler de bulunmaktadır ve bir kısmının da Kaleiçi'ne yerleştiği veya sonradan köylerden Çatalca'ya göç ettiği öğrenilmiştir.

Nasliç ve çevresinde bulunan az sayıda Müslüman veya karma köyün bazılarının Bektaşi olduğuna dair tarihî kayıtların sayısı oldukça sınırlıdır. Yunanistan'da bugün sadece bazıları ayakta ve kullanılır hâlde, toplam on bir Bektaşi tekkesi bulunur (Elsie, 2019). Balkan Bektaşiliğine dair Türkiye'deki

21 Patriyotlar konusunda detaylı çalışmalar yapan Aycan Yılmaz, şöyle bir liste çıkarmıştır: *İzmir*-Narlıdere, Aydın-Germencik-Mursallı köyü, Çine-Merkez ve Karakollar köyü, İncirliova ve Yenipazar-Merkez ve Ortaklar, Isparta-Emre Mahallesi, Gönen ve Eğirdir, Burdur-Zafer Mahallesi, Antalya-Merkez-Kırcamii-Değirmenönü Mahallesi, Elmalı, Serik ve Demre ilçeleri, Korkuteli-Köseler Köyü, Afyon-Cumhuriyet köyü, Eskişehir-Merkez, Balıkesir-Ayvalık-Merkez, Denizli-Honaz, Niğde-Yeşilburç-Uluağaç ve Taşlıca köyleri, Bursa-Nilüfer-Başköy, *İstanbul*-Çatalca-Muratbey, Çakıl, Elbasan, Ovayenice, Karacaköy, Arnavutköy, Kestanelik köyleri, Büyükçekmece-Mimarsinan, Tepecik, Gürpınar, Türkoba, Güzelce, Kumburgaz, Celaliye, Kamiloba, Hoşdere, Kavaklı köyleri, Silivri- Ortaköy, Selimpaşa, Kadıköy, Kurfalı, Gazitepe, Fenerköy, Çantaköy, Değirmenköy, Gümüşyaka köyleri (Yılmaz A., 2017: 29).

22 Görüşmelerde Kesriye'den gelenlerin de olduğu ve bu iç evlilik döngüsüne onların da dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Zira anne veya baba tarafı Kesriyeli (örn. Çetrok) olanlarla da karşılaşılmıştır.

çalışmaların tarihsel kaynağı olan F.W. Hasluck, 1913-15 yılları arasında Bektaşi yerleşimlerine yaptığı gezilerini kaleme aldığı *Geographical Distribution of the Bektashi* (1916) adlı çalışmasında, Nasliç'e yakın aynı isimli iki tekkeden söz eder. Gözlemlerine göre "Emin Baba Tekkesi" veya yaygın adıyla Vodorina Tekkesi köyde bulunan sıradan bir evdir.[23] Yapısal olarak çok da dikkat çekmeyen önceki babalara ait türbeler. Bektaşi tekkelerinin mekânsal düzeninde alışıldığı üzere evden biraz ileride yer almaktadır. 1826'da yaşanan sorunların ardından Emin Baba'nın soyundan gelen, yerli halktan bir Baba tarafından yönetilmeye başlanmıştır.[24] Evdeki bir odada Emin Baba'nın anıt mezarı, hırkası ve diğer kutsal objeler yer almaktadır. Bu oda aynı zamanda hastaların da ziyaret ettiği bir şifa alanı olarak görülmüştür (Hasluck, 1916: 107 ve 1929: 527). Bu tekke Balkan Savaşları sırasında Yunan güçleri tarafından yıkılmıştır (Elsie, 2019: 264).

Bölgedeki bir diğer Emin Baba adlı fakat yaygın adıyla Odra Tekkesi olarak bilinen Bektaşi tekkesi, Kastorya'nın güneybatısında, yine Nasliç'e yakın bir bölgededir.[25] Bu tekkede bir baba, iki ve/veya üç derviş bulunur ve bunlardan biri Arnavut, diğerleri yerlidir. Tekke dağlık bir bölgededir ve burada bir yarık veya mağara bulunmaktadır. Bölge halkına göre bu Emin Baba'nın kerametidir ve kılıcını dağa vurmasıyla açılmıştır. Bölgedeki Yunan geleneğine göreyse Odra yerleşimi Aziz Menas'a aittir (Hasluck, 1916: 108). Elsie'ye göre, bugünkü Dislapo köyünün yanında olduğu tahmin edilen tekke, Balkan Savaşları sırasında yok edilmiştir (2019: 264).

Bunlar dışında Nasliç'e bağlı Vratin/Veratin köyünde bulunan Ali Baba / Ali Dede/ Derviş Ali Tekkesi 1827'de yıktırılmış ve enkazıyla Hüseyin Çavuş Camii restore edilmiş, malları da camii imamının geçimine tahsis edilmiştir (Değerli ve Küçükdağ, 2017: 109). Fakat Çatalcalı Bektaşi mübadiller bu tekkeden bahsetmemişlerdir. Sadece Dislapo'daki (bunu da belirtmezler) tekkenin adı Çatalca'daki mübadiller arasında "Odra Tekkesi" olarak bilinir.

Bedri Noyan Dedebaba'nın 1994 yılı mektuplarına göre bölgede Vodorina ve Odra tekkeleri bulunmaktadır. Vodorina köyündeki evlerden birisi tekke olarak kullanılmıştır ve dergâhta postnişlik etmiş kişilerin mezarları tekke yakınındadır. Emin Baba'nın anısına olan lahdi, hırkası ve diğer eşyaları Odra Tekkesi'nin ayrı bir odasında yer almaktadır (Kalafat, 1998: 89).

Ancak en önemlisi, bir Cemevi bulunduğu düşünülürse Alevilik ve Bektaşilik Çatalca'ya yabancı bir inanç değildir. Çatalca'da Türkmen Alevilerin kullandığı anlaşılan Cem Vakfı'na ait bir Cemevi vardır. Görüşmeciler konum olarak Kaleiçi Mahallesi'nde yer alan bu Cemeviyle ilişkide olduklarına dair hiçbir bilgi vermemiştir. Cevdat Türkay'ın arşiv belgelerine dayanarak yaptığı sınıflandırmasına göre Çatalca'da yerleşik olanlar Alevi Tahtacı Türkmenlerdir (akt. Kuşçi,

23 Hasluck ve diğer İngilizce yayınlar, bu tekkeden "Emine Baba" olarak bahseder. Osmanlı arşiv kayıtlarına dayalı yayınlarda ise bu tekkenin "Emini Baba Tekkesi" adıyla yazılmış olduğu görülür. Bektaşi kültürünün içinden gelen Bedri Noyan Dedebaba ise görüleceği üzere tekkeyi "Emin Baba" adıyla yazmıştır. Bu nedenle tekkeden söz ederken "Emin Baba Tekkesi" tercih edilmektedir.

24 1826 yılında II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması kararının ardından Anadolu ve Rumeli'deki tekkeler kapatılmış, vakıfları olan arazilere ve diğer mallara el konulmuş, hatta çoğu yıkılmıştır. Maden, Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak bu kararın ardından Nasliç'in de dâhil olduğu Paşa sancağında kapatılan, mal varlıklarına el konulan tekkeler arasında "Emin Baba Tekkesi"ni de zikreder (2010: 114).

25 Bilinen tek Emin Baba, aykırı bulunan görüşleri nedeniyle 1598-1599 yıllarında Manastır'da (Bitola) idam edilmiştir (Elsie, 2019: 264). Hasluck, Vodorina'daki bir Baba'dan bir anlatı da aktarır: Emin Baba, Hallacı Mansur'ın görüşlerine yakın fikirleri nedeniyle idam edildiği akşam kız kardeşinin Lapşiş'teki –yani Nasliç– evine gitmiş, o akşam davetli olan misafirler için yapılan hazırlıklara yardım etmiş ve o da sofraya oturmuştur. Bazı misafirler onun hiçbir şeye elini uzatmadığını görünce, onu bir şeyler yemeye zorlamışlar fakat oruç tuttuğunu söyleyerek yemeyi reddetmiştir. Fakat ısrarlarına dayanamayarak yediğinde "Beni yemeğe mecbur bırakmasaydınız, sizi her akşam ziyaret etmem gerekirdi" demiş ve yok olmuştur (1929: 527).

2021: 46-47) dolayısıyla Çatalcalılar, Sünni olmayan bir inanca aşinadırlar. Ne var ki Çatalca'da yapılan görüşmelerde Bektaşiliğin örtük olduğu görülür. Öncelikle birinci nesilleri kastederek "geçmişte ailelerin Bektaşi olabileceği" veya "olduğu" açıklamasını yapan birçok görüşmecinin, bugün Sünni gelenekleri takip ettiği gözlemlenmiştir. Yoğun olarak yaşanamamasının yanında ikinci olarak Bektaşilik, gizlenmesi tercih edilebilen bir inançtır. Örneğin bir görüşmeci, kendisinin Bektaşi olduğunu dile getirmeyen bir başka görüşmecinin Bektaşi bir aileden geldiğini söylemiştir. Buna karşılık bir görüşmeci de ailesinin Vroştan köyünden geldiğini ve dedesinin ailesinin Odra Tekkesi'nin türbedarlığını yaptığını dile getirmiş ve Bektaşi olduklarını özellikle belirtmiştir.

Gürçay, tez çalışmasında bir görüşmecinin kendisine "Çatalca'da Bektaşilik geleneği bir ölçüde devam etmektedir." (2015: 48) demesine rağmen bunun nasıl devam ettiğini açıklamamıştır. Bu belirsiz cevap, inanç gizlemeye dair bir başka örnek olarak nitelendirilebilir. Fakat Gürçay, doğum sonrası gelenekleri aktardığı bölümdeyse bir uygulama aktarır: Doğumdan sonra, "Kırk birinci gün üç eve ziyarete giderler. Her ev onlara 1 yumurta ve 1 soğan verir. Ayrıca, bazı tekkelerin müritlerinin değişik âdetleri de vardır. Mesela Bektaşi geleneğinin sürdürülmüş olduğu Yunanistan'da eskiden bulunan Odra Tekkesi'nin müritlerinin bebekleri bir yaşına basıncaya dek, bebeğin yastığının altına kutsal gördükleri bir taş koyarlar. Bu taş; 12 İmame isimli zatların taşıdığı söylenen taştır. Bu taşın bebekleri kötü güçlerden koruduğuna inanılır. Ayrıca, bebeğin başında ufak Kur'ân-ı Kerim bulunur" (2015: 60).

Bu uygulama da alan çalışmasında aktarılmamıştır; ancak Odra Tekkesi'nden gelen Bektaşiliğe ilişkin bir uygulamanın devamını örneklemesi açısından önemlidir.

Çatalca'da Bektaşiliğin aktarılamamasında ve bellek içinde örtük bırakılmasında sosyokültürel

Selanik'te bir cami.

yaşamı doğrudan etkileyen tarihsel olayların olası etkileri göz ardı edilemez. Osmanlı döneminde 1826 kararıyla tekkelerin yıkılması ve tüm mal varlıklarına el konulması, toparlanabilenlerin de bu kez Yunan güçleri tarafından yok edilmesi, hâlihazırda birinci nesil mübadillerin gizli veya aktif olamayan bir Bektaşi inancını sürdürmesine sebep olabilecek denli büyük olaylardır. Mübadele ile ortaya çıkan dağılmanın bu durumu pekiştirdiği varsayılabilir. Zira mübadele iskânında dinsel bir düzenleme yapılmamış ve Bektaşi köyleri de diğerleri gibi dağılmıştır. Akabinde 1925'te "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'un kabulüyle, mübadillerin Türkiye'de de Bektaşiliği açıkça yaşama ve sürdürme

olanağı ortadan kalkmıştır. Bu hukuki kararlar ve dışlanma kaygısı gibi sosyal nedenler, birinci nesil ile Balkanlar'dan gelen Bektaşiliğin, yeterince aktarılamaması, sonraki nesillerce bilin(e)memesi veya saklanması ve ancak aile içinde kültürel uygulamalar ya da öğretilerle aktarılabilmesi sonuçlarını ortaya çıkarabilecek niteliktedir.

> Mesela 1980'li yıllara kadar, birinci kuşaklar vefat edene kadar mübadeleyle bu bölgeye gelen Bektaşi babaları her hafta bir yerde toplanır birinci kuşak mübadillerle Cem edermiş. Tabii ki bu Bektaşilik süreğini devam ettirenler var mahallemizde. Ben de bir Bektaşi'yim, (üçüncü nesil) bunu inkâr etmiyorum. Biz bunu nasıl öğrendik biliyor musunuz? Başkasından duymadık. Biz 13-14 yaşımıza geldiğimizde babamız [ikinci nesil] bizi karşısına aldı ve dedi ki olum bak biz Bektaşi'yiz. Babamız anlattı Bektaşiliğin ne olduğunu" (M.E.T., üçüncü nesil erkek, 12.02.2021).

Nesiller arası bir aktarım olanağı dışında hiçbir ihtimalin kalmaması durumunu, Bektaşi olsun veya olmasın Patriyotların Rumca konuşması da zaman zaman pekiştirmiştir. Bir görüşmecinin altını çizdiği üzere, Türkçe konuşmadıklarını ve camiye gitmediklerini gören yerlilerin, onları "Müslüman olarak kabul etmemesi", muhtemelen Sünnileşmeyi ortaya çıkarmış veya Bektaşiliğin önemsenmemesini ya da örtük hâle gelmesine neden olmuştur:

> Yunanca konuştuğumuz için bizi Müslüman olarak kabul etmiyorlar. Siz Müslüman değilsiniz diyorlar. Hakikaten misal benim dedem de camiye gitmezdi. Unutmuşlar orada cami yok. Tabii genelde Bektaşilermiş o yüzden gitmiyorlar. Bir de böyle olunca tamamen dışlamışlar. Camiye gitmiyorsun, Yunanca konuşuyorsun ve hep dışladılar bizi hatta çok uzun süre birbirleriyle evlilik bile yapmadılar (G.Ö., 3. nesil, erkek, 12.02.2021)

Bellekte Kal(a)mayanlar: Kaleiçi'ndeki Dramalılar

Görüşmeler, Kaleiçi Mahallesi'ne Dramalıların da yerleştirildiğini göstermektedir. Bu mübadiller kendilerini öncelikle "Dramalı" olarak tanımlar. Patriyotlar tarafından da Dramalılar olarak tanımlanırlar. Görüşmelerde ikinci nesilden kişilerin bazıları Nevrekop'un (bugün *Kato Nevrokopi*) köylerinden olduklarını (örn. Loça) dile getirmişlerdir. Fakat görüşülen Dramalılar hangi köylerden geldiklerini veya kaza merkezinden olup olmadıklarını hatırlamamaktadır.

Türkiye'nin mübadilleri yerleştirme politikasının temelini oluşturan üretim biçimi ve ürün merkezli yerleştirme çerçevesinde daha çok tütün ve pirinç tarımıyla ilgilenen Dramalılar da tarım faaliyetlerini devam ettirebilecekleri yerlere iskân edilmiştir. Dramalı tütüncü aileler çoğunlukla Samsun ve çevresine yerleştirilmesine rağmen Kesendire, Poiroz, Sarışaban, Avrethisar ve Nevrekop mübadillerinden 20.000 tütüncünün Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve çevresine yerleştirilmiştir (Arı, 2003: 176 ve Çelebi 2019: 292). Şu hâlde ikinci ve üçüncü nesil Nevrekoplularla karşılaşılması şaşırtıcı değildir.

Nevrekop'un ise Osmanlı dönemindeki adı Zırnavo'dur ve 1927 yılında *Kato Nevrokopi* yani "Aşağı Nevrekop" adını almıştır. Yunanistan'ın Drama şehrine bağlıdır. Nevrekop denildiğinde akla ilk gelen Bulgaristan'daki Nevrekop'un (bugün *Gotse Delchev*) güneyinde yer alır.[26] Balkan Savaşları öncesinde tek bir yerleşim alanı olan Nevrekop, Bulgaristan ve Yunanistan sınırının çizilmesiyle ikiye bölünmüştür (Güvenç, 2011: 91).

Çatalca Kaleiçi'nde Dramalıların az olması ve onlardan nadiren bahsedilmesi merak uyandırıcı bir noktadır. Görüşmelerden, birinci nesil Dramalıların Türkçe konuştuğu, Rumca bilmedikleri ve buna

26 "Kato Nevrekopi" http: //www.hellenicaworld.com/Greece/Geo/en/KatoNevrokopi.html, Erişim Tarihi: 01.03.2022.

(Uluslararası Kızılhaç Komitesi Arşivi)

rağmen Nasliçli mübadillerle evlilikler yapabildikleri anlaşılmıştır. Drama, Patriyotları Rumca konuşmaya bir anlamda mecbur bırakan Nasliç coğrafyasından kültürel ve ekonomik olarak faklıdır. Osmanlı döneminde Drama Sancağı, Nasliç Bölgesi'ne göre Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir alandır. Sancaktaki Müslümanların tarihi 14. yüzyıl sonlarında kurulan Osmanlı hâkimiyetine kadar götürülür. Ancak dönemin Müslüman nüfusunun ağırlıklı olarak Drama, Kavala, Rapçoz ve Sarışaban'da yer aldığı da görülür. Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından Yunanların bağımsızlık bölgesine göç etmesi ile Kırım Savaşı sonrasında kaybedilen topraklardan ve Balkanlar'daki karışıklıklardan kaçan Müslümanların bölgeye yerleşmesi, 19. yüzyılın ortalarında Drama'nın Müslüman nüfusunun artmasının sebepleridir. Ayrıca 19. yüzyılın sonunda Amerika kıtasına yapılan göçler de Hristiyan nüfusun azalmasına neden olmuştur (Arslan, 2010).

Şu hâlde Müslüman nüfusun fazla olduğu ancak Yunanların, –Nevrekop düşünülürse– Bulgarların da yaşadığı, tütün ve pirinç üretimine öncelik verilen bir coğrafyadan gelen Dramalıların, komşuları olan Patriyotları "garipsemesine" sebep olabilecek sosyokültürel bir zemin bulunmamaktadır. İç evlilikler yapılması da bunu destekler niteliktedir. Elbette sayıca az olmaları da onların görünmezliğini pekiştirmiştir.

Kendini Tanımlarken Ötekini Tanımlamak: Gacallar

Kimlik, tanımlanması zor bir kavram olarak belirtilir. Phillip Gleaosan'a göre, kimliğin tanımlanmasında karşılaşılan bu zorluk aslında kavramın "apaçıklığı"ndadır Buna göre "kimlik, bir şeyin ne olduğudur" (2014: 21). Kimlik İngilizcedeki anlamı, Latince kökeni "idem (aynı)" anlamına gelen *identity* kelimesi bağlamında açıklanır ve burada kimlik "özdeş" olmakla ilişkilidir (Kılıçbay, 2003: 161). Hasan Münüsoğlu, bu özdeş olma durumunun bir gruba aidiyet koşulunu gerektirdiği ve bunun için topluluğun bir üyesi olarak belli ödevlerin yapılması gerekliliği üzerinde durmuş, bu ödevlerle "biz" hâline gelindiğini ve bunun da "onlardan" olmamak anlamına geldiğini söylemiştir. "Başka bir deyişle kimlik, aidiyet ve

bütünleştiriciliğini ortaya koymak için bir karşıtlık ilkesine ihtiyaç duyar: "ötekileştirme" (2017: 40-41). Bu anlamda Çatalca'daki Kaleiçi mübadillerinin, kendilerini tanımlarken ortaya koydukları karşıtlığa bakmak gerekmektedir.

Çatalca'nın gerek İstanbul'a gerek de Trakya ve dolayısıyla Balkan coğrafyasına olan yakınlığından dolayı birçok farklı göçmenin bir arada yaşadığı bir yerleşim yeri olması dikkate alınması gereken bir noktadır. Mübadiller arasında Tatar, Arnavut, Boşnak ve Romanya'dan göç eden küçük topluluklar bulunmaktadır (Gürçay, 2019: 278). Rumların yerine mübadillerin iskân edildiği Kaleiçi Mahallesi'nin hem çevre köylerden hem de diğer kentlerden ve ilçelerden alınan göçlere bağlı olarak kentleşmenin artışıyla demografik yapısı homojenliğini kaybetmiş görünmektedir. Ancak bugün hâlâ görüşmeciler kimliklerinin sınırlarını çizerken kendilerinin de dâhil olduğu mübadillerle diğer grupları birbirinden ayrıştıran bir anlatıma başvurmaktadır. Öncelikle "mübadil olanlar" ve "mübadil olmayanlar" olarak temel bir ayrım ile karşılaşılır. Bu temel ayrımda mübadil olmayanların en çok dillendirileni Gacallar'dır. Kökenleri tartışmalı bir konu olan Gacallar, Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslüman bir halk (Nişanyan, 2020: 535) olarak belirtilmektedir. Görüşmecilerin anlatımlarındansa Gacallar'ın Çatalca'da Ferhatpaşa Mahallesi'nde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Ferhatpaşa Mahallesi'nin imarında Sadrazam Ferhad Paşa ve Kırım Hakanı Giray Han etkili olmuştur ve mahallede, Nogay Tatarları ile Arnavutlar iskân edilmiştir (Güldüren, 2010:14-19; Gökçen, 1994:477). Bu anlamda bahsi geçen Gacallar'ın Çatalca'ya Rumlardan 200 yıl sonra, mübadillerden de yaklaşık 400 yıl önce iskân edilmiş Müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Tarihsel bu bilgilerin bugüne kadar Çatalca sakinleri tarafından da bilindiği görülmüştür. Üçüncü nesil bir görüşmeci, "Buranın yerlisi o zaman Gacallar var. Onlar daha eski burada. [Kökenleri] Bulgaristan tarafı bildiğim kadarıyla. Bizden daha önce gelmişler." (B.A., erkek, 10.02.2021) diyerek bu bilgilerin bugüne kadar kimliğin önemli bir belirteci olarak aktarıldığını göstermektedir.

Kendileri de çoğunlukla göçmen olan Gacallar ve mübadiller arasında geçmiş anlatısına dayanan bu ayrım, bugünkü nesillere de miras kalan mekânsal bir ayrılık olarak yorumlanabilir. Bu durum, Osmanlı'daki "farklı din, mezhep ve inanış biçimlerine bağlı aşiret, kabile ya da etnik insan gruplarının birbirlerinden ayrı mahallelerde iskân edilmeleri ilkesine bağlı geleneğin" (Işın, 1985: 539) kalıntısı olarak değerlendirilebilir. Bu mekânsal ayrım, bugün mübadil kimliğinin anlatımında, "diğerlerinin mekânına" yani Ferhatpaşa'ya göndermelerle devam etmektedir. Bir görüşmecinin verdiği bilgiye göre Çakıl köyünden Çatalca merkeze göç eden Yörükler de mekân seçiminde Ferhatpaşa Mahallesi'ni tercih etmişlerdir (B.F.A., üçüncü nesil erkek, 11.02.2021). Geçmişte var olan bu mekânsal sınırlara, kimliğin kişi tarafından tanınmasında ve başkalarına karşı tanımlanmasında başvurulduğu görülmektedir. Bugün, Gacallar'ın ifadesiyle "Gâvur Mahallesi"nden, mübadillerin ifadesiyle "Gacal Mahallesi"ne taşınanlar olsa da kimlik anlatımında hâlâ başvurulan bir ayrışma olarak kullanılmaktadır. Gacallar'ı Çatalca'nın yerli halkı olarak niteleyen üçüncü nesil görüşmeci (H.B.Ç., erkek, 15.02.2021) baba tarafından dedesinin aile içi kavgadan dolayı Kaleiçi Mahallesi'nden Ferhatpaşa'ya taşındığı bilgisini vermiştir. Amcalarının ve çocuklarının Rumcayı gayet iyi konuşmalarına rağmen kendilerinin konuşamamasını da bu yer değişimine bağlayan görüşmeci, dil gibi kültürel her şeyin "orada" kaldığını belirtmiştir. Bu anlamda mübadil kimliğinin aktarımının sadece aile içinde değil sınırlandırılmış bir alanda var olan, aynı topluluğa aidiyetle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Kaleiçi'nin "Roman Bayırı": Mübadil Romanlar

Mübadelenin yarattığı değişim Romanlar için de geçerlidir. Öyle ki Romanlar için Osmanlı döneminde yüzyıllarca kullanılan "Kıptî" tanımlaması (Çelik, 2018: 250) çerçevesinde "Kıptî" adıyla kaydedilen Romanlar, mübadeleyle birlikte Türkiye'ye gelerek ulusal kimlik kapsamına dâhil olmuştur. Örneğin bir görüşmecinin de belirttiği gibi, birinci nesiller mübadelede (ve tahminen öncesinde de) "Kıpti" lakabıyla anılsalar da Türkiye'deki Soyadı Kanunu'yla (1934) bu lakapları kullanılmaz hâle gelmiştir.

Buradan da anlaşılacağı gibi, mübadeleyle birlikte Nasliç'ten Çatalca'ya Romanlar da gelmiştir. Tüm diğer mübadiller gibi Roman mübadiller de farklı yerleşimlere bölünmüştür. Ayrıca Çatalca'nın Yeniköy gibi farklı köylerine iskân edilip sonraki yıllarda Çatalca'ya göç edenler de olmuştur. Yanı sıra Rumca, Nasliç ve köylerinden gelen birinci nesil Romanların da ana dilidir ve onlar da kendilerini Patriyot olarak tanımlamaktadırlar. Yapılan görüşmelerde, Nasliç'ten getirildiği söylenen tüm gelenek ve uygulamaların Romanlarda da bulunduğu, hatta "yok olma" ve "değişim" kaygısını onların da taşıdığı görülmüştür.

Görüşmelerde, Romanların bir bölümünün Nasliç'te yaptıkları müzisyenlik mesleklerine Çatalca'da da devam ettikleri öğrenilmiştir. Örneğin üçüncü nesil bir görüşmeci, dede ve baba mesleği olan müzisyenliği devam ettirdiğini aktarmıştır. Fakat Balkanlardan gelen tüm Romanların müzisyen olmadıklarını, sepetçilik, nalbantlık, kalaycılık gibi farklı zanaatlara sahip olduklarını da özellikle etkilemiştir. Çünkü Nasliç ve çevresinden gelen mübadillerin müzik aletleri sadece klarnet ve davul olduğundan, tüm Romanların müzisyenlik yapamayacağının da altını çizmiştir (M.K., erkek, üçüncü nesil, 11.02.2021).

Çatalca'nın müzisyen Romanları, düğünlerde ve kutlamalarda çalınan mübadillere özgü müzikleri bugün de icra etmektedirler. Birinci nesillerinin taşıdığı repertuarı ve geleneği, sonraki nesiller de devralabilmişlerdir.[27] Bu sayede, mübadillerin geçiş dönemleri, özel günler, festivaller ve şenlikler sırasında dans etmek veya dinlemek için ihtiyaç duyacağı müzik kültürünü yani görüşmecilerin ifadesiyle "memleket havalarını" yaşatabilmektedirler.

Günümüzde Çatalca'nın Roman mübadilleri ağırlıklı olarak Çatalcalılar tarafından "Roman Bayırı", "Bayır Mahallesi" ya da "Manisa Bayırı" olarak anılan, Kaleiçi'nin yukarısında Ferhatpaşa Mahallesi sınırlarında yokuşlu bir alanında yerleşiktirler ancak bu mahalle için kentsel dönüşüm kararı alınmıştır.[28] Kaleiçi Mahallesi'nde yapılması gereken restorasyon sürecine karşılık, Roman mahallesi yıkılacaktır.

Bugün mübadil Romanların sayıca daha az olduğu tahmin edilen "Roman Bayırı"nda çoğunlukla yerli Romanlar yaşamaktadır: Kimileri Çatalca'nın yerlisidir kimileri de Trakya şehirlerinden zaman içinde göç etmiştir. Bu ailelerle mübadil Romanların zaman içinde evlilikle karıştığı fakat Roman olmayan mübadillerle "evlen(e)medikleri" öğrenilmiştir.

Üçüncü nesil Roman bir görüşmecinin şu değerlendirmesi, bu yönde üstü kapalı bir eleştiriyi içermektedir: "Bizler kabulleniyoruz. Diyelim benim oğlum Karadeniz'den bir kız aldı. (...) Ama bizim kızlarımızı başkası çabuk kabullenmiyor. Benim Roman kızım diyelim gitti Karadenizliye. Onu Roman diye bağırlarına hemen basamıyorlar. (...) Bazı insanlar bizleri çabuk sahiplenemiyorlar" (M.K., erkek, 11.02.2021).

Görüşmecinin Çatalca dışından bir örnekle açıkladığı bu durum, yukarıda belirtilen iç-dış evlilik sonucunun detaylandırılmasını gerektirir. Çünkü Nasliçlilerle Dramalıların kendi aralarında mübadele sonrasında evlenebildikleri ancak Gacallarla –yani yerlilerle– evliliklerin ancak 1960'larda başladığı aktarılmıştır. Fakat mübadil Romanlar da Patriyot olmasına rağmen bu ilişkiselliğin dışında kalmıştır.

27 Dans-müzik birlikteliği açısından Samyotisa, Şirto, Presayna, Kabadayı, Denizden Gelen, Tu Mavru Tu Mandil bunlardan tespit edilen birkaçıdır.

28 "Müjdeler İlçesi Çatalca'mız" https: //www.catalca.bel.tr/haber-mujdeler-ilcesi-catalca-miz, (Erişim tarihi: 03.05.2022)

Damaktaki Hatıra: Çatalca Mübadil Mutfak Kültürünün Kimlik Temsili

Mübadil mutfak kültürünün, bazı yerlerde gündelik hayat pratikleri içerisinde üretim ve tüketimi yapılmaktayken bazı yerlerde bir sonraki nesle aktarımının gerçekleşebilmesi için yok olmaktan kurtarılması gerekmiştir. Bir yanda ısrarla sürdürülen bir mutfak anlayışı varken bir yanda da artık yok olmak üzere olan bir mutfak kültürü vardır. Bu noktada Marie Helene Sauner-Leroy'un göç olgusunu merkeze alarak analiz ettiği mutfak kültürüne dair "yemeğin barındırdığı çelişkili anlamlar" yorumu önemlidir. Ona göre, göç hareketliliği, göç edilen yerin mutfağının karakteristik özelliklerini belirlemekle birlikte, göç topluluğunun bellek aktarımındaki önemli unsurlarından birini oluşturur. Sauner-Leroy, yemeğin hem "değişken" hem de "kimlik taşıyıcı" özelliklerine değinerek bu "çelişkili" durumun, yemek konusunda sert bir tutuculukla karşılaşabileceğini belirtmiştir. Ancak, çoğu zaman eskiden yapılan yemekler, sonradan vakit geçtikçe yenmez çünkü durum ve şartlar aynı kalmaz; tatlar, imkânlar değişir. Sauner-Leroy göçmenlerin yemek kültürüne dair çalışmalarının da daha çok beslenme alışkanlıklarındaki değişimle ilgili olduğuna değinir (2016: 161-166).

Burada değişken ve kimlik taşıyıcı olarak belirtilen çelişkili durum –dünyada var olan tüm mutfak kültürlerinde olduğu gibi– mübadil mutfağı için de geçerlidir. İlerleyen zamanın gerçekliğinden kaynaklı bir değişimin, mutfak kültürü üzerinde de etkisi kaçınılmazdır. Eskiden kullanılan kap kaçak, pişirme yöntemlerinin ve yemek malzemelerinin ekilen-dikilen ürünlerin değişmesi, farklı yemeklerin öğrenilmesi, teknolojik dönüşümler gibi nedenlerle temindeki sınırlılık, bugün var olan yemek kültürünü kaçınılmaz olarak değiştirmektedir. Ancak bütün bu değişimlere rağmen görüşmecilerin mübadil kimliğine dair en net bilgi verdikleri konu yemek olmuştur.

Proje çalışması boyunca pek çok görüşmeci birinci nesle ve mübadeleye dair tarihsel bilgi aktarımında "çekinceli" ve "kendinden emin olmayan" anlatımlar yaparken yemek konusu açıldığında yemeklerin isimlerini, üretildiği ve tüketildiği ortamları, lezzetlerini çok daha rahat bir şekilde anlatmışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bahsedilen yemeklerin çocukluk anılarının içerisinde yer alması, deneyimden kaynaklı bellekte korunması ve herkes tarafından olmasa da bugün hâlâ yaşatılıyor olmasıdır. Bu da yemeğin, mübadil kimliğinin temsilinde en canlı unsur olarak değerlendirilmesine neden olur.

Bu gibi nedenlerle yemek ve kimlik olgusu arasındaki bağ, kimlik ifadesi olarak pek çok çalışmada yer alır. Örneğin Claude Fischler, yemeği kimlik algısının merkezine konumlandırır; herhangi bir insan grubunun yeme şeklinin, mutfak kültürüne dair çeşitliliği, düzeni ve hiyerarşiyi ortaya koyduğu gibi farklı şekilde yiyenin ötekiliğini de ortaya koyduğunu belirtir. Ona göre gıda aynı zamanda bireysel kimliğin merkezinde yer alır çünkü herhangi bir insan, bünyesine katmayı seçtiği gıda tarafından biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak inşa edilir (1988: 275). Sidney Mintz de yemek ile kişinin kurduğu ilişkiyi, kişinin bulunduğu bağlam açısından ele alır. Ona göre, yiyecek seçimleri ve yeme alışkanlıkları, insanlar arasındaki yaş, cinsiyet, konum, kültür hatta meslek farklılıklarını açığa çıkarır. Bu farklılıkları da kaçınılması olanaksız bir gereksinime takıp takıştırılmış son derece önemli "süslemeler" olarak görür (1997: 35).

Bu detaylarla Kaleiçi Mahallesi'ni anlayabilmek için Çatalca çalışması kapsamındaki diğer görüşmelere kısaca yer verilebilir. Alan çalışması sırasında Çatalca ve çevresine Nasliçli, Langazalı, Kesriyeli ve Kastoryalı mübadillerin yerleştirildiği, bu kişilerin kendilerini Patriyot, Yörük veya Pomak olarak da tanımladığı görülmüştür.

Patriyot böreği. Fotoğraf: Aydın Sertbaş

Araştırma kapsamında görüşülen ikinci ve üçüncü nesilden kendilerini "Patriyot" ya da "Langaza'dan gelen"/ "Langazalı" ve "Yörük" olarak adlandırılan mübadillerin, yemek üzerinden de birbirleri ve yerliler arasındaki sınırı çizebilmekte oldukları gözlemlenmiştir. Bugün için bu gruplar arasında artık farklılıkların kalmadığını belirtseler de konu yemeğe gelince doğrudan farklılık üzerinden bir kimlik açıklaması yaptıkları görülmüştür.

Örneğin ikinci nesil Langaza mübadillerinden bir görüşmeci, aile büyüklerinin Çatalca'nın Kestanelik köyüne iskân edildiğini ve kendilerine Yörük, Nasliç'ten gelenlere Patriyot dendiğini belirmiştir. Bu iki mübadil grup arasındaki farklılığı da yemek kültürleri üzerinden açıklamıştır: "Valla bizim Yörüklerin öyle çok çeşitli bir yemek kültürü yok. Patriyotların yemek kültürü çok farklı tabii. Pitalar falan. Biz Yörüklerde o yok. Patriyotlara özgü bir börek o" (H.P., erkek, 10.02.2021). Buna karşılık Muratbey köyünden üçüncü nesil Patriyot bir görüşmeci de (B.A., erkek, 10.02.2021) kendi mutfak kültürlerinin diğerlerininkinden farklı olduğunu, hatta diğer grupların düğünlerde kendilerinden aşçılar çağırdıklarını belirtmiştir. Üçüncü nesil Pomak olduğunu belirten bir görüşmeci ise Yörükler ve Patriyotların "geçmişte çok çatıştığını" ve pek çok konuda farklılıkları olduğunu ifade ederken yemek konusuna da değinerek "Yörükle Patriyot her yönden birbirinden ayrılırdı. Mesela Yörük daha çok hazır yemek sever. Patriyot biraz daha yemekçidir. Yörüklerin müzikleri daha çok Makedon müzikleridir. Daha baskın davul çalınır. Patriyot müziği daha şıngıl şıngıldır" (H.H., erkek, 10.02.2021) değerlendirmesini yapmıştır. Ailesi Nasliç'ten gelen Patriyot bir görüşmeci, Langaza'dan gelen mübadil grubuyla aralarındaki farklardan bahsederken yine yemek konusuna da değinmiştir: "Evet, farklı... Diğer mübadiller denilen Yörükler Langaza'dan gelenler. Onlara Yörük derler. Bilmiyorum onlar yerleşikti ama geçmişleri Yörük'tür. Bir Mehmet abim var her zaman anlatır bu mevzuyu. Bana şey der 'ya siz Patriyotlar çok güzel yemek yaparsınız börek yaparsınız ama biz Yörükler

de çok güzel ayran yaparız.' Yani onların da kültürü o. Aramızdaki farkı anlatmak açısından söylüyorum" (G.Ö., erkek, 12.02.2021).

Yine bir başka üçüncü nesil görüşmeci Patriyot kimliğini diğerlerinden farklı kılan özellikleri büyüklerin anlatımlarına yer vererek belirtmiştir. Burada hem ötekinin tanımlanma biçimine yer vermiş hem de yemek kültürünün ötekiyle aradaki sınırı belirtmek için nasıl kullanıldığını göstermiştir.

> Annemlerin anlattığı kadarıyla onlara Kunaris derlerdi Patriyot olmayanlara. (...) Yani yabancı bunlar, bizden değil. Şimdiki bilinçimle baktığım zaman... Annemlerin fotoğrafları var. Kıyafetlerini kendileri dikerler gayet modern. Ama yerli halk öyle değil belki daha az eğitimli. Bilemiyorum ama görüş olarak da onlar biraz daha ileri görüşlü biraz daha aydındılar. Yani buraya geldikleri zaman aslında burasını Avrupalaştırmış bizimkiler. Çünkü fotoğraflara baktığım zaman o ayrımı direk görüyorsunuz. Mesela gelenekler görenekler olarak da mesela bizim yemeklerimiz farklı. Belki onların yemekleri daha iyiydi ama onlar pırasa böreği, bizimkiler ıspanak böreği yaparlar. "Anne sen de yap pırasa böreği", "Onları Kunarisler yaparlar biz yapmayız" derlerdi. Yani gelenek görenek olarak onların düğünleriyle bizimki farklıdır." (S. G., kadın, 12.02.2021)

Üçüncü nesil bir görüşmeci (H.B.Ç., erkek, 15.02.2022), Langazalı olan anne tarafının Yörük mutfağı ile Nasliçli olan baba tarafının Patriyot mutfağının birbirinden farklı oluşunu, Patriyotların daha kentli bir mutfak yapısına sahip olması üzerinden açıklamıştır. Onun verdiği bilgiye göre, "Patriyotların tarhanaları bile Langazalılarınkinden farklıdır, köfte gibidir." Bununla birlikte Patriyot yemeklerinde Rum etkisinin daha yoğun olduğunu düşünmektedir. Petura isimli tavuklu, sarımsaklı bir yemekten söz eder. Langazalılarda ise *şaraşula* (şakşuka) ve kesme makarnanın hiç eksik olmadığını belirtir.

Kimliğin ötekiyle olan tanımlanmasında ilk başvurulan kültürel unsurlardan biri olarak yemek bugün aktarım açısından ele alındığında, nesilden nesile aktarımın yapıldığı ve bugün her evde yaşadığı gibi genel bir çıkarım yapmak pek mümkün görülmemektedir. Bu durum aileden aileye değişkenlik gösterir. Örneğin ikinci nesil Patriyot bir görüşmeci ailesinde yemeğe dair aktarım hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: "Şimdi bir yeğenim el aldı büyüklerinden hâlâ yapıyor, şimdi o da birine el verecek hâlâ yapılacak yani bizim ailede var devam ediyor. Annem yengeme, yengem kızına el verdi ve o şimdi kendi kızına el verecek." (N.S. , erkek, 11.02.2021).

Bazı ailelerde ise yemek kültürü, dilde olduğu gibi nesiller arası aktarımı durma noktası gelmiştir. Üçüncü nesil bu görüşmeci, bu anlamda hem devam ettirilmeye çalışılan hem de kesilmiş bir aktarım sürecine işaret eder: "Tabii benim annem yapar ama kızım bilmez. Ona da öğretmeye çalışıyoruz. Mesela 'bacu' dediğimiz bir peynirimiz var bizim. O da zor yapılan bir şeydir. O zor yapılanlarda hep unutulup gidiyor işte. Hellim peynirinin daha güzelidir o. Onu benim babaannem çok güzel yapardı. Halama devretmiş ama halam öldükten sonra şu an yapan yok. Yunanistan'a gittiğimizde de [gördük] orada bacu yapıyorlar hâlen." (G.Ö., erkek, 12.02.2021).

Bu iki açıklamadan da yola çıkarak kadınların bu alandaki aktarımdan birincil derecede sorumlu olduklarını belirtmek gerekir. "Türkiye'de 'geleneğin taşıyıcısı' rolünde 'sorumluluk' verilen ama yetki verilmeyen" (Kaplan, 2011: 168) kadınların geleneksel yapılara dair bilgi kaynağı oldukları ve bu bilgi türünün kadınlar tarafından korunup saklandığı görüşmelerden anlaşılmaktadır. Bu bilginin kadınlar arasındaki dolaşımı, en azından ikinci ve üçüncü nesil mübadillerle evli olan kadınlar için geçmeleri gereken önemli bir eşiktir. Geleneksel kültür içerisinde büyüyen kadınların doğdukları evde evlilik yoluyla başka bir aileye gidecekleri düşüncesi, koca evinde

de –en azından çocuk sahibi olana kadar– dışarıdan/yabancı görülmeleri, onları eşikte bırakan bir durum olarak yorumlanabilir. Bu yabancılığın giderilmesi yani eşiğin geçilmesi için belli sınavların verilmesi gerekir. Kimliğe ait mutfak geleneğinin üstesinden gelmek bu eşikler arasında yer alır.

Örneğin üçüncü nesil bir görüşmeci (B.A., erkek, 10.02.2021), kendisi gibi Patriyot olan eşinin, Patriyot böreklerini yaptığını ancak dilme tatlısını bilmediğini ve bu sebeple ona annesinden bu tatlının nasıl yapıldığını öğrenmesi şartı koyduğunu aksi takdirde kendisiyle evlenmeyeceğini söylediğini aktarmıştır. Bu açıklama da kadınların geleneksel yaşantının devam ettiği sürece bu tür geleneksel sınanma süreçlerine tabi olduklarını göstermektedir.

Bu durum, kadınların sadece aynı kimlikle yeni bir eve/aileye kabul edilme süreci için değil, aynı zamanda başka kimlikten kişilerin hem ait olunan kimliğe hem de yabancı kaldıkları eve kabul edilme süreçleri için de geçerlidir. Bir kadının evlilik yoluyla gittiği, kurulu olan bir başka evdeki yabancılığına bir de kültürel yabancılık eklenir böylece. Burada kadınlar için en önemli sınav, daha çok kültürel aidiyeti sağlamak amacıyla değerlerin benimsenmesi ve bu değerlerin en iyi şekilde temsil edilmesi noktasında verilmektedir. İkinci nesil bir görüşmecinin, uzun bir süre Çatalca'da mübadiller ve yerliler arasında evliliklerin yapılmadığı, hatta ağabeyinin eşini kaçırarak evlendiği örneğinin üzerinde durulabilir. Görüşmecinin ağabeyinin eşi, Ferhatpaşa Mahallesi'ndendir; yani yerlidir. Görüşmeciye kültürel farklılıkların, örneğin yemek kültüründeki farklılıkların, sorun olup olmadığı sorulduğunda ise bunun hiç sorun olmadığını, zaten yengesinin Patriyot yemeklerini yapabildiğini ifade etmiştir: "Yengem bizim yemeklerimizi çok çok iyi yapıyor. Hiçbir değişikliğimiz yok. Öğrendi, yapıyor. Yengem çok kaldı annemin yanında hep öğrendi. Annemden öğrendi, yapıyor." (G.Ş., kadın, 15.02.2022)

Aile için en hayati olan yemek ihtiyacını karşılayan kadınlar, bunu en iyi bildikleri yöntemle, aileden gördükleriyle yapmakta, bu da yemek kültürünü bugüne taşımaktadır. Bugünden yarına ise bu aktarımın yapılıp yapılamayacağı pek çok kişi için soru işaretidir. Üçüncü nesilden bir görüşmeciye (B.F.A., erkek, 11.02.2022) göre kapak usulüyle börek pişirme, eski bahçeli evlerde bulunan fırınların yok olmasıyla ortadan kalkmıştır. Üçüncü nesil bir başka görüşmeci de (H.B.Ç., erkek, 15.02.2022) "*agurida* (erik ekşisi) kalmadı gibi bir şey" diyerek kendisine kadar gelen bu sosun dördüncü nesle aktarılamayacağını vurgular.

John S. Allen'ın kültürel çevrenin diğer tüm yönleri gibi insanların bireysel beslenme tercihlerini şekillendirdiği (2018: 77) genellemesine karşın kültürel çevrenin sadece ait olunan çevre olmadığını da hesaba katmak gerekir. Pierre Bourdieu'nun ilk öğrenme aşamasında besinlere yüklenen en güçlü ve değiştirilemez işaret olarak gösterdiği beslenme alışkanlıklarının (2015: 125), kültürel etkileşimin yoğun olduğu alanlarda değişimlere açıktır. Bu tür kültürel etkileşimlerin getirdiği değişimler, ait olunan kimliklerin aktarımımda belli konularda boşluklar yaratmakta, bunun karşılığında da bir refleks geliştirilerek kimliğin korunmasına yönelik girişimlerde bulunulmaktadır. Bu refleks ile STK'ler aracılığıyla pek çok etkinliğin yapıldığı ve arşivleme çalışmalarına yönelik bir çabanın olduğu görülmüştür.

Çatalca'daki STK'ler de bunların içerisinde yer almaktadır. Bu derneklerden İki Yaka Mübadilleri Derneği'nin hem yaptıkları hem de yapmayı planladıkları etkinlikler arasında yemek önemli bir yer kaplamaktadır. Dernek yetkilisi bir erkek görüşmecinin bu konu hakkında verdiği bilgiler üzerinden mutfak kültürünün kimliğin hatırlatıcı unsuru olduğunu söylemek mümkündür:

> Üçüncü nesil bizim neslimizdir. Bu konuyu en fazla irdeleyen nesildir ama bizden sonrası ben

çocuklarımı üye yapmama gelin buraya dememe rağmen ilgi duymuyorlar. Dördüncü kuşaktan sonra bence bu konu çok fazla irdelenmeyecek. Yani geleneklerimiz artık unutulmaya yüz tuttu. Biz onun için uğraşıyoruz. "Erik Eşkisi Agurida Festivali" yaptık, şenlik dedik bunun ismine. Ay olarak eriklerin bitimine yakın yapmak zorundasınız çünkü beş çuval erik topladık. Çok da zahmetli bir şey biz kendimiz yaptık. Yani şöyle bir şey; erikleri toplayıp yüklüyorsunuz. Sonra kazanlara dolduruyorsunuz. Kazanda kaynatıyorsunuz tekrar çuvallara koyup süzüyorsunuz. Altta birikeni alıp kaynatıyorsunuz. Üç beş tane çuvaldan 10 kavanoz ancak çıkıyor. O yüzden çok değerli bir şey. Ben hatırlarım eskiden komşudan isterdik, kadın çok az verirdi, ben de "Ne kadar cimri" derdim. Meğerse zormuş yapması. (...) Biz Belediyeye [Çatalca] bir proje sunduk. Geçen yıl Temmuz ayında yapacaktık. Hem bu erik ekşisinin üçüncüsünü yapacaktık hem yemeklerin oyunların içinde olduğu güzel bir şenlik yapacaktık ama maalesef pandemiden ertelendi." (G.Ö., erkek, 12.02.2021)

Aynı görüşmeci, dernek olarak amaçlarını açıklarken "Yemeklerimizi, örf ve âdetlerimizi unutmamaya çalışıyoruz." diyerek kimliğin hatırlatıcı unsuru olarak mutfak kültürünün yerini özellikle belirtmektedir.

Merkezi Büyükçekmece'de, temsilciliği de Çatalca'da bulunan Büyük Mübadele Derneği de yemek kültürünü kimliğe dair yaşatılması gereken bir değer olarak görmekte ve bu konu üzerine çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Bunlardan biri "Pita Geceleri" dir. Çatalca'da yapılan görüşmelerde üçüncü nesil bir görüşmecinin aktardığına göre, 20 Ocak 2018 tarihinde yedincisi düzenlenen Geleneksel Pita Gecesi'ne katılan mübadiller, kendi pitalarını yapıp getirerek ikram etmişler. Dernek sadece bunun organizasyonunu yapmış. Pitanın iç malzemesi, mevsim sebzelerine göre çeşitlilik göstermektedir (S. S. , erkek, 12.02.2021). Dernek, COVID-19 pandemisinin ardından 25.06.2022 tarihinde Kestanelik Köyü'nde Dokuzuncu Geleneksel Pita Gecesi'ni düzenlemiştir.

Helva şenliği.

Çağdaş Yunancada "ince ekmek, lavaş" anlamına gelen *Pita* (πίτα) adlandırmasının Çatalca'da daha çok STK'lerle yaygınlaştığı görülmektedir. Zira görüşmeciler pita yerine "Patriyot böreği" adlandırmasını kullanmıştır.

Agurida Festivali ve Pita Gecesi'ni, Jan Assmann'ın kültürün sürekliliği ve kimliğin aktarımı için gerekli olan "bağlayıcı yapı" kavramı ile açıklamak mümkündür. "Bağlayıcı yapı"; ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından "sembolik [bir] anlam dünyası" yaratarak birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayıp insanları birbirine bağlar. Her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlamadır. Assmann bunun için Yahudilerin "Seder yemeği" örneğini verir: Seder yemeğinde Yahudilerin yaşadıklarının hatırlanması, kimliğin sürekli kurulmasını sağlar (2018: 23). Pita Gecesi ve Agurida (Erik Ekşisi) Festivali de sürekliliği mübadil kimliğinin pekiştirilmesi açısından bağlayıcı yapıya örnektir.

Bağlayıcılık, yazılı kültürle de devam etmektedir. Büyük Mübadele Derneği'nin gerçekleştirdiği bir diğer faaliyet 2014 yılında Çatalca'daki mübadillerden derlenen yemeklerin bir kitapçık hâline getirilerek arşivlenmesi çalışmasıdır. Kitapçığın amacı, yine kitapçığın son sayfasında bulunan "Mübadil Lezzetler yemek kitabı, lezzetlerimizi unutmamak amacıyla Büyük Mübadele Derneği tarafından hazırlanmıştır." ifadeleriyle açıklanmaktadır (MB, 2014). "Unutmamak / hatırlamak" temel hedef olarak belirlenmiştir. Burada dikkat çekici başka bir konu da görüşmelerde sıkça yer verilen Patriyot - Yörük ayrımının yer almaması ve tüm yemeklerin mübadil isimlendirmesinin homojen kapsayıcılığı ile tanımlanmasıdır. Örneğin derneğin yapmış olduğu Pita Gecesi'ndeki "pita" isimlendirmesi bu kitapçığın içerisinde yer almamaktadır. Bunun nedeni büyük bir ihtimalle aslında "pita"nın Yunanca kökenli bir kelime olması ve de Patriyotları temsil etmesidir.

Sonuç

Nüfus Mübadelesi ile Çatalca merkezde bulunan Kaleiçi Mahallesi'ne yerleştirilen mübadillerin dil, din, mutfak kültürü, müze ve STK'ler üzerinden ürettikleri kimlik ve tarih söylemlerinin nesiller arası geçişine bakılan bu çalışma, bu bağlamların her biri ve bütün açısından birçok sonuca ulaşmaktadır.

Mübadil kimliğinin bugünkü temsilinin memleket olduğu, birinci nesille gelen bu imgenin ikinci nesiller tarafından anı-anlatılarla aktarıldığı, üçüncü ve sonraki nesiller tarafından bellekte tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Özelde Nasliç ve Drama, genelde ise "Selanik göçmenleri", mübadillik ve mübadele bu temsili keskinleştirmektedir. Bu adımlarda ikinci nesil ana kaynak ve üçüncü nesille sonrası da belirleyici iletkenler gibidir. Memleket, yaşamın mübadeleden önce nasıl olduğu "gerçekliği"ni pekiştiren ve böylece canlı tutabilen bir bellek sandığı gibidir. Bu nedenle de memlekete dair her bir unsur, "gerçekliği" beslediği gibi, sonraki nesillere aktarılabilecek birikimi de artırmaktadır.

Göç yolculuğu, bellek sandığındaki bir diğer bölmedir. Öncelikle yolculuk anlatıları, "oradaki ötekileri" belirlemektedir; ardından buradaki kabulü ve bağlılığı artırmaktadır. Birinci nesil için deneyimin ta kendisi olan göç, ikinci nesil ve sonrası için anlatıya bürünür. Bu deneyimlerin, birinci veya ikinci neslin kararıyla aktarılması veya aktarılmaması, kimliğe bir nesil eliyle biçim verilmesi açısından önemli bir stratejik karardır. Çünkü birinci ve ikinci nesiller artık burada kurulması gereken zorunlu bir aidiyet olduğunun farkındadır.

Kitaplar, konferanslar, STK'ler aracılığıyla elde edilen tarihsel veriler, mübadillerin deneyimleri, anılar ve anlatıları ile birleştiğinde sosyal açıdan bir değerlendirme yapılmaktadır. Böylece bu veriler tarihî bilgi olmaktan çıkıp sosyal deneyimler hâline dönüşmekte, belleği ve bağlayıcılığı geliştirmektedir. Aynı zamanda bu veriler, anlatıların

Mertenik Çiftliği'ni satın alan mübadiller. (Oktay Güldüren Arşivi)

"gerçekliğini" belgelemektedir. Örneğin yorumları farklı hedeflerle yapılsa da tarihsel veriler, sosyal ilişkilerle düşünüldüğünde bazı sonuçları açıklayabilecek bilgi parçacıkları sağlamaktadır. Örneğin Nasliç ve çevresindeki Patriyotların yani Rumca konuşan Sünni ya da Bektaşi mübadillerin neden Rumca konuştukları, bulundukları coğrafyada Hristiyanlara oranla çok az olmaları, köylerin birbirine daha yakın olması, bunun bir iç içelik yaratabilme ihtimali, oldukça kaotik bir bölgede ve Yunanistan ulus devletinin hâkimiyetinde yaşadıkları gibi belirleyici detaylar dikkate alındığında sıra dışı değildir. Benzer olarak çoğunlukla çiftçilik ve işçilik yapan mübadillerin, çiftçilik kadar esnaflık ve tüccarlık da yapan Rumların mahallesine yerleştirilmesi, yaşanan ekonomik dar boğaza ancak tarım ve hayvancılıkla çözüm üretebilmeleri, Çatalca'dan ayrılan Rum tüccar ve esnafın eksikliğini elbette ki hemen dolduramadıkları ve bu durumun yeni yerleşimdeki sosyokültürel ilişkileri belirleyecek düzeyde etkilediği de görülmektedir.

Bu sosyal, kültürel ve ekonomik sürecin sahnesi de Kaleiçi Mahallesi'dir. Mahalle bir mekân olarak mübadil kimliğini (veya Patriyot kimliğini) biçimlendiren bir zemin gibidir. Belleği çerçeveleyen de Kaleiçi'dir. Bu nedenle Kaleiçi'nde yaşanan mekânsal dönüşüm öylesine güçlüdür ki bellek, kimlik ve söylem üçlüsü bir arada değişmektedir. Rumların yaşadığı Rumiyan Mahallesi'nin –yani "Gâvur Mahallesi"nin– sakinleri mübadele ile değişmiştir. Fakat yeni sakinler de kültür açısından farklı olduğundan "Gâvur mahallesi" imgesi sürmüştür.

Mübadiller –Muhacirler–, ötekinin dilini yani Rumcayı konuşmaktadır ve Yunanistan'dan gelmişlerdir. Üstelik ötekilik belirteçleri de hayli fazladır. Yerliler –Gacallar–, kimilerinin camiye gitmediği, farklı bir inanca sahip olduğu, farklı yemekler hazırladıkları, gelenek ve göreneklerinin, komşuluk ilişkilerinin, kutlamalarının, ritlerinin, dans ve müziklerinin farklı olduğu bir grup göçmenle karşı karşıyadırlar. Bu kişilerin uzak bir coğrafyaya dair farklı deneyimleri vardır. Yerlilerin kendi işgal, savaş ve çatışma deneyimlerine karşılık, mübadillerin de kendi deneyimleri bulunur; hatta buna bir de zorunlu göç eklenmiştir. Rumların büyük oranda nüfuz ettiği ekonomik altyapıyı sürdürmeleri de pek mümkün olmamıştır. Bu hâlde

de mübadiller kendi toplumsal kimlik stratejilerini geliştirip mahallelerine çekilmiş, iç evlilik yapmış, gerekirse anılarından ve anlatılarından vazgeçmiş, acıları unutmuş veya aktarmamış, bazıları bile inançlarını örtük hâle getirmiştir.

Ötekilik belirteçleri sadece mübadiller için geçerli değildir. Öteki olan Gacallar büyük değişimler yaşanmasına rağmen bir şekilde öteki kalmışlardır. Bu bağlamın dördüncü nesille beraber, kentleşmenin de etkisiyle dağılması olasıdır. Mübadillerin kendi iç ötekileri de vardır. Mübadil Romanlar daimî ötekilerdir ancak kültürel yapının bir parçasıdırlar. Dramalılar ve Kesriyeliler baştan beri öteki olmayanlardır fakat neredeyse belleklerde yok olmuşlardır. Patriyotlar, "Bir garip ötekilerdir." Farklılıkları nedeniyle ötekileştirilen Patriyotlar, farklılıklarından güçlenen bir topluluk iken bu özellikleri hızla yok olan bir topluluğa dönüşmüşlerdir. Ancak Türkiye çapındaki mübadil kimliği tanımlaması ve STK'ler ile yeniden farklılaşan bir topluluk olmuşlardır. Hatta kendi farklılıklarını bu aşamada kullanmaktadırlar. Ötekilik belirteci olan yemek kültürü, artık iç tanımlama için bir bellek unsuru, dış tanımlama için de bir tanıtım aracıdır.

Yemek kültürünün, Kaleiçi mübadilleri arasında üçüncü nesile kadar aktarımı, yaşanmışlığa ve tatların deneyimine bağlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu da mutfak kültürüne dair bilginin, birinci nesil mübadillerin yaşantısından çok daha net bilgilerin paylaşılmasına ve kimlikle aidiyetlik ilişkisinde bağlayıcı bir unsur olarak bugünkü yaşamda yer almasına sebep olmaktadır. Ancak görüşmecilerin de belirttiği üzere artık dördüncü nesille birlikte aktarımı sonlanmaktadır. Burada aktarımın sonlanmasından ziyade STK'ler aracılığıyla geleneksel mutfağın sürdürülebilir kısmının yeniden canlandırılması söz konusudur. Böylece STK'leri mübadil mutfak kültürünün yeni aktarım alanları olarak değerlendirmek mümkündür.

Dolayısıyla üçüncü neslin döneminde artık durum farklıdır ve yeni bir strateji ile unutmama, hatırlama, geliştirme, pekiştirme, arşivleme, anma gibi adımlar atılmaktadır. STK'ler bu adımların birincil temsilcileri ve belki de öncüleridir. 2000'lerden sonra STK'ler tarafından atılan adımlar sonucunda "Gâvur Mahallesi" artık "Mübadil Mahallesi" olmuştur. Yüzyıllardır İstanbul'a olan yakınlığın olumlu ve olumsuz tüm etkilerine maruz kalan Çatalca'nın kaderi sürmektedir. İlçenin bir parçası olarak Kaleiçi'nin bundan sonraki özelliğinin ne olabileceği bu nedenle meçhuldür.

Bu noktada Çatalca'daki mübadil kimliğini ulusal ve uluslararası alana da açan Çatalca Mübadele Müzesi özel bir anlama sahiptir. Mübadil kimliğinin sunumunda müze, Çatalca'daki en somut çıktı olarak yer almaktadır. Ancak bu kimlik sunumu, yeni bir kimlik söylemi üzerine gerçekleşmektedir. Müze, tarihsel olarak bulunduğu yere bağlı olsa da Çatalca'nın mübadele müzesi değil, Çatalca'da bulunan bir Mübadele Müzesi'dir. Bu anlamda müze, Türkiye coğrafyasına yayılmış, Yunanistan coğrafyasından zorunlu bir şekilde göç ettirilen farklı gruptaki insanları homojen bir kimlik etrafında birleştiren ve bu ortak kimlik söylemini üreten kurumsal bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Çatalca Kaleiçi Mahallesi'nde Patriyotların yoğunluğunun, Dramalıların ve Kesriyelilerin bellekte geride kalmasına sebep olduğu söylenebilir. Fakat öne çıkan mübadil kimliği, tüm nesillerin bir araya gelebileceği bir üst kimlik yaratmıştır. STK'ler etkinlikleriyle ve üyeleriyle bu birlikteliği pekiştirme ve geliştirme adımları atıyorsa da yine ağırlık "şimdilik" Patriyotlardan yanadır. Ancak en önemlisi, birinci nesillerden bugüne uzanan süreç içinde Kaleiçi, söylem olarak artık "Mübadil Mahallesi"ne dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

Ahunbay, Zeynep (2005): *Türkiye ve Yunanistan'da Mübadele Sonrası Kültürel Mirasın Korunması: Kültürel Mirasın Yeniden Kullanımı, Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi.* (der.) Ed. Müfide Pekin. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 285-301.

Ahunbay, Zeynep (2021): *Kültürel Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri.* İstanbul: Yem Yayın.

Allen, John S (2018): *Obur Zihin: Yiyeceklerle İlişkimizin Evrimi.* Çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Antoniadou. Ariadni (2014): *"Anaselitsa (Voio) Bölgesi: (1870-1924) Mübadeleden Önce ve Sonra Müslüman Köyler, Nüfus ve Sözlü Tarih Görüşmeleri", Mübadil Kentler: Mekân ve İnsan.* Ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, s. 114-132

Antoniadou, Ariadni (2017): "Our Turks and The Others: Constructing and Reconstructing Cultural Identities in Voion (Anaselitsa) Kozani" *Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadelenin 94. Yılı Anma Etkinlikleri (30 Ocak - 01 Şubat 2017) Kitabı,* Tekirdağ: Tekirdağ Belediyesi Yayınları, s. 279-291

Arı, Kemal (2003): *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Assmann, Jan (2018): *Kültürel Bellek: Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik,* Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Avcı, Sedat (1994): "Çatalca İlçesi", *Dünden Bugüne* İstanbul *Ansiklopedisi* , İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, Cilt 2, s. 478-479.

Barthes, Roland (1993): *Göstergebilimsel Serüven,* Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2019): *Kimlik,* Çev. Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayınları.

Bekir Fikri (1976): *Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene",* İstanbul: Belge Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015): *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi,* Çev. Derya Fırat Şannan ve A. Günce Berkkut, Ankara: Heretik Yayınları.

Chamberlain, Mary (1997): *Narratives of the Exile and Return,* London: Palgrave.

ÇB [Çatalca Belediyesi], Çatalca Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, İstanbul: Çatalca

Çelebi, Ercan (2019): *Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti: Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri,* İstanbul: Hiper yayın

Çelik, Faika (2018): "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneleri / Romanları Çalışmak ya da İğneyle Kuyu Kazmak", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* sayı: 18, s. 249-266

Değerli, Ayşe ve Yusuf Küçükdağ (2017) "Vesâik-İ Bektaşiyân'da Yer Almayan Rumeli'deki Bektaşi Yapıları (1400-1826)" *Alevilik Araştırmaları Dergisi,* sayı: 13, s. 105-136

Elsie, Robert (2019): *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order in the Balkans,* Bloomsbury Publishing

Fischler, Claude (1988): "Food, Self and Identity", *Social Science Information* s. 27(2) sayfa: 275-292

Francis, Doris, Leonie Kellaher ve Georgina Neophytou (2005): *The Secret Cemetery.* Oxford: Berg.

Gleason, Phillip (2014): "Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih". *Kimlik Politikaları: Tanıma,* Özdeşlik ve Farklılık. Ed. Fırat Mollaer, Çev. Fırat Mollaer, Ankara: Doğu Batı Yayınları s. 21-52.

Gökçen, M. Turgay (1994): "Çatalca" , *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, Cilt 2, s. 477-478.

Güldüren, Oktay (2010): *Bir Zamanlar Çatalca,* İstanbul: Sena Matbaacılık.

Güldüren, Oktay (2017): *Bilinmeyen Çatalca,* İstanbul: Sena Matbaacılık.

Gürçay, Serdar (2015): İstanbul'un Çatalca İlçesi Üzerine *Halkbilimsel Bir Araştırma.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Gürçay, Serdar (2019): "Lozan Mübadelesi'nin Etkileri: Çatalca Örneği" *Rumelide Journal of Language and Literature Studies* sayı: 15: s. 274-284.

Güvenç, Sefer (Ed.) (2011): *Avrupa Kültür Başkenti Mübadele Müzesi,* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Güvenç, Sefer (2014): *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası,* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Hacısalihoğlu, Hilmi, Akif Hacıyev, Varga Kalantarov, Arif Sabuncuoğlu, Lawrence B. Brown, Ertan İbikli, Sevim Brown (2000): *Matematik Terimleri Sözlüğü,* Çev. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Hasluck, F. W. (1916): "Geographical Distribution of the Bektashi", *Annual of the British School at Athens* s. 21, sayfa: 84-124.

Hasluck, F. W. (1929): *Christianity and Islam under the Sultans* Ed. Margaret Hasluck. Oxford: Oxford University Press.

Huyssen, Andreas (2019): "Bellek Yitiminden Kaçış: Kitle İletişim Aracı Olarak Müze". *Müze ve Eleştirel Düşünce: Sanat Müzeleri 2* Ed.Ali Ertun Çev. Kemal Atakay, İstanbul: İletişim Yayınları, sayfa: 259-296

Işın, Ekrem (1985): "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* İstanbul: İletişim Yayınları, s. 538-563, Cilt: 2

İBB KUDEB, (t.y.) İstanbul Çatalca İlçesi Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Dair Başkanlığı, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü. İstanbul: FSF Matbaacılık.

Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı (2006): *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne,* İstanbul:

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, c. 3/2.
Kalafat, Yaşar (1998): "Bedri Noyan Dedebaba ve Balkanlarda Bektaşilik" , *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 6, s. 81-98.
Kaplan, Melike (2008): *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın -Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara
Karpat, Kemal (2003): *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
"Kato Nevrekopi" http: //www.hellenicaworld.com/Greece/Geo/en/KatoNevrokopi.html, Erişim Tarihi: 01.03.2022.
Kılıçbay, Mehmet Ali (2003): "Kimlikler Okyanusu", *Doğu-Batı dergisi*, sayı: 23, s. 161-165.
Koçu, Reşat Ekrem (1965): "Çatalca", İstanbul Ansiklopedisi, *Cilt 7*. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 3773.
Kontogiorgi, Elisabeth (2006): *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Oxford: Oxford University Press.
Kuşçi, Ahmet (2021): *Orta Toros Tahtacıları (Tarih ve Kültür)*, Ankara: **İksad** Yayınevi.
Lefebvre, Henri (2014): *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
Maden, Fahri (2010): *Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
Mayol, Pierre (2015): "Konut", *Gündelik Hayatın Keşfi - II (Konut, Mutfak İşleri)*, Michel de Certau, Luce Giard, Pierre Mayol, Çev. Çağrı Eroğlu ve Erkan Akçay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları s. 29-162.
MB, *Mübadil Lezzetler*, Büyük Mübadele Derneği Kitapçığı.
Mintz, Sidney (1997): Şeker ve Güç, Çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
"Müjdeler İlçesi Çatalca'mız" https: //www.catalca.bel.tr/haber-mujdeler-ilcesi-catalca-miz, (Erişim Tarihi: 03.05.2022.)
Münüsoğlu, Hasan (2017): *Kültürel Bellek Bağlamında İmrozlu Kimliği Üzerine Etnografik Bir İnceleme*, Ankara Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
Nahya, Z. Nilüfer (2011): "İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar" *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.1, s. 1, sayfa: 27-38.
Nişanyan, Sevan (2020): *Türkiye Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Liberus.
Onur, Bekir (2014): *Yeni Müzebilim: Demokratik Toplumu Yaratmak*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
Orhon, Göze. (2019): "Cisimleşmiş Bellek, Yaşayan Nesne: Eşya, Ev, Müze", *Birikim Dergisi*, sayı: 367, s. 51-57.
Özaloğlu, Serpil (2017): "Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek İle İlişkisi Üzerine", *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Ed. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu, *Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 13-25.
Özkasım, Hale (2012): "Müzelerde Koleksiyon Yönetimi". *Müzebilimin ABC'si* Haz. Nevra Ertürk ve Hanzade Uralman, İstanbul: Ege Yayınları, s. 43-57.
Öztürk, A., Ilgın,R. ve diğ. (2005): Çatalca: 2005. İstanbul: Çatalca Kaymakamlığı.
Pomian, Krzysztof (2000): "Çağdaş Tarih Yazımı ve Çağdaş Müzeler", *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme*, Haz. Zeynel Abidin Kızılyaprak, Çev. Gül Evrim. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
Reimers, Eva (2002): "Cemeteries and Cemetery Reform" *Macmillan Encyclopedia of Death and Burial*. Ed. Robert Kastenbaum. NY: Macmillan, s. 115-118.
Ricoeur, Paul (2012): *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çev. M. Emin Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.
Sauner-Leroy, Marie H. (2016): "Yemeğin Değişken Anlamları ve Göç: İstanbul'daki Fransızların Yemek Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme" *Yemekte Tarih Var: Yemek Kültürü ve Tarihçiliği*. Ed. Ayşe Avcı, Seda Erkoç, Elvin Otman. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, sayfa: 161-180.
Sepetçioğlu, T. Ercan (2014): "*İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir* Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 180 s. 49-84.
Smith, Neil (2015): "Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekânın Yeniden Yapılandırılması", *Kentin Mutenalaştırılması*, Ed. Neil Smith ve Peter Williams. Çev. Melike Uzun, İstanbul: Yordam Kitap, s. 29-55.
Şahin, Seyfullah (2015): Çatalca'nın *Sosyo-Ekonomik Durumu: (XIX. Yüzyıl Ortaları)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Tsetleka, Athanasia Marina (2012): "Batı Makedonya'nın Yunanca Konuşan Müslümanları: Valladesler" *Mübadil Kentler: Yunanistan*. Ed. Müfide Pekin. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, s. 146-168.
Vacalopoulos, Apostolos (1973). *History of Macedonia 1354 1833*, Trans: Peter Megam, Thessaloniki: Institute of Balkan Studies.
Wace, A.J.B. ve M.S. Thompson (1914): *The Nomads of the Balkans: An Account of Life and Customs among the Vlachs of Northern Pindus*. London: Methuen & co., ltd.
Yılmaz, Aycan (2017): *Mübadillerin Kültürel Mirası*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
Yılmaz, Cahit (2017): Çatalca *Patriyotları'nın Halkbilimsel* Açıdan İncelenmesi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

5. BÖLÜM

MÜBADELE VE KÜLTÜR

Mübadele Müzesi'nde sergilenen eşyalar ve mübadele kitapları.

ÖNCESİ VE SONRASIYLA MÜBADELENİN EDEBÎ MİRASI

Şehnaz ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK*

Nurdan Gürbilek *İkinci Hayat* (2020) başlıklı son deneme kitabında bir mübadele öyküsü anlatır. Urdulu Yazar Saadat Hasan Manto'nun *Toba Tek Singh* öyküsünün konusu 1947 yılında bir gecede çizilen bir sınırla birbirinden ayrılan Hindistan ve Pakistan'da on milyondan fazla insanın nasıl yerinden yurdundan edildiğidir. Öyküde mübadelenin büyük ölçüde tamamlandığı bir noktada sıra tımarhanedeki delilere gelmiştir. Pakistan tımarhanelerindeki Hindu ve Sih deliler Hindistan'a yollanacak, Hindistan'daki Müslüman deliler ise Pakistan'a götürülecektir. Öykünün adı, akıl hastanesinde, doğup büyüdüğü yerin adıyla anılan Beşen Singh'ten gelmektedir. Sinhg'in merak ettiği şey şudur: Köyün adını taşıdığına göre kendisi Hindistan'a mı yoksa Pakistan'a mı aittir? Bir deli görevlilerden kaçıp tırmandığı ağaçta ne Pakistan'da ne Hindistan'da, o ağacın üstünde yaşamak istediğini haykırır. Sorular devam eder: "Doğup büyüdükleri köy düne kadar Hindistan'dadır, şimdi Pakistan'da olduğu söyleniyordu. Ne malum belki yarın Hindistan'a geçecek, belki her ikisi de bir gün haritadan silinecektir. Eğer şimdi Hindistan'daysalar, Pakistan neresidir? Yok eğer Pakistan'daysalar, daha birkaç gün önce Hindistan'da yaşarken nasıl oluyor da Pakistan'da yaşar olmuşlardır?" (s. 66). Ancak delilerin sormaya cesaret edebileceği bu sorular, büyük tarihsel deneyimler karşında edebiyatın ne denli kışkırtıcı olabileceğini de hatırlatıyor bize. Akılla yapıldığı varsayılan, akılcı çözümler olarak öne sürülen antlaşmaların sonuçlarının insan hayatına olan bu "akıl dışı" hatta "sürreel" etkileri anlamak ve anlatmak için edebiyattan daha iyi ve etkili bir araç yok sanırım. 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi'nin her iki toplumu değiştiren, dönüştüren etkilerini anlamanın bir yolu da bu trajik olayın öncesi ve sonrasında üretilmiş edebî mirasa/mübadele edebiyatına odaklanmak.

Burada mübadele edebiyatından kastım bizzat kendisi mübadil olan yazarların ürettiği metinler ya da mübadil bir aileye mensup olsun olmasın mübadeleyi öncesi ve sonrasıyla bir biçimde ele alan anlatılar. Ben bu yazıda mübadeleyi konu alan metinlere yakın bir okuma yapmaktan ziyade, genel hatlarıyla bu edebiyatın belli başlı bazı özelliklerine değineceğim. Türkiye ve Yunanistan'da edebiyat açısından bambaşka bir üretim ve okunma hattı izleyen bu tarihî olayın edebî temsillerinin her iki dilde nasıl farklılaştığını anlatacağım. Daha sonra Türkiye'de mübadele üzerinde hâkim olan sessizliğin yırtılmasında önemli bulduğum iki metnin Türkiye'de nasıl alımlandığına ve bugün popüler film ve romanlar üzerinden

* Dr. Öğretim Üyesi, Ortak Dersler Bölümü, Kadir Has Üniversitesi sehnaz.sismanoğlu@khas. edu.tr

artık çok daha rahatlıkla konuşulmaya ve tartışmaya başlayan bu tarihî olayın, edebiyat alanında ilk nasıl görünür olmaya başladığına ve Türkiye'de karşılaştığı tepkilere odaklanacağım. Son olarak ise mübadelenin unutulan edebî mirasının edebiyat araştırmacıları için neden önemli olduğuna, edebî açıdan bizlere sunduğu yeni araştırma alanlarına değineceğim.

Türkiye ve Yunanistan'daki Mübadele Edebiyatlarına Genel Bir Bakış

Nüfus Mübadelesi'nin her iki ülke edebiyatı açısından bambaşka rotalar çizdiği söylenebilir. Şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmalar bu farklılığın nedenleri üzerinde ayrıntılı olarak durmaktadır. Her şeyden önce "mübadele" kavramının kendisi her iki toplum tarafından bambaşka anlamları ifade eder. Yunanistan'ın resmî görüşüne göre bu tarihî olay, bir mübadelenin ötesinde "Küçük Asya Felaketi", "3000 yıllık Küçük Asya Helenizmi'nin köksüzleştirilmesi", bir "Exodus" (Alpan, 2012, s. 205) ve 1844 tarihinden itibaren 78 yıl boyunca Yunan politikasını etkileyen Megalo İdea'nın sonudur (Demirözü, 2005, 159).

Mübadelenin her iki ülke edebiyatı üzerindeki etkilerine dair çok önemli çalışmaları bulunan Herkül Millas, Yunanistan'da mübadele ve edebî üretim hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır: Öncelikle bu trajik olayın etkileri Yunanca edebiyatta hemen görülmeye başlamış ve kendileri de mübadil olan ya da öncesinde ailesiyle birlikte Yunanistan'a yerleşmek zorunda kalmış olan Anadolulu yazarlar roman ya da öyküleriyle mübadeleyi anlatılarının merkezine yerleştirmişlerdir. Bunlar içerisinde ön plana çıkan yazarlar arasında İlias Venezis, Dido Sotiriou, Stratos Mirivilis, Kostas Politis sayılabilir. Bu yazarlar aynı zamanda edebiyat tarihçisi Linos Politis'in ifadeleriyle söylersek, Küçük Asya Felaketi'nden sonra gelişen "yeni gerçekliğin" edebiyatta ifadesini bulmuş yeni bir yazarlar kuşağının da temsilcileridir (Demirözü, 2005, s. 161). Damla Demirözü'nün (2005) çalışmalarıyla yakından tanıma fırsatı bulduğumuz Yunan edebiyatında 30 Kuşağı yazarları olarak adlandırılan bu grup çoğunlukla "1922 Felaketi"ni işleyen 200'e yakın roman ve öykü kaleme almıştır (Demirözü, 2005, s. 164-185).

Millas, bu romanlarda genellikle Anadolu ve İstanbul'da mübadele öncesi yaşamların anlatıldığından söz eder. Bu metinlerde geride bırakılan, öne çıkan öge ülke ya da topraklar değil, ev ya da mahalledir. Dolayısıyla mübadele, ulusal boyutuyla değil daha çok bireysel ya da aileye ilişkin trajik olaylar çerçevesinde anlatılır. Yazara göre bu durum, kendi devleti ve özerkliği olmadan uzun bir süre yaşamış olan Ortodoksların/Grekofonların devletle ve devlet sınırlarıyla ilişkili olmayan bir "memleket/yurt/vatan" kavramı geliştirdiklerinin bir ifadesidir. Yazarın da işaret ettiği gibi, bu anlayış 20'li ve 30'lu yıllarda Ömer Seyfettin, Halide Edib, Yakup Kadri gibi yazarlarda gördüğümüz "vatan", "ulus" kavramlarından oldukça farklıdır (Millas, 2005, s. 128).

Mübadele, Türk tarafı için yeni bir devletin kuruluşu ve bir başlangıç iken Yunan söyleminde bir sonun, sürgünün ve "kaybedilmiş vatanın" ifadesidir. Millas, bu söylemle Hristiyan inancına hâkim olan İsa Peygamber'in acılı ve trajik sonuyla Ortodoks/Rum cemaatinin mitosları arasında bir paralellik kurmaktadır. Yazar, ilk dönem mübadele romanlarında daha çok sınıfsal ve enternasyonal bir yaklaşım olduğunu, "felaket"in sorumlusu olarak "emperyalist" güçlere işaret edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte "Türk" imgesi esaretle ve çoğu zaman acıyla ilişkilendirilen bir motiftir (Millas, 2005, s. 129).

Damla Demirözü (2005) ise yazısında 1930 Kuşağı yazarlarına çok daha yakından bakar ve Yunancadaki terminolojiyle –"1922 Felaketi"ni temsil etme ve "öteki"ne bakış açısını ortaya koyma anlamında– bu kuşağı iki ayrı grupta ele alır. İlk grupta 1922 Felaketi'ne bire bir tanıklık etmemiş Ambot, Karagatsis, Kastanakis, Petsalis, Prevelakis, Terzakis ve Naku

gibi yazarlar vardır. Demirözü bu metinlere yapısal bir okuma yaparak temelde metinlerdeki olay örgüsünün kötü "Turkokratia" yönetiminde yaşayan Yunan halkının zorluklarla dolu yaşantılarına karşı verilen mücadele ve kurtuluş sonrasında halkın mutlu sona kavuşması biçiminde şekillendiğini belirtir. Bu romanlarda Türkler sofistike karakterler olarak değil genellikle ağa, paşa, üst düzey asker gibi yönetici sınıfına mensup tipleşmiş, karikatürleşmiş bir biçimde yer alır (Demirözü, 2015, s. 165). Bu metinlerde mübadele ya da göçmenlik deneyiminden ziyade, 1922 Felaketi'nin Yunan toplumunu nasıl etkilediği üzerinde durulur (Demirözü, 2005, 168).

İkinci grupta ise 1922 sonrası memleketlerinden ayrılmak zorunda kalan Venezis, Mirivilis, Theotokas, Politis gibi yazarların roman ve öykülerinde yakın geçmişin tanıklıkları söz konusudur. Bu yazarlar için 1922 sadece tarihî bir referans değil anlatılarının merkezini oluşturur. Demirözü, bu metinlerdeki savaşın parlak zaferlerle değil, getirdiği acılarla ve anti-kahramanlarla anlatıldığını vurgular (170). Bu anlatıların konumuz açısından en temel özelliği, "öteki"nin yani bu bağlamda "Türk"ün etnisite ya da inanç açısından olumsuz olarak temsil edilmemesidir. Buna koşut olarak, karakterler salt "kötü" ve "iyi" olarak resmedilmezler. Yunan toplumunun Anadolu'daki mutlu yaşantısı savaşın ve milliyetçiliğin Anadolu topraklarına yayılmasıyla birlikte yok olmuştur (Demirözü, 2005, s. 168-169).

Yukarıda her iki yazarın çalışmalarından hareketle çok kısaca özetlediğim Yunan edebiyatındaki mübadele ve kurmaca ilişkisi, görüldüğü gibi bir "yazarlar kuşağı"nı doğuracak kadar çok güçlüdür. Oysaki aynı mübadele Türk edebiyatında aynı etkiye sahip değildir; hatta uzun yıllar boyunca, 1980 ve 90'lara kadar bu mesele roman ve öyküde neredeyse hiç yer almamıştır, bu konuda yazarlarda büyük bir sessizlik ve suskunluk söz konusudur. Herkül Millas (2005), 1923'ten 1980'lere kadar, mübadeleye dair sadece birkaç romanda birkaç cümleye rastlanabileceğini belirtir. Bu ilk metinler arasında Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* (1928), Reşat Nuri Güntekin'in *Ateş Gecesi* (1947) ve Sabahattin Ali'nin "Çirkince" adlı öyküsü vardır (Millas, 2005, s. 130). Burada bir parantez açarak Sabahattin Ali'nin öyküsünün belki de Türk edebiyatında mübadeleye dair yazılmış en güçlü metinlerden biri olduğunu belirtmek gerekir. Sotiriou'nun meşhur *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* romanından çok önce Şirince'ye yazılmış bir ağıt gibi de düşünülebilecek olan bu metin, mübadelenin küçük bir kasabada yarattığı ekonomik, demografik ve kültürel etkileri, gidenler kadar yeni gelenlerin de çok zorluklar yaşadığını sınıfsal bir bakış açısıyla gözler önüne sermektedir.

Ne yazık ki bu öykü seneler boyunca tekil bir örnek olarak kalmış, mübadele metinleri asıl görünürlüğünü 90'lar hatta 2000'ler sonrasında kazanmıştır. 90'lara kadar gözlenen bu suskunluğun nedenleri ne olabilir? Suskunluğun arkasında yukarıda da bahsi geçen iki ülkenin mübadeleye atfettiği farklı anlamların yanı sıra mübadillerin farklı demografik yapıları ve iki ülkenin farklı politik atmosferi ile kimlik politikaları etkili olmuş görünüyor. Millas'ın (2005) yazısında öne sürdüğü bazı faktörler şunlar: Yunan tarafı için mübadele bir yenilginin sonucuydu, Türk tarafı ise zaferle savaş meydanından ayrılmıştı. Bu durum Yunanistan için meseleyi daha da travmatik bir konuma getiriyordu. Ayrıca Anadolu'dan Rum göçü mübadeleden çok daha önce başlarken Türkiye'ye gelenler daha kontrollü bir biçimde mübadele sonrası yerleştirilenlerdi. Yunanistan'a göç eden nüfusun sayısı çok daha fazla, 1,2-1,5 milyon kadardı; Türkiye'ye gelenler ise 450 bin. Elbette bu rakam Yunanistan'ın nüfusuna oranla çok daha fazlaydı dolayısıyla etkileri de o denli güçlü oldu. Ayrıca Yunanistan'a gelenler, Anadolu'ya gelenlere göre daha eğitimliydi, Türk mübadillerin çoğu kırsal bölgelerden geliyordu ve bu da yazılı üretimi büyük ölçüde

etkileyen önemli bir faktördü. Millas, son olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında Misak-ı Millî dışındaki Türklerle ilgilenmenin hoş karşılanmadığını, Anadoluluk üzerinden şekillenen bir millî kimlik oluşumunun söz konusu olduğunu belirtmektedir (Millas, 2005, s. 132-133). Millas'ın mübadele üzerindeki suskunluğa ilişkin söylediği bu son faktörün özellikle edebî üretim açısından çok kısıtlayıcı olduğunu düşünüyorum. Demografiye ilişkin diğer unsurlar da hiç şüphesiz çok önemli ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında mübadillerin ve mübadil derneklerinin sessizleştirildiği, yasaklandığı ve mübadeleye ya da uygulamalarına dair yapılan eleştirilerin hizipçilikle suçlandığı görülmektedir. Mübadele henüz ilk yıllarında bile tarihe, geçmişe ait, olupbitmiş, gerilerde kalmış bir vaka olarak görülmekte, millî kimlikten ayrı tasavvur edilecek bir mübadil kimliğinin dillendirilmesi istenmemektedir (Alpan, 2012, s. 209). Örneğin Giritlilerin Rumca konuşmaları, hatta çocuklarına Rumca ninniler söylemeleri Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey tarafından ileride millî birlik ve güvenlik hususlarında potansiyel tehdit olarak vurgulanmış; Nihal Atsız, Giritlileri "Türkümsü" olarak nitelendirmiş, 20'lerin sonundaki "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasından gayrimüslim vatandaşların yanı sıra Giritliler de paylarını almıştır (Alpan, 2021, 53). 1920'li yıllarda Balıkesir ve Bergama gibi mübadillerin yoğun olduğu yerlerde vatandaşlara Türkçeden başka bir dil konuştukları için ceza verilmesi dikkat çekicidir (Iğsız, 2008, s. 456). Bütün bunlara 1925 yılında yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanunu'nu da eklediğimizde yayıncılık üzerinde hâkim olan resmî ideoloji dışındaki sesleri bastırma mekanizmasının mübadilleri ne derece etkilemiş olabileceğini kestirmek çok zor değil. 90'lı yıllarda bile bu kimliğin dillendirilmesinin ne derece meşakkatli olabileceği yazının ilerleyen sayfalarında *Emanet Çeyiz* örneğinden daha iyi anlaşılabilecek sanırım.

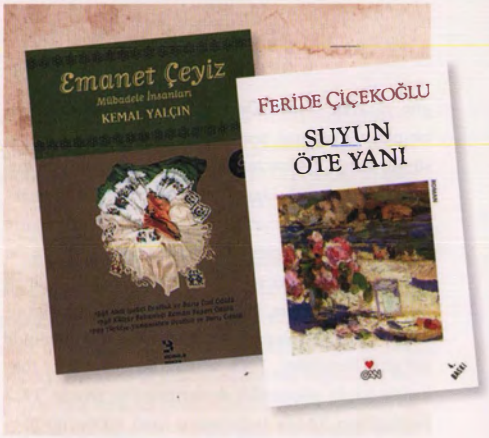

90'lı yıllar, 80 sonrası baskıların görece olarak ortadan kalkmaya başladığı, özel radyo ve televizyonların açıldığı, gayrimüslimlerin deneyimlerine de yer açan İletişim, Belge, Aras gibi yayınevlerinin faaliyetlerini arttırdığı yıllardı. Türkiye-Yunanistan özelinde ise 1999 Ağustos ve Eylül depremlerinin yol açtığı yakınlaşma siyaseti ve Türkiye'de ikinci kuşak mübadillerin Lozan Mübadilleri Vakfı'nı kurması, yeni kuşakların mübadil kimlikleriyle kamusal alana çıkmalarına, nüfus mübadelesinin popüler düzlemde görünür olmasına ve dolayısıyla edebiyattaki üretimin artmasına da sebebiyet verdiği söylenebilir.

Mübadeleyi anlatının odağına yerleştiren ve sessizliği ilk bozanlardan biri öncelikle bir senaryo olarak kaleme alınmış olan *Suyun Öte Yanı* (1992) filmi ve romanıdır. Romanda hem Giritli kimliği hem de siyasi kimliklerinden dolayı susturulan Yunan ve Türkler belki de nadiren görebileceğimiz milliyetçi olmayan bir tonda anlatıda bir araya gelirler. Sonraki kırılma noktası ise aşağıda ayrıntılandıracağım *Emanet Çeyiz* (1998) anlatısıdır. 90'lardan bu yana mübadeleye dair romanların çeşitlenerek farklı ideolojilerde yazıldığı söylenebilir. Söz konusu roman ve öykülerin ayrıntılı bir incelemesini yapmak, bu yazının sınırlarını aşıyor ancak romanlarda ana hatlarıyla, mübadele öncesi birlikte kardeşçe, mutlu bir

şekilde yaşanan ortak bir geçmişin varlığına işaret edildiği, çoğu zaman dış mihraklarla bu ahengin bozulduğu, Yunan ve Rum kimliklerinin farklı tarihsellikler içerdiği, kimi zamansa Türk ve Yunan milliyetçiliklerinin aslında birbirini beslediği ve mübadele sürecinde çekilen acıların ortaklaştığı anlatılır (Arı, 2017; Lahur Kırtunç, 2005; Doğruyol, 2016).

Türkiye'de Mübadele Edebiyatının Mayınlı Tarlasına Girenler

Türkiye'de mübadeleyi konu alan metinlerin yayımlanma macerası bazen mübadele sürecinin kendisi gibi sancılı olmuş, Türk ya da Rum yazarlar tarafından kaleme alınmış olan ilk mübadil kurmaca anlatılarının Türkiye'de yayımlanmaya başlaması; tartışmaları, sansürü ve davaları da beraberinde getirmiştir. Şimdi biraz da mübadelenin edebiyatla ilişkisinin çok bilinmeyen bu yüzüne bakalım.

İlk olarak doğrudan mübadele ile ilişkili olmasa da mübadele öncesini anlatan mübadil bir yazarın hem Yunanistan'da hem de sansüre ve yasaklamalara rağmen Türkiye'de çok popüler olmuş ve Türkiye'deki Yunanca çevirilerde güçlü bir damarı da gösteren romanı ile başlamak istiyorum. Aydın, Şirince doğumlu Dido Sotiriou'nun 1962 yılında *Kanlanmış Topraklar* (*Matomena Homata*) başlığı ile Yunanca yayımladığı, Türkçedeki başlığıyla *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* romanı. Sotiriou da yukarıda sözü edilen 1930 kuşağı yazarlarından. Roman Türkçede ilk kez 1970 yılında Sander Yayınları tarafından yayımlanıyor. 80'lerden itibaren çok satılmaya ve okunmaya başlamasıyla birilerinin dikkatini çekiyor belli ki. 1982 yılında dönemin Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından romanın çevirmeni Atilla Tokatlı ve yayıncısı Ragıp Zarakolu'na "Türklüğe ve Türk ordusuna hakaret" suçlamasıyla dava açılıyor. Tam da aynı dönemde Dido Sotiriou, "1982 Abdi İpekçi Türk-Yunan Barış ve Dostluk Ödülü'nü alıyor ve nihayetinde dava beraatle sonuçlanıyor hatta Kara

Kuvvetleri Komutanlığı, ordu kütüphanelerine koymak üzere kitaptan 169 adet satın alıyor. Roman, beraat etmesine rağmen Herkül Milas'ın bir yazısında gösterdiği gibi bazı cümleleri, paragrafları sansürlenerek yayımlanmıştır (Milas, 2005). Buna rağmen oldukça sert bir metindir. Sotiriou, romanını Manolis Aksiyotis isimli Şirinceli bir Rum gencin tanıklıklarıyla oluşturduğunu belirtir. (Sonrasında Manolis Aksiyotis kendi yaşam öyküsünü *To Berdemeno Kouvari* (Dolaşık Yumak, 1965) ve *Enomena Valkania* (Birleşik Balkanlar, 1976) başlıklı kitaplarında anlatmıştır). Sotiriou'nun kendisi de Şirinceli olduğu için romanda otobiyografik izler bulmak mümkündür. Her şeyden önce bu metin Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran Türk milliyetçiliğinin aslında nasıl Yunan milliyetçiliğini de beslediğini, Osmanlı ordusunda askere çağrılmış bir Rum gencin, amele taburlarında acımasız koşullarda geçirdiği dört sene sonrasında nasıl ve hangi gerekçelerle Yunan ordusunda gönüllü asker olabileceğini ve sonunda kaçarak Yunanistan'a sığınmasını anlatır. Amele taburları yine başka bir 30 kuşağı yazarı olan İlias Venezis'in *Numero 31328 Amele Taburu* (2015, Belge Yayınları) romanıyla birlikte okunduğunda söz konusu askere alma yönteminin Hristiyan askerler için ne derece travmatik bir deneyim olduğu anlaşılmaktadır.

Roman pek çok başka şeyle birlikte "Türk ve Rumlar eskiden barış içinde ne güzel yaşarlardı!" nostaljisinin de iflas ettiği bir metindir. Çünkü Manolis, henüz savaş başlamadan önce kendini bir "reaya" olarak tanımlamakta ve bir Rum olarak farklı hissetmektedir. Romanda Balkan Savaşı sonrasında hız kazanan millî iktisat politikalarına ve gayrimüslim sermayeye uygulanan boykotajlara gönderme yapılmaktadır. Manolis, İzmir'in 19. yüzyıl silüetinin ayrılmaz bir parçası olan Aya Fotini Kilisesi'nin (Şimdi yerinde yeller esmektedir!) altın yaldızlı haçının reayanın tesellisi olduğuna inanır, Yunanistan ile güçlü bir bağı vardır. Bu romanı okurken böyle bir metnin Türkiye'de nasıl bu kadar çok okunduğunu ve sevildiğini merak ediyor insan doğrusu. Eser resmî tarihe çok aykırı bir anlatıyı epeyce şiddetli ve etkileyici bir dille anlatmasına rağmen yazarın 1982 Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü'nü almasının da etkisiyle 80'li yıllar boyunca çok satan kitaplar listesinde hep ilk sıralarda olmuştur. Gerek 1982 Dostluk Ödülü'nü almasını da gerekse Türkiye'de çok satılmasında ve okunmasında romandaki "antiemperyalist", "enternasyonalist" vurgunun etkili olduğunu düşünüyorum. Manolis romanda amele taburlarında uğradığı zulmün asıl sorumlusunun Almanlar olduğunu düşünüyor; ona göre Türk-Yunan Savaşı Müttefiklerin özellikle de Almanya'nın Anadolu üzerindeki oyunlarının" bir sonucu. Bu anlamda Manolis, romanın sonunda küçük, bilinçsiz milliyetçi bir köylü çocuğu karakterinden sıyrılıp tanıştığı Giritli aktivist Nikita Drossakis'in de endoktrinasyonuyla savaşın acımazlığına inanan ve her şeyi emperyalistlerin bir oyunu olarak gören "ideolojik anlamda olgun" bir bireye evrilir. Bu söylemde; II. Dünya Savaşı'nda Almanya işgalini yaşamış ve buna karşı Yunanistan Komünist Partisi'nde mücadele etmiş Dido Sotiriou'nun ya da gerçek yaşamında Yunan Millî Direnme Hareketi'ne katılmış Manolis Aksiyotis'in anakronik ve ideolojik bakışının etkili olduğu söylenebilir. Yazarın roman üzerine kurduğu cümleler ve verdiği röportajlarla da iyice güçlenen bir söylem bu. Başlığı *Kanlanmış Topraklar* olarak kalsa muhtemelen Türkiye'de bambaşka bir okunma hikâyesi olacaktı romanın.

Aslında romanı yazarın niyetine rağmen ideolojik bir körlükle değil metindeki işaretleri, göstergeleri, karakterleri, olayların kurgulanışını dikkatle okuduğunuzda romanda kurgulanmış çatışmaları ve gerilimleri görmeniz çok da zor değil. Böyle bir okuma, bütün iyi edebî eserler gibi belli bir tarihsel döneme bakışınızda ve size öğretilenlerde ciddi bir yarık oluşturuyor. I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburlarının büyük ölçüde gayrimüslimlerden oluşturulması ve taburlardaki insanlık dışı muamele Osmanlı'nın Almanya'yla yaptığı ittifaktan çok Balkan Savaşı'ndan sonra yükselişe geçen ve gayrimüslimleri her an düşmanla iş birliğine girecek "şüpheliler" olarak gören zihniyetten bağımsız olarak açıklanamaz. Romanın yayınlandığı 80'li yılların gazete arşivlerini taradığınızda "dış güçler" söyleminin çok baskın olduğunu görüyorsunuz: 80'li yıllarda *Cumhuriyet* gazetesi arşivlerinde Zeynep Oral'ın, Burhan Arpad'ın, Mustafa Ekmekçi'nin yazılarında hep şu minvalde cümleler var: "Ah şu büyük devletler.. Bizlerin işine karışmasalardı her şey günlük gülistanlık olurdu..." (Burhan Arpad, "Hesaplaşma", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1984). Günümüze kadar 30'dan fazla baskı yapmış bu romana dair çeşitli internet sitelerinde bulacağınız okuyucu yorumları da benzer bir söyleme sahip: "[Bu romanda] Denizin iki yakasında yaşayan halkların birbiriyle hiçbir problemi yokken her şeyin Anadolu'yu haksız yere işgale kalkışan Yunan yöneticilerden ve onları kışkırtan yöneticilerden kaynaklandığını göreceksiniz."[1] Farklı ideolojilerden siyasetçilerin romanı farklı biçimlerde alımlaması romanla ilgili bazı trajikomik durumlara da sebebiyet vermiştir. AKP Manisa Milletvekili Selçuk Özdağ,

1 http: //blog.milliyet.com.tr/benden-selam-soyle-anadolu-ya/Blog/?BlogNo=494392

romanı 2014 yılında Meclis gündemine taşıyarak bu romanın Atatürk'e, Kurtuluş Savaşı'na, efelere ve Türklere büyük hakaretler içerdiğini iddia etmiş ve CHP'li Selçuk Belediye Başkanı'nın romanı kültür armağanı olarak halka dağıtması nedeniyle suç duyurusunda bulunmuştur.[2]

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde bu yorumun, bir siyasetçinin romanın resmî tarih anlatısının dışına çıkan kurgusunu fark etmesi açısından isabetli olduğu söylenebilir! Sonrasında roman aynı partiden iki milletvekilini de birbirine düşürmüş: Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün romanın Ege'de Rumlara yapılan etnik temizlikten söz ettiğine dair bir tweet atınca mübadeleye ilişkin romanları da olan CHP İzmir Milletvekili Kemal Anadol tarafından sertçe eleştirilmiş, romanın yazarının da Anadolu işgalini emperyalizmin bir oyunu olarak gördüğünü belirterek Aygün'ün söylemini Yunanistan'daki faşist Altın Şafak Partisi ile özdeşleştirmiştir (18 Ocak 2013, *Cumhuriyet*, Ege Eki).

Benden Selam Söyle Anadolu'ya bağlamında tartıştığım bu "dış güçler" ya da "antiemperyalizm" söyleminin yani "bir arada mutlu mesut yaşarken dış güçlerin halkı birbirine kırdırması söylemi"nin (bunu büyük ölçüde solda ve kendini Kemalist olarak tanımlayan yazarlarda görmek mümkün) nostaljik bir vurguyla bugün hâlâ yayıncılık sektöründe, Türk-Yunan ilişkilerini konu alan pek çok popüler Yunanca ve Türkçe romanda, güçlü bir damar olarak devam ettiği söylenebilir. Bu söylem özellikle mübadeleyi konu olan romanlarda, filmlerde, otobiyografilerde, kozmopolit İstanbul anlatılarında, popüler siyasal bir söylem olarak yeniden ve yeniden üretilmektedir. İyi bir edebî metinden tarihin ve siyasetin koltuk değneği olmasını bekleyemeyiz elbette ama iyi yazılmış bu türden romanların, geçmişin ve siyasetin o çok boyutlu, çetrefilli, karmaşık, gerilimli, pürüzlü çoğulluğunu ve dinamiklerini kavramada ve yüzleşmede bizlere iyi bir yol arkadaşı olacağını düşünüyorum.

Mübadeleyi neredeyse 75 yıl sonra geniş okur kitleleriyle tanıştıranın ise Kemal Yalçın'ın 1998 yılında yayımlanan *Emanet Çeyiz* kitabı olduğu söylenebilir. Yalçın aslında bir felsefe öğretmeni. Derneklerde yöneticilik, yayıncılık yaparken 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yurt dışına çıkmak zorunda kalıyor ve ancak 13 yıl sonra ülkesine dönebiliyor.

Yazar, memleketinden uzakta hep ailesini, doğup büyüdüğü yerleri düşünürken babasının anlattığı bir hikâye takılıyor aklına. Denizli, Honaz'da geçirdiği çocukluk günlerinde babasının hiç unutamadığı komşuları Minoğlu ailesine ait trajik bir anı. 1922 yılında Türk-Yunan Savaşı devam ederken savaşla uzaktan yakından ilgisi olmayan Rum köylülerin gerek başıbozuk çetelerin tacizlerinden gerekse çirkin söylentilerin gittikçe artmasından usanıp korkarak köylerini terk etmek zorunda kalmalarını anlatan bir öykü bu. Yalçın'ın Aşa Ninesi'nin söylediği gibi: "Yunan'ı Sarayköy'e Minoğlu'nun karısı, kızı çağırmadı ya!". O dönemde, küçük bir çocuk olan Yalçın'ın babası bir Minoğlu'nun kızları Sofiya ve Eleni'yi bir de kızların annelerinin kendilerine emanet olarak bıraktığı çeyizi hiç unutamaz. Şöyle der Minoğlu'nun karısı ayrılırken: "Bunlar kızlarımın çeyizleri! Size emanet! Gidip gelememek, gelip görememek var! Gelirsek verin kızlarıma, dönemezsek ver bir fukaraya, hayrımız olsun! Yiyip içtik birlikte... Çok yardım ettin bize. Hakkını helâl et!" (Yalçın, 2015, s. 15)

Kemal Yalçın bu anıdan çok etkilenmiştir, etkilenmekle kalmaz bu kez babasının ona vasiyet ettiği bu emanet çeyizi sahibine teslim etmek üzere yollara düşer, Yunanistan'da Minoğlu'nun akrabalarını aramaya başlar. Bu neredeyse samanlıkta iğne aramak gibi bir şeydir. Tek bildiği Honaz'dan giden Rum mübadillerin Selanik'e bağlı Vraşno köyünde yaşadıklarıdır. Önce Atina'ya, oradan da otobüsle

2 (https: //www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=34898).

Selanik'e gider. Orada Eskişehirli Demirci Petro'yla, Amasyalı Yordanis'le, Kayserili Karabaş ve Anastasia, Burdurlu Tanasis ve diğerleriyle tanışır. Gittiği her yerde Rum mübadiller yazara kucak açar, önceki tedirginlikler yerini samimi sohbetlere bırakır, onu kendi evlerinde ağırlarlar. Aslında anlattıkları, mübadele anlatılarından aşina olduğumuz vatan hasretiyle dolu, dokunaklı anılardır: Gidilen yerlerdeki geçim zorlukları, dilsel ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar, göçmen kültürünün aşağılanması ve dışlanma. Amele Taburları ve çetelerin köy basmaları gibi bazı tatsız olayların dışında hemen hemen hepsi eskiye özlem duyar. Müslüman komşularıyla birlikte yenilen içilen, eğlenilen, çalışılan zamanlar belki de mübadele sonrası yaşamlarına tutunmada önemli bir güç kaynağı olur onlara. Rum mübadillerin zor günleri bununla da sınırlı kalmaz. II. Dünya Savaşı, Alman işgali, sonrasında iç savaş, partizanlık ve sürgün yılları çoğunun mübadele sonrası yaşamlarını şekillendirir.

Kemal Yalçın, Kuzey Yunanistan'da mübadeleyle ilişkili olabilecek neredeyse bütün köyleri, kasabaları dolaşır ancak ne Denizlili bir mübadille ne de Minoğlu ailesini tanıyan, hatırlayan biriyle karşılaşır. Çaresiz, Almanya'ya geri döner. Birkaç yıl sonra ülkesine giriş yasağı kalktığında ise bu kez Yunanistan'dan Anadolu köylerine gelmiş olan mübadillerin anılarını dinlemek üzere yola düşer, ilginç olan, kendi ülkesinde Yunanistan'dan daha tedirgindir. Asıl amacının ne olduğunu öğrenene kadar gittiği yerlerde ona "tekinsiz" biri gibi davranırlar. Yine de Anadolu köylerinde Kastrolu Mustafa'nın, Giritli İsmet'in ya da Kavalalı Nejat'ın anlattığı mübadele öncesi zamanlara ait özlem dolu, güzel hatıralardır. Müslüman mübadillerin de sıkça tekrarladığı bir cümle vardır: "Muhacirlik çektik. Kolay mı muhacirlik?" "Bitli macir", "hortlak", "ölü yiyenler", "gavur dölleri" denilerek aşağılandıklarını aktarır bazıları.

Yazar Minoğlu ailesinden tam ümidi kesmişken babasının ölümü onu yeniden yollara düşürür. Bu kez babasına verdiği söz de ikinci bir emanet olarak omuzlarındadır. Nihayet Yunanistan'a ikinci ziyaretinde Minoğlu ailesini tanıyan Denizlili bir Rumla tanışır ve yazar tahmin edileceği gibi oldukça duygu yüklü bir atmosferde, emanet çeyizi babasının çocukluk arkadaşı Honazlı Sofia'nın torunu İrini'ye teslim eder. Çeyiz artık yalnızca çeyiz değildir; İrini'nin adı gibi halklar arasında onca savaşa, acıya rağmen ayakta kalabilmiş "barış" umudunun da sembolü olmuştur.

Mübadillerin kendi deneyimlerini aktardıkları bu türden başka yayınlar da mevcut ancak Kemal Yalçın'ın eserini diğerlerinden ayıran ve onu özgün kılan nokta, yazarın bu dokunaklı anlatılarla kendi kişisel hikâyesini etkileyici bir şekilde ustaca harmanlamış olmasıdır. (Hatta öyle ki bazen Yalçın'ın anlatımlarının öne çıktığı bile söylenebilir.) Çeyizin sahiplerini aramak kimi zaman yazarın kendi içsel yolculuğuna, memleketinden zorla ayrılmak zorunda bırakılan bir yersiz yurtsuz aydının eve dönüş hikâyesine dönüşmektedir. Aslında bu metin türsel olarak anı, otobiyografi gibi farklı isimlendirmelerle de anılabilir hatta "roman"a değil, sözü edilen türlere daha yakın, ancak yazar, burada stratejik bir adım atmış. Türk kamuoyunun, anlattığı trajik hikâyelerin romandan başka bir türle anlatılmasına hazır olmadığını, ayrıca hikâyesini roman olarak sunarsa daha çok okura ulaşacağını düşünmüş (Iğsız, 2008, s. 452).

Aslında bir roman olmayan bu metin, Kültür Bakanlığı'nın Cumhuriyet'in 75. yılı için düzenlediği roman yarışmasında ikincilik ödülüne layık görülmüş ayrıca Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü'nü almıştır. Yalçın'ın dilinde edebî bir lezzet var, anlatıları sürükleyen temel güç de buradan kaynaklanıyor ve yazar yıllardır sessizliğe bürünmüş mübadillerin sesi olmakla kalmıyor, Türkiye kamuoyunun mübadil aileleri dışında çok da bilmediği bir geçmişe

tanıklık ediyor, Anadolulu Rumların da deneyimlerini aktarıyor. Buraya kadar her şey çok güzel! Ancak çok geçmeden Yalçın'ın başına Sotiriou'nun yayıncılarının başına gelenler geliyor! 2002 yılında MEB tarafından yayınlanan 4. sınıflar için Türkçe ders kitabında *Emanet Çeyiz*'den alınan bir okuma parçası nedeniyle dönemin Millî Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu hakkında Meclis'te soruşturma açılması için bir önerge veriliyor. Soruşturma raporunda şu ifadeler yer alıyor:

> MEB tarafından yayınlanan 4. sınıflar için Türkçe ders kitabının 61. sayfasında öğrencilere tavsiye edilen ve içinde "Türk askerinin önce cepheden kaçtığı, sonra da Rum ve Ermenileri kıtır kıtır kestiği" safsatalarının yer aldığı Kemal Yalçın tarafından yazılan *Emanet Çeyiz* kitabıyla, öğrenciler, Sayın Bakan tarafından yanlış bilgilendirilmiş ve sözde Ermeni soykırımı iddiaları peşinde koşanlara âdeta "koz" verilmiştir.[3]

Bu suçlamadan sonra *Emanet Çeyiz*'i yayınlayan Doğan Kitapçılık ve yazarı hakkında "Türklüğe hakaretten" dava açılıyor, neyse ki dava beraatla sonuçlanıyor (Yalçın, 2021). Türkiye, romanlara ve roman karakterlerine açılan davalarla meşhur bir ülke. Kemal Yalçın'a açılan bu dava yukarıda sözü edilen 1920'li yıllarda mübadilleri sessizleştiren uygulamaların 1990'lı yıllar boyunca da devam ettiğini gösteriyor.

Mübadele Edebiyatı Kimin Edebiyatı?

Mübadele edebiyatı dediğimizde çoğunlukla mübadele sonrası Türkiye ve Yunanistan ulus devletlerinde üretimlerini gerçekleştiren, o ülkelerin vatandaşları olan yazarlar tarafından o ülkenin diliyle yazılmış metinler geliyor aklımıza. Ayrı dil ve ülke edebiyatları olarak kolayca zihnimizdeki raflara yerleştiriyoruz bu metinleri. Peki bu üretimlere mekânı, coğrafyayı, uzamı ya da başka özelliklerini önceleyen bir gözle bakarsak o zaman *Benden Selam Söyle Anadolu*'ya kimin edebiyatı olur? Yunanca yazıldığı ve yazarı Yunanistan vatandaşı olduğu için sadece Yunan edebiyatı denebilir mi Sotiriou'nun yazdıklarına? Türkçe edebiyatta örneğine az rastladığımız Şirince betimlemeleriyle Şirince edebiyatı ya da Anadolu edebiyatı da diyebilir miyiz? Sabahattin Ali'nin mübadele öncesi ve sonrasını büyük bir ustalıkla anlattığı "Çirkince" öyküsünden daha mı az başarılı betimlemeleri var bu romanın? Neyi eksik? Elbette bu bir eksiklikten değil bizim edebiyata bakışımızın 19. yüzyıldan beri millî kimlikler tarafından belirlenmiş olmasından kaynaklanıyor.

Edebiyat eleştirmeni Linda Hutcheon, "Rethinking the National Model" (Ulusal Modeli Yeniden Düşünmek) (2002) adlı makalesinde edebî tarihlerin inşa edilme süreçlerine egemen olan "ulusal model"in yeniden düşünülmesinin gerektiğini belirterek bu modelin, her zaman için "etnik ve linguistik tekillik" argümanı üzerinden şekillendiğini belirtir (Hutcheon, 2002, s. 3). Meseleye Alman romantik kavrayışına öncelik vererek bakıldığında, modern ulus devlet kavramı ile edebiyat tarihçiliği disiplininin birlikte doğduğu söylenebilir. Bu durum kültürel milliyetçilik politikaları ile 19. yüzyılda Batılı bir algılama ile dillerin, insanların ve milletlerin özgüllüklerini ortaya koyan filolojinin doğuşuyla da iç içe yapılanmıştır. Tarihsel ve coğrafi olarak sınırlı bir anlayışı ifade eden bu yaklaşım, millî edebiyatların tarihi açıklamalarında çok etkili olmuştur. George Steiner'ın dediği gibi her yerde modern edebî çalışmalar orta ve geç 19. yüzyılın bu millî idealini ortaya koymaktadır (Hutcheon, 2002, s. 4).

Hutcheon'ın belirttiğine göre edebî tarih tartışmaları da başından itibaren Batı edebî kültürünün bir parçası olmuştur. İlk başlarda yalnızca yazarlar hakkında kronolojik bilgileri içeren edebiyat tarihleri, Friedrich Schlegel ile birlikte daha sınırlı bir corpus

3 Soruşturma komisyonunun raporu için bkz. https: // www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss878m.htm

(kanon) için kullanılmaya başlanır. Bu anlamda 19. yüzyıl, modern bir disiplin olarak Batı edebiyat tarihçiliğinin birçok prensibinin inşa edildiği önemli bir dönemdir. Hutcheon'a göre, millî kültürel "uyanış"ın ya da farkındalığın yine bu döneme rastlaması tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. "Geçmiş"in hikâyesinin versiyonlarının "şimdi" tarafından anlatılması her zaman için kültürel otorite ve kimlik politikalarıyla ilişkilidir ve 19. yüzyıldan beri kimlik çoğunlukla "millî/ulusal" olarak algılanmış ve "milletin tarihi" hakkındaki açıklamalar da bu millî kendilik tahayyüllerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Hutcheon, 2002, s. 4).

Farklı dillere, dinlere, kültürlere, inançlara sahip bir insan topluluğunun "ulusal bir edebiyat"ın alıcıları hâline dönüştürülmesinde ise "otorite" tarafından türlü araçlarla oluşturulan edebî kanonun önemli bir payı vardır. Gregory Jusdanis (1998) bu durumu şu şekilde açıklar:

> Milletin hikâyesini anlatan metinlerden oluşan bir toplam olarak edebiyat kanonu insanların kendilerini birleşmiş bir milletin yurttaşları olarak görmelerini sağlayarak dayanışma deneyimini kolaylaştırır. Ama kanon millî kimliği temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda halka milliyetçiliğin değerlerini aşılayarak bu kimliğin üretilmesine katılır da (Jusdanis, 1998, s. 79).

Linda Hutcheon, edebî geçmişe milletler ve milliyetçiliklerin ötesinde ve bu kavramların çerçevelediği sınırlandırmaları dikkate almayarak karşılaştırmalı bir yöntemle belli kavşak noktaları üzerinden bakmayı önerir. Bu kavşak noktaları bazen milliyetleri, çeşitli savaşlarla ve sınır değişikleriyle dönüşmüş şehirler (ör. Gdansk/Danzig), bazen insanlar (ör. Prag'da Almanca yazan bir Yahudi olarak Kafka), bazen coğrafi kuvvetler (ör. Tuna Nehri) olabilir. Bu kavşak noktaları aynı zamanda, kültürün maddi akışını ve farklı gruplar arasındaki alışverişi mümkün kılar (Hutcheon, 2002, s. 8).

Edebiyat tarihine ulusçu bakış açısını aşarak bazı "kavşaklar" üzerinden bakıldığında milliyetçi paradigmanın yok saydığı kültürel ağlar, devamlılıklar, iç içe geçmeler, farklı öznellikler, melez kimlikler de vb. görünür olmaktadır. Biz Hutcheon'un bu kavşak noktalarına mübadil kentlerini/yerleşimlerini İzmir'i, Ayvalık'ı, Samsun'u, Selanik'i, Kavala'yı, Girit'i ya da Kapadokya'yı eklediğimizde karşımızda ulus devletlerin çok ötesine geçen, sınırları aşan bambaşka, çok sesli, çok dilli, çok alfabeli edebiyatlar ve kimlikler çıkıyor. Böyle baktığımızda iki ayrı ulusun edebiyatlarında konumlanan metinlerin ve yazarların arasındaki benzerlikler, geçişler, devamlılıklar ve elbette ki kopmalar, ayrılıklar da su yüzüne çıkmaya başlıyor. Deyiş yerindeyse *puzzle*, bulmaca tamamlanıyor. Ayvalık anlatıları ve bu anlatıları geçtiğimiz senelerde ustaca bir araya getiren grafik-roman *Ayvali* bu meseleyi en iyi örneklendiren metinlerden.

Aivali: Dört Yazar, Üç Kuşak, İki Yaka, Bir Ayvalık (2015) kitabı, Karikatürist ve Yazar Antonis Nikolopulos'un, müstear ismiyle Soloúp'un başlığından da anlaşılacağı gibi Ayvalıklı dört yazarın anlatılarını kendi deneyimiyle birleştirdiği otobiyografik bir grafik roman. Kendisi de kökleri Bayındır, Çeşme ve İzmir'e uzanan Anadolulu bir mübadil torunu. Çizgi roman, ana karakterin-bir kurmaca karakter olarak Soloúp'un-Ayvalık'ın hemen karşısındaki Midilli'den bir feribotla yola çıkmasıyla başlıyor. Okurlar, ana karakterin odağında, bugünkü Ayvalık'ın, mübadeleden yaklaşık yüzyıl sonrasını okurken belki de çoğu mübadil torunu olan Midillili Rumların Ayvalık pazarına gelişlerine, yüzyıllardır aslında hiç kesilmeyen alışverişe de tanıklık ediyor. Aslında bir vatan arayışı, köklere doğru bir yolculuk bu. Ayvalık'taki izlenimlerini kimi zaman duygusal kimi zamansa mizahi bir dille anlatan romanın ana karakterine asıl ilhamı ise Ayvalıklı yazarlar veriyor. Feribot Ayvalık'a doğru yaklaşırken okuduğumuz, aslında Ayvalık doğumlu Yazar Fotis Kondoğlu'nun tasvirleri oluyor. Kondoğlu'nun anlatısına yine Ayvalıklı İlias Venezis'in

Amele Taburları anlatımı ve Venezis'in ablası Agapi'nin söz konusu taburlara alınmadan önce abisinin başına gelenleri anlattığı öyküsü karışıyor. Sadece Ayvalık doğumlu Rum yazarlar da değil, yine bu kentte doğmuş ancak aslen Giritli mübadil bir aileden gelen Ahmet Yorulmaz'ın Girit öyküleri de var Soloúp'un anlattıkları arasında. Bu açıdan bakıldığında Ayvalık farklı edebiyatların, kimliklerin, dillerin buluştuğu –Hutcheon'un yukarıdaki kavramsallaştırmasıyla söylersek– âdeta bir "kavşak" niteliğinde. Yazarın etnik kimliğini merkeze almadan, metni odağa alan bu tür bir okuma yöntemi benimsendiğinde mübadil yazarların ortaklaşan edebî üretimleri ulusal edebiyatların etnisite merkezli dar çerçevesini kırarak daha görünür olacak ve yeni, çoğul, metinlerarası ve karşılaştırmalı okumaları olanaklı kılacaktır. Böylece "mübadele edebiyatı" her iki ülkenin dillerini ve millî kimliklerini aşan ortak bir edebî miras olarak temellük edilebilecektir.

Mübadelenin Unutulan Çok Dilli, Çok Alfabeli Edebî Mirası: Aljamiado ve Karamanlıca

Mübadele ve edebiyat ilişkisini düşündüğümüzde çoğunlukla mübadele sonrası gelinen yeni topraklarda eski ve yeni kuşakların söyledikleri, yazdıkları, yayınladıkları geliyor aklımıza. Oysaki zorunlu göçe tabi tutulmadan önce her iki coğrafyada da gerek sözlü edebiyat ürünleri olarak gerekse yazma ya da basılı olarak dolaşımda olan üretimler söz konusuydu. Bu açıdan Ayvalık, Giritli mübadillere ev sahipliği yapmasıyla mübadele öncesi döneme ait farklı alfabelerde üretilmiş Türkçe ve Yunanca metinleri de bizlere hatırlatan bir bölge. Giritli Müslüman Türkler tarafından Arap harfli Yunancanın kullanılmasıyla oluşturulan külliyat, mübadele öncesi bir arada yaşamanın ve dilsel senkretizmin en ilginç göstergelerinden biri. Literatürdeki ismiyle *Aljamiado* (Arapça "acemi" kelimesinden geliyor) olarak bilinen bu yazı biçimi, ilk olarak İspanya'da yaşamış kripto-Müslümanlar olan Moriscoların dilini ifade etmek üzere kullanılmış. Arap harfli Arnavutça ve Boşnakça için de aynı terim kullanılıyor. (Dedes, 2010, s. 83).

2014 yılında Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu ve Yunan Millî Araştırma Kurumu (Osmanlı Araştırma Programı) iş birliği ile İstanbul'daki Sismanoglio Megaro binasında, Evangelia Balta tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslim ve gayrimüslim tebaanın dilleri ve alfabeleri üzerine bir konuşma dizisi düzenlendi. Bu konuşmaların bir ayağında da Yorgo Dedes ve Filiz Yenişehirlioğlu, Giritli ve Yanyalı Türklerin edebî miraslarından söz ettiler.[4] Söz konusu konuşmada Dedes, Yeniçeri ocağının ilgası (1826) ile ilgili bir sözlü edebiyat ürünü olan Arap harfli Yunanca olarak yazılmış uzun bir şiirden örnekler veriyor. Hanyalı Selim tarafından yazılmış, Girit sözlü edebiyat türüne ait bir *mantinades*[5] bu (Dedes 2011, 321-376). Başka bir örnek olan Hanyevî Nuri Efendi'nin *Tuhfe*'si ise Giritli Müslümanların Rumcaya bakışını çok güzel ortaya koymuş: "Çünkü rûmîdir Girid'de söylenen, mübdeladır bu dile hem merd ü zen/ Bahûsûs köylerde Türkçe yok bilür, mümin ü tersâ da rûmî söyleşür". Dedes, daha yakın dönemden ise özel bir koleksiyondan Cundalı Ali Onay'ın anneannesinden kalma Arap harfli Yunanca ile yazılmış bir *mantinades*'ten de örnekler veriyor. Uzun bir aşk hikâyesi bu, aslında sözlü geleneğin nadiren gördüğümüz yazılı örneklerinden biri aynı zamanda.

4 Yorgos Dedes, Filiz Yenişehirlioğlu ve Evangelia Balta, "Yanyalı Türklerin *Stihoplakia*'ları ve Giritli Türklerin *Mandinades*'leri Yunanca Aljamiado Literatür", Sismanoglio Megaro, İstanbul, 26 Mart 2014. Konuşmanın tamamı şu linkten izlenebilir: https: //www.blod.gr/lectures/yanyal%C4%B1-tuerklerin-stihoplakia-lar%C4%B1-ve-giritli-tuerklerin-mandinades-leri-yunanca-aljamiado-literatuer/.

5 Mantinada (Yunanca: μαντινάδα), çoğul mantinades (μαντινάδες), eşlik eden müziğin ritminde söylenen bir anlatı veya diyalog biçimindeki müzikal açıklama (resitatif) sanatıdır. Yunanistan'ın çeşitli yerlerinde, özellikle de mantinadların Girit lirası ve Girit laoutosu (lavtaya benzeyen telli bir çalgı) eşliğinde yapıldığı Girit Adası'nda belirgindir. Kelime, "sabah şarkısı" anlamına gelen Venedik matinadasından türetilmiştir.

Yine Yorgo Dedes'in aktarımından öğrendiğimize göre Aljamiado olarak değerlendirilen eserlerin en ünlülerinden biri Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nin Yanya Rumcası (Arap harfli Yunanca) ile yapılmış tercümesi. Yanya Bölgesi'nde sadece şiir, mevlit gibi Türkçeden tercüme edilmiş metinler değil doğrudan Rumca olarak yazılmış, *stihoplakia* denilen15 heceli kafiyeli, mesnevi türünde beyitlerle yazılan eserler de mevcut. Yanyalı bir hanımefendinin konuştuğu Yanya Rumcasını yine Filiz Yenişehirlioğlu'nun konuşmasından dinleyebilirsiniz.

Yorgo Dedes konuşmasının sonunda bu türden eserlerin farklı kütüphanelerde bulunduğunu ancak yanlış kataloglamadan dolayı bazen erişimlerinde sorun yaşanabildiğinden söz ediyor. Bununla birlikte son dönemde mübadele çalışmalarının artmasıyla mübadillerin kişisel koleksiyonlarından bu türden eserlerin çıkabileceğine dair umutlu olduğunu belirtiyor.

Mübadillerin çok kültürlü dünyasını yansıtan edebî miras elbette Aljamiado edebiyatı ile sınırlı değil. Bu metinlerden daha geniş bir külliyata 1923 Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'den gitmek zorunda kalan Anadolulu Ortodokslar sahip. Anadolulu Ortodokslar genellikle Karamanlılar olarak biliniyor, yazı dillerine ise Karamanlıca deniyor. Tarihsel ve dilbilimsel açıdan bu iki kavramın kullanımı epeyce sorunlu.

"Karamanlı" ifadesi 1923 Nüfus Mübadelesi Antlaşması'yla Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılan çoğunluğu Anadolu'da yaşamış olan Türkofon Ortodoks topluluk için kullanılan genel bir tanımlama. Söz konusu topluluk, Millet-i Rum'a mensup diğer Rumlardan farklı olarak Yunanca değil Türkçe konuşuyor, ibadetlerinin bir kısmını Türkçe olarak gerçekleştiriyor ve yazılarını ise Yunan harfli Türkçe olarak yazıyorlardı. Anadolu'da Türkofon Hristiyanların varlığı en erken tanıklıklara göre 15. yüzyıla kadar gidiyor. Evliya Çelebi on yedinci yüzyılda Alanya Ortodokslarından söz ederken: "(Rum) keferesi asla Urumca bilmezler, batıl Türk lisanı üzre kelimat ederler" demektedir (1934, s. 284, 9. cilt). Stefan Gerlach (16. yy.), Nicolas de Nicholay (17. yy.) gibi seyyahlar da çoğu kuyumculukla uğraşan ve Yedikule, Samatya ve Narlıkapı semtlerinde oturan Türkçe konuşan Hristiyanlardan bahsetmektedirler. Evangelia Balta'ya göre ise İstanbul'a çoğunlukla Anadolu'dan gelen bu topluluğun temelde yaşam alanları dönemden döneme değişse de bu yaşam alanları, başta Kapadokya Bölgesi olmak üzere, kuzeyde Ankara ve Yozgat'a, güneyde Adana ve Antalya'ya, doğuda Kayseri ve Sivas'a kadar olan bölgelere ve batıda Aydın vilayetinin sınırlarına kadar genişliyordu. Sonuçta, Türkçe konuşan Ortodoks topluluğun "Karamanlılar" olarak isimlendirilmesinin sınırları ve teşkilatlanma yapısı coğrafi ve tarihsel olarak değişse de tarihsel olarak "Caramania" olarak bilinen bölgeyle ilişkilendirildiği söylenebilir. Söz konusu alan aynı zamanda 13. yüzyıldan itibaren Karamanoğlu Beyliği'nin hüküm sürdüğü ve 15. yüzyıldan itibaren Karaman Eyaleti olarak anılan bölgeydi. "Karamanlı" tanımlanmasının Karamanoğulları Beyliği'yle ilişkisi olabileceğini düşünen tarihçiler de söz konusudur (Şişmanoğlu Şimşek, 2014).

Peki "Karamanlı" ifadesi neden sorunlu? En temelde bu topluluğa mensup kişiler kendilerini özellikle din üzerinden ve genellikle "Hristiyanlar", "Ortodoks Hristiyanlar", "Anadolu Hristiyanları" ya da "Anadolulu Ortodoks Hristiyanlar" olarak tanımlamaktaydılar (Balta 2014). 19. yüzyılın ikinci yarısında hikâye değişmeye başlıyor ve döneme ilişkin birçok dinamiğin etkisiyle yeni bir dilsel hiyerarşi oluşuyor. Bu hiyerarşiye göre Rum-Ortodoks toplumunun içerisinde Yunanca bilmek, konuşmak, Grekofon olmak ilerlemenin, gelişmenin, refah ve mevcut geri kalmışlıktan kurtulmanın işareti olarak algılanmaya başlıyor. Türkçe ya da yerel Rumca lehçeler küçümsenmeye ve "geri kalmışlık ve yoksulluğun Şark'a has bir işareti" olarak kodlanıyor. "Karamanlı" tabiri de tam da bu bağlamıyla Yunanca

konuşan Osmanlı Rumları tarafından aşağılayıcı bir ifadeye dönüşüyor: "Karamanlı" demek taşralı, kültürel ve eğitsel açıdan yetersiz, kaba, adab-ı muaşeret yoksunu anlamına gelmeye başlıyor (S. Benlisoy ve F. Benlisoy, 2016). Anadolu'dan İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlere ekmek parası için gelen ve bakkallık, berberlik, meyhanecilik, manavlık yapan Ortodokslar bazı tiplemelerin ve deyimlerin de doğmasına yol açmış. Örneğin bugün dilimizde olumsuz bir deyim olarak kullanılan "andaval"/"andavallı" ifadesi Niğde, Andaval'dan İstanbul'a hamallık yapmak üzere gelen Ortodokslarla ilişkilendiriliyor. (Orakçı, 2020, s. 88).

Yukarıda sözü edildiği gibi Anadolulu Hristiyanlar, Millet-i Rum'a dâhil olmalarına rağmen Türkçe konuşmaları nedeniyle 19. yüzyılla birlikte bir "anomali" sayılmaya başlamışlar ve bu farklı kimlikleri sebebiyle Yunan ve Türk milliyetçilikleri arasında, 1920'lerde zirveye varacak bir rekabetin da nesnesi olmuşlardır. Genellikle Türk tarihçiler, bu topluluğun Osmanlı fethinden önce Bizans döneminde Anadolu'ya gelerek yerleşen Türkler olduklarını; Yunan tarihçiler ise Yunan kökenli olduklarını ve Yunanca konuşan diğer Rumlardan izole yaşamaları ve Türklerle süregelen ilişkileri nedeniyle Türkçe konuştuklarını düşünmektedir (Benlisoy, 2002, 927). Sonuçta 1923'te Türk ve Yunan hükümetleri arasında imzalanan Lozan Nüfus Mübadelesi Antlaşması, resmî olarak "kimlik meselesinde" "son sözü" söyler: Bu antlaşma sonucunda, tek kelime Yunanca bilmeyen Anadolu Hristiyanları, Ortodoks oldukları için Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılırlar; çoğu yalnızca Yunanca bilen Giritliler gibi Müslümanlar da Anadolu'ya gönderilirler.

Anadolulu Ortodoks karakterlerin edebî temsilleriyle hem Yunanca hem de Türkçe yazılmış olan metinlerde, öykü, roman ve tiyatro oyunlarında 19. yüzyıldan itibaren karşılaşıyoruz. Burada özellikle Evangelia Balta'nın (2013) "Modern Yunan Komedilerinde Türkofon Anadolulu Karakterler" başlıklı makalesinde ortaya koyduğu tespitler mübadele sonrasında Yunanistan'da Anadolulu Rum mübadillere karşı takınılan olumsuz tavrı anlamak açısından önemlidir. Balta, Ortodoks Hristiyan Kayserili tiplemesinin ilk kez modern Yunancadaki ilk tiyatro oyunlarından biri olan *Babilonya ya da Yunan Dilinin Çeşitli Yerlerde Bozulması* başlıklı oyunda görüldüğünü belirtir. Oyun, İstanbullu Dimitrios K. Vizantios (asıl adıyla Dimitrios Hacıaslanis, 1790 İst.-1853 Patras) tarafından 1836 yılında yayımlanmış ve İstanbul ve Atina'da defalarca sahneye konmuştur. Balta buradaki Anadolulu tiplemesinin sonraki Hristiyan Anadolulu tiplemelerini etkilediğini belirtiyor. Oyunda, Yunanistan'ın Napflio kentinde Navarin Deniz Savaşı galibiyetini kutlayan ve Yunanistan'ın çeşitli yerlerinden gelen karakterlerin kendi yerel diyalektleriyle konuştukları için birbirlerini anlamamaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan komik durumlar anlatılmaktadır. Balta, oyunun yazarı Vizantios'un Kayserili Hacı Savvas karakterini bir Anadolulu olarak öne çıkardığını ve birçok meziyetle donatarak deyiş yerindeyse onu kayırdığını belirtmektedir. Hacı Savva'nın ne dediğini anlamayınca polisin ona *yiaourtovaftismeno* (yoğurtla vaftiz edilmiş) ve *palioturko* (kirli Türk) diyerek hakaret etmesi ise mübadele sonrasında da devam eden Anadolulu Ortodokslara karşı mevcut olumsuz algının bir göstergesidir (Balta, 2013, s. 76-88). Mevcut algı yaklaşık 10 yıl sonra Anadolulu Ortodoksların en önemli ve üretken ismi Evangelinos Misailidis'in Yunanca olarak yazacağı *o Eromanis Hacı Aslanis, iros tis Karamanias* (*Karaman Kahramanı Sevdalı Hacı Aslan*) adlı oyunda da söz konusudur. Farklı bölgelerden gelen Grekofon Rum karakterler oyunun ana karakteri Hacı Aslanis'le alay ederler; ona serseri derler, pis pastırmacı (*paliopasturmaci*), eski kalın çorap (*paliocurapas*) gibi ifadelerle Hacı Aslan'ı aşağılarlar (Balta, 2013, s. 78).

Türk edebiyatında Türkofon Ortodokslara –Karagöz dışında– en geç 20. yüzyılın başlarında yayınlanan öykü ve romanlarda; Ahmet Mithat'ın *Vah* (1882), Selahaddin Enis'in, *Lambo Usta* (1917) ve Mahmut Yesari'nin, *Bir Namus Meselesi* (1923) başlıklı eserlerinde rastlıyoruz. *Vah* ve *Lambo Usta*'da, stereotipleşmiş "Karamanlı Bakkal" karakteri söz konusu. Bu tipleme Ahmet Münif'in çizimleri ile 1923 yılında tam da Lozan Konferansı devam ederken *Akbaba* dergisinde de yer almıştır.[6]

Mahalle bakkallarının siyaseti:

-Gonferans patrikhanenin İstanbul'dan galkmasına garar verirse ne dersin?

-Neyine gerek? Türkler ile alış verişine kesad gelmedikten gayrı![7]

Akbaba dergisinde yayımlanan karikatür.

Peki Karamanlıca edebiyat dediğimizde tam olarak ne anlamamız gerekiyor? Bu tabiri kullanırken arka planda hangi tartışmaları aklımızda tutmalıyız? Söz konusu edebiyatın kapsamı nedir? Karamanlıca ya da Karamanlidika tabiri büyük ölçüde üzerinde uzlaşılmış bir biçimde tamamı ya da bir kısmı Yunan harfli Türkçe olarak yazılmış ya da basılmış yayınlar için kullanılmaktadır. Dilbilimci Matthias Kappler, Yunan harfli Türkçe metinleri, çok sayıda konuşulan ve yazılan çeşidiyle birlikte kültürel-grafik (yazıya ilişkin) bir olgu olarak ele almakta ve ayrı bir Karaman dili, Karaman Türkçesi, Karamanlı ağzı, diyalekti ya da Karamanlıcadan söz etmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Yazara göre bu tanımlamalar öncelikle; Türkofon Ortodoks nüfusunun coğrafi ve kültürel yapısını sınırlandırarak birçok dilsel form ve çeşitlilik içeren metinlerin dağılım çeperini daraltmakta, aynı zamanda Kiril alfabesi gibi farklı kullanımlar da aynı terminolojiyle anıldığından kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir (Kappler, 2016, s. 119-120). Kappler, Yunan alfabesi ile Türkçe yazımın yerine ilk kez 1898 yılında araştırmacı Georg Jacob tarafından Karamanlıca kullanıldığını tespit etmiştir (Kappler, 2016). Türkçe konuşan Ortodokslar Yunan harfli Türkçe üretimlerini genellikle "Rumca hurufat ile lisan-ı Türki" ve "Rumi ul huruf, Türki ül ibare" şeklinde ifade etmekteydiler.[8]

Bugün Türkofon Anadolulu Ortodoks Hristiyanların ürettiği Yunan harfli Türkçe yayınlara dair temel bilgimiz, Sévérien Salaville ve Eugène Dalleggio tarafından 1958, 1966 ve 1974 yıllarında hazırlanan *Karamanlidika Bibliographie Analytique des ouvrages*

6 *Akbaba*, No. 10, 8 Ocak 1923 (Kânunusani, 1339) Çizimlere Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde "Bakkal" maddesinde de yer verilmiştir. (4. Cilt, 1960).

7 *Akbaba*, No. 10, 8 Ocak 1923 (Kânunusani, 1339)

8 Bu çalışmada Matthias Kappler'in yaklaşımı benimsenmekle birlikte literatürdeki yaygın kullanımından ve pratik sebeplerden ötürü metinde Yunan harfli Türkçenin yanı sıra Karamanlıca ifadesi de kullanılmaktadır; bu ifade bu makale bağlamında ayrı bir dil ya da diyalekt anlamında değil yine Kappler'in çizdiği perspektiften kültürel-grafik bir farklılık olarak anlaşılmalıdır.

en langue turque imprimés en caractére grecs adlı 3 ciltlik katalog ile Evangelia Balta tarafından yeni bulgularla bu kataloglara yapılan üç ciltlik ekten oluşmaktadır. Balta, Yunan harfli Türkçe bibliyografyanın 752 kitabı içerdiğinden söz etmektedir (Balta, 2014, s. 165). Genel olarak bunun nihai bir rakam olduğu söylenebilirse de çeşitli arşivlerde farklı isim ve dillerde kataloglanmış metinlerin ya da Yunan harfli Türkçe gazete ve süreli yayınlarda tefrika olarak kalan kurmaca anlatıları (Şişmanoğlu Şimşek, 2017) da eklediğimizde bu sayı daha da artabilir. En erken 15. yüzyıldan beri varlıkları bilinen (Clogg, 1996, s. 68) Anadolulu Ortodoks Hristiyanlara ait Yunan harfli Türkçe olarak basılan ilk metin Martin Crusius'un *Turcograecia* adlı yapıtının içindeki *Gennadios Scholarios'un İtirafları*'dır (Balta, 2014, s. 165). 1584 yılında Basel'de yayımlanan bu metin, Fatih Sultan Mehmed'e 1455 ya da 1456 yılında Patrik Gennadios tarafından Ortodoks inancını anlatan bir risale olarak sunulmuştu (Clogg, 1999, s. 120). Yunan harfli Türkçe olarak basılan kitapların dolaşıma girmesi ise asıl olarak 1718 tarihinden itibaren başlayacaktır, en son belgenin tarihi ise 1935 yılına kadar gider (Balta, 2014, s. 165).

Karamanlıca kurmaca edebiyat, imparatorluğun farklı alfabelerde ve dillerde üretim gerçekleştiren edebiyatlarıyla koşutluk sergilemektedir (Uslu ve Altuğ, 2014). Önceleri Venedik, Viyana, İstanbul, İzmir gibi Osmanlı ve Avrupa'daki belirli merkezlerde dinî yayıncılıkla başlayan üretim, sonrasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren seküler bir boyut kazanmış, 1880'lerden sonra ise Türkofon Ortodoks okur, büyük ölçüde süreli yayınların ve gazetelerin de etkisiyle çoğu Batı'dan çeviri olan kurmaca eserlerle tanışmıştır. Bu noktada Karamanlıcada Ermeni harfli Türkçeden farklı olarak telif kurmaca eserlerin azlığı dikkati çekmektedir. Bazı yazar isimleri belirtilmese de çevirilerin çoğunluğunun Batı romanından ya da Yunancadan olduğu anlaşılmaktadır (Balta, 2018). 1882-1892 yılları arasında Batı edebiyatından birçok çeviri yapılır, bu çevirilerin çoğu Anadolulu Ortodoksların 19. yüzyıldaki en önemli aydınlarından biri olan Evangelinos Misailidis tarafından yapılmıştır. Bu romanların önemli bir kısmı ise yine Misailidis'in ünlü Karamanlıca gazetesi *Anatoli*'de (Şişmanoğlu Şimşek, 2010) tefrika olarak kalmıştır. Misailidis'in bir diğer önemi, ilk Türkçe romanlardan biri olan *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*'i (Bundan sonra *Temaşa-i Dünya*) yazmış olmasıdır (Şişmanoğlu Şimşek, 2014).[9]

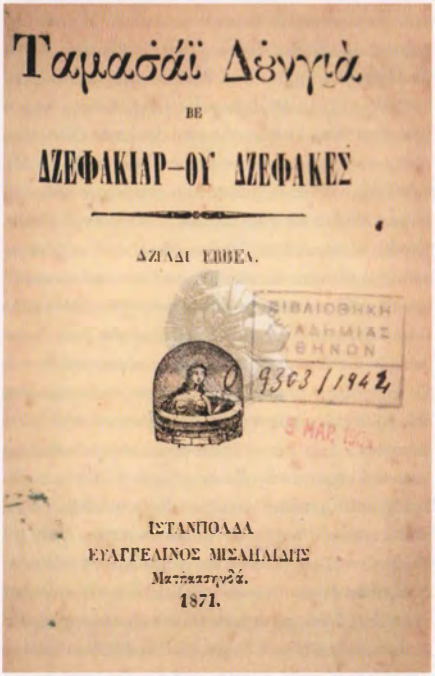
Ταμασάϊ Δενγιά
ΒΕ
ΔΖΕΦΑΚΙΑΡ-ΟΥ ΔΖΕΦΑΚΕΣ
ΔΖΕΔΔΙ ΕΒΒΕΛ.
ΙΣΤΑΝΠΟΛΔΑ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ
1871.

9 *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*, Cild-i Evvel, İstanbolda, Evangelinos Misailidis matbaasında, 1871.)

Aytek Soner Alpan, 1923 Lozan Nüfus Mübadelesi Antlaşması sonrasında Yunanistan'a giden mübadillerin *Muhacir Sedası* adlı gazetelerinde *Temaşa-i Dünya*'nın "Aleko Favini (Mithistoriması) Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş" başlığıyla yeniden tefrika edildiğini belirtmektedir (Alpan, 2013). Bu noktada süreli yayınların yani gazete ve dergilerin Karamanlıca kurmaca edebiyatın üretilmesinde, yaygınlaştırılmasında ve okuyucuyla buluşmasında çok önemli bir araç olduğu belirtilmelidir. Anadolulu Ortodoks okur, çoğu Fransızcadan çeviri olan romanlarla ilk kez bu gazete sayesinde haberdar oluyordu. Çoğu Anadolulu okur için bu karşılaşma hem yeni bir türle hem de yeni bir medeniyetle tanışmanın önemli bir aracı olarak kabul edilebilir. Çevrilen yazarlar arasında Xavier de Montépin, Eugène Sue, Paul de Kock ve Alexandre Dumas sayılabilir. İlginç olan nokta, hemen hemen aynı yazarların kitaplarının aynı dönemde Osmanlıca ve Ermeni Türkçesiyle de yayımlanmış olmasıdır. Ancak Türkçe çeviri tarihinde Karamanlıca çevirmenler ve yazarlardan söz eden kaynak neredeyse yok gibidir. Üstelik Antalyalı Hacı Efraim oğlu Hacı Dimitrios tarafından 1853 yılında yayımlanan Karamanlıca *Robinson Crusoe* çevirisi, Osmanlıca çeviriden (1864) daha önce yapılmıştır. Ayrıca *Ekmekçi Kadın* ve *Paris Faciaları* gibi Karamanlıca Xavier de Montépin çevirileri de bu romanların Ermeni harfli Türkçe çevirilerine göre daha önce yayımlanmıştır. Karamanlıca edebiyatın kapsamına Batı romanından çeviri ve uyarlamaların yanı sıra, az sayıda da olsa Arap harfli Türkçe metinlerin "yeniden yazılmış" biçimleri de girmektedir. Bu yayınlar arasında Yannis Gavriilidis tarafından "yeniden yazılan" ve *Anatoli*'de tefrika edilen Ahmet Mithat'ın *Yeniçeriler, Şeytan Kayası* ve *Diplomalı Kız* anlatıları önemlidir. Bunların dışında sözlü halk edebiyatı ürünlerinin (Âşık Garip, Köroğlu, Şah İsmail) Karamanlıca anonim baskılarını da listeye dâhil etmek gerekir.

Geçtiğimiz senelerde yayımlanan *Muhacirnâme* (haz. Evangelia Balta, Aytek Soner Alpan) gibi yeni çalışmalar Anadolulu mübadillerin bir kısmının Yunanistan'daki yeni yaşamlarında da edebî üretimlerini devam ettirdiklerini göstermektedir. Söz konusu kitap, mübadiller tarafından 1924-26 yılları arasında yazılan ve *Muhacir Sedası* gazetesinde Yunan harfli Türkçe olarak basılan şiirlerden oluşmaktadır. Şiirler yerlerinden edilen mübadillerin, mübadelenin ilk yıllarından itibaren çektikleri acıları, adaptasyon sürecini, Yunanistan iç politikası üzerine düşüncelerini, siyasi pozisyonlarını anlamak için önemli ipuçları barındırmaktadır. Mehmet Söylemez'in (2020) yakın dönemde Yunanistan'da Türkçe konuşan mübadillerle türkü söyleme gelenekleri ve müzikal bellek üzerine yaptığı araştırmalar ise mübadillerin hâlen Türkçe ile bağının ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor.

Buraya kadar genel hatlarıyla özetlediğim "19. yüzyıl sonu mübadillerinin edebî mirası" edebiyat araştırmacıları için ne ifade ediyor? Bu mirasın bizim açımızdan önemi nedir? Her şeyden önce Karamanlıca ve Aljamiado örneklerini çok dinli, çok dilli, çok etnikli 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda tek başına, izole bir örnek olarak düşünmemek gerekir. Bu iki örnek; Ermeni harfli Türkçe, İbrani harfli Türkçe, Ladino, özellikle İzmir'de ve bazı Ege adalarında kullanılan Katolik cemaatinin *Frangohiotika* yani Latin harfli Yunancası ve elbette Osmanlı'nın Kürtçe, Arapça ve başka diller konuşan Müslüman topluluklarıyla birlikte bu "dilsel potburi"nin (Clogg 1996) vazgeçilmez yapı taşlarından biriydi. Bu edebiyatların üreticileri aynı zamanda bugün anladığımız ulusal kimliklerin ötesinde çoğul kimliklere sahipti. Örneğin Misailidis hem Osmanlı hem Hristiyan, hem Tanzimat taraftarı hem Rum hem de Anadolulu idi. Yunan Krallığı ile ilişkileri de iyiydi. Dolayısıyla bu örnek Osmanlı yazarı dediğimiz kimliğin ne denli çeşitlenebileceği ve bu kimliğin homojenlikten ne kadar uzak olduğunu da gösteriyor bize. Yukarıda özetlenen tablo edebiyatlar arasındaki etkileşimi de ortaya koyuyor.

Karamanlıca edebiyat özelinde konuşursak bu edebiyatın aynı zamanda tefrika üzerinden gazete ve edebiyat ilişkisini de görünür kıldığını ve bu ilişkinin sadece İstanbul ve İzmir gibi büyükşehirlerde değil Anadolu'da da gazete aboneliği aracılığıyla belirlendiğini ve dolaşıma girdiğini görüyoruz. Hemşehrilik ağlarının önemli olduğu, şehirde üretilen edebiyatın taşrayı, taşradakinin şehri etkilediği bir edebiyattan söz ediyoruz aynı zamanda. Anadolulu Hristiyanlar yalnızca gazete okurları olarak değil tefrika edilen kurmacalara da abone olarak romanların yayınlanmasını sağlıyorlardı. Kitaplara abone olan okurların hangi bölgeden oldukları isimleriyle birlikte kitapların arkasında basılıyordu. Dolayısıyla bu listeler bir yönüyle Anadolu'dan mübadil edilmiş okurların isimlerini de gösteriyor bize! Aşağıdaki

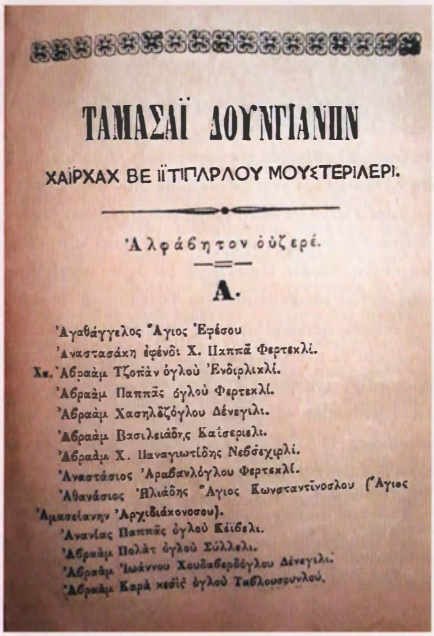

ΤΑΜΑΣΑΪ ΔΟΥΝΓΙΑΝΙΝ

ΧΑΪΡΧΑΧ ΒΕ ΙΪΤΙΠΑΡΛΟΥ ΜΟΥΣΤΕΡΙΛΕΡΙ.

Ἀλφάβητον σύζερέ.

A.

Ἀγαθάγγελος Ἅγιος Ἐφέσου
Ἀναστασάκη ἐφένδι Χ. Ικππᾶ Φερτεκλί.
Χε. Ἀβραὰμ Τζοπὰν ὀγλοὺ Ἐνδιρλικλί.
Ἀβραὰμ Παππᾶς ὀγλοὺ Φερτεκλί.
Ἀβραὰμ Χασηλδζόγλου Δένεγιλι.
Ἀβραὰμ Βασιλειάδης Καίσεριελι.
Ἀβραὰμ Χ. Παναγιωτίδης Νεβσεχιρλί.
Ἀναστάσιος Ἀραβανλόγλου Φερτεκλί.
Ἀθανάσιος Ἠλιάδης Ἅγιος Κωνσταντίνοσλου (Ἅγιος Ἀμασείανην Ἀρχιεπισκόπου).
Ἀναγίας Παππᾶς ὀγλοὺ Κάϊσελι.
Ἀβραὰμ Πολὰτ ὀγλοὺ Σύλλελι.
Ἀβραὰμ Ἰωάννου Χουδαβερδόγλου Δένεγιλι.
Ἀβραὰμ Καρὰ κεδὶς ὀγλοὺ Ταβλουσούγλου.

görselde *Temaşa-i Dünya*'nın arka sayfalarında yer alan ve Efes, Endirlik, Kayseri, Nevşehir, Geyve, Sille gibi şehir ve kasabalardan abone yazılarak bu romanın basılmasını mümkün kılan müşteri/okuyucu isimlerini alfabetik sırada görebilirsiniz.[10]

Karamanlıca metinlerin çoğunlukla çeviri ve adaptasyon olması; 19. yüzyıl edebiyatları için çok önemli bir mesele olan çeviri ve telif kavramlarını muğlaklaştırırken, yenidenyazım, metinlerarasılık, etkilenme, dönüştürme vb. çok çeşitli kavramları çeviribilimsel ikili karşıtlıkların ötesine taşıyarak gündeme getiriyor, bununla birlikte yeniden yazan zihni de şeffaflaştırıyor.

Son olarak Karamanlıcanın Türkçenin toplumsal tarihinde sade dil kullanımı açısından da öncü bir hareket olduğunu belirtmek gerekir. Anadolulu Hristiyan okur her şeyden önce okuduğu metinlerin ister gazetede isterse bir romanda olsun "açık" ve "sade" Türkçe ile yazılmasını talep etmektedir. Gazete yöneticileri tarafından da büyük ölçüde kabul gören bu taleple Osmanlı Müslümanlarının 1860'lardan sonra yaptıkları dilde sadeleşme tartışmaları arasında bir koşutluk kurmak mümkündür. Bazıları tarafından "Anadolu lisanı" olarak adlandırılan bu dile olan gereksinim Türkofon Ortodoksların Türkçe eğitimini formel kurumlarda alamamalarından da kaynaklanmaktadır (Şişmanoğlu Şimşek, 2019).

Edebiyat çalışmaları açısından özellikle 19. yüzyıla dair önemli veriler barındıran bu metinler dilsel çeşitliliğin alfabeyle de cisimleştiği bir dünyayı hatırlatıyor bize. Elbette mübadillerin dilsel ve edebî mirası bu iki örnekle sınırlı değil. Dilbilimci Mehmet Ölmez, eski ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelerin çok dilliliğin merkezlerinden olduğunu belirterek bunun en güzel örneklerinden birisinin Kapadokya yani bugünkü İç Anadolu Bölgesi'nin çeşitli manastır ve kaya kiliselerinin

10 Temaşa-i Dünya'nın Hayırhah ve İtibarlu Müşterileri, Alfaviton Üzere.

bulunduğu Derinkuyu, Ihlara, Kayseri ve Nevşehir bölgeleri olduğunu belirtiyor. Kayseri'den Aksaray'a kadar uzanan bölgede (Nevşehir ve Niğde dâhil) 1924-1925 mübadele yıllarına değin çeşitli köy ve kasabalarda Türkçe konuşan Rumların yanı sıra yöreye özgü Rumcayı, bazen de standart Rumcayı, İstanbul'daki edebî dile yakın bir Rumcayı kullanan yerli halkın yaşadığını belirtmektedir (Ölmez, 2011, s. 215). Ölmez, bu konuda yapılan önemli çalışmalardan biri olarak Anadolu Rumcasının Türkçenin ağızlarıyla ilişkisini, temaslarını inceleyen R. M. Dawkins'in *Modern Greek in Asia Minor* (Küçük Asya'da Modern Yunanca) (Cambridge, 1916) başlıklı öncü kitabına işaret etmektedir. Dawkins Rumcanın Silli (bugünkü Konya, Sille Mahallesi), Farasa (bugün Kayseri iline bağlı Çamlıca Mahallesi) ve Kapadokya ağızlarından metinler derlemiş, bunların İngilizce çevirilerini yapmış, çalışmasında gramerine ve sözlüğüne yer vermiştir.[11] Ayrıca bu folklor malzemesini değerlendiren bir yazıyı kitapta W.R. Halliday yazmıştır (Ölmez, 2011, 216). Ölmez, ayrıca Andreas Tietze'nin, Hasan Eren'in, Christos Tzitzilis'in Anadolu'da Rumcadan Türkçeye geçen unsurlara yer verdiği çalışmalarına da atıf yapıyor (221-224). Elbette sadece Kapadokya bölgesinde de değil, Karadeniz'de mübadele öncesinde ya da hâlen konuşulan Pontus Rumcasını ya da Karadeniz Türkçelerini de bu tabloya eklemeliyiz.

Mübadelenin edebiyata en önemli etkilerinden biri (belki de edebiyattan alıp götürdüğü demek daha doğru) bugün Türkiye ve Yunanistan ulus devletleri olarak adlandırılan coğrafyalardaki bu dilsel ve kültürel çeşitliliğin sekteye uğratılması oldu. Farklı diller, alfabeler, lehçeler, söyleyiş biçimleri standart bir Türkçe ve Yunanca olarak

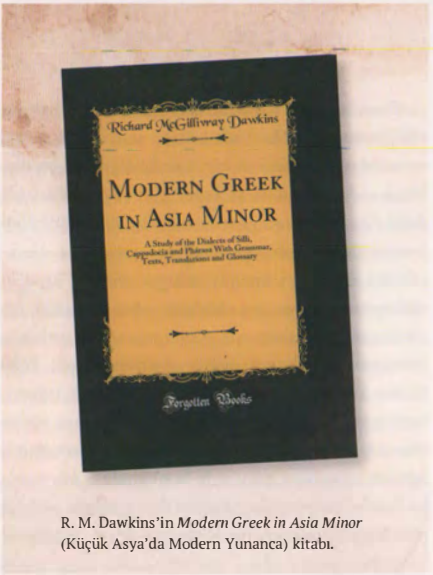

R. M. Dawkins'in *Modern Greek in Asia Minor* (Küçük Asya'da Modern Yunanca) kitabı.

kodlanarak standardize edildi, dillerin içerisindeki Türkçe ve Yunanca unsurlar "ecnebi" sayılarak arındırılmaya çalışıldı ve böylece farklı edebiyat imkânları, yolları, patikaları en azından popüler ve kamusal anlamda görünmez oldu. Aljamiado ya da Karamanlıca yazı dili tam da ulus devlet öncesi; kimliklerin bu denli ayrışmadığı ve homojenize edilmediği bir dile, zihniyete ve yaşam kültürüne işaret etmektedir. Dolayısıyla bu diller üzerinden, ulus devlet ideolojisinin "ya Türksün ya Yunan", "ya yabancısın ya vatandaş", "ya buralısın ya oralı", kısacası "ya osun ya öteki" anlayışının kategorize edemediği eşikteki, melez kimlikler, yazarlar, eserler, edebiyatlar ve bunların ulusal kanondan dışlanmasını da kristalize ediyor. Yakın geçmişte bir siyasetçinin mübadeleye ilişkin olarak sarf ettiği "Ege'de Rumlar, Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler yaşasa aynı millî devlet olabilir miydik?" şeklindeki talihsiz sözlerinin hatırlattığı gibi "millî edebiyat" kanonu da tıpkı millî sınırlar gibi ancak bu çoğul, melez kimliklerin dışlanmasıyla ya da bir

11 Farasa Ortodokslarının, Farasiotika denilen Antik Yunanca ve Türkçe karışımı bir dil konuştukları belirtilmektedir. (Orakçı, 2020, s. 77)

Selanik kordonu ve Beyaz Kule.

kimliğin yalnızca tek bir özelliğinin sahiplenilmesiyle oluşturuluyor. Mübadelenin, kuşkusuz başka birçok alanda olduğu gibi ortak üretimin en görünür olduğu alanlardan biri olan edebiyata ve dile çoğulculuktan uzak tekçi bir anlayışla bakılmasını kolaylaştırıcı bir zemin hazırladığı düşünülebilir. Buna rağmen Aljamiadonun, Karamanlıcanın ya da Karadeniz Türkçe ve Rumcalarının "ölü diller" olduğunu iddia edebilir miyiz?

Kuzey Yunanistan'ın mübadil köylerine yolunuz düşürse Türkçenin hâlâ ne denli kıvrak ve coşkulu bir biçimde konuşulduğunu büyük bir şaşkınlıkla görebilirsiniz. Lozan Mübadilleri Vakfı[12] ile geçtiğimiz mayıs ayında yaptığımız gezide Serez'in Monovrisi köyünde tanıştığımız üçüncü kuşak mübadil, İznik, Derbentli 72 yaşındaki Stratos Serafim'i tanısanız mübadil Türkçesinin nesilden nesile aktarılması karşısında hayranlığınız bir kat daha artar. Stratos Amca'nın Türkçesinde *Temaşa-i Dünya*'nın yazarı Misailidis'in kelimelerini yeniden duymak, "tomofil"i, "Evropa"yı, "yavuz" âdetleri ondan dinlemek, mübadil dillerinin hâlâ yaşadığının güçlü bir kanıtı niteliğinde. Hâlâ vaktimiz varken bu mirası arşivlemek, kayıt altına almak, yapılan çalışmalardan haberdar olmak ve onları desteklemek büyük önem taşıyor. Mübadelenin yüzüncü yılında araştırmacılar olarak bizim en önemli ödevimiz bu sanırım.

12 Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, mübadillerin kültürel mirasının görünür olmasında ve arşivlenmesinde çok önemli bir işleve sahip. http: //www.lozanmubadilleri.org.tr/yayinlar/

KAYNAKLAR

Alpan, A. S. (2012): But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish

Population Exchange. *The Historical Review / La Revue Historique Department of Neohellenic Research / Institute of Historical Research* 9.

Alpan, A. S. (2 Kasım 2013): "Μουκαδδερατημζά χακίμ ολαλήμ: Reading 'refugee

politics' through the pages of Μουχατζήρ Σεδασί,", III. International Workshop of Karamanlidika Studies atölye çalışmasında sunulan bildiri, Nevşehir.

Alpan, A. S. (Ağustos 2021): " 'Meskinides' ve Nüfus Mübadelesi Üzerine", *Toplumsal Tarih.*

Arı, K. (Yaz 2017): "Türk-Roman ve Öyküsünde "Mübadele", *Tarih ve Günce, Atatürk ve*

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic 1/1.

Balta, E. (2013): "Turkish-Speaking Anatolian Christian Types (Karamanlılar) in Modern

Greek Comedies (19th Century)", *Miscellaneous Studies on the Karamanlidika Literary Tradition* içinde, İstanbul: The Isis Press.

Balta, E. (2014): "Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz... Vatan, Din ve Dille Bölünmüş Bir Kimliğin Serüvenleri", *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe söyleriz Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar* içinde, ed. Emre Yalçın, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Balta, E. (2018): "Novels in Karamanlidika", *Karamanlidika Legacies* içinde, ed.

Evangelia Balta, İstanbul: Isis Press.

Balta, E. ve A. S. Alpan, ed. (2016): *Muhacirnâme,* İstanbul: İstos Yayınları.

Benlisoy, F. (2002): "Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: 'Hıristiyan Türkler' ",

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik, C. 4 içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

Benlisoy F. ve S. (2016): *Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim,* İstanbul: İstos Yayınları.

Clogg, R. (1996): "Anadolu Hıristiyan Karındaşlarımız: The Turkish-Speaking Greeks of Asia Minor", *Anatolica Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries* içinde, Britain: Variorum.

Dawkins, R. M. (1916): *Modern Greek in Asia Minor,* Cambridge: University Press.

Dedes, Y. [George] (2010): "Was There a Greek Aljamiado Literature", *The Balance of Truth*

içinde, ed. Çiğdem Balim-Harding ve Colin Imber, Istanbul: The Isis Press ve Gorgias Press.

Dedes, Y. (2011): "Blame it on the Turko-Romnioi (Turkish Rums): A Muslim Cretan Song on the Abolition of the Janissaries", *Between Religion and Language Turkish Speaking Christians, Jews and Greek Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire* içinde, ed. Evangelia Balta ve Mehmet Ölmez, İstanbul: Eren Yayınları.

Demirözü, D. (2005): "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç", *Yeniden Kurulan Yaşamlar* içinde, der. Müfide Pekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Doğruyol, H. (2016): "1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Mübadelesi",

Yayımlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Gürbilek, N. (2020): *İkinci Hayat,* İstanbul: Metis Yayınları.

Hutcheon, L. (2002): "Rethinking the National Model", *Rethinking Literary History* içinde, ed. Linda Hutcheon ve Mario J. Valdés, Oxford ve New York: Oxford University Press.

Iğsız, A. (2008): Documenting the Past and Publicizing Personal Stories: Sensescapes and the

1923 Greco-Turkish Population Exchange in Contemporary Turkey. *Journal of Modern Greek Studies 26,* 451–487.

Jusdanis, G. (1998): *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür (Milli Edebiyatın İcat Edilişi),*

çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

Kappler, M. (2016): "Transcribtion text, regraphization, variety? -Reflections on

Karamanlidika", *Spoken Ottoman in Mediator Texts* içinde, der. Eva Csato, Astrid Menz ve Fikret Turan, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Lahur Kırtunç, A. (2005): "Mübadeleyle İlgili Metinler: İkisi de İki Kara Yabancı", *Yeniden*

Kurulan Yaşamlar içinde, der. Müfide Pekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Millas, H. (2005): "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele: Benzerlikler ve Farklar", *Yeniden*

Kurulan Yaşamlar içinde, der. Müfide Pekin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Soloúp. (2015): *Aivali: Dört Yazar,* Üç Kuşak, İki Yaka, Bir Ayvalık, İstanbul: İstos Yayınları.

Söylemez, M. (2020): *Yitik Vatanın Türküleri,* Ankara: Sonçağ Yayınları.

Yalçın, K. (18 Mayıs 2021): 1924 Mübadele konusu ders kitaplarına girdi. *Denizli Gazetesi*
https://www.denizligazetesi.com/1924-mubadele-konusu-ders-kitaplarina-girdi-makale,79609.html
Orakçı, M. (2020): *Karamanlıca Kaynakların Işığında Türkçe Konuşan Ortodokslar ve Türk-*
Yunan İlişkileri, İstanbul: Libra Kitapçılık.
Ölmez, M. (2011): "R.M. Dawkins ve Anadolu'da Rumca-Türkçe İlişkileri", *Between Religion and Language Turkish Speaking Christians, Jews and Greek Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire* içinde, ed. Evangelia Balta ve Mehmet Ölmez, İstanbul: Eren Yayınları.
Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2010): "The Anatoli Newspaper and the Heyday of the Karamanli
Press", *Cries and Whispers in Karamanlidika Books – Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia 11th-13th September 2008)* içinde, ed. Evangelia Balta ve Matthias Kappler, Wiesbaden: Harrassowitz.
Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2014): "Romanı 'İki Kilise Arasında Binamaz' Kılmak: Karamanlıca
Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak *Tema*şa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2017): "Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca *Anatoli* Gazetesi", *Kebikeç* S. 44.
Şişmanoğlu Şimşek, Ş. (2019): "19. Yüzyıl Yunan Harfli Türkçe (Karamanlıca) Gazete ve
Süreli Yayınlarda Dil Tartışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*
Dergisi, S. 31.
Uslu, M. F. ve F. Altuğ (2014): *Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı*
İstanbulu'nda *Edebî*
Modernleşme, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Anadoludan göç eden Yunan mübadil bebeğiyle.

ANADOLU KÖKENLİ RUMLARIN TÜRKÇELERİNDEKİ FONETİK YAPI

Dr. Sertan ALİBEKİROĞLU*

Giriş

Karamanlıların, dinî inanç ve mezhepleri nedeniyle Osmanlı idari ve siyasi sisteminde Rum Ortodoks milleti içerisinde değerlendirilmesinin yanı sıra onların ana dillerinin Türkçe olması, Türk kültür ve edebiyatına yakınlıkları her zaman dikkatleri çeken bir husus olmuştur.

Karamanlılar, Karamanlı Ortodoks Türkler, Rum / Urum Türkleri vb. adlarla anılan Türkçe ana dilli bu halkın tarihleri, etnisiteleri, inançları, coğrafyaları ile ilgili pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Buna rağmen, Karamanlı Türkçesi / Karamanlıca / Anadolulu Rumların Türkçesi olarak adlanırılabilecek dil üzerine yapılan çalışmaların henüz olması gereken boyutlarda olmadığı görülmektedir. Pek çok dil ve Türk lehçesine göre oldukça eskiye dayandığı görülen Karamanlı matbuatının dil malzemeleri ile Karamanlı Türkçesi hakkındaki derlemeler Karamanlı toplumunun oldukça köklü, dikkat çekici ve geniş bir sanatsal, edebî ve kültürel birikime sahip olduğunu göstermektedir. Geniş bir dil verisi sunan bu birikimin dil yönünden incelenmesi Karamanlıların tanınması, tarihî, coğrafi ve etnik konulardaki soruların cevaplarının bulunması noktasında önemli katkılar sunacaktır.

Bu çalışmada, kısmen de olsa, Anadolu kökenli Rumların / Karamanlı Türkçesinin öne çıkan fonetik hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle bu dilin/ağzın dayandığı temeller ve Anadolu-Rumeli ağızları arasındaki yeri noktasında kimi sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ağız atlasları için önemli konulardan olan etnisite, coğrafya / bölge / yöre, dil / ağız sınıflandırmaları gibi temel konular üzerinden Karamanlılar tanınmaya çalışılmıştır. Daha sonra, Anadolu ve Rumeli ağızlarının ana hatları verilerek bu ağızlar arasında temel fonetik hususiyetleri bakımından Anadolu kökenli Rumların / Karamanlı Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızları sınıflandırmasındaki muhtemel yeri hususunda bir yargıya varılmaya çalışılmıştır.

Belirtilen hedeflere ulaşabilmek için özellikle J. Eckmann tarafından Karamanlıca matbu eserlerden elde edilen fonetik hususiyetler ile son yıllarda M. Söylemez tarafından 2019 yılında alanda yapılan ve tarafımızca deşifre edilmiş ses kayıtları temel alınmıştır. Konu ile ilgili diğer temel kaynaklara da başvurulmuştur. Malzemenin deşifresinde Anadolu ve Rumeli ağızlarının deşifresinde esas alınan transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı
alibekiroglu@gantep.edu.tr

1. Karamanlılar Kimdir?

Üzerinde tartışmalar devam etmekle birlikte Karamanlıların kimlikleri ile ilgili iki önemli görüş ön plana çıkmıştır. Bu görüşlere geçmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Karamanlıların nasıl tanımlandığına değinmek iyi olacaktır.

Bilindiği üzere pek çok ulusun bir arada yaşadığı Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında uluslar "Millet Sistemi"ne göre tanımlanmış ve konumlandırılmıştır. Millet sistemi ise etnik köken ve ana dili durumuna değil, din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nda tebaanın sosyal, siyasal, yasal statüleri onların dinî ve mezhebi durumlarına göre şekillenmiştir (Anzerlioğlu, 2016: 133-134; Erdem, 2021: 17). Bu anlayışa göre, Osmanlı siyasal düşüncesinde "millet" kavramı İslami tasavvurdaki asıl anlamına uygun olarak ehl-i kitap veya belirli bir dinî inanışı benimsemiş olan topluluklar için kullanılmıştır. Bu sistemde her bir millet, bağlı olduğu dinin hükümlerine bağlı ve ona göre düzenlenmiş olan hiyerarşi içinde varlık göstermiştir.

Kısaca, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplulukların din veya mezhep esasına göre tertip edilerek yönetilmesine "Millet Sistemi" adı verilmiştir (Kurtaran, 2011: 59; Anzerlioğlu, 2016: 134).

Bu anlayışa göre de Yunan halklarının yanı sıra aslen Bulgar, Sırp, Arnavut, Arap ve Türk(?) olmakla birlikte Ortodoks Hristiyan olan toplumlar bir "millet" kabul edilmişler ve bunlar "Rum Ortodoks milleti" olarak adlandırılmışlardır. Rum Ortodoks milletinin "milletbaşı" da "Rum Ortodoks Patriği" olarak belirlenmiştir (Erdem, 2021: 17). Patrikhane, dindaşlarının sorunları ile ilgili olarak İslam hukukunun gayrimüslimlerle ilgili kuralları çerçevesinde yetkilere sahiptir. Bu yetkiler "ruhani (dinî)" yetkiler ile birlikte "dünyevi" yetkileri de içermektedir.

Yukarıda bahsi geçen "millet sistemine göre Rum Ortodoks milletinin bir üyesi olan Karamanlıların etnik kökenleri ile ilgili öne çıkan iki temel görüş kısaca şöyledir:

Birincisi; Karamanlılar Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra Türklerle yoğun temaslar neticesinde inançlarını korumakla birlikte Türkleşen yani Türkçe konuşan ve Türk kültür unsurlarını benimseyen Rumlardır. İkincisi ise bunun tam tersidir ve Karamanlılar aslen Türk olup Anadolu'nun fethinden sonra Bizansla başlayan yakın temaslar sırasında Hristiyanlığı ve onun Ortadoks mezhebini kabul etmişlerdir (Eckmann, 1950: 165; Anzerlioğlu, 2016: 43-56; Öger, 2016: 386; Erdem, 2021: 21). Bu durumun nedeni sadece Bizanslılarla yoğun temaslar değil aynı zamanda daha 4-5. yüzyılda Bizans'a tabi olmuş Türk asıllı ve Türkçe konuşan Peçenek, Uzi, Hazar kavimlerine mensup Hristiyan Türklerin de bulunmasıdır (Anzerlioğlu, 2016: 43-56; Erdem, 2021: 22).

Ana dilleri Türkçe olmasına rağmen Ortodoks inancına sahip oldukları için Ortodoks Rum milletinin mensubu sayılan Karamanlıların (Ekşi Uğuz, Saygılı, 2017: 792; Erdem, 2021: 121-22) etnik kökenlerini tespit etmek, tarihî verilerin azlığının da etkisiyle güçleşmektedir. Genel olarak Orta Anadolu'da yaşayan, Türkçe konuşan ve Ortodoks Hristiyan olan bu topluluğa, Ortodoks milletini oluşturan Yunan, Rum, Bulgar, Sırp vd. gruplar gibi etnisiteleri göz önüne alınmadan Karamanlılar denmiştir.

2. Karamanlı/lar İsmi

Bu adla ilgili de öne çıkan iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre; ana dili Türkçe olan Ortodoks milleti mensuplarına "Karamanlı/lar" denmesinin Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan ve 1256-1274 yılları arasında çoğunluğu günümüzde Orta Anadolu olarak adlandırılan bölgede bulunan Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Isparta, Uşak illeri ile Orta ve Doğu Akdeniz yörelerinde yer alan Antalya, İç İl (Mersin), Adana'yı kapsayan

alanda hüküm sürmüş bir beylik olan Karamanoğulları Beyliği'nin (Sümer, 2001: 454) adından geldiği (Söylemez, 2020: 17; Öger, 2016: 381); İstanbul'un fethinden sonra şehrin inşası için Fatih zamanında Anadolu'dan getirtilerek Yedikule semti yakınlarında meskûn edilen bu insanlara Karaman'dan getirildikleri için "Caramanos" denmiştir (Anzerlioğlu, 2016: 137). Bu görüşe göre asıl Karaman adı Anadolu'daki bir bölgenin adından gelir.

Yukarıdaki görüşe karşı çıkan kimi araştırmacılara göre ise Anadolu'daki bu topluma "Karamanlı" ismini Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'un inşası için Anadolu'dan İstanbul'a özellikle taş, duvar ve sıva işleri için getirilen ve İstanbul'da, Büyük Karaman ve Küçük Karaman olarak adlandırılan semtlere yerleştirilen işçilerin adı zamanla yerleştirildikleri semt adlarından dolayı "Karamanlı/lar" olarak anılır olmuştur (Anzerlioğlu, 2016: 138; Erdem, 2021: 18). Bu görüşlere göre asıl Karaman İstanbul'da olup işçiler vasıtası ile Anadolu'ya taşınmıştır.

Görüldüğü üzere Günümüzde "Karamanlı/lar" olarak adlandırılan toplumun adının nereden geldiği hakkında netlik yoktur. Bununla birlikte Türkçe bir sözcük olan "Karaman"ın Rus ve Bizans kroniklerinde yer alan Peçenek liderleri arasında "Karaman" adında bir hükümdardan da bahsediyor olması (Anzerlioğlu, 2016: 141) sözcüğün Türkçe kökenli olduğunun kanıtlarındandır. Buradan hareketle sözcüğün Anadolu'da uzunca bir süre hüküm sürmüş Türk boyunun adından İstanbul'a da çeşitli fetih hareketleri veya Türklerin Rumeli'ye geçişleriyle daha Anadolu'nun fethinden önce Karadeniz'in kuzeyinden inen Türk boylarınca da İstanbul ve dolaylarına taşınmış olması muhtemeldir. Bundan dolayı da İstanbul'da Büyük ve Küçük Karaman olarak adlandırılmış semtlerin adına kaynaklık etmiş olabilir.

Konyalı Yunan mübadil kadın.

3. Karamanlıların Tarihî Coğrafyası

Osmanlı idaresindeki Karamanlıların genelde günümüzde Orta Anadolu olarak adlandırılan bölgede; Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Isparta, Uşak illeri ile Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Antalya, Mersin ve Adana dolaylarını kapsadığı düşünüldüğünde, Karamanlıların da bu coğrafyada yaşayan Türkçe konuşur Ortodoks halkı ifade ettiği anlaşılmaktadır (Söylemez, 2020: 17; Öger, 2016: 385).

Karamanlıların coğrafyasını Akdeniz sahillerinden Karadeniz'in kuzeyinde Kırım, Güneydoğu Ukrayna'da Dinyeper (Dnipro) Nehri'nin güneyine kadar olan geniş bir alan olarak kabul eden görüşlere

de rastlanmaktadır (Ekşi Uğuz, Saygılı, 2017: 790). Bununla birlikte Karadeniz'in kuzeyi ile Karadeniz kıyılarındaki halkların Türkçe konuşan diğer bir Ortodoks toplum olduğunu düşünmek daha doğru olur. Çünkü, Anadolu'dakiler ile Karadeniz'in kuzeyindeki Türkçe konuşan Ortodoks toplumlar arasında ana dillerinin Türkçe olması ve aynı din ve mezhepte yer almaları dışında organik bir veriye rastlanılmamaktadır.

Bununla birlikte Trabzon ve çevresinde Rum-Pontus Devleti bulunmaktadır. Bu devlet uzunca bir zaman Karadeniz'in doğusunda hüküm sürmüştür. Dolayısıyla Ortodoks mezhebindeki halkların arasında ana dili Rumca, Yunanca olan güçlü bir set bulunmaktadır. Bu topluluklar arasındaki ilişkiler dinî boyutta kalmıştır. Birbirlerini Türkleştirmek ya da Rumlaştırmak gibi bir gayret gösterip göstermedikleri net değildir. Buna göre de günümüzde, çoğunluğu Yunanistan'da yerleşik olan ve mübadele ile taşınmış olan Karamanlıların coğrafyasını: kuzeyde Ankara, Yozgat ve Bursa'ya, güneyde Antalya ve Adana'ya, doğuda Kayseri ve Sivas'a ve batıda Aydın'a kadar uzanan alan olarak düşünmek doğru olur. Bununla birlikte, Karamanlılar konusunda önemli çalışmaları olan Evangelia Balta, Karamanlıların "sınırları farklı dönemlerde farklı tanımlanan bir bölgenin, geniş anlamıyla Kapadokya'nın sakinleri olduğunu" kaydetmektedir (Balta, 2016: 121).

4. Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması

Oldukça eskiye uzanan ve geniş bir külliyata sahip olan Karamanlı Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgisi önemlidir. Temelde Oğuz grubu (Türkiye Türkçesi) ağızlarının oluşturduğu bu Anadolu ve Rumeli ağız grupları çatısı altında pek çok ağız yer almaktadır. Bu ağızların içinde yazı dili olan ve bu durumunu devam ettirebilen hemen hemen hiç yoktur. Yazı dili hâline gelmesi ve yazı dilini devam ettirmesi açısından Karamanlı Türkçesi ağzı ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bundan dolayı da Anadolu ve Rumeli ağızlarının durumu ve tasnifleri üzerinden Karamanlı Türkçesinin hangi ağız grubunda yer aldığını tespit etmek Karamanlı Türkçesini anlamak adına önem arz etmektedir.

Anadolu ve Rumeli ağızlarının sınıflandırılması çalışmalarında ve yöntemlerinin belirlenmesinde Macar Türkolog G. Hazai'nın *Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine* adlı önemli çalışması bir fikir vermiş, yol haritasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Buna göre, Anadolu ve Rumeli ağızlarının "ses bilimi (fonoloji), "biçim bilimi" (morfoloji) ve "biçimsel ses bilimi" (morfofonoloji)" olmak üzere temelde üç kıstasa dayandırılarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Hazai 1971: 84-86; İmer 2000: 7).

a. Anadolu Ağızlarının Sınıfladırılması

Anadolu ağızları üzerinde yapılan araştırmaların tarihi 19. yüzyılın ortalarına dek uzanır. Yabancı Türkologların başlattığı bu çalışmalar Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki yıllarda Türkiye'deki Türkologlar başta olmak üzere çoğu Türk kökenli olan araştırmacılarca yapılmaya başlanmıştır. Günümüze kadar Anadolu ağızlarının hemen tamamı kayıt altına alınmış olmakla birlikte derleme çalışmaları hâlen devam etmektedir.

Uzun süredir yapılan bu çalışmalar sonucunda Anadolu ağızlarının sınıflandırılması ile ilgili birkaç önemli fikir ortaya atılmıştır. Bunlardan öne çıkanları şunlardır:

İlk sınıflandırma 1896 yılında İ. Kunos tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Anadolu ağızları:

1. İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe
2. Kastamonu ağzı

3. Karadeniz'in Doğu kıyılarına doğru Lazca
4. Harputça
5. Güneydoğu Anadolu'da Mersin'le Konya arasında Karamanlıca
6. Kızılırmak havzasında Ankara ağzı
7. Anadolu'da dağınık olarak yaşayan Yörük ve Türkmenler (Karahan, 2017: IX; Özden, 2019: 185) şeklinde sınıflandırılmıştır.

Kunos'a göre Zeybekçe, Ankara ağzı, yörük ve Türkmenlerin ağzı esas Türk ağızlarını, diğerleri ise "Anadolu'da Türkleştirilmiş unsurların ağızlarını temsil etmektedir." (Karahan, 2017: X; Özden, 2019: 185).

Ahmet Caferoğlu'nun 1946 yılında kendisi tarafından derlenen malzemeye dayandırarak yaptığı sınıflandırma şöyledir:

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elâzığ, Van ve civarı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi
5. Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi
7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir kısmen Afyon, Aydın ve Antalya'ya kadar) bölgesi
8. Konya ağız bölgesi
9. Kastamonu ağız bölgesi (Caferoğlu, 1946: 565; Özden, 2019: 185-186).

Caferoğlu, daha sonra, yenibulgular eşliğinde sınıflandırmasını şu şekilde düzenlemiştir:

1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya civarlarına kadar)

2. Orta Anadolu ağızları (Afyon'dan Elâzığ ve Erzurum'a kadar)
3. Doğu ağızları (Elâzığ ve Erzurum'dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu (Caferoğlu, 1959: 239; Özden, 2019: 186).

Son ve öne çıkan çalışma, Leyla Karahan tarfından yapılmıştır. Karahan'ın sınıflandırması ise şöyledir:

1. Doğu Grubu Ağızları: Ağrı, Artvin, merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl; Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları.
2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları.
3. Batı Grubu Ağızları: Adana, Adıyaman, Afyon; Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak ağızları. (Karahan, 2017: 1-2).

Karahan, bu üç ana ağız grubu altında alt ağız grupları ve bu grupları belirleyen fonetik, morfolojik vb. ölçütleri geniş bir şekilde ele almıştır. Anadolu ağızları üzerine yapılan ve öne çıkan yukarıdaki bu tasnif çalışmaları arasında Karamanlı ağzına değinen ve bu ağzı "Türkleşmiş unsurların ağızları" arasında gösteren tek çalışma İ. Kunos tarafından yapılan çalışmadır. Kunos'un çalışması mübadeleden önce gerçekleştirilen çalışmadır. Bu nokta önemli olduğu için üzerinde ileride daha geniş olarak durulacaktır.

Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında genel hatlarıyla şu ölçütlerin kullanıldığı görülmektedir:

1. Şimdiki zaman ekindeki ses değişmeleri: -yorur, -yoru, -yor, -yo, -ya, -yu, -yı, -yi, -y, -i, vs.
2. k>ġ, k>g, k>ç, g>c, ḳ-> -ḫ- değişmeleri
3. "ğ" ünsüzünün korunması veya düşmesi
4. ilk hecede "ö,ü > o,u" değişmesi
5. ŋ ünsüzü ile ilgili değişmeler
6. "yokarı/yukarı" kelimesindeki ses değişmesi (Caferoğlu 1946: 571-573; Karahan, 2017: XII-XIII).

b. Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması

Öncelikle Balkanlar'da (Bulgaristan, Romanya, Eski Yugoslovya, Batı Trakya, vs.) bulunan Türk boylarının ağızlarını derlemek için başlayan çalışmalar genel olarak "Balkan Ağızları / Balkan Türk Ağızları" terimleriyle karşılanmıştır. Daha sonraları genişleyen ve artan çalışmalar sonucunda "Rumeli Ağızları" terimi benimsenmiş ve günümüzde geneli kapsayıcı olarak bu ad kullanılır olmuştur. Bunun sonucunda da Türkiye Türkçesi ağızları "Anadolu ve Rumeli Ağızları" altında toplanmıştır (Günşen, 2012: 117; Özden, 2019: 187).

Türklerin Avrupa ve Balkanlar'da görülmeleri İS 4. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte asıl olarak Türk dili ve kültürünün bu coğrafyaya yayılması ve hâkim olması İS 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih hareketleri ile gerçekleşmiştir. Balkan Türklüğü, kuzeyden gelen Kıpçak, Bulgar, Peçenek vd. ile esas itibarıyla güneyden gelen Oğuz Türklerinden oluşur. Balkanlar'a daha önce kuzeyden inen Hazar, Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak ve eski Bulgar Türk boyları büyük oranda yerli Slav halkları arasında

erımış, Türk dilini unutmuşlardır. Günümüzde, Gagavuzlarla birlikte Nogay ve Kırım Tatarları haricinde, genel olarak Balkan Türklüğü güneyden gelen Oğuz boylarından oluşmaktadır (Korkmaz, 2007: 88-89; Günşen, 2012: 115).

Rumeli Türk ağızlarının tasnifi çalışmaları, yukarıda belirtildiği gibi, Balkan Türk ağızları adı altında başlamıştır. Bu ağızlar, çoğu Türk kökenli olan ve esas olarak Türkiye Türkçesine bağlı, onun varyantları konumundaki ağızlar topluluğudur. Durum böyle olmasına rağmen yukarıda görüldüğü üzere, Türkiye Türkçesi ağızları "Anadolu Ağızları" olarak ele alınmış, temeli Oğuzcaya yani Anadolu ağızlarına dayanan, Avrupa'da meskûn Türk boylarının adı bu adlandırma dışında tutulmuştur. "Anadolu ve Rumeli ağızları" başlıklı birçok çalışmada, Rumeli/Balkan Türk ağızları hiç gündeme getirilmezken Türkiye Türkçesi veya Anadolu ve Rumeli ağızlarını sınıflandırma denemelerinde de çok zaman Rumeli ağızlarından söz edilmemiştir.

Rumeli ağızlarının incelenmesi Polonyalı Türkolog T. Kowalski ile başlamıştır (Gülensoy, 1984: 87), bununla birlikte G. Németh Rumeli ağızlarının sınıflandırılması üzerine ilk çalışmayı ortaya koyarak yeni bir dönemi başlatmıştır. Onun çalışması esasında yeni çalışmalar başlamıştır. G. Németh, Balkan Türk ağızlarını Batı Rumeli ve Doğu Rumeli olmak üzere iki ana gruba ayırır. Bu iki ağız bölgesini ayıran sınır da Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider. Buradan batıya yönelir ve Küstendil'de yine güneye doğru ilerler. Batı ağız bölgesi Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Küstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanır. Romanya'da Tuna'nın öte yakasında devamı yok denecek kadar az iken kuzeyde Adakale'yi içine alır (Németh 1981: 119-120).

Balkan Türk ağızlarını, tasnif etmemekle birlikte bölge ve yörelere göre gruplandırma çalışması ise Caferoğlu'a aittir. O, 1957'de "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu" adlı çalışmasında, tam olarak sınırlarını çizmenin güçlüğünü belirterek Balkan Türk ağızlarını şu bölge adlarıyla gruplandırmıştır:

1. Makedonya
2. Güneydoğu Bulgaristan
3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan
4. Dobruca ve Romanya Besarabyası (Caferoğlu, 1960: 66).

Caferoğlu, bu çalışmasında, Anadolu Ağızlarında da yaptığı üzere, şimdiki zaman eki {-(X)yor}'un durumunu ölçüt olarak alır ve bunu değerlendirir. Caferoğlu, bu ekin coğrafi dağılımını verirken Trabzon, Rize, Sivas ve civarı ile Kırım'da kullanılan [-yer][-yir] alafonlarındaki /r/nin düşürüldüğü biçimin Deliorman Türk ağızları ile Gagavuz Türkçesinde de kullanıldığını belirtir (Caferoğlu, 1960: 70).

Tahsin Banguoğlu, Rumeli ağızları üzerine özel bir çalışma yapmamakla birlikte, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde sınırlarının kesin olmadığını belirterek Türkiye Türkçesi ağızlarını, Deliorman, Makedonya, İstanbul, Aydın, Karaman, Ankara, Kastamonu, Karadeniz, Harput, Erzurum olmak üzere on ağız bölgesine ayırır. İl ve bölge adı kullanılarak yapılan bu tasnifte Banguoğlu, Rumeli ağızları olarak Deliorman ve Makedonya ağızlarına yer vermiştir (Banguoğlu 2000: 17).

Balkanlar'da bulunan çeşitli Türkologlar da Rumeli ağızlarının sınıflandırılması üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların öne çıkanları ise şunlardır:

Bulgar Türkolog Emil Boyev, Balkan Türk ağızlarının tamamını değilse de Bulgaristan Türk ağızlarını sınıflandırır. G. Németh'in tasnifini temel alan Boyev, Nemeth'in çalışmasını kendi çağının malzemesine göre tamamlamaya, geliştirmeye çalışmıştır. Buna maksatla giriştiği tasnif çalışmasını şu şekilde yapmıştır:

1. Batı Bulgaristan Türk ağızları
2. Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları
3. Doğu Rodoplar ve Gerlovo Türk ağızları (Boyev 1968: 176).

Balkan Türk ağızları üzerine çalışan önemli isimlerden biri de Bulgaristan Türklerinden olan Mefküre Mollova'dır. Mollova da özellikle Németh'in tasnifine büyük oranda katılmakla birlikte, onun sınıflandırmasını kendisine göre tamamlamış, Balkan Türk ağızlarını Németh'ten farklı olarak iki değil de "Batı uç zonu (bölgesi)", "Doğu Rodoplar zonu" ve "Merkez zon" olmak üzere üç ağız bölgesine ayırmıştır (Mollova, 1999: 168).

Mollova'nın "Batı uç zonu" olarak verdiği ağız bölgesi, Németh'in Batı Rumeli grubuna yakın olmakla birlikte tamamen örtüşmemektedir. Németh'e göre iki sahayı ayıran çizgi Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Köstendil'de yine güneye doğru ilerler, Yunanistan'da Selanik'ten geçerek Ege Denizi'ne ulaşır (Németh 1981: 119; Mollova 1999: 168). Mollova'nın sınırı biraz daha doğudan geçerek Batı uç zonunda Nevrokop, Blagoevgrad (Cuma-i Balâ), Devin kasabaları ve onların etrafındaki köyleri içine alır (Mollova, 1999: 169).

Balkan Türk ağızlarının son sınıflandırmalarından biri Ukraynalı Türkolog Iryna Dryga'ya aittir. Dryga, Balkan Yarımadası ve Trakya'da mevcut Türk ağızlarının kaydı için "coğrafya metodu"nun uygulanması gerektiğini ve buna göre alan araştırması yapılması gereken aşağıdaki coğrafî alanların tespitinin belirlenmesini savunur:

1. Bulgaristan:
   a. Deliorman, Gerlovo, Tozluk, Varna-Burgaz
   b. Vidin-Küstendil-Mihaylovgrad
2. Makedonya: Gostivar, Ohrid, Nevrokop
3. Kosova: Prizren, Priştine, Mamuşa
4. Romanya: Kuzey, güney, kuzeybatısı (Köstence, Vama Veche, Negru Voda, Tuzla)
5. Arnavutluk: Tirana, Elbasan, Şkoder, Kruja, Korça
6. Yunanistan: Selanik, Komotini, Batı Trakya (Dryga, 2009: 194).

Bütün bu sınıflandırmalar sonucunda, Rumeli ağızlarının genel olarak Batı ve Doğu Rumeli Ağızları olarak sınıflandırıldığı ve bu iki ana ağız grubu arasındaki fonetik farkların ise şu şekilde belirtildiği görülmektedir:

1. Batı Rumeli ağız alanında Doğu Rumeli ağızlarının sözcük sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ sesi çok heceli sözcüklerde /i/ biçiminde ortaya çıkar (*kuyi* "kuyu", *doğri* "doğru", *kızi* "kızı", *yarisini* "yarısını", *küpri* "köprü", *uli* "ölü", *burni* "burnu", *alti* "altı" vb.).
2. Batı Rumeli ağız alanında, Doğu Rumeli ağızlarının /i/ sesinin ilk hecede ve kapalı hecede değil, belli durumlarda kurallı olarak /ı/ biçiminde ortaya çıkar (*gelınım, benım, senın, verdık, çekılır, evında, evımız, rengımi, elında* vb.).
3. Eski Türkçe /ö/ ve /ü/'nün /o/ ve /u/ ile ya da herhangi bir geçiş sesiyle karşılanması Batı Rumeli ağızlarında dar alanlarda yaygındır (*böyle* "böyle", *dört* "dört", *soz* "söz", *uç* "üç", *yuru-* "yürü-", *duşunur* "düşünür" vb.).
4. Batı Rumeli ağızlarında /a/-/e/ ünlülü çekim ve türetme eklerinin genel olarak ünlü uyumuna uymadığı görülür: (*bakarler, tutarler, dururler; sarayler, padişahler, lukumler; olursem, bakmasem, yaparseler, varse, alırse, olurse, alamasek; onekadar, altiye, dokuze, otuze, kırke; aldıkten sora; kızlen* "kızla", *kollen* "kolla", *pilavlen* "pilavla" vb.).

5. Eski Osmanlıcadaki /ö/ sesi, Batı Rumeli ağızlarında, sık kullanılan birtakım sözcüklerde /ü/, /w/ ve /u/ ile karşılanır (*küpri* "köprü", *ürdek* "ördek", *urdek* "ördek", *kupri* "köprü", *uldi* "öldü", *urti* "örtü" vb.)
6. Gerek kalın gerekse ince sıradan kelimelerde süreksiz ve süreksiz ön damak /g/ veya /ğ/ ünsüzleri, Doğu Rumeli ağızlarında eriyip kaybolurken Batı Rumeli ağızlarında varlıklarını korur, hatta daha çok süreksiz biçimleri ile kullanılırlar (*aġaç, begen-, saġ, aġla-, ayaġa, degenek, eger, etegınden, urdege, buzagi, baġ, baġa* vb.).
7. Duyulan geçmiş zaman ekinin Batı Rumeli ağızlarında daima tek şekilli, yani *-miş* olarak kullanılması, dolayısıyla uyum dışı kalmasıdır *(almiş, ḳalmiş, yapmiş, olmiş, ö/ ülmiş, durmiş* vb.).
8. Şimdiki zaman kipi için *-(A)y* ekinin kullanılıyor olmasıdır (*sevey, yapay, sorāyım, tutmay, oḳuysın, araysın, göriysın, baḳay, dey, aġlay, geliy,* vb.).
9. Batı uç zonunda labio-veler[1] ünlü uyumu sınırlıdır; labio-palatal[2] ünlü uyumu ise yoktur (buldum, sınırlıdır; buldı, bulmiş, üldum/uldum/ yuldum "öldüm").
10. Diğer ağız bölgelerinin tersine, Batı uç zonunda senharmonizm denilen ünlü-ünsüz uyumu yoktur. Burada her ünsüz kendine has fonem kıymetini olduğu gibi muhafaza eder (*el, ekmek, bil*'de /l/, /k/ ünsüzleri kalındır).
11. Batı uç zonunda konson jemineleri yok gibidir (nali<nallı/nalli, tusus< tuzsuz, onar < onlar/onnar).
12. Batı uç zonunda /a/ ve /e/ ünlülerinin uzun şekilleri vardır, ama /u/, /o/, /ı/, /i/ ünlülerinin ise uzun şekilleri yoktur (*dā/daa< daha, nerē/neree< nereye* vb. fakat *onun aldi kitap*; *aldi<aldıgı*) (Németh 1981: 119-128; Mollova, 1999: 169: Gülensoy, 1984: 91-119: İğci, 2018: 527-529).
13. G. Hazai, Anadolu ve Rumeli ağızlarının sınıflandırılmasında kullanılabilecek bazı ölçülere dikkat çeker. Bunlar ŋ, l, ğ, ḳ, ünsüzleri ile ilgili değişmeler, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumsuzluklar ve şahıs eklerinin yapısıdır (İmer 2000: 7; Hazai 1971: 84-86).

c. Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Sınırları

Anadolu ve Rumeli Ağızlarının sınırlarını belirleyebilmek için önce bu ağızların oluşumunu, ağızların oluşumunda rol oynayan Peçenek, Kuman-Kıpçak, Saka (Part) ve Oğuz boylarının Anadolu ve Rumeli'ye gelişleri ile birlikte yerleştikleri bölge ve yöreler ile iç göçler nedeniyle gösterdikleri hareketlikleri gözden geçirmek gerekir.

Türklerin Anadolu'ya girişleri 1071'den çok daha öncelere uzanmaktadır. Tarihî kaynakların tanıklığına göre, Büyük Roma İmparatorluğu döneminde, Roma'nın Doğu sınırlarını Fars ve Arap istilalarına karşı korumak üzere Orta Avrupa'nın Macar ya da bugünkü Basarabya ovalarını yurt tutmuş olan Peçenekler paralı asker olarak kiralanmıştır. Bu paralı asker Peçenekler aileleri ile birlikte Trakya'dan Çanakkale Boğazı yoluyla Anadolu'ya geçirilmişlerdir (Anzerlioğlu, 2016: 54, 93; Çolak, 2015: 11).

Türklerin Anadolu'ya geçtikleri ikinci yol İstanbul Boğazı'dır. Doğu Roma'nın ardından kurulan

1 Yumuşak damakla ilgili. Artdamaksıl. Damaksıl. Art damak ünsüzü. Kalın ünlüler ile hece oluştururken dil sırtının geriye yumuşak damağa doğru yükseltilmesi ile çıkarılan k, g, ğ, n gibi patlayıcı veya sızıcı damak ünsüzlerinden biri.

2 Dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlanan ünsüz türü. E, i, ö, ü, ince ünlülerle hece kuran damak ünsüzlerinden her biri: g, ğ, k, l, r, y.

Bizans, Anadolu'nun uç bölgelerini Doğu'dan gelebilecek tehlikelere karşı korumak üzere yine Karadeniz'in kuzeyinde meskûn olan Kuman-Kıpçaklardan yararlanmıştır. İstanbul Boğazı üzerinden Anadolu'ya geçirilen Kıpçaklar, Bartın'dan itibaren Karadeniz sahillerine yerleştirilmişler ve Karadeniz ağızlarının oluşmasında önemli rol oynamışlardır (Anzerlioğlu, 2016: 57, 96).

Yukarıdaki bilgilerde görüldüğü gibi, Türklerin Anadolu'ya girişleri 1071 Malazgirt zaferinden en az bin yıl öncesine dayanmaktadır. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra ise Oğuz Türkleri (Oğuz Boyları) Anadolu'ya girmeye başlamıştır. Anadolu'ya, büyük ya da küçük gruplar hâlinde, 24 Oğuz boyunun 24'ünden de gelenler olduğu Anadolu'daki yer adları incelemeleri sonucunda kanıtlanmıştır. Bu 24 Oğuz boyunun adları ve genel olarak yerleşim yerleri şöyledir:

1. Kınık (Adana, Ankara, Kütahya, Sivas, Konya, Kengiri-Çankırı, Kara Hisar-ı Sahip, Malatya, Karesi ve yöreleri)
2. Avşar (Afşar)lar (Bolu, Kastamonu, Konya, Kütahya, Ankara, Kayseri ve yöreleri)
3. Bayat (Konya, Hüdâvendigâr-Bursa bölgesi, Kara Hisar-ı Sahip-Afyon, Karesi-Balıkesir ve yöreleri)
4. Kayılar (Sivas, Kütahya, Kengiri-Çankırı, Konya, Muğla bölgesi, Bolu, Kastamonu, Hamid-Isparta ve Burdur bölgesi, Urfa, Amasya, Çorum, Ankara ve yöreleri)
5. Kara Evli (Bolu, Kastamonu, Sivas, Tokat ve yöreleri)
6. Alka Evli (Manisa ve çevresi)
7. Döğer (Cizre, Urfa, Dimaşk)
8. Yazır (Hamid-Isparta ve Burdur)
9. Beğ-dili (İç-il, Adana, Antep, Sivas, Hatay ve yöreleri)
10. Todurga (Dodurga), (Bolu, Kastamonu ve yöreleri)
11. Karkın (Sivas, Kara Hisar-ı Sahip, Saruhan-Manisa-, Karasi-Balıkesir)
12. Bayındır (Bolu, Hamid-Isparta ve Burdur yöreleri, Hüdâvendigâr-Bursa ve yöreleri)
13. Peçenek (Ankara ve yöresi)
14. Çavuldur (Çavundur), (Kastamonu, Konya, Sivas, Ankara ve yöreleri)
15. Çepni (Trabzon (yöre), Kastamonu, Bolu)
16. Salur (Sivas, Konya, Saruhan, Kayseri, Hamid)
17. Kızık (Ankara, Antep)
18. Ala-Yundlu (Aksaray, Saruhan, Sivas, Ankara, Kütahya ve yöreleri)
19. Eymür (Hüdâvendigâr, Kastamonu, Sivas, Ankara, Kütahya, Çorum)
20. Yüreğir (Üreğir-Öregül), (Adana, Kastamonu, Hamid, Ankara, Teke-Antalya ve yöreleri)
21. İğdir (Kastamonu, Teke yöresi)
22. Büğdüz (Hamid, Kastamonu, Niğde
23. Yıva (Erzurum, Ahlat)
24. Yaparlu (Çaruklug-Çarıklı) (Kütahya, Konya) (Sümer, 1999: 236-356; Korkmaz, 2007: 89).

Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türk boyları zamanla Balkanlar'a, oradan da Avrupa'ya doğru yayılırlar. Daha sonra Rumeli adını alacak olan ve ana hatlarıyla Balkanlar-Bulgaristan-Romanya'yı içine alan ve uzun süre Osmanlılar yönetiminde kalan bölgeye zorunlu iskânla yukarıda adı geçen Oğuz boylarının bir kısmı yerleştirilir. Bunun sonucunda, Arnavutluk, eski Yugoslavya, Makedonya, Yunanistan'ın kuzeybatısı (Gümülcine dolayları), Bulgaristan ve Romanya'dan Kerkük "Irak Türkmen ağızları", Suriye "Suriye Türkmen ağızları" ve Kıbrıs da dâhil olmak üzere geniş bir coğrafyaya Anadolu ve Rumeli Ağızları (Türkiye Türkçesi Ağızları) adını verdiğimiz ağızlar yayılmıştır (İğci, 2018: 525).

5. Karamanlı Türkçesinin Türk Ağız Sınıflandırmalarındaki Yeri

Yukarıda görüldüğü üzere, Anadolu ve Rumeli ağızlarının tasnifi, tasnife yarayan kıstaslar, Anadolu ve Rumeli ağızlarının kaynakları, genel özellikleri ve sınırları gibi konular üzerinden Anadolu ve Rumeli ağızlarının kapsamları ile ilgili bir fikir verilmeye çalışılmıştır. Bu konuya değinilmesinin nedeni daha önce de belirtildiği üzere Karamanlı Türkçesinin / ağzının kaynakları hakkında bilgilere ulaşmak, bu dilin / ağzın sınırlarını belirlemek ve Türk yazı dili ile konuşma dili içerisindeki yerini tespit etmeye çalışmaktır.

Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili çalışmalarda Anadolu ağızlarının ilk tasnif denemesini yapan İ. Kunos'un Karamanlı Türkçesini "5. Güneydoğu Anadolu'da Mersin'le Konya arasında Karamanlıca" şeklinde sınıflandırmaya dâhil ettiği ve bu ağızlar hakkında; "Anadolu'da Türkleşmiş unsurların ağızlarını temsil etmektedir." (Karahan, 2017: X; Özden, 2019: 185) görüşünü ileri sürdüğü görülmektedir. Kunos, bu aktardıklarıyla Karamanlı Türkçesinin sınırları hakkında önemli bilgiler vermiş olmaktadır. Aynı zamanda Kunos'a göre Karamanlılar etnisite olarak Türk olmayıp Türkçeyi sonradan öğrenmiş ve "Türkleşmiş(!)" halklardır. Kunos'un görüşleri başta Anadolu ve Karamanlı tarihi ile ilgili çalışmalar olmak üzere Karamanlı Türkçesi üzerine yapılacak derin ve geniş çalışmalarla değerlendirilebilir bir durumdur. Burada asıl dikkati çeken nokta genelde dillerin ve özelde Karamanlı Türkçesinin Karamanlı toplumunun etnisitesini belirlemede önemli bir rol oynadığıdır.

Kunos'tan sonra Anadolu ve Rumeli Ağızları üzerine yapılan pek çok çalışma olmasına rağmen sınıflandırmalarda Karamanlı Türkçesine yer verilmemiş olması dikkat çekici bir durumdur. Kunos'tan sonra Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasında Karamanlı Türkçesine yer verilmemiş olması bu çalışmaların mübadeleden sonra yapılmış olmasına bağlanabilirse de bu geçerli bir mazeret olamaz. Çünkü hem İstanbul ve çevresinde az da olsa mübadeleden muaf Karamanlı üyelerinin olduğu bilinmekte hem de aşağıda görüleceği üzere, tarihi eskilere uzanan geniş bir Karamanlı matbuatı ortada durmaktadır. Aynı zamanda Rumeli ağzı ile ilgili pek çok çalışma da mübadeleden sonra yapılmış olmasına rağmen bu çalışmalarda da Karamanlı Türkçesine yer verilmemiş olması bir eksikliktir. Anadolu ve Rumeli ağızları üzerine yapılacak yeni çalışmalarda bu eksikliğin giderilmesi gerekmektedir. Yazı dili durumuna gelmiş ve geniş bir matbuata sahip Karamanlı Türkçesinin sınıflandırmalarda yer almaması yapılan sınıflandırmaların eksikliğini peşinen ortaya koyacak bir durumdur. Aynı zamanda bu dili de içine alan tasnifler Karamanlı Türkçesinin uzandığı tarihî ve coğrafi derinliği ortaya koyması açısından önem arz edecektir.

6. Karamanlı Türkçesi ile Matbuat

Karamanlılar, Türkçeyi Yunan alfabesiyle kaleme almışlardır. Bu alfabe ile temelleri XVI. yüzyıla dayanan zengin, güçlü bir yazılı edebiyat vücuda getirmişlerdir. Çoğunluğu dinî içerikli olan metinlerin Karamanlı dili açısından son derece büyük önemi vardır. Bunlardan en eskileri ve öne çıkanları arasında şunlar sayılabilir:

a. El yazması eserler

1. 16-17. yüzyıllar arasında Azak Denizi kıyısında bulunan Mariupol (Günümüzde Ukrayna şehirlerindendir) şehrinde bulunan ve bu nedenle Mariupol metinleri olarak adlandırılan metinler (Eckmann, 1950: 166).
2. 17.-18. yüzyıla ait olan ve henüz yayınlanmamış eserler

b. Matbu eserler

Bu eserlere 18. yüzyılın başlarından itibaren rastlanılmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı din öğretilerini konu alan (İncil tercümeleri, ilmihaller, Hristiyan azizlerin ve kahramanların hayatları) konu alan) kitaplar, tıp, ticaret, Türkçe-Yunanca lügat vb. kitaplar oluşturmaktadır.

1718-1860 arasında Amsterdam, İstanbul, Kayseri, İzmir, Venedik, Viyana, Atina, Leipzig, Bükreş ve Şire matbaalarında basılan Yunan harfli Turkçe eserlerin bir listesi vardır (Eckmann, 1950: 166; Balta, 2016: 129). İlk Yunan harfli Türkçe kitap (*Gulizar-u İmam-u Mesih*) 1718'de Amsterdam'da yayımlanmıştır. Belirtilen tarihler arasında dünya edebiyatı tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan, orijinali MS 3. yüzyılda yaşamış olan Yunan yazar Heliodoros'un *Theagenes ile Khariklea* adlı romanın E. Misaelides tarafından yapılan ve 1851'de İstanbul'da basılan tercümesidir (Eckmann, 1950: 166; Kaya, 2016: 25).

c. Gazete ve dergiler

Karamanlı Türkçesi ile yine Yunan harfleri ile olmak kaydıyla ilk gazetenin çıkarılması da oldukça erken dönemlere tarihlenir. İlk Yunan harfli Türkçe gazete olan *Gazatei Anatolia* 1840'ta İstanbul'da E. Misaelides tarafından çıkarılmıştır (Eckmann, 1950: 167; Balta, 2016: 132).

Bu gazetenin yanı sıra irili ufaklı süreli yayın ile orijinali Arap harfleri ile yazılmış olan Ahmet Mithat'ın romanlarından birinin Yunan harfleri ile neşri; Rumlar için yazılmış olan Türkçe grameri ve sözlükler vb. de bulunmaktadır (Eckmann, 1950: 167). Karamanlıca ilk gazete olan Anatoli'nin matbaasında, içlerinde *Köroğlu, Âşık Garip* ve *Şah İsmail* adlı küçük boyutlu kitaplarda dâhil 17 kitap basıldığı bilinmektedir (Balta, 2016: 133; Çolak, 2015: 19; Kaya, 2016: 25).[3]

3 Karamanlı Türkçesi ile yayın hakkında geniş bilgi için: E. Balta, (2016): *Gerçi Rum İsek De Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları; F. Çolak, (2015): *Karamanlıca Halk Hikâyeleri*, Konya: Kömen Yayınları; J. Eckmann (1950): "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar, I Phonetica", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, s. 165-200.

Genel olarak İstanbul Türkçesine büyük benzerlik göstermekle birlikte matbu eserlerde halk ağzına dayalı şekillere de rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak: "anler (anlar), arzuler (arzular), oğlı (oğlu), güni (günü), yoktır (yoktur), oldı (oldu), kurtılmak (kurtulmak), bulınmak (bulunmak),doldırmak (doldurmak), kalup (kalıp), yetişüp (yetişip), nufuzlı (nüfuzlu), itmek (etmek), dimek (demek), eşitmek (işitmek), virmek (vermek)" vb. sayılabilir (Eckmann, 1950: 167).

7. Fonetik Özellikleri

Karamanlı Türkçesinin fonetik özellikleri hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağımız bu bölümde, yukarıda da belirtildiği üzere, akademik ifade ve terimlere fazla boğmadan genel ilgililere yönenlik olarak temel fonetik noktalara değinilerek örnekler verilmiştir. Bu fonetik tespitler matbu eserler ile son dönemde (2019) M. Söylemez tarafından yapılmış olan alandaki derlemelere dayanmaktadır.

A. Ünlüler

a ünlüsü:

Türkçe sözcüklerdeki a ünlüsünün genelde korunduğu görülmekle birlikte matbuatta ve ağızlarda e, ı, o, u ünlülerine değiştiğine de rastlanılmaktadır (Eckmann, 1950: 173; Korkmaz, 2007: 92-100; Öger, 2016: 389; Kaya, 2016: 66-68).

a > e: hayal > heyal, hayat > heyat, hayran > heyran (bu değişim ünlü uyumlarını da zaman zaman bozmaktadır: ayaklar > ayakler, kılıçlar > kılıçler, meyvalar > meyvaler, anlar > anler (onlar)[4]; entari >

4 Görüldüğü üzere Karamanlı Türkçesi eski Türkçede ve orta Türkçede yaygın olan 3. teklik kişi zamirinin an'ı şeklini korumaktadır.

enteri, mezar > mezer, bela < bele, terazi > terezi, şifa > şife, asker > esker, acale > ecele, hareket > hereket, hararet > hereret, azamet > ezamet, ahval > ehval, azap > ezap, azat > ezat, hararet > heraret,

a > ı: kahraman > kahrıman

nadiren: a > o: baba > boba

a > uu: hulasa > haluusa (Eckmann, 1950: 173).

e ünlüsü:

e ~ i: de- ~ di-, eşit- ~ işit- , et- ~ it-, get- > git-, gey- > giy-, ver- vir-, gece > gice, gene > gine ~ yine

e > a: istersen > istersan, isterisek > istersak, gelince > gelinca, oraya dek > orayadak, sabaha dek > sabahadak, alev < alav, hacet > hacat, mahşer > mağşar, adem > adam, akçe > ahça, kıymet > kıymat, emanet > amanet, heves > haves

e > i: kefen > kefin, pencere > pencire,

nadiren: e > o: cevap > cogap

e > ö: devlet > dövlet, ev > öv, tevbe > tövbe, ertesi (gün) > örtesi (gün)

e > ee: ev > ee

e > öö: ev > öv > öö (kimi ağızlarda)

e > ü: perde > pürde, mercimek > mürdümek, meclis > meclüs

ı ünlüsü:

Bu sesin de Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi koruduğu sözcükler görülmektedir. Örneğin ısıcak gibi (Eckmann, 1950: 174; kay, 2016: 85).

ı > ø: ısmarla- > sımarla-, ısıcak > sıcak

ı > e: arı (temiz) > are, krışık > kareşık, yarı > yare, ırgat > ergat

ı > i: hatır > hatir, vasıta > vasite

ı > u: bıçak > bucak, fırsat > fursant, sabıka > sabuka, sabır > sabur, sıfat > sufat (cehre, yüz), pınar > puñar (~ buñar), sabırlı > saburlı

i ünlüsü:

Genel olarak korunur. Türkçeye yabancı dillerden, özellikle Arapça ve Farsçadan geçmiş kimi sözcüklerde değişime uğradığı görülür (Eckmann, 1950: 175; Korkmaz, 2007: 94):

i > a: cahil > cahal, ahir > ahar (sonar), sahip > sahap, şahit > şahat > şaat, marifet > marafet

i > e: ihmal > ehmal, ehtimal > ihtimal, ihsan > ehsan, ilim > elim, hikâye > hekaya, miras, meres, viran > veran, ihtimal > ehtimal, biçare > beçare, bihuzur > behuzur (huzursuz), binamus > benamus (namuzsuz), binihaye > benihaye (nihayetsiz / sonsuz), çeyiz > çeyez, zehir > zeher, şehir > şeher, şimşek > şemşek

nadiren: i > u: himaye > humaye

i > ü: pişman > püşman, şifa > şüfa(lik), bugünkü > böğünki, deli > delü

o ünlüsü:

Bu ünlü de genel olarak korunmakla birlikte bazen değişime uğradığı görülür (Eckmann, 1950: 175):

o > u: oğul > uğul (> uul), boğa > buğa, boynuz > buynuz, omuz > umuz

ö ünlüsü:

Bu ünlünün genel olarak korunduğu görülmektedir. Günümüzde ü'lü şekilleri yazı dilinde bulunan ancak ağızlarda geniş ünlülü şekillerine hâlâ sık rastladığımız şekiller görülür:

ö > ü: böbrek > bübrek, öl- > ül-, > köhne > kühne (>küfne), döv- > düv-, ömür > ümür

ö > o: cömert > comart

u ünlüsü:

Bu ünlünün Türkçe ve yabancı sözcüklerde değişimi sıklık gösterir.

u > ı: yavrusu > yavrısı, arzu > arzı, namus > namıs, çabuk > çabık, çamur > çamır, yavru > yavrı, savuş- > savış-, kavuş- > kavış-, kavrul- > kavrıl-, murat > mırat, mutabık > mıtabık

u > i: malum > malim, mamur > mamir, mazur > mazir, masum > maksim

u > o: buğday > boğday, kucakla- > kocakla-, uğra- > oğra-, buruş- > boruş-, uğursuz > oğursuz, usan- > osan-, uyan- > oyan-, yukarı > yokarı; yabancı asıllı, muhalefet > mohalefet, muhabbet >

mohabbet, ruhsat > rohsat, yunus > yonus, husumet > hosumet, ruh > roh, muhtaç > mohteç

u > ö: bugün > bögün (> bögin)

ü ünlüsü:

Bu ünlünün genel olarak korunduğu görülmektedir. Günümüzde ü'lü şekilleri yazı dilinde bulunan ancak ağızlarda geniş ünlülü şekillerine hâlâ sık rastladığımız şekiller görülür:

ü > ö: büyü > böyü-, büyük > böyük, gümgük > gömrük, gümüş > gömüş, güzel > gözel, yürü- > yörü-; yabancı asıllı sözcüklerde bu genişleme yaygındır: cüret > cöret (> cöre(y)et), hüküm > höküm, hürmet > hörmet, mühlet > möhlet, mühür > mühür.

ü > i: sürücü > sürüci, ölümsüzlük > ülümsüzlik, münasip > minasip, mülayim > milağım, mübaşir > mibaşir, mümkün > mimkün > mimkin

ü > e: tevekkül > tevekel

Ünlü türemeleri:

ø > i: Anadolu ağızlarında çok sık görülen bir olay olan l ve r ünsüzleri ile başlayan yabancı asıllı sözcükler önünde i / ı türemesi (ilimon, ıramazan, vb.) Karamanlı ağzında da sık görülmektedir ve hep i türemesi şeklinde görülmektedir.

lahana > ilahana, layık > ilayık, lazım > ilazım, leğen > ileğen, levent > ilevent, liman > iliman, Rabbi > irabbi, refik > irafık, rahat > irahat (Anadolu ağızlarında "ırahat"), rahmet > irahmet, razı > irazı (Anadolu ağızlarında ırazı), reis > ireis, renk > irenk, rezil > irezil, resim > iresim, rıza > ırıza (Anadolu ağızlarında ırıza), secde > secida

Bazen l ve r önünde ö / u / ü türediği de görülür:

ø > ö: rüzgâr > örüzgâr (> örüskâr (Anadolu ağızlarında genelde ü: ürüzgâr)

ø > u: rum > urum (Eski Anadolu Türkçesinden beri yazılı metinlerde de sık rastlanılır), rüya > uruya > urya

ø > ü: leş > üleş, rüzgâr > ürüskâr / ürüzgâr, rüşvet > ürüşfet (faiz)

Türkçeye girmiş olan yabancı asıllı sözcüklerde ünlü türemeleri iç seste de yaygın olarak türer. Bu durum Karamanlı Türkçesinde de görülmektedir. Bu tür ünlü türemelerinde Karamanlıca ile Anadolu ağızlarındaki fark çekim ekleri geldiğinde türeyen ünlü Anadolu ağızlarında genel olarak atılırken Karamanlıcada varlığını devam ettirmesidir.

fikr > fikir (Karamanlıcada fikiri / fikire; Türkçede fikir > fikri, fikre)

şehr > şehir (K. Şehiri / şehire; Türkçede şehri / şehre)

ism > isim (K isimi / isime; Türkçede ismi / isme)

şükr > şükür (şükür et-, şükrü et- / şükretmek)

vakf > vakıf (vakıf eyle- / vakfeyle-)

emr > emir (emri eyle- / emreyle-)

sabr > sabır (sabır et / sabret-)

terk > terki et- / terket-

-ø- > -i-: secde > secida, icra > icira, helva > heliva, (hemşehri>) hemşeri > hemişeri, hemşire > hemişere, hazret > haziret, namzet > namizet, titr- > titire-

-ø- > -ı-: sıçra- > sıçıra-, sızla- > sızıla-, tılsım > tılısım

-ø- > -u-: ayna < ayuna, boylu < boyulu, duygu > duyugu, doy- > doyu-, uyku < uyuku

-ø- > -ü-: köylü > köylülü, öyle > öyüle, söyle- > söyüle- (Eckmann, 1950: 175-176; Korkmaz, 2007: 98; Öger, 2016: 389; Kaya, 2016: 82).

Ünlü düşmeleri

Kelime başında:

i- > ø-: irade > radet, içeri > çeri, İstanbul > Stambol

Kelime ortasında:

-i- > -ø-: hazine > hazne, rayiha > rahya, reyha (koku), zahire > zahre

-ü- > -ø-: kötürüm > kötrüm (> kutrum)

Kelime sonunda: Birkaç sözcükte rastlanılmıştır. Anadolu > Anadol, çünkü > çünk

Hece düşmesi: Arapça sözcüklerde rastlanılmaktadır.

mahalle > mahle, ihtiyaç > ihtaç, zürriyet > zürret, muhafız > havız, hazine > hasne, (Kaya, 2016: 85).

i-fiilinin birleşik yazımlarda düşürülmemesi yanında bu filin genel olarak ünlü uyumlarına uyduğu görülmektedir.

i-di: azdılar(~ az idiler) > azıdılar, okşardı(~ okşar idi) > ohşarıdı (benzerdi); yoktu(~ yok idi) > yoğudu, olurdu(~ olur idi) > olurudu, diyordu(~ diyor idi) > diyorudu; görürdü(~ görür idi)> görürüdü, ölmüştü(~ ölmüş idi) > ölmüşüdü

i-miş: görmüşmüş(~görmüş imiş) > görmüşümüş

i-se: varsa(~var ise) > varısa; yoksa(~yok ise) > yoğusa, diyorsa(diyor ise) > diyorusa bulunursa(~bulunur ise) > bulunurusa; olmazsa(~olmaz ise) > olmazısa; görürse(~görür ise) > görürüse, gördüyse(~gördü ise) > gördüyüse.

Vasıta hâli ekinin -ile / -le / -la yanında ve ayrıca eski Türkçedeki n vasıta hâli ekini de bulundurduğu görülür

-ıla(n), ilen, men, man, inen, unan, ünen,

Bunlarılan, onunılan, gümüşülen, gözümülen ~ gözümilen ~ gözümünen, amellerilen ~ amellerülen

B. Ünsüzler

Ünsüzlerle ilgili öne çıkan özellikler şöyledir:

-p- > -b-: çıplak > çıblak,

b- > m-: bahane > mahana,

t- > d-: Bu ünsüz değişimi sadece kalın sıradan ünlüler önünde değil, ince sıradan ünlüler önünde de görülmektedir: taş > daş, taban > daban, tıkan- > dıkan-, tuzak > duzak, tövbe > döbe, tüket- > düket-, tüken- > düken,

k- /ķ- > g-: Bu ünsüz değişimi sadece kalın sıradan ünlüler önünde değil, ince sıradan ünlüler önünde de görülmektedir: ķal- > gal- (> gol-), ķadar > gadar, ķıvan- > gıvan- (övünmek), ķız > gız, ķurban > gurban; kemik > gemik, keder > geder, kendi > gendi, kişi > gişi, köpek > göpek, kör > gör,

k > h: kaçan > haçan (nasıl?), kakıl- > hakıl-, koku > hoku, akçe < ahça, oku- > ohu-, mektup > mehtup, tasdik > tasdih,

h > k: anahtar > anaktar, mahsum > maksum > maksim, mahsul > maksul,

l > r: gölge > görge, kıvılcım > kıvırcım,, dilber > dirber, yalvar- > yarvar,

r > l: güreş > güleş, merhem > melhem, serbest > selbes, kerpetin > kelpetin, çırçıplak > çılçıblak,

n > m: nankör > namkör, kurşun > kurşum > kursum,

ng (ñ): Eski Türkçeden beri ağızların tamamında ve pek çok yazı dilinde sağlam bir yeri vardır: bengiz, bengze-, dengiz, aldıng, gelding,

v > ø: vücut > ücut ~ ücüt,

v > f: alev > alaf,

f > v: daha yaygındır: öfke > övke, ufacık > uvacık, muhafız > havız,

h > f: köhne > küfne, muhtaç > meftaç, kadeh > kadef, mekruh > mekruf,

z > s: zekat > sekat, cüzi > cisve, çizme > çisme, hazine > hasne, hınzır > hınsır, hizmet > hısmat, mazlum > maslim, buz > bus, caiz > cais, gündüz > gündüs, perhiz > pehris, beynamaz > beynamas, camız > camus,

s > z: sabah > zabah, sarp > zarp, sersefil > zarzefii (çok sefil / perişan),

j > ş: müjde > müşte, ejder > eşter,

ş > ç: sipariş > sipariç, perşembe > perçembe,

ğ > v: soğuk > sovuk(> souk), tuğla > tuvla, (Eckmann, 1950: 191; Öger, 2016: 389; Kaya, 2016: 93-110).

Ünsüz türemeleri:

-ø > -y: esir > yesir (~yasır), iğren- > yiğren-, iri > yiri, irin > yirin, it- > yit- (itekle-), üzüm > yüzüm,

ø > h: peydā > peydah, teselli > tesellah, zina > zinah,

ø > l: beri > berli (dünden berli), geri > gerli, gibi > gibil,

ø > m: bari > barem, eğer > eğerim, illâ > illem, yoksa > yoksam,

Ünsüz düşmeleri:

y > ø: yıka- > ika-; yumuşa- > ımşa-, yirmi > yiğirmi > iğirmi, yüce > üce, yüksek > üksek,

h > ø: hangi > angı, hemşeri > emişeri, herif > erif, hisar > işar, mezhep > mesep, dirhem > direm, meşhur > menşur, şüphe > şüpe, mefhum > mefum,

-t > -ø: dürüst > dürüs, serbest > serbez, putperest > putperez,

Ünsüzlerde yer değiştirme:

br > rb: ibrişim > ebrişim,

kb > bk: makbul > mapkul,

lh > hl: merhem > melhem > mehlem,

rh > hr: perhiz < pehriz,

ry > yr: Meryem > Meyrem,

yr > ry: ayrı > aryı, bayraktar > baryaktar, kuyruk > kuryuk, seyrek > seryek,

dn > nd: ödünç > öndüç, (Kaya, 2016: 118).

Ünsüz ikizleşmeleri

aşağı > aşşağı, bakır > bakkır, hile > hille, ileri > illeri /ü, küçük > küççük~küçcük, sakal > sakkal, sakat > sakkat

Ünsüz tekleşmesi:

dikkat > dikat, evvel > evel, illet > ilet (hastalık), izzet > izet, kuvvet > küvet, lezzet > lezet, muhabbet > muhabet (Eckmann, 1950: 191; Öger, 2016: 389).

8. Karamanlı Türkçesine Son Derlemelerden Örnekler

1. (K1)

Ġapısınıñ õñü
Söğüd de dikmesi vāy
Ġırıñ dallarını da anām
Bülbül ötmesiñ

Benim yarım vāy
Burdan da getmesiñ vāy
Var get oğlan var get
Ben saña yar olmām
Anamdan babamdan intizar almām

Evlerine vardım
Namaza durmuş vāy
Ġaşı inan gözü
Gendi inen uymuş

Bize de fayda yoğumuş vāy
Fayda da yoğumuş vāy

Var git oğlan var git
Ben saña yar olmām
Anamdan babamdan intizar almām

Evlerine vardım
Evde de yoğumuş vāy
Ġomşusuna sordum
Yatmış uyumuş

Ale gozlerin
Uykular bürümüş vāy

Var git oğlan var git
Ben saña yar olmām
Anamdan babamdan intizar almām

Ġapısınıñ õñü
Daşlık değil mi vāy
Salla saçlarıñı da anam
Gençlik değil mi

Var git oğlan var git
Ben saña yar olmām
Anamdan babamdan intizar almām

2. (K2)

Atalım mı gahbe felek atalım mı vāy
Irakıyı şaraba ġatalım mı vāy
Bir gız uçun mapuslarda yatalım mı vāy

Ağam ben yandım paşam ben yandım
Ellerin koyünde ālendim ġaldım
Uyudum uyundım goynumda sandım
Gul memeleriñi anam āzımda sandım

Gezme inen gezme inen yar bulunmaz gezme inen
Ağam nafile paşam nafile
Çalgı çaldım gız oynatdım o da nafile

3. (K2)
Arabacı geldi hana dayandı oğlan dayandı
Acem şalı al ġanlara boyandı oğlan boyandı
Arabacı arabañı yerlendir
İçindeki hanım gızı dillendir

Arabanıñ terki bağı meşinden oğlan meşinden
Uçan guşlar ayrılmasıñ eşinden
Ben guçüğüm neler geçdi başımdan
Arabacı arabañı ġar doldur
Gelirkene mendiliñi nar doldur

4. (K2)
Aman Allah al başımdan bu derdi
Genç yaşımda feryan etdim dünyayı

Mihaneye vardım anam girmedim
Yedi yerden gurşun vurdu ölmedim
Yedi yerden gurşun yidim ölmedim

5. (K3)
Aşgıña ben saña geldim
Ana baba terk eyledim
Seni çıldırasım sevdim
Bin gidelim emmim oğlu

Anam duyar babam duyar
Arḫamızdan atlıñ uyar
İkimizi birden gıyar
Ben gidemem emmim gızı

Anañ duysuñ babañ duysuñ
Arḫamızdan atlıñ uysuñ
Sen geri dur beni gıysıñ
Bin gidelim emmim oğlu

6. (K1, K2)
Garamandan ġar geliyor
Yandım Garamandan ġar geliyor
Arḫama bakdım yar geliyor

Terzi ġollarıng ġırılsıñ
Yandım terzi ġollarıñ ġırılsıñ
İlik düğme dar geliyor

Garamanı ġaldırsalar
Yandım Garamanı ġaldırsalar
Yerine de guller doldursalar

Aḫşam yāre gonderseler
Yandım aḫşam yāre gonderseler
İki dene lirayınan bir beyaz beşlik

Garamanıg alt yanı guyu
Yandım Garamanıng alt yanı guyu
Guyudan alırlar suyu

Nişannımıñ eskiki huyu
Yandım nişannımıñ eskiki huyu

7. (K3)
Aman doḫtor canım gulim doḫtor
Derdime bir çare
Çaresiz derdlere de düştüm
Doḫtor baña bir çare

Mendilim dalda ġaldı aman Allah
Gozlerim yolda ġaldı
Yıḫılasıñ miyhāneler
Sevdigim nerde ġaldı

Mendilimiñ yeşili aman Allah
Ben gaybetdim eşimi
Yazı barabar getirdik
Gışın ayardıñ felek
Güzün ayırdıñ felek

Sonuç

Karamanlılar uzun bir süredir tarihleri, dilleri, dinleri, kültürleri, sanatları, etnisiteleri açısından ilgi odağı olmaktadır. Bu ilginin nedeni, onların ana dillerinin Türkçe olmasına rağmen dinî inançları açısından Ortodoks Hristiyan olması, kullandıkları Türkçenin yazı dili hâline gelmesi, Anadolu'da geniş bir alana yayılmış kadim toplumlardan biri ve I. Dünya Savaşı sonrasında mübadil olarak anayurtlarından koparılmış olmaları ve bunun neticesinde biriktirmiş oldukları tarihî ve kültürel değerleri vb. sayılabilir. Karamanlılara yönelen dikkatler neticesinde Karamanlılarla ilgili tarihî, coğrafi, kültürel pek çok bilgi elde edilmiş ve ilgili litaratüre kazandırılmıştır. Bu önemli ve olumlu gelişmelerin yanı sıra Karamanlıların etnisitesi ve dilleri ile ilgili yapılacak daha çok iş olduğu görülmektedir.

Etniste açısından özelikle Anadolu'ya Malazgirt öncesinde gelmiş bulunan Türk boyları (İskitler, Peçenekler, Uzlar, Hazarlar vd.) tarafından verilmiş olan yer, bölge ve dağ, su, göller vb. adları olup olmadığı üzerine eğilinmesi faydalı olacaktır. Nitekim Malazgirt sonrası Anadolu'ya gelen Oğuz boyları bu yeni coğrafyadaki nehirlere (Ceyhan, Seyhan, Aksu vb.), göllere (Çıldır, Tuz vd.) bölge ve alanlara (Talas, Eymür, Teke, İç İl vd.) adlar vererek yurt edindiklerini belirten damgalar vurmuşlardır. Bunların örneklerine Türklerin gittiği coğrafyaların hemen hepsinde tarihî süreçlerde rastlamak mümkündür. Hatta Karadeniz'in kuzeyinde bulunan ve Urumlar / Urum Türkleri olarak adlandırılan ayrıca Karamanlılar ile akraba oldukları da zaman zaman ifade edilen Türkçe ana dilli Ortodoks toplumun yaşadığı coğrafya son zamanlara kadar Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Çölü/Bozkırı) olarak adlandırılmış coğrafyanın bir parçasıdır ve bu coğrafya da günümüzde de görülen pek çok yer adı kalmıştır; örneğin, "İrtim (Ertim-İrtim?), Tzour (Çur?), Gyla (Yula?)"[5] (Anzerlioğlu, 2016: 53). Aynı zamanda mübadele ile Yunanistan'a gönderilen mübadiller de gittikleri yere Anadolu'da yaşadıkları kimi yerlerin adlarını vermişlerdir. Örneğin, *Neokaisareia (Yeni Kayseri), Kozani (Kozan), Yanniça (Yenice)* (Söylemez, 2020: 35). Bu örneklerden hareketle Karamanlıların Anadolu'daki coğrafyalarında özel bir yer adları çalışması yapılması önemli ve gereklidir.

Fonetik olarak tespit edilen özellikler Karamanlı Türkçesi / ağzının genel olarak büyük oranda Oğuz Türkçesine dayanan Anadolu ve Rumeli ağızları içerisinde Anadolu ağızları sınıflandırmasında yer alması gerektiğini göstermektedir. Buna göre Anadolu ağızları içerisindeki sınıflandırmada Karamanlı Türkçesinin varlık gösterdiği geniş coğrafyayı da içine alan Batı Grubu Ağızları ana ağız grubunun VIII. ve IX. alt ağız grupları içerisinde Orta Anadolu ağızları [Ankara merkez, Haymana, Bala, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ile güneyindeki ilçeler, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Kayseri, Şarkışla, Gemerek (Sivas) ağızları ile Konya (merkez ilçesinin bazı yöreleri ve Ereğli hariç), İçel (Tarsus hariç)] (Karahan, 2017: 178) Kayseri, Niğde, Nevşehir ağızları arasında yer verilebilir. Kısaca, Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili çalışmalarda Karamanlı Türkçesi / ağzı da yer almalı, ona değinilmeli ve ağız atlaslarındaki yerine konmalıdır.

Kullanılan transkripsiyon harfleri

ķ tonsuz, orta damak, patlamalı k ünsüzü
Ġ ġ tonlu, orta damak g ünsüzü
ḫ tonsuz, orta damak sızmalı h (hırıltılı) ünsüzü
ñ damaksıl geniz ünsüzü
x- başataki ses
-x- ortadaki ses
-x sondaki ses
- normalden uzun ünlü (örnek: ā "uzun a")
Ø sıfır biçim birim (ses yokluğu veya düşmesi)

5 Yula: meşale sözcüğünün Türkçesidir.

KAYNAKLAR

Balta, Evangelia (2016): *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Banguoğlu, Tahsin (2000): *Türkçenin Grameri,* Ankara: TDK.

Çolak, Faruk (2015): *Karamanlıca Halk Hikâyeleri,* Konya: Kömen Yayınları.

Eckmann, Janos (1950): "Anadolu Karamanlı Ağzına Ait Araştırmalar I. Phonetica", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 8, S. 1-2.

Erdem, Nilüfer (2021): *Sorularla Karamanlılar, Anadolulu Ortodoks Türkler,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Eşki Uğuz, Hülya; Saygılı Rukiye (2017): "Karamanlı Ortodoks Türkler Üzerinden Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinin Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* ICMEB17 Özel Sayısı.

Gülensoy, Tuncer (1984): "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* Cilt 32, S. 87.

Günşen, Ahmet (2012): "Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies-International Periodical Fort eh Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 7 /4.

İğci, Alpay (2018): "Batı Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması İçin Görüşler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 18/2 Kış.

İmer, Kamile (2000): "Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler", Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri, (haz. S.A. Özsoy, E.E. Taylan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Karahan, Leyla (2017): *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması,* Ankara: TDK.

Kaya, Perihan (2016): "Karamanlı Türkçesi Üzerine Dil Çalışması: 'Yenovefa Hikâyesi' (Çeviri Yazı-Dil İncelemesi-Dizin)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Korkmaz, Zeynep (2007): "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller", *Türk Dili Yıllığı-Belleten,* 2007-1.

Kurtaran, Uğur (2011): "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 8, Sonbahar/2011.

Mollova, Mefküre (1999): "Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi", *Türk Dili Yıllığı-Belleten,* S. 44 / 1996, Ankara: TDK.

Öger, Adem (2016): "Karamanlı Türkler ve Karamanlı Türkçesi", *Tehlikedeki Türk Dilleri II A: Örnek Çalışmalar,* Cilt 2, Ankara: Astana.

Özden, Muharrem (2019): "Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarını Belirleyen Özellikler Bakımından Batı Trakya Türk Ağızları", *Folklor/Edebiyat,* Cilt 25, S. 97, 2019/1.

Söylemez, Mehmet (2020): *Yitik Vatanın Türküleri,* İstanbul: Son Çağ Akademi.

Sümer, Faruk (1999): *Oğuzlar (Türkmenler),* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Sümer, Faruk (2001): "Karamanoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* Cilt 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaynak Kişiler (Mehmet Söylemez Arşivi)

K1: Lazaru, Marika (2019): Yanya-Neokesaria, 1936. Ailesi Kayseri kökenli, emekli sağlık görevlisi (Söylemez, 2019: 251).

K2: Papazoğlu, Nikolas (2019): Neokesaria. Türkü amatör kaset kaydından alınmıştır (Söylemez, 2020: 222-223).

K3: Karadoniou, Stavroula (2018): Yanya-Neokesaria, 1938. Ailesi Kayseri kökenli ev hanımı (Söylemez, 2019: 251).

Çatalca'da ilk bando.

MÜZİKAL BAĞLAMDA MÜBADELE

Mehmet SÖYLEMEZ*

Giriş

Göç, yer değiştirme veya taşınma gibi kavramlar insan varlığının devamlılığında veya sahip olduğu kültürün başka coğrafyalarda yaşanmasında etkin eylemlerdir. Göç sayesinde kendi kültürünü ve varlığını neredeyse bütün dünyaya yayabilmiş olan insanoğlu doğal nedenlere bağlı olarak başladığı göç sürecine daha sonrasında kendi yaratmış olduğu sorunları da ekleyerek bu sürecine farklı anlamlar yüklemiştir. İnsanın yarattığı sorunların başında ise savaş, çatışma, sürgün ve bunlara bağlı durumlar gelmektedir. Savaşların öncesinde veya sonrasında insanlar çok farklı yerlere gitmiş farklı kültürlerle etkileşime geçmiş ve diaspora adı verilen grupları oluşturarak ait olmadıkları yerlerde kendi kültürlerini yaşamak zorunda kalmışlardır. Diasporasını oluşturan toplumlardan biri de Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan Nüfus Değişimi Antlaşması ile oluşmuştur. Türkiye tarafında mübadele adını alan antlaşma sonucunda Yunanistan'da mukim Müslüman ahali ile Türkiye'de mukim Ortodoks ahali yer değiştirmiştir. Kısacası takas edilmiştir. Mübadiller, kendi istekleri dışında hiçbir fikirleri alınmadan onlara ev diye sunulan bir vatana zorunlu olarak gitmek zorunda kalmış olan insanlardır. Zamanın şartlarına göre oldukça kısa sürelerde yapılması planlanan mübadele her iki toplum içinde zor ve çetrefilli bir süreç olmuştur. Türk-Yunan nüfus değişimi, etkileri günümüze kadar ulaşan bazı sonuçları peşi sıra getirmiştir. İnsan tarihinde doğal sebeplere bağlı olarak başlayan göç süreci veya bir yerden bir yere gitme durumu sosyoekonomik nedenlerin insan hayatına girişi ile zaman içerisinde farklı bir seyir kazanmış ve değişik nedenlerle insan hayatında hep var olmuştur. İnsanların savaşlar sırasında ölmemek veya kaybedilen topraklarda hayati tehlikelerle karşılaşmamak için daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalması savaşların sonucunda alışılagelmiş bir durumdur. Adına "mübadele" veya Yunan tarafındaki ifadeyle "antalagi" denilen bu olgu göç kavramına bir de takas modelini eklemiş oldu. Tarih içerisinde esir değişimleri olsa da ilk defa, sayıları iki milyona yakın insanın rızası dışında ve çok kısa bir süre zarfında yerlerinden edilmeleri "göç" sürecinde o güne kadar karşılaşılmamış olan bazı sorunları da eklemiştir. Bu durumun bir nevi sürgün (εξορία) olarak da ifade edilmesi bu durum karşısında iki taraf için de yanlış bir tanım olmayacaktır. Bu sürgün veya mübadele her iki taraftan insanların hayatlarını direkt etkilerken yeni yerleştikleri yerlerde daha önce hiç karşılaşmadıkları sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. Yaşanan başlıca sorunlardan birisi yeni vatanı tanımama ve eski vatana özlem olarak sayılabilir. Kayseri göçmeni olan Marika Lazarou dedesi ve nenesinin hep geri dönecekleri günü bekleyerek öldüklerini söylemiştir. Ian Chambers bu durumu için "Sürgün, asli bir evinin olduğunu ve en

* Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Çalgı Teknolojileri Bölümü msoylemez@mgu.edu.tr

sonunda dönüp dolaşıp oraya varacağını farz etse de yolculuk esnasında karşılaşılan sorunlar böyle bir yolculuk planının kapsamını mütemadiyen yarıp geçer. Asli bir ev ve eve dönüş varsayımını devam ettirme olasılığı giderek zayıflar ve sonunda kaybolur" (Chambers, 2014, s. 14). İki taraftan da hemen her mübadilin gelen birinci kuşaklardan benzer şeyler duyduklarını söylemesi, Chambers'in sürgün hakkındaki görüşlerini destekler durumdadır. Bu sürgün hâli sonraki nesilleri de etkilemiştir. Bu sürgün psikolojisini atalarından miras alan ikinci veya dördüncü kuşak mübadiller, köklerini Anadolu'dan alan kültürlerini, çeşitli karmaşalarla ifade etmişlerdir. Aidiyetler noktasında karmaşaların yaşanmasında en önemli nedenlerden birisi hiç kuşkusuz bilinmeyen Yunanca, buna karşın çok iyi konuşulan dil olan Türkçedir. Atalarıyla anlaşabilmenin tek yolu olan Türkçeyi konuşmak Rum mübadiller için her zaman bir sıkıntı olmuştur. Özellikle yerleşik Yunanlar bu durumu uzun dönem sorun hâline getirmiş ve hakarete varan sıfatlarla mübadillerle ilgili olan bu kültürden hoşlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Yeni bir vatana yerleşim sürecindeki topluluklar hakkkındaki yeni tanımlama ve kimliklendirme yerli unsurlar tarafından yapılırken mübadiller de buna alternatif olarak kendi tanımlamalarını yapmışlardır. Öncelikle kendilerini yerli Yunanlardan ayırmak Rum veya Anadolu Rum'u gibi kelimeler kullanırken zamanla öğrenilen Yunanca ile birlikte kendilerine Anadolulu kelimesinin Yunanca karşılığı olan "mikrasiatis" (Μικρασιάτης) demeye başlamışlardır. Mikrasiatis (Μικρασιάτης) kelimesi sadece insanların kendilerini ifade ettikleri bir kelime değil aynı zamanda bir kültürel kimliğin de ifadesi olmuştur (Söylemez, 2020, s. 6). Stuart Hall, kültürel kimliğin oluşumunda iki farklı düşünme şeklinin varlığından söz etmiştir. Bunlardan birincisi kültürel kimliği "paylaşılan tek bir kültür", bir tür ortak "tek gerçek benlik" üzerinden, daha yüzeysel ya da yapay olarak yüklenmiş diğer benliklerin içinde saklı, ortak tarihî geçmişi ve ataları olan insanların ortak noktası olan benlikler anlamında tanımlar. Bu tanımlama ışığında Hall "Kültürel kimlik ortak tarihsel deneyimleri ve paylaşılan kültürel kodları yansıtır; bunlar da bizi, 'bir bütün' hâline getirir." (Hall, 1990, s. 223) diyerek bu durumu ifade etmiştir. Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelmelerine karşın mübadillerin yaşadığı çoğu ortak süreç mübadil kimliğinin oluşumuna çok önemli katkılar sunmuştur. Mübadeleden sonra Yunanistan'da bir alt kültür hâline gelen mübadiller, hızlıca, kendi özel anma günleri olan yerli Yunanlardan farklı olarak farklı dinî günlerden farklı mutfak kültürlerine kadar kendilerini farklı bir şekilde ifade eden bir gruba dönüşmüştür. Bu kimliğin en önemli unsurlarından biri de müzik olmuştur. Mübadelenin başından itibaren yakmış oldukları ağıtlar veya sonrasında yaşadıkları ne varsa bunları hep türküler[1] veya şiirlerle ifade eden mübadiller, atalarının getirmiş olduğu kültürün bir kısmını torunlarına kadar aktarabilmişlerdir. Türkçe sözlü türkü veya şarkıların Yunanistan'daki varlığı mübadele öncesinde de olan bir durumdur. Yunanistan'ın Osmanlı tarafından dört yüz yıla yakın bir süre yönetilmiş olması, hâliyle kültürün her alanında Türk izlerini bölgede bırakmıştır. Bu izler doğal olarak Balkan veya Trakya bölgelerinde bugün de yaşayan Türklerin yaşamış olduğu kültüre benzer izlerdir. Fakat Anadolu kökenli bu müzikal kültürü mübadiller taşıdıkları için birkaç türkü dışında sadece Anadolu Rumları arasında söylenmiş ve onlar tarafından aktarılmıştır. Yerleşik Yunan nüfus için hem dili hem de şekli bakımından bu müzik tercih edilmediği gibi devlet de bu müziği benimsememiş hatta askerî darbe dönemlerinde de yasaklanmıştır. Mübadillerin getirdiği bu türküler, yöreler arasında değişkenlik gösteren söyleyiş tarzı, usul yapısı ve melodik özelliklerin yerli Yunanların alışkın olmadığı bir durumdur. Örneğin hem Pontusluların hem Kapadokyalıların yaşadığı

1 Görüşme yapılan mübadil torun veya çocukları Türkçe bilmeseler dahi Türkçe olan bütün müzikal eserleri "türkü" olarak tanımlamışlardır.

Askites köyünde Karadeniz horonları ve türküleri görülürken bunun yanında İç Anadolu'da yaygın olan kaşık oyunları veya yörenin özelliklerini taşıyan türküleri görmek mümkündür. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden gelen bu insanlar müziği ve müziğe bağlı unsurları (çalgı, ritim, halk oyunları vb.) kendi kimlik yapılarının oluşumunda etkin bir şekilde kullanmışlardır. Oluşan bu Anadolulu kimliğinin müzikte çok kesin bir yansıması olmuştur ki o da "Konyalım" , "Oğlan Oğlan" ve "İzmir'in Kavakları" türküleridir. Neredeyse gidilen her mübadil köyünde istinasız bu üç türkü bilinmektedir. Günümüzde hiç Türkçe konuşmayan mübadil köylerinde bile bu türkülerin bilinmesi bu kimliğin müzikal yansıması olarak düşünülebilir. Müzikal ve kültürel belleğin devamlılığı ve Anadolu Rum kimliğinin sürekliliği açısından en önemli unsurlardan birisi de Anadolu Rumlarının "Govistima" (Γαβουστιμα[2]- Kavuşturma) adını verdikleri festival olmuştur. Birincisi 1997 yılında Larissa ili Mandıra köyünde yapılan bu festival zaman içerisinde geleneksel bir hâle gelmiş ve Kapadokya kökenli Rumların kurmuş olduğu derneklerin himayesinde her sene düzenli olarak yapılmıştır. Zaman içerisinde bir alt kültür hâline gelmiş olan Anadolu Rum kimliği kendi müziğini kendi mecralarında yaşamıştır. Bu bazen çok geniş çaplı festivaller olurken çoğunlukla "Kopi Pitas" adı verilen dernek kermes geceleri veya köylerdeki düğün eğlence ortamları olmuştur. Türkçe veya Türkçe kelimelerin çok kullanıldığı Yunanca lehçeler (Farasa Rumcası veya Pontus Rumcası gibi) yüzünden sorunlar yaşansa da zamanla bu tip farklılıklar mübadiller ve yerli Rumlar için azalmıştır. Mübadelenin ilk yıllarında oldukça belirgin olan ön yargılar, Anadolulu Rum kimliğinin zaman içerisinde baskın Yunan kimliği içerisinde erimeye yüz tutmasıyla

2 İlk Γαβουστιμα sadece Misti, Çarıklı, Çeltekli ve Tilli kökenli Rumların katılımıyla yapılmıştır. Başlangıçta adı "Συνέδριο" yani kongre olarak ifade edilirken 2001 yılında yapılan beşinci festivalden sonra Γαβουστιμα olarak isimlendirilmiştir. Festival bir mübadele anması olmasının yanında mübadillerin atalarının kıyafetlerini giymeleri, halk oyunlarını oynamaları ve türkülerini okumalarından dolayı mübadillerin arasındaki en önemli festivaldir.

azalmıştır. Müzik kültürü açısından bakıldığında Anadolu kökenli Rumların geldikleri yörelerdeki Müslüman komşularına nazaran daha değişik bir kültürel harita oluşturduğu tespit edilmiştir. Örneğin Türkiye'de kemençe[3] Doğu Karadeniz müzik kültürünün en belirgin çalgısı olarak kabul edilmektedir.

Sivas veya Bayburt gibi illerde bu çalgı tespit edilmiş olsa da yöresel müzikteki yeri çok kısıtlı kalmıştır. Yunanistan'da görüşülen mübadil köylerinde durumun daha değişik olduğu tespit edilmiştir. Görüşülen Kars,[4] Çorum, Sivas ve Amasya kökenli Rumların kemençeyi baskın çalgı olarak kabul ettikleri ve müziğin var olduğu her alanda bu çalgıyı icra ettikleri tespit edilmiştir. Argilos köyünde görüşülen Yorgo Papayorgi, köylerinde yaşayan Merzifon, Sivas kökenli Rumlar dışında Sivas'ın alt tarafından gelen Rumların da daha önce yaşadığından söz etmiş ve hepsinin kemençe çalıp kendilerini Pontuslu olarak ifade ettiklerini söylemiştir. Daha aşağı kelimesi Sivas için söylenmiştir. Bu durumda Malatya veya Elâzığ ya da daha güney tarafı illerden gelenlerin olması muhtemel görülmektedir. Papayorgi ailelerin yıllar önce Almanya veya Amerika gibi ülkelere gittiğini söyleyerek kökenlerinin hangi şehirlere dayandığını hatırlamadığını belirtmiştir. Yaşadıkları yerleri terk eden, ölen insanlar, toplumsal ve siyasal baskılar Yunanistan'daki Türkçe sözlü kültürü sadece altmış yaş üzeri insanların bildiği bir hatıra hâline getirmiştir. Kırk yaş altı mübadil torunlarının Türkçeleri neredeyse hiç yok denilecek seviyedir. Bu insanların en çok ihtiyaç duyduğu şey ön yargısız olarak araştırılmaları gerçeğidir. Bu bağlamda çalışma içerisinde elde edilen veriler Yunanistan'da yapılmış olan alan çalışmalarına dayanmaktadır. Günümüzde hâlihazırda sayıları azalmış olsa da mübadil köylerinde Türkçe konuşanlar yaşamaktadır. Sayıları hızla azalan bu insanlar atalarından öğrendikleri Türkçe türkü ve şarkıları hâlâ hatırlamakta ve söylemektedir. Yaş ortalaması yetmiş olan Türkofon Rumların torunları maalesef Türkçe öğrenmemekte ve bu kültürü öğrenmeden büyümektedir. Günümüzün en önemli sorunu olan Covid-19 salgını ve buna bağlı olarak yaşlıların kendilerini daha çok tecrit etmesi zayıflamış olan kültürel bağı iyice kopma noktasına getirmiştir. Mübadele ile Anadolu'dan insanlarla göç etmiş olan sözlü belleğin tespiti aslında bu sürecin insani boyutunun anlaşılması için de önemli olacaktır. Kuşaklar arasında aktarılmış olan bu kültür ve Anadolu Rumlarının Türkçesi zamana ve hastalıklara yenik düşmektedir.

Bu çalışma ile saha çalışmalarında karşılaşılan Türkçe sözlü belleğin müzikal boyutu üzerine durulacaktır. Mübadiller, Anadolu'dan taşınan bu müzikal belleğin büyük bir kısmını atalarından öğrenmiş olsalar da aynı zamanda mübadele sonrası da Türkçe sözlü türküler-ağıtlar yakmaya devam etmişlerdir. İleride değinilecek olan çeşitli yayınlar vücuda getirerek dertlerini Türkçe anlatmaya devam etmişlerdir. Kurmuş oldukları hemşehri dernekleri ve düzenlemiş oldukları özel günlerde sık bir şekilde atalarından miras kalan bu belleği tekrarlayan mübadiller aynı zamanda bu dernekler aracılığıyla çeşitli yayınlara devam etmektedirler. Genel olarak Türkçe konuşan mübadillerin müzikal kimlikleri üzerine duracağımız bu çalışmadaki diğer bir ayrıntı da İstanbul temalı türkülerin notalarının ve mübadele öncesinde İç Anadolu kökenli Ortodoks ahalinin İstanbul ile olan ilişkilerine değinilecek olmasıdır. Yüzyıllara yayılmış olan bu ilişki mübadele ile son bulmuş olsa da günümüzde dahi mübadillerin torunlarının sözlü geleneklerinde İstanbul bir şekilde kendisine yer bulabilmektedir.

3 Türkiye'de daha çok "Karadeniz Kemençesi" denilen çalgı

4 Yanya'da Anatoli kasabasında yaşayan Kars kökenli Rumlar 12 Haziran 2019 tarihinde düzenledikleri etkinlikte Kemençe eşliğinde türküler söylemişlerdir.

Türkçe Konuşan Mübadiller ve Müzikal Kültürleri Üzerine Tespitler

Yunanistan'da yapılan saha çalışmalarında mübadillerin müzik belleklerindeki Anadolu kökenli müzik kültürlerinin yanında Yunanistan'da öğrendikleri Yunanca eserleri de kattıkları görülmüştür. Bunun yanında önemli olan bir diğer etkileşim de mübadillerin kendi aralarındaki iletişimden meydana gelmiştir. Trabzon, Kayseri veya Adana kökenli ailelerin aynı köylere yerleştirilmesi aralarındaki ilişkilerin Türkçe üzerinden ilerlemesini sağlamıştır. Türkçenin yaygın kullanımı müziğin olduğu alanlarda da olmuş ve atalarının getirmiş olduğu türküleri birbirlerinden öğrenmiş olan mübadillerin belleklerinde Anadolu'nun farklı yörelerinden türküleri de eklemiştir. Tespit edilen türlere baktığımızda karşımıza şu şarkılar, türküler çıkmıştır:

1) Mübadele öncesinden ve sonrasından getirilmiş olan Türkçe şarkı ve türküler
2) Mübadele öncesi ve sonrasında getirilmiş olan yerel Rumca şarkı veya türküler
3) Mübadele sonrasında öğrenilmiş olan Yunanca şarkı veya türküler
4) Türkçe veya Yunanca dinî musiki eserler
5) Zamanla öğrenilmiş popüler Türkçe veya Yunanca şarkılar

Bu belleğin en önemli kısımlarından biri de hiç kuşkusuz mübadeleyi konu alan mübadil türküleridir.

Niğde'nin Çarıklı köyünden göç etmiş olan mübadillerden derlenmiş olan bu ağıtlara "Göç ağıtları" veya "Mübadele ağıtları"[5] denilmiştir. Bu ağıtlar aslında mübadelenin başlangıcından sonuna kadar yaşanan her şeyin mübadiller tarafından sözlü gelenek vasıtasıyla işlendiğini göstermektedir. Özellikle sözlerindeki yapı ve işleniş tarzı Anadolu'daki diğer bütün ağıtlar gibi süreç ne olursa olsun ölüme bir gönderme yapmaktadır. Süreç, bir kadının evlilik yüzünden baba evini terk etmesi de olabilir, bir insanın herhangi bir şekilde gurbete gitmesi de. "Ağıt yakmak, geleneksel yaşam biçimini tümüyle veya kısmen yaşatan toplumlarda hâlen sürdürülmektedir. Bu süreklilik ölüm gibi kesin bir kaybetme durumu karşısında duyulan acının değişmemiş ve değişmeyecek olmasından kaynaklanır" (Tahtaişleyen, 2013, s. 1). Tahtaişleyen'nin de ifade ettiği gibi bu sürecin değişmeyecek olmasını gören mübadiller yaşananların tamamını ağıtlarla ifade etmişlerdir. Adı veya şekli ne olursa olsun her ayrılığın ölüme gönderme yapma biçimi Anadolu Rumlarının yakmış olduğu mübadele ağıtlarında da devam etmiş ve geleneği içerisinde günümüze kadar ulaşmıştır. Mübadele sonrası dönem ise oldukça karışıktır. Dağınık hâlde yaşamak zorunda kalan mübadillerin büyük kısmı, toplum baskısı ile Anadolu kimliğini yaşamakta zorlanmıştır. Büyük oranda mübadil de, başta Avrupa olmak üzere, Amerika ve Avustralya'ya göç etmiştir. Yunanistan'da yaşayan ve Türkçe konuşan mübadillerin haritalarına bakıldığı zaman ise Türkiye sınırı ile Yanya kenti arasında bir yoğunluk göze çarpmaktadır. Adı geçen alanda yapılan bu çalışmada özellikle Yeni Kayseri, Agrosikia ve Askites köyleri üzerinde yapılan derlemeler yer alacaktır. Geldikleri yerlerdeki kimliklerine hâlâ bağlı olan bu insanlar müzikal kültürleri içerisinde sadece şarkı veya türkülerini getirmemişlerdir. Bunun yanında halk oyunlarını, çalgılarını ve yerel kıyafetlerini de getirmişlerdir. Özel günlerinde Anadolu ile kültürel bağ kurmak istedikleri zaman hâlâ ilk yaptıkları şey atalarından kalan kıyafetlerini giyip onların çalgıları ile onlardan kalan türküleri seslendirmektir. Müzik var olan Anadolulu kimliğin vücuda geldiği en önemli mecra olarak mübadillerin hayatındaki önemini korumaktadır. Bu yüzden çalışmanın bu boyutunda sadece okunan türküler değil genç kuşakların halk oyunlarıyla ilk teması ve Anadolu'dan

5 Daha geniş bilgi için Mehmet Söylemez tarafından yazılan "Göç Türküleri: Yunanistan Mübadilleri Örneği" adlı makaleye bakınız.

mübadeleyle taşınmış olan çeşitli çalgılar üzerine durulacaktır.

Yeni Kayseri (Νεοκαισάρεια)

Neokeseria köyü (Νεοκαισάρεια), Yanya (Ιωάννινα) şehir merkezine yaklaşık 10 km mesafede bulunan bölgenin en önemli mübadil köylerinden birisidir. Anatoli olarak geçen bölgede yanında bulunan Bafra (μπαφρα) köyü ile birlikte Neokeseria, en fazla Türkçe konuşan nüfusun olduğu köydür. Kapadokya ve civarından gelenlerin kurmuş olduğu köyde günümüzde hâlâ büyük çoğunluk Kayseri- Karacaören ve Zile civarından gelen mübadillerdir. Köy demografik açıdan çoğunluğu mübadillerden oluşsa da zamanla evlilikler ve diğer sebeplerden dolayı yerli Yunan ailelerin de yaşadığı bir köy hâline gelmiştir. 1924 yılında mübadele olurken birkaç Ermeni ailenin de Rumlarla birlikte göç ettiği ve bu köye yerleştiği tespit edilmiştir. Ba ra ve Neokeseria köyünde dağınık olarak yaşayan Demircioglu ailesi bu ailelerden birisidir. Görüşülen Hristos Demircioglu kendisini Ermeni olarak tanıtmıştır. Bunun yanında ne dedesinin ne de babasının Türkçeden başka dil bilmediğini de eklemiştir. Yunancayı mübadele sonrasında öğrendiklerini, dedesinin hiç öğrenmeden, babasının ise çok az Yunanca konuşmayı öğrenerek öldüklerini söylemiştir. Neokeseria Yunanistan'da bulunan çoğu mübadil köyünden farklı olarak eski bir Müslüman köyü değildir. Konuşulan köyün yaşlıları bu köy yerinin bir bataklığın üstü olduğunu belirtmişlerdir. Köyde ilk mübadiller çadırlarla birlikte yaşamaya başlamışlar ve sonrasında yapılan küçük standart iki odalı evlerde yaşamaya devam etmişlerdir. Bugün köyde bu tip evlerden kalan ev neredeyse yoktur. Köyün büyük bölümü Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde çalıştığı için bu evlerin yerine yeni evler yaptırmışlardır. Bu köyde günümüzde hâlâ yoğun olarak Türkçe konuşulmaktadır. Köyde bulunan çoğu ikinci ve üçüncü kuşak mübadil günümüzde de Türkçe anlamakta ve konuşmaktadır. Anadolu'dan atalarının getirdiği ne varsa Türkçe isimlendirerek bu nesne veya yemeklerin isimlerini Yunancaya çevirmeyerek kullanmaya devam etmektedirler. Köyde görüşülen Köy Derneği Başkanı Anastasia Papazoglu ve köyün yaşlıları tarafından yapılan hazırlıktaki bütün yemeklerin Anadolu'da ifade edildikleri isimlere sahip oldukları görülmüştür. Köyün büyüklerinden Anastasia Tolia köye ilk gelenlerin çok çileler çektiklerini söylemiştir. Alt tarafı bataklık olan köyün en büyük sorunu su olduğu için suyun bulunmadığını ve yerli Rumların kendilerine iyi davranmadığını söylemiştir. Atalarının günlük hayatlarını anlatırken hep Türkçe konuştuklarını sürekli söylemiştir. Gelenekler ile ilgili konuşulduğunda en dikkat çekici geleneksel öge ölünün arkasından kırkının beklenip yemek verilmesidir. Bu yemek aşaması neredeyse Anadolu'da bulunan bir Türk köyündeki süreçle aynıdır.

Köyün yemek kültürü de neredeyse Kayseri mutfağı ile aynıdır. Mantı, dolma, kete, kaşık dökmesi ve bulgur yapılan yemeklerdir.

Köyde ilk dikkat çeken şey soyadlarının büyük çoğunluğunda Türkçe kelimelerin varlığı olmuştur. Örneğin kilisenin çeşmesini yaptıran ailenin soyadı "Söylemezoglou"dur. Bunun yanında Yagmouroglou, Bodosoglou, Navrouzoglou Demircioglou gibi soyadları da köyün yaşlıları tarafından söylenmiş olan soyadlarındandır. Bazı aileler zaman içerisinde Türkçe soyadlarında değişiklikler yapmış. Örneğin "Karagozluoglou" soyadının Yunanca karşılığı olan "Mavromatidis" şeklinde değiştirildiği köyün yaşlıları tarafından belirtilmiştir.

Dördüncü ve beşinci kuşak Türkçe bilmese de Türkçe duyunca çoğunlukla anlamaktadır. Köyde görüşülen bütün yaşlılar, hatta çoğu otuzlu ve kırklı yaşlardaki mübadil torunları büyüklerinden duydukları sözlerin İngilizce karşılıklarını sormuşlardır. Köyde yapılan toplu görüşmeler, köyün kilisesinin

Kopi Pitas (Kermes) gecesinde yeni kuşak mübadil torunları.

toplanma yerlerinde ve genelde perşembe günleri olmuştur. Kadınlar hafta sonunun geldiği cumadan önceki akşam toplanarak çeşitli etkinlikler düzenlemekte veya olacaksa toplu bir etkinliğin organizasyonunu perşembe akşamından yapmaktadır. İletişim sırasında bugünün köyün yaşlılarının yan yana geldiği gün olmasından dolayı tercih edildiği söylenmiştir. İlk derleme çalışması bir tanışma şeklinde geçmiştir. Çoğunlukla karşılarındakini tanımaya çalışan yaşlılar, bir yandan tanıma çabası içerisindeyken diğer yandan da araştırmada yanımızda bulunan curayı incelemişler ve bu çalgıdan çıkan seslerin ne kadar kendi atalarının söylediği türkülerle uyduğunu söylemişlerdir.

İlk derleme çalışmasında dört adet tam, iki adet yarım olmak üzere altı türkü okunmuştur. Çalışma sırasında en çok dikkat çeken türkü "Ey Gaziler Yol Göründü"[6] olarak söylenen türkü olmuştur. Köyde en çok türkü söyleyen kişi Anastasia Tolia (d. 1941), Stavroula Karadoniou (d. 1938) ve Sofronia Kapasoli (d. 1950) olmuştur. Görüşülen diğer isimler ise Anastasia Papazoglou (d. 1964) ise köyde en çok Türkçe türkü bilen Nikola Papazoglou'nun kızıdır. Babası biz gitmeden bir sene kadar önce vefat ettiği için görüşülememiştir. Anastasia Papazoglou babasının vefatından önce yapmış olduğu ses kayıtlarını bizimle paylaşmıştır. Bu kayıtlar sayesinde çoğu köyde bilinmeyen bazı türküler kaydedilebilmiştir. Bunun yanında Papazoglou köy derneğinin başkanı olduğundan diğer köylülerle iletişim adına çok önemli bir isim olmuştur.

Köyde Türkçe sözlü türkü söyleme geleneği konusunda en önemli iki isim Nicolas Papazoglou ve Mihail Anastasiou'dur. Bu iki kişi de çalışma başlamadan önce ölmüştür. Köydeki derleme

6 Stavroula Karandinou ve Anasasia Tolia'nın verdiği bilgilere göre, köyün ilk zamanlarından onların çocukluk çağlarına kadar olan süreçte düğünler Kayseri'de olduğu gibi genellikle cumartesi veya pazar başlayan düğünler pazartesi günü öğlene doğru son bulurdu.

Yeni Kayseri kökenli kadınlarla köyün kilisesinde derleme çalışması.

çalışmaları sırasında türkü söyleyen hemen herkes bu türküyü en iyi Niko okurdu diye muhakkak belirtmişlerdir. Ya da "Bu Niko'nun türküsüdür onun gibi güzel okuyamam." diyerek okurken çekindiklerini belirtmişlerdir. Papazoglu'na ait bütün kayıtlar kızı ve aynı zamanda Neakeseria Köy Derneği'nin de başkanı olan Anastasia Papazoglu (d. 1964) tarafından çalışma kapsamında verilmiştir. Anastasia Papazoglou babasının yaşadığı dönemde ve öncesinden köydeki yaşlılarla birlikte babasından da kayıtlar almıştır. Bu kayıtları daha sonra kardeşi Teo Papazoglou dijital ortama aktarmıştır. Köydeki yaşlı kadınlar çoğu türküyü maalesef tam olarak hatırlayamadıklarından bu kayıtlar çalışma için çok daha önemli bir hâle gelmiştir. Kayıt altına alınmış önemli türkülerden bir tanesi de "İstanbul'un Yoluna" isimli türkü olmuştur.

Aleksandıros Yordanidis ve Kapadokya Kemanesi (Αλέξανδρος Ιορδανίδης)

Pella Bölgesi'ne bağlı olan Yanniça (Γιαννιτσά) ili sınırlarında bulunan Agrosiki köyü diğer bir önemli mübadil köyü olarak çalışmamızda yerini almıştır. Bu köyde yaşayan Aleksandıros Yordanidis Karaman ve Faraşa (Bugün, Kayseri-Yahyalı Çamlıca köyü) kökenli bir aileden gelen Yordanidis köyde Türkçe konuşan yaşlılardan birisidir. Agroskia köyünün ilk yerleşimcilerinin tamamı Anadolu mübadilleridir, köyün yarısı Pontuslu Rumlardan oluşurken diğer yarısı Kapadokya kökenli Rumlardan oluşmaktadır. Türkçe konuşmasının yanında Anadolu'da konuşulan Rumca lehçelerden birisi olan Faraşa[7] lehçesini

7 Yordanidis, Faraşa dilinden söz ederken genelde bizim dil veya Rumca derken Türkçeyi sizin dil olarak ifade etmiştir.

de konuşabilmektedir. 19 Şubat 1949 yılında doğmuş olduğu köyde yaşamına devam etmektedir. Asıl mesleği olan elektrik-elektronik teknisyenliğinin yanında yıllarca Karamanlıların halk oyunları eğitmenliği ve müziklerinin icrası ve çalgı yapımcılığıyla da ilgilenmiştir. Artık emekli olduğu için sadece müzisyenlik ve çalgı yapımcılığı yapan Yordanidis geleneksel olarak Kapadokya Kemanesi adını verdiği çalgıyı yapan tek isimdir. Dedesinin de çalgı yapımcısı olduğunu belirten Yordanidis, çalgı yapmayı babasından öğrendiğini söylemiştir. Günümüzde Karadeniz kemençesi (kendi ifadesi ile lira), Kapadokya kemanesi ve türevlerini yapan Yordanidis çok sevdiği için bir iki de bağlama yaptığını belirtmiş ve bu bağlamalardan birisini göstermiştir. Perde[8] ayarını bilmediği için yapamadığını ve çalamadığını söylemiştir. Civardaki Anadolu kökenli çoğu köy düğünü ve geleneksel eğlencelerde Yordanidis'i çağırmaktadırlar. Genelde kendi yaptığı Kapadokya kemanesini çalan Yordanidis, aynı zamanda Karadeniz kemençesi, ut ve kemanda çalmaktadır. Ağırlıklı olarak Türkçe türküleri okuyan Yordanidis aynı zamanda Faraşa Rumcası ve modern Yunancada türküler seslendirmiştir. Pontus lehçesinde türküler söylediğini ama konuşup çok anlayamadığını söylemiştir. Müzisyen ve çalgı yapımcısı bir aileden gelen Yordanidis çalgı çalmayı ve çalgı yapmayı annesinin babası olan Farasa doğumlu ve otuz sekiz yaşında mübadele ile Yunanistan'a gelmiş olan Savvas Frakidis'den (Σαββας Φραγγιδης)[9] öğrendiğini söylemiştir. Dedesi çalgı yapmanın yanında aynı zamanda tambura, kemane ve ut çaldığı için dedesi ile dokuz yaşında kemane çalmakla müziğe başladığını söylemiştir. Daha sonra kendisine bir chordophone olan Kapadokya kemanesinin yapım aşamaları ve çalgının genel özellikleri sorulmuştur. Kapadokya kemanesi adı verilen çalgının yapım aşamalarını anlatan Yordanidis, çalgının ses tablosu için ladin veya köknar ağacının adını vermiştir, ana gövde için ise kayın veya akçaağacın adını vermiştir. Çalgının yapısal anlamda Anadolu'daki diğer çalgılardan farkı dört tane sempatik telinin olmasıdır. Atina'da bulunan çalgı müzesinde bulunan Kapadokya kemaneleri yapısal anlamda Yordanidis'in kemanesinden farklıdır.

Atina Müzesi'nde bulunan Kapadokya kemanelerinden bir tanesi Karadeniz kemençesinde olduğu gibi üç telli ve yapısal anlamda çok benzerken diğer örnekte ise sempatik teller yine görünmektedir. Bu çalgıda da Yordanidis'in kemençesinden farklı olarak sempatik teller olmasına karşın bütün teller köprünün üzerindedir. Yine sekiz teli bulunan bu çalgının ana gövdesi Karadeniz kemençesine göre daha uzun ve eni daha geniştir. Çalgının klavye yapısı ise daha çok yapımcıların tercihlerine göre en yapısı değişkenlik göstermektedir.

Atina Çalgı Müzesi'nde yer alan Kapadokya kemaneleri.

Yunanca için ise genelde Yunanca demiştir.

8 Çalgının perde ve eşik ayarları kendisinin ricası üzerine yapılmıştır.

9 Dedesinin Kayseri'de bulunan Satı ve Farasa köylerinde müzisyenlik yaptığını söylemiştir. Daha sonra dedesinin bir oğlu ve üç kızı olan fotoğrafını göstermiştir.

Aleksandır Yordanidis kendi yapmış olduğu Kapadokya kemanesi ile.

Atina Müzesi'nde bulunan iki kemane örneğinin de üzerinde f delikleri mevcuttur. Üç telli olan kemanenin ise üzerinde ayrıca dört delik vardır ve gövde bombesi yoktur. Ses tablosu düz bir şekilde takılmıştır. İşçilik açısından çok nitelikli olmayan üç telli kemanede çalgı ortadan bir çizgi olduğu düşünüldüğünde simetrik değildir. Çalgının işçiliğindeki özensizliğe bakılırsa bir çalgı yapımcısı değil daha çok amatör bir icracı tarafından yapıldığı düşünülebilir. Sekiz telli çalgı çok daha temiz bir işçiliğe sahiptir.

Yordanidis kemanesini yaparken boncuk tutkal kullandığını söylemiştir. Yordanidis'in yapmış olduğu kemane de sekiz tellidir. Bu çalgının Atina Müzesi'ndeki çalgıdan farklı olarak sempatik telleri çalgının köprüsünün alt kısmına açılan dört kanal ile köprü içerisinden geçirilerek klavyenin altından burgulara teller bağlanmaktadır. Sempatik telli yaylı çalgılar Anadolu'da çok yaygın olan çalgılar değildirler. Bu çalgı konusuna ilk değinen araştırmacılardan biri Mahmut Ragıp Gazimihal'dir.[10] Gazimihal bu ve benzeri çalgılar için *Asya ve Anadolu Kaynaklarında Iklığ* kitabında farklı yerlerde şu notları düşmüştür:

> Buna Sunakeman da denilmiştir. Çorum'un Alaca ilçesinde dut ağacından yapılan, Karadeniz kemençemizin iricesi tipinde olan, başı violon kafasından mülhem, gevrek sesli ve az rastlanan bir oklu çeşididir. Merkali bir yapıcının çoğalttığı eski örnekler o yörede epey gün görmüş. Dize dayatılarak çalınırdı. Hâlâ revaçta kalıp kalmadığını bilemiyoruz. Arapgirde bir çeşidi vardı. Bir tanesi Ankara D. Konservatuvarı Folklor Arşivi'nde vardır – (Adı eski İstanbul'un sine kemanını andırdığı için o eski "viola d'amore'den mülhemliği düşünülebilirse"de, "suna" kelimesi halk dilinde boylu boslu güzellik demek olduğu için bu sıfat yenice aletin cüssesine ayrıca uygundur) Sürgeçinin adı "ok" idi. (Gazimihâl, 1958, s. 72-73)

10 Mahmut Ragıp Gazimihal (1900-1961) Türk mûsikisi eğitimcisi, araştırmacı, tarihçi ve yazar.

Bu sözlerden sonra ise çalgının nasıl geleneksel çalgıların yerini aldığına dair şu sözleri yazmıştır:

> Kısaca: Batı kemanlarının fasla alınması *ıklığın* ad ve sanını maddeten sarstı. Bir Ortaçağ çalgısıydı ama dizde dururdu. Ayaklı keman ayağa düştü. "Violon d'amour" çeşitli, göğüse *yükselmiş halinin* sinekeman tercüme adıyla gönülleri fethe geldi ve muvaffak oldu. (Gazimihâl, 1958, s. 41).

Bu çalgıdan söz eden diğer bir önemli araştırmacı da Picken'dır. Picken *Folk Music Instruments Of Turkey* adlı kitabında bu çalgı ile ilgili şu notları düşmüştür. Geniş kemençe türünde olan Kapadokya kemanesinin birkaç örneği Türkiye'de bazı müzelerde görülmektedir. Bu çalgı altı telli veya daha fazla tele sahipken çalgının sempatik telleri klavyenin altından geçirilmektedir (Picken, 1975, s. 300-320). Picken bunlara ek Yalgın'ın[11] koleksiyonunda Türkmenlere ait bir kemane türü ile Yunanların Kapadokya kemanesinin arasındaki benzerlikten söz etmiştir. Sempatik telleri olan bu çalgının Gazimihal tarafından Giresun-Şebinkarahisar'da 45 yıl önce derlenmiş ve toplanmış olan çalgılara yakın şekilde olduğunu belirtmiştir. Folklor Arşivi'nde 984 numara ile kayıtlı olduğunu söylediği bu çalgının kemençe ve viola d'amore[12] adı verilen çalgı ile hibrit çalgılar olduğunu belirtmiştir. Süleyman Şenel de doktora tezinde İhsan Ozanoğlu'nun notlarından aldığı bilgileri şu şekilde aktarmıştır:

> Kastamonu âşık meclislerinde, âşık sazından başka ritim, nefesli ve yaylı sazlar yer almıştır. Ancak son asırda meydan sazına karşılık sine kemana müsaade edildiğini Ozanoğlu bildirmektedir (Şenel, 1992, s. 55).

Bu bilgilerin ışığında Viola d'amore denilen çalgının II. Mahmud dönemi ile başlayan dönem ile birlikte hızla Türk kültüründe yerini alan Avrupa menşeli çalgılardan olması olası bir durumdur. Öncelikle saray çevresi ve Mızıka-i Hümâyun ile başlayan Batı sazlarının kullanımı zamanla halkı da etkilemiş ve bazı Batı müziği çalgıları halk müziğinde de kullanılmaya başlanmıştır. Elazığ, Tunceli ve Silifke'de yaygın olarak kullanılan klarnet ya da Anadolu'nun çoğu ilinde karşımıza çıkan keman çalgısı gibi Batı menşeli çalgılar kullanıldığı gibi keman grubunda yer alan viola d'amore denilen çalgının da halk müziğinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Saraydan başlayan bu tip bir değişimin Osmanlı tebaasında yer alan her insan grubunu etkilemesi olağandır.

Keman ve türevleri olan çalgıların önce İstanbul'dan başlayarak yayılması, sempatik telli hâlinin de Anadolu'da kullanılması ve Türkiye'de sempatik telli hâli zamanla kemanla yer değiştiren bu çalgının Anadolu'dan göç etmiş Rumlar tarafından hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Mübadele sonucunda yanlarına alabilecekleri eşyalar sınırlı olsa da Anadolu'da öğrendikleri zanaatları yanlarında götüren Rumlar bu işlerine yeni vatanlarında da devam etmiştir. Müzisyenlerin yanında çalgı yapımcıları da Anadolu kökenli çalgıları yapmaya devam etmişlerdir. Karadeniz kemençesi, ut, bağlama ve kemane türleri yapılmaya devam etmiştir. Atina'da görüşülen araştırmacı-yazar Thanasis Papanikolau'da bulunan ve Kayseri kökenli İskenderidis ailesinin son yaptığı bağlamanın varlığı buna örnek gösterilebilir. Çalgılarla olan bu ilişkinin nedenlerinden biri kendilerini ifade ederken diğer göçmenlerden ve yerli Yunanlardan farklılıklarını dilleri, kültürleri hatta yemekleri üzerinden anlatan İç Anadolu kökenli mübadillerin müziklerinde de bu farklılığı göstermek istemesidir. Yordanidis, Karadeniz ezgisi çalarken sadece kemençe kullandığından kendisine neden bu türküyü kemane ile çalmadığı sorulduğunda "Olmaz, o bizim değil Pontusluların havası, bununla çalmam." demesi aslında bu fikri desteklemektedir.

11 Ali Rıza Yalgın (1888-1960). Araştırmacı, yazar.
12 Bu çalgıya Osmanlı döneminde Sine Keman denmiştir.

Vathilakos Köyü kadınları geleneksel oyunlarını oynarken.

Yordanidis sonraki gün köyüne yaklaşık 30 km mesafede ve yine bir mübadil köyü olan Vathilakos'da bir eğlence olacağını ve o eğlencede bütün müzik işinin kendisinde olduğunu söylemesi üzerine sonraki gün yola çıkılarak Vathilakos köyüne gidilmiştir. Kayseri Develi, Satı ve Taşçı köylerinden gelen mübadiller ile Karadeniz kökenli Rumların oluşturduğu bu köy eski bir Türk köyü, köyün yaşlıları köyün Türkçe adı olan Ciciler veya Keçiler adını hâlâ kullanmaktalar. Köy siyasi olarak Selanik Bölgesi'nin Halkidonia Belediyesi'ne bağlıdır.

Köyde konuşulan dil çoğunlukla Farasa lehçesidir. Köyün gençlerinin verdiği bilgiye göre Farasa lehçesinin hâlâ kullanıldığı birkaç köyden birisi bu köymüş. Köyde Türkçe oynanan oyunların tamamı Yordanidis tarafından çalınıp söylenmiştir. Oyunlarına haley (halay), karsilama ve kaşık adını vermektedirler. Sözleri Türkçe başlayıp sonra Faraşa lehçesinde devam eden "Kayalar Gölgelendi"[13] isimli türkü karşılaşılan birkaç Türkçe-Yunanca karışık türkündendir. Köydeki Türkçe sözlü gelenek birinci ve ikinci kuşak mübadillerin vefatından sonra çok zayıflamış. Köy aynı zamanda Almanya'ya çok fazla göç vermiş.

Mübadillerin müzik kültürleri üzerine yapılmış olan çalışmada gidilen diğer önemli köylerden birisi de Askites köyü olmuştur. Gümülcine'ye (Bugün Komotini-Κομοτηνή) 40 km, İpsala sınır kapısına 79 km mesafede olan bu Askites köyünde Kayseri ve civarından, Karadeniz'den göç etmiş olan mübadiller yaşamaktadır. Mübadele öncesinde Türklerin yaşadığı köyde bugün Türkler yaşamasa da civarında Türk köyleri bulunmaktadır. Köyün eski adı Sofular'dır. Köyde yaşayan herkes köyün eski adını bilmektedir.

13 "Kayalar gölgelendi, güzeller suya indi." sonrasında Farasa lehçesi Rumca ile devam etmektedir.

Bunun yanında Sefer Güvenç[14] tarafından hazırlanmış olan ve mübadele öncesi ve sonrasında Yunanistan'da yer alan köy isimlerinin yer aldığı *Atlas* çalışmasında da köyün adı Sofular geçmektedir (Güvenç, 2014, s. 10-11-12-13). Köydeki derleme çalışmaları sırasında köye gelen Kayseri ya da Karadeniz kökenli Rumların büyük çoğunluğunun Türkçe dışında hiçbir dil bilmeden geldikleri öğrenilmiştir. Civarda bulunan Türk köylerinin de varlığı ile Türkçe hâlâ köyde yaşayan insanlar tarafından konuşulmaktadır. Evlilikler yolu ile köye başka yerlerden gelenler olsa da köyde büyük çoğunluk hâlâ Anadolu kökenli Rumlardan oluşmaktadır. Bu köydeki, hatta bütün mübadiller için en önemli müzikal kaynaklardan birisi olan Katina Farapoulo Anadolu'da bugünlerde gittikçe temsilcisi azalan "Defçi" veya "Tefçi" kadın geleneğinin son örneklerindendir. Görüşüldüğü dönemde hayatta olan Katina Farasapoulo'nun maalesef kitap yazım aşamasında iken vefat haberi gelmiştir. Katina Hanım misafirperverliği ve hoş sohbeti ile Anadolu'dan gelen herkesi ailenin bir üyesi gibi ağırlamaktadır. Kayseri Ağırnaslı olan Farasapoulo ailesi 1924 yılı civarında mübadeleye tabii tutulmuş ve bu köye yerleştirilmiştir. Katina Hanım Kayseri ve Ağırnasla olan ilişkilerini şöyle anlatıyor: "Biz Ağırnaslıyız sen biliyor musun? Sinan'ı hani siz mimar diyorsunuz Koca Sinan onlar hep bizim akrabamız, bu köy Ağırnaslı. Bizim köyümüze Kayseri'den Türkler geldiler biz oralara gittik." Aslında Farasapoulo'nun bu sözleri aradan neredeyse yüz yıl da geçmiş olsa iki ülkenin insanlarının birbirleri ile olan iletişimlerinin kopmadığını göstermektedir.

Kendisine mübadele sorulduğunda ise "Oğlum o taraftan da ölmüşler bizimkiler de ölmüşler hep yollarda, yazık değil mi herkes komşuymuş, köyünde kavga yok gürültü yok ama işte büyükler ne derse o olmuş." Müzisyen bir aileden gelen Farasapoulo kardeşler müziği anne babalarından öğrenmişler. Annesi ve babasının da köylerde düğünlere gittiğini, şarkılar söyleyip def çaldıklarını belirtmiştir. Sadece düğünlere değil özel eğlencelerde de bulunduklarını söylemiştir. Bu özel eğlencelere "muhabbet" dendiğini, insanların yan yana geldiği içkilerin içilip yemeklerin yendiği ve çalgılar eşliğinde türkü-şarkıların bu gecelerde söylendiğini belirtmiştir. Türkülerin hangi dilde olduğu sorulduğunda ise gençlik zamanlarında Türkçe ve Farasa Rumcası okunduğunu söylemiştir. Sonrasında artık modern Yunancanın da repertuvarlarında yer alamaya başladığını söylemiştir. Bu tip eğlencelerde sadece def çalmayan Katina Hanım, aynı zamanda maşa çaldığını da söylemiştir. Akıcı ve anlaşılabilir Türkçe konuşan Katina Hanım yaptığı yemeklerin de isimlerini Türkçe söylemiştir. Yuvarlama çorbası yapan Katina Hanım kendi yaptığı kurabiyelere, "Bu tatlı kete, ben yaptım." diyerek aslında bilmedikleri kelime olduğunda hemen dağarcıklarında var olan Türkçe kelimelerle yeni kelimeler yaratmaları mübadillerin Türkçe dağarcıklarının sanılandan daha zengin olabileceğini göstermektedir. Katina Hanım def çalıp türküleri söylerken kardeşi Vasili Bey boynunda asılı olan iri taneli tespihe[15] küçük bir bardağı sürterek ritme eşlik etmiştir. Bazı türküleri söylerken Katina Hanım çeşitli bilgiler vermiştir.

"Kız anası kız babası elinde mumlar yanası" adlı türküyü söylerken "Biz bunu zamah gecesi okuruz, kız evden çıkarken güvey onu almaya geldiği zaman." Zamah gecesinin ne olduğu sorulduğun da "Siz kına gecesi diyorsunuz ama biz kına gecesi demiyoruz. Zamah demek herkes yan yana geliyor, bir araya geliyor demek. Bizde kına yakmak çok yok, kız evden çıkarken ağlasın diye bu türküyü söylüyoruz." demiştir. Bu geleneklerin artık olmadığını ama küçükken anne babası ile

14 Sefer Güvenç, Araştırmacı –Yazar. Lozan Mübadilleri Vakfı, genel sekreteri, age., (2014): *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, İstanbul.

15 Vasili Farapoulos Türkçe tespih kelimesini değil Yunanca olan (koboloy) κομπολόι kelimesini kullanmıştır.

Katina Farasapoulo ve kardeşi Vasili Farasapoulos türkü söylerken.

gittikleri düğünlerde yapıldığını hatırladığını söylüyor. Türkülerin ve oyunların artık sadece eğlence ya da festivallerde okunmasından şikâyet etmesine rağmen yine de türkü söylediği için memnun olduğunu belirtmiştir. Öğretmen emeklisi olan Vasili Farasapoulos da Türk öğrencilerini çok sevdiğini onlarla da türküler söylediğini belirtmiştir. Hatta başka bölgelerden gelen ve Türkçe hiç anlamayan öğretmenlerin Yunancayı öğretemediği için öğrencilerinin akademik başarılarının çok düşük olduğunu ama kendi öğrencilerinin iyi öğrendiğini, anlamadıkları yerlerde Türkçe anlattığı için başarılı olduğunu söylemiştir. Katina Farasapoulo türkü söylerken geleneksel Anadolu'daki motifleri içerisinde türkülerini söylemiştir. Ağızdan çıkan Türkçe kelime için dağarcığında bir türkü veya şarkı bulunan Farasapoulo, bazılarını hatırlayıp tam okuyabilirken çoğunun tamamını hatırlayamamıştır. Kullandığı defi yıllardır kullandığını belirttikten sonra önceden ağaçtan da bir def kullandığını ama artık ağaç def kullanmadığını söylemiştir. Katina Farasapoulo kitap çalışması bitmeden 2020 yılının Ocak ayının başında hayatını kaybetmiştir.

Aslında bu durum bize alan araştırmalarında birkaç ayın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Zaman içerisinde Anadolu belleği Yunanistan'da gittikçe silinmektedir. Bu çalışma için gidilen Kavala ve Serez gibi iller de de oraya gitmeden ve oldukça fazla türkü bildikleri söylenen kişiler biz oraya gitmeden hayatlarını kaybettikleri ve aileleri de bireysel kayıtlar yapmadıkları için bellekleri günümüze aktarılamamıştır.

Atina, Kozani ve Petrana

Atina'da bulunan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi araştırmamızın başlangıcı açısından en önemli yerlerden birisi olmuştur. Bu merkezin kurucususu olan Merlo Melpier'den günümüzde etnomüzikolog-müzikolog Markos F. Dragoumis'e (d. 1934) olan süreç içerisinde sürekli Yunanistan'ın içerisinde derlemeler yapmıştır.

Çalışmamız için en önemli kısmı hiç kuşkusuz Anadolu'dan göç etmiş Rumlar üzerine yapmış oldukları çalışmalardır. Melpier'in Türkçe konuşan mübadillerle ilgili olarak düştüğü notlar müzik

kısmında açıklandığı için burada sadece çalışmanın başlangıç noktası olarak KAAM üzerine durulacaktır. Her şeyden önce bir araştırmacının Anadolu'dan gelmiş olan Rumlara dair çalışılmak istenen ne varsa bu merkeze uğramaması yapacağı çoğu aşamayı çok zor hâle getirmesine sebep olacaktır. Çünkü neredeyse doksan yıldır bu konuda çalışma yapmış ve büyük bir arşivi olan bu merkez çoğu araştırmacıya cömert bir şekilde yardımlarını sunmaktadır. KAAM'ın arşivlerinde Türkçe sözlü türküleri bulmak mümkündür. Hatta müzikolog Dragoumis bunların bir kısmını paylaşmıştır. Fakat çalışmamız bugünkü belleğin üzerine yoğunlaştığı için daha önce yapılan çalışmalarda adı geçen ve Yunanca bilmeyen ya da Türkçe sözlü geleneğe sahip olan köylerin isimleri harita üzerinden belirlenmiştir. Oluşan bu harita sonucunda köylere gidilirken KAAM arşivlerinden sadece sözler karşılaştırılırken ya da anlaşılmayan sözler olursa onları anlamak için faydalanılmıştır. KAAM'dan kayıt almak çok zor bir işlemdir o yüzden yapılan bütün çalışmalar kütüphane kısmında yapılmıştır. Bunun yanında birisi Pontus birisi Kapadokya olmak üzere eski derlemelerin yeniden icra edildiği CD'ler kurum tarafından hediye edilmiştir. Sadece KAAM değil aynı zamanda Büyük Yunan Musiki Kütüphanesi de "Trakya Bölgesi Müzik Araştırma Programı" ile araştırmalar ve derleme çalışmaları yapmıştır. Büyük Yunan Musiki Kütüphanesi, Türkçe olan derlemelerini paylaşmıştır. Çoğunlukla Türkiye sınırından Selanik'e olan bölgede yapılan bu derleme çalışmaları da edisyon kritik noktasında oldukça yararlı olmuştur. Bu iki kurum ve Arta'da bulunan Geleneksel Müzik Bölümü kütüphaneleri çalışmamızın sağlıklı yürümesi için oldukça geniş çalışma imkânları sunmuşlardır. Atina'da görüşülen önemli kaynak kişilerden bir tanesi de Thanasis Papanikolaou olmuştur. Niğde ili Çarıklı köyünden mübadil bir ailenin torunu olan Papanikolaou, seksenli yılların başından itibaren birinci ve ikinci kuşak mübadillerle görüşmeler yapmıştır. Bu kayıtların büyük kısmını arşivinde korurken aynı zamanda yapmış olduğu CD çalışması ile Türkçe konuşan mübadillerin müzikal kültürünün tanınmasında önemli bir isim olmuştur.

Petrana ve Kalamia Köyleri

Kozani il merkezine yaklaşık on beş km mesafede olan Kalamia köyü bölgede Türkçenin en anlaşılır konuşulduğu köylerdendir. Köylülerin tamamına yakını Karadeniz'den gelmiş olan Pontuslulardır. Pontus Rumcası bilen köylüler Türkçeyi konuşabilmektedir. Ordu, Trabzon ve Yalova ağırlıklı olmak üzere köyde genelde mübadiller yaşamaktadır. Köyü diğer köylerden farklı kılan özelliği mübadelenin ilk yıllarında gelen Rumların eski bir Türk köyü olan bu köyde Türklerle birlikte iki sene geçirmeleridir. Türkler daha geç mübadeleye tabii tutulunca çoğunluğu iki katlı olan evleri köyün yeni sakinleri ile paylaşmışlar. Babası ve dedesinin anlattığı bu olayları anlatan Dimitri Dagioglou (Dayıoğlu) neredeyse Kozani'ye gelen her Türk'ü ağırlamaktadır. Köydeki çoğu mübadil hâlâ Türkçe konuşabilmelerine karşın anlatılan fıkralar dışında neredeyse köyde hiç sözlü bir gelenek yoktur. Şarkı veya türkü olarak sadece Yunan şarkıcıların söylediği popüler Türkçe şarkı ve türküleri bilmeleri kayda değer bir durumdur. Fakat Kalamia köyüne yaklaşık yirmi km mesafede olan Petrana'da ise durum değişiktir. Kayseri-Taşçı ve Satı köyünden gelen mübadiller Türkçenin yanında Türkçe sözlü geleneğe de sahiptirler. Maalesef köyde türkü söyleyen çoğu kişi hayatını kaybettiği için sadece Vasilis Papadapoulos (d. 1937) bize türkü söylemiştir. Yapılan derlemelerde ilk defa bir uzun hava tam anlamıyla detone olunmadan okunmuştur. Aynı zamanda bir kilise korosunda muganni olan Vasilis Bey bu türküleri kırk yıldır okumadığını belirtmiştir. Özellikle "Birader" isimli uzun havayı okurken ağlayan Vasilis Bey aklına kardeşinin ve ölen diğer insanların geldiğini

Stathis Papadapoulos, Vasilis Papadapoulos, Dimitri Dagioglou

söylemiştir. Yirmi sene önce unuturum diye yazdığı sözleri bulmazsa büyük ihtimalle türküleri tamamlaması mümkün olmayacaktı. Bu sözleri bulduktan sonra türküleri bize okumuştur.

Türkülerden bir tanesinde Karacaoğlan mahlasının geçmesi üzerine kendisine Karacaoğlan'ın kim olduğu sorulmuştur. Seyari ve Karacaoğlan'ı bildiğini söyleyip onların türkü yazan söyleyen insanlar olduğunu söylemiştir. Türküyü çok güzel okuduğunu söylediğimizde "Havasını aklımda tutuyorum ama sözleri kalmıyor." demiştir. Türkü ve uzun hava kelimelerini bilmesine karşın tam tanımlarında Dimitri Dagioglou daha iyi Türkçe bildiği için kelimeleri ona sorarak konuşmuştur. Verdiği bilgiye göre yirmi sene öncesine kadar köyde Türkçe bilen ve türkü söyleyenin çok olduğu fakat artık çok az kaldığı için kimsenin Türkçe konuşmadığını söylemiştir. Babası yaşadığı zamanlarda çok muhabbet kurulduğunu ve bu muhabbette çok türkü okunduğunu söylemiştir.

Bafra Köyü Notları

Bafra köyünde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu Samsun, Kayseri, Amasya, Trabzon ve civarından gelmiş olan mübadillerdir. Bu köyde aynı zamanda Ermeni kökenli mübadiller vardır. Ermeni olan Hristos Demircioglou'na Ermenilerin mübadele ile olan ilişkisi sorulduğunda dedesinin ve babasının Kayserili olduğunu söylemiştir. Kayseri'de Rumların arasında onların köylerinde yaşamışlar. Sonra asker gelip gideceksiniz deyince yalan söylemişler ve "Demirciyan" soyadını "Demircioglou" olarak yazdırmış ve Yunanistan'a gelmek için mübadillerin arasına karışmışlar. Mübadele sonunda yerleştirildikleri Bafra köyünde Yunanistan tarafından kendilerine diğer mübadillere tanınan

hakların verilmediğini söylemiştir. Her mübadile ev, toprak ve hayvan gibi çeşitli haklar mübadil Ermenilere tanınmamıştır. Çok sonraları bu tip haklara kavuştuklarını belirten Demircioglou artık bir ayrım olmadığını herkesin birbiriyle karıştığını söylemiştir. Dede ve babasının hangi dil konuştuğu sorulduğunda ikisinin de Türkçeden başka dil bilmeden öldüklerini söylemiştir. Köyde günümüzde türkü söyleyen kimse yoktur. Hemen yanlarındaki Neakeseria köyüne nazaran Türkçeyi daha kısıtlı kullanmaktadır. Önceki kuşakların yaşadığı dönemlerde köy derneği bir CD çıkarmıştır. Bu CD'nin zaman içerisinde artık köyde çok kalmamasından dolayı edinilmesi dört ayı bulmuştur. Yeni CD olmadığı için köyün papazında bulunan son örnek Hristos Demircioglou tarafından alınarak verilmiştir. Bu CD ve içeriği eklerde yer almaktadır. Fakat alan araştırması sırasında söylenen türküler "Konyalım" ve "Gesi Bağları" gibi popüler türküler olduğu için çalışmaya dahil edilmemiştir. Daha sonra gidilen Argilos köyünde Sivas, Merzifon ve Amasya civarından gelmiş olan Rumlar yaşamaktadır. Bu köyden olup sonra Arta şehrine evlenip gelen Maria Bozoglou ve köylülerin anlattığı üzere köyde Türkçe türkü bilinmemektedir. Köyde okunan türküler Pontus lehçesindedir. Sadece eğlencelerde "Konyalım", "Oğlan Oğlan" ve "Harman Yeri" gibi Yunanistan'da popüler şarkıcılar tarafından okunmuş olan Türkçe sözlü türkülerin okunduğu belirtilmiştir.

Preveze şehrine bağlı olan Neasampsunda (Yeni Samsun), Neakerasunda (Yeni Giresun), Neasinopi (Yeni Sinop) köylerinde yapılan çalışmalarda Türkçe konuşan çok az insanla konuşulduğundan Türkçe sözlü bir kültür tespit edilememiştir. Şarkı türküler de diğer Pontus köylerinde olduğu gibi popüler birkaç türküden ibarettir. Çalışmamız süresince karşılaşılan ve belki de son Anadolu doğumlu mübadil olan Savvas Lolos ile Prezeve'de tanışılmıştır. 1917 yılında Giresun-Prasari'de (Dereli-Hisarköy) doğduğunu söyleyen Lolos, Giresun'a dair çok şey hatırlamasa da köyüne dair bazı şeyleri hatırladığını söylemiştir. Alzheimer hastası olması nedeniyle çok konuşamayan Lolos profesyonel şarkıcı olarak emekli olmuştur. Çocuklarının verdiği bilgiye göre babaları çalıştığı dönemde Laiko denilen popüler müzik tarzında okumuştur. Türkçe söylediği iki tane türkü vardır. Bir tanesi "Oğlan Oğlan" diğeri de "Konyalım" türküsüdür. Konyalım türküsünü biraz okumuşsa da maalesef sağlığı el vermediği için devam edememiştir.

Çalışmamızın son aşamasında Dedeağaç'ta (Alexandrapoli) yaşayan ve çalışmamıza yedi adet önemli türkü ile katkı sunmuş olan Marika Lazarou'dur. Marika Hanım gençlik döneminden itibaren bildiği çoğu türkünün sözlerini özel defterine yazmış, ilerleyen yaşı ve geçirmiş olduğu ameliyattan dolayı maalesef çoğu türküyü söyleyememiştir. Özellikle uzun havalarda çok zorlanmasına karşın yine de okuması çalışmamız için çok önemli birkaç eseri kayıt altına almamızı sağlamıştır. Emekli hemşire olan Marika Hanım'ın Türkçesi çok iyi ve güncel Türkçeye çok yakın olduğu için kendisine Türkçesinin nasıl bu kadar iyi olduğu sorulmuştur. Anne ve babasını hiç görmeyen ve anneannesi ve dedesi ile büyüdüğünü belirten Marika Hanım evde sürekli Türkçe konuşulduğu için okula gidene kadar hiç Rumca bilmeden büyüdüğünü söylemiştir. Hemşire olduktan sonra Libya'ya giden Yunan işçilere sağlık hizmeti verilmesi için bir firma tarafından Libya'ya gönderildikten sonra gelen Türk işçilere de yıllarca yardımcı olduğunu ve onlarla sürekli Türkçe konuştuğu için Türkçesinin ilerlediğini söylemiştir. Yaşadığı bölgenin Batı Trakya'da yer almasından dolayı Türk komşuları da olduğunu söyleyen bayan Lazarou aynı zamanda bazı fıkra ve atasözlerini de hatırlaması bakımından önemli kaynak kişilerden olmuştur. Türkülerin bazılarını söyleyemese de daha önce amatör olarak yapmış olduğu ses kayıtlarını kasetlerden dinletmiştir. Sağlığı çok iyi olmadığı için maalesef sonra görüşülmek istense de müsait olamamıştır.

Fakat söylemiş olduğu türkülerin hiçbirisinin daha önce hiçbir yerde kayıtlı olmayışı kendisini çalışmamız adına önemli isimlerden birisi hâline getirmiştir.

İstanbul'un Karamanlıları, Karamanlıların İstanbul'u

Yunanistan'da yapılan saha çalışmalarında gidilen çoğu mübadil köyünde yaşlıların hayatlarını kaybetmelerinden dolayı maalesef çok ciddi oranda Türkçe türkünün zaman içerisinde kaybolduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında derlenmiş olan yetmişten fazla türkü hâlâ sahada çalışmaların yapılabilirliği konusunda oldukça umut verici olmuştur. Mübadillerin bir kısmı hâlâ Türkçe sözlü şarkı-türküleri kimliklerinin bir parçası olarak görmekte ve buna istinaden özel günlerinde hâlâ Türkçeyi kullanmaktadırlar. Türküler derlenirken bir diğer yöntemde eski kaset ve kayıtlar olmuştur. Zaman zaman birinci kuşak mübadillerden yapılan ses ve görüntü kayıtlarının günümüze kadar torun veya çocukları tarafından muhafaza edilmesi bu belleğin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Adı daha önceki başlıklarda da geçtiği üzere Küçük Asya Araştırmaları Merkezi gibi önemli merkezler de bu belleğin anlaşılması için oldukça değerli kayıtlara sahiptir. On aylık bir çalışmanın sonucu olarak sahada yetmiş iki adet Türkçe sözlü türkü derlenmiştir.

Türkçe sözlü türkülerin yanında az da olsa yerel Rumca lehçelerde de türküler derlenmiştir. Bu türkülerin çoğunluğunda da baskın Türkçe kelimelerin varlığı dikkat çeken ayrıntılardan bir tanesidir. Derlenen türkülerin içeriklerine bakıldığında İstanbul vurgusu dikkat çekmektedir. Osmanlı döneminde Anadolu'yu ve İstanbul'u gezmiş olan Avrupalı gezginler aktardıkları notlarında Karamanlı ve diğer Türkçe konuşan Hristiyan tebaanın İstanbul ile olan ilişkilerine değinmiş hatta yılın belli zamanları kendi memleketlerinde bulunsalar da çalışmak için İstanbul'un çeşitli semtlerinde yaşadıklarını söylemişlerdir. Bu durumda söylemiş oldukları türkülerde İstanbul temasını işlemeleri çok tesadüfi bir durum değildir. "Kapadokya ve Karaman bölgelerinden hem Rumca hem Türkçe konuşan insanlar başkente yerleşip kendi cemaatlerinden oluşan küçük mahalleler kurmuşlardı. Bu insanların çoğu başkentin nüfusunu artırmak için Fatih Sultan Mehmed tarafından getirilmiş" (Augustinos, 2011, s. 38) olup Samatya ve Yedikule civarında yaşamışlardır (Kömürciyan, 1988, s. 190). Buna göre İstanbul'un yerli Rumlarının büyük bir kısmı başka yerlere göç ettirilirken Anadolu içlerinden ve diğer bölgelerden Türk ve gayrimüslim tebaa İstanbul'a yerleştirilmiştir. Halil İnalcık (1916-2016) ve Fahri Unan tarafından yazılmış olan makalede "1478 yılında Kadı Muhyiddin tarafından yapılan nüfus sayımına göre İstanbul'da yaşayan Karamanlıların nüfusu 384 aile olarak gösterilmiştir (İnalcık & Unan, 1988, s. 223). İstanbul'a gelen seyyahlardan Hans Dernschwam (1494-1568) ise Karamanlılardan söz ederken "Yedikule'nin civarında kıraç bir yer var. Burada İran'a uzak olmayan ve Caramania (Karaman) diyarından gelmiş ve Caramanos (Karamanlılar) denilen bir halk oturuyor. Bunlar Hristiyan ibadetlerini Rumca yapıyorlar fakat Rumcayı anlamıyorlar. Dilleri Rumca değil, Türkçedir. Öteden beri mi Türkçe konuşurlar bilmem." diyerek bu topluluk hakkında ilk kayıtları bize sunmuştur. Dernschwam Karamanlıları anlatırken "Kadınları uzun sivri beyaz veya renkli bir başlık giyiyorlar. Bu papanın giydiği resmî başlığa, taca benziyor." diyerek basit bir sivri başlık çizmiştir (Dernschwam, 1992). Bu tasvirler ile İstanbul'da yaşayan Karamanlıların hayatları hakkında önemli bilgileri bizlere sunmaktadır. Fransız coğrafyacı Nicolas de Nicolay (1517-1583) Karamanlıları eski Kilikyalılar olarak tanımlamıştır. Bu topluluğun sosyal hayatı ve yapısı hakkında bilgiler vermiştir (Nicolay, 1567, s. 145-146). Eremya Çelebi ise Yedikule civarını anlatırken Karamanlılarla ilgili çeşitli notlar düşmüştür. "Civarda ve sur dâhilinde Karamanlı denilen halk oturmaktadır. Bunlar, Rum oldukları hâlde Rumca bilmezler ve Türkçe konuşurlar. Sultan Mehmed, İstanbul'u zapt

ettikten sonra onları buraya getirmiş." (Kömürciyan, 1988, s. 2). Robert Mantran da İstanbul'da fetihten hemen sonraki dönem için şöyle der:

> II. Mehmed fetihten hemen sonra Rum halktan geriye kalanın büyük bölümünü sürdü ve onların yerine Anadolu'dan Türkleri getirtti ama bunların yanı sıra Osmanlı otoritesine daha önceden boyun eğmiş olan ve Anadolu Balkan eyaletlerinde oturan gayrimüslimleri de getirtti. Türkler tarafından gerçekleştirilen bu ilk iskân başkentte izler bırakmıştır. Çünkü kente yeni gelenler geldikleri yere göre gruplanmışlar ve çoğu zaman da buranın adını oturdukları mahalleye vermişlerdir. Aksaray, Balat, Karaman, Çarşamba mahalleleri bu adları taşıyan kentlerden gelen insanlar tarafından iskân edilmişlerdir. (Mantran, 1991, s. 45)

Karamanlılar başkentte meslek olarak "kuyumculuk, dokumacılık, inşaat ustalığı" yapıyorlardı. Diğer geleneksel meslekleri fırıncılıktı. 1860'larda İstanbul'da bu işin tekelini ele geçirmişlerdi ve fırıncıların 3/5'ünü oluşturuyorlardır (Çokona, 2017, s. 317). Gazanfer İbar ise Karamanlıların meslekleri için "Türkçe konuşan Hristiyanlar ile ilgili ilk somut tarihî bilgiler taşçı ve duvarcı ustalarına aittir. Fatih'in fetihten sonra İstanbul'u şenlendirirken Karamanlı taşçı ve bina ustalarını da Karaman Mahallesi'ne yerleştirdiği kayıtlıdır." notunu düşmüştür (İbar, 2018, s. 33). Karamanlı adının sadece Türkçe konuşan Anadolulu Ortodoksları ifade etmek dışında diğer Rumlar arasında da "on dokuzuncu yüzyılda özellikle de başta İstanbul olmak üzere kent merkezlerinde Anadolu Ortodokslarını hor görmek, onları aşağı kültürel ve eğitsel yetersizliklerini, kabalıklarını ve adabı muaşeret yoksunlukları vurgulamak için kullanılan aşağılayıcı bir terimdi." (Benlisoy & Benlisoy, 2016, s. 12) Karamanlı Ortodoks Hristiyanlar İstanbul'a gelen seyyahlar kadar bazı Osmanlıca belgelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu belgelerde yaptıkları meslekler ve yerleşim yerleri anlaşılabildiği gibi sosyal statüleri hakkında da çeşitli bilgilere erişilebilmektedir.

Seyyahların ve sonraki dönem yazılmış olan araştırmaların gösterdiği gibi İç Anadolu civarından gelmiş ve İstanbul'da yaşamış olan Türkçe konuşan Ortodoksların şehrin sosyal ve kültürel hayatından etkilenmemeleri olası değildir. Bu durum, türkülerde de kendine yer bulmuş ve günümüzde dahi İstanbul'a dair türküleri söylemelerine yol açmıştır. Çalışma kapsamında notası verilecek olan iki türkü bu yüzden İstanbul temalı olan türkülerden seçilmiştir. Türkülerden birincisi "İstanbul'un Ortasında Beşiktaş" adlı türküdür, bu türkünün bir varyantı 1972 yılında Mahmut Çiftçi tarafından okunmuş olsa da elimizde bir notası mevcut değildir. TRT kayıtlarında da yer almayan bu türkü Kayseri-Ağırnas kökenli iki kardeş olan Katina ve Vasilis Farasapoulo tarafından okunmuştur. Türkünün sözlerinin Mahmut Özçiftçi'nin okuduğu türkü ile benzer bir kıtası olsa da diğer kıtalar farklıdır. Bunun yanında türkünün müzikal yapısının da tamamen farklı olması türküyü daha özel bir hâle getirmektedir. Türküyü söyleyen iki kardeşin de Kayserili olması aslında Osmanlı'ya gelen gezginlerin mübadele öncesinde değindikleri Anadolu Rumları ile İstanbul arasındaki iletişimin ne ölçüde olduğunu bizlere göstermektedir. İkinci türkü ise Neokeseria (Yeni Kayseri) köyündeki yaşlılar tarafından okunmuştur. Kayseri'ye bağlı köylerden mübadil bu insanların atalarından duydukları ve bunların konu olarak da İstanbul'u barındırması dikkat çekici bir durumdur. Alan araştırması sırasında "Neden İstanbul'u içeren türküleri söylüyorsunuz?" sorumuza karşın, "Dedelerimiz İstanbul'a gidip çalışmış, para kazanmışlar, köylere para yollamışlar." şeklinde cevaplar vermişlerdir. Aslında bu durum İstanbul'un Anadolu'dan ve farklı coğrafyalardan aldığı göçün başka bir toplumun da yaşadığı kültür içerisinde durumu müzik ve söz bağlamında ifade etmesidir.

İSTANBUL'UN ORTASINDA BEŞİKTAŞ

İSTANBULUN ORTASINDA BEŞİKTAŞ
NE ANAM VAR NE BABAM NE GARDAŞ

İSTANBULUN ETRAFI MERCANDAN
SEN DOLDUR DA BEN İÇEYİM FİNCANDAN

İSTANBULUN ORTASINDA BEŞİKTAŞ
KESKİN KILIÇ OLSUN BANA ARKADAŞ

UYU EYVANDA UYU CANIM SEN UYU
SEN GİDERSEN BEN NERELERDE KALAYIM

İSTANBUL'UN YOLUNDA

İSTANBULUN BÜYÜK OLUR HAVLUSU (2)
KAŞ KAŞ OLUR BAKAR GELİN ANNESİ ANNESİ

İSTANBUL YOLUNDA GÖÇ KATER KATER (2)
EŞİNDEN AYRILMIŞ BİR CEYLAN ÖTER ÖTER

ÖTME CEYLAN ÖTME FİRKATİM ARTAR (2)
ŞİMDİ DERDİM ESKİKİNDEN BETER ON BETER

BİLEMEDİM BENİM YARİM HANGİSİ (2)
UZUN BOYLU DAL FİDANIN KENDİSİ KENDİSİ

Mübadil torunları türküler eşliğinde dans ediyor.

Sonuç

1923 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılmasına karar verilen ve karşılıklı nüfus takasına dayanan sürece Türkiye tarafında mübadele adı verilmiştir. Bu karşılıklı nüfus değişiminin, bazı araştırmalarda üç yıl bazı araştırmalarda ise beş veya yedi yıl arasında sürdüğü kaydedilmiştir. Fiziki değişimi ifade eden bu tarihlerin yanında daha da önemlisi belki de ruhsal süreç olmuştur ki yapılan çoğu alan araştırması mübadelenin iki taraf için de hâlâ devam ettiğini göstermektedir. İnsanlar yer değiştirmiş ve üzerinden yüz yılda geçmiş olsa hâlâ atalarının hatıralarını, türkülerini, yemeklerini, yaşadıkları yerleri ve komşuları ve komşuluklarını hatırlamaktadırlar. Yüzyıllara yayılmış olan kültürel bağlarından kendi rızaları alınmadan koparılan bu insanların maalesef bu bağları yeniden oluşturmaları mümkün değildir. Yerleşmek zorunda kaldıkları yerlerde karşılaştıkları onlarca zorluğa rağmen Anadolu Ortodoksları hem kültürel olarak hem de yaşam şekillerinde Anadolu'dan taşıdıkları âdetlerinden referanslar alarak yaşamaya devam etmektedirler. Bu referans noktalarından birisi hiç kuşkusuz kullanmış oldukları Türkçedir. Birinci kuşak mübadillerin torun veya çocuklarının çok iyi konuşarak anlaşabildikleri Türkçe sonraki nesiller tarafından artık kullanılmamakta ve konuşulmamaktadır. Baskın kültür olarak Yunanistan'da yaşanan kültürü benimsemiş genç mübadiller kültürel olarak Anadolu'ya dair çok az öğrenmekte ve bilmektedirler. Zaman içerisinde bu kültüre uyum birinci ve ikinci kuşak mübadiller için yaşanmış olsa da kısıtlı kalmıştır. Yemek kültürleri, halk oyunları, birbirlerine taktıkları lakaplara kadar çok canlı bir Anadolu hafızasının var olduğu Yunanistan'da bu kültür artık yok olmaya yüz tutmuştur. KAAM veya diğer bazı kurumların derlemeleri ve bireysel araştırmalarla yapılan kayıtlar olsa da bu durum oldukça yetersizdir. Her iki ülkede de alanda yapılacak her yeni çalışma vatanlarından ve kültürlerinden hiçbir tercih hakları olmadan koparılmış olan mübadillerin kültürlerinin en azından arşiv düzeyinde de olsa canlı kalmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Augustinos, G. (2011): *Küçük Asya Rumları - 19. Yüzyılda İnanç Cemaat ve Etnisite.* (D. Evci, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

Benlisoy, S. , & Benlisoy, F. (2016): *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: "Hıristiyan Türkler" ve Papa Eftim.* İstanbul: İstos Yayınları.

Chambers, I. (2014): *Göç, Kültür, Kimlik.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çokona, A. (2017): *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri.* İstanbul: Literatür Yayınları.

Dernschwam, H. (1992): *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü.* (P. D. Önen, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gazimihâl, M. R. (1958): *Asya ve Anadolu Kaynaklarında Ikhğ.* Ankara: Ses ve Tel Yayınları.

Güvenç, S. (2014): *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası.* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Hall, S. (1990): Cultural İdentity and Diaspora. (J. Rutherford, Dü.) *Community, cultur, differende.*

İbar, G. (2018): *Anadolulu Hemşehrilerimiz-Karamanlılar ve Yunan Harfli Türkçe.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnalcık, H., & Unan, F. (1988): "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşaası. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.*

Kömürciyan, E. Ç. (1988): *İstanbul Taihi XVII. Asırda İstanbul.* (H. D. Andreasyan, & K. Pamukciyan, Çev.) İstanbul, Cağaloğlu: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.

Mantran, R. (1991): *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Nicolay, N. d. (1567): *Les quatre premiers livres des navigations et pérégrinations orientales.* Lyon.

Picken, L. E. (1975): *Folk musical instruments of Turkey.* Kettering: Oxford University Press.

Söylemez, M. (2019): "Göç Türküleri: Yunanistan Mübadilleri Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi.*

Söylemez, M. (2020): *Yitik Vatanın Türküleri.* Ankara: Sonçağ Yayınları.

Şenel, S. (1992): "Kastamonu Yöresi Aşık Muskisi Tür ve Biçimleri". İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tez.

Şenel, S. (1997): "Halk Musikisi". *TDV İslam Ansiklopedisi.* içinde İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Tahtaişleyen, N. (2013): *Anadolu Ağıt Geleneğinin Özellikleri ve Kültürel Süreklilikteki Rolü.* İstanbul: Mimar Sinan Üni. SBE. Müzikoloji ABD. Etnomüzikoloji ve Folklor Pr. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

MÜBADELE VE YEMEK*

Saim ÖRNEK**

Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 yılında imzalanan Nüfus Mübadelesi Antlaşması sonucunda yaklaşık iki milyon insan zorunlu olarak doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmak zorunda kaldı ve yeni bir coğrafyada yaşamaya zorlandı. Bu zorunlu göçün genellikle Türkiye nüfusunun bir kısmının yaşadığı tarihsel bir olay olduğu düşünülmekte ve 1923-1924 yıllarında iki devlet nezdinde yaşanıp bittiği kaydedilmektedir. Tarihsel boyutundan çokça bahsedilmesine karşın köklerinden sökülen insanların bu süreçlerde neler yaşadıkları, mübadele sonrasında yeni topraklardaki yaşama nasıl uyum sağladıkları üzerine çok fazla şey söylenmemektedir. Elbette nüfus mübadelesi bir boyutuyla tarihsel bir olaydır ancak bu tarihsel olaya dâhil olan insanların yaşamlarını öylesine etkilemiştir ki kuşaklar değişmesine ve mübadelenin üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmesine karşın günümüzde birçok insan kendini bu olaya referansla tanımlamaktadır.

Türkiye'ye gelen mübadil[1] sayısı yaklaşık 400 bin olarak tahmin edilmektedir (Emgili, 2017). Nüfus Mübadelesi Antlaşması sonrasında evler, bağlar, bahçeler ve çoğu durumda hayvanlar geride bırakılarak liman kentlerine doğru yolculuğa çıkılmıştır. Çoğu mübadilin hayatında ilk kez gördüğü gemilerle yaptığı zorlu yolculuklarda, alınan önlemlere rağmen ölümlere şahit olunmuş ve cesetlerin denize atılması gibi trajik olaylarla karşılaşılmıştır. Yaşanan zorluklar Türkiye'ye ulaştıklarında da devam etmiştir. Zorunlu göçü yaşayan birçok insan için tahaffuzhanelerde yapılan kontroller nesiller boyu anlatılagelmiştir. Ardından başlayan iskân süreci sıkıntılarıyla mübadele süreci daha da zorlu bir hâl almıştır. Birçok mübadil gemi yolculuğu sırasında akrabalarından ve komşularından ayrı düşmüş, aynı yerleşim yerine yerleştirilememiştir. Bilinmeyen bir coğrafyada bazı durumlarda aynı dili konuşamadıkları, büyük oranda farklı kültüre sahip insanlarla (bundan sonra yerliler olarak anılacaklardır) yaşamaya mecbur edilmiş, gerekli yardımı alamayıp üretici konumuna geçemeyince de derin bir yoksullukla baş etmek zorunda kalmışlardır.[2] Kimi yerleşim yerlerinde

* Çalışmanın şekillenmesinde verdiği destek ve katkılar dolayısıyla Nazlı Aysin Örnek ve Z. Nilüfer Nahya'ya teşekkür ederim.

** Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü saimornek@erciyes.edu.tr

1 Çalışmada Yunanistan'dan nüfus mübadelesi antlaşması çerçevesinde Türkiye'ye getirilerek iskân edilen insanlar ve sonraki kuşaklar mübadil olarak adlandırılacaktır. Mübadil ve muhacir kullanımlarının Türkiye genelinde değişiklik gösterdiğinin altı çizilmelidir. Bazı bölgelerde (bu bölgeleri dernekleşmenin yoğunlaştığı bölgeler olarak nitelendirebiliriz) insanlar mübadil adlandırmasını gündelik yaşamlarında kullanırken dernekleşmenin çok az olduğu bölgelerde insanlar kendilerini geride bırakılan topraklar fark etmeksizin "Selanik muhaciri" olarak adlandırmaktadır.

2 Örneğin Niğde'de iskân sürecinin ilk yıllarına dair tutulan bir müfettiş raporu yaşanan insanlık dramının görülmesi açısından önemlidir: *"Niğde vilayetine yerleştirilmiş göçmenler arasında firar edenler pek çoktur. En çok kaçaklar da Semendire, Kiçiağaç, Uluağaç, Hasaköy, Gölcük, Çarıklı, Misli köylerine yerleştirilenler arasında görülmektedir. Bunlar, adı geçen köyleri terk ederek yiyecek temini amacıyla civar vilayetlere dağılmışlardır. Özellikle Misli Köyüne yerleştirilen 300 hane tamamına yakını kaçmıştır. Gidenler, akarlarını da yanlarında götürmüşlerdir. Misli köyü çev-*

yerlilerle birlikte yaşamak zorunda kalınmıştır ve kültürel farklılıklara ekonomik sıkıntılar da ekleninince fiziksel kavgaların yer aldığı olaylar yaşanmıştır.[3] Paralel bir şekilde 1940'larda Behice Boran'ın gerçekleştirdiği bir çalışmada mübadillerin yerli halkla kaynaşmakta sorun yaşadıkları aktarılmaktadır. Boran, 93 Harbi ile Türkiye'ye gelenlerin yerlilerle kaynaştıklarını ve yerli gibi göründüklerini ancak mübadele ile Yunanistan'dan gelenlerin "muhacir" olarak adlandırıldığını, karma köylerde yaşıyorlarsa köyün farklı bir kısmında yoğunlaştıklarını kaydeder (Boran, 1992: 33-34). Geçmişte yaşanan ancak bugün etkisi düşük yoğunluklu olsa da çoğu kez muhacirlerle yerlilerin kaynaşmadaki sorunları farklı alan araştırmaları sırasında yapılan görüşmelerde de duyulabilmektedir. Özellikle Nevşehir ve Niğde'deki bazı muhacir yerleşimlerinde geçmişte kahvehanelerin ayrı inşa edildiği, karma evliliklerin kati suretle yapılmadığı, hatta mezarlıkların yerliler ve mübadiller için ayrı konumlandırıldığı aktarılmaktadır.

Nüfus Mübadele'sini yaşamış insanlar, yaşadıkları mekânları ve mekânlarla birlikte anlam dünyalarının büyük bir kısmını da terk etmek zorunda kalmıştır. Farklı bir coğrafyada farklı şartlarda yaşamak, mübadillerin bellek ve kimlikleri için yeni anlamlar üretme zorunluluğu getirmiştir. Kimileri servetlerini büyük oranda kaybetmiştir. Bu durum onu yaşayan insanlar için öylesine büyük bir olaydır ki kaçınılmaz bir şekilde sonraki nesillere aktarılan bir yaşanmışlık hâline gelir. Her ne kadar sonraki nesiller birebir olayı yaşamasa da önceki kuşaklar gibi mübadil/muhacir olarak kendilerini tanımladıkları görülmektedir. Bu durum diğer taraftan yaşanılan travmanın büyüklüğünü de göstermektedir. Kısacası mübadele süreciyle insanların grup bilincinde kalıcı izler bırakan, belleğinde geri döndürülemez kırılmalar yaratan ve gelecekte kendilerini nasıl tanımlayacaklarını dahi belirleyen bir olay yaşandığı anlaşılmaktadır. Böylesi büyük bir kırılma için "kültürel travma" (Alexander, 2004: 1) kavramsallaştırması (Örnek ve Nahya, 2017: 300) önerilmektedir. Mübadele antlaşmasıyla zorunlu olarak Türkiye'ye göç ettirilen insanların sonraki kuşakları bu geçmişi belleklerinde canlı bir şekilde yaşattığı, gündelik yaşamın içine işlemiş çeşitli sembollerde görülebilmektedir.

Mübadillerin yerleştiği/yerleştirildiği sıradan bir Anadolu şehrinde dolaşan biri, Selanik adında bir lokanta, dernek, zücaciyeye ya da çim sahadaki bir futbol müsabakasında "Selanikspor" formasını giymiş oyunculara denk gelebilir. Eğer ki Türkiye'ye doğru nüfus mübadelesi ile göçe zorlanan topluluklar hakkında bilgi sahibi olunmamışsa bunu anlamlandırmak pek de kolay değildir. Üzerinden geçen yaklaşık yüz yıldan sonra bile insanlar kendilerini, eski "memleketlerine" referansla tanımlamaktadırlar. Selanik ismini kâr amacı gütmeyen birlikler, dernekler, federasyonlar ya da ticari işletmelerde yaşatmaktadırlar.

Selanik isminin yanı sıra Türkiye'de mübadeleye, mübadilliğe ve Balkan Türklüğüne atıfla son yıllarda kurulan dernekler, vakıflar, taraftar grupları[4] veya parklar,[5] anıtlar ya da festivaller, şenlikler, toplantılar belki de sosyal medyanın desteğiyle oldukça görünür hâle gelmiştir. Ayrıca, ataların geride bıraktıkları

resinde orman bulunmadığından kışın yakacak sorunuyla karşılaşan göçmenlerin bu bölgenin soğuğuna tahammül edemeyerek başka bölgelere yerleşmeye mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu köye şimdiye kadar 87 baş çift hayvanı ve parası verilmiştir. Halbuki köyde 300 haneden fazla göçmen oturmaktadır. Bunların önemli bir çoğunluğu yardıma muhtaç durumdadır. Yetecek kadar tohumluk da dağıtılmamış olan bu köyde geçimini ziraatla sağlayamayacak olanlar çaresizlikten firar etmektedir." (Öztürk, 2005: 285).

3 2021-2022 yıllarında Niğde'de gerçekleştirilen bir alan çalışması sırasında böylesi bir olay Niğde'nin Dikilitaş köyünde aktarılmıştır. Köydeki yerli – muhacir kavgasını ayırmak için Kayseri'den destek kuvvetlerin geldiği rivayet edilmektedir.

4 2019 yılında kurulan Samsunspor taraftar derneği için bkz. https: //twitter.com/mubadiller. Erişim tarihi: 20.05.2022.

5 4 Haziran 2021 yılında İzmir Konak'ta açılan park için bkz. https: //www.konak.bel.tr/haber/mubadele-parki-ve-aniti-acildi-2367. Erişim tarihi: 20.05.2022.

Niğde'de bir tabela.

Samsun'da amatör bir futbol kulübünün forması. (solda)

memlekete dair yıllarca önceki nesillerden duydukları anlatıları hikâyeleştirerek veya romanlaştırarak yayımlayanlar da olmuştur.[6] Anlatılar kuşaktan kuşağa aktarıldıkça farklı formlarda farklı anlatıların dışa vurulduğu tüm bu faaliyetlerden anlaşılabilmektedir. Yanı sıra muhacirlerin sahip oldukları kültürün korunması, unutulmaması ve sonraki kuşaklara aktarılması için çeşitli projelerin oluşturulduğu, kültürel unsurlara dair derlemelerin yapıldığı görülebilmektedir.[7] Mübadillerin son dönemde, önceki nesillerinin geride bıraktıkları "memleketlerini" ve sahip oldukları kültürel özelliklerini, eski dönemlere kıyasla daha fazla önemsedikleri, bunları ön plana çıkaran etkinlikler düzenledikleri yapılan çalışmalardan da anlaşılabilmektedir.

Fahriye Emgili'nin aktardığı üzere Türkiye'de zorunlu Nüfus Mübadelesi üzerinde yapılan çalışmalar son dönemlerde yoğunlaşmıştır. Özellikle son yıllarda ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin ilgisi nedeniyle bu konuyla alakalı tarih ve edebiyat disiplinlerinin çalışmalarında artış gözlemlenmektedir (Emgili, 2017: 48). Yanı sıra mübadele çalışmalarına artık sonraki nesilleri ve onların hayatlarını da dâhil eden çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Örneğin muhacir habitusunu ve kültürünü (Köker ve Keskiner, 2005; Karakılıç Dağdelen, 2015), kültürün yaşatıldığı mekânları (Bayındır Goularas, 2012), muhacir kimliğini (Özkan, 2005; Koufopoulou, 2005; Kahvecioğlu Ağbaba ve Furat, 2019) ve belleğini (Karakılıç, 2017; Nurol, 2019; Cingöz, 2019) konu edinen çalışmalar artık görünür hâle gelmektedir. Yukarıda da vurgulandığı üzere son dönemlerde sonraki kuşak mübadillerin kendileri mübadeleye ve eski "memleketlere" ilişkin araştırmalar yapıp eğlenceler ve anma etkinlikleri düzenlemektedirler. Türkiye'de

6 Bu çalışmalara birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: Hüseyin Urlu. *Aziz Hatıralar, Selanik'ten Anadolu'ya Mübadele* (2019); Kemal Yalçın (2006): *Emanet Çeyiz*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık; Akın Üner (2013): *Çalı Harmanı*. İstanbul: Yakın Plan Yayınları; vd.

7 "Geçmişe Açılan Pencere" başlığıyla Samsun Balkan Türkleri Derneği'nin yürütücü olduğu bir proje İçişleri Bakanlığı'nca 2019 yılında desteklenmiştir. Projeden *Mübadil Lezzetler* başlığıyla bir yemek kitabı çıkmıştır. Yine Samsun Balkan Türkleri Derneği'nin, "Atalarımın Dansı" başlıklı projesi Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Lozan Mübadilleri Derneği de mübadil kültürünü araştırmayı hedefleyen birçok projeye imza atmıştır.

mübadele çalışmalarının hız kazandığı 2000'li yıllar öncesinde çok fazla görünür olmayan mübadiller 2000'ler sonrasında aktif bir şekilde sahip oldukları farklılıkları görünür hâle getirmeye başlamışlardır.[8] İlhan Zeynep Karakılıç da paralel olarak son dönemde Bafra Sarıdünya'da[9] gerçekleştirdiği çalışmasında mübadillerin kültürel özelliklerinin daha vurgulu bir şekilde ortaya çıktığını aktarmaktadır:

> Mübadil yemekleri, mübadil dansları, mübadil müzikleri ve mübadele anlatıları diğer pek çok mübadil grup gibi Sarıdünyalılar tarafından da sadece günlük ihtiyaçlarının bir parçası değil, mübadil olmayanlara göstermek, onlarla paylaşmak istedikleri, sahip olmaktan gurur duydukları ve kimliklerinin parçası olarak benimsedikleri bir özellikleri, bir farkları olarak öne çıkmaya başlamıştır." (Karakılıç, 2017: 208-209)

Karakılıç (2017), "mübadillerin sahip olmaktan gurur duydukları ve kimliklerinin bir parçası" olarak nitelendirdikleri kültürel unsurlardan birinin "mübadil yemekleri" olduğunu aktarır. Bu durum bu çalışmanın işaret ettiği Türkiye genelinde yapılan mübadil etkinliklerinden de anlaşılabilmektedir. Yanı sıra mübadillerin yemek kültürü üzerine yapılan çalışmaların da son dönemde yoğunlaştığı aktarılır (Öztürk, 2018). Ortada hem araştırmacılar hem de mübadillerin kendileri tarafından yemek kültürüne karşı artan bir ilgi söz konusudur.

Mübadiller, iskân edildikleri bölgelerdeki topluluklardan farklı yemek kültürleri nedeniyle ayrılmış ve topluluk sınırlarını belirlemede çoğu kez yemekler etkin rol oynamıştır. Günümüzde bu durum mübadillerin kültürel farklılıklarını ve kimliklerini dışa vurdukları faaliyetlerinde daha net gözlemlenebilir durumdadır. Düzenledikleri birçok etkinlik yemek merkezlidir ve mübadillerin kendi aralarındaki farklılıklar dahi bu etkinliklerle belirgin hâle gelmektedir. Bu da mübadil yemeklerinin topluluklarını tanımada, tanıtmada, mübadil belleğinin ve kimliğinin yeniden kurgulanmasında ve sürdürülmesinde büyük bir alanı kapsadığını göstermektedir. Bu noktadan hareketle, mevcut çalışmada, mübadillerin yemek kültürüne dair yayımladıkları kitaplar ve düzenledikleri yemek merkezli festivaller kültürel kimlik bağlamında incelenmektedir. Yemek kitapları ve festivaller, insanların toplumsal yaşamlarında, hazırlanışından tüketilişine kadar özel alanda bulunan yemeklerin kamusal hâle geldiği, toplumların kendilerini diğer toplumlara tanıttıkları kültürel yaratılardır. Bu anlamda yayımlanan yemek kitaplarında ve düzenlenen festivallerde bazı yemeklerin farklı amaçlar yüklenerek öne çıktığı görülebilir. Bu amaçların neler olduğu mübadillerin kendileri tarafından yayımlanan dört yemek kitabı ve iki yemek kitapçığı ile mübadil yemeklerini merkeze alan altı festival-şenlik-anma günü üzerinden çözümlenmektedir.

Türkiye'de mübadillerin organize ettiği ancak bir sebeple devam ettirilememiş başka yemek temelli etkinliklerin (bkz. Samsun Gölle[10] Bayramı, Alaçam Kazan Pilavı Şenliği[11]) yanı sıra çok sayıda müzik ve dans temelli festival de vardır. Bu festivaller de tıpkı yemek temelli festivaller gibi mübadil kimliğinin yeniden inşasında ve topluluk içi dayanışmanın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Yanı sıra belirli mübadil köylerini, gruplarını konu edinen, bu vesileyle oraya özgü yemeklerin tariflerini sunan monografilerden de söz edilebilir (bkz. Yılmaz, 2017).

Peki yemek böylesi bir amaç için yeterli bir kaynak mıdır? Gündelik yaşamın sıradan bir etkinliği

8 Bu durumun oluşmasında 2001 yılında resmi olarak kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı'nın katkısı büyüktür.

9 Karakılıç, çalışmasını Samsun Bafra'da bulunan bir mübadil köyünde gerçekleştirmiş, köyü anonimleştirmek amacıyla Sarıdünya adlandırmasını kullanmıştır.

10 https: //www.samsunhaber.com/samsun-haber/samsun-da-golle-bayrami-h1789.html Erişim tarihi: 20.05.2022. Gölle, kaynatılmış mısır demektir. Samsun'da böyle bir etkinlik 2016 yılında düzenlenmiştir.

11 https: //alacamposta.com/haber_detay.asp?haberID=2135&alacam-mubadele-derneginden-etli-kazan-pilav-senli.html Erişim tarihi: 20.05.2022.

olarak görülen yemek, başlı başına bir kimlik unsuru olarak görülür. Vassiliki Kravva, yemeğin, bellek ve kimlik inşasında bağlayıcı bir işleve sahip olduğunun altını çizer. Özel olarak yemek, bir ailenin ya da topluluk geçmişinin, anılarının merkezidir. Kravva (2001: 141), yemeğin ve beslenmenin anımsatıcı özelliklerinin zaman, mekân ve aidiyet hatıralarını yeniden gün yüzüne çıkardığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla yemeğin kimlik ve belleğin önemli bir unsuru olduğu düşünülür. Çoğu kez yemek sembol olarak da görülür. Bu özelliği, yemeğin zamanla farklılaşan bir sürü anlam kazanabileceğini gösterir. Bu doğrultuda Judith Goode çoğu topluluk için bazı yemeklerin anlam yüklü olduğunu, bu anlamın grup üyeliğini vurguladığını belirtir. Örneğin yiyeceklerin yıkanma, doğranma veya pişirilme (kızartarak, kavurarak, buharda, haşlayarak) şekli, hangi pişirme aracıyla pişirildiği (su, yağ vs.), tatlandırmak için baharatların ne kadar ve nasıl kullanıldığı yemek yapmak için aynı ürünleri kullanan farklı grupları ayrıştıran önemli unsurlardır. Goode, yarışan veya çatışan sınıf ya da etnik gruplar arasındaki ilişkinin çoğu kez yemek tercihleri veya sakınmaları üzerinden tanımlandığının da altını çizer. Yemek malzemeleri, yemek için kullanılan eşyalar, yemeği pişirme yöntemleri topluluklar arasındaki farkı ortaya koyabildiği gibi sosyal ve kültürel mesajların da taşıyıcısı olabilmektedir (Goode, 1992). Atsuko Ichijo ve Ronald Ranta (2018: 44) da benzer şekilde ortakça paylaşılan bir tarife göre yemeklerin pişirilmesinin ve tüketilmesinin dâhil olunan grupla bir olmak, onunla bütünleşmek anlamına geldiğini savunurlar. Onlara göre insanlar milliyet, din ya da etnik kimlikle ilişkili konularla ilk kez damak tadı yoluyla karşılaşırlar. Basit gibi görünen yemeklerin aslında insanların yetiştikleri fiziki çevre, dâhil oldukları grup ve içinde yaşadıkları sosyal ve kültürel alanlarla doğrudan bağlantılıdır. İnsanların kim olduklarına ilişkin birçok bilgi yemeklerde saklıdır (Ichijo ve Ranta, 2018: 39). Bu noktada Türkiye'deki Giritli kimliğini yemek kültürü bağlamında araştıran Eleni Psaradaki'yi anmak yerinde olacaktır. Kendisi de mübadil bir aileden gelen Psaradaki, önceki nesillerinin göç ettiği Bodrum'a mübadeleyle yerleştirilen Giritlilerin kimlik unsuru hâline gelen yağ kullanımlarını ve ot yemeklerini işaret eder. Giritliler, yemeklerinde tereyağı kullanan yerli Bodrumlulardan zeytinyağı kullanımlarıyla ayrılmaktadırlar. Ayrıca pişirdikleri ot yemekleriyle

Glopta tatlısı.

Pita Sparopta. (Ispanaklı pide)

de topluluklar arası sınırların çizilmesine katkı sağlamaktadırlar. Bu durum çokça değinilen bir anekdot ile aktarılmaktadır: "Bir gün bir yerlinin tarlasına inekler ile Giritliler girmiş, tarla sahibi demiş ki 'inekleri bırakın da Giritlileri çıkartın!'" (Psaradaki, 2021: 86-90).

Günümüzde mübadil yemeklerinin çeşitli etkinliklerin merkezi unsuru olduğu görülür. Bu etkinliklerden bazılarının da festivaller, eğlenceler, şenlikler olduğu göze çarpar. Festivaller, açık bir şekilde ifade edilmese de atalara tapma ya da ataları kutlama, topluluğun yüksek değerdeki hüner ve yeteneklerinin sergilenmesi ya da sahip olunan mirasın ön plana çıkarılması yoluyla grup kimliğinin dışa vurulduğu alanlardır (Stoeltje, 2009: 334). Muhtar Kutlu ve İskender Yıldırım (2012) yöresel festivallerin gelenekle ilişkisini değerlendirirken festivalin Jan Assmann'a atıfla hatırlama figürü olarak ortaya çıktığını belirtir. Hatırlatma figürleri üç temel özelliğe dayanmaktadır: Zaman ve mekâna bağlılık, bir gruba bağlılık ve süreç olarak yeniden kurulabilme (Assman 2001: 42). Kimliğin aynı zamanda bir hatırlama sorunu olduğu düşünüldüğünde (Güngör, 2018: 202) festivallerin kimlik için hatırlatıcı işlevi önemli hâle gelmektedir.

Vasso Stelakou, mübadele sonrasında mübadillerin yaşamak zorunda kaldığı yerlere uyum sağlama çabası içine girdiklerini, bu yolda kültürlerini yeniden üreterek geçmişlerini geri çağırdıklarını düşünür. Geçmişlerini geri çağırma noktasında sembolik yönü kuvvetli olan yemeklerin ön plana çıktığını, atalardan öğrenilen ve nesiller boyu sürdürülen yemeklerin geçmişi hatırlamada önemli bir yere sahip olduğunu aktarır (Stelakou, 2007: 272). Bu noktada yemek kitapları ve festivaller, sahip olunan kültürel kimliğin yeniden inşasında ve sonraki kuşaklara aktarılmasında işlevseldir.

Yemek Kitapları

Yemek kitapları, yemeklerin hangi malzemelerle ve yöntemlerle nasıl yapılacağını açıklayan, yol gösterici tariflerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. İlk yazılı yemek tariflerinin MÖ iki binlere tarihlendiği düşünülür (akt. Goody, 2011: 197-198). Daha yakın dönemlere bakıldığında Osmanlı'daki ilk yemek tarifleri kitabı ise Muhammed Bin Mahmud Şirvani tarafından 15. yüzyılda Arapçadan Türkçeye çevrilen *Kitabü't – Tabih*'tir (Samancı, 2020: 205). İlk niteliği taşıyan tarifler elbette bugünkü anlamıyla yemekler ve hazırlanışları üzerine geniş tanımlamalar yapmaktan uzaktır. Bu gibi tarifler daha çok son dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Jack Goody genel olarak yemek kitaplarını oluşturan reçetelerin[12] en önemli özelliğinin yazı ile oluşturulmaları olduğunu belirtir.

Goody (2011: 185-200), yemek tariflerinin yazıya geçirilmesinin matbaanın geniş kitlelere yayılmasının öncesinde sadece saray ya da soylulara özgü bir özellik olduğunu vurgular.

Yemek kitabı sayısında matbaa sonrası bir artış gözlemlense de bu kitapların halk kitlelerine kadar ulaşması ve halk tarafından yemek kitapları üretilmesi çok daha sonraları olmuştur. Bu süreç içinde yemek tarifleri sözlü aktarım yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılagelmiştir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla bu aktarım sürecinin yerini son dönemde yaygınlaşmaya başlayan yemek kitapları ve sonrasında ise çevrim içi erişilebilen, yemeklerin nasıl yapılacağı görüntülü bir şekilde takip edilebilen tarifler almıştır.

Yemek tariflerinin yayımlanmasıyla binlerce yıldır özel alanda muhafaza edilen yemek pişirme ile ilgili bilgiler tüm insanların bilgisine sunulmaya başlanmıştır (Chen, 2014: 491). Bu nedenle yemek

kitapları sadece yemeklerin yapımında kullanılacak malzemeleri veya hazırlama yöntemlerini anlatan kitaplar olarak algılanmamalıdır (İnce, 2020: 372). Yemek kitapları içerdiği tarifler ve malzemeler ile yazıldığı döneme dair tarihsel bilgiler verebildiği gibi, yazan kişi ile topluluğu hakkında önemli bilgiler de sunabilmektedir. Yemek kitapları üzerinden ulusal kimliğe (Appadurai, 1988; Ichijo ve Ranta, 2018), etnik gruplara (Cherry, Ellis ve Desaucey, 2011) ve toplumsal cinsiyete (Kaplan ve Carol, 1998) dair önemli bilgiler çıkarılabilmektedir.

Türkiye'de mübadeleyi yaşamış ailelerden gelenlerin özellikle 2000'li yıllar sonrasında düzenledikleri faaliyetlerden biri de yemek kitapları basmak olmuştur. Bu kitaplar aracılığıyla mübadiller sahip oldukları kültürel farklılığı görünür kılmaktadırlar. Ayrıca bu vesileyle yemek kültürünün gelecek kuşaklara aktarılabilmesi umulmaktadır. Bu anlamda mübadillerin kendileri ya da onları "konuşturan" diğerleri tarafından yayımlanan yemek kitaplarının günümüz mübadil kimliği için önemli bilgi kaynakları olduğu anlaşılabilmektedir.

Girit Mutfağı

Giritliler, yemek kültürünü diğerlerine kıyasla bir farklılık olarak sunan, kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak gören bir mübadil gruptur. Bu çerçevede

12 Jack Goody'nin "reçete" için kullandığı kelime İngilizce "receipt"tir ve bu kelime ile hem tıptaki reçeteler hem de yemek tarifleri kastedilmektedir.

ikinci nesil mübadil Yüksel Hançerli tarafından kaleme alınan *Girit Mutfağının Çukurova'daki İzleri* kitabı 2011 yılında ikinci baskısını yapmıştır. Kitabın ilk baskı yılına dair bir bilgi kitapta yer almasa da kitabı Hançerli Yayınları adlı yayınevi tarafından basıldığı için tüm bedellerin yazarın kendisi tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.[13]

Kuşe kâğıda basılan sert kapaklı bu kitapta 86 farklı tarif bulunmaktadır. Kitabın kapağında tarifler için çekilen yemek fotoğraflarından bir kolaj yapılmış, genel olarak yeşil ve kırmızı renklerle Girit mutfağının bir resmi çizilmeye çalışılmıştır. Kitabın başlangıcında yazar, kitabı oluşturma gerekçesini "Giritlilerin Çukurova bölgesindeki insanlara göre neden daha sağlıklı olduklarını belgelemek" (Önsöz) olarak kaydetmektedir. Teşekkür ve ön sözün ardından yazarın Girit gezisinden fotoğrafları ve geziye dair görüşleri yer almaktadır. İlerleyen sayfalarda hem Girit'te hem Türkiye'de uzun bir yaşam süren Giritliler tanıtılmakta, onların Girit mutfağı sayesinde ne kadar sağlıklı bir hayat sürdükleri aktarılmaktadır. Tariflere geçmeden hemen önce üç uzmanın Akdeniz ve Girit mutfak kültürüne ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Hemen ardından tarifler başlamaktadır. Tarifler bölümünde her yemek için gerekli malzemelerin miktarlarıyla birlikte yapılışı ayrıntılı olarak verilmektedir.

Kitapta Giritlilerin yaşamları boyunca nasıl beslendikleri aktarılırken dengeli beslendiklerinin, ot yemekleri, zeytinyağı, et, balık ve şarap tükettiklerinin altı çizilir. Tariflerin genelde sebzeler, Giritlice adlandırmalara sahip otlar (askalibrus, vuvures, marata bunlardan bazılarıdır) ve keçi etiyle pişirilen yemeklerden oluştuğu görülür. Kitabın temel vurgusu Girit mutfak kültürünün sağlıklı yaşamda merkezî öneme sahip olduğunu ve Giritli olmayanlarca da araştırıldığıdır.

Tuncay Ercan Sepetçioğlu, Giritli kimliğinin oluşumunda yemek kültürünün ayrı bir yere sahip olduğunun altını çizer. Ona göre Giritliler kendilerini tanımlarken veya dışarıdan Giritliler tanımlanırken toplumsal sınırların çizilmesinde yemekler farklı bir yere sahiptir (Sepetçioğlu, 2011: 278). Hançerli de bunu kanıtlar nitelikteki kitabında Giritlilerin Çukurova'da ayrı bir mutfak kültürüne sahip olduğunu gösterir. Kitapta, sağlıklı yaşam etiketiyle, Giritli olmanın ve Girit yemeklerinin Giritli kimliğindeki yeri, hem Giritlilere hem de Giritli olmayanlara aktarılır. Ayrıca böylesi bir kitabın basılması sonraki kuşaklar tarafından bu kültürün sürdürülmesine dair bir isteğin de olduğunu göstermektedir.

Patriyotlar: Yeşilburç

Patriyotlar, nüfus mübadelesiyle Yunanistan'ın bugünkü Grebene şehri ve Kozana'ya bağlı Nasliç bölgesinden gelerek Türkiye'de Aydın, Isparta, Niğde, Bursa ve Çatalca'nın farklı yerleşim birimlerine yerleşen, mübadele esnasında Yunancanın bir diyalektini (bazı Patriyotlar bu dili Romeika olarak adlandırır) konuşan bir gruptur.

Suyun Öte Yanından Miras Lezzetler (2021) kitabı, üçüncü nesil mübadil Yalçın Güçer'in Patriyotların yemek tariflerini bir araya getirmesiyle oluşmuştur. Niğde'deki Patriyotlar, Grebene'nin Krifçe köyünden mübadele sonrası yola çıkmış, farklı yerleşim yerlerine yerleşmiş ve nihayetinde bir kısmı Yeşilburç'a ulaşmışlardır. Güçer'in kitabında 12 çorba, 27 çeşit ana yemek, 21 çeşit börek, 12 çeşit hamur işi, 21 çeşit tatlı, 9 çeşit aperatif, 18 çeşit kışlık erzaktan oluşan toplamda 120 tarif bulunmaktadır. Kitapta önsöz ve tarifler dışında başka bir bilgilendirici bölüm bulunmamaktadır. Kitap kuşe kâğıda basılmış ve şimdilik sadece bir baskı yapmıştır. Kitabın kapağında

13 Tuncay Ercan Sepetçioğlu (2011: 101), Girit'ten mübadele öncesinde kaçarak gelenlerle mübadele ile gelenlerin aralarında sınıfsal farklılık olduğunun altını çizer. Mübadele öncesinde gelenler kırsaldan gelirken mübadele sonrası gelenlerin şehirlerden geldiğini ve bugün daha iki farklı tarihsel arka plana sahip Giritlilerin bu farkı yansıttığını belirtir.

"kapama", "kapak" veya "sac" adı verilen genellikle hamur işlerinin pişirildiği ancak her tür yemeğin de hazırlanabildiği ateş üzerinde kullanılan pişirme gerecini gösteren bir fotoğrafın yanında kuru fasulye pişirilen çömlek/güveç ile yanında pişen muhacir ekmekleri ve Yeşilburç mutfağının en önemli ögelerinden biri olan pita yer almaktadır. Kapaktaki üç unsur Yeşilburç'taki Patriyot mutfak kültürünün yoğunlaştığı semboller niteliğindedir.

Kitapta yer alan tariflerin başlıkları Romeikadır ve parantez içinde Türkçe karşılıkları verilmiştir. Romeika, Kuzey Yunanistan'da konuşulan Yunancanın bir diyalektidir ve bugün de Yeşilburç'ta yaşlıların ve orta yaşlardakilerin konuştuğu ancak genç kuşaklar tarafından sürdürülemeyen bir dildir.

Güçer (2021) önsözde kitabın amacını "unutulmaya yüz tutmuş, hatta unutulmuş geleneksel lezzetlerimizin kültürel mirasımıza sahip çıkma temel misyonu ile yazılı kayıt altına alınarak, gelenek-lerimizin nesilden nesle aktarılması" (s. III) olarak kaydetmektedir. Aynı zamanda yazar, mübadele gibi bir travma yaşayarak Yeşilburç'ta yaşamaya devam eden insanların "kısıtlı imkânlara rağmen çok zengin bir mutfağa sahip olduklarını ve ellerindeki kısıtlı mevcut her malzeme ile çok güzel lezzetler ortaya çıkardıklarını" (s, III) ortaya koymak istemektedir. Burada kısıtlı kaynaklar vurgusu bir anlamda zorunlu nüfus mübadelesi sonrasında yaşanan zorluklarla ilişkilidir. Daha sonrasında da görüleceği üzere diğer kitaplarda da mübadiller için zor günleri anımsatan özel yemeklerden bahsedilmektedir. Bu yemekler, topluluk üyelerinin geçmişi anımsamasına yardımcı olmakta ve topluluk belleğini canlı tutmaktadır. Yazarın da ifade ettiği üzere yemekler artık unutulmaya yüz tutmuştur ve kitabın, yemekleri içeren kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında kurtarıcı bir role sahip olması beklenmektedir.

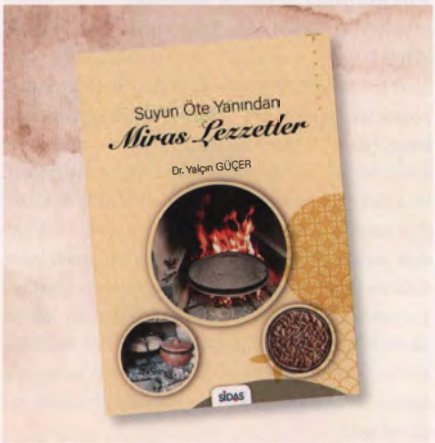

Mübadilleri ötekilerden farklılaştıran pişirme tekniğinin, muhacir ekmeğinin ve pitanın kitabın içinde yer alan tariflerin ötesine geçerek kapakta yer alması bu bileşenlerin Yeşilburçlu patriyotların anlam dünyasında farklı bir yere oturduğunun göstergesidir. Kapama/sac/kapak olarak bilinen pişirme yöntemi Niğde'de sadece mübadiller tarafından kullanılmaktadır.[14] Kapamada pişirilen ekmek bu nedenle mübadil olmayanların ekmeklerinden ayrılmaktadır. Kitap sayesinde bu kültürel unsurlar mübadil olmayanlara tanıtılmakta ve topluluk üyeleri için devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla mübadillerin sahip olduğu kültürel kimliğin sınırları belirginleşmektedir.

Mübadil Lezzetler Didim

Didim, Ege kıyısında yoğunlaşmış mübadil yerleşimlerinden biridir. Didim'de yaşayan mübadillerin yaşadıkları mübadeleyi ve yemek kültürlerini tanıtan *Mübadil Lezzetler Didim* (2017), muhacir bir aileden gelen ancak mübadil olmayan Bikem Öğünç tarafından kaleme alınmış bir yemek tarifleri kitabıdır. Didim Belediyesi ve Turizm Araştırmaları Derneği'nin

14 Niğde'de yaşayan Selanik muhacirlerinin yemek kültürü için bkz. Örnek, 2022.

desteklediği bir proje kapsamında gerçekleştirilen araştırma sonrasında mübadillerin yemek kültüründen 50'nin üzerinde tarif bir araya getirilmiştir. Kitap mübadelenin tarihsel sürecine, Didim'in tarih içindeki serüvenine odaklandıktan sonra yazarın araştırma sırasında derlediği yemeklerden fotoğraflarla birlikte tariflere yer verilmektedir.

Mübadil Lezzetler Didim, tek başına bir yemek tarifleri kitabı olmaktan ziyade, mübadil olmayan birinin bir mübadil yerleşimindeki yemek kültürüyle karşılaşmasını aktarmaktadır. Kitapta mübadil yemeklerinin yanı sıra yemekleri kuşaktan kuşağa aktararak bugüne ulaştıran mübadillerin kendi hikâyeleri de derlenmiştir.

Didim'e yerleştirilen mübadillerin Samos, Leros, Kuçkar ve Selanik'ten ayrılarak burada buluştukları aktarılmaktadır. Gelenler büyük ölçüde tütüncülüğe devam etmiş, tütün etrafında şekillenen yaşam içinde mübadil yemekleri sürdürülmüş, ancak tütüncülüğün son bulmasıyla farklı tarımsal faaliyetler benimsenmiş ve ardından turizm bölgeye hâkim olmuş. Turizmin gelmesi de mübadillerin yemek kültürlerine etkide bulunmuştur. Günümüzde Didim'de "mübadilliğe özgü" yemeklerin sadece orta yaşın üzerindekiler tarafından hatırlandığı aktarılmaktadır. Bu nedenle derlenen yemek tarifleri bugün büyük oranda nostaljik bir bakışla anımsanan yemekleri işaret etmektedir.

Mübadil Lezzetler Didim, tarhana, çeşitli pide tarifleri, mısır unundan yapılan kaçamak, kapama, mamalinga, borani gibi Türkiye genelindeki mübadillerle ortaklık kuran yemeklerin tariflerini içerir. Ek olarak mübadillerin bir kısmının Ege adalarından gelmesi ve denizle iç içe bir coğrafya olması nedeniyle Girit mutfağı ile özdeşleştirilen çeşitli otları da kullanan farklı tarifleri barındırmaktadır.

Kitabın "Mübadil" başlığını taşıması tarhana, kaçamak gibi mübadil kimliğinin başat unsurları olarak görülecek yemeklerin tariflerini vermesi ve Didim'de yaşanan mübadele sürecini hatırlatması

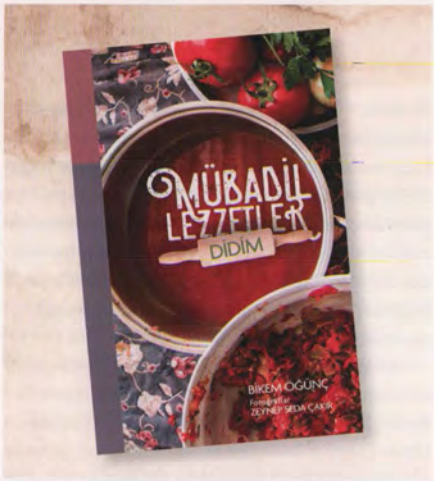

Didim'deki unutulmakta olan geçmişin ve geçmişin nostaljik unsurları olarak görülen yemeklerin yeniden gündelik yaşama dönmesine yardımcı olmakta, belleği tazeleyerek mübadil kimliğinin yeniden inşa edilebilmesine destek sağlamaktadır. Ayrıca kitap sayesinde Didim'deki mübadil yemekleri artık daha geniş kitlelerce bilinir hâle gelmiştir.

Kozmopolit Selanik Mutfağı

Mübadil bir aileden gelen Siren Tahtakıran'ın kaleme aldığı *Damağımdaki Tat 1900'lerden Günümüze Selanik'ten İzmir'e* 2019 yılında yayımlanmıştır. Kitap, yemek tariflerinin yanı sıra ailesinin Selanik'ten başlayan, İstanbul'da devam eden ve İzmir'e yerleşmeyle son bulan zorunlu göç hikâyesini konu edinmektedir. Bu anlamda kitapta herhangi bir toplulukla ilişkilendirilmeyen, yazarın kendi ailesinin yaşam hikâyesiyle paralel ilerleyen yemek tarifleri yer almaktadır. Kitabın yazılmasındaki temel motivasyon teşekkür kısmında "aile mirasına sahip çıkılması" olarak okunabilmektedir. Kitabın kapağında ise tariflerin kaynağının, yani yazarın anneannesinin annesinin Selanik'te on altı yaşındayken çekilmiş fotoğrafı yer almaktadır.

Kitaptaki tarifler yazarın anneannesinin annesi tarafından dikte edilen, anneannesi tarafından ise kendisine pratik geldiği için Fransızca yazıya geçirilen, evlendiğinde zorluk çekmemesi için hazırlanan ve mübadele sürecinde aileyle birlikte Türkiye'ye taşınan yüzden fazla tarifi içeren bir yemek defterinden alınmıştır. Yazar bu tarifleri kendisinde uyandırdığı hatıralarla birlikte kitaba işleyerek kitabın bir yemek kitabı olmasının yanında bir anı kitabı olarak da anılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla nostaljik bir bakış açısıyla tarifler kitaba geçirilmiştir. Burada önemli bir nokta ise bazı tariflerin yazarın kendisi tarafından bilinmemesidir. Önceki nesillerden kalan bu yemek tarifleri defteriyle kendisi de bazı denemeler yaparak yemeklerin tadına bakabilmiştir. Tariflerde yer alan amonyak tuzu gibi bazı malzemelerin ise günümüzde bulunamadığının da altı çizilmektedir. Yazar, bu tariflerin ne Selanik mutfağı ne de Türk mutfağı oluşturduğunu, o dönem Selanik'te yaşayan farklı kültürlerin esintileriyle anneannesinin annesi Ayşe Tokay'ın mutfağını resmettiğini vurgular (s. 29). Bu anlamda aile mirası olarak görülen yemeklerle sembolik bir Selanik mutfağı yeniden kurgulanmaktadır.

Yukarıdaki diğer yemek kitaplarında yer alan tariflerle karşılaştırıldığında Siren Tahtakıran'ın kitabında, herhangi bir etnik grupla ilişkilendirilemeyen kozmopolit bir şehrin varlıklı sakinlerinin yemek kültürü görülebilmektedir. Kitabın oluşmasına vesile olan defterin Fransızca olarak yazıya geçirilmesi de mübadele öncesinde diğer mübadillerden sınıfsal olarak farklılaşıldığını göstermektedir. Ancak kitaptaki Selaniklilik vurgusu ve yaşanılan zorunlu göç deneyimi yazarı diğer mübadillerle ortak bir anlatıda buluşturmaktadır. Kitabın isminden de anlaşılacağı üzere yazarın tariflerini verdiği yemekler bellekteki bazı anıları canlandırmakta, ailenin sahip olduğu mübadele geçmişini hatırlatmaktadır. Dahası günümüzde hazırlanan bu kitapla mübadele geçmişi tekrar edilerek kimlik yeniden kurgulanmaktadır.

Mübadil Lezzetler Kitapçıkları

Mübadil derneklerinin, mübadillerin kültürel "farklılıklarını" yaşatmak için düzenlediği etkinliklerden bazıları da mübadil yemekleri merkezli derleme çalışmaları, atölyeler[15] ve çeşitli yayınlardır. Büyük Mübadele Derneği tarafından *Mübadil Lezzetler* başlığıyla basılan kahverengi kapaklı kitapçık (basım tarihi yer almamaktadır) içinde çorbalar, yemekler, hamur işleri ve tatlılar başlığı altında 31 adet tarif bulunmaktadır. Büyükçekmece merkezli bir dernek olan Büyük Mübadele Derneği, farklı gruplardan mübadil üyeleri çatısı altında bir araya getirmektedir. Dolayısıyla bu kitapçıkta Romeika ve Türkçe yemek adlarının yanı sıra farklı bölgelerden gelen Türkçe konuşan mübadillerle anılan yemekler de yer almaktadır. Bu anlamda Giritliler dışında Türkiye'deki mübadil topluluklarının yemek kültürünü özet şeklinde vermektedir.

15 Kuşadası Mübadele Derneği tarafından Aydabir Mübadil Mutfağı isimli etkinlikler dizisinde belirli aralıklarla mübadil yemekleri üzerine atölyeler düzenlenmekte ve mübadil yemekleri hem mübadillere hem de mübadil olmayanlara tanıtılmaktadır. Bkz. http: //mubadilkusadasi.blogspot.com/2022/06/mubadil-mutfag-18-haziranda.html Erişim tarihi: 24.06.2022.

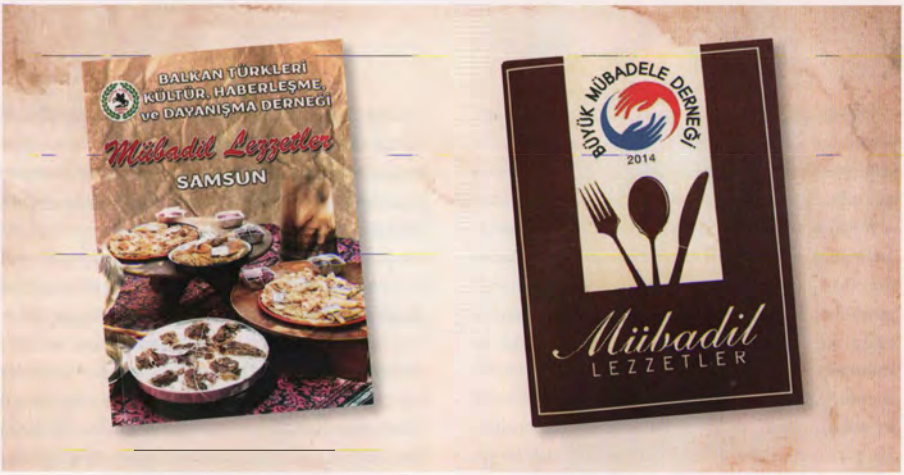

Mübadil Lezzetler kitapçığı Büyük Mübadele Derneği tarafından üyelerine ve mübadil olmayanlara çeşitli etkinliklerde satılmaktadır. Dolayısıyla hem üyelerinin mübadil yemeklerini yapma geleneğini sürdürmesini sağlamakta hem de mübadil olmayanlara mübadil yemeklerini tanıtmaktadır.

Mübadil Lezzetler Samsun kitapçığı, Balkan Türkleri Kültür, Haberleşme ve Dayanışma Derneği'nin "Geçmişe Açılan Pencere" adlı projesi çerçevesinde yapılan araştırmalarla derlediği yemek tariflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kitapçıktır (basım tarihi yer almamaktadır). Kitapçığın oluşturulmasındaki motivasyon mübadillere özgü lezzetleri sonraki kuşaklara aktarılabilmek, yanı sıra mübadil yemeklerinin "lokantaların menülerine girmesi" isteği olduğu, kitabın ilk sayfalarında okunmaktadır. Proje çerçevesinde yapılan araştırma sırasında ataların nasıl bir zorlu süreç sonrası Türkiye'ye geldikleri kimileri tarafından hatırlanmış kimileri tarafından henüz öğrenilmiş. Kitapçıktaki tarifler, artık pişirilmeyen ve unutulmak üzere olan kimi yemekleri mübadillere ve mübadil olmayanlara anımsatmayı veya öğretmeyi hedeflemektedir. Nostaljik bir yaklaşımla bu yemeklerin birinci nesil mübadillerin çektikleri yokluğu hatırlatmakta olduğu, "hasret" ve "vatan" koktukları ifade edilmektedir. Kitapçık toplam 63 mübadil yemeğini tarif hâline getirip sunmaktadır. Bu yemeklerin ağırlıklı olarak mübadillerle özdeşleştirilen pideler (börekler), mısır unu temelli yemekler olduğu görülmektedir. Kitapçık yoluyla unutulmakta olan mübadil yemekleri tekrar gün yüzüne çıkarılmakta ve mübadil olmakla özdeşleştirilmektedir.

Ele alınan yemek kitapları ve kitapçıkları topluluk olarak Girit ve Patriyot yemek kültürünü, bölgesel olarak Didim, Samsun ve İstanbul'un batısındaki mübadillerin yemek kültürü ile sınıfsal olarak diğerlerinden ayrılan Selanik'teki şehirli bir ailenin yemek kültürünü tanıtmaktadır. Yemeklerde kullanılan malzemeler geride bırakılan topraklara göre şekillenmektedir. Bazılarında mısır unu ile yapılan yemekler öne çıkarken kimilerinde ot ağırlıklı tarifler vurgulanmaktadır. Hepsinin ortaklaştığı nokta artık mübadil yemeklerinin unutulmak üzere olduğu düşüncesi ve yeniden bu yemeklerin canlandırılmasına yönelik arzudur. Kitaplarla birlikte mübadil yemekleri yeniden "keşfedilmekte" ve her kitapta mübadil olmak yemeklerle sürdürülmektedir.

Mübadil Festival ve Şenlikleri

Festivaller, takvimsel olarak belirlenmiş aralıklarla düzenlenen, düzenlendiğinde gündelik yaşamın dışına çıkılan, herkesin katılabildiği ve merkezinde genellikle yeme içme, müzik ve dans etmenin yer aldığı ayrıcalıklı zaman dilimleridir (Yıldırım, 2014: 56). Yapıca karmaşık olan festivaller genellikle ulusal düzeyde organize edilir ve amaçları bakımından çok yönlüdürler (Stoeltje, 2009: 334). Günümüzde düzenlenenleri genellikle o yöreyle özdeşleşen kültürel ögelerin ön plana çıkarılması şeklinde gerçekleşmektedir (Yıldırım, 2014: 10).

Festivallerin düzenlenmesinde bazı motivasyonlar söz konusu olabilir. Mevsim geçişi, yaşamın bir dönümünden diğerine geçiş, tarihî olayların yıl dönümü, önemli bir figürün veya bir tanrının doğumu, ölümü veya kahramanlığının anımsanması olarak sıralanabilir. Topluluğun kendisi için önemli sayılacak böylesi bir olay etrafında kutlamalar düzenlenirse bu etkinlik festival olarak adlandırılabilmektedir (Smith, 2009: 41). Bu aşamada festivallerin bazı işlevlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bu özellikler sayesinde festivali düzenleyen topluluğu tanıma ve tanımlamada olduğu kadar topluluğun geçmişi hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir.

Festivaller, küreselleşmenin getirdiği tek tipleşmenin ve kültürel homojenleşmenin karşısındadır. Örneğin Avrupa Birliği'nin Avrupa'daki sınırları ortadan kaldıran yönetim şekli ve tek Avrupa kültürünün oluşturulması fikri, kültürel tek tipleştirici bir etkiye sebep olmaktadır. Yerelde düzenlenen festivaller buna karşı yerel kültürel özellikleri ön plana çıkararak yerel kimliklerin vurgulanmasını sağlamaktadır (Ekman, 1999: 283). Festivaller kültürü sürdürmek, topluluk üyeleri arasında dayanışma bağlarını kuvvetlendirmek, gündelik yaşamın gerilimlerinden kurtulmak, topluluk üyelerine gurur ve sadakat aşılamak gibi işlevlere de sahiptir. Bu

Mübadele Müzesi açılışında yöresel oyunlar.

nedenlerden ötürü göçmen topluluklar, yerleştikleri yeni coğrafyalarda kültürlerini yaşatmak amacıyla festival düzenleyebilmektedirler (Gibson vd., 2011: 5). Festivaller bir anlamıyla da grup için grup dışındakilere kendi hikâyelerini aktaran bir etkinlik niteliğindedir. Katılımcılarına grubun tarihî ve kültürel özellikleri tanıtılır. Bunlar aynı zamanda topluluk üyelerinin kimliklerini pekiştirici unsurlardır (akt. Jaeger ve Mykletun, 2013: 215). Topluluğu görünür hâle de getiren festivaller son dönemde, medyanın ilgisi nedeniyle, ulusala taşınmakta, yabancı konuklar da katıldığında uluslararası bir nitelik kazanabilmektedir (Örnek, 2019). Ayrıca festivale katılarak bireyler dâhil oldukları topluluğa aidiyetlerini gösterme şansı yakalayabilirler. Bu yolla grup üyeleri kendi aralarında aidiyet bağlarını kuvvetlendirir. Yanı sıra yeni arkadaşlıklar kurulmasına, var olan dostlukların pekiştirilmesine ve iletişim sorunlarının aşılmasına yardımcı olabilmektedir (Örnek, 2019; Örnek ve Nahya, 2019).

Kısacası, festivaller aidiyet, kimlik ve belleğin yeniden üretildiği bir alan olarak düşünülebilir. Geçmişinde kültürel travma gibi sonraki nesillere aktarılacak bir olay yaşamış topluluklar için festivaller daha anlamlı hâle gelmektedir.

Giritliler Festivali

Giritliler Festivali, Türkiye'deki tüm Giritli derneklerini tek çatı altında toplayan Giritliler Federasyonu tarafından Aydın Kuşadası Davutlar mevkiinde 2010 yılından bu yana düzenlenen ve Girit kültürünü tanıtan bir festivaldir. Festivalin 2019 yılında 10.su düzenlenmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında Covid-19 pandemisi sebebiyle festival düzenlenememiştir. Giritliler Festivali, adından da anlaşılacağı üzere Giritlileri merkeze alan bir festivaldir. Festivalin gerçekleştirilme amacı, 2018 yılı festivalinde Girit'ten mübadele öncesinde kaçarak veya mübadele yoluyla Türkiye'ye gelen ve dünyaya yayınlan Giritlileri bir araya getirmek, Giritli kültürüne dair unutulanları anımsamak olarak belirtilmiştir. Festival'e Türkiye'deki Giritlilerin yanı sıra Girit'ten ve başka ülkelerden de katılımlar sağlanmaktadır. Bu anlamda festivalin bir diğer amacı da uzun süre bir araya gelemeyen Giritlileri buluşturmaktır. Festival bu anlamda birbirinden haberi olmayan akrabaları, komşuları bir araya getirme gibi bir amaca da hizmet etmektedir.[16]

İlkinin Giritliler için sembolik bir alan olan bir zeytin bahçesinde gerçekleştirildiği aktarılan Giritliler Festivali, 2014 yılına kadar Giritlilerin kendi çabalarıyla düzenlenmiş, 2015 yılı itibarıyla Kuşadası Belediyesi'nin maddi desteğiyle düzenlenmeye devam edilmiştir. Kuşadası Belediyesi'nin desteği sayesinde festivalin düzenlenmesinde imkânlar artmış, festival büyümüş ve daha çok Giritliye ulaşır hâle gelmiştir. I. Giritliler Festivali düzenlenirken festival için herkesin evlerinde yemek pişirdiğinin altı çizilmektedir. Festival bu şekilde 2015 yılına kadar düzenlenmiş, daha sonrasında ise bir restoran mutfağı kiralanarak yemekler orada yine Giritliler tarafından hazırlanıp festival alanına getirilmiş, bu olay kadınlar arasında kaynaşma ve dayanışmayı tesis etmiş ve festivalin daha organize bir şekilde düzenlenmesine katkı sağlamıştır.

Festival alanına bakıldığında yemeğin Giritliler Festivali'nde merkezî unsurlardan biri olduğu görülmektedir. 2018 yılında Girit'ten festivale davet edilen Giritli dostlarla birlikte festival için bir atölye gerçekleştirilmiş ve Girit'e özgü yemekler Girit'ten getirilen bazı malzemelerle pişirilip katılımcılara dağıtılmıştır. Bunun dışında Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen Giritliler de festival alanında stant açarak kendi yaptıkları Girit yiyeceklerini satmışlardır.

16 Bu anlamda mübadele ile ilişkilendirilen Gavustima Festivali'ni anmak yerinde olacaktır. Mübadele sonrasında kaybedilen akrabalar, komşular ve dostların bir araya gelmesini hedefleyen ve 20 yılı aşkın bir süredir devam ettirilen Gavustima Festivali için bkz. Örnek ve Nahya, 2019.

Girit'ten getirilen malzemeler eşliğinde yapılan en önemli yemek "hohlios/χοχλιός" (salyangoz)dur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu hohliosun pişirilmesini izlemiş, fotoğraflarını çekmiş, hohliosu âdeta bir ritüel yemek seviyesine çıkarmışlardır.[17] Festival sırasında pişirilen yemeklerin yanında stantlarda sunulan askalibrus (şevketi bostan) ve ekşi mayalı Girit ekmeği[18] gibi Girit kimliği ile özdeşleşen diğer yiyecekler de vardır. Sahneden yükselen Giritlice "mandinada"lara (μαντινάδα)[19] Girit yemeklerinin kokusu eşlik eder. Bu anlamda festival alanı, festival süresince katılanların Giritteymişcesine vakit geçirmesini sağlamak üzere tasarlandığı görülür. 2018 ve 2019 yılında düzenlenen festivallerin afişinde yer alan "Girit'i Yaşamaya Bekliyoruz" sloganıyla zaten festivalin "Girit'i canlandırma" hedefinde olduğu da anlaşılır. 2019 yılında düzenlenen atölyelerde de hohlios, ekşili bamya, yoğurtlu oğlak eti, irmik helvası, Girit balkabağı kızartması pişirilmiş, başka bölgelerden katılan Giritliler de kendi yaptıkları Girit yemeklerini stantlarda satışa sunmuştur.

Festival, tüm Türkiye'den hatta Türkiye dışından Giritlileri bir araya getirmeyi hedeflediğinden Girit kimliğini merkeze taşıyan ve zamana karşı yenileyen yapıya sahiptir. Giritlilerin kendileri tarafından sunulan Girit mutfak kültürüne dair yemekler topluluk üyelerini yakınlaştırmasının yanı sıra Giritli olmayanlara karşı bir gurur kaynağı hâline gelmektedir. Bu anlamda Giritli kimliğinde ön plana çıkan yemek kültürü festival aracılığıyla Giritli olmayanlara da tanıtılarak kimliğin yeniden inşasında vurgulanmaktadır.

Yeşilburç Helva Şenliği

Yeşilburç, Niğde'nin 5 kilometre kuzeyinde yer alan bir köydür. Sakinleri, 1926 yılında buraya yerleşmiş mübadillerdir ve kendilerini "Selanik muhacirleri ve Patriyotlar"[20] olarak adlandırmaktadırlar. Burada yaşayan muhacirlerin Yeşilburç'ta son bulan yolculuk hikâyesi diğer muhacirlerden faklıdır. Mübadillerin Grebene'nin Krifçe köyünden Selanik'e doğru başlayan yolculukları İzmir Narlıdere, ardından Aydın Germencik ve Mursallı, oradan Isparta Emre Mahallesi ve sonrasında Niğde'nin Uluağaç köyü, son olarak da 1926 yılında yine Niğde'de daha sonra Yeşilburç olarak adı değişecek olan Denee köyünde son bulmuştur. Krifçe'den ayrılırken bir hayli kalabalık olan muhacirler, her konakladıkları yerleşim yerinde akrabalarını veya komşularını bırakmışlardır. Bu sayede bugün Patriyotlar Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşamaktadırlar. Mübadele sürecinde farklı rota izleyen Krifçeli bir grup Bursa Başköy'e ve Çatalca'ya yerleştirilmiştir. Krifçe'nin yanında kendini Patriyot olarak adlandıran başka köylerden de mübadeleye dâhil edilmiş insanlar vardır. Sıralanan tüm yerleşim yerlerinde yaşayan Patriyotların ortak özellikleri mübadeleye tabi tutuldukları sırada Yunancadan başka bir dil bilmemeleridir.

Yeşilburçlu Selanik muhacirleri, yaklaşık 130 yıllık bir geçmişe sahip olduğuna inandıkları bir Helva Şenliği düzenlemektedirler. Anlatıya göre 1890'lı yıllarda Krifçe'de bir salgın hastalık meydana gelmiş (kimine göre bu hastalık koleradır) ve köyde birçok kişi ölmüş veya ağır bir şekilde hastalığı geçiriyormuş. Köye Cuma namazı için gelen bir yabancı Cuma vakti neden camide bu kadar az kişinin olduğunu sormuş. Köylüler yaşadıkları durumu bu yabancıya aktarmış. Yabancı da onlara bu

17 Salyangoz, mübadiller ile "ötekiler" arasındaki etno-kültürel sınırların çizilmesinde önemli bir unsurdur. Bazı Giritliler önceki yıllarda salyangoz yediklerinde kabuklarını yerlilerin görmemeleri için gizlice bahçeye gömdüklerini aktarmaktadır (Sepetçioğlu, 2011: 291).

18 Girit'ten mübadele öncesinde gelen muhacirler, 120 yıldır yaşattıkları ekşi mayalarıyla ekmek yapmakta, bu ekmeği Giritli olmanın önemli bir simgesi olarak öne çıkarmaktadırlar. Bkz. https: //www.mersinhaberci.com/haber/26394/girit-turklerinin-120-yillik-eksi-mayali-ekmegi-turkiye-ye-aciliyor.html Erişim tarihi: 24.06.2022.

19 Girit'e özgü çeşitli konular üzerine söylenen iki dizelik tekerlemeler.

20 Patriyotlar grubu için bkz. Antoniadou, 2014.

hastalığı atlatmaları için neler yapmaları gerektiğini anlatmış. Buna göre köydeki her bir hanenin malzemelere katkı sağlayacağı helvayı bir Cuma namazı öncesinde hazırlamalı ve namaz sonrasında tüm köy halkına şifa niyetiyle dağıtmalı, bu etkinlik her sene aynı tarihte de tekrarlanmalıymış. Yabancı, bu öğüdü verdikten sonra bir daha ne Krifçe'de ne de civar köylerde görülmüş. Köylüler yabancının söylediklerini harfiyen yerine getirmiş, herkesin malzemelere katkı sağladığı helva, cami avlusunda pişirilmiş ve tüm köy halkına dağıtılmış. Ardından salgın hastalığın gerçekten de köyü terk ettiği görülmüş. Bunun üzerine her yıl mart ayının son cuma günü Helva Şenliği tertip edilmeye başlanmış ve bu durum mübadele gibi bir zorunlu göçe rağmen devam ettirilmiş. 1960'lı yıllarda Helva Şenliği artık yapılmamaya başlamış. Ancak 2003 yılında köyden bazılarının öncülüğünde bazı değişikliklerle Helva Şenliği tekrar yapılmaya başlanmış (Kuzucu, 2015: 29-30; Yılmaz, 2017: 45-48). Son yıllarda şenlik nisan ayının ikinci pazar gününde yapılmaya başlanmış ve artık helva malzemeleri ortaklaşa değil ya şehirdeki devlet kurumlarının maddi desteğiyle ya da topluluk içinden birilerinin desteğiyle sağlanır hâle gelmiştir.

2022 yılında Helva Şenliği 29 Mayıs tarihinde pandemi dolayısıyla iki yıldır düzenlenememesine rağmen köylülerin yoğun katılımıyla gerçekleştirildi.[21] Sabah erken saatlerde erkekler tarafından hazırlanmaya başlayan helva, öğle vaktine kadar tamamıyla hazır hâle getirildi. Sıvı yağ, tereyağı ve irmik ile uzun süre kavrulduktan sonra su, süt ve şekerle hazırlanan şerbet, iki saat boyunca kavrulmuş irmiğe katılarak pişirme işlemi tamamlandı. Festivale köylülerin yanı sıra Niğde merkezinde festivali duyanlar, siyasi parti il başkanları ve şehrin yöneticileri de katıldı. Önceki yıllarda diğer illerde yaşayan Patriyotlar da katılmasına rağmen 2022 yılında böyle bir katılım sağlanmadı. Protokol konuşmalarıyla başlayan etkinlik ataların yaşadıkları salgın hastalık anlatısı tekrar katılımcılara aktarılarak devam etti. İmamın helva için dua etmesi sonrasında, başka bir deyişle helva "dualandıktan" sonra, sabah erken saatlerde pişirilmeye başlanan helva tüm katılımcılara dağıtılmaya başlandı. Yaklaşık 500 kadar kişiye üç kazan helva dağıtıldı, kimi helvayı orada yedi kimisi ise saklama kaplarıyla evlerine götürdü. Helvanın paylaştırılması bittikten sonra ise çalınan müzik eşliğinde herkes dans etti.

Helva Şenliği'nde ataların yaşadıkları bir salgın hastalığı sağaltmak için pişirilen helva, aradan geçen yaklaşık 130 yıl sonra yeniden pişirildi. 130 yıl önceki helvanın taşıdığı anlamlara artık muhacirlik de eklenmiştir. Her yıl düzenlenen bu şenlikte bir anlatı etrafında topluluk üyelerinin aidiyet duyguları pekiştirilmekte, üyeler arasındaki bağlar sağlamlaştırılmaktadır. Bu anlamda Helva Şenliği topluluğun bir araya gelmesinde, anlatısını topluluk dışındakilere aktarmasında ve dolayısıyla kültürel kimliğin vurgulanmasında önemli bir yere sahiptir.

Helva Şenliği, Bursa Başköy'deki Krifçe'den göçen diğer Patriyotlar tarafından da sürdürülmektedir. Burada ek olarak bu şenlik "Dede Helvası" olarak da adlandırılmaktadır[22] ve 1927 yılından beri hiç kesintiye uğramadan devam ettirilmiştir. Başköy'deki 2022 festivali her yıl olduğu gibi 25 Mart tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Pita Gecesi

Pita, mübadillerle Türkiye'ye taşınan, kimlik belirteci olarak nitelendirilebilecek bir çeşit börektir. Yufkaların arasına çeşitli otlar, soğan, kabak gibi farklı malzemelerin konularak fırında (bazı yerlerde sacda/kapakta) pişirilmesiyle hazırlanır. Pita, "Pita demek

21 29 Mayıs 2022 tarihindeki Helva Şenliği'ne araştırmacı olarak katıldım, gözlem ve görüşmeler gerçekleştirdim.

22 https: //www.olay.com.tr/baskoyde-dede-helvasi-birlikteligi-405025 Erişim tarihi: 05.07.2022.

Büyükçekmeceli mübadillerin Pita Gecesi.

yokluk yemeği demek"[23] diyerek tanıtılmaktadır. Mübadele sonrası ilk yıllarda yenilecek bir şeyler bulunamadığından dışarıdan toplanan otlarla yapılan bir yemek olduğu için iskân sonrası ilk yılların anımsatıcısı bir yiyecektir. 2015 yılında Büyükçekmece'de bulunan Büyük Mübadele Derneği öncülüğünde başlayan Pita Gecesi,[24] 20-30 kişinin katılımıyla özel bir gece olarak düşünülmüş ancak diğer mübadillerin ısrarıyla her sene farklı bir mübadil yerleşim yerinde düzenlenmeye başlanmış. Akşamın ortaya çıkış amacı "ataların kültürünün yaşatılmasını ve genç kuşaklara aktarılmasını sağlamak" olarak ifade edilmektedir. İlk düzenlendiğinde katılımcıların kendi evlerinde hazırladıkları pitalar tepsilerle etkinlik alanına getirilmiş ve katılan herkese eşit miktarda dağıtılmış, bu da bir gelenek hâlini almıştır. Pita isminin seçilmesinin de özel bir amaca hizmet ettiği aktarılır. Günümüzde börek olarak bilinen bu yiyecek, geçmişteki "pita" ismi sayesinde merak uyandıracağı ve akılda kalıcı olacağı düşünülmüş.[25] Etkinlikte evlerde hazırlanıp etkinlik alanına getirilen pitalar paylaşılıp yenilmekte, davul-zurna eşliğinde dans edilmekte ve halk oyunları grupları tarafından mübadillerle ilişkilendirilen geleneksel halk oyunları oynanmaktadır. Her yıl düzenlenen etkinlik sırasında veya sonrasında sosyal medya hesapları üzerinde gerçekleşen tartışmalarla sonraki yıl etkinliğin nerede yapılacağına karar verilmektedir. Pita Gecesi için genellikle açık alanların tercih edildiği aktarılsa da 2019 yılında kapalı bir alanda düzenlendiği ve yaklaşık 2 bin kişi katılım sağladığı aktarılmaktadır.[26]

Pita Gecesi mübadiller için hatırlatma işlevi görmektedir. Hazırlanan pitalar, ataların mübadele sonrası yaşadıkları zorlu yaşam mücadelesini anımsatmasının yanı sıra genç kuşaklara pitaların hazırlanma süreçlerinin aktarılmasını sağlar. Pita Gecesi sayesinde toplu olarak geçmiş yaşanmışlıklar üzerinden mübadil kimliği her sene yeniden kurgulanır ve mübadil olmayanlara gösterilir.

Türkiye'nin farklı noktalarında pitaya ilişkin farklı etkinlikler düzenlenmektedir. Örneğin Isparta Emre Mahallesi'nde de "Pita Günü" adıyla Patriyotlar, İzmir Aliağa'da ise Boşnak muhacirler tarafından pita etkinlikleri uzun yıllardır sürdürülmektedir.[27]

23 Sabit Temiz ile 20.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

24 https: //www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/buyukcekmeceli-mubadillerin-pita-gecesi-coskusu-10906316 Erişim tarihi: 20.05.2022.

25 Daha çok Yunanca konuşan mübadiller arasında bugün bu yiyecek "pita" olarak bilinir.

26 Sabit Temiz ile 20.05.2022 tarihinde yapılan görüşme.

27 https: //anayurtgazetesi.com/haber/10534767/pita-senligi-cakmakliyi-costurdu Erişim tarihi: 20.05.2022.

Türbe Dede Pilavı Günü

Mübadele ile İstanbul'a gelenlerin mübadele öncesinden bugüne kadar sürdürdüklerine inandıkları Türbe Dede Pilavı günü, günümüzde Bağcılar'da, Bağcılar Belediyesi desteğiyle Mahmutbey Selanikliler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği tarafından düzenlenmektedir. Anlatıya göre Yusuf adında bir yaralı askerin artık öleceğini anlaması üzerine kendisini bulanlara her sene öldüğü günde tekrar eden etli pilav pişirilmesini vasiyet etmesiyle Türbe Dede Pilavı Günü başlamıştır. Yapılan ilk pilav gününde herkesin tarlasında çalıştığı ve kimsenin pilav yemeye gelmediği, pilavı pişirenlerin duruma çok üzüldüğü, aniden bastıran yağmur nedeniyle herkesin tarladan dönmesi ve pilav yemeye katılması nedeniyle pilavın bir kutsallık taşıdığına inanılmıştır. O tarihten bugüne her sene geleneksel olarak bu olaya referansla pilav pişirilip dağıtıldığı anlatılmaktadır. Pilav gününün ilk olarak ne zaman başladığı bilinmemektedir ancak her yıl kasım ayının ilk perşembesi pişirilmektedir.[28] Etkinlik en son 2021 yılında gerçekleştirilmiş ancak pandemi nedeniyle katılım sınırlı tutulmuştur.[29]

Türbe Dede Pilavı Günü, her yıl düzenlenmesiyle hem bir anlatıyı canlı tutmakta hem de ataların geride bıraktıkları toprakların anımsanmasını sağlamaktadır. Bir anlatı eşliğinde her sene pişirilen ve dağıtılan pilavla mübadil kimliği vurgulanmakta ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.

Agurida Şenliği

Agurida, yabani kırmızı ve yeşil eriklerin kaynatılmasıyla elde edilen bir çeşit sostur. Yaz günlerinde soğuk suyla birlikte tüketilmesinin yanı sıra salatalara ekşilik katması için nar ekşisi yerine eklenmekte veya soğan pidesi/pitası/böreğiyle birlikte

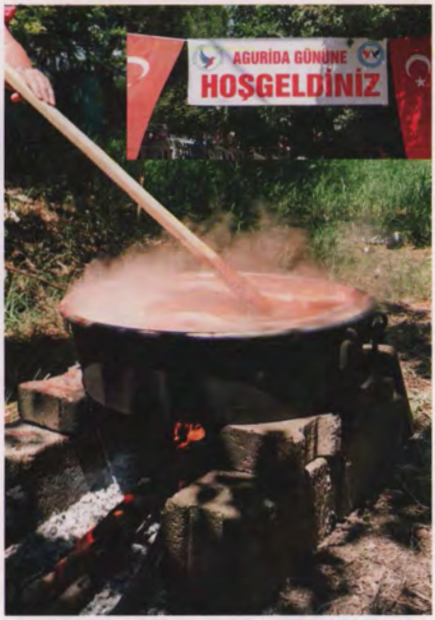

Agurida Şenliği hazırlığı.

tüketilmektedir. 2021 yılında Çatalca Ovayenice köyünde İki Yaka Mübadilleri Derneği tarafından 3'üncüsü düzenlenen şenliğin amacı olarak mübadil kültürünün yaşatılması ve sonraki kuşaklara aktarılması ifade edilmektedir. Şenlikte, evlerde hazırlanıp şenlik alanına getirilen soğan pitaları agurida sosu ile birlikte katılımcılara dağıtılmakta ve şenlik alanında birlikte tüketilmektedir. Aguridalı pitaların yanı sıra şenlikte dernek korosunun Balkan şarkıları eşliğinde dans edilmektedir.

Agurida, sadece bir kısım mübadil tarafından bilinen sembolik bir yiyecektir. Her yıl sürdürülmesi hedeflenen Agurida Şenliği ile bu sembolik yiyecek etrafında ataların yaşadıkları mübadele anlatısı tekrar edilmektedir. Şenlik vasıtasıyla genç kuşaklara hem aguridanın hazırlanması hem de bu yemeğin mübadil yemek kültürü içindeki yeri aktarılmakta, mübadillikle agurida ilişkisinin altı çizilmektedir.

28 https: //www.mahmutbey.net/9/geleneksel-turbe-dede-pilavi/ Erişim tarihi: 20.05.2022.

29 https: //www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/belediye/selanik-gocmenlerinin-turbe-dede-pilavi-gunu-98-yasinda/668886 Erişim tarihi: 20.05.2022.

Etli Kazan Pilavı Günü

Samsun Balkan Türkleri Derneği tarafından 2022 yılında 20.si düzenlenen Etli Kazan Pilavı Günü için her sene mübadillerce önemli addedilen etli kazan pilavı katılımcılara dağıtılmaktadır. Samsun'da mübadillerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Tekkeköy ilçesinde düzenlenen etkinlikte pilavın yanı sıra mübadillerce Balkan şarkıları ve dansları da sergilenmektedir.[30]

Etli Kazan Pilavı Günü de diğer şenliklerle benzer bir şekilde mübadele anlatısını her yıl tekrarlayarak genç nesillere aktarmaktadır. Etli Kazan Pilavı Günü bu anlamda mübadillerin sahip olunan kültürel farklılıklarının bir yemek etrafında düzenlenen etkinlikle vurgulandığı bir alandır.

Sonuç Yerine

Mutfak kültürü topluluklar içi dayanışmayı sağlayan etkinliklere sahiptir. Appadurai (1988: 10) aileyle, kastla veya toplulukla birlikte yemek yemenin karşılıklı uzlaşmanın ve güven inşa etmenin bir yolu olduğunun altını çizer. Festivaller bu anlamda tıpkı geçiş ritüellerinde olduğu gibi birlikte yemek yenilen ortamları sağlar. Dayanışmanın yanında yemekler kimi durumda Yeşilburç Helva Şenliği, Türbe Dede Pilavı Günü gibi geçmişten getirilen bir anlatıyı sürdürürken kimi durumda geleneklerin anımsanması, sürdürülmesi ve genç kuşaklara aktarılması hedefleriyle zamana ve mekâna uyum sağlamada kullanışlıdır. Ekman (1999: 281) festivallerin, topluluk herhangi bir nedenden dolayı tehdit altına girdiğinde düzenlendiğini belirtir. Bu tehdit mübadiller için küreselleşmeyle gelen tek tipleşme, başka bir deyişle sahip olunan biricik kültürel özelliklerin unutulmasıdır. Mübadillerin düzenlediği festivallerde şehirleşmeyle değişen ev mimarisine artık uygun olmayarak gündelik yaşamda yer alamayan yemeklerle karşılaşılmaktadır. Bu yemekler bir kuşak önce gündelik yaşam içindeyken bugün artık unutulmak üzeredir ve festivaller bu anlamda yemeklerin yaşatılması için araç konumundadır.

Aynı durum yemek kitaplarında sunulan yemekler için de geçerlidir. Bazı tariflerin artık gündelik yaşamda uygulanmasının zor olduğu görülür. Paralel bir şekilde Wheaton'a (2014: 278) göre yemek kitapları çok fazla göstermelik tarif sunmaktadır. Bu tariflerin gündelik yaşam içinde pişirilmesinin pek mümkün olmadığını, gündelik yaşam için çok malzemeli, karmaşık yiyeceklerin insanlar tarafından tercih edilmediğini öne sürer. Bu anlamda yemek kitaplarının artık gündelik yaşamda yeri olmayan belli bir ideali yaşatmaya çalıştığı anlaşılabilir (İnce, 2020). Nitekim diğer kültürel unsurlar gibi yemekler de bazı değişiklikler geçirerek gündelik yaşamda devam ettirilmektedir. Örneğin pitalar artık kapama/sac/kapakta değil evlerdeki elektrikli fırınlarda pişirilmektedir. Güveçte/çömlekte pişirilen kuru fasulyeler artık düdüklü tencerelerde hazırlanır. Yemek kitapları bu noktada eski durumu nostaljik bir şekilde yad eder. Ancak yine de kültürel farklılığı vurgulayarak mübadil kimliğinin yaşatılmasını hedefler.

Aynı zamanda her iki faaliyet de mübadil belleğinin ve kimliğinin hem sürdürülmesini hem de yeniden inşasını sağlar. Sauner-Leroy (2012: 164) özellikle göçmen grupların veya toplulukların kendilerine ait bir yemek seçtiklerini ve bu yemeğin de kimliklerini yansıtan bir unsura dönüştüğünü öne sürer. Bu yemek sayesinde o kimlikle bağlar sürdürülür. Benzer bir örnek olarak Avrupa'ya göçen Karadenizlilerin karalahana ile ilgili ilişkilerini gösterir. Mübadiller de aynı doğrultuda yemeklere sahiptir. Örneğin zeytinyağı, ot yemekleri ve "hohlios" Giritli olmanın simgesi olarak öne çıkar. Pita, mübadillerin ilk iskân döneminde çektikleri acıları yeniden dile getiren bir semboldür. Helva ve pilav da aynı şekilde bir anlatıyı sürdürür ve topluluk olma ile aidiyet duygusunu pekiştirir. Gündelik yaşamda yer almakta zorlansalar da yemek kitapları ve festivaller bu yemeklerin yaşatıldığı alanlar hâline gelir.

30 https: //www.bolgegundem.com/19-etli-kazan-pilav-gunu-etkinligi-904972h.htm Erişim tarihi: 20.05.2022.

KAYNAKLAR

Alexander, C. Jeffrey (2004): "Toward a Theory of Cultural Trauma". *Cultural Trauma and Collective Identity* içinde, editör R. Eyerman. Berkeley: University of California Press.

Anonim 2019. *Mübadil Lezzetler Samsun.*

Anonim. *Mübadil Lezzetler.*

Ariadni Antoniadou (2014): "Anaselitsa (Voio) Bölgesi: (1870-1924) Mübadeleden Önce ve Sonra Müslüman Köyler, Nüfus ve Sözlü Tarih Görüşmeleri". *Mübadil Kentler: Mekân ve İnsan.* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Assmann, Jan (2001): *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Appadurai, Arjun (1988): "How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India". *Comparative Studies in Society and History* sayı: 30(1): s. 3-24.

Bayındır Goularas, Gökçe (2012): "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması". *Alternatif Politika*. sayı: 4 (2): s. 129-146.

Boran, Behice (1992): *Toplumsal Yapı Araştırmaları* (2. Baskı) İstanbul: Sarmal Yayınları.

Chen, Yong (2014): "Recreating the Chinese American Home through Cookbook Writing". *Social Research: An International Quarterly* sayı: 81(2): s. 489-500.

Cherry, Elizabeth, Colter Ellis ve Michaela DeSoucey (2011): "Food for Thought, Thought for Food: Consumption, Identity, and Ethnography". *Journal of Contemporary Ethnography* sayı: 40(2) s. 231-58.

Cingöz, Yonca (2019): *Bir Mübadil Ailenin Bellek-Sonrası: Mübadele ve Mülksüzleşme.* İçinde Yonca Cingöz (Ed.), "Mübadil kentler. Türkçe konuşan Rum Ortodokslar: Tarih, bellek, kimlik, kültür" s. 162-184 İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Ekman, A. K (1999): "The Revival of Cultural Celebrations in Regional Sweden: Aspects of Tradition and Transition". *Sociologia Ruralis*. sayı: 39(3). s. 280-293.

Emgili, Fahriye (2017): "Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış". *Tarih ve Günce*, sayı: 1(1), s. 29-54.

Gibson, Chris, John Connell, Gordon Waitt, ve Jim Walmsley (2011): "The Extent and Significance of Rural Festivals", *Festival Places: Revitalising Rural Australia*, editör C. Gibson ve J. Connell, s. 3-25, Bristol: Channel View Publications.

Goode, Judith (1992): "Food" *Folklore, Cultural Performance, and Popular Culture*, s. 233-45, New York: Oxford University Press.

Goody, Jack (2011): *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*. Çev. Koray Değirmenci. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Güçer, Yalçın (2021): *Su yun Öte Yanından Miras Lezzetler*. İzmir: Sidas Medya.

Güngör, Feyza Şule (2018): "Toplumsal Belleğe Felsefi ve Edebi Yaklaşımlar: Nikos Kazancakis Örneği". *Researcher: Social Science Studies* sayı: 6(1) s. 197-209.

Hançerli, H. Yüksel (2011): *Girit Mutfağının Çukurova' daki İzleri*, Adana: Hançerli Fotoğrafçılık Ltd. Şti. Yayınları.

Ichijo, Atsuko ve Ronald Ranta (2018): *Yemek ve Ulusal Kimlik*. Çev. Emrullah Ataseven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İnce, Şengül (2020): "Bir Yemek Kitabından Neler Öğrenilir? Leman Cılızoğlu'nun Yemek Pişirme Temel Metod ve Uygulama Beslenme Yemek Görgü Kuralları Kitabı Üzerinden Bir İnceleme". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi.* sayı: 40(1), s. 365-396.

Jaeger, Kari ve Reidar J. Mykletun (2013): "Festivals, Identites, and Belonging". *Event Management*. sayı: 17: s. 213-26.

Kahvecioğlu Ağbaba, Derya ve Mina Furat (2019): "Göç, Kimlik ve Kültür: Bor'daki Mübadiller Örneği", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. sayı: 9(1) s. 156-75.

Kaplan, Steven L., ve Carole M. Counihan (eds). (1998): *Food and Gender*, London: Routledge.

Karakılıç Dağdelen, İlhan Zeynep (2015): "Thee Transformation in Habitus in an Exchangee Village in The Black Sea Region of Turkey", Ankara: Middle East Technical University The Graduate School of Social Sciences, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Karakılıç, İlhan Zeynep (2017): "*Toplumsal Bellek Pratikleri ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Sarıdünya Örneği*", *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* içinde, Ed. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kravva, Vassiliki (2001): *Food and the memory: proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery (2000)*: Ed. H. Walker. Devon, England: Prospect Books.

Koufopoulou, Sofia (2005): *"Türkiye'de Müslüman Giritliler Bir Ege Topluluğunda Etnik Kimliğin Yeniden Belirlenmesi"*, s. 313-328. *Ege'yi Geçerken* içinde, Haz. Renee Hirschon. Çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Köker, Tolga ve Keskiner, Leyla. (2005): "Göçmenlik Dersleri Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", s. 291-312. *Ege'yi Geçerken* içinde, Haz. Renee Hirschon. Çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kutlu, Muhtar ve İskender Yıldırım (2012): "Göç, Nostalji, Festival", s. 657-63 içinde *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, ed. A. Duymaz, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

Kuzucu, Lütfi (2008): *Krifçe'den Yeşilburç'a Mübadil Yaşamlar*, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayını.

Nurol, Bahadır (2019): "1923 Mübadelesini Yeniden Hatırlamak: Niğde'de Lozan Mübadilleri". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 31, s. 57-79.
Öğünç, Bikem (2017): *Mübadil Lezzetler Didim*, Aydın: Didim Belediyesi
Örnek, Saim ve Nilüfer Nahya 2017): "Yeniden Tanımlanan Bir Mübadil Kimliği: Kapadokyalı Rumlarda Aidiyet ve Kendini Tanımlama". *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu* içinde, editör K. Arı. S. 295-305. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi.
Örnek, Saim. (2019): "Festival Yemekleri Bağlamında Aidiyet İfadeleri: Gavustima ve Giritliler Festivali Örneği". *Ege Araştırmaları II Girit Kültürü* içinde. Ed. Cihan Özgün. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
Örnek, Saim ve Nahya, Z. Nilüfer (2019): "Gavustima Festivali: Mübadil Bir Topluluğun Yerlileşmesi ve Festivalin Kimlik İfadeleri." *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar.* Ed. Yonca Cingöz, s. 46-62. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
Örnek, Saim (2022): *Niğde İli Selanik Muhacirleri Mutfak Kültüründe Kimlik ve Bellek Üzerine Bir Araştırma*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi.
Özkan, Özgür Dirim (2005): "Kültürel Kimliğin Yeniden Keşfi: "Mübadil Kimliğinin Oluşturulması", s. 271-90 içinde *Türk(iye) kültürleri*, ed. G. Pultar ve T. E. Erman. Ankara: Tetragon Yayınları.
Öztürk, Betül (2018): "Mübadele, Göç ve Mutfak Kültürü", s. 17-24 içinde *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.* İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
Psaradaki, Eleni (2021): "Μαγειρικές Πρακτικές και 'Κρητικότητα' Στους Απογόνους Τουρκοκρητικών Του Bodrum". *Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας (Greek Society For Ethnology)* (11).
Samancı, Özge (2020): "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Yemek Kitapları". *Gastronomi İncelemeleri* sayı: 31: 2 s. 205-210.
Sauner-Leroy, Marie-Helene (2012): "Yemeğin Değişen Anlamları ve Göç: İstanbul'daki Fransızların Yemek Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme." *Yemekte Tarih Var* içinde. Ed. Ayşegül Avcı vd.. s. 161-180. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Sepetçioğlu, Tuncay Ercan (2011): "Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Smith, Robert Jerome (2009): "Festival ve Kutlamalar". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* içinde. Ed. M. Öcal Oğuz, Selcan Gülçayır Teke ve Sunay Çalış. Çev. Sibel Keskin. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
Stelaku, Vasso (2007): "Alan, Mekân ve Kimlik Kapadokyalı İki Rum Grubun Yerleşiminde Bellek ve Din", s. 271-90 içinde *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, editör R. Hirschon. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Stoeltje, Beverly J. (2009): "Festival". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3* editör M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır Teke ve S. Çalış. Çev. Petek Ersoy, s. 334-40 Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
Tahtakiran, Siren (2018): *Damağımdaki Tat - 1900'lerden Günümüze Selanik'ten Izmir'e.* İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
Urlu, Hüseyin (2019): *Aziz Hatıralar Selanik'ten Anadolu'ya Mübadele.* İstanbul: Edebiyatist.
Üner, Akın (2013): *Çalı Harmanı.* İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
Wheaton, Barbara Ketcham. 2014. "Cookbooks as Resources for Social History". *Food in Time and Place* içinde. Ed. Paul Freedman, Joyce E. Chaplin ve Ken Albala. 276-302. Oakland: University of California Press.
Yalçın, Kemal (2006); *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları.* İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
Yıldırım, İskender (2014); *Yöresel Festival Üzerine Görsel Etnografik Bir İnceleme: Ankara 'Beypazarı Festivali' Örneği.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
Yılmaz, Aycan (2017); *Mübadillerin Kültürel Mirası.* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

İnternet Kaynakları

https: //www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/buyukcekmeceli-mubadillerin-pita-gecesi-coskusu-10906316 Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //anayurtgazetesi.com/haber/10534767/pita-senligi-cakmakliyi-costurdu Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.samsunhaber.com/samsun-haber/samsun-da-golle-bayrami-h1789.html Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.mahmutbey.net/9/geleneksel-turbe-dede-pilavi/ Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/belediye/selanik-gocmenlerinin-turbe-dede-pilavi-gunu-98-yasinda/668886 Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //alacamposta.com/haber_detay.asp?haberID=2135&alacam-mubadele-derneginden-etli-kazan-pilav-senli.html Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.bolgegundem.com/19-etli-kazan-pilav-gunu-etkinligi-904972h.htm Erişim tarihi: 20.05.2022.
http: //mubadilkusadasi.blogspot.com/2022/06/mubadil-mutfag-18-haziranda.html Erişim tarihi: 24.06.2022.
https: //twitter.com/mubadiller Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.konak.bel.tr/haber/mubadele-parki-ve-aniti-acildi-2367 Erişim tarihi: 20.05.2022.
https: //www.mersinhaberci.com/haber/26394/girit-turklerinin-120-yillik-eksi-mayali-ekmegi-turkiyeye-aciliyor.html Erişim tarihi: 24.06.2022.
https: //www.olay.com.tr/baskoyde-dede-helvasi-birlikteligi-405025 erişim tarihi: 05.07.2022.

DİZİN

1899 Büyük Yangını 116

19. Tümen Komutanlığı 97

1982 Abdi İpekçi Türk-Yunan Barış ve Dostluk Ödülü 351-2

93 Harbi 25, 95, 414

A

ABD (Amerika) 44, 46, 57, 80, 126, 249, 256, , 312, 324, 331, 392-3, 411

Abdülhaluk Renda 129

Abdülmennan (Tezkiretü'l Bünyan) 228

Acıpayam 250

Adalet Reformu 120

Adana 55, 88, 100, 191, 208, 244, 281, 358, 370-2, 374, 378, 393, 432

Adriyatik 95

Afet İnan 228

Afyon 171, 191, 281, 327, 373-4, 378

Agapi 242, 357

Agios Ioanis Prodromos Ayazması 114

Agios Nikolaos 239, 243-4, 246

Agios Nikolaos Kilisesi 239, 246

Agios Pandeleimeon Ayazması 114

Agios Stefanos Ayazması (Meşeli Ayazma) 115

Agrosikia 393

agurida 337, 430

Agurida Şenliği 430

Ağırnas (Agioi Anargyroi, Anargyrasio) 7, 11, 227-30, 233-7, 407

Ahenk 90-1, 104, 107

Ahırkapı Misafirhanesi 285, 289, 291-3

Ahmed İzzet Paşa 183

Ahmed Muhtar Paşa 179

Ahmet Caferoğlu 373

Ahmet Mithat 360, 362, 380

Ahmet Münif 360

Ahmet Yorulmaz 357

AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) 61

Aivali: Dört Yazar, Üç Kuşak, İki Yaka, Bir Ayvalık 356, 366

A.J.B. Wace 327

Aka Gündüz 349

Akala(n) 209-10

Akaretler 94, 97

Akbaba 360

Aksaray 191, 208, 251, 260, 281, 298, 364, 378, 407

Akşam gazetesi 289

Akyıldız Kumpanyası 76

Alasonya 26, 193

Ala-Yundlu 378

Aleko Favini (Mithistoriması) 362

Aleksandıros Yordanidis 396-400

Aleksandra 249

Alevilik 328, 342

Ali Baba (Ali Dede, Derviş Ali Tekkesi) 328

Ali Fethi 280

Ali Fuat 95

Ali Onay 357

Ali Rıza Bey (Ali Rıza Efendi) 94

Aljamiado 357-8, 362, 364, 366

Alka Evli 378

Almanya 28, 43, 58, 77, 80, 199, 255, 352, 354, 392, 394, 400

Amerikan Derneği 34

Anadolu Selçuklu Devleti 227

Anarşa (Gürpınar) 145, 204, 213, 217, 327

Anaselitsa 140, 159, 195, 326, 342, 432

Anastasiou 250, 395

Anatoli 64, 245, 361, 362, 367, 380, 392, 394

Anatoli Derneği 245

Andalayi (mübadele ağıtı) 164, 165

Andreas Huyssen 321

Andreas İoannidis 248

Andreas Tietze 364

Androniki Karasouli (Androniki) 257, 259-62, 265-9

Anesti Kaplan Çetesi 123

Ankara 7, 12, 15, 17, 19-21, 25, 27-8, 32, 36, 38, 50, 53, 55, 58-9, 66, 70, 76, 78, 90-1, 103-4, 106-7, 112, 115, 117-23, 126, 128, 132, 134-5, 178-9, 182, 189-90, 193, 196, 200, 215, 224-5, 231-2, 234-5, 237, 253-5, 257-69, 276, 279, 284, 288, 290, 322, 342-3, 358, 366, 372-5, 378, 380, 386-7, 398, 411, 432-3
Ankara Antlaşması 58-9, 284
Ankara'daki Hayattan Hatıralar 257
Antakya 40, 245, 342
Antalya 17, 76, 88, 105, 171, 191, 193, 239, 244-5, 247, 249, 281, 327, 358, 370-4, 378
Antiphellos 243
Antoniadou 303-6, 308-9, 312, 342, 427, 432
Antonis Nikolopulos 356
A. Pavlidis 206
Apostolos Vacalopoulos 326
Aram Andonyan 179
Arıburnu 101
Arnavut 40, 42-3, 47, 179, 184, 256, 301, 309, 326, 328, 332, 370
Arnavutça 47, 138, 256, 357
Arnavutköy 122, 145, 301, 312, 327
Arnavutluk 43, 71, 195-6, 207, 256, 301, 376, 378
Arta 26, 403, 405
Âsâr-ı Atika 122
Asım Bey (Gündüz) 95, 286
Askerlik Sorunları Komisyonu 30
Askites 236, 391, 393, 400
Asya Seferi 231, 298
Asya ve Anadolu Kaynaklarında Iklığ 398, 411
Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi 279
Âşıkpaşazâde 113
Aşkale 250
Atatürk (Mustafa Kemal) 5-6, 10-1, 15, 17, 21, 28, 54, 58-9, 67-8, 70, 92-107, 121, 126, 127-9, 134-5, 178, 190, 196, 200-1, 208, 213-4, 228, 231, 237, 276, 288, 300, 320, 325, 353, 366
Atatürk'ün Hatıra Defteri 98, 107
Ateş Gecesi 349
Atilla Tokatlı 351
Atina 37, 43, 52, 56, 58, 61, 64, 66, 71, 122, 132, 180, 192-3, 198, 208, 210, 231, 236-7, 240, 242, 244-6, 248-50, 252-3, 265-7, 269, 274-6, 295, 315, 353, 359, 380, 397-9, 402-3
Atina Anlaşması 58
Atina Bankası 122
Atina Müzesi 397-8
Atmancalı 51
Atsuko Ichijo 417
Attalos 64
Avanos 227
Avrethisar (Avrethisarı, Kılkış) 66, 192-4, 203, 205, 285, 330
Avşar 378
Aya Fotini Kilisesi 352
Aya Yorgi Kilisesi 311
Aydın 27, 54, 126, 171-2, 182, 191, 237, 242, 244, 248, 274, 281, 298, 327, 351, 358, 372-5, 420, 426-7, 433
Aydos Kalesi 112
Ayestafenos 129
Aynaroz (Mont Athos) 46, 179
Ayvalık 54, 145, 193, 232, 276, 327, 356-7, 366
Ayvali 356
Azaryan Efendi 116-7
Aziz Eleftherios Manastırı 246
Aziz Haralambos 260
Aziz Klementos Derneği 265
Aziz Klementos (Klemens) Kilisesi 259
Aziz Mamas 260
Aziz Menas 328
Aziz Nikolaos Kilisesi 265

B

Babaeski 40
Babiâli 26
Babilonya ya da Yunan Dilinin Çeşitli Yerlerde Bozulması 359
Bafra 394, 404, 416
Balat 407

Balıkesir 19, 55, 191, 281, 298, 327, 350, 373-4, 378
Balkan Bektaşiliği 327
Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene" 310, 342
Balkanlar ve Türklük 177-8, 225
Balkan Savaşları 25, 27, 51-2, 68, 95-7, 102-3, 120, 139, 141, 206-7, 230, 247, 251, 274, 297, 299, 300, 326-8, 330
Balkan Türkleri Kültür, Haberleşme ve Dayanışma Derneği 424
Baskın Oran 256
Başköy 145, 172, 203, 209, 327, 427, 428
Batı Trakya (Garbi Trakya) 4, 15, 27, 32-3, 35, 45, 49, 51-2, 59-61, 66, 68, 73, 102-3, 128, 137, 189-90, 210, 256, 277, 291, 297, 320, 374, 376, 387, 405
Bedri Noyan Dedebaba 328, 343
Behice Boran 414
Bekir Fikri (Yarbay Bekir Fikri) 195, 310, 326, 342
Bekir Osman 87
Bektaşi 184, 185, 196, 308, 321, 327-30, 340, 342-3
Belleklerdeki Güzellik - Mübadele Türküleri 139
Benden Selam Söyle Anadolu'ya 349, 351, 353, 355
Bergama 27, 350
Berlin Kongresi 26
Beyoğlu 45, 50, 122, 214
Bikem Öğünç 421
Bir Namus Meselesi 360
Bitlis 97-101, 374
Bizans İmparatorluğu 122
Bostancı 112, 123-4, 129
Boşnak 183, 301, 332, 429
Bozcaada 137, 180, 256, 297
Bulgar 10, 34, 40, 51-2, 63, 120, 126, 178-9, 181, 200-1, 207, 210, 217-9, 221-2, 224, 274, 300, 309, 370, 374-5
Bulgaristan 10, 27, 34, 51-2, 56, 58, 95-7, 137-8, 179-82, 206, 274, 301, 330, 332, 374-6, 378
Burdur 171, 191, 244, 281, 327, 374, 378
Burgaz 18, 88, 129, 208, 376
Burhan Arpad 352
Bursa 55, 77, 91, 126, 151, 171-2, 191, 240, 242, 281, 285, 298, 327, 372, 374, 378, 420, 427-8
Bükreş Antlaşması 51-2, 128, 190
Bünyan 228, 234, 249
Büyükada 18, 61, 129, 283
Büyükçekmece 7, 11, 141, 144-5, 171, 173, 184, 192, 196, 200-2, 204-5, 212-7, 222, 298, 300, 320, 327, 338, 423, 429
Büyük Mübadele Çocukları Girişimi 66
Büyük Mübadele Derneği 312, 318, 338-9, 343, 423-4, 429
Büyük Nutuk (Nutuk) 101, 106-7
Büyük Taarruz 94, 232
Büyük Yunan Musiki Kütüphanesi 403

C - Ç

Caclamanos 32, 42, 190
Carnegie Vakfı 27
Celaliye 145, 199, 204-5, 212, 213, 327
Cemal Paşa 126, 180-1, 224
Cem Vakfı 328
Cevat Geray 196, 207, 232
Christos Tzitzilis 364
Claude Fischler 334
Cumhuriyet gazetesi 352
Çakırlar 51
Çaknahor 306, 326
Çam Arnavutları 42, 43
Çamerya 42, 43, 47
Çamides 42
Çanakkale 54, 97, 191, 193, 281, 285, 298, 374, 377
Çarşamba 407
Çatalca 7, 11-2, 28, 48, 67, 96, 120, 123, 144-5, 164-5, 171-2, 179, 181, 184-8, 190-6, 198-204, 206, 208, 209, 210-15, 221-2, 281, 296-305, 311-16, 318-21, 323-5, 327, 328-30, 332-5, 337-43, 388, 420, 427, 430
Çatalca Mübadele Müzesi 67, 296, 298, 312, 316, 318-9, 323, 341

Çavuldur (Çavundur) 378
Çekoslovakya 255
Çelebi Mehmet 113
Çerkez 25, 36, 206
Çerkezköy 187
Çeşme 27, 54, 86, 356
Curzon (Lord Curzon, L. Curzon) 30-2, 34-6, 44, 46-8, 50, 127, 189
Çine 145, 327
Çorlu 24, 96, 176, 183-5, 187-8, 194
Çölemerik 34
Çöplüce 199, 212-3, 217
Çukurova 420, 432

D

Dafenman 90
Damağımdaki Tat 1900'lerden Günümüze Selanik'ten İzmir'e 422
Damla Demirözü 62, 348
Dâr'ü-l-fünun 122
Dedeağaç 88, 137, 204, 236, 405
Dede Helvası 428
Deliorman 375, 376
Demirhisar 192, 195, 203-5
Demre 145, 327
Denizli 171, 247, 250, 284, 327, 353, 367, 374
Dersim 56, 214
Develi 234, 400
Devlet İstatistik Enstitüsü 121, 135, 196, 224
Didim 421-2, 424, 433
Didim Belediyesi ve Turizm Araştırmaları Derneği 421
Dikmen Yıldızı 349
Dimitri Dagioglou (Dayıoğlu) 403
Dimitrios K. Vizantios (Dimitrios Hacıaslanis, Vizantios) 359
Dinyeper (Dnipro) 371
Diyarbakır 100-1, 374
Diyar-ı Rum (Rum ülkesi) 117
Doğu Trakya 16, 19, 20, 27-8, 49, 57, 95, 97, 179-80, 182, 186, 188-9, 207, 215, 256, 275, 299
Doktor Mınakyan 188
Dolapdere 122
Dolayoba 112, 116, 124
Doris Francis 301
Dostluk Tarafsızlık Antlaşması 59
Doyran 203, 204
Drama 50, 51, 52, 55, 66, 88, 133, 178, 192, 195, 203-5, 233, 281, 290, 300-1, 303, 305, 311, 330-1, 339
Dulkadiroğulları 227
Dumlupınar 15, 76, 78, 80, 94, 193

E

ECRI (Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu) 60
Edirne 17-8, 20, 27, 40, 63, 66, 88, 97, 119-20, 122-3, 126, 180-3, 186-7, 191, 197, 204-5, 281, 285, 298, 309, 342-3
Edirne Barışı 119
Eflâk-Boğdan 119
Ege (Adalar Denizi) 27-8, 51, 55, 64-5, 69, 73, 119, 121, 135, 180, 224, 233-4, 237, 240, 245, 247, 343, 353, 362, 364, 376, 421-2, 432-3
Ekrem Akurgal 118
Eksodus (EXODOS, Exodus) 64, 71, 235, 239, 246, 251-3, 348
Ekümenik Patrikhane 39
Elbasan 145, 172, 196, 221, 298, 301, 312, 320, 327, 376
Elçiler Konferansı 180
Eleni Psaradaki 417
Elmalı 145, 327
Emanet Çeyiz 350, 353, 355, 415, 433
Embros gazetesi 249
Emilia Salvanou 25, 27-8, 57, 64, 65
Emin Baba Tekkesi (Odra Tekkesi) 321, 328-9
E. Misaelides 380
Emval-i Metruke 199, 210, 237
Enomena Valkania 351

Epir 26, 42-3, 47, 66, 182, 256, 274
Erdek 54, 193, 285, 298
Eremya Çelebi 406
Ergani 214
Erkilet 234
Ermeni 20, 34, 36-8, 63, 98, 100, 120-2, 126, 128, 183-4, 188, 206, 209, 217-21, 228, 234, 242, 281, 300, 355, 361-2, 394, 404
Ermeni Ayaklanması 98
Ermeniköy 209, 210
Ermenistan 34, 37
Ermeni Yurdu 34, 36-7
Eromanis Hacı Aslanis, iros tis Karamanias (Karaman Kahramanı Sevdalı Hacı Aslan) 359
Erythronisi (Kızılada) 243
Erzurum 55, 101, 249, 373-5, 378
Eskihisar 112, 113
Eskişehir 15, 59, 70-1, 171-2, 181, 191, 257, 281, 327, 373-4
Etli Kazan Pilavı Günü 431
Eugène Dalleggio 360
Eugène Sue 362
Eugenia Empeirikou 249
Euripides 80
Evangelia Balta 357-9, 361-2, 366-7, 372
Evangelinos Misailidis (Misailidis) 359, 361-2, 365, 367
Evdokia Epeoglou-Bakalaki (Evdokia) 257, 259-61, 263, 265-6, 268-9
Evkola 246
Evliya Çelebi 298-9, 358
Evrensel Patrikliği 46

F

Fahri Unan 406
Fahriye Emgili 415
Farasa 364, 391, 397, 400-1
Faselis 240
Fener 40, 47, 61, 111, 122, 126, 135, 199, 203-5, 212, 218, 245, 320
Fener Rum Lisesi 61
Fener Rum Patrikhanesi 47, 111, 126, 135, 245, 320
Ferhad Paşa 299, 332
Ferhatpaşa Mahallesi 298-9, 302, 311, 332-3, 337
Ferhatpaşa Mezarlığı 302
Fethi Onuk 318
Fethiye (Makri) 7, 54, 239-50, 252-3
Fırka-i Islahiye 279
Fikret Tatari 318
filantropizm (insan hakları) 278
Filiates 42
Filiz Yenişehirlioğlu 357-8
Filologikos Synekdimos 239
Florina 43, 67, 178-9, 193, 203-4
Fokida 249
Folk Music Instruments Of Turkey 399
Fotis Kondoğlu 356
Frangohiotika 362
Fransa 26, 32, 37, 61, 119, 141, 195, 199, 241, 249
Fransa Akademisi 37
Fransız Temsilci Heyeti 46
Frashëri 43
Friedrich Schlegel 355
F.W. Hasluck 328

G

Gacal 303, 332
Gagavuz 375
Gazanfer İbar 407
Gazatei Anatolia 380
Gaziantep 100, 373, 374
Gebze (Gegbuze) 48, 111-3, 121, 124, 127
Gelemerye 193
Gelibolu 54, 76, 86, 112, 191, 214, 281, 285
General de Lacroix 37
General Dulara 54
General Karançis 122
Gennadios Scholarios'un İtirafları 361

Geographical Distribution of the Bektashi 328, 342
George Steiner 355
Gerasimos 245
Germencik 145, 298, 327, 427
Germir 234, 251, 257, 259
Gesi 234, 405
Gevgili 178, 192, 195, 197, 200, 203-4
G. Hazai 372, 377
Giray Han (Kırım Hakanı) 299, 332
Giresun 19, 76, 78, 80, 86, 191, 193-4, 208, 281, 374, 399, 405
Girit 25-7, 32-3, 66, 70, 76, 82, 84-5, 88-9, 91, 119, 122, 138, 180, 194, 205, 249, 278, 297, 323, 356-7, 419-20, 422, 424, 426-7, 432-3
Girit Ayaklanmaları (Girit İsyanı) 25-6, 297
Giritliler Federasyonu 426
Giritliler Festivali 426, 433
Giritli Muhacir Kızı 104
Girit Mutfağının Çukurova'daki İzleri 420, 432
Got İstilası 112
Govistima 391
Göç: Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı 62
Göç-i Hümâyun 298
Gökçeada 61, 137, 256, 269, 297
Gönen 36, 145, 327
Grebene 42, 67, 140, 179, 193, 195, 310, 322, 326-7, 342, 420, 427
Greek Ortodoks/Yunan Ortodoks 40
Gregory Jusdanis 356
Grevena 138-46, 150, 152-4, 159, 169-73
Gülcemal 76, 80, 307
Gümülcine 59, 61, 137, 204, 233, 237, 378, 400
Güngör Gençay 177
Güzelce 145, 199, 212-3, 327

H

Hacı Ahmedzade 267
Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi 260
Hacı Dimitrios 362
Hacı Efraim 362
Hacı Nikolaos Louizidis de Paterson (Hacı-Nikolaos Louizidis) 242, 246
Hacı Savvas 359
Hafız İbrahim 87
Hâkimiyet-i Milliye 74, 88, 91, 104, 106-7, 189, 224
Hakkâri 34, 374
Hale Özkasım 323
Halide Edip 267
Halil İnalcık 406
Halil Menteşe 27, 179, 181, 225
Halkidonia 400
Hamdullah Suphi 48, 350
Hanyevî Nuri Efendi 357
Haralambos Karasül 259
Harput 375
Harputça 373
Hasan Eren 364
Hasan Münüsoğlu 256, 331
Hasılçalı 203
Hatay 61, 298, 325, 374, 378
Haydar Rüştü (Öktem) 284
Helena Paparizou 257
Heliodoros 380
helki 158
Hellas 118
Hellenottomanizm 258
Helva Günü Şenlikleri 146
Henri Lefebvre 319
Hereke 112, 113
Herkül Millas 62, 348, 349
Heybeli 18, 129
Heyeti Vekile (Bakanlar Kurulu) 37
Heyeti Vekile Riyaseti (Başbakanlık) 37
Hilal-i Ahmer (Kızılay) 54, 74, 76, 82-3, 91, 104-5, 107, 197, 280, 285, 293
Hilal Kumpanyası 76

Hindistan 104-5, 240, 241, 255, 347
H.N. Louizidis 244
Hocalar 51
hohlios 427, 431
Hoironisi 243
H. Rauf Bey 37, 38
Hrisantos 128
Hristos Demircioglou 404-5
Hüseyin Aygün 353
Hüseyin Çavuş Camii 328
Hüseyinköy 51

I - İ

Ian Chambers 389
I. Balkan Harbi 180
I. Dünya Savaşı (Umumi Harp) 15, 25, 27-8, 32, 50, 52-3, 55, 80, 97-8, 100, 120, 137, 180-2, 207, 230, 235, 247, 251, 266, 274, 279, 300, 352, 386
II. Abdülhamid 299
II. Anastasios 239
II. Balkan Savaşı 52, 180
II. Dünya Savaşı 43, 59, 144, 352, 354
II. Mahmud 328, 399
I. Kollettis 122
I. Murad 299
Iryna Dryga 376
Islahat Fermanı 120
Isparta 171-2, 245, 281, 298, 327, 370-1, 374, 378, 420, 427, 429
Ispartakule 213
Istranca 214, 221
İâne-i Muhacirin Encümeni 279
İasos 240
İbrahim Ethem Bey Kumpanyası 76
İdadi Mektebi 299
İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu 279
İdare-i Umumiye-i Vilayet Müdüriyeti 183
İgumenitsa 42
İkamet, Ticaret ve Seyri Sefain Sözleşmesi 59
İkinci Hayat 347, 366
İki Yaka Mübadilleri Derneği 312, 337, 430
İlhan Zeynep Karakılıç 416
İlias Venezis 348, 351, 356
İmroz 61, 180, 256, 269
İnas (Kız) Rüştiyesi 299
İnceğiz 221, 298
İngiliz Temsilci Heyeti 46
İngiltere 26, 32, 46, 77, 80, 102, 119, 122, 141, 199, 237, 241, 263, 276
İnoanda 239
İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 177
İplikhane Misafirhanesi 285
İpsilantiler 119
irkap heyetleri 82
İskân ve Teavün Cemiyeti 279, 281-2, 295
İskeçe 51, 61, 137, 193, 204
İskeçe Türk Birliği 61
İskenderiye 40, 242
İskender Yıldırım 418, 432
İsmet Paşa 28-9, 31-2, 34-9, 44-5, 47, 49, 51, 59, 76, 106, 116, 189, 193, 208, 255, 278, 320
İstanbul 2, 5, 7, 9, 11-9, 21, 24-6, 28, 30-6, 40, 44-52, 58-62, 64, 66-8, 70-1, 74-6, 79, 81-2, 84-6, 88, 91, 94, 96-7, 99, 101, 103, 107, 111-3, 115-35, 137-9, 163, 173, 177, 179, 180-2, 185, 187, 189, 190-3, 197, 199, 201, 203-14, 222, 224-5, 228, 232-3, 237, 242, 245, 248, 250-3, 256-8, 260-2, 265-7, 269, 276-7, 281, 283, 285-92, 295, 297-301, 309, 312-4, 320, 324, 327, 332, 341-3, 348, 353, 357-61, 363-4, 366-7, 371, 375, 377-80, 382, 387, 392, 396-9, 401, 406-7, 411, 415, 422, 424, 430, 432-3
İstanbul Antlaşması (İstanbul Barış Antlaşması) 26, 180
İstanbul Patrikhanesi 40, 47
İstanbul Tali Komisyonu 208
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 75, 91
İstatistik Yıllığı 56, 196, 224

İsviçre 28, 141, 231
İşkodra 119
İtalya 27, 32, 43, 58, 141, 180, 248, 255, 278
İttihat ve Terakki 27, 179, 181, 251
İyon 42, 118
İzmir 15-7, 21, 27-8, 31, 33, 48, 54, 63-4, 85-6, 88-91, 104, 121, 123, 128, 132, 134, 171-2, 182, 186, 189, 191, 193, 224, 231-2, 235, 237, 240-8, 252, 261-2, 281, 284, 286-7, 291, 327, 352-3, 356, 359, 361-3, 372-4, 380, 391, 414, 422, 427, 429, 432-3
İzmit 88, 112-3, 126, 191, 281, 289-90, 374
İzzettin Çalışlar 129

J

Jack Goody 419
Jan Assmann 339, 418
Japonya 141
J. Eckmann 369, 380
John D. Paterson 242
John S. Allen 337
Judith Goode 417
Justin Mc Carthy (Mc Carthy) 182, 192, 207, 225

K

KAAM (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi) 29, 61-3, 71, 237, 243-4, 249, 250-3, 257-8, 261-3, 265, 267, 269, 402-3, 406, 410
Kabotaj Yasası 81
Kadıköy (Kalkhedon) 112-3, 122, 145, 209-10, 327
Kafkasya 25, 56, 63, 70-1, 95, 237, 301
Kalamaki 243
Kalamia 403
Kaleiçi 7, 145, 188, 206, 297-303, 305, 309, 311-6, 318, 320-1, 324, 327-8, 330, 332-4, 339-41
Kalender Köşkü Kararnamesi 26
Kalikratya (Mimarsinan) 145, 187, 196, 200, 205, 208, 213, 217, 285, 298, 301, 327
Kalliopi Louizidou 246
Kamiloba 145, 199, 212-3, 327
Kâmil Ölçer 318
Kandiye 82, 84, 104, 205
Kaneş (Kültepe Höyüğü) 227
Kanlanmış Topraklar (Matomena Homata) 351, 352
Kanuni Sultan Süleyman 239
Kapadokya 61, 64, 227, 233, 234-5, 237, 260, 356, 358, 363-4, 372, 391, 394, 396-9, 403, 406
Karacaabad 199, 203-4
Karacaköy 145, 203, 205, 211-2, 220, 301, 312, 327
Karadağ 27, 40, 48, 95, 179
Karaferye 66, 203-4, 307
Karagatsis 348
Karaman (Caramania) 38, 64, 191, 192, 195, 228, 303, 330, 358-9, 360, 371, 375, 396, 406, 407
Karamanlı Türkçesi (Karamanlıca, Karamanlidika) 38, 357-8, 360-4, 366-7, 369, 372-3, 379, 380, 382, 386-7
Karamanoğlu Beyliği 61, 195, 358
Karasu (Struma) 50-1, 212
Karasül ailesi 266
Karlofça Antlaşması 93
Kartal 51, 75, 76, 111-3, 115, 117, 121, 123-4, 129, 131, 193-4, 281
Kartal Mişah 75-6
Kasiyani'nin Marşı 115
Kastamonu 55, 257, 372-5, 378, 399, 411
Kastorya 195, 328
Katina Farasapoulo 401, 402
Kavaklı (Gardan) 145, 213, 217, 327
Kavala 50, 66, 82, 88-9, 129, 133, 192-4, 203-4, 331, 356, 402
Kayalar 67, 179, 192-3, 195, 203-5, 210, 281-2, 295, 400
Kayıp Vatanımdan Hatıralar 257
Kayseri 11, 39, 40, 191, 208, 227-34, 236-7, 249-51, 257, 259, 281, 298, 342, 358, 363-4, 370-4, 378, 380, 386-7, 389, 393-7, 399-401, 403-4, 407, 414
Kea 249-50
Keçiören 258, 261, 263-4
Kemal Anadol 353

Kemal H. Karpat (K. Karpat) 222
Kemal Yalçın 353-5, 415
Kesendire 178-9, 192, 205, 330
Kesriye (Kostur) 43, 67, 87, 179, 192-3, 195, 203, 300-1, 304, 327
Kestanelik 145, 221, 301, 312, 327, 335, 338
Kestepi 243
Kıbrıs 40, 59, 61, 68, 229, 240, 242, 378
Kıbrıs sorunu 59, 61, 68
Kırım Savaşı 279, 331
Kırkkilise (Kırklareli) 27, 40, 79, 117, 180-1, 184, 188, 191, 197, 281, 298
Kırzadeler (Kırzade Şirketi) 75-6
Kızılhaç 29, 186
Kilikya 34, 38-9
Kitabü't - Tabih 419
Kiuceki 243
Klazumen Tahaffuzhanesi 87, 90
Kokinya 132
Konstantin Arapoğlu 58
Konstantinos İkonomo 115
Konstantinos Tsitselikis 256
Koramaz Vadisi 227, 230, 237
Korfu 32, 250
Kosmas Tsoutzoğlu 235
Kosova 301, 376
Kostas Politis 348
Kostas Tsaousidis 257-8, 266-7
Kozan 191, 214, 281, 386
Kozana (Kozani) 67, 87, 140, 179, 192-3, 195, 203-5, 210, 225, 233, 281-2, 295, 307-8, 342, 386, 402-3, 420
Körfez depremi 66
Krago Dağı (Babadağ) 239
Krifçe 12, 173, 420, 427-8, 432
Krzysztof Pomian 316
Kubbeli Sarnıç 115
Kuman-Kıpçak 377
Kumburgaz (Kumbergos) 145, 199, 204-5, 212-3, 217, 327
Kurfallı 200-1, 203, 205, 210, 218
Kurtuluş Savaşı (İstiklal Savaşı, Türk-Yunan Savaşı) 16, 21, 25, 28, 32, 52, 55, 63, 68, 99, 100, 102, 104, 137, 141, 170, 182, 187, 189, 206, 222, 230-1, 235, 252, 266, 268, 300, 352-3
Kuşadası 166, 298, 423, 426
Kuva-yı Milliye 123, 125
Küçük Asya Felaketi (Mikrasiatiki Katastrofi) 28, 61, 63-4, 189, 252, 348
Küçük Asya Helenizmi 348
Küçük Asya Seferi 231
Küçükçekmece 2, 213
Kyriakos Kocamanis 261

L

Lambo Usta 360
Langaza 52, 53, 77, 179, 192-5, 203, 205, 209, 335
Lapşiş 324, 328
Latinizasyon 119
Lazca 373
Leros 422
Levent Kürşat Kırca 222
Leyla Karahan 374
Libya 27, 405
Lieutenant Bennet (Bennet) 230, 237
Likya 239, 240, 242-6, 248-50, 252-3
Limni 27
Linda Hutcheon (Hutcheon) 355-7, 366
Lipşişti 140, 142
Livisi/Kayaköy 7
Lloyd Triestino Firması (Lloyd Triestino Kumpanyası) 73, 75
Londra 26, 180, 260, 295
Louizos Antonis 250
Lozan Antlaşması 8, 66, 197, 206, 232, 280
Lozan Barış Konferansı 28, 53, 70, 128, 135, 190, 225, 237, 297

Lozan Mübadilleri Vakfı (LMV) 26, 32-3, 40-2, 48, 53-5, 65-7, 69-71, 138-9, 318-9, 173, 237, 318, 342-3, 350, 365, 401, 411, 416, 432-3
Lübnan 27
Lüleburgaz 179
Lütfi Arif 291

M

Macaristan 255
Mahmutbey Selaniklıler Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği 430
Mahmut Çiftçi 407
Mahmut Ragıp Gazimihal 398
Mahmut Yesari 360
Makedonca 47, 138
Makedonya 27, 42, 51, 65, 95, 121, 138-41, 173, 178-9, 182, 189, 193, 195, 207, 224-5, 274, 277-8, 298, 301, 343, 375-6, 378
Makedonya 1900 179, 224
Makedonyalılar Cemiyeti 65
Makri ve Livisi Sürgünleri 247
Maltepe 2, 51, 112, 116, 121, 129, 131
Manastır 67, 112, 135, 179, 203-5, 328
Manav Türkleri 133
Manisa 55, 191, 247-8, 281, 298, 333, 352, 366, 373-4, 378
Manolis Aksiyotis 351-2
Marie Helene Sauner-Leroy (Sauner-Leroy) 334, 343, 431, 433
Marika Lazarou (Marika Hanım) 389, 405
Mariupol 379
Markos F. Dragoumis 402
Mart Ayı Geleneği 146, 152
Martin Crusius 361
Maslar 203, 205
Mastoridou 257, 259, 261-2, 265-6, 269
Matthias Kappler (Kappler) 360, 366-7
Maurice Barrês 37
Mavrikos Haritos 250
Mazhar Müfit Kansu (Mazhar Müfit Bey) 99
M.D. Lacroix 50
Meclis-i İdare-i Liva-ı Zaptiye 300
Mefküre Mollova (Mollova) 376-7, 387
Megalo İdea 63, 122, 348
Mehmet Hacısalihoğlu 25, 62-3, 71
Mehmet Ölmez 363, 366-7
Meis (Megisti) 180, 241-2, 244-5
Mekteb-iİptidai 299
Melpo Logotheti-Merlier 257
Meriç 16, 20, 40, 180, 298
Merlo Melpier 402
Mersin 54-5, 74, 76, 101, 191, 193, 208, 232, 236, 250, 277, 281-2, 285, 298, 370-1, 373, 379
Mesta 51
Meşeli 51, 115, 203, 205
Mısır 59, 64, 239, 240, 243
Midilli 27, 54, 66, 205, 232, 274, 276, 295, 356
Mihail Mousaios (Mousaios, Mihail Konstantinou) 238, 243-4, 246, 253
mikrasiatis 10, 390
Milas 55, 76, 118, 135, 193, 244, 351
Miletos 240
Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) 20, 30, 35-6, 42-3, 53, 57, 102, 128, 231, 276, 278
Millet Sistemi 370, 387
Millî Alemdar 123
Millî Direnme Hareketi 352
Mimar Sinan (Mimar Koca Sinan) 7, 11, 69, 226-8, 230, 234-7, 411
Mira (Myra) 239, 245
Mirivilis 348, 349
Misak-ı Millî 62, 94, 107, 350
M. Kremidas 244
Modern Greek in Asia Minor 364, 366
Montagna (M. Montagna) 32, 42, 45, 50, 52
Mora 25, 26, 118, 119
Mora Ayaklanması 25
morfofonoloji 372
morfoloji 372
Moskova Antlaşması (Moskova Ahidnamesi) 37

M.S. Thompson 327, 343
Mudanya Mütarekesi (Mudanya Ateşkes Antlaşması) – 28, 57, 231
Muğla 239, 244, 248, 250, 374, 378
Muhacirin-i İslamiye Muavenet Yurdu 65
Muhacir Nakliyatı 74-5, 91
Muhacirnâme 362, 366
Muhacir Sedası 362
Muhacir Yurdu Heyeti 91
Muhammed Bin Mahmud Şirvani 419
Muhtar Kutlu 418
Muhtelit Mübadele Komisyonu 39, 43, 58, 82, 129, 182, 189, 191-2, 208, 210, 224, 277, 289
Mustafa Cemil 75-6
Mustafa Cemil Kumpanyası 76
Mustafa Ekmekçi 352
Mustafa Necati 54-5, 73, 75, 81, 90, 189, 191, 194, 280, 285
Muş 97, 100-1, 374
Mübadele Cemiyeti 65, 129
Mübadele İmar İskân Kanunu 232
Mübadele İmar ve İskân Vekâleti 73, 277, 303
Mübadele Meydanı 312
Mübadele Parkı 312
Mübadele Sözleşmesi 8, 10, 40, 52, 56-7, 61, 68, 73, 103, 138, 190, 192, 232, 257
Mübadeleye Tâbi İstanbul Rumlarının Tayin ve Tefriki Hakkında Talimatname 128
Mübadillerin Kültürel Mirası 139, 173, 343, 433
Mübadil Lezzetler 339, 343, 415, 421-4, 432-3
Mübadil Lezzetler Didim 421-2, 433
Mübadil Lezzetler Samsun 424, 432
Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti 65
Müstakil Gazete 84
Mütekaitler Darülacezesi 56
Müttefik 35, 37, 46-7, 51

N

Nafi Bey Kumpanyası 76
Nansen (Dr. Fridtjof Nansen, Dr. Nansen) 20, 30-2, 49, 50, 102-3, 128, 231, 276, 295
Narlıdere 145, 327, 427
Nasliç (Nasiliç, Neapoli) 67, 138-46, 152-4, 159, 169-73, 179, 192-6, 200, 203-5, 300-1, 303-6, 308-11, 324-8, 331, 333, 335, 339-40, 420
NATO 59
Navarin Deniz Savaşı 359
Nazilli 145
Nea Galatia 265, 268
Neakeseria Köy Derneği 396
Nea Makri 250, 252
Nea Sinasos (Yeni Sinasos) 64
Necati Cumalı 179
Németh (G. Németh) 375-7
Neokeseria köyü (Yeni Kayseri) 386, 393-4, 396, 407
Nevrekop (Kato Nevrokopi, Zırnavo) 192, 330, 331
Nevşehir 363, 364, 366, 370, 371, 374, 386, 414, 432
New York 80, 192, 207, 248, 269, 295, 366, 432
Nicolas de Nicolay 406
Niğde 8, 11-2, 146, 150-2, 171-2, 191-2, 196, 233, 236, 250-1, 257, 281, 322, 327, 330, 359, 364, 370-1, 374, 378, 386, 393, 403, 413-5, 420-1, 427-8, 433
Nikita Drossakis 352
Nogay Tatarları 299, 332
nohut ekmeği 156
Numero 31328 Amele Taburu 351
Nurdan Gürbilek 347
Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi 25, 137, 141

O - Ö

Oktave Merlier 257
Oktay Güldüren 302
Osman Cemal Kaygılı 133
Osmanlı İmparatorluğu (Osmanlı Devleti) 15, 25-7, 34, 50, 52, 62-3, 65, 70, 93, 95-6, 116, 118-22, 134-5, 137, 139, 140-1, 177, 179-80, 182, 228, 237, 241-2, 245, 247, 251, 274, 279, 297, 299, 342, 357, 362, 370, 374, 387
Osmanlı-Rus Savaşı 25, 26, 278, 279
Ovayenice 145, 196, 301, 312, 327, 430

Ölüm ve Sürgün 192, 207
Ömer Dürri Tesal 86
Ömerli Barajı 111
Ömer Lütfi Bey 232, 266
Ömer Seyfettin 348

P

Pakistan 255, 347
Panagia Kilisesi (Kato Panagia) 246
Papa Eftim 39, 70, 366, 411
Parga 42, 325
Paşazade Çiftliği 202
Patara 239, 240, 243
Patriyot (patriotes) 159, 195, 301-2, 304, 319, 324-7, 333-7, 339-40, 418, 421, 424, 427
Paul de Kock 362
Paul Ricoeur 322
Pavli Adası 125
Peçenek 370, 371, 374, 377, 378
Pelekanon Savaşı 112
Pendik 6, 11, 50-1, 110-8, 121-5, 129-35, 281
Pendik Reşadiye Camii 113, 116, 134
Pendik Rum İnâs (Kız) Mektebi 115
Pendik Rum Mektebi 115
Perasayna 164, 165, 166
Pergamonlular Derneği 64
Petrana 402, 403
Phillip Gleaosan 331
Pierre Mayol 313, 343
Pire 56, 83, 90, 132, 236, 249, 250, 266, 267, 307
Pisidia Metropolitliği 240, 245, 250
Pita Gecesi 338, 339, 428, 429
Polonya 255
Pomak 301, 334-5
Pomakça (Bulgarca) 47, 138
Pontus 47, 57, 62, 64, 117, 134, 364, 372, 391, 397, 403, 405
Preveze 42, 129, 405

R

Ragıp Zarakolu 351
Reşad Ekrem Koçu 300
Reşat Nuri Güntekin 349
Rıza Nur (Doktor Rıza Nur) 32, 43, 48, 50, 52, 190-1
R. M. Dawkins 364
Rodiaki gazetesi 249
Rodos 27, 239, 244, 247, 249, 250
Roland Barthes 322
Roma İmparatorluğu 112, 118, 377
Roman (Kıpti) 217-8, 221, 300-1, 305, 333, 351-2, 366
Romanya 27, 40, 95, 138, 141, 256, 301, 332, 374-6, 378
Ronald Ranta 417, 432
Ropisa 243
Rufai 184, 185
Rumeli Muhacirîn-i İslâmiye Cemiyeti (RMİC) 65
Rumiyan Mahallesi (Gâvur Mahallesi, Mübadil Mahallesi) 297, 311, 313-4, 332, 340-1
Rum Müdafa-i Milliye Komitesi 122
Rum Sındığı Meydan Muharebesi 94
Rusya 4, 25-6, 80, 102, 119

S - Ş

Sabahattin Ali 349, 355
Sadıkzadeler 75, 76
Sadrazam Ferhad Paşa 332
Sadrazam Talat Paşa 99
Saint George Kilisesi (Saint George Rum Ortodoks Kilisesi) 111, 114-5, 122
Sakarya Savaşı 15, 93, 94
Sakız 27
Salih Bozok 96
Salpinx Helenikon 119
Samiotisa 164, 166-7
Samos 246, 422
Samsun 15, 17, 19, 54-5, 66, 88, 191, 193, 208, 237, 257, 281, 285-6, 288-91, 298, 330, 356, 374, 404-5, 415-6, 424, 431-2

Samsun Balkan Türkleri Derneği 415, 431
Sarıdünya 416, 432
Sarışaban 192, 203, 205, 330-1
Savvas Frakidis 397
Savvas Lolos 405
Sedat Avcı 300
Selahaddin Enis 360
Selanik 20, 26, 52-4, 64, 66-7, 74, 82, 84-6, 88-90, 95-7, 104, 107, 129, 132, 139, 141, 178, 192-5, 203-5, 208, 224-5, 233, 236, 250, 267, 275, 278, 286-7, 295, 301, 307, 309, 310-1, 329, 339, 353, 356, 365, 376, 400, 403, 413-5, 421-4, 427, 433
Selanikspor 414
Selçuk-i Rum 118
Selçuklu 118, 227, 321
Selimiye Kışlası 18, 129
Selimpaşa (Bigados) 145, 198-200, 204-5, 211-2, 218, 320, 327
Senkretizm 259
Serez 50-2, 66, 122, 192, 195, 203-5, 365, 402
Sermâye-i Şefkat-i Osmaniyye 279
Serpil Özaloğlu 321, 343, 432
Sévérien Salaville 360
Sevr Antlaşması 28, 274
Seyr-Sefain İdaresi 54
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti 280
Sırbistan 27, 80, 95, 179, 206
Sırfiçe 233
Sia Anagnostopoulou 258
Side 240, 245
Sidney Mintz 334
Silivri 7, 11, 112, 144-5, 171, 181-5, 187, 192, 194-6, 198-200, 202-5, 211-5, 218-9, 222, 298, 300, 302, 312, 320, 327
Silomisti (Salomisti) 326
Simena (Semenes, Kaleköy) 243
Sinop 54, 191, 193, 208, 281, 374, 405
Siren Tahtakıran 422-3
Sir Horace Rumbolt 50
Siroz 129, 192, 195, 203-5, 233
Sisam 122, 166, 249
Sismanoglio Megaro 357
Sivas 122, 221, 249-50, 281-2, 342, 358, 372-5, 378, 386, 392, 405
Siverek 214
Slavca 47, 195
Sofya 97, 342, 375-6
Soloúp 356-7, 366
Sotiriou (Dido Sotiriou) 348-9, 351, 352, 355
Sovyetler Birliği 5, 138, 255
Stamatios Antonopoulos 63
Stanford Shaw 120
Stathis Papadapoulos 404
Stefanos Katsikas 256
Stephen Ladas 207
Stratos Mirivilis 348
Stuart Hall 390
Sufizade Suudi Bey 75
Suidziki 243
Sultan Mehmed 113, 361, 371, 406, 411
Sultan Reşad 113
Suriye 27, 34, 102, 378
Suyun Öte Yanı 350
Suyun Öte Yanından Miras Lezzetler 420, 432
Süleyman Çelebi 112, 358
Şammas Baba Türbesi 260
Şarki Makedonya Cemiyeti 65
Şefik Hüsnü 283
Şeyh Talat Efendi 184, 185, 186
Şile 111, 121, 123, 129, 214
Şiryana Şenliği (Hıdırıllez) 146, 153
Şükrü Tezer 98

T

Tahsin Paşa 96
Tahsin Uzer 178
Takrir-i Sükûn Kanunu 350
Taksiarhis Kilisesi 245
Talat Paşa 99, 181-2, 274

Taliani (Dalyan) 243
Tanin gazetesi 282
Tarih Araştırmaları Topluluğu 249
tasfiye-i nâhiyede 129
Tatar 25, 301, 332
Tatavla 122
Teavün Cemiyeti 65, 279, 281-2, 295
Tekirdağ 20, 191-3, 196-8, 330, 342, 433
Tekkeköy 298, 431
Telmessos 239
Temenye Höyüğü 112
Tenedos 256, 277
Terkos 212, 215, 220-2, 300
Tesalya 26, 129, 312
Teşvikiye 76, 80, 193
Tevfik Rüştü 54, 66, 89, 192-3, 277
Thanasis Papanikolaou 403
Theagenes ile Kharikleia 380
Theodoros Pangalos 256
T. Kowalski 375
TKTVYK 315
Toba Tek Singh 347
To Berdemeno Kouvari 351
Todurga (Dodurga) 378
Trabzon 17, 19, 55, 76, 78, 83, 122, 191, 193-4, 250, 281, 372-5, 378, 393, 403-4
Trakya (Tekfurdağı) 4, 15-6, 19-21, 27-8, 32-5, 40, 45, 49-52, 57, 59-61, 63-4, 66, 68, 73, 88, 95, 97, 102-3, 120-1, 126, 128, 134, 137, 179-82, 186-91, 193-5, 197, 200, 206-8, 210, 215, 224, 237, 255-6, 274-5, 277, 281, 291, 297, 299, 320, 332-3, 343, 374, 376-7, 387, 390, 403, 405, 411
Trakya Bölgesi Müzik Araştırma Programı 403
Tuhfe 357
Tunalı Hilmi Bey 280, 291
Tuncay Ercan Sepetçioğlu 420
Turcograecia 361
Tuzla 54, 77, 84, 86, 111-2, 114, 129, 193, 286, 320, 376
Türbe Dede Pilavı Günü 430-1
Türkçenin Grameri 375, 387
Türk Gençler Birliği 61
Türkiye Büyük Millet Meclisi 25, 52, 103, 137, 189, 214
Türkiye'deki Rumların Yaşadığı Sürgünü ve Zulmü İçeren Kara Kitap 247
Türkiye'de Sol Akımlar 283, 295
Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası 91, 104, 107, 285
Türkmen 94, 328, 378
Türkofon Ortodoks 358, 360-1
Türk Ortodoks Kilisesi 40
Türk Temsilci Heyeti 32, 34, 37-8, 44-6
Türk Vapurcular Birliği 54, 756
Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (Türk ve Yunan Ahalisinin Mübadelesine Mütedair Mukavelename) 128, 274, 294
Türk-Yunan Nüfus Değişimine İlişkin Protokol 102

U - Ü

Ukrayna 371, 379
Uluslararası Sürekli Adalet Divanı 58, 71
Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilisesi 39
Urla 27, 54, 87-8, 90, 247-8
Uşak 171, 370-1, 374
Uzlaşma ve Hakem Antlaşması 59
Uzunköprü 40, 88, 202
Ümit 76, 78, 84, 91, 105, 193, 224
Ürgüp 227
Üsküdar 45, 50, 113, 121, 123-5, 214

V

Vah 360
Vakfıkebir 55
Vakit 18, 19, 21, 126, 134, 189, 193, 210, 224, 280, 286, 291-2
Valaades (Vallahades) 277, 326-7
Vasili Farasapoulos 402
Vasilios Kamaradis 115
Vasilios Vasiliadis (Vasilios -Apostolos Vasiliadis) 246, 248

Vasilis Mavridis 235
Vasilis Papadapoulos 403-4
Vassiliki Kravva 416
Vasso Stelakou 418
Vathilakos 400
Vazife gazetesi 283
Venedik Cumhuriyeti 118
Venezis 348-9, 351, 356-7
Venizelos 27, 29, 31, 38, 47, 49, 58-9, 121, 126-7, 189-90, 208, 255, 276
Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri 100
Vilayeti Umumiye Nizamnamesi 300
Vlahça 47, 138
Vodina 67, 203, 205, 209
Vrongişta 304, 306, 326

W

Wilson İlkeleri 94

X

Xavier de Montépin 362

Y

Yahya Kemal Beyatlı 120
Yakup Kadri 348
Yalçın Güçer 420
Yanniça 386, 396
Yannis Gavrilidis 362
Yanya 48, 66, 119, 122, 129-31, 133, 138, 203, 205, 305, 358, 387, 392-4
Yaşar Nabi 177-8, 225
Yavuz Sultan Selim 228
Yedikule 19, 129, 358, 371, 406
Yedikule Rum Hastanesi 19, 129
Yenice-i Vardar 193, 203
Yeniçeriler, Şeytan Kayası ve Diplomalı Kız 362
Yeniköy (Stavroupolis) 18, 51, 122-3, 129, 145, 209-10, 301, 312, 333
Yenişehir 66, 195, 203
Yeşilburç 11, 145-6, 150-2, 155-6, 172-3, 196, 327, 420-1, 427, 431-2
Yeşilburç Helva Şenliği 427, 431
Yeşilhisar 234
Yıldırım Bayezid 299
yiaourtovaftismeno 359
Yoldaş gazetesi 285
Yorgo Dedes 357, 358
Yorgos Tsotsos 144
Yozgat 257, 266, 358, 370, 371, 372, 373, 374
Yugoslavya 5, 137, 141, 256, 378
Yunanca (Rumca, Romeika) 9-13, 47-8, 114-5, 119, 138, 140, 153, 159, 166, 169, 172-3, 195, 251-2, 258, 277, 301, 306, 311, 324-7, 330-3, 339-40, 343, 348, 350-1, 353, 355, 357-60, 366-7, 372, 380, 387, 390-1, 393, 396, 400-1, 403, 405-6, 420-1, 423, 429
Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi 206, 225
Yunan Kızıl Haç (YKH) 247, 252
Yunan Millî Araştırma Kurumu (Osmanlı Araştırma Programı) 357
Yunan Vatandaşlık Yasası 60
Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol 255

Z

Zabit ve Kumandan 96, 107
Zacharias 250
zamah 401
Zapyon Lisesi 61
Zeynep Ahunbay 315
Zeynep Oral 352
Zoğrafyon Lisesi 61
Zole Kaptan'ın Ölümü 179
Zonguldak 191, 281, 374
Zübeyde Hanım 94, 96
Zygmunt Bauman 319

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus değişiminin, bilinen ismiyle Nüfus Mübadelesi'nin 100. yılındayız... Lozan Antlaşması'ndan hemen önce 30 Ocak 1923 tarihinde, iki ülke tarafından imzalanan "Mübadele Sözleşmesi" ile sayıları bir buçuk milyona yakın insanın yer değiştirmesi kabul edilmiştir. Bu göç yıllarca sürmüş, zorluklara, ayrılıklara ve dramlara sahne olmuştur.

Yüzlerce göç hikâyesine sahne olan Anadolu'da en farklı göç süreci belki de bizim adına mübadele dediğimiz, Yunanistan tarafında ise "Antalagi" olarak ifade edilen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'dir. Çoğunlukla gemi ve trenlerle sağlıksız koşullarda yeni vatanlarına gelmek zorunda kalan mübadillerin bellekleri yollarda kaybettikleri akrabalarının hikâyeleriyle doludur. Türkçe bilmeden Türkiye'ye ya da Yunanca veya hiçbir lehçesini bilmeden Yunanistan'a yerleşmek zorunda kalanlar, aslında sadece isimleri farklı olan aynı hikâyenin kahramanlarıdır.

Mübadele, aradan geçen 100 yıla rağmen ilk günkü kadar hafızalarda yaşamaya devam ediyor... Tarihsel, kültürel ve sosyolojik yönleriyle çok katmanlı bir çalışma olan *100. Yılında Mübadele* önemli bir boşluğu dolduruyor. Mübadeleyi hem bilimsel bir çerçevede hem de insani boyutuyla ele alıyor. *100. Yılında Mübadele*, tarihin bu kırılma noktasında bir saygı duruşu niteliği taşıyor...

9 786258 049930

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ